

Kocsis Annamária

**A Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyei boszorkányvadászok
társadalmi és kulturális háttere (1700–1783)**

PhD értekezés

2024.

Károli Gáspár Református Egyetem

Történelemtudományi Doktori Iskola

Témavezető

Dr. Kincses Katalin Mária

Köszönetnyilvánítás

A disszertáció jelen sorait szeretném a hálám kinyilvánításának szentelni, mindazoknak, akik az elmúlt évek alatt segítséget nyújtottak ahhoz, hogy e munka ilyen formában megszülethessen.

Elsősorban szeretném megköszönni mindennemű segítségét témavezetőmnek Dr. Kincses Katalin Máriának, a KRE Történelemtudományi Intézet egyetemi docensének, – aki már a mesterképzés idején is segítette munkámat –, a támogatásért, a konzultációkért, a disszertáció és a hozzá kapcsolódó kutatásaim során írt munkáimnak a véleményezéséért és építő jellegű kritikáiért.

Köszönettel és hálával telt szívvel emlékezem másik témavezetőmre, Prof. Dr. Csoma Zsigmondra, a KRE Történelemtudományi Intézet kutatóprofesszorára, akit sajnos idejekorán elveszítettünk. Tanár úr volt az, aki már a tanulmányaim kezdetétől mindig bátorított, útnak indított és egyengette az utamat, s ha kellett noszogató is, mondván: „*teher alatt nő a pálma*”.

Hálával tartozom Prof. Dr. Hermann Róbertnek a KRE-BTTK Történelemtudományi Doktori Iskola vezetőjének és Prof. Dr. habil. Kurucz Györgynek a KRE-BTTK Történettudományi Intézet vezetőjének a doktori kutatásom során nyújtott minden nemű szakmai támogatásáért és iránymutatásért. Szeretném megköszönni továbbá a Károli Gáspár Református Egyetem minden oktatójának munkáját, akiktől tanulmányaim során rengeteget tanultam, és akik mindig készségesen rendelkezésemre álltak.

A disszertáció jelenlegi formájában nem jöhetett volna létre jelenlegi munkahelyem a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár támogatása nélkül. Hálásan köszönöm Prof. Dr. habil. Szakály Sándor főigazgató úrnak, Dr. habil. Ujváry Gábor főigazgató-helyettes úrnak és Kissné Bognár Krisztina levéltárvezető asszonynak a befogadó légkört és szakmai támogatást, továbbá köszönöm az intézet minden kollégájának, hogy munkám során segítséget nyújtottak vagy tanáccsal láttak el.

Ezúton szeretném megköszönni a segítséget a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyei Levéltára munkatársainak, akik kutatásom során készségesen rendelkezésemre álltak és segítették kutatómunkámat.

Végül, de nem utolsósorban hálás köszönettel tartozom családomnak, akik tanulmányaim során végig segítettek és biztattak, szeretetükkel támogattak céljaim elérésében. Külön köszönöm nővéremnek, Mártának, hogy saját tanulmányai mellett is tudott mindig időt szakítani arra, hogy tanácsokkal lásson el.

Tartalomjegyzék

BEVEZETÉS	1
KUTATÁSTÖRTÉNET.....	4
A boszorkányság és a boszorkányperек nemzetközi kutatási irányai	4
Mikrotörténelem és kulturális antropológia.....	5
Társadalmi szerepek vizsgálata.....	6
A boszorkányszombat képzetének eredete, valamint a boszorkányság és az archaikus népi képzetek kapcsolatának vizsgálata.....	8
Klíímaváltozás és boszorkányüldözések közötti összefüggések	9
A boszorkányüldözés jogi környezetben való értelmezése.....	10
Boszorkányperек és pszichoanalízis	11
A boszorkányság és a korabeli orvoslás viszonya	12
A hazai kutatás gyűjtőpontjai	14
Forrásközpontú szemlélet	14
A magyarországi boszorkányság vizsgálatának újszerű kutatási irányai	15
Orvostörténeti kutatások	19
Jogtörténeti és kriminológiai megközelítés	19
A magyarországi boszorkányperек forrásainak kiadása	22
Anyaggyűjtés	24
KUTATÁSMÓDSZERTAN	26
A disszertáció forrásairól.....	26
Levéltári források.....	26
Forráskiadványban közölt források.....	27
A forrásszövegek átírásának irányvonalai	28
A feldolgozás módszere.....	29
Módszertani kérdések	31
A BOSZORKÁNY MINT BŰNBAK.....	35
A boszorkány alakja	36
A néphit boszorkánya és a nép mágikus rítusai.....	39
Boszorkánygyűlések és a Gellért-hegyre járás motívuma	40
A gyűlések távoli helyszíne: Törökország	41
Gyógyítást végző török asszonyok a magyar perszövegekben.....	43
A boszorkány állatalakban való megjelenésének formái	44

Tündérképzet a boszorkányhiedelmekben	46
Károkozó tündérek és boszorkányrontás.....	47
Termésrabló boszorkányok	48
Pestist okozó boszorkányok.....	49
Mágikus tárgyak alkalmazása	50
A magyarországi perekben megjelenő boszorkánykép	50
Kiből lesz boszorkány?	50
A vádlottakról.....	52
A boszorkányperekben előforduló vádakról.....	58
A konfliktus	58
A kérésekből eredő konfliktus.....	60
Gyógyító eljárásokból és szerelemi varázslásból eredő megbetegedések	61
A boszorkány valóságos megjelenése	62
Bábáskodás és a szülés során felmerülő komplikáció.....	62
Komaság, házasságkötés	64
A boszorkány természetfeletti megjelenése	65
A rontás típusai	66
Lóvá tétel, meglovaglás, elhurcolás	66
Megnyomás	68
A rontás azonosítása, a diagnózis felállítása.....	69
A tanúvallomásokban megjelenő gyógyítók, nézők	69
A boszorkányrontás megnyilvánulási formái és tünetei	72
A rontást igazoló bűnjelek, tárgyak.....	75
A rontás gyógyítása	76
A kárvallottakról	77
A boszorkányperek kvalitatív, kvantitatív és tartalomelemző feldolgozása	80
A boszorkányperek magyarországi terjedéséről a kora újkorban	80
A KORABELI SZABOLCS, SZATMÁR, BEREG VÁRMEGYE ÉS LAKOSSÁGA.....	82
Táji-történeti áttekintés.....	82
A lakosság etnikai és vallási viszonyai.....	84
A térséget sújtó természeti csapások és járványok	88
Természeti csapások	88
Járványok	90

A BOSZORKÁNYSÁG MIATT PERBE FOGOTT SZEMÉLYEK SZABOLCS, SZATMÁR ÉS BEREK VÁRMEGYÉK TERÜLETÉN	93
Szabolcs vármegyei esetek ismertetése	97
1700–1727 közötti perek.....	97
Az 1728 és 1750 közötti két évtized perei	104
„Te ettél meg ördög adta, ha gyógyíts meg, mert megégettetek!” – boszorkányperek vármegyeszerte 1728 és 1731 között	104
Istentelen praktikák s egy bódult elméjű asszony – az 1733 és 1737 közötti boszorkányvadás mérlege	112
Alakváltó és vagdalkozó boszorkányok az 1737 és 1745 közötti boszorkányperekben	119
Az 1745–1746. év boszorkányperei	126
Az 1750 és 1761 közötti „terhes időszak”	130
Az eszlári asszonyok boszorkányossága 1751-ben	130
Dada község boszorkányai az 1751-es évben	135
A pletyka hatása a boszorkányvadásra – székelyi boszorkányperek 1751 és 1754 között	137
Megbotránkoztató viselkedésmódok és azok lenyomata az 1753 és 1761 közötti években.....	140
A boszorkányperek utolsó két évtizede Szabolcs vármegyében.....	148
Szatmár vármegyei esetek ismertetése	148
Az üldözés 18. századi csúcspontja, 1700 és 1710 között	148
Az 1714 és 1721 közötti időszak boszorkányperei	160
1722 és 1748 közötti időszak	163
A nagybányai gócpont 1753-ban	174
A vármegyei utolsó boszorkányperei az 1760-as években	176
Bereg vármegyei esetek ismertetése	178
A Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyei boszorkányperek adatainak összegzése	183
Boszorkányság mellett megjelenő más egyéb vádtípusok	183
ELJÁRÁSI- ÉS JOGSZOLGÁLTATÁSI GYAKORLAT	190
Bíróságok.....	190
Eljárásrend	191
Tanúkihallgatás	195
A tanúk	197
Tortúra és ítélethozatal	199

Tortúra.....	200
Ítélethozatal.....	203
Büntetési nemek, ítélettipusok	204
Összegzés	213
A PERSZÖVEGEKBŐL KIRAJZOLÓDÓ EGYEDI VONÁSOK	216
Farkasín égetés/gyújtás.....	216
Román călușari rítusok	222
Vagdalkozás – szerb zduhač mintára.....	224
Kőrismetés	225
A SZABOLCS, SZATMÁR ÉS BEREG VÁRMEGYEI BOSZORKÁNYVÁDAK ÉS BOSZORKÁNYPEREK JELLEMZŐI	227
Kikből lett boszorkány Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyékben?	227
Kik voltak a vádlók és a károsultak?	229
A boszorkányperekben előforduló vádokról.....	231
A Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyei boszorkányperek	235
A kiszabott büntetések	238
Hiedelem elemek.....	240
Kitekintés.....	242
KONKLÚZIÓ	244
FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM.....	257
Felhasznált levéltári források.....	257
Felhasznált forráskiadványok	259
Felhasznált szakirodalom	260
MELLÉKLETEK	308
Grafikonok.....	308
Térképek	309
Boszorkányságért perbe fogott személyek	312
Szabolcs vármegye.....	312
Szatmár vármegye.....	326
Bereg vármegye	334
Hajdú városok	337
Bihar vármegye	345
Kolozs vármegye	357

BEVEZETÉS

A disszertáció témája a boszorkányság, mely jellegéből adódóan a történettudomány vizsgálatának határán helyezkedik el. A témán belül feltárt forrásanyagok feldolgozása ugyanis a komplex megközelítést kívánja meg a kutatótól. A vizsgálatok során a történész az antropológuséhoz hasonló elemző módszereket használ, valamint a hagyományosan etnográfusok által vizsgált területekre lép.

A disszertáció célkitűzése Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegye 18. századi boszorkánypereinek kvantitatív, kvalitatív és tartalomelemző módszerrel történő, különböző szempontok szerinti (vád, vádlottak nemi összetétele és aránya, büntetési tételek típusa) feldolgozása, elemzése, a tipikusságok és a sajátosságok kiemelése, valamint a boszorkányságot mozgató jelenségek kimutatása. Kontroll-példaként beemelésre került Bihar és Kolozs vármegye valamint a Debrecen és a Hajdúkerület városainak iratanyaga, amit a jelölt területek földrajzi közelségével és a felekezeti hasonlósággal lehet indokolni. Az általunk vizsgált időszak az 1700–1783 közötti periódus. A vizsgálati időszak végdátumként az 1783-as évet jelöltük ki. Ebből az évből ismert az utolsó, boszorkányság vádja miatti általános bűnvizsgálat. A vizsgálatra Szabolcs vármegyében került sor, s egy nyírbátori asszonyt fogtak boszorkányság vádja alá. Ezt követően nem került sor újabb, boszorkányok ellen indított vizsgálatokra a tanulmányban tárgyalt vármegyék területén. Noha lokális perekről beszélünk, ugyanakkor szervesen illeszkednek az európai kultúrkörhöz, ez adja kutatásunk létjogosultságát, úgy gondoljuk, hogy az általunk elvégzett kutatás fontos adalékkul szolgál a boszorkányság további kutatásához.

A fenti célkitűzést követve ismertetjük a boszorkányság kutatásának eddigi irányait és eredményeit, felvázoljuk a vizsgálat alá vont területek korabeli természetföldrajzi képét, az ott élő, és a 18. század folyamán újonnan betelepülő népcsoportok etnikai és vallási jellemzőit. Vizsgálataink munkahipotézise szerint a térség boszorkánypereiben kibontakozó boszorkányvád az együttélés, a korabeli mindennapokban felmerülő megromlott viszonyokból, kapcsolatokból ered. A boszorkányság jelenségének vizsgálatára áttérve a perekben szereplő boszorkányvádak tipologizálását kíséreljük meg. A vádak típusainak felsorolása után következik a kvalitatív-quantitatív módszerekkel történő elemzés, mellyel arra teszünk kísérletet, hogy meghatározzuk a boszorkánysággal megvádoltak és vádlóik demográfiai jellemzőit, felvázoljuk a vádak típusait, a kiszabott büntetési nemeket, valamint a kontroll területekkel összevetést készítve rávilágítsunk a térség boszorkánypereinek sajátosságaira, illetve egyedi eseteire. A kapott adatokból nyert összefüggésekkel azok a

társadalmi konfliktusok körvonalazódnak, melyek adalékul szolgálhatnak a térség boszorkányüldözésének jobb megértéséhez.

A dolgozat bevezető részét, az elméleti háttérrel és a forrásfeldolgozás módszertanát bemutató fejezetek után következik a néphit boszorkányának bemutatása, valamint a boszorkánypererek irataiban előforduló boszorkányvadás-és konfliktusok tipológiája. Ezt követően a 4 fejezetben a térség természeti környezetének, valamint lakosságának etnikai és vallási bemutatására vállalkoztunk. A táji-történeti elhatárolása során arra törekedtünk, hogy lehetőleg korabeli forrásokat is felhasználva mutassuk be a vizsgált térség környezeti, népesedési, etnikai és vallási adottságait, jellemzőit. Ehhez a magyar helytörténet egyik legfontosabb, országos vonatkozású kéziratos adatgyűjteményének, Bél Mátyás *Hungariae novae historico-geographica* című művének magyar nyelvű fordításait hívtuk segítségül. A periratokból kinyert információk időbeni és térbeni értelmezéséhez a korabeli források közül Bél Mátyás munkája kiválóan használható.

A következő, 5. fejezetben a boszorkánypererekből vett esettanulmányok segítségével, kvalitatív-kvantitatív módszerrel bemutatjuk a térség boszorkányperereit, az előforduló vád és ítélettípusokat. Ehhez figyelembe véve a kontroll-példaként beemelt területekre jellemző adatokat és az olyan befolyásoló tényezőket, mint a pestisjárvány hullámain, a természeti csapások okozta válsághelyzeteket. Ezek a több szempontból elvégzett elemzések más-más oldalról világítanak rá a boszorkánypererek lokális jellemzőire, valamint árnyalhatják a térség boszorkánypererei mögött meghúzódó társadalmi problémát.

Az 6. fejezetben kapott helyet a korabeli eljárási és jogszolgáltatási gyakorlat bemutatása. A disszertációnak alapvetően nem célja a jogtörténeti, történeti-kriminológiai vizsgálat, a boszorkánypererek ismertetése előtt azonban egy rövidebb összefoglaló erejéig szót kell ejtenünk a büntetőbíráskodásról és az eljáró szervek működéséről. Felvázoljuk bíróságok, az eljárásrend és a tanúvallatás rendjét, valamint a tortúra és ítélethozatal áttekintésére vállalkoztunk. A régió boszorkánypererei során született ítéletek elemzéséhez szükségesnek láttuk röviden felvázolni a tortúra és ítélethozatal folyamatát, ehhez a jogi, jogtörténeti szakirodalom jelentős műveit és a *Praxis Criminalist* használtuk. Az ítéleteket több szempont szerint csoportosítottuk és elemeztük, összevetve a kontroll területek ítélezési gyakorlatával. A bíróságok működését tekintve a legfontosabb és a legfrissebb szakirodalomra támaszkodhattunk.

A 7. fejezetben kapott helyet a perszövegekből kirajzolódó egyedi, sajátos vonások ismertetése. A fejezetben ismertetett hiedelemelemek rámutatnak a magyar és azon belül is a Szabolcs-Szatmár-beregi nép boszorkányának alakjára. Képet kaphatunk arról, mik azok a „határsértő képzetek”, amelyek egyértelműen kimutathatók a térség boszorkányhiedelmében, és jelenlétük szinte kizárólag erre a térségre jellemzők.

A periratokból idézett szövegrészek betekintést nyújtanak a 18. Szabolcs, Szatmár és Bereg megyei emberek mindennapjaiba. Átfogó képet kaphatunk a vallásos élet alkalmairól és a hozzá tartozó szokásairól, tárgyairól. Betekinthetünk a kor emberének egymással való kapcsolataiba, a kapcsolati hálók alakulásába, a hírlelés és pletyka által formált információcsatornába, a mindennapi érintkezés során felmerülő konfliktusokba, személyes problémáikba, a jelentkező betegségeik jellegébe. Megismerhetjük, hogy mindezekről hogyan vélekedtek, milyen megküzdési stratégiákat alkalmaztak. Megtudhatjuk, hogy a betegségek észlelése esetén kihez fordultak, milyen segítséget kaptak, milyen eljárásokat, gyógymódokat alkalmaztak. Képet kaphatunk arról, hogy milyen, a népi hitben előforduló mágikus cselekményeket, eszközöket ismertek és azokat milyen célzattal használták. Körvonalazódik, milyen erős volt a mágiába vetett hitük, s ezek mennyiben befolyásolták a boszorkányképük alakulását. Az elbeszélésekből előtűnik, hogy a nép boszorkányképében milyen arányban volt jelen a hivatalos és a népi boszorkányképzet egyes elemei, milyen táj specifikus boszorkányhit-elemek éltek a térség korabeli képzetében. Gondolhatunk itt akár a boszorkányszövetséget, a boszorkánygyűlést vagy magát a boszorkány megjelenési formáit érintő egyediségekre, valamint a népi mágiának a speciális eszközkészletére, cselekvéseire (farkasín égetés).

A disszertáció szerves részét képezi továbbá a boszorkányság miatt perbe fogott személyek mutatója, mely a mellékletben kapott helyet. A táblázatos formában elkészített mutató szerepelteti a boszorkányság vádjával érintett személy nevét, az ügyirat levéltári jelzetét és/vagy a forráskiadványban található helyét, a megvádolt személy lakhelyét, nemzetiségét, társadalmi státuszát, mágikus foglalkozását, az esetlegesen felmerülő egyéb vádakát és amennyiben ismert, az ítéletet.

A disszertáció jelenlegi formájában nem tartalmaz személynév, helynév -és tárgymutatót, ezeket a disszertáció esetleges későbbi kiadása során a megjelenő kötetetthez szükségszerűen elkészítendőnek tekintjük.

KUTATÁSTÖRTÉNET

A BOSZORKÁNYSÁG ÉS A BOSZORKÁNYPEREK NEMZETKÖZI KUTATÁSI IRÁNYAI

A boszorkányság napjainkban is a népszerű témák közé tartozik. A boszorkányság témakörével foglalkozók között történészek és néprajzkutatók mellett megtalálhatók a témát vallástörténeti, pszichológiai és jogtörténeti¹ megközelítéssel vizsgáló kutatók is. Az Annales-kör történészei által végzett mentalitástörténeti, szociológiai vizsgálatok mintájára elinduló interdiszciplináris kutatásokra való nyitottság csak számottevő késéssel mutatkozott. Az ember és állatvilág viszonyát, az állatszimbolikát tanulmányozó nemzetközi szakirodalom felettébb változatos képet mutat, a kérdéssel a pszichoanalitikus vizsgálatokon² kívül foglalkoztak a viselkedéslélektan kutatói,³ antropológusok.⁴

Az elmúlt években a hazai nyelvészek körében is nagyobb figyelem hárult a témára, többen is nyelvészeti, nyelvtörténeti⁵ vizsgálatok szempontrendszer alapján láttak neki a boszorkányperek áttekintésének. A boszorkányperek elemzése ugyanis összetett, többoldalú megközelítést igényel, így elengedhetetlen a diszciplínák együttes alkalmazása. Ennek köszönhetően számos eltérő szemléletmód jelent meg a boszorkányság megválaszolatlan kérdéseire kapcsolódóan.⁶

¹ Vallástörténeti megközelítésben vizsgálta *Eliade* 2005.; pszichológiai szemlélettel foglalkozott a témával többek között *Holló* 1935.; *Favret-Saada* 1980.; *Grynaeus* 1990.; *Grynaeus* 1991.; *Grynaeus* 1998.; jogi–jogtörténeti szempontú áttekintést nyújtott többek között: *Mezey* 1993a.; *Mezey* 1993b.; *Balogh E.* 2001a.; *Balogh E.* 2001b.; *Balogh E.* 2004.; *Bató* 2004a.; *Bató* 2004b.; *Koncz* 2007a.; *Koncz* 2007b.; *Koncz* 2015.; *Bató* 2016. *Balogh E.* 2016.; *Balogh E.* 2019.

² Például *Lyndal Roper*. Hazánkban a demonológia és pszichoanalízis vizsgálatára lásd például: *Gyimesi* 2007.; *Gyimesi* 2008.

³ *Barash* 1980.

⁴ *Macfarlane* 1970.; *Thomas* 1971.; *Boyer – Nissenbaum* 2001.; *Eliade* 2005.

⁵ A témával foglalkozó hazai írások a teljesség igénye nélkül: *Balázs* 2006.; *Szentgyörgyi* 2007.; *Koós* 2008.; *Ilyefalvi* 2010.; *Szentgyörgyi* 2013.; *Ilyefalvi* 2014.; *Varga M.* 2015a.; *Varga M.* 2015b.; *Varga M.* 2015c.; *Varga M.–Gugán* 2017.; *Gugán* 2017.; *Varga M.* 2017a.; *Varga M.* 2017b.; *Varga M.* 2018a.; *Varga M.* 2018b.; *Varga M.* 2019a. és *Varga M.* 2019b., legújabbban: *Varga M.* 2022. Itt kell megemlítenünk, hogy létrehozásra került egy online adatbázis, a *Történeti Magánéleti Korpusz*, melynek keresőfunkciójával az egyes kifejezések perszövegekben való előfordulására lehet rákeresni. *Varga M.* 2017-es tanulmányában említést tesz arról, hogy az akkori adatok szerint a *Történeti Magánéleti Korpusz* a fenyeget ígére 343 találatot adott, ebből 330 boszorkányperes tanúvallomásokból származik. Lásd: *Varga M.* 2017. 353. o. A korpusz egyik alapvető forrása a *Schram Ferenc* szerkesztette *Magyarországi boszorkányperek 1529–1768* kötetei, valamint a *Pakó László* és *Tóth G. Péter* szerkesztésében közreadott *Kolozsvári boszorkányperek 1564–1743* című kötet 16. századi periratai voltak. Az adatbázis elérhetősége: <http://tmk.nytud.hu/>

⁶ Az *Owen Davies* és *Willem de Blécourt* szerkesztésében 2004-ben megjelent tanulmánykötet egyik jeles példája e törekvésnek. A kötet szerzői különböző tudományágakból érkeznek, az irodalomelmélet, a régészet és a folklór módszertanát kölcsönözve túllépnek a szokásos történeti nézőpontokon és forrásokon. A hangsúlyt nem a boszorkányperekre és az üldözésekre fektették, sokkal inkább a perek utóhatására, továbbá azt vizsgálták, hogy az ördögbe vetett hit és a mágia egyes elemei hogyan maradtak fenn a társadalom egyes rétegeiben. Lásd: *Davies – Blécourt* 2004.

Mikrotörténelem és kulturális antropológia

A mikrotörténeti kutatás a boszorkányüldözést a helyi társadalomban megjelenő gazdasági, politikai konfliktusként határozta meg. Alan Macfarlane és Keith Thomas kutatásai a „vád szociológiájára” is kiterjedtek. A vádaskodók tanúvallomásait tanulmányozva részben megismerhetők a boszorkányvád mögött meghúzódó hétköznapi konfliktusok. A társadalomantropológiai kutatások⁷ rávilágítottak arra, hogy ezek a konfliktusok a rossz szomszédügyi kapcsolatokból erednek, s alakultak boszorkányvádaskodássá. A kora újkori Anglia boszorkányüldözését, valamint a vallás és mágia viszonyát vizsgálta 1970-ben megjelent munkájában⁸ Alan Macfarlane. Az essexi boszorkányperek tanúvallomásain keresztül próbálta felderíteni a boszorkányvádaskodások mögött húzódó helyi közösségi konfliktusokat és azoknak mikéntjét. Kutatásai során egyfajta gazdasági magyarázatot talált a jelenség kiváltó okának,⁹ valamint sikerült részben feltárnia a közösségek belső dinamikájának lehetséges mozgatóit, azokat a kiváltó okokat, amik a vádaskodáshoz vezethettek a közösségen belül. Macfarlane arra a következtetésre jutott, hogy a boszorkányvádba torkolló konfliktusok közül a szomszédügyi és rokoni kapcsolatok során fellépő nézeteltérések voltak a leggyakrabban előfordulók. Megállapította, hogy a vádlók inkább a módosabb, a vádlottak az elszegényedő rétegből kerültek ki.

Macfarlane az angol individualizmusról szóló könyvében¹⁰ számos kérdéssel állt elő arra vonatkozóan, hogy a vádak mennyire lehetnek hitelesek, ugyanis azok sztereotípiákat sorakoztattak (rosszindulatú anyós, irigy szomszéd stb). Ezek a társadalmi konfliktusokra utalhatnak, de a valódi feszültségeket nem tükrözhetik, ugyanis elhangozhatnak alaptalan vádak, csúsztatások. Macfarlane elsőként szentelt figyelmet a boszorkányperekben feltűnő gyógyítókra. Bemutatta azokat a divinációs eszközöket, amelyekkel a korabeli essexi emberek a boszorkány kilétét próbálták felfedni, valamint a gyógyítási céllal végzett mágikus ráolvasásokat, mágikus eszközöket (pl. talizmánok). Ismertetett négy olyan esetet, amikor egy-egy gyógyítót boszorkánysággal vádoltak és ítélték el.¹¹

Macfarlane a szokványos „mindennapi” boszorkányüldözés pszichológiai és társadalmi okaira mutatott rá, ezzel szemben Eric Midelfort és Gustav Henningsen a boszorkánypánikok, azaz a rövid idő alatti tömeges üldözés magyarázatára vállalkozott. Az effajta üldözések elszabadulásához a konfliktusokkal terhelt közeg mellett szükség volt a tömeges vádaskodások bizonyításában résztvevő bíróságokra is.¹² A boszorkányüldözés

⁷ Macfarlane 1999. [1970]; Thomas 1971.; Midelfort 1972.; Boyer – Nissenbaum 1974.; Behringer 1987.; Briggs 1989.; Briggs 1996b.; Boyer – Nissenbaum 2001.

⁸ Macfarlane 1999. [1970]; Boyer – Nissenbaum 2002.

⁹ Macfarlane 1999. [1970] 211–252. o.

¹⁰ Macfarlane 1978.

¹¹ Macfarlane 1999. [1970] 115–134. o.

¹² A boszorkánypánik működésére lásd: Midelfort 1972., valamint Henningsen 1980.

Délnyugat-németországi jelenségének vizsgálata során Midelfort kimutatta a katolikus és protestáns területek közötti különbséget. Ebből kiderült, hogy a katolikus területen négyszer annyi boszorkány végezte máglyán.¹³ Az eltérést a történész mások kutatókhoz hasonlóan a helyi egyház boszorkánysággal szembeni felfogásában látta.¹⁴ Ezen kívül vizsgálat alá vette a férfi boszorkányok számának növekedését, amit szerinte a „hagyományos” női boszorkányalak sztereotípiájának lebomlásával lehet indokolni. Érvelésében kifejtette, hogy a sztereotípia kezdetben a boszorkányüldözés elfogadottságát szolgálta, anélkül, hogy a társadalomban zűrzavart idézne elő. Meglátása szerint a nem sztereotipikus boszorkányok, azaz a férfiak és gyerekek megvádolása és elítélése az eljárásokba vetett bizalom elvesztésével járt, ami végső soron a boszorkányperek megszüntetéséhez vezetett.¹⁵

Gustav Henningsen talált rá a 16–17. századi szicíliai perekre és megvizsgálva azokat, feltárta a tündérekhez köthető kultuszt és hiedelmeket, melyet a boszorkányhit egyik archaikus formájaként értékelt. A tündérmagányzó beavatottjai közé tartozó gyógyító varázslók gyógyító eljárásaiban fontos volt a tánc és a zene. Éjjelente rendszeres lélekutazásokra mentek, s ezek során, zenés-táncos mulatságokon és áldozati lakomákon vettek részt.¹⁶ Erre a viszonyra Carlo Ginzburg is rámutatott korábban, 1966-ban megjelent könyvében – melyre a nemzetközi boszorkánykutatók is felfigyelt – a kora újkori Észak-Itáliában tevékenykedő termékenységvarázslók, a benandantió talált gazdag iratanyagot ismertette.¹⁷ A benandantió a női istenségek beavatottjaiként ugyancsak túlvilági utazásokon vettek részt. Lélekutazásukat az inkvizíció a boszorkányvadás során a boszorkányszombat-képzetekbe illesztve próbálta értelmezni. Ginzburg az esetek alapján igazolódni látta azt, hogy a hivatalos demonológia boszorkányszombat-képzeteibe átértelmezve ugyan, de beépülhettek népi hiedelemek is. Úgy gondolta, célravezető lehet a benandantióhoz kapcsolódó hiedelmeket és termékenységgritusaikat tágabb vallástörténeti összefüggésben tanulmányozni, példaként a samanizmust említette. Ginzburgnak a boszorkányszombat-képzetek mögötti archaikus hiedelmeket¹⁸ érintő vizsgálata a gyógyítóakra vonatkozó új adalékokkal is szolgált.

Társadalmi szerepek vizsgálata

Macfarlane nyomdokaiban Keith Thomas vizsgálatai során kitért arra, hogy az adott közösségen belül a mágiát űzők milyen társadalmi szerepet tölthettek be, valamint hogyan

¹³ Midelfort 1972. 32–33. o.

¹⁴ Midelfort 1972.

¹⁵ Midelfort 1972. 121–63, 178–90. o., különösen: 179. o.

¹⁶ Henningsen 1985.; Henningsen 1990.; Henningsen 1994.

¹⁷ Ginzburg 1983.

¹⁸ Ginzburg 2003.

segíthettek a közösség tagjainak a mindennapokban megélt kríziseken való túljutásban. A boszorkányperekben szereplő rontástörténetek arról tanúskodnak, hogy az embert vagy éppenséggel az állatot ért károkért a boszorkányt, vagy más természetfeletti lényt tettek meg felelőssé.¹⁹ Thomas rendszerbe foglalta a kora újkori mágikus gyógyítás szereplőit, az általuk alkalmazott orvosságokat, ráolvasásokat és különleges gyógyító képességeiket. A 16–17. századi angliai boszorkányperes iratok segítségével áttekintette továbbá azt is, hogy milyen további rituális cselekedetekkel biztosították ezek hatékonyságát (a beteg testrészek megérintése, beteg ruhadarabjának és bizonyos testnedvek használata stb.).²⁰

Keith Thomas a társadalom peremén élők (nincstelenek, koldusok), alávetett helyzetűek (nők, gyermekek) és az elit közötti feszültséget vizsgálta, s felfigyelt arra, hogy az a legszegényebb és leginkább függő helyzetben lévők életkörülményeiből fakad. A boszorkányvád alá került személy gazdaságilag és szociálisan kiszolgáltatott helyzetben állt az áldozatokhoz és tanúkhöz képest. Bosszúként pedig a mágia eszközeihez nyúlt. Thomas szerint ettől fogva lett a szegény réteg az őt támogató hívők morális és anyagi terhére.²¹ Az ebből fakadó eltávolodás bizalmatlansághoz vezetett. A kutató úgy gondolta, hogy a boszorkányvádaskodást kiváltó konfliktus a szegények és nincstelenek között jött létre.

Ezt a feltételezést igazolta Paul Boyer és Stephen Nissenbaum az 1691-es salemi boszorkányüldözésről szóló könyvében.²² A szerzőpáros a vádaskodásban érintettekről fennmaradt vagyoni dokumentumok segítségével rekonstruálta a helyi társadalomban végbement pánik mozzanatait. Az üldözés magyarázatát a helységet ért súlyos gazdasági konfliktusban találták meg, mely megosztotta a helyieket. A salemi perek jegyzőkönyveit elemző történészek arról tettek megállapítást, hogy a társadalom peremére szorultak, a gyengék vagy a fiatalok miként voltak képesek hatalmuk alá vonni a többséget, a gyerekek szájából elhangzó vádak hogyan sodorták egyre nagyobb gyanúba a felnőtteket. Salem jó példa a közösség perifériáján élők viselkedésének elemzésére, milyen módszerekkel élnek, hogy a történések középpontjába kerülve, azokat irányítani tudják. Megvizsgálható továbbá, hogy a felnőtt lakosság hogyan értelmezte a salemi megszállottság tüneteit.²³

John Demos az új-angliai boszorkányüldözésekről írt könyvében²⁴ a családi, rokonsági viszonyokról készített elemzést, melyben az egyéni életutakat és a családok történetét állította fel, felderítve a konfliktusokat a vádlók és vádlottak között. Ennek köszönhetően határozott kép rajzolódott ki a vád eredetéről és kialakulásáról. A kapott

¹⁹ Thomas 1971.

²⁰ Thomas 1971. 178–192. o.

²¹ Thomas 1971. 209–211. o.

²² Boyer – Nissenbaum 1974.

²³ Boyer – Nissenbaum 1974. A megszállottság és ördögűzés piemonti példájára lásd: Levi 2001. Az 1697-es Santena falu perét és annak társadalmi, gazdasági okait feltáró kutató meglátása szerint a helyi konfliktusok eredetét leképezi a démon elleni küzdelem főszereplőinek viselkedése. Levi 2001. 56. o.

²⁴ Demos 1982.

eredmények Macfarlane álláspontját igazolták, a vádlók és vádlottak lakhelyeinek térképre vetítésével ugyanis egyértelműen láthatóvá vált, hogy szinte mindenhol a szomszédságból kerültek ki a vádaskodók, akik a jövevényeket, a szegényeket vagy más okból problémás falubelieket vádolták.

A boszorkányszombat képzetének eredete, valamint a boszorkányság és az archaikus népi képzetek kapcsolatának vizsgálata

A boszorkányképzetek szerves részét alkotó ördögszövetségről és boszorkányszombatról szóló könyvében Carlo Ginzburg arra vállalkozott, hogy a boszorkányok szemszögéből nézve értelmezze, mit jelentett a boszorkányság. A kínvallatási jegyzőkönyveket megvizsgálva azt vette észre, hogy a feltett kérdések és az arra kapott válaszok nem egyeztethető össze. Ennek okát azzal magyarázta, hogy az eljáró hatóság és a helyi lakosság népi boszorkányhite különbözött egymástól, az üldözések diabolizáló hatása viszont – igaz csak alkalmanként, – tetten érhető mindkettőben.²⁵

Stuart Clarknak a protestáns demonológiára vonatkozó részletekbe menő elemzései rávilágítottak arra, hogy annak sajátos voltát a protestantizmus eszmerendszere és a prédikátorok működése hozta létre. Retorikájuk eredményeként az eretnekek, cigányok stb. demonizálódtak, s meghatározó ereje volt a vádak elbeszélésének változásában.²⁶ Stuart érvelése alapján a protestáns világszemlélet szerint az isteni gondviseléssel szemben ördög hatalma és tevékenysége korlátozott. Éppen ezért értekeztek a protestáns prédikátorok kisebb hangsúllyal az ördöggel szövetséget kötő boszorkányok ténykedéséről, mint a katolikusok. Az isteni gondviselés abszolút hatalommal való felruházása lehetett az oka Stuart szerint annak, hogy a protestáns szemlélet nem hagyott teret a pozitív mágiának. A puritán prédikátor (elsősorban Angliában) a jótékony boszorkányok ténykedését ártalmasabbnak fogták fel, mint a rontó boszorkányokét, ugyanis ők a segítségnyújtás látszatát keltik tevékenységükkel. Aki ugyanis az effajta mágia eszközeivel élt, nem bízta magát teljesen az isteni gondviselésre. Erre pedig csak az ördög sarkallhat, így minden mágikus eljárást (jövendölés, mágikus eszközzel való gyógyítás) az ördög cselekedetének tartották. Emiatt lettek figyelmesek a prédikátorok a mágikus eljárást végzők személyekre, és ugyanolyan szigorú ítélet várt rájuk, akár csak a néphit rontást hozó boszorkányalakjára.²⁷

Peter Burke meglátása szerint a „művelt és a népi hagyomány közti kölcsönhatás egyik legszembetűnőbb példája a boszorkány”. A népi hiedelemben egyes emberek képesek voltak a repülésre, vagy szomszédjaiknak természetfeletti képességeikkel kárt okozni, s

²⁵ Ginzburg 1991.; Ginzburg 1992.; Ginzburg 2003.

²⁶ Clark 1980. 98–127. o.

²⁷ Clark 1990. 45–81. o.; Clark 1997. 459. o.

emellett létezett az ördögszövetség gondolata, melyet teológusok dolgoztak ki.²⁸ Burke az elit és a népi kultúra vonatkozásában vizsgálódva érdemesnek tartotta rámutatni a helyi közösségekben az elit és az értelmiség (orvosok, papok, lelkészek) által vállalt közvetítő szerepre, rávilágítva kettős kulturális identitásukra.²⁹ A szerző érvelése szerint az elit és népi kultúra hagyománya a reformáció időszakában távolodni kezdett egymástól, és a 18. század végére jutott el az elit kultúra a helyi kultúra értékeinek újrafelfedezéséhez. A felvilágosodás szellemében a helyi kultúra és ezzel együtt a hiedelmek és a boszorkányság megítélésében változás történt, racionálisan elfogadhatatlannak kezdték tartani, ugyanakkor egyre jobban érdekelte a művelt embereket.³⁰

Hans Sebald 1987-es művében³¹ azt a nézetét vázolja, miszerint „az 1692-es salemi boszorkányperekre gyakran hivatkoznak, mint a nyomorúság miatti bűnbakkeresés kifejezett illusztrációjára.”³² E helyt kell röviden szót ejtenünk a bűnbakképzés mechanizmusáról is. A pszichológia a bűnbakképzést kivetítésnek, projekciónak nevezi.³³ Ez a kisebbségben lévő csoportok elleni negatív attitűdök összessége, mely az énvédő funkciót szolgálja, egyfajta konfliktuskezelési módnak tekinthető. E mechanizmus az emberi társadalmakban a legrégebb időktől fogva jelen van.³⁴ A kora újkori általános szemlélet szerint a démonokat, az aszályt, az ivóvíz fertőzöttségét bizonyos csoportok (terméketlen nők, cigányok, eretnekek stb.) és a pestis veszedelmét túlélők idézték elő. Ezeket az embereket kegyetlenül megölték, a fejüket felütő járványok árnyékában ez a félelem folyamatosan feltűnt, ami hisztériát idézett elő. A szorongással csak átmenetileg tudtak megbirkózni, felkészülve az újabb félelemmel teli időszakokra.³⁵ Carlo Ginzburg a középkori leprásokon keresztül mutatta be, hogyan bélyegeztek meg különböző csoportokat, bűnbakká téve és a társadalomból kitzasztásra ítélve.³⁶

Klímaváltozás és boszorkányüldözések közötti összefüggések

A történeti klímaváltozásokat vizsgáló kutatók lettek figyelmesek arra a jelenségre, hogy Európában szinte egyszerre jelentkeztek az éhínségek okozta társadalmi „tünetek” és a betegségek, főként a kedvezőtlen időjárású években. Wolfgang Behringer³⁷ a német

²⁸ Burke 1991. 83. o.

²⁹ Burke 1984.; Burke 1991. 100. o.

³⁰ Darnton 1987.; Burke 1990. 315–325. o.; Darnton 2010.

³¹ Sebald 2000.

³² Sebald 2000. 150. o.

³³ Vö: József – Klinger – Martin 2015.

http://palyazatok.ke.hu/tartalom/csatoalt/tamop/412B213/kiadvanyok/pszichologiai_fogalomtar.pdf

³⁴ Aronson 2001. 313–315. o.

³⁵ Cohn 1975/1994.

³⁶ Ginzburg 2003.

³⁷ Behringer 1990. 363–384. o.

társadalomtörténész az európai boszorkányüldözések okainak vizsgálata során összefüggést vélt felfedezni az üldözések, az időjárásban bekövetkezett változások,³⁸ a háborús vagy járványos időszakok között. Behringer szerint a társadalmi feszültségek növekedésekor az emberek elkezdtek annak okát is keresni, s a boszorkányok személyében bűnbakra leltek.³⁹ Úgy gondolta, ez lehet a magyarázata annak, hogy egymástól távoli vidékeken miért lehetett egyszerre a boszorkányüldözés tetőpontja.⁴⁰ A klimatikus változások, hasonló jelenségek közötti összefüggések felismerése hozzájárult ahhoz, hogy a boszorkányüldözések csúcspontjának számító években tudatosan figyeljen a kutató a társadalmi krízishez vezető folyamat (rossz időjárás, éhínségek és betegség) jeleire.⁴¹ Behringer modellje szerint a késő középkori, kora újkori agrártársadalom jelentősen érzékenyen reagált az időjárásban bekövetkező változásokra. A kedvezőtlen időjárás miatti rossz termés, a terméskiesés áremelkedéshez vezetett, ami magával vonta az éhínséget és a betegségekre való nagyobb hajlamot, s ez végső soron járványok kitörését eredményezte. A viszontagságos időjárás okaként akár a boszorkányokat is felelőssé tehették, de nem csupán a mezőgazdasági károkért, hanem közvetve a rossz termés miatt kialakult megbetegedések és halálozások okozóját is bennük keresték. A válságok idején az egyébként is ellentétekkel terhelt közösségekben könnyebben robbantak ki konfliktusok. Az időjárást varázslással negatívan befolyásoló személyek vagy csoport heves reakciót váltottak ki, ugyanis tevékenységükkel a közösségnek ártottak, kárt okoztak, s ennek fényében az üldözés is jóval kegyetlenebb volt, mint egyszerű rontás (maleficium) esetében.

A boszorkányüldözés jogi környezetben való értelmezése

Számos olyan tanulmány látott napvilágot a boszorkánypererekről, amelyek a morális pánik fogalmával értelmezték a jelenséget.⁴² A jelenségek közti összefüggések észrevételének köszönhetően lehetőség nyílt e jelenségek keresésére a boszorkányüldözések legintenzívebbnek számító éveiben.⁴³ Brian P. Levack, Christina Larner szerint a tömegessé váló európai boszorkányüldözések kialakulásához többek között az vezetett, hogy a bírósági gyakorlatban a vádelvű eljárásról áttértek a nyomozati eljárásra. Nyugat-Európában ez a változás a 13–16. század folyamán következett be, ekkortól a számos tanú kihallgatásával és a tortúra alkalmazásával szerzett vallomások döntöttek a vádlott bűnösségéről.⁴⁴ Christina

³⁸ A magyar szakirodalomban elsőként Rác Lajos foglalkozott a kisjégkorszak klímátörténeti hatásaival. Lásd: *Rác* 1989.

³⁹ *Behringer* 1990.

⁴⁰ *Behringer* 1987. 419–430. o.; *Behringer* 1990. 363–383. o.; *Behringer* 2010.

⁴¹ *Larner* 1981. 192–204. o.; *Kiss A.* 2009. 315–339. o.

⁴² Lásd pl. *Larner* 1981.

⁴³ *Labrousse* 1933.; *Larner* 1981. 192–204. o.

⁴⁴ A két eljárásra a disszertáció *Eljárási- és jogszolgáltatási gyakorlat* című fejezetében részletesen kitérünk.

Larner a skót boszorkánypererek vizsgálatakor sorra vette a gyanú, a vád, a per mozzanatait egészen az ítéletig és ezek sorában határozta meg a lehetséges boszorkányokat.⁴⁵ A leírt esettípusok⁴⁶ szerint a csapás magyarázata és a diagnózis felállítását követően igyekeztek annak okozóját megtalálni, ezt követte a megvádolás. A fenyegetés hatására a kár okozója általában helyrehozta bajt.

Levack 1987-es, a Nyugat-európai boszorkányüldözést áttekintő munkája alapján a korszakot három nagyobb időszakra lehet felosztani. A 16. század első felét a mérsékelt üldözés jellemezte, az 1550-es évektől a megszorodó demonológiai traktátusok hatására növekedésnek indult a perek száma főként Németország, Anglia és Skócia területén. Az 1580-as 1590-es évektől az 1650-es évekig pedig egy tömeges nyugat-európai boszorkányüldözés első szakaszáról beszélhetünk, ekkor Skóciában, Franciaországban, a Németalföldön és Svájcban intenzív boszorkányüldözés zajlott.⁴⁷ A szakirodalom több alkalommal is arra a megállapításra jutott, hogy a boszorkányüldözés a háborús periódusok közti szünetek idején lángolt fel leginkább.⁴⁸

Boszorkánypererek és pszichoanalízis

A boszorkányüldözéssel foglalkozó nemzetközi kutatásokat a 19. századtól végigkísérte az a nézőpont, melynek értelmében előtérbe került a megszállottság pszichológiai vizsgálata. Peter Elmer⁴⁹ a boszorkányhit és a megszállottság effajta értelmezésének történetére fókuszált, írásában Eric Midelfort és Lyndal Roper kutatásaira tért ki.⁵⁰ Roper pszichoanalitikus elemzéseket végzett, melyben a boszorkányvádak pszichológiai kiváltó okait, főként a gyermeki fantázia szülte vádakat vizsgálta.⁵¹ Napjainkban a boszorkányok mentális sérültségét és a korabeli teológia által meghatározott ördögi megszállottságot érintő vizsgálatok már nem részei a kutatásnak. Ezzel szemben a szociálpszichológiai és pszichoanalízis felőli megközelítés továbbra is meghatározó. Hiszen a közösség és az egyén viszonyának vizsgálata magyarázatot adhat a boszorkányképzetek kialakulására és annak továbbélésére. A kora újkori társadalmakban ugyanis jelen volt a racionalitás és a mágikus dolgokba vetett hit kettőssége. Ez a kettősség, e két szemlélet összemosódása befolyásolta, alakította az egyéni személyiségfejlődést.⁵² Elmer eredményeinek összegzése a boszorkányüldözés és orvoslás összefüggésében nem foglalkozik a boszorkánysággal

⁴⁵ Larner 1981. 103–119. o.

⁴⁶ Larner 1981. 114. o.

⁴⁷ Levack 1987. 171–175. o.

⁴⁸ Levack 1987.

⁴⁹ Elmer 2013.

⁵⁰ Roper 1994.; Roper 2004.; Midelfort 1999.

⁵¹ Roper 1995. 204–231. o.; Roper 2000. 107–139. o.; Roper 2004. 222–227. o.; Roper 2005. 129–149. o.

⁵² Roper 1994.

megvádolt személyek gyógyító tevékenységével, ahogy arra sem tért ki, hogyan mutatkozott meg a boszorkányperes iratokban a kora újkori gyógyítási gyakorlat.

A boszorkányság és a korabeli orvoslás viszonya

A boszorkányság és a korabeli orvoslás relációjában elmondható, hogy a boszorkányperes dokumentumok nagyban hozzájárultak a korabeli gyógyító eljárásokra vonatkozó ismereteink kiszélesítéséhez. 1994-es munkájában Willem de Blécourt arra hívta fel a figyelmet, hogy az e dokumentumokat vizsgáló, elsősorban történészek a mágikus szakértőkre nem fordítottak kellő figyelmet. A vizsgálatokból mellőzték e szereplők jelenlétének és működésének közelebbről történő megismerését.⁵³ A boszorkányperekben szép számban előforduló pénznézéssel vagy egyéb mágikus tevékenységgel foglalkozók a boszorkányokhoz hasonló szerepet tölthettek be a helyi társadalmi környezetben. A kincskeresés, pénznézés, vagy elveszett állatok felkutatása azonban nem vált boszorkányváddá mindaddig, amíg nem járult hozzá csalás, pénzkicsalás. A nézők a perekben szinte mindig gyógyító és/vagy boszorkányazonosító tevékenységük folytán szerepelnek.⁵⁴ De Blécourt azon a véleményen volt, hogy a boszorkányperekben folyamatosan előforduló gyógyítással és egyéb mágikus tevékenységgel (jóslás, szerelmi, gazdasági mágia, kincskeresés) foglalkozókról kialakult szemlélet szintén a boszorkányképzetek része volt, s ugyanúgy hozzájárult a vádaskodás rendszerének működéséhez, mint maguk a boszorkányok.⁵⁵ Továbbá rámutatott arra, hogy a nyugat-európai boszorkányperes vádlottjai között jóval kevesebb gyógyítót találhatunk, mint ahogy azt Horsley megbecsülte.⁵⁶

De Blécourt nagyhatású cikkét követően közel egy évtizeddel később Owen Davies az angliai mágikus szakértők történetének összegzésére vállalkozott.⁵⁷ A monográfia európai példákat összehasonlító alfejezetében Davies nyugat- és közép európai esetekkel összevetve taglalta az angliai mágikus szakértők jellemzőit.⁵⁸ Rámutatott arra, hogy a hivatalos egyházi nézőpont kevésbé jutott érvényre, ugyanis a 19. századig továbbra is fennállt az igény a népi gyógyászat nyújtotta szolgáltatásokra.⁵⁹ Davies átfogó munkájában elemezte az egyes mágikus tevékenységek során használt eljárásokat, ráolvasásokat stb., valamint kitért a

⁵³ Blécourt 1994. 286. o.; Pócs 2002. 153. o.

⁵⁴ Az úgynevezett varázskönyvek sorakoztatták a gyógyító mágikus módszereket, a kincskeresés praktikáját és a ráolvasásokat, melyeknek gyakorlati megvalósítása a boszorkányperes tanúvallomásaiban felfedezhető. Láng – Tóth G. 2009. 26. o.

⁵⁵ Blécourt 1994. 286. o.

⁵⁶ Blécourt 1994. Vö. Blécourt 1991.

⁵⁷ Davies 2003.

⁵⁸ Davies 2003. 164–169. o.

⁵⁹ Davies 2003. 29–66. o.

kincskeresésre is,⁶⁰ elsőként megkísérelve egy teljes körű európai áttekintést nyújtani a témában.⁶¹ Davies úgy látta, hogy a 18. század végére Angliában lényeges változás következett be az elit mágiához való hozzáállásában. Az ugyanis felismerte, hogy a városi lakosság körében is nagymértékben jelen van boszorkányhit és a mágia iránti érdeklődés. Fokozatosan sikerült azonban törvényi erővel visszaszorítani a vádemelések növekedését és a boszorkánypánikok kipattanását.⁶²

Az 1980-as évek végén az európai boszorkányüldözésekre irányuló sokrétű összehasonlító vizsgálatok⁶³ és a regionális kutatások⁶⁴ a gyógyítókról is megannyi új adatot hoztak felszínre.⁶⁵ A boszorkányság és az orvoslás közti kölcsönhatás a nemzetközi kutatás homlokterében levő téma, az összefüggések közti kapcsolat feltárására többek között Robin Briggs vállalkozott.⁶⁶ Briggs a lotaringiai pereket taglaló munkáiban külön kitért a gyógyítók ambivalens helyzetére is. A vádaskodók ugyanis egyfelől elismerték a gyógyítók jótékony tevékenységét, így közülük sokan nem is kerültek a boszorkányság gyanújába. Másrészt viszont elterjedt az a nézet, miszerint a boszorkányok képesek elhárítani a maguk által küldött rontást. Így ha a közösségen belül boszorkányváddal járó konfliktusba keveredtek, a gyógyító tevékenységük könnyen válhatott az ellenük szóló terhelő bizonyítékká.⁶⁷ Megállapította továbbá a kora újkori Európa boszorkányságáról, hogy azokat a betegségeket nem magyarázták boszorkányrontással, amelyeket ismerték.⁶⁸ Szerinte a boszorkányvád a csapások magyarázataként szolgált és a boszorkányhiedelemben is az ösztönös bűnbakkeresés figyelhető meg. A boszorkányfogalom Briggs megítélése szerint széles körben elterjedt, így tulajdonképpen bárki élhetett a boszorkányvád eszközével.⁶⁹

Jeanne Favret-Saada a gyógyító és a rontásra gyanakodó áldozat viszonyának szemszögéből próbálta újraértelmezni a boszorkányvád típusait és a mögötte meghúzódó tényleges feszültségeket, hiedelmeket és pszichológiai folyamatokat.⁷⁰ A tanúk a nyilvános kihallgatások alkalmával a nekik feltett kérdőpontokra adott válaszaikban fogalmazták meg a boszorkányság vádját. Elbeszéléseikben a közösséget ért csapásokat vagy saját sérelmeiket, szerencsétlenségeiket tárták a bíróság elő, s ezekért az általuk gyanús személynek vélt embert tették felelőssé. Ennek megfelelően értelmezték át a történéseket,

⁶⁰ Hazai vonatkozásban lásd: *Láng – Tóth G.* 2009.

⁶¹ *Davies* 2003. 163–186. o.

⁶² *Davies* 1999. 56–64. o.

⁶³ *Levack* 1987.; *Ankarloo – Henningsen* 1990.

⁶⁴ *Larner* 1984.; *Behringer* 1987. 181–184. o.; *Briggs* 1989.

⁶⁵ Gianna Pomata kutatásaiból tudjuk, hogy Bolognában 1605 és 1776 között az engedély nélkül gyógyítók elleni eljárásokban a megvádoltak mindössze 12%-a volt nő. *Pomata* 1998. 73. o. és *Pomata* 1999. 124. o.

⁶⁶ *Briggs* 1996a.

⁶⁷ *Briggs* 1989. 15–41. o.; *Briggs* 1996b.; *Briggs* 2001.

⁶⁸ *Briggs* 1996b. 63. o.

⁶⁹ *Briggs* 1996b. 381. o.

⁷⁰ *Favret-Saada* 1980.

mások cselekvéseit és az egymással való érintkezés mozzanatait. Jellemző, hogy a dolgokat sok esetben nem a valójában megtörtént sorrendben és formában vázolták.⁷¹

A HAZAI KUTATÁS GYÚJTÓPONTJAI

Áttérve a magyarországi boszorkányperek kutatására, elmondható, hogy hazánkban már a 19. századtól a tudományos érdeklődés középpontjába került a boszorkányság témája. A perekkel elsőként a nagy összefoglaló történeti, statisztikai és néprajzi munkák foglalkoztak. E művek nagy része a városok előjogainak és a jogszokásoknak a megismerése céljából szentelt figyelmet az esetekre, kiemelten a szegedi boszorkányperekre.⁷² Az 1920-as és 1970-es években folkloristák (Szendrey Ákos, Luby Margit, Dömötör Tekla)⁷³ és történészek (Molnár Éva, Kulcsár Zsuzsanna, Schram Ferenc) foglalkoztak a magyarországi boszorkányhiedelmekkel és a boszorkányüldözéssel. Kulcsár Zsuzsa történészként vizsgálta a kérdéskört.⁷⁴ Összegezte az addig elért kutatási eredményeket, de egyik elméletet sem fogadta el. Ő abban látta a boszorkányüldözések okát, hogy a feudalizmus bomlásának fokozódása miatt az elszegényedett és kiszolgáltatott emberek, főként nők egyre növekvő számat mutattak, mind több terhet róva az egyházi és világi hatóságokra. Az egyház az ártó boszorkány képével azonosította a koldulásból megélni igyekvőket, egyedülálló, özvegyasszonyokat, így megteremtve az ördöggel cimboráló boszorkány alakját.⁷⁵

Forrásközpontú szemlélet

A lokális boszorkányság jelenségének vizsgálata a kolozsvári boszorkányperek kutatásával indult, elsőként Komáromy Andor (1841–1916) figyelme irányult a kolozsvári boszorkányok felé. Az 1901-ben megjelent kolozsvári boszorkányperekről szóló írása⁷⁶ Kolozsvár jelentősebb 16. századi boszorkánypereit összegezte, más hazai perek adataival és nemzetközi szakirodalomból hozott példákkal alátámasztva.⁷⁷ Megfigyelése alapján elmondható, hogy 1565-ben Kolozsváron magánvádló, egy bizonyos Gruz Péter kezdeményezésére indultak a perek. 1907-es tanulmányában szintén a 16. századi kolozsvári boszorkányperek adatait felhasználva, summázta a boszorkányok azonosítására használt népi praktikákat.⁷⁸ Kutatásait a fokozatosan terjesztette ki a teljes magyarországi

⁷¹ Uo.

⁷² *Palugyay* 1853. II. 197–208. o.

⁷³ *Dömötör* 1981.; *Luby* 1983.; *Szendrey Á.* 1986.

⁷⁴ *Kulcsár* 1960. és *Kulcsár* 1964.

⁷⁵ *Kulcsár* 1964. 173. o.

⁷⁶ A cikk címe: A kolozsvári boszorkányperekről, mely az *Erdélyi Múzeum* 1901. évi 4. számában jelent meg.

⁷⁷ *Komáromy* 1901. 185–201. o.

⁷⁸ *Komáromy* 1907. 349–353. o.

boszorkányság kérdéskörére. Ennek eredményeként született meg 1910-ben fő műve, a *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára*, amelyben mintegy félezer per iratanyagát adta közre.⁷⁹ Komáromy Andor forráskiadványának bevezetőjében már kiemelte, hogy a vádlottak soraiban jelentős számban fordultak elő gyógyítók.⁸⁰ Boszorkányhitünknek az európai hiedelmekhez köthető elemei két nagy csoportra oszthatók. A 12. században már feltűnt a károkozó varázslás, a maleficium és veneficium a boszorkányokhoz kapcsolva (pl. Könyves Kálmán törvényei). A késő középkor kifejlett boszorkányfogalmát azonban már az ördöggel való szövetségkötés, a repülve megtett utazás és a különböző helyeken tartott összejövetelek, a boszorkányszombatok jellemzik. Komáromy úgy vélte, hogy kifejlett boszorkányfogalmunk csak az 1728-as szegedi perrel jelent meg. Molnár Éva mutatott rá Komáromy téves vélekedésére. A későbbi boszorkányfogalom megjelenésének kezdete ugyanis jóval korábbi, már a 17. század közepén felbukkantak.⁸¹

Schram Ferenc (1923–1975) szövegkiadási munkájának köszönhetően lehetőség nyílt a társadalomtörténeti és statisztikai vizsgálatokra. Szövegkiadása nem teljesek, hiányoznak a bírósági eljárás bizonyos dokumentumai, ezeket szándékosan hagyta ki Schram. Schram Ferenc, majd őt követve Kiss András és Kristóf Ildikó a magyarországi boszorkányperes iratok vizsgálatakor megállapította, hogy a boszorkányság vádjával indult eljárások nem csak bizonyos foglalkozásokkal (bábák), hanem bűncselekmény típusokkal is összefüggésben álltak, különösen a paráznasággal.⁸²

A magyarországi boszorkányság vizsgálatának újszerű kutatási irányjai

Komáromy Andor és Schram Ferenc példáját követve a hazai néprajzkutatók és történészek, (Pócs Éva, Klaniczay Gábor és Kristóf Ildikó meghatározó kutatásai) kiemelt figyelmet fordítottak a boszorkányság, ezen belül is a gyógyító boszorkányokra.⁸³ A magyarországi forrásdokumentumok elemzésekor új nézőpontokat, összetett megközelítési módszereket alkalmazott a Pócs Éva és Klaniczay Gábor kezdeményezésére létrejött kutatócsoport (bábák és közgyógyítás boszorkányperekben nyomon követhető szerepe, a vádaskodás mikroszociológia megközelítése, a hazai boszorkányvadás dinamikája és lokális sajátosságai, a társadalmi konfliktusok és azok értelmezése, a tanúvallomásokban elhangzó rontáselbeszélések értelmezése és a hiedelemelemek vizsgálata). A Pócs Éva és Klaniczay Gábor által elindított interdiszciplináris vizsgálatoknak köszönhetően az 1980-as évek

⁷⁹ Komáromy 1910.

⁸⁰ Komáromy 1910. XXIII.

⁸¹ Molnár 1942.

⁸² Schram III. k. 31. o.; Kristóf 1990. 456. o.; Kristóf 1991. 65. o.; Kristóf 1998., valamint Kiss 1998b. 24. 27. o.

⁸³ Pócs 1997.; Klaniczay 2011. 695–712. o.; Kristóf 1998.

végétől Magyarországon is teret hódított az új szemlélet, mely a boszorkányságot komplex módon közelítette meg.⁸⁴

Pócs Éva kutatásaival elsődlegesen a boszorkányszombat-képzetek mögötti táltossal és a tündérekkel kapcsolatos hiedelmeket tárta fel. A tündérhiedelmekhez a magyaron kívül a délszláv és román képzeteket is vizsgálta. Pócs Éva rendszerében azokhoz a boszorkányokhoz, akiket a transzcendens szférájában történt konfliktusokkal jellemeztek, több olyan hiedelem is fűződik, mely az emberre ártalmas természetfeletti lények (tündérek, visszajáró holtak, gyermekágyas démonok, szépasszony⁸⁵) képzeteivel gyarapodtak.⁸⁶ Pócs Éva kutatásai arra mutattak rá, hogy forgósélben repülő különböző természetfeletti lényeket (zivatardeimonok, varázslók, tündérek stb.) övező hiedelemvilág a magyarországi boszorkányperekben is felfedezhető.⁸⁷

Klaniczay Gábor a Komáromy Andor forrásfeltáró munkáját követő újabb levéltári feltárásoknak köszönhetően már szélesebb összefüggésben vizsgálta a 16. századi Kolozsvár boszorkányperes iratanyagát. A kutató a perekben előforduló demonológiai sztereotípiák (ördögszövetség, boszorkányszombat, táltos- és tündérhiedelmek) gyakoriságát, a boszorkányvadászt gerjesztő egymással konfrontálódó és kölcsönösen feljelentő szomszédok, valamint az egymást megvádoló gyógyítók tevékenységét vizsgálta, különös tekintettel a boszorkányperekben jelen levő népi gyógyítók ellentmondásos szerepére.⁸⁸ A magyar táltoshiedelmeket tanulmányozva összefüggésbe hozta azokat az itáliai és délszláv varázslókkal (pl. benandante, zduhač). A 16. századi kolozsvári perek vallomásainak szövegrészleteit (különböző varázsszövegek, átkok, rontás- és ráolvasásszövegek) elemezve Klaniczay a szavak mágikus erejét taglalta.⁸⁹ Szintén kolozsvári példákat hozott a boszorkányszombat-képzetek kialakulásáról szóló munkájában, melyben elemzése során nemcsak a vádlottakból kínvallatással kieroszakolt vallomásokat használta fel, hanem a vádlók „népi” Sabbath-elbeszéléseit is.⁹⁰ Klaniczay Gábor számos esettanulmányon keresztül írta le, foglalta össze a gyógyítók boszorkányperekben betöltött szerepeit.⁹¹

A boszorkányperek történeti antropológia megközelítésű vizsgálata hazánkban elsősorban Klaniczay Gábor és Kristóf Ildikó nevéhez fűződik. A mentalitástörténet, a

⁸⁴ Az utóbbi időben megjelent Pócs Éva és Klaniczay Gábor szerkesztésében a legfrissebb magyarországi kutatási eredményeket bemutató magyar és angol nyelvű tanulmánykötetek: *Klaniczay – Pócs* 2015.; *Klaniczay – Pócs* 2017.; *Pócs* 2018.; *Pócs* 2019.

⁸⁵ A szépasszony eredendően egy tündérszerű lény lehetett, de a kifejezés a kora újkorban többnyire a boszorkány szinonimájaként szolgált. A boszorkányság és a tündérhiedelmek képzeteinek összekapcsolódására lásd: *Pócs* 1989. 133–171. o.

⁸⁶ *Pócs* 1986. 177–256. o.; *Pócs* 1997. 44–67. o.

⁸⁷ Lásd: *Pócs* 1986. 189. o.; *Pócs* 2002c.

⁸⁸ *Klaniczay* 1986. 267, 273, 278, 281, 283–284. o.; *Klaniczay* 2005. 28–36. o.; *Klaniczay* 2011. 698–708. o.

⁸⁹ *Klaniczay* 2013. 295–299. o.

⁹⁰ *Klaniczay* 2008. 67–69. o.

⁹¹ *Klaniczay* 2011. 695–712. o.; *Klaniczay* 2014. 263–305. o.; *Klaniczay – Pócs* 2015.; *Klaniczay – Pócs* 2017.; *Klaniczay* 2017. 111–158. o.

történeti antropológia és a mikrotörténetírás szempontjaira is kitérő vizsgálatok már másként tekintettek a népi mágia szakértőire.⁹² A vádak társadalmi hátterét elemző kutatók a városi és falusi boszorkányság fontos szereplőiként határozták meg a gyógyítókat, jósokat és tudományos személyeket, hiszen a rontás, azonosítás és gyógyítás folyamán létrejövő kapcsolatrendszerben jelentős helyet töltöttek be.⁹³

Tóth G. Péter nevét és kutatási eredményeit szükséges kiemelni.⁹⁴ Tóth G. Péter a kolozsvári pereket vizsgálva bukkant rá az első boszorkányfűrösztéses esetekre.⁹⁵ Szintén Tóth G. Péter volt az, aki az 1580-as évek kolozsvári boszorkányperei kapcsán a közösség félelmeit, gonoszról kialakult gondolatait és a gonosszal szembeni védekezés lehetséges módjait rendszerezte,⁹⁶ valamint szintén kolozsvári példákon keresztül számba vette a boszorkányperek nyomozati szakaszában begyűjtött tárgyi bizonyítékok jellegét, tulajdonságait.⁹⁷ A kutató a boszorkányüldözés -és vádaskodás körében végzett regionális és lokális mikrovizsgálatokat, melyek keretében megtörtént az üldözések társadalom- és jogtörténeti, valamint statisztikai feldolgozása. A kolozsvári perek vizsgálata mellett górcső alá vette a Paks és környéki helyi üldözési hullámot, alapos vizsgálatáról 1999-ben jelent meg tanulmánya.⁹⁸ Ugyancsak ő jelentős mértékben finomította és újraértelmezte a Pócs Éva által, a perszövegek alapján megalkotott boszorkány-és konfliktus tipológiáját. Ezen kívül részletekbe menően vizsgálta a rontástörténetek változásait, melyeken keresztül rávilágított arra, hogy mennyiben formálják azokat az adott bírósági körülmények is.⁹⁹ Legújabban megjelent összefoglaló művében tekinti át a magyarországi boszorkányüldözéseket. Részletes és adatgazdag elemzést végzett jog, mentalitás -és orvostörténeti megközelítésben, melyet statisztikákkal, táblázatokkal és térképekkel gazdagított.¹⁰⁰

Az utóbbi évtizedekben előkerült jelentős mennyiségű boszorkányperdokumentumot Pócs Éva, Klaniczay Gábor, Kristóf Ildikó és Tóth G. Péter megvizsgálva arra a véleményre jutottak, hogy a pestis okozta pánikkal összefüggésben állhat a boszorkányüldözések tetőpontjának az 1740-es és 1750-es évekre való eltolódása.¹⁰¹ Átfogó áttekintést kaphatunk az említett szerzők tollából, melyek eredményeként a kora újkori

⁹² Pócs 1995b.; Kristóf 1998.; Kristóf 2017. 13–89. o.

⁹³ De Blécourt 1994. 291–292. o.; Pócs 1997.; Kristóf 1998. 131. o.; Macfarlane 1999. 115–130, 158–177. o.; Klaniczay 2011. 695–712. o.; Klaniczay 2014. 263–305. o.

⁹⁴ Tóth G. 1999a. 121–162. o.; Tóth G. 1999b. 3–24. o.; Tóth G. 2001a. 249–292. o.; Tóth G. 2001b. 199–226. o.; Tóth G. 2004. 155–182. o.; Tóth G. 2008b. 69–100. o.; Tóth G. 2011. 197–254. o.

⁹⁵ Tóth G. 2001a. 270–271. o.

⁹⁶ Tóth G. 2008b.

⁹⁷ Tóth G. 2008a. 212, 233–234, 237–238, 240. o.

⁹⁸ Tóth G. 1999a.

⁹⁹ Tóth G. 2001b.

¹⁰⁰ Tóth G. 2020.

¹⁰¹ Pócs 1983.; Klaniczay 1986.; Klaniczay 1998.; Klaniczay 2005.; Pócs 2001b; Tóth G. 2000.; Kristóf 2013.; Kristóf 2016.

Magyarország boszorkányüldözésének egészét taglaló, a társadalomtörténet, historiográfia, statisztika és folklorisztika szempontrendszerét alkalmazó feldolgozások születtek.¹⁰²

A magyarországi boszorkányperek vizsgálata során a boszorkánysággal vádolt bábák kérdéskörének kiemelt figyelmet szenteltek a kutatók.¹⁰³ A magyar néprajzi kutatásban Dömötör Tekla és Luby Margit foglalkozott részletesebben a témával.¹⁰⁴ Újabban pedig Krász Lilla kutatta a bába-boszorkányokat.¹⁰⁵ A bábáknak tulajdonított rontások gyökerei valójában a falusi közösségek hétköznapi konfliktusaiban keresendők. Várkonyi Ágnes, Kristóf Ildikó és Szentí Tibor kutatásai a kora újkori mezővárosi és falusi közeg bába-boszorkányság eseteiről megállapították, hogy ezeknek a pereknek a legfőbb kiváltó oka a helyi közösségen belül rivalizáló bábák közti viszonyra vezethető vissza.¹⁰⁶ A Tiszántúlon a 20. században is boszorkánynak tekintették a bábákat.¹⁰⁷ Kristóf Ildikó a kora újkori Debrecen és Bihar vármegye boszorkánypereit vizsgálva¹⁰⁸ kiemelte, hogy az orvos asszonyok és egyéb mágikus tevékenységet végző vádlottak foglalkozását ellentmondásos gondolatok vették körül. Ezekből adódott a kétes társadalmi megítélésük, a korszak protestáns demonológiájának¹⁰⁹ ellenséges viszonyulása pedig még inkább negatív irányba befolyásolta.¹¹⁰

Komáromi Tünde a 16. századi emberek rontással (milyen körülmények között vetődött fel a rontás- és boszorkányvád, kiket vádoltak) és az abból fakadó betegségekkel kapcsolatban kialakult elképzeléseit vizsgálta az 1584-es boszorkányperek példáján.¹¹¹ Ezen lett figyelmes a katolikus, illetve protestáns felfogásnak a kérdéskörrel kialakult nézőpontja közti hasonlóságokra és eltérésekre.¹¹²

¹⁰² *Klaniczay* 1986.; *Klaniczay* 1987.; *Klaniczay* 1990b.; *Klaniczay* 1991–1992.; *Tóth G.* 2000.; *Tóth G.* 2011.; *Tóth G.* 2020.

¹⁰³ A bába-boszorkány alakja nemzetközi szinten is a figyelem középpontjában állt, az amerikai orvostörténész, Thomas Forbes önálló kötetben boncolgatta a témát. *Forbes* 1962. és *Forbes* 1966. Az új-angliai boszorkányperek vizsgálata során David Harley csekély számban talált bába-boszorkányokat. Akiket perbe fogtak sem a bábaság üzése miatt, hanem elsősorban egyéb konfliktus okán bíróság elé kerültek. *Harley* 1990. Hasonló megállapítást tett Lyndal Roper is, aki a délnémet területen végzett vizsgálataiban azt fedezte fel, hogy a szülés során jelentkező problémákból származó boszorkányvád nem elsősorban a bábák, inkább a szülésnél segédkező asszonyok ellen irányult. *Roper* 1994.

¹⁰⁴ *Dömötör T.* 1981. 126. o.; *Luby* 1983.

¹⁰⁵ *Krász* 2002.; *Krász* 2005b.

¹⁰⁶ *Kristóf* 1998. 143–171. o.; *Szentí* 2009. 690–732. o.

¹⁰⁷ *Dömötör* 1981. 126–134. o.

¹⁰⁸ Lásd: *Kristóf* 1990. 438–466. o.; *Kristóf* 1998.

¹⁰⁹ A protestáns és vele párhuzamosan a katolikus demonológia behatóbb vizsgálata munkánk kereteit túlfeszítené, ezért erre ilyen formában nem vállalkozhattunk. Az adott témához illeszkedő szakirodalmat igyekeztünk munkánkba beépíteni, lásd alábbiakban a hivatkozott lábjegyzeteket!

¹¹⁰ *Kristóf* 1990. 449–461. o.; *Kristóf* 1998. 147–155. o.; *Kristóf* 2001. 107–135. o.

¹¹¹ *Komáromi* 2002a.

¹¹² *Komáromi* 2002b.

Orvostörténeti kutatások

Az orvostörténeti kutatások a boszorkányság témáját csak részben érintették, azok forrásanyagát a gyógyítás történetének szemszögéből vizsgálták és használták fel. Ahogyan Szilágyi Mihály is fogalmazott: „Arra a kérdésre keresünk választ, hogy miben láthatjuk a boszorkányperек háttérét és mit hasznosíthat mindebből az orvostörténet.”¹¹³ Ennek szellemében a hazai orvostörténet¹¹⁴ a perek segítségével meghatározta a korabeli egészségügy helyzetét (pl. bábák tevékenysége), valamint összegyűjtötte a népi gyógyászat hagyományos elemeit. Ehhez forrásban bővelkedtek a tanúvallatási jegyzőkönyvek.

A bábák kiemelkedő helyet foglaltak el a korabeli közgyógyításban, gyógyítói tevékenységükbe, klientúrájukba a boszorkányperек tanúvallomásai nyújtanak betekintést. A 18. századi magyarországi bábák, a szülés valamint a gyermekgondozás témájához alapvető munkákkal szolgálnak Deáky Zita és Krász Lilla kutatásai.¹¹⁵

Az újabb orvostörténeti kutatások keretében több 18. századi kéziratos orvosló könyv is kiadásra került, receptjeiket elemezve kimutatták azok ismeretanyagát és bennük a mágia jelenlétét is.¹¹⁶ Kis-Halas Judit 2020-ban megjelent könyve az európai és hazai orvostörténeti kutatások sorába illeszkedik. A kutató a dél-dunántúli orvoslás piacának szereplőit térképezte fel, központba állítva a máriagyűdi kegyhely betegségekkel, betegségstörténetekkel és azok gyógyításával összefüggő tapasztalatait, a kegyhelyen történt csodás gyógyulásokat és a boszorkányperек tanúvallomásait.¹¹⁷

Jogtörténeti és kriminológiai megközelítés

A boszorkányperек feldolgozásához a hazai jogtörténeti és kriminológiai kutatások is jelentős mértékben hozzájárultak. Kiss András (1922–2013) jogtörténész, levéltáros érdeklődése korán a boszorkányperек irányába fordult, erről tanúskodik 1969-es *Tűzet rakatok alája* című cikke.¹¹⁸ A kolozsvári boszorkányság jelenségét társadalom- és jogtörténeti megközelítéssel vizsgálta, folytatva a Komáromy Andor által megkezdett tevékenységet. Kőműves Prisca 1565-ös perét 1997-ben tette közzé, a forrásközléshez írt tanulmányában a boszorkányság kutatásához szolgált új kutatási irányokkal, hangsúlyozva, hogy a boszorkányperек mozgatórugóinak megismeréséhez szükséges megvizsgálni a perek

¹¹³ Szilágyi 1984. 61. o.

¹¹⁴ Magyary-Kossa 1929.; Hanny et al. 1960.; Molnár Gy. 1969.; Hoppál – Törő 1975.; Szilágyi 1984.; Gedainé Kölnéi 1991–1992.

¹¹⁵ Deáky 1995.; Deáky 1996.; Krász 2003. A bába szavunk eredetéről lásd: Deáky 1996. 31–34. o. A bábákról európai összevetéssel értekeznek: Krász 2007.

¹¹⁶ Sárdi 2010.

¹¹⁷ Kis-Halas 2020.

¹¹⁸ Kiss 1969. 4. o.

szereplőinek társadalmi kapcsolatait is.¹¹⁹ Kutatásaival alaposan bemutatta a perek kirobbanásának helyszínét, azaz a korabeli városi társadalmi közeget. Ennek során figyelme a peres felek személyére és státusára irányult, az 1565-ös per kezdeményezőjének személyét Gruz Péter szász szabómesterben találta meg, s hasonló megállapításra jutott Igyártó Györgynek a két évtizeddel későbbi boszorkányperekben betöltött szerepe kapcsán is.¹²⁰ A Kolozsváron koldusként nyomorgó asszony, Kádár Kata esetén bemutatta, hogyan került az asszony fenyegetőzése révén először boszorkányság hírébe, majd a hatóság által elrendelt vizsgálat eredményeképpen máglyára.¹²¹ Kiss András *Boszorkányok, kuruzslók, szalmakoszorús paráznák* című kötetében a kolozsvári boszorkánypereken kívül a paráznság miatt indított pereket is összegyűjtötte, hiszen a paráznsági perek mögött is hasonló társadalmi konfliktusok húzódtak meg (a közösségi normát megszegő viselkedés okán), mint a boszorkányperek esetében.¹²²

Az üldözések jogi hátterét vizsgálta Iklódy András, *A magyarországi boszorkányüldözés történeti alakulása* című munkájában rámutatott, hogy az 1696-tól a *Corpus Iuris* függelékeként használt *Praxis Criminalis* jelentősen hatott a magyarországi joggyakorlatra.¹²³ Megállapította továbbá, hogy a boszorkányperek és a népesség száma között nem mutatható ki tartós összefüggés.¹²⁴ Kállay István és Balogh Elemér vizsgálataikban azt akarták bizonyítani, hogy a korabeli perjogi hagyomány ismerete nélkül nem lehetséges az események rekonstruálása és a jogi jelenségek magyarázata sem.¹²⁵ Hajdu Lajos leginkább a *Praxis Criminalis* és a *Constitutio Criminalis Theresiana* magyarországi joggyakorlatra kifejtett hatását vizsgálta.¹²⁶ Az Alsó-Ausztria területére érvényes, egységes büntető törvénykönyvet, a *Praxis Criminalist* III. Ferdinánd császár az 1656-dik év végén szentesítette. Magyarországon az 1696-ban kiadott *Corpus Iuris Hungarici* harmadik kiadásának függelékeként terjedt el.¹²⁷ Hazánkban nem iktatták törvénybe a *Praxis Criminalist*, ennek ellenére a boszorkányperes eljárások egyik fő hivatkozási alapja lett, ugyanis nemcsak a boszorkányságot és a boszorkányság vétkéért kiszabható büntetéseket határozta meg, hanem pontos útmutatást adott a nyomozati eljárás lefolytatásához is.¹²⁸ Bató Szilvia és Koncz Ibolya Katalin érvei szerint az eljárások értelmezéséhez szükségesek a korabeli jogi szabályozási rendszer elvei, ugyanis azok nagy hatást gyakoroltak az

¹¹⁹ Kiss 2003b. 323. o.

¹²⁰ Kiss 1997. 281–299. o.

¹²¹ Kiss 2005b. 34–36. o.

¹²² Kiss 1998.

¹²³ Iklódy 1982. 296–297. o.

¹²⁴ Iklódy 1982.; R. Várkonyi 1990. 418. o.

¹²⁵ Kállay 1996. 199–200. o.; Balogh 2001. 15–17. o.

¹²⁶ Hajdu 1963. 81–114. o.;

¹²⁷ Béli – Kajtár 1988. 39. o.; Nagy S. 1997. 27. o.

¹²⁸ Hajdu 1971. 125. o.; Katona 1977.; Iklódy 1982.; Klaniczay 1990a. 272. o.

eljárásokra.¹²⁹ Koncz Ibolya a Német-római Birodalom és a királyi Magyarország joggyakorlatát vizsgálta a boszorkányperek példáján. Alapvető eltéréseket állapított meg, melyek a bűnök jellegében, az eljárásban, a vádlott vallomásának fontossága tekintetében és az istenítéletek alkalmazásában. Ritkábban jelent meg a magyar boszorkányperes iratokban az ördögimádó boszorkányszektához való tartozás és az orgiákon való részvétel, a seprűnyélen utazás, továbbá az állattá változtatott ember megnyargalása. Megállapítása szerint a gonosszal létesített kapcsolat a *Praxis Criminalis* megjelenése után vált elterjedté. Lényeges különbségként határozta meg, hogy a magyarországi eljárásban a boszorkányság bűncselekménye nem volt kivételes bűncselekmény. A német területeken a vádlott vallomása döntő bizonyítéknak számított, éppen ezért a bíróság bármilyen eszközt felhasználhatott a vallomás kikényszerítésére. Emiatt válhatott a bizonyítási eljárás lényeges pontjává a kínvallatás. Hazánkban a tortúrák nem voltak olyan súlyosak, mivel nem volt a halálos ítélet meghozatalának feltétele a beismerő vallomás. Az utolsó lényegi eltérést az istenítéletek alkalmazásában látta Koncz Ibolya, a német birodalomban a 13. századtól kizárólag a boszorkányperekben alkalmazhatták, míg Magyarországon még a 18. században is elterjedt gyakorlat volt a bűnösség megállapítására a víz- és vaspróba.¹³⁰ Továbbá arra a következtetésre jutott a szegedi boszorkánypereket szemügyre véve, hogy nagyban hasonlítanak az eljárások során használt jogforrások és maga a jogi környezet is az alsó-ausztriai, illetve bajorországi példákra. Ezt a három terület (Bajorország, Ausztria, Magyarország) szokásjogi környezetének azonos elemivel magyarázta.¹³¹

Bató Szilvia 2004-es tanulmányában kitért a boszorkányperek vizsgálatának problematikájára. Ahogy azt összefoglalta: „azok a boszorkányság miatt indított eljárások, amelyek még az előkészítő eljárásban befejeződnek, elvileg nem vonhatók a boszorkányper fogalma alá.”¹³² Véleménye szerint helyesebb lenne a boszorkány-eljárás terminust használni, de a boszorkányper kifejezés használata „meggyökeresedett”, így annak megváltoztatása nem tanácsos. Dolgozatunkban a kutatási hagyományoknak megfelelően a boszorkányper kifejezést alkalmaztuk minden boszorkányság miatt indított eljárásra.

A nemzetközi és hazai vizsgálatok kimutatták, hogy a boszorkányvadás háttérben a közösségen belül jelentkező konfliktusok húzódtak meg.¹³³ Gondolhatunk itt a szűken vett családon belül keletkezett feszültségekre (szülő és gyerek, házastársak vagy sógorság közötti), az újonnan betelepülő népességnek a helyiekkel fellépő ellentétére, a gyógyítók és betegek közötti konfliktusra, vagy éppen a szomszédsági kapcsolatokból származó vitákra

¹²⁹ Bató 2004a. 34–38. o.; Bató 2005b. 630–644. o.; Koncz 2000.; Koncz 2007.; Koncz 2011.

¹³⁰ Koncz 2007b. 225–227. o.

¹³¹ Koncz 2004.; Koncz 2005.; Koncz 2007b. 112–178. o.

¹³² Bató 2004. 34. o.

¹³³ Macfarlane, 1999. 168–177. o.; Kristóf 1998. 142. o.

és összetűzésekre. A peres iratokat vizsgálva számos olyan esettel találkoztunk, melyben a gyermek vagy a háziasszony hirtelen jelentkező betegségének okaként a szomszédságon, rokonságon belül nevezeték meg valakit, s korábbi vitájukkal, nézeteltérésükkel indokolták gyanújukat. Egyes esetekben láthatjuk majd, mekkora volt a szavak ereje, milyen hatással volt a boszorkányvád alakulására a kimondott szó, vagy éppenséggel a rosszindulat,¹³⁴ az irigység által keltett pletyka.

A magyarországi boszorkányperek kutatása során már megtörtént a legfontosabb források feltárása és azok publikálása. Azonban az egyes területek, kisebb-nagyobb földrajzi régiók, sajátosságait bemutató művek csak kis számban állnak rendelkezésre. Különösen igaz ez az általunk választott vármegyék területén. A boszorkánysággal kapcsolatos iratanyagokról elmondható, hogy viszonylag bőségesek, aprólékos feldolgozásuk új eredményekhez, megállapításokhoz vezethet.¹³⁵

A MAGYARORSZÁGI BOSZORKÁNYPEREK FORRÁSAINAK KIADÁSA

A magyarországi boszorkányperek iratanyagát képező, a 16. század elejétől az 1766-os pereket tiltó rendelet kiadásáig keletkezett csaknem kétezer boszorkányper forráskiadásokban hozzáférhető. Komáromy Andor *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára*¹³⁶ című boszorkányper-gyűjteménye mellett Schram Ferenc munkásságának eredménye a háromkötetes *Magyarországi boszorkányperek 1529–1768* című forráskiadvány-gyűjtemény,¹³⁷ amely jelentősen bővítette a 16–18. századból ismert boszorkányperek számát. Az újabb forrásfeltáró munkák a nyolcvanas évek végén indultak meg. 1989-ben jelent meg két reprintkötetet Klaniczay Gábor, Kristóf Ildikó és Pócs Éva szerkesztésében. E kötetekben azok a boszorkányperek kerültek összeállításra, amelyek kisebb, nehezen hozzáférhető helyi forráskiadványokban jelentek meg, s amelyeket korábban Komáromy Andor és Schram Ferenc is csak a forráskiadványok regesztázásával adott közre.¹³⁸ Az 1991-ben elindult kutatási projekt eredményeként 1997-ben jelent meg a Bessenyei József által szerkesztett *A magyarországi boszorkányság forrásai* sorozat első kötete.¹³⁹ A forráskiadvány sorozat a magyarországi boszorkányüldözés közel három

¹³⁴ Vö. Briggs 1996. 56. o.

¹³⁵ Szerencsés helyzetben vagyunk a Szabolcs-szatmári boszorkányperek bőséges forrásanyagának köszönhetően. A Zala megyei boszorkányperek feldolgozása kapcsán Degré Lajos hívta fel a figyelmet arra, hogy a 20. század elején egyszerűen kiselejtezték a megye levéltárából az 1787 előtt keletkezett büntetőperek, mindössze 3 esemő és a kiselejtett iratok lajstroma (Extractus processuum criminalium 1594–1787) maradt meg. Degré 1960. 227. o.

¹³⁶ Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. Szerk. Komáromy Andor. Budapest, 1910.

¹³⁷ Magyarországi boszorkányperek I–III. k. Szerk. Schram Ferenc. Budapest, 1970–1982.

¹³⁸ Klaniczay Gábor – Kristóf Ildikó – Pócs Éva: Magyarországi boszorkányperek I–II. Kisebbségi forráskiadványok gyűjteménye. Budapest, 1989.

¹³⁹ A magyarországi boszorkányság forrásai I. k. Szerk. Bessenyei József. Budapest, 1997.

évszázadát dokumentálta. Levéltárosok bevonásával próbálták felderíteni a Komáromy Andor és Schram Ferenc átfogó kutatásai után is ismeretlen, kiadatlan boszorkányper iratokat. Az első kötet 12 vármegyéből közöl perszövegeket szöveghű, teljes terjedelemben. A második kötet¹⁴⁰ 2000-ben látott napvilágot, mely Kis-Küküllő vármegyétől Szabolcsig tartalmazza a 16–18. századból származó boszorkányperes dokumentumokat. A Szabolcs vármegyei perek egy része, szám szerint 29 per nem került bele a forráskiadványba, annak ellenére, hogy a tervek szerint helyet kaptak volna. A dokumentumok feltárása Szoboszlay György Csaba nevéhez fűződik. E források azóta is kiadatlanok maradtak, *A magyarországi boszorkányság forrásainak katalógusa* címet viselő online elérhető adatbázisban találhattunk rájuk vonatkozó adatokat.¹⁴¹ E hiányosságot felismerve a forráscsoport közreadása mellett döntöttünk, ugyanis közzétételükkel a Szabolcs vármegyére vonatkozó boszorkányperes iratok korpusza kiegészül.¹⁴²

A forráskiadvány-sorozat harmadik, 2002-ben megjelent darabja már Pál-Antal Sándor – Kiss András szerkesztői munkáját dicséri. A kötetben a soron következő vármegyék boszorkányper iratai kaptak helyet, Szatmártól Udvarhely vármegyéig bezárólag. A sorozat negyedik kötete Tóth G. Péter szerkesztésében látott napvilágot 2005-ben. Ebben, ábécérendben Máramaros vármegyétől Zemplén vármegyéig kerültek közlésre a forrásdokumentumok.

A magyarországi boszorkányság forrásai sorozatból kimaradt városi (Sopron, Nagybánya, Segesvár) dokumentumanyagok külön forráskiadvány sorozatban kerültek publikálásra. *A magyarországi boszorkányság forrásai – Várostörténeti források* sorozat első kötetében a nagybányai boszorkánypereket Balogh Béla adta közre 2003-ban.¹⁴³ A kötetben az 1636 és 1762 közötti időszak boszorkánysággal kapcsolatos jogi eljárás iratanyaga kapott helyett. A gyűjtemény legnagyobb részét büntetőperekből, kisebb részben rágalmaszói pereket és cirkálásokat, általános bűnvizsgálatokat, valamint városi tanács által hozott határozatokat tartalmaz. A sorozat második kötetét, mely a segesvári boszorkánypereket gyűjti egybe, Hagenthurn Endre szerkesztette.¹⁴⁴ A 2010-ben megjelent kiadvány az erdélyi-szász boszorkánysági peraktákat (boszorkányságvádból fakadó sértési pereket, kiegészítő tanúvallomásokat, leveleket, ítéleteket) tartalmazzák. A harmadik kötet a Tóth G. Péter és Németh Ildikó szerkesztésében 2011-ben megjelent *Soproni boszorkányperek*.¹⁴⁵ A sorozatban további két kötet is helyet kapott, a negyedik Pakó László

¹⁴⁰ A magyarországi boszorkányság forrásai II. k. Szerk. *Bessenyei József*. Budapest, 2000.

¹⁴¹ (A kataszter 2022 elejétől nem elérhető.)

¹⁴² A disszertáció elkészültéig négy boszorkányper iratai kerültek közzétételre, lásd: *Kocsis* 2023a. és *Kocsis* 2023b.

¹⁴³ Nagybányai boszorkányperes. Szerk. *Balogh Béla*. Budapest, 2003.

¹⁴⁴ Segesvári boszorkányperes. Szerk. *Hagenthurn Endre*. Budapest, 2010.

¹⁴⁵ Soproni boszorkányperes 1429–1702. Szerk. *Tóth G. Péter – Németh Ildikó*. Budapest, 2011.

és Tóth G. Péter szerkesztésében azokat a kolozsvári boszorkánypereket gyűjti össze, melyek Kiss András több évtizedes feltáró munkáját dicsérik,¹⁴⁶ az ötödik pedig 2016-ban látott napvilágot Brandl Gergely és Tóth G. Péter szerkesztői munkája nyomán, mely a szegedi boszorkánypereket rendező kötetbe.¹⁴⁷

ANYAGGYŰJTÉS

A disszertáció forrásait a vármegyék nemesi közgyűlésének iratai, jegyzőkönyvei, a vármegyék törvényszékének iratai, ügyészi vizsgálatok iratai, a városi tanácsok iratai, a tanácsülési és közgyűlési jegyzőkönyvek, városi jegyzőkönyvek, valamint az uradalmi úriszék vizsgálati iratai adják.¹⁴⁸ A feltárt, de publikálatlan iratok összegyűjtéséhez nagy segítséget jelentett *A magyarországi boszorkányság forrásainak katalógusa*.¹⁴⁹ Ez az online elérhető katalógus a Pócs Éva és Klaniczay Gábor kezdeményezésére létrejött kutatócsoport munkáját dicséri. A több mint három évtizedes kutatásaik során kísérletet tettek arra is, hogy egy számítógépes adatbázis segítségével feldolgozzák a magyarországi boszorkányperek forrásanyagát. Ez a digitális adatbázis a már publikált boszorkánypereket túl a még kiadatlan forrásokat is magában foglalta. Létrehozása a Népi vallás a keleti és nyugati kereszténység határán: folyamatosság, változások és kölcsönhatások elnevezésű kutatási projekt keretében valósult meg. A kataszter a perekből kinyerhető legapróbb információkat is kódolva tartotta nyilván. A regeszták az egyes forrásokról tartalmaztak egy rövid perleírást (ebben a bíróság és az eljárás típusa, a gyanúsítottak/vádlottak személye szerepelt), az eset dátumát, a forrás lelőhelyét (jelzetszinten), a levéltári lelőhely típusát és a forráspublikációkat (szerző, évszám, kötetszám, sorszám és oldalszám, valamint a publikáció minősítése: szövegközlés, szövegismertetés, hivatkozás).

Tóth G. Péter szerkesztésében, jelenleg is elérhető a korábbi boszorkánypereket kataszter újragondolta, kibővített és modernizált változata. *A magyarországi boszorkányperek digitális adatbázisa*¹⁵⁰ több keresőfunkcióval rendelkezik, mely segítségével ügytípusra, korszakra szűkítve kereshetünk, valamint lehetőség nyílik személynevekre, lelőhelyekre rákeresni. A korábbi weboldalhoz hasonlóan itt is megtalálható egy jegyzék a téma irodalmához, valamint helynévtár is elérhető. Újdonság a korábbi kataszterhez képest, hogy feltöltésre került *A magyarországi boszorkányság forrásai IV.*, valamint *A magyarországi*

¹⁴⁶ Kolozsvári boszorkányperek 1567–1743. Szerk. Pakó László – Tóth G. Péter. Budapest, 2014. A magyarországi boszorkányság forrásai IV. kötetének elkészültében is jelentős szerepe volt Kiss Andrásnak, aki a latin nyelvű szövegek lektorálását végezte.

¹⁴⁷ Szegedi boszorkányperek 1726–1744. Szerk. Brandl Gergely – Tóth G. Péter. Budapest–Szeged, 2016.

¹⁴⁸ Komáromy 1910.; Schram I–II. k.; Schram III. k.; Bessenyei I. k. 1997.; Bessenyei II. k.; Kiss – Pál-Antal 2003.; KKP 1–2. k.; Balogh 2003.; Pakó – Tóth G. 2014.

¹⁴⁹ <http://www.vmmuzeum.hu/boszorkanyperek> (A kataszter 2022 év elejétől nem elérhető.)

¹⁵⁰ <https://boszorkanykorok.hu/tartalom.html> (letöltve: 2023. 03. 28.)

boszorkányság forrásai – Várostörténeti források sorozat 1–5. kötetei, illetve az egyes boszorkányperekhez feltöltésre (nem hiánytalanul) kerültek a forráskiadványokban megjelent ügyiratok. A levéltári, forráskiadványban meg nem jelent iratok továbbra sem képezik a kataszter részét.

A saját kutatásunk fókuszában álló Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyék közül Szabolcs és Szatmár boszorkányhitével és boszorkányüldözésével Kiss András, továbbá Kis-Halas Judit és Szoboszlay György foglalkozott eddig.¹⁵¹ A kontroll-példaként kiválasztott Bihar vármegyei forrásokat Kristóf Ildikó vizsgálta behatóan,¹⁵² Kolozsvár vonatkozásában a már említett Kiss András¹⁵³ mellett Pakó László¹⁵⁴ eredményeit fontos kiemelnünk. Munkánk során Pócs Éva elméleti kereteket megadó alap munkáin túl leginkább az általános statisztikai-jogi-társadalmi szempontú összefoglalásokra,¹⁵⁵ továbbá Sz. Kristóf Ildikó és Kis-Halas Judit vizsgálatainak¹⁵⁶ a sajátunkhoz kapcsolódó eredményeire támaszkodtunk. Nagy hasznunkra voltak Klaniczay Gábornak és Tóth G. Péternek a magyarországi boszorkányságra vonatkozó statisztikai munkái az általunk vizsgált területek adataival való összehasonlítások elkészítésekor. Sz. Kristóf Ildikónak a debreceni és Bihar vármegyei boszorkányságot tárgyaló könyve¹⁵⁷ a vádlottak és vádlók társadalmi jellemzőinek feltérképezéséhez nyújtott számunkra szempontrendszert és módszertani fogódzót. Ezen kívül igen hasznosnak tartottuk a boszorkányperekről nyelvészeti megközelítésben készült vizsgálatokat, melyek a tanúk elbeszéléseit és megnyilvánulási formáit elemezve rámutatnak a vádak és viszonyrendszerek sajátosságaira.

¹⁵¹ Kiss 2003. 113–119. o.; Kis-Halas 2014. 307–362. o.; Szoboszlay 2002. 199–232. o.

¹⁵² Lásd: Kristóf 1990. 438–466. o.; Kristóf 1998.; Kristóf 2001. 107–135. o.

¹⁵³ Kiss 1997. 281–299. o.; Kiss 1998.; Kiss 2005. 16–26. o.

¹⁵⁴ Pakó – Tóth G. 2014.; Pakó 2005. 98–107. o.; Pakó 2011. 93–103. o.

¹⁵⁵ Klaniczay 1986.; Klaniczay 1987.; Klaniczay 1990b; Klaniczay 1990c, 261–298. o.; Klaniczay 1991–1992. és Tóth G. 2011.; Tóth G. 2021.

¹⁵⁶ Kis-Halas 2008. és Kis-Halas 2014.

¹⁵⁷ Kristóf 1998.

KUTATÁSMÓDSZERTAN

A DISSZERTÁCIÓ FORRÁSAIRÓL

Levéltári források

A munka forrásbázisát a forráskiadványokban már közölt, valamint a feltárt, de eddig publikálatlan iratok alkották. A disszertáció primér forrásbázisát képező iratanyag az 1700–1783 közötti periódus alatt keletkezett vármegyei nemesi közgyűlési jegyzőkönyvek és iratok, vármegyei törvényszéki és vizsgálati iratokat foglalja magába. A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyei Levéltárában őrzött Szabolcs vármegyére vonatkozó iratok a vármegyei Nemesi Közgyűlés irataiban a Közgyűlési jegyzőkönyvek (Protocolla),¹⁵⁸ Közgyűlési iratok (Acta politica);¹⁵⁹ Szabolcs Vármegye Törvényszékének iratai (Acta judicialia) és a Vizsgálatok (Inquisitiones)¹⁶⁰ ügyiratai között található. Levéltári feltáró munkánkat a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyei Levéltárában végeztük, a boszorkánypereket illetően újabb feltáratlan forrásokat nem találtunk. Az eddig feltárt anyag teljesnek tekinthető. A levéltári kutatómunkánk során rendkívül hasznosnak bizonyult az eredeti perszövegek áttekintése, ugyanis lehetőség nyílt a feltárók korábbi hibás olvasatainak javítására, korrigálására.¹⁶¹

A forráskiadványokban még nem közölt Szabolcs vármegyei 29 perdokumentum nagyjából a vármegyei Nemesi Közgyűlés irataiban (Acta politica), kisebb részben jegyzőkönyvi bejegyzésként található meg. A kutató szempontjából a legideálisabb, ha a vizsgálni kívánt iratok tartalmazzák a vádlott és a meghallgatott tanúk vallomásait, valamint az ügy kimenetele, tehát az ítélet is ismert. Sok esetben ez nem teljesül, számos olyan peres irat került a kezünk ügyébe, melyben csak az iratok fele, vagy egy része (perfelvétel és vallomások) maradt fenn az évek során. A vádlott vallomása és maga az ítélet legtöbbször nem képezi részét a periratoknak, de fennállt az a szerencsés helyzet, hogy a Szabolcs vármegyei boszorkányperek között találtunk teljes egészében fennmaradt ügyiratot. A levéltári iratkallódás is megnehezítheti a kutatást, szembesülnünk kellett azzal, hogy az általunk vizsgált korszak egyik legkésőbbi, 1780-as Szabolcs vármegyei perirat eltűnt a helyéről. A forrásiratainkról elmondható, hogy a tanúvallomások legnagyobb része magyar nyelven került lejegyzésre, a bevezető- és záró szövegezés latinul.

¹⁵⁸ MNL SzSzBVmL IV. A. 1. a.

¹⁵⁹ MNL SzSzBVmL IV. A. 1. b.

¹⁶⁰ MNL SzSzBVmL IV. A. 9. b.

¹⁶¹ Erről részletesebben lásd alább!

A kontroll-példa esetében a vizsgálandó dokumentumokat a vármegyei nemesi közgyűlési jegyzőkönyvek és törvényszéki iratok, valamint városi tanácsok tanácsulési és közgyűlési iratai adták, lelőhelyük a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar vármegyei Levéltára. A Központi Kutató őrzi Debrecen város közigazgatási, törvényszéki iratanyagát, a Kossuth utcai Kutató gyűjteményében található meg Bihar vármegye és a hajdúvárosok közigazgatási, törvényszéki, testületi, járási, települési iratai. A települések egy részének iratait őrzi a Hajdúböszörményi Fióklevéltár, melyek a következők: a Hajdúkerület, valamint Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Hajdúdorog nagyhajdú városok iratanyagai. Bihar Vármegye Nemesi Közgyűlésének irataiban a Közgyűlési jegyzőkönyvek;¹⁶² Bihar Vármegye Törvényszékének iratai között az Ügyészi vizsgálatok (Inquisitiones);¹⁶³ Debrecen Város Tanácsának irataiban a Tanácsulési és közgyűlési jegyzőkönyvek;¹⁶⁴ továbbá Hajdúszoboszló Város Tanácsának iratai, Tanácsulési és közgyűlési jegyzőkönyvek;¹⁶⁵ Hajdúböszörmény Város Közgyűlésének irataiban a Közgyűlési jegyzőkönyvek.¹⁶⁶ Hajdúhadház Város Közgyűlésének iratai közül a Városi jegyzőkönyv;¹⁶⁷ Vámospércs Város Tanácsának iratai: Városi jegyzőkönyvek adják.¹⁶⁸

Forráskiadványban közölt források

Munkánk során az eddig publikálatlan levéltári források mellett a boszorkányüldözés magyarországi forrásait összegyűjtő kiadványok közül Komáromy Andor, Schram Ferenc, Bessenyei József, valamint a Pócs Éva és Klaniczay Gábor által szervezett kutatócsoport forráskiadványait használtuk. Ezeket túl felhasználtunk helytörténetírásokat,¹⁶⁹ valamint a korszak hazai jogtörténetét taglaló monográfiákat és tanulmányokat¹⁷⁰ a bennük közölt büntetőperes iratok és eseteírások miatt.

A levéltári források felkutatásához nagy segítséget jelentett a már említett adatbázis, *A magyarországi boszorkányság forrásainak katalógusa*.¹⁷¹ Ez az online elérhető kataszter a Pócs Éva és Klaniczay Gábor kezdeményezésére létrejött kutatócsoport munkáját dicséri. A regeszták az egyes forrásokról egy rövid perleírást adtak, valamint megjelölték az eset dátumát, a forrás lelőhelyét és a forráspublikációkat. Készült egy az adatbázist átfogóan ismertető kötet, – melynek műfaját a szerkesztő levéltári segédletként definiálta. A munka

¹⁶² MNL HBVmL IV. 1. a.

¹⁶³ MNL HBVmL IV. 6. b.

¹⁶⁴ MNL HBVmL IV.A. 1011/a.

¹⁶⁵ MNL HBVmL V. 402. a.

¹⁶⁶ MNL HBVmL V. 41. a.

¹⁶⁷ MNL HBVmL V. 201. a.

¹⁶⁸ MNL HBVmL V. 501. a.

¹⁶⁹ *Lehoczky* 1881. II. k.; *Lehoczky* 1887.; *Nagy S.* 1928.; *Nagy S.* 1987.; *Nagy S.* 1997.

¹⁷⁰ *Kállay* 1985.; *Eckhart* 1954.

¹⁷¹ <http://www.vmmuzeum.hu/boszorkanypererek>

célja bemutatni a magyarországi boszorkányság és a boszorkányüldözés forrásait, valamint a magyarországi boszorkányüldözés történetének bibliográfiáját.¹⁷² A szerkesztő kiemelte a regeszták összeállítására kapcsán, hogy törekedtek a filológiai pontosságra, és néhány elírásból adódó tévedést sikerült pontosítaniuk. Megjegyzendő, hogy ennek ellenére továbbra is maradtak pontatlanságok, melyek (Szabolcs vármegyére vonatkozóan) a személy- és helynevek téves átírásából fakadnak. Ezeket az apróak tűnő tévedéseket azért tartjuk fontosnak megemlíteni, mert a helységnevek esetében akár egyetlen betűnyi eltérés azt eredményezheti, hogy az eset valódi helyszínétől egy (több) száz kilométerre elhelyezkedő települést jelöl ki helyszínek.¹⁷³

A FORRÁSSZÖVEGEK ÁTÍRÁSÁNAK IRÁNYVONALAI

A 18. századi periratok magukon viselik a korszak és természetesen a tájegység nyelvi sajátosságait, a korabeli nyelvhasználat jellegzetességeit.¹⁷⁴ Mivel ekkor még nem beszélhetünk egységes helyesírási rendszerről,¹⁷⁵ az írásmódok sokfélesége volt jellemző, például a kis és nagybetűk használat, a rövid és hosszú magánhangzók keverése, a mássalhangzók duplázása, a különböző írásjelek halmozása vagy éppenséggel elhagyása. A szövegrészek átírásakor Jakó Zsigmond és Kovács András¹⁷⁶ szellemiségében próbáltunk eljárni, a precizitást szem előtt tartva törekedtünk a szövegűségekre, de az olvashatóvá tétel miatt szükségessé vált a mai helyesíráshoz való igazítása. A központosítást közelítettük a mai helyesíráshoz. A hosszabb szövegrészek tagmondatait vesszővel, ponttal láttuk el, a legnagyobb részben elhagyott mondatvégi írásjeleket is pótoltuk. A szavak külön és egybeírását a mai helyesírás szerint írtuk át. A névmások *ae*, *eö*, *eö* formáját elhagytuk, s helyettük „*a*”-t, „*ö*”-t használjuk. Korrigáltuk a rövid és hosszú magánhangzók használatát (pl.: *hólt*, *vólt*, *magat*) és a mai helyesírás szerint írtuk át. Elhagytuk azokat a kettős mássalhangzókat, amiket ma már nem használunk (pl.: *hellyre velle*), ahol kettős mássalhangzót igényelt a szó, kiegészítettük (pl.: *lopot-lopott*). A mondatközi nagybetűk (pl.: a rendszeresen előforduló *Férj*, *Feleség*, *Fatens* szavaknál) használatát elhagytuk. Az átírt szövegekben a *cz*, *tz* használatát elhagytuk, kijavítva közöljük a felcserélt betűket. Az eredeti szövegből kihagyott részeket [...] -el jelöltük, és ugyanígy szögletes zárójelben jeleztük a megértést segítő betoldásainkat is. A latin szavak jelentését lábjegyzetben oldottuk fel. Továbbá a rövidítéseket szintén szögletes zárójelben feloldva közöltük. A

¹⁷² Tóth G. 2000.

¹⁷³ E pontatlanságokat az előfordulás helyénél lábjegyzetben, javítva közöltük.

¹⁷⁴ Varga M. 2015b. 144. o.

¹⁷⁵ Bak 2000. 118. o.

¹⁷⁶ Kovács 1998.

vallomásokban előforduló trágár kifejezéseket, káromkodásokat és kegyetlenkedéseket tartalmazó szövegrészeket módosítás nélkül közöljük.

A családnevek és a helységnevek betűhív közléssel szerepelnek. A személynevek esetében a latin alakot magyarosítottuk. A leginkább női keresztnevéknél előforduló becézett alakokat, névváltozatokat meghagytuk, lábjegyzetben jelölve az eredeti keresztnév alakját.¹⁷⁷ A helységneveknél a korban használt formát közöltük, azok mai alakját és pontosabb földrajzi elhelyezkedését lábjegyzetben tüntettük fel. A tájegység nyelvi sajátosságait, dialektusát szerettük volna megőrizni, hogy érezhető maradjon a korabeli szóhasználat helyi jellege. Így ezeket a szavakat eredeti formájukban hagytuk meg. A tájszavakhoz amennyiben lehetséges, lábjegyzetben magyarázatokat fűztünk. Az elvégzett szöveggondozást követően a perek szövegét tehát egységes helyesírással, de a korabeli hangulat és a tájegységi sajátosságok megtartásával közöltük anélkül, hogy megnehezítené az olvashatóságot és a megértést.

A FELDOLGOZÁS MÓDSZERE

Levéltári kutatómunkánk során a megtekintett iratokról kutatási jegyzetet, továbbá valamennyiről fényképet is készítettünk. A fényképeket rendszereztük, majd ezt követte az iratok átírása. Kialakítottunk egy olyan rendszert, melyben megtalálható az eredeti perirat fényképe pdf formában, és az általunk átírt szövegváltozat is. A teljes forrásanyagból megyénkénti bontásban táblázatos összefoglalót készítettünk, mely követi az Sz. Kristóf Ildikó által a Debrecen és Bihar vármegyei boszorkányperek vádlottainak regisztrálására kidolgozott módszer tematikáját.¹⁷⁸ A táblázatok megjelenítik a perbe fogott személy nevét, ezzel együtt az ügy levéltári vagy forráskiadványban szereplő lelőhelyét, a vádlott lakhelyét és nemzetiségét, társadalmi státuszát, mágikus foglalkozását, az esetlegesen felmerülő egyéb vádat, s az ítéletet, ha az ismert. Ennek köszönhetően ezek az alapinformációk könnyebben áttekinthetővé váltak. A forrásokat jobban megismerve, a perekben feljegyzésre került általánosságokon túl az egyedi jellemzőknek a kigyűjtését is szem előtt tartottuk.

A statisztikai módszereket alkalmazó történeti vizsgálódásunk célja az volt, hogy a 18. századi Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyékben ismert boszorkányperekről a levéltári iratok feldolgozásával összefoglalást készítsünk, kitérve a lefolytatott perek általános, tipikus vonásaira, s az erre a területre jellemző egyediségekre. A kontroll-példák

¹⁷⁷ Azért is tartottuk fontosnak eredeti alakjukban megtartani, mert a keresztnéven vagy becézett alakban történő megszólítás az alsóbb társadalmi rétegek nyelvhasználatának jellemző vonása volt, hozzátartozott a mindennapi nyelvi érintkezéshez. Vö. *Balázs* 2006. 157–162. o., különösen 159. o.

¹⁷⁸ Erre lásd: *Kristóf* 1998. I–II. függelék 211–227. o.

beemelésével pedig összehasonlítást végezzünk, hogyan mentek végbe az egymáshoz viszonyított területeken a boszorkányperek.

A dolgozat témájának táji–történeti elhatárolása során arra törekedtünk, hogy lehetőleg korabeli forrásokat is felhasználva mutassuk be a vizsgált térség környezeti, népesedési, etnikai és vallási adottságait, jellemzőit. Ehhez a magyar helytörténet egyik legfontosabb, országos vonatkozású kéziratosságyűjteményének, Bél Mátyás *Hungariae novae historico-geographica* című művének magyar nyelvű fordításait hívtuk segítségül. A periratokból kinyert információk időbeni és térbeni értelmezéséhez a korabeli források közül Bél munkája kiválóan használható. Az érzékletes tájleírások Bél Mátyás személyes élményein alapultak, és megfeleltek a valóságnak. A munka erényeihez tartozik továbbá, hogy az egyes népek bemutatásakor Bél Mátyás nemzetiségi vonatkozásban elfogulatlan volt.¹⁷⁹ Kolozsvár esetében az Erdélyi Ritkaságok 18. kötetét hívtuk segítségül, melynek címe: *Kolozsvár leírása 1734-ből*. Ezen kívül felhasználtuk még Pók Judit Szabolcs és Szatmár vármegyék területét bemutató munkáját.¹⁸⁰

A vizsgálataink fókuszában álló térség sajátos helyet foglalt el a 18. századi Magyarországon. A század elején zajló Rákóczi-szabadságharc alatt mindvégig gazdasági bázis területnek számított, valamint Rákóczi államának hadellátója (pl. katonaállítás) volt. Az elhúzó harcok hatással voltak e vidék népesedési viszonyaira, emellett a kitörő különböző járványok szintén negatívan befolyásolták a demográfiai mutatókat. Mindezekre válaszul spontán betelepülés és szervezett telepítések zajlottak, melyek átrajzolták az etnikai és vallási képet. Vizsgálatunkba bevontuk a korabeli pestisjárványokról szóló adatokat annak érdekében, hogy betekintést nyerhessünk a korabeli emberek mindennapi életébe, valamint, hogy a természeti katasztrófákon túl az egészségügyi válságok okozta nehézségekről is árnyaltabb képet kaphassunk.

Kutatásunkban arra törekedtünk, hogy a 18. századi boszorkányság kérdéskörét az interdiszciplinaritás adta lehetőséggel élve, jogtörténeti, történettudományi, történeti-néprajzi megközelítéssel, a rendszerezés igényével komplexen dolgozzuk fel. A feldolgozás módszerül a táblázatos és grafikonos adatfelvitel mellett döntöttünk.¹⁸¹ A bíraskodásra vonatkozó adatokon túl vizsgáltuk a bűncselekménnyel vádolt személyeket nemük, társadalmi státuszuk szerint, az elkövetett bűntetteket típusaik alapján, valamint a kiszabott büntetések nemét, fajtáját. Továbbá megkíséreltük felállítani a tanúvallomást tevők korfáját, összevetve az országos adatokkal.

¹⁷⁹ Bél 1978. 9. o.

¹⁸⁰ Pók 1994. 75–79. o.

¹⁸¹ A levéltári iratok statisztikai módszereket alkalmazó történeti feldolgozásához ötletül szolgált: M. Antalóczy 2018.

MÓDSZERTANI KÉRDÉSEK

A források és közlési szempontrendszerünk bemutatása mellett röviden ki kell térnünk a forrás sajátosságaira és azokra a tényezőkre is, melyek behatárolják a vizsgáldást. A törvényszéki és úriszéki peres iratokról elmondható, hogy formailag és tartalmilag nagyon hasonlóak. A perszövegek felépítése sejteti az eljárás megindításának és a kihallgatásnak a körülményeit.¹⁸² A bevezető részben olvasható az eljáró hatóság képviselőinek neve, megnevezik a vádlottat vagy vádlottakat, valamint feltüntetik a per helyét és időpontját. Ezt követik a tanúkhöz intézett kérdések, amelyeket az eljáró hatóság képviselője prezentált. A kihallgatás kérdőpontok alapján zajlott, de a tanúkat némiképp hagyták szabadon beszélni, nem kizárólag a feltett kérdésre kapott információk kerültek a jegyzőkönyvekbe. Az utolsó kérdőpont gyakran a vádlotthoz köthető, de a hatóság részéről eddig ismeretlen történésekre, gyanús eseményekre irányult.¹⁸³ Ha a kérdőpontok részletekbe is belemennek, akkor az eljárás feljelentés alapján indult.¹⁸⁴

A következő szakaszban a tanúvallomások szerepelnek, melyek a bizonyítási eljárás legfontosabb részét jelentették. Minden vallomás elején szerepelnek az egyes tanúkra vonatkozó személyes adatok: a neve, kora, nők esetében a családi viszonya. Ezekből a jegyzőkönyvekbe felvett elbeszélésekből egyaránt kiolvasható a közösség és az egyén meggyőződése, képzete, lényegében a vallomástevők egy narratívát hoztak létre saját nézőpontjuknak érvényt szerezve. Jellemző, hogy történeteiket nem mindig a ténylegesen megtörtént formában és az események valós sorrendjében adták elő.¹⁸⁵ Ezeknek a személyes megnyilatkozásoknak köszönhetően megismerhetővé válnak a kor emberének gondolatai, érzései, kapcsolata a tágabb értelemben vett családdal és a közösséggel, valamint a konfliktuskezelési módszerei. Általánosan elmondható, hogy a perekben kihallgatott tanúk többsége csak hallomásból tudott a történetekről, s e közvetett információk alapján nyilatkozott a vádlott személy boszorkányságáról. Ezeknek a vallomásoknak a nagy része valójában a vádlott előéletére irányult, a tanúk sokszor akár évtizedekre visszamenőleg idéztek fel bizonyos eseményeket, s ezeket megpróbálták minél meggyőzőbben a hatóság elé tárni.¹⁸⁶ Ezeknek a felidézett történeteknek abban is nagy jelentőségük lehetett, hogy a közösségen belül milyen megítélése volt a vádlottnak, milyen szóbeszédnek keringtek róla.¹⁸⁷ A „hitük szerint” elmondottak során sokszor a legapróbb részletekre is kitérve adták elő

¹⁸² Pócs 1983. 139. o.

¹⁸³ Schram I. k. 9. o.

¹⁸⁴ Pócs 1983. 139. o.

¹⁸⁵ A néprajzi szakirodalom ezt a hagyományos elbeszéléskultúra narratív sémáival azonosítja. Vö. Pócs 1983. 134–147. o.; Pócs 1995. 9–66. o. és Klaniczay 2014. 263–305. o.

¹⁸⁶ Hajdu 1985. 94–95. o.

¹⁸⁷ A közvélemény megítélésére utal a tanúvallomásokban a vádlottra tett megjegyzés, miszerint „szóban forgó asszonynak tartatott”.

gondolataikat, élményeiket,¹⁸⁸ melyet a bíróság tényként kezel, hiszen eskü alatt valló tanúktól származtak.

A boszorkányság e dokumentumainak keletkezési körülményei egyben fontos módszertani problémát is felvetnek, melyek meghatározzák a kutatás módszereit. A vallomások lerögzítése során egyfajta szűrőn mentek át, hiszen a lejegyző személy¹⁸⁹ (hatósági, hivatali alkalmazott) írástempója, figyelme kihatással volt a szövegrögzítésre. Noha a bíróságok törekedtek a legnagyobb pontosságra, a jegyzők, írnokok írás közben lemaradhattak, s akaratlanul is kihagyhattak bizonyos részeket, vagy nem úgy hallották, ahogy az ténylegesen elhangzott. Utólagos szerkesztésüket, átalakításukat követően tovább távolodhatott egymástól a szóban elhangzott és írásos változat tartalma.¹⁹⁰ Gyakran előfordult az is, hogy a tanúk által előadottak nem külön-külön, hanem közös vallomásként kerültek lejegyezésre. Nyomon követhető ez abban is, hogy több személytől származó elbeszélésekben előfordulhatott tartalmi, szóhasználati azonosság.¹⁹¹ Számos lapszéli vagy sorközi betoldással, a szövegben való kisatírozással, olykor féloldalas áthúzásokkal találkoztunk, melyek nagyban megnehezítették a szöveg elolvasását és értelmezését. Másrészt nem tudhatjuk, hogy ezek az elhagyások, változtatások milyen hatással lehettek az ügyek lefolyására. A kutatás során érdemes ezt figyelembe venni, még ha ez a források elemzését nem is befolyásolja.

A periratok nagy részét a forrásfeltárások során összegyűjtötték és közzétették, ahogy arról a bevezetőben már említést tettünk. A forrásközlések változatos képet mutatnak, Schram Ferenc a kiadás során a teljes betűhívségre és a korabeli központosítás visszaadására törekedett, a Bessenyei József és mások által szerkesztett *A magyarországi boszorkányság forrásai* – ideértve a *Nagybányai boszorkányperek* című forráskiadványt is, – a könnyebb olvashatóságot és megértést szem előtt tartva, a mai helyesírás és központosítás szabályait alkalmazták. A Klaniczay Gábor, Kristóf Ildikó és Pócs Éva által közreadott, *A magyarországi boszorkányperek – Kisebb forráskiadványok gyűjteményében* a szövegek közlés jelentősen eltérő elveket mutat, továbbá a közlők egy-egy kiragadott részt modern átírással közöltek, nem egyszer kommentárral is ellátták a szövegrészeket.¹⁹² Ezek a feldolgozások azonban sok esetben csak leírás formájában közlik a periratot, olykor egy pár soros bejegyzés utal az ügyre. Ezek a közlések sem értelmezést, sem pedig magyarázatot nem tartalmaztak. Olyan ügyiratokkal is találkozhatunk egyes forráskiadványokban, melyben a

¹⁸⁸ Igen gyakori volt a tanúvallomásokban, hogy a tanú szó szerint idézi egy személy beszédét, hűen visszaadva az elhangzottak tartalmán kívül azok formáját is. Vö. *Koós* 2008. 3–5, 8. o.

¹⁸⁹ Olykor a közösség írástudó tagjai is közreműködhettek a vallomások lejegyzésében. Vö. *Meznerics* 1933. 10–14. o.

¹⁹⁰ A vallomások lejegyzéseinek problematikájára lásd: *Varga M.* 2018. 185–200. o.

¹⁹¹ *Tóth G.* 2020. 250. o.

¹⁹² *Varga M.* 2015b. 145. o.

tanúvallomások nem teljes egészében lettek közölve, a téma relevanciáját szem előtt tartva történt meg ezeknek válogatása.

A boszorkányperek és a részben rágalmozási perek, becsületsértési keresetek számbavételekor az egykori területi besorolást követtük, így a Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyében nyilvántartott eseteket külön alfejezetben tárgyaljuk. A perek ismertetése során a kronologikus sorrendben haladás tűnt a legkézenfekvőbbnek a vármegyei adatok összehasonlításához, ugyanis nem állt rendelkezésünkre egy olyan csoportosítási szempontrendszer, ami mindhárom megyére egyaránt alkalmazható lett volna. A bábák elleni vádaskodás leginkább a városi közegre volt jellemző, a vidéki eseteknél a vádak mozgatója az együttélésből fakadó konfliktusokra vezethető vissza. Időrendi sorrendben haladva viszont az egyes eseteket egybevetethetjük a vádaskodások háttérében meghúzódó helyi eseménytörténettel.

A korabeli peres eljárások tekintetében elmondható, hogy a gyanúsítottak többségét a vármegyei törvényszékek, a nagybirtokok úriszékei és városi törvényhatóságok előtt vádolták meg. A perjog szabályozatlansága, az alacsony színvonalon működő bírósági szervezet következtében azonban nem teljesült az egységes vármegyei jogszolgáltatás. Az ítélkezési gyakorlatról elmondható, hogy a kamarai és az egyházi birtokokon kiegyensúlyozottabb volt, mint a földesúri ítélőszékeken.¹⁹³ Ugyanakkor az egyházi szervezeteknek a bűnperek során végzett vizsgálati tevékenysége tulajdonképpen a 18. században megszűnt. A vizsgálatunk fókuszpontjában álló vármegyék területén egyházi hatóság nem folytatott eljárást. Az úriszék és a vármegye között folyamatos volt az együttműködés és a kapcsolattartás. A 17. század utolsó harmadától a földesurak a vármegyékre kezdték hárítani a pallosjoggal együtt járó feladatokat, ezzel terhelve az amúgy is lassan működő vármegyei jogszolgáltatást.¹⁹⁴ Az eljárási gyakorlat akár ülészakonként is változhatott a különböző szintű törvényszékek összeállítására miatt. Mindebből az következik, hogy a bíróságok bármikor eltérhettek a korábban követett szabályoktól, nagyon eltérő büntetéseket szabhattak ki ugyanolyan bűncselekményért az ország más-más területein.¹⁹⁵ Az uradalmi büntetési rendszerre az időbeni és térbeni aránytalanság és szélsőségesség volt jellemző. A különbségek a bűncselekmények gyakoriságából és megítéléséből adódtak.¹⁹⁶

A vádlottak életkorának meghatározása során a becslések életkor meghatározás mellett döntöttünk, mely során arra törekedtünk, hogy a tanúvallomásokból kinyerhető információkra támaszkodva a lehető legpontosabban megbecsülhessük a vádlottak életkorát.

¹⁹³ Tóth G. 2020. 350. o.

¹⁹⁴ Horváth 1971. 85. o.

¹⁹⁵ Hajdu 1985.; Hajdu 1989.; Hajdu 1996.; Bató 2016. 199–200. o.

¹⁹⁶ Kállay 1986b. 335.o.

A tanúvallomások a bizonyítékok keresésének szakaszát dokumentálják, így a teljes eljárás önmagában ez alapján nem rekonstruálható. Ahogy az már említésre került, az ügyiratok forrásértéke eltérő. Nem példa nélküli, hogy az iratanyag a vádbeszédet, valamint a tanúvallomásokat tartalmazza. Előbbi rövid terjedelmű, hivatalos összefoglalást ad, míg utóbbiak gyakran részletesen kifejtett történetek, ahol nemegyszer az egymást követő elbeszélések kiegészítik egymást.¹⁹⁷ A vallomások értelmezésének nehézségeire ez csak részben nyújthat megoldást.

További módszertani problémát vetett fel a boszorkány, mint az egyén vagy a közösség által megtett bűnbak alakjának meghatározása. A bűnbakképzés fogalmának és mechanizmusának meghatározásához elengedhetetlenek bizonyult a szociológia és pszichológia tudományterületének segítségül hívása. E megközelítésmódok segítségével próbáltuk a csoportok viselkedésmódját, reakcióit a boszorkányvádaskodások közegében jobban megérteni. A kutatót az egyén által észlelt valóság és annak megjelenítési módja érdekli. Ezek a peres források a kor embere által megtapasztaltakra világít rá, ezzel lehetőséget biztosítva a múlt jobb megismeréséhez.

¹⁹⁷ Varga M. 2019b. 327. o.

A BOSZORKÁNY MINT BŰNBAK

Ebben a fejezetben megpróbáljuk felvázolni és összefoglalni a boszorkány sztereotípiákat és a boszorkány-vádaskodást.

Minden egyén egy narratívát alkot az életéhez, ami értelmet ad annak. Az ember természeténél fogva próbálja mindennek megtalálni az okát, majd arról következtetéseket levonni, vagy esetleg valaki mást megtenni érte felelőssé, bűnbakká.¹⁹⁸ A bűnbak kifejezés a héber engesztelés napján elvégzett szertartásához kapcsolódik, mely során a nép bűneit jelképesen egy, a nyájból kiválasztott kecskére hárították, melyet ezt követően elengedtek és elzavartak.¹⁹⁹ A bűnbakképzést a pszichológia kivetítésnek, projekciónak nevezi. A bűnbakképzés a kisebbségben²⁰⁰ lévő csoportok elleni negatív attitűdök, előítéletek összessége, mely az énvédő funkciót szolgálja. Az előítélet fogalmának meghatározásához a szociálpszichológia az érzelmi oldalt hangsúlyozza, ugyanis az előítéletesség során az egyes személyre adott érzelmi reakciókat a személy csoportjához fűződő érzéseink határozzák meg.²⁰¹ A bűnbakképzést egyfajta konfliktuskezelési módnak is tekinthetjük, mely során az egyén nem a probléma megoldására törekszik, hanem egy vélt okra vagy okozóra irányítja a problémát s vezeti le rajta a feszültségét, frusztrációját.²⁰²

E mechanizmus az emberi társadalmakban a legrégebb időktől fogva jelen van. Az ősi közösségek rituális ceremónia alkalmával szabadították meg magukat a bűnöktől, vagy tartották távol maguktól a betegségeket. Megkülönböztettek szent és áldozatként bemutatható állatokat, ismert továbbá, hogy számos közösségben mutattak be emberáldozatokat is. A történelem során számos vallási csoport szenvedett el üldöztetést, valamint kirekesztéssel büntették a valamilyen betegségben (lepra, pestis stb.) szenvedőket a nekik tulajdonított bűnök miatt.²⁰³ Mint látható, az itt felsoroltak közé illeszkedik a boszorkány-vádaskodás is, melyet a Gordon Willard Allporttól kölcsönzött mondat is jól szemléltet: „minden társadalom teret engedett a „boszorkányok” vagy valami más azonos jellegű kártevő gyűlöletének, és ezáltal lehetővé vált az erőszak természetes késztetéseinek törvényes úton történő levezetése, mely a saját csoportnak sem okozott bajt.”²⁰⁴ A 17–18. századi magyarországi boszorkányságról elmondható, hogy működésének hátterét a falu és

¹⁹⁸ Campbell 2011. 37–46, 81. o.

¹⁹⁹ Allport 1999. 301–302. o.

²⁰⁰ Az amerikai szociológus és szociálpszichológus a pszichológiai kisebbség terminust használja. Allport 1999. 301. o.

²⁰¹ Fiske 2006. 513. o.

²⁰² Grynaeus 1990. 472. o.

²⁰³ Campbell 2011. 37–46, 81. o.

²⁰⁴ Allport 1999. 293. o.

a kisváros feszültségekkel teli, bűnbakképző közege és annak konfliktuskezelő módszerei, valamint a vallás és mágikus világkép sajátos keveredése adta.²⁰⁵

A boszorkányperek iratanyagainak tanulása alapján a társadalmi rétegek kevésbé oszthatók kategóriákra, inkább olyan csoportokra, amelyek mindennapjait az átláthatatlan kapcsolati háló (szolgáltatások, egyezségek és szívességek), valamint a családi, rokoni és szomszédsági viszályok, ellenségeskedés mellett a kívülállók, az idegenek esetenkénti felbukkanása (katonák, vándorok, koldusok) alakította. A konfliktusok kipattanási helye legfőképp az olyan – közösség által rendszeresen látogatott – helyszínek és alkalmak voltak, mint a piac, a kocsmá vagy a vendégség.²⁰⁶ Ahhoz, hogy jobban lássuk, miként váltak a boszorkányok bűnbakká, nézzük meg kiket is tekintettek valójában boszorkánynak.

A BOSZORKÁNY ALAKJA

A boszorkányság szerepkörét azokra ruházták, akik testi²⁰⁷ vagy szellemi adottságaik, gazdasági, társadalmi helyzetük révén eltértek a társadalomban elfogadott normától, illetve azokra, akikből hiányzott az alkalmazkodás képessége.²⁰⁸ Ez a sztereotípiákon²⁰⁹ alapuló megfigyelés alkotta meg a boszorkány alakját.²¹⁰ A boszorkány olyan bűnbak, aki természetfeletti képességekkel rendelkezik és „tudományát” a közösség ártalmára használja.²¹¹ Hans Sebald szerint a boszorkányok, mint mágiát űző személyek megítélése az ókorban még pozitív volt,²¹² a kereszténység elterjedésével alakult ki a negatív jelentéstartalom. A keresztény közösségek az őket ért természeti csapásokat a középkortól kezdve isteni büntetésként értelmezték. Másként látták azonban a bekövetkezett katasztrófák okait a katolikus és protestáns teológusok. A katolikusok megítélése szerint az időjárási csapások okozói a boszorkányok, míg a protestáns szemlélet Isten igazságszolgáltatásaként,

²⁰⁵ Pócs 2004b. 16. o.

²⁰⁶ Klaniczay 1987. 206. o.

²⁰⁷ A demonológiai irodalom részletesen taglalta a boszorkány átlagostól eltérő testi jegyeit (betegség, torzulás stb.), ezeket a bíróság a tortúra alkalmával megvizsgálta. Vö. Tóth G. 2008a. 235. o. A tortúráról bővebben az *Eljárás- és jogszolgáltatási gyakorlat* című fejezetben. A boszorkányokat gyakran különböző jelzőkkel illették, ezeknek a testi jegyek (nagyorrú, sánta) visszatérő elemei. Tóth G. 2008. 74. o.

²⁰⁸ Jenei 2005. 11. o. Boszorkányjellemzőnek számított az alkati és jellembeli fogyatékoság (parázna, agresszív), a deviáns életvitel (iszákos, kéregető, veszekedős, kérkedő,) bizonyos foglalkozások (bába, kocsmáros) s ezt kiegészítette bizonyos növények, állatok, tárgyak jelenléte.

²⁰⁹ A sztereotípiák a társadalmi csoportok tagjaival kapcsolatos tapasztalatokat összegzik, elfogult észleléshez vezethetnek. A sztereotípiák befolyásolhatják azt, hogy miként értelmezzük a különböző csoportok tagjainak viselkedését. Smith – Mackie 2001. 291. o.

²¹⁰ A *Malleus maleficarum* által ábrázolt boszorkány alakja előtt már fél évszázaddal kialakult a boszorkány sztereotípiája. Vö. Cohn 1994. 250. o.

²¹¹ A szociálpszichológia szerint a boszorkány hatalma az egyén, valamint a közösség észlelésén alapszik. Ugyanis visszatartó erővel bírt az, hogy féltek a boszorkány büntetésétől. Amíg a boszorkány a közösség javát szolgálta, például gyógyított, addig a közösség igényelte tudását és védte személyét. Abban az esetben, ha bármelyik fél átlépte ezt a határt, az egyensúlyi kapcsolat felborult. Grynaeus 1990. 471. o.

²¹² A striga, saga, sagax és venefica jelzővel ellátott személyek negatív konnotációjára található példa: a férfiakat elcsábító saga: Apuleius *Metamorphoses* II. 2. 30.; a Jelenések könyve 21. 8. szerint a paráznáknak, a varázslóknak osztályrésze lesz a tűzzel és kénnel égő tóban.

gondviselésként fogta fel.²¹³ A kereszténység saját befolyását kihasználva az eredetileg pogány fogalmakat átértékelte és ezeket az eretnenség körébe beemelte, amelyben a Sátán kapta a központi szerepet.²¹⁴ A demonológiai kézikönyvekben az antik és középkori varázslónőket negatívan tüntették fel, méregkeverőként szerepeltek e művekben.²¹⁵

A nagy keresztény gondolkodók és egyházatyák (Szent Jeromos, Nagy Szent Gergely, Szent Ágoston és Szent Ambrus) beszédében sorakoznak a házasság, nő- és szexualitás-ellenes gondolatok.²¹⁶ A demonológia által megrajzolt boszorkánykép egyik alapja a női alárendeltség, a bűnnel szembenni ellenállás képességének hiánya Aquinói Szent Tamásnál jelenik meg leghatározottabban.²¹⁷ A középkorban az egyház ellentmondásosan viszonyult a szexualitáshoz és így a nőkhöz is.²¹⁸ Elítélte a parázsnaságot, szigorúan szabályozta még a házasságon belüli nemi életet is, ugyanakkor a karneválok alkalmával legálissá vált a szexualitást sugárzó viselkedésforma. Ez a kettősség az újkor korai szakaszában is állandó volt.²¹⁹ Szintén a nőellenesség előzményeként tekinthetünk a női szentekre, akik befolyásuk, hatalmuk miatt ellentmondásos megítélés alá estek, mely szintén eredményezhette azt, hogy a nőkre boszorkányként tekintettek.²²⁰ A nőktől való félelem (a nő életet ad, de ugyanakkor el is veheti azt) a kora középkor folyamán felerősödött, s ez kihatott az élet minden területére. Általános volt a félelem, mindenben idegen erő közbelépését látták, folyamatosan a szenvedések felelőseit keresték. Minden balszerencsés dolog miatt nagyrészt a nőket okolták.²²¹

A boszorkányellenes szövegekbe bekerült az a nézet, hogy az asszonyok a bűnök forrásai, főképp a szexuális bűnöké. Az egyház emberei vezető szerepet tölthettek be az ördöggel szövetséget kötő és boszorkányszombatra²²² járó, a közösségnek kárt okozó²²³ boszorkány alakjának megalkotásában. Az 1487-ben megjelent *Malleus maleficarum* két domonikánus szerzetes, Heinrich (Institoris) Kraemer és Jakob Sprenger nevéhez köthető.²²⁴

²¹³ Midelfort 1972.; Clark 2001. 459–465. o.

²¹⁴ Sebald 2000. 30. o.

²¹⁵ Pócs 1998. 139. o.

²¹⁶ Kéri 1996. A nő bűnbakként való megjelenésére lásd: Lengyel 2013. 135–148. o. Ugyanakkor a korai kereszténység a férfi és nő Isten előtti egyenlőségét (szellemi életben) hirdette: Péter apostol ajánlása (1. Péter 3: 1–7.) szerint az asszonyok a Szentírás szent asszonyainak példáját követve engedelmessé válnak férjük akaratának, a férfiak pedig az asszonyi nemnek, mint „gyengébb edénynek” tisztességére, lakjanak együtt értelmes módon feleségükkel örökös társaikként az élet kegyelmében. *D’Alverny* 1982. 6. o.

²¹⁷ A gondolat már Arisztotelésznel megfogalmazódott. Pócs 1998. 136. o.

²¹⁸ Pócs 1998. 137. o.

²¹⁹ Kon 1981. 151–152. o.

²²⁰ Klaniczay 1999.

²²¹ Campbell 2011. 92–96. o.

²²² Az ördöggel kötött önkéntes szerződést, amelyről úgy gondolták, hogy a rosszindulatú boszorkányság lényege, elsősorban szellemi hitehagyásnak tekintették, amelyet a szombati újrakeresztelés szimbolizált. *Clark* 1980. 119. o.

²²³ A maleficium a természeti rendellenességek magyarázatának az egyik legnyilvánvalóbb példája. Azt feltételezték a boszorkányokról, hogy démoni segítséggel befolyásolják az éghajlatot, ezzel visszafordíthatatlan kárt okozva. *Clark* 1980. 120. o.

²²⁴ *Kristóf* 1998. 54. o.

A mű három részből áll, az első könyvben szerepel a boszorkányok realitásának tézise, a második könyv a boszorkányok képességeit, az általuk elkövetett cselekményeket számos példával sorakoztatja, valamint helyet kapott az egyház által jóváhagyott gyógyító és ellenszerek ismertetése. A harmadik könyv részletekbe menően ismerteti a bírósági eljárást, és leírja az ügyvédekkel, boszorkányokkal, valamint a tanúkkal szembeni bánásmódot.²²⁵ A „Boszorkánypörölly” összefoglalta az egyház boszorkányok elleni fellépésének jogi menetét. A világi jog büntetőtvényeire nagy hatást gyakorolt, a *Malleus* nyomán alakították szabályait.²²⁶ A *Malleus Maleficarum*ban is a boszorkányüldözők nőellenes demonológiája fogalmazódott meg, s a boszorkányok által az ördöggel elkövetett szexuális vétkeket sorakoztatja. A benne foglalt boszorkánytettek többsége a női élethez kapcsolódó (egészséghez, termékenységhez és születéshez, gyermekgondozáshoz, betegápoláshoz, halálhoz) bűncselekmények, valamint a házasságtörés, paráznaság. A katolikus egyház a 15. században úgy ítélte meg, hogy a magzatelhajtás és a boszorkányság szorosan összefügg egymással, ugyanis a VIII. Ince pápa (1432–1492) által 1485-ben kiadott úgynevezett boszorkánybullának²²⁷ a bevezetőjében a nevesített boszorkányrontás felsorolásában is szerepelt a gyermekvesztés.²²⁸ A *Summis desiderantes affectibus* kezdetű pápai bulla nyomán a *Malleus maleficarum* szerzői is a boszorkányság fogalomkörében helyezték el a magzatelhajtást.²²⁹ Kitért továbbá a szóbeli gonosz tettekre, amiket speciális női bűnnek tekintett. Mindebből az következik, hogy főleg a nők képesek a boszorkányságra.

A 15–16. században az ördöggel szövetkező, gyűlésekre járó boszorkány sztereotípiája nőként határozza meg a boszorkányt, de ez a meghatározás nem kizárólagosan nőspecifikus, és az üldözés sem csak a nők felé irányult; annak fő oka a hitehagyás és ördögszövetség volt.²³⁰ Mivel azonban a boszorkányokat leginkább a nőkkel azonosították, így az üldözések során a boszorkányvád is legnagyobb mértékben ellenük irányult, az európai üldözés csúcspontján a 17–18. század fordulóján ez még hangsúlyosabbá vált.²³¹ A nők esetében két vétékért járt halálbüntetés, az egyik főbenjáró bűn a boszorkányság, a másik a gyermekgyilkosság volt.²³²

²²⁵ Koncz 2007. 128. o.

²²⁶ Balogh E. 2001a. 15. o.

²²⁷ Témája után kapta az elnevezést, az ugyanis elismerte a boszorkányok létezését, széles körű jogokkal ruházta fel a boszorkányvadászokat, valamint támogatta az ez irányú intézkedéseket. Schram III. k. 55. o.

²²⁸ „...olyan mindkét nembeli személyek, akik [...] nővel s férfival paráználkodó démonok hatalmát kihasználva [...] korlátot nem ismerő vétkeikkel és bűneikkel az asszonyok magzatát, az állatok vemhét [...] befojtják és kiirtják [...] továbbá gátat vetnek a férfiak nemző-, a nők fogamzó-képességének; és megakadályozzák a férfiakat abban, hogy feleségükkel szembeni, az asszonyokat abban, hogy férjükkel szembeni házastársi kötelességüket teljesíthessék...”. Schram III. k. 55. o.

²²⁹ Bató 2004. 636–637. o.

²³⁰ Pócs 1998. 138–139. o.

²³¹ Pócs 1998. 136. o.; Kon 1981. 151–152. o.

²³² Pócs 1998. 141. o.

A boszorkánysággal perbefogottak esetében felmerült egy vádtypus, amely a társadalom peremére szorult, szegény körülmények között élők ellen irányult. A vádaskodásokban jelenlévő női többség azonban ezzel nem magyarázható. A vizsgálatokból ugyanis az derült ki, hogy a boszorkányok többsége a közösség tagja volt, benne élt abban a szoros és összetett kapcsolati rendszerben, amelynek a családhoz, szomszédsághoz, munkaadóhoz, munkatárshoz való viszonyulás adta az alapját. Igaz ez az általunk vizsgált területen boszorkánysággal gyanúsított személyekre is. A mindennapi élet során a közösségi, azon belül is a szomszédsági együttélés normáinak megsértése viszont magyarázatot adhat arra, hogy miért elsősorban a nőket vádolták boszorkánysággal.²³³ Erre a későbbiekben részletesebben kitérünk.

A boszorkánysztereotípiák és a női varázslókról szóló mitológiák hatására a szerencsétlenségeket a női varázslók, gyógyítók mágikus tevékenységével magyarázták. Ahogy Pócs Éva fogalmazott: „azért is választottak nőt a boszorkány szerepére, mert az ismert sztereotípiá is nőre vonatkozott.”²³⁴

A NÉPHIT BOSZORKÁNYA ÉS A NÉP MÁGIKUS RÍTUSAI

Magyarországon a boszorkány alakja a nyugatitól eltérő eredetű. A keletről hozott boszorkányfogalmunk nyugat-európai elemekkel keveredett az évszázadok alatt.²³⁵ A falusi közösségekben az újkorig jelen voltak a néphit mágikus világgépe, a mindennapos mágikus cselekvések és a mágia specialistái. A képzetek szájhagyomány útján terjedtek és éltek tovább.²³⁶ A boszorkányság fontos szerepet töltött be a kora újkori közösségek mindennapi életében. A helyi varázslót, vagy látót különböző képességekkel ruházták fel: gyógyítás, jóslás, időjárás szabályozása, érintkezés a túlvilággal. A varázslókat övező hiedelem, amely szerint alteregókkal rendelkeznek, hívta életre a boszorkányhiedelmeket. Az ember alteregója segítségével, földöntúli sebességgel képes a dimenziók és világok közötti utazásra, továbbá a holtakkal való kommunikációra és a jövőbe látásra.²³⁷ A kora újkor boszorkánymítoszához hozzátartozott az a képzet, amely szerint a boszorkány nem más,

²³³ Pócs 1998. 141–147. o.

²³⁴ Pócs 1998. 147. o.

²³⁵ Dömötör Sándor úgy gondolta a boszorkányok cselekedeteiben pogány szertartások találhatók meg. *Dömötör* 1939a. 23. o. Hasonló álláspontot képviselt Klaniczay Gábor sámánizmust és boszorkányhitet vizsgáló tanulmánya is. A szerző szerint bekerültek a boszorkányok attribútumai közé a sámánizmus alkotóelemei. *Klaniczay* 1983a. 128. o. Nyugat-európai elemnek tekinthető az ördöggel szövetséget kötő varázsló.

²³⁶ Pócs 2004b. 2–3. o.

²³⁷ Pócs 1995a. 1–15. o.

mint az ördöggel szövetkező,²³⁸ seprűn repülő, gyermekgyilkos és parázna nőnemű lény.²³⁹ Pócs Éva szerint „A boszorkányság fogalma Magyarországon és Délkelet-Európában elsősorban ártó varázslat, rontás²⁴⁰ feltételezését jelenti.”²⁴¹ Az ördöggel szövetségre lépő boszorkány hiedelemalakja kettős volt, magába foglalta mind a közösséghez tartozó rontó ember-boszorkány, mind a közösségen kívüli természetfeletti ellenség tulajdonságait.²⁴² A boszorkány alakjához olyan hagyományosan női szerepeket társítottak, mint a főzés, ártó és gyógyító füvek ismerete, szerelmi varázslás stb.

A vallásos és a mágikus rítusoknak megvoltak a mindennapokban gyakorolt formái. A változatosságot mutató mágikus cselekvések a közösségek mindennapi életében fontos szerepet töltek be. Az eljárások ideje a térségben megegyező volt, de a véghezvitel módja, formája helyi sajátosságokkal egészült ki. A jó termés és az állatok termékenységének biztosítása érdekében elvégzendő munkálatokhoz naptári dátumok, jeles napok kötődtek. Ugyancsak mágikus rítusok, ráolvasások kíséretében végezték a gazdálkodási és háztartási műveleteket. Ezek között megkülönböztettek kockázatosabb kimenetelű eljárásokat, például vajköpülés vagy kenyérsütés.²⁴³ A vajkészítés, a köpülés sikerességét olyan kísérő mozzanatokhoz kötötték, mint a köpülőedények gyógyfüvekkel való füstölése, forrázása, a köpülő alá fésű vagy pénz helyezése, vagy az abroncsba kés szúrása, ritkábban só használata. Az ördögi mesterség üzését illetően az egyik Szabolcs vármegyei vádlottról elmondták, hogy fokhagymával és más füvekkel forrázta a tejesfazekakat, valamint a vaj köpülésekor egy kést dugott a köpülőbe és sót is vetett belé.

Boszorkánygyűlések és a Gellért-hegyre járás motívuma

A magyar néphitben is domináns a nőalakban megjelenő boszorkányok képzele. A népi felfogás szerint a tudás női ágon öröklődik. E tudás birtoklása együttműködést, de rivalizálást is teremthetett.²⁴⁴ A hiedelmek szerint a boszorkányok alapvetően társas életet éltek, éjjel multságokat és lakomákat rendeztek, s így múltatták az időt. Az összes

²³⁸ Az ördöggel kötött szerződést és a démonikus lényekkel való közösülést akkor hozták először összefüggésbe a boszorkánysággal, amikor elkezdett kialakulni az új boszorkány sztereotípiája. Ekkor egyre inkább a démoni erők eszközeként képelték el a boszorkányt, aki mindent a démonok utasítására visz végbe. Az incubusnak vélt szerető feltehetőleg valódi, élő férfi volt, más esetekben pedig valószínűleg képzelt szeretőről volt szó, aki álmok, ábránd, vagy érzékcsalódás szüleménye. *Cohn* 1994. 263. o. Lásd még: *Roper* 1994.

²³⁹ *Klaniczay* 1986. 258. o.

²⁴⁰ A magyar boszorkány rontását a „megesz” szóval fejezték ki. *Pócs* 2001a. 178. o.

²⁴¹ *Pócs* 2004b. 15. o.

²⁴² A boszorkány ördögi képzetkörére lásd: *Pócs* 1989. 13. o.

²⁴³ *Pócs* 2004b. 12. o.

²⁴⁴ Gyakran vezetett boszorkányvadászkodáshoz a bábák közötti rivalizálás. Szentés példáján Bagi Zoltán mutatta be, hogy a bábák egymás közti ellentétének, vetélkedésének könnyen lehetett a boszorkányper az egyik levezetési módja. Lásd: *Bagi* 2001. 179–195. o.

boszorkány-összejövetel helyszínét általánosan a Gellért-hegyre járásnak nevezték.²⁴⁵ Az első adat, ahol a boszorkányokat összefüggésbe hozták a Gellért-heggyel, egy 1682-es debreceni vádban található.²⁴⁶ A Gellért-hegy a boszorkányszombat elbeszélésekben a leggyakrabban említett magyarországi helyszín, annak ellenére, hogy csak a 18. század elején válik egyeduralkodóvá, mint a boszorkány-összejövetelek színhelye.²⁴⁷ A Szatmár vármegyei hiedelem szerint Szent György napján²⁴⁸ volt esedékes a boszorkányok nagygyűlése a Gellért-hegyen. Cseke, Becs, Tunyog, Császló népe úgy tudta, hogy a boszorkányok évente egyszer a Gellérten tartanak rákost, kedd esténként pedig a rózsapallagi²⁴⁹ Farkasles-dűlőn gyűltek össze.²⁵⁰ A Gellért-hegyre járás mellett a Szabolcs-szatmári térség hiedelemvilágában megjelenik még a Tokaji-hegy, Világos vagy Ecsed²⁵¹ puszta vára, mely szintén a gyűlések színhelyül szolgált.

A gyűlések távoli helyszíne: Törökország

Csákabonyi Kálmán a 18. századi Békés megyei boszorkányperek kapcsán leszögezte, azok „nem emlegetik a Gellérthegyre való járást”, majd így folytatja: „A »mi« boszorkányaink annál kiadósabb utat tettek. Hol Törökországra kocsisnak hat fekete ló mellé és onnan drága jószágokat, angliákat hoztak...”²⁵²

1718-ban a mádi²⁵³ Kis Pál özvegye Szomolyai Erzsébet ellen indult úriszéki per, mely során saját unokája, a mindössze kilenc esztendő Pandit Ersók tanúskodott elsőként.²⁵⁴

²⁴⁵ Azonban bármilyen más földrajzi környezetben: hegyen, dombon, halmon megeshetett. *Dömötör* 1939b. 95. o. Dömötör Sándor a Gellért-hegyre járás motívumát pogány szertartás hagyatékaként határozta meg. *Dömötör* 1939b. ezt összefoglalja: *Szendrey Á.* 1986. 166. o. Európában és a világ más kultúráiban is a magas hegyek általában szent helynek számítanak. Az istenek lakhelyéül szolgáló magaslatok kapcsán a középkorban, a kereszténység terjedésével került előtérbe a negatív jelentéstartam, vagyis, hogy a hegyek a gonosz erők tartózkodási helye. *Petneki* 2011. 713. o. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a hegyek, magaslatok továbbra is őrizték a szakralitást, a monasztikus rendek rendszabályai megkövetelték, hogy a településektől távol eső domb, illetve hegytetőkön építsenek kolostort és itt, a világ zajától távol szolgálják Istent. *Kosztó* 2000. A boszorkánygyűlések és mulatságok helyéül szolgáló hegy- és dombtetők az adott helység egy pontjának vagy egy közeli konkrét helyének megjelölése, a róluk szóló elbeszélések pedig a hozzájuk kapcsolódó szokásokat, gazdálkodási eljárásokat vagy tiltásokat jeleníthetik meg. A népi boszorkányhitben a szőlőhegy kiemelt szerepet kapott, ugyanis a boszorkányszombatok színhelyéül szolgált. Lásd bővebben: *Égető* 2001.

²⁴⁶ *Komáromy* 1910. 114, 135. o. és *Dömötör* 1939b. 93. o.

²⁴⁷ *Dömötör* 1939a.

²⁴⁸ Szent György napja április 24. Ez a nap volt az állatok legelőre kihajtásának első napja, amely különleges jelentőséggel bírt, átmenetet képzett az istálló védelme és rontással teli legelő között. *Szendrey Á.* 1986. 167–177. o. Az állatpatrónus keresztény szentek archaikus „állatok ura” vonással bírtak (Szent Balázs, Szent Ferenc, Szent György stb.). A szenteknek viselkedést szabályozó szerepe volt, tilalmak, háztartási és gazdálkodási munkákkal kapcsolatos mágikus előírások, rítusok kötődtek hozzájuk. Vö. *Pócs* 2004b. 4. o.

²⁴⁹ Rózsapallag Szatmár vármegyei település, ma Romániához tartozik.

²⁵⁰ *Szendrey Zs.* 1928. 35. o.

²⁵¹ Ecsed Szatmár vármegyei település, ma: Nagyecséd.

²⁵² *Csákabonyi* 1960. 42. o.

²⁵³ Mád a tokajhegyaljai vidéken, Tállya és Tarcal között fekvő település.

²⁵⁴ Több gyermek vándlóról is tudunk Magyarországon, akik a legváltozatosabb formákban adták elő például a boszorkányszombatról szóló beszámolóikat. A fent idézett szöveg szerint a kislányt saját nagyanyja nyergelte meg, s tette meg rajta a törökországi utat. Megkorbácsolásának vallomástételekor is látható nyomai voltak, melyet az eljáró hatóság is tapasztalhatott. Vö. *Klaniczay* 1998. 294–295. o.

A kislány előadta, hogy nagyanyja pünkösöd előtt másfél héttel kivitte őt a kertbe, kantárt tett a szájába, nyerget a hátára, meg is kente és Szikszóra „ment rajta” és meg is korbácsolta. Ott az özvegy nagymama más asszonyokkal a pincében vendégeskedett, őt pedig egy ólba taszigálták. Bizonyos idő elteltével kihozták a kislányt az ólból, ekkor egy Kozákné nevű pásztorné ülte meg. Szikszóról Törökországba mentek, ahol ismét ólba rekesztették, az asszonyok pedig újra vendégeskedtek. Törökországi útjukra szerda este indultak, s csak szerda este tértek haza onnan. A kislány elmondása szerint szombaton este meg is betegedett és harmadnapig ebben az állapotban volt.²⁵⁵

A Békés vármegyei Kóss Andrásné, Török Mária elleni 1724-ben lezajlott boszorkányper egyik tanúja, Mósik István elmondta, hogy három esztendővel korábban beteg volt. Ekkor elment hozzá Kóssné és egy másik asszony, akik „sokat ki[n]szerítettik, hogy esküdjik közéjük ligyen boszorkány, ugyan csak nem liszen pokolban nagyobb jutalma, mint ez világi rossz cselekedetet megcselekszi, csak egy jutalma liszen [a] pokolban”. A férfi nem hallgatott az asszonyok szavára, s elvitték „hol Debrecenbe, hol Törökországra kocsisnak [...] kocsisságáért hol egy tallért, hol pedig aranyat adtanak”.²⁵⁶

1728 nyarán vizsgálat folyt az egri püspöki úriszék előtt Gog István kérésére Gál Ferencné, Sonkoly Jánosné, öreg Kalmárné asszonyok ellen. A gulyásbojtár panasza szerint éjszaka a gulyához indult, amikor a megnevezett három asszony „által vitték a Terem fokára,²⁵⁷ ottan igen megkínózták. Egyik közülük kívánta magát megparáznítani”, de a 24 éves legény nem cselekedett kedvére. Ezt követően elvitték a Tűrügy²⁵⁸ mellé, „ott fölötte igen megkínózták, ott megnyergelték, vitték Erdélyországon által Törökországra. Rákóczinak búzát vittek rajta, magyarországi búzát.” A fiatalember elmondása szerint kínzását három napig folytatták, a bántalmazást elszenvedő Istvánt a Tűrügy mellett találtak meg és „lőháton, mint egy zsákot” vitték haza.²⁵⁹

1734-ben a halasi²⁶⁰ Bangó Ferenc és társai ellen indult eljárás. Az egyik gyanúsított, Baranyi Thót Getzi és felesége ellen az első tanú azt vallotta, hogy „ötet Thót Getzi megnyargalta és Törökországban járt rajta”,²⁶¹ majd miután megintette és fenyegette a férfit emiatt, megszűnt kínzása.

²⁵⁵ Schram III. k. 301. o.

²⁵⁶ Schram I. k. 38. o.

²⁵⁷ A Terem foka a Kisköre Tisza melléki térségében egy nagy kiterjedésű vizenyős legelőjű terület. Sugár 1987. 123. o.

²⁵⁸ A Tűrügy egy ártéri kismedence Tarnaszentmiklós és Kisköre között. Baráz 2014. 218–224. o.

²⁵⁹ Sugár 1987. 118–119. o.

²⁶⁰ Értsd: Kiskunhalas.

²⁶¹ Schram II. k. 432. o.

Gyógyítást végző török asszonyok a magyar perszövegekben

Többször szerepelnek a perszövegekben a gyógyítást végző török asszonyok, török bábák, nevük említése nélkül. Ezek a nők a török kiverését követően is Magyarországon maradtak, a cigánysághoz hasonlóan vándoroltak és gyógyítással próbálták megélhetésüket biztosítani. Ők azonban sosem kerültek boszorkányság hírébe.²⁶² Egy 1700-as debreceni boszorkányvádaskodás során többek között Kiss Istvánné ellen zajlott vizsgálat, aki Szent Gellért-hegyére járó, parázna személy hírében állt, emellett gyakran részegeskedett. Két tanú is megemlítette, hogy egy török bábával szerelmi varázslást hajtott végre, de a török asszony félelmében elszökött.²⁶³

Szintén 1700-ban zajlott le a csáti²⁶⁴ illetőségű Nagy Istvánné Bartha Judit, Bartha Pálné Széplaky Judit és Pál Mihályné Kospál Dorottya pere.²⁶⁵ A tizennegyediként meghallgatott tanú Bathánéra terhelő vallomást adott elő, miszerint sánta gyermekének még „nyomorultabb állapotáról” az asszony tehet. Elmondta, hogy „egy török asszony kezdette azon nyomorult fiát gyógyítani, szépen meg is gyógyult volt, egyszer odamenvén Bartáné megnézegeti a nyomorult gyermeket, ismét újobban elromlott az a gyermek.”

1730-ban folytatták le a vásárhelyi²⁶⁶ Vecseri István özvegyének, Nagy Erzsébetnek perét. Az egyik férfi vallomásában előadta, hogy egykor miután megnősült, első este Nagy Erzsébet vetette meg ágyukat és fejük alá két szárított lófejet tett. Ezt követően felesége viselkedése teljesen megváltozott, kútba akarta ölni magát, gyermekük sem született még a házasság 5. évében sem. Majd egy török asszony, aki Vásárhelyen házról házra járt koldulni, azt mondta neki, a két lófej miatt nem született gyermekük. Ezt követően „azon török asszony egy darab gyökeret adván feleségének, hogy azt megenné, és mindjárt azon éjszaka teherben fogna esni, mely bizony is lett, és azon orvoslásáért négy máriást fizetett, azon török asszonynak.”²⁶⁷

Egy simontornyai²⁶⁸ javasasszonyt, Vörös Ilonát 1741-ben boszorkányság vádjával bűnösnek találták és máglyahalálra ítélték. Az asszony szelíd vallatása során elmondta, hogy még lány korában, Győrben egy török asszonytól tanulta, hogy kell a szárazbetegséget²⁶⁹ gyógyítani. „Még leánykoromban, Győr városában, futásomban eszvehúzták,²⁷⁰ és akkor

²⁶² Schram III. k. 80. o.

²⁶³ Komáromy 1910. 193–196. o.

²⁶⁴ Csát Borsod vármegyei település, ma Mezőcsát.

²⁶⁵ Schram I. k. 137–140. o.

²⁶⁶ Hódmezővásárhely.

²⁶⁷ Schram I. k. 229–233. o.

²⁶⁸ Simontornya Tolna vármegyei település.

²⁶⁹ A szárazbetegség az esetek többségében súlyos tüdőbaj és a vele járó vészes sorvadás, lesóványodást jelentette. Lásd *a Magyar Néprajzi Lexikon* vonatkozó szócikkét! Grynaeus 1981. 558. o. Tájszóként a karban vagy lábszárban előforduló csontfájásra használták. MÉSz 6 k. 91. o.

²⁷⁰ Értsd: összehúzták.

Győri Szekeres István uramnak bizonyos török asszonya volt, az mondotta, hogy száraz fájdalomról nem volna jobb szárában lévő velónél, én is erre nézve szedtem Duna mellett a ló szárat, s adtam Kolos Gergely gyógyítására.”²⁷¹

A törökkel paráználkodás vádja is megjelent egy boszorkánysággal és jövedöléssel gyanúsított debreceni asszony, Szabó Gergelyné ügyében. Gonosz cselekedetei miatt elégetést szabtak ki rá büntetésül.²⁷² A Szabolcs-Szatmár-beregi térségben a felsoroltak közül mindössze a Törökországba járás motívuma jelent meg. Egy Kelemen György nevű férfiről az hírlett, „olyan kan ördög, hogy tiszta gyémánt a töke és annak a világánál járnak Törökországra.”²⁷³

A boszorkány állatalakban való megjelenésének formái

A néphit a boszorkányokat felruházta az állattá változás képességével.²⁷⁴ A hiedelmek szerint a boszorkányok gyakran öltötték magukra macska alakját, hogy ilyen módon áldozataikra rontást küldjenek. A magyarországi boszorkányperek adatai szerint a boszorkány állatalakjai közül leggyakrabban a fekete kutya vagy macska, disznó, farkas, fecske, tyúk, lúd, malac, marha, nyúl, zöld béka alakjában jelenik meg.²⁷⁵ A keleti országrészekben a boszorkány állatalakjai közül gyakori volt a kutya, farkas, kecske, ló, disznó és medve.²⁷⁶ A Szabolcs-Szatmár-beregi térségben a kutya, macska, farkas alakja dominált, de találunk rá példát, amikor fecske képében eltávozó, vagy lúd képében érkező boszorkányokról számolt be a tanú.

Komáromy Andor megállapította, hogy az 1728 előtti boszorkánypereinkben nyomon követhető a nyugati boszorkányfogalom átvétele, de a seprűnyélen való lovaglásnak nyoma sincs.²⁷⁷ Seprűn repülés motívumával a vizsgált területen sem találkoztunk, ellenben egy gyermek boszorkánynak mondott nagyanyjáról sokaknak elbeszélte, hogy az asszony zöld hintón jár.²⁷⁸ Jelen volt a Szabolcs-szatmári népi képzetben – a még a század végén is élénken élő – kürtön és kéményeken át történő közlekedés hiedelemképe. A térségben a kéményen keresztüli elragadás és a kürtön keresztül érkező majd távozó boszorkány volt a jellemző előfordulási alak.

²⁷¹ Schram II. k. 484-493. o.

²⁷² A perre 1681-ben került sor Debrecenben. Komáromy 1910. 131. o.

²⁷³ Illésy 1891. 356. o.

²⁷⁴ Erdész 1960. 216. o.

²⁷⁵ MKL 2. k. 8–9. o.

²⁷⁶ Vö. Pócs 1989. 137. o.

²⁷⁷ Komáromy 1910. Bevezető tanulmány. XVIII. Ezt erősíti meg Degré Alajos Zala megyei boszorkánypereket vizsgáló írásában. „Állattá változás, seprűnyélen lovaglás, ördöggel közösülés stb. állító vádlottakra vonatkozóan... Zalában nyoma sincs.” Degré 1960. 232–233. o.

²⁷⁸ Ez a boszorkányosodott tündérhiedelmek egyik példája, ugyanis a tündérré jellemző közlekedési módszer a boszorkány képességeként jelent meg. Vö. Pócs 1986. 213. o.

A perek során vádaskodó tanúk sokszor állították azt, hogy őket a boszorkányok elragadták és a boszorkányszombaton való részvételre lettek kényszerítve, annak ellenére, hogy próbáltak ellenállni.²⁷⁹ Ezekben az elbeszélésekben a népi hiedelmek egyes részeit lehet felismerni, ilyen például a már említett Gellért-hegyre járás. Megjelent továbbá a lakomázás, a táncolás, a megnyargalt, vagy lóvá tett ember, akit a boszorkányszombatra jutás közlekedési eszközeként használtak a boszorkányok. Az e célból embereket, állatokat elragadó boszorkány képze a tündérképzehez vezethető vissza.²⁸⁰ Az elragadás a megszállottság motívumkörébe tartozik. A boszorkány-megszállottságnak a kora újkori boszorkányperekből kétféle mintája rajzolódik ki, egyike a lényegi megszállás. A boszorkány megjelenésekor az emberre betegséget, rontást hozott. A rontás idején a boszorkányok végigjárták a falut, az állatokban és a termésben kárt okozva. Szent György napjához kötődik a népi hiedelemben meglévő cselekmények egyike, mellyel a boszorkányok által okozott kárt igyekeztek megelőzni. A szatmári Tunyogon²⁸¹ Szent György nap éjjelén kölessel szórták körbe az istállót, hogy a boszorkány addig ne jusson be az állatokhoz, míg fel nem szedi szemenként az összes kölest. S mire maradéktalanul felszedi, addigra feljön a nap. Megjelent továbbá az a hiedelem is, hogy a boszorkányok által ott hagyott tárgyak, esetleg testi váladékaik szintén rontást idéznek elő. Matolcson²⁸² például még a 20. században is élt az a képzet, hogy „Szent György éjjelén minden boszorkány megfürdik a vízben és piszkos lesz tőlük”²⁸³ így a szabadban levő vizek az ember számára tilosak. A vádaskodók vallomásaikban arról számoltak be, hogy hálóhelyükről ragadták el őket a boszorkányok s vitték a boszorkány-összejövételre, ami gyakran a település főutcáján, a falu határában, olykor mások házánál, vagy a malomnál zajlott. Az elragadás idejét általában éjfél körüli időpontra tették, s ezek többször jeles napokhoz kötődtek (farsang időszaka, Szent György nap stb.)²⁸⁴ A boszorkány rontásának ez a módja a halotti megszállottságra emlékeztet. „A halotti megszállottság vonásait viselik az éjjeli képzelgések, látomások, álmok poltergeist-szerű boszorkányjelenései, amelyekkel az élőket ijesztik, kínozzák a démonikus boszorkányok...” – fogalmazott Pócs Éva a démoni megszállottsággal foglalkozó tanulmányában.²⁸⁵ A magyarországi perszövegekben

²⁷⁹ A boszorkányszombat elbeszélések körülbelül egyharmada a vádaskodó tanúk vallomásaiból ismert. Ez a boszorkányszombat elképzelések népi narratívája, mely jelentős különbséget mutat a vádlottól kínzás során kicsikart és a korabeli szakirodalom által leírt boszorkányszombatoktól. *Klaniczay* 1998. 284. o.

²⁸⁰ *Pócs* 1986. 243–244. o.

²⁸¹ Tunyog Szatmár vármegyei település, ma: Tunyogmatolcs.

²⁸² Matolcs Szatmár vármegyei település, ma: Tunyogmatolcs

²⁸³ Vö. A Néphit és Népi Vallás Archívum digitális adatbázisa.

<https://hiedelemszovegek.boszorkanykorok.hu/szoveg.html?szovegId=23090> (letöltés: 2023. március 8.)

Idézi: *Pócs* 1986. 214–215. o.

²⁸⁴ *Klaniczay* 1998. 285–288, 290. o.

²⁸⁵ *Pócs* 2001a. A protestáns demonológiai irodalom és a protestáns ördöggképzetek vizsgálatai Kristóf Ildikó és Szacsvey Éva munkásságához köthető: *Kristóf* 2001.; *Szacsvey* 2001.; *Szacsvey* 2002. A kora újkori

változatos formában bukkannak fel az erről szóló elbeszélések, gyakran használták a reá megy, reá jár és a halotti megszállottságra emlékeztető elragadás, felragadás kifejezéseket. A megszálló elragadás boszorkányhoz kapcsolható hasonlata: az embert elragadó boszorkány, aki lóvá teszi áldozatát.²⁸⁶

A magyar periratok vallomásaiban változatos formában jelennek meg a házba bejutó és onnan a mulatságra embereket magukkal elragadó boszorkánykompániák. A tanúk sokszor említették a boszorkányszombat természetfeletti tárgyait, melyek vagy az elragadás során, vagy azt követően a multság alkalmával jutottak szerephez. Ilyen mágikus eszköz a kantár, a dob vagy a dióhéj (Szabolcs vármegyében a palló), melyekkel a következőkben idézett példákban is találkozhatunk.²⁸⁷ A nyomozást végző hatóság számára ezek a bűnjelként értelmezhető tárgyak utaltak a gonosz jelenlétére.²⁸⁸ Számos elbeszélés példázza, hogy a különböző éjszakai zajokat, a szokatlan időben és helyen megjelenő állatokat démoni boszorkányok jelenéseiként értelmezték. Itt lehet megemlíteni például, hogy a gyermekágyas nők kimerültségükben egyes jelenségeket gyermekágyas démonnak vagy boszorkánynak véltek.²⁸⁹

A boszorkányperekben szereplő hiedelmek nem egyformán terjedtek el a kora újkori Magyarország területén.²⁹⁰ Egy 1565-ös kolozsvári per irataiban szerepelt elsőként egy boszorkányszombat jellegű esemény elbeszélése. Ezt követően Kolozsvár-szerte elszaporodtak a boszorkányok éjszakai megjelenéséről és a boszorkánynyomásról szóló történetek, tehát a képzet beépült a mindennapi életbe is. Pozsonyban a 17. század elejéről ismert az első boszorkányszombat és az ördöggel folytatott paráználkodás leírása. A kolozsvárihoz hasonlóan, ez a hiedelem is elterjedt ezen a vidéken, s egyre több vallomásban megjelent.²⁹¹

Tündérképzet a boszorkányhiedelmekben

Pócs Éva mutatott rá, hogy a magyar boszorkányhiedelmekben kimutatható a román călușarok, azaz a tündérkirálynő beavatottjainak és rítusaiknak hatása a Kelet-magyarországi (Szabolcs, Szatmár, Bihar, Heves és Zemplén vármegyei) boszorkányperek

katolikus demonológiára és exorcizmusra lásd: *Benedek* 1998.; *Bárth* 2008a.; *Bárth* 2008b.; *Bárth – Pócs* 2008.; *Bárth* 2010. (különösen: 77–90. o.), valamint *Bárth* 201

²⁸⁶ *Pócs* 2001a. 174–178. o.

²⁸⁷ *Tóth G.* 2008a. 233. o.

²⁸⁸ *Tóth G.* 2009. 122. o.

²⁸⁹ *Pócs* 1992. 29–88. o. Ezzel ellentétes hiedelmet olvashatunk a szicíliai tündérképzet kapcsán. Eszerint a tündérek és a földi donák kedvelik a kisgyerekeket. Ez abban nyilvánul meg, hogy éjszakai házjárásaik alkalmával kiveszik őket a bölcsőből és játszanak velük, viszont egyáltalán nem bántják őket, mi több áldást adtak rájuk. *Henningsen*, 1985. 783. o.

²⁹⁰ *Kristóf* 1998. 89. o.

²⁹¹ *Klaniczay* 1998. 285–288. o.

tanúvallomásaiban. Klaniczay Gábor hívta fel a figyelmet arra, hogy a cáluşari rítusokhoz hasonlóan archaikus népi mitológiákat találhatunk a boszorkányszombatok leírásában. Ilyen például a szerb zduhač, aki a boszorkány alakjába integrálódott, említése szintén az Alföld keleti felére jellemző.²⁹²

A Balkán tündérvilágának egykori pozitív oldalaként jelenlevő tündérkultusz megmaradt részei beleolvadtak a boszorkányságba. A tündér hiedelmek a varázslókhöz köthető termékenységi hiedelmekkel kiegészülve a hivatalos egyházi demonológia boszorkányszombat képzetének népi alapjához kapcsolódtak.²⁹³ Megmutatkozik ez a boszorkánytársaságok, multságok,²⁹⁴ szertartások és beavatások, repülés²⁹⁵ és csaták boszorkányhiedelmekben való megjelenésében.²⁹⁶

A tündérekről szóló leggyakoribb mondákban a véletlenül észrevett, kilesett, hegyenvölgyön táncolva átvonuló és vagy „lakomázó” tündérek szerepelnek, akik egy szempillantás alatt eltűnnek. A tündérek jellemzője a szélben, forgószélben való megjelenés, ezenfelül a tündérek egy részére lényegesen jobban jellemzőek az időjárás vagy vihar-démon vonásai. Bizonyos időjárási jelenségeket (napsütés, eső) és betegségeket is az ő tevékenységükkel magyaráztak.²⁹⁷

Károkozó tündérek és boszorkányrontás

A tündér–boszorkány kapcsolatok egyik legfontosabb vonását az adja, hogy a károkozó tündérek a boszorkányságba olvadtak. A közösséget védelmező, a termékenységet biztosító tündérek funkciójának megszűnésével a „rossz oldaluk” tovább élt az embert ért károk magyarázataként. A magyar boszorkány démonikus jellemvonásait olyan károkozó démonikus lényektől is „kölcsonözte”, mint pl. a farkas-démon, karakondzuli stb. Ezek a tulajdonságok gyakran keveredtek a boszorkányok tündér eredetű jellemzőivel, vagy beleolvadtak abba. Alakjuk a boszorkányságtársaságok és multságaik népi képzetét gazdagították.²⁹⁸ A magyar boszorkányságba való beépülésben közvetítő szerep jutott egy kettős természetű lénynek, a román strigoinak,²⁹⁹ mely élő és holt is. Az élő strigoi werwolf-varázsló tulajdonsággal bír, a holt strigoi a werwolf démonok és a román moroi, a

²⁹² Ezeket részletesebben *A perszövegekből kirajzolódó egyedi vonások* című fejezetben tárgyaljuk.

²⁹³ A népi képzet előzményeként az észak-itáliai, északnyugat-balkáni samanisztikus varázslók rítusai és a szicíliai, illetve a balkáni tündérkultusz szolgált. Pócs 1986. 182. o.

²⁹⁴ A tündérekkel kapcsolatos kultuszt és hiedelmeket Henningsen a boszorkányhit egy igen archaikus formájának ítélte meg. Henningsen 1985.

²⁹⁵ Eliade a boszorkányok utazásainak, a boszorkánytársaságoknak és boszorkányszombatoknak az előképét látta a tündérkultusz keleti-balkáni nyomaiban. Eliade 1975.

²⁹⁶ Pócs 1986. 181. o.

²⁹⁷ Pócs 1986. 193. o.

²⁹⁸ Pócs 1986. 203. o.

²⁹⁹ Lásd: Eliade 1975. 158–159. o.

„kereszteletlen” démon vonásaival rendelkezik.³⁰⁰ A tündérek ártó oldala és a téli démonokra vonatkozó hiedelmek hatására alakult ki a boszorkánymulatságok egyik sajátos típusa.³⁰¹ A boszorkányperek tanúvallomásaiban megtalálható élménytörténetek a tündérek megjelenését és a téli démonok durvaságait valóság és álomvilág határán egybeolvadó tapasztalatként jelenítik meg.³⁰²

Az embereknek a tündérek általi elragadásához kötődő gazdag hiedelemanyag a hiedelemmondákban jelenik meg. A tündérek elragadják a keresztutakra tévedőket, az éjjeli járkálókat, de akár a munka közbe iktatott déli pihenő alatt, vagy éppenséggel éjjeli álmukban is elragadhatták az alvókat. Az elragadottak betegen tértek haza, de akár meg is halhattak az elragadás következtében.³⁰³ A tündérek által történt „elragadásnak” a boszorkányhiedelem részévé válását az jellemzi, hogy az elragadás öncélú rontássá alakul.³⁰⁴ A tündérek általi elragadás emlékei lehetnek a túlvilágra utazás ősi szimbólumai (keskeny út, híd)³⁰⁵ és eszközei (dióhéj,³⁰⁶ köleshéj, rosta).³⁰⁷ A boszorkánytársaságokról alkotott elképzeléseket tekintve lényeges a tündérek csoportosan történő megjelenése.

Termésrabló boszorkányok

A magyar boszorkányt termésrabló tulajdonsággal³⁰⁸ is felruházta a néphit, magyarázatot találva ezzel a termés kiesésre, aszályra vagy fagykárra és további természeti csapásokra, jelenségekre. Ez beilleszkedik a középkori Európa boszorkányhiedelmeinek sorába,³⁰⁹ mely szerint a boszorkányok képesek voltak a mezőgazdasági termékenység elősegítésére, vagy éppen ellenkezőleg, elvették azt, és más földjére térítették. Ez a képzet bekerült a 15. századi demonológiai traktátusokba, köztük a *Malleus maleficarum* leírásába is.³¹⁰ A tehén tejét, a gabonát vagy az esőt ellopó és idegen országba, leginkább Törökországba eladó boszorkány alakja számos elbeszélés részét képezte.³¹¹ Az 1728-as szegedi boszorkányper vádlottjait azzal gyanúsították meg, hogy az esőt, a harmatot, a föld zsírját és a halakat törökországi boszorkányoknak adták el. Ez a képzet és a boszorkányságot Törökországban tanuló

³⁰⁰ Pócs 1986. 204. o.

³⁰¹ Pócs 1986. 216. o.

³⁰² Pócs 1986. 216. o.

³⁰³ Pócs 1986. 218. o.

³⁰⁴ Pócs 1986. 223. o.

³⁰⁵ Pl. a Sándor Mihályné Sallai Katalin elleni 1737-es per tanúvallomásában az elhurcolásról ez olvasható: „olyan keskeny pallókon jártak, mint a fél tenyere” mentek a Gellérthegyre. *Schram* II. k. 355. o.

³⁰⁶ Egy 1715-es Mádon felvett tanúvallomásban olvasható, hogy „Tállyán lakó Lengyel Ferencné vitte el a zászlót dió hajban”. *Schram* III. k. 298. o.

³⁰⁷ Pócs 1986. 243. o.

³⁰⁸ A szlovén–horvát boszorkánynak is hasonló vonásai voltak. Pócs 1986. 242. o.

³⁰⁹ A népi hiedelmek szerint a világ javai korlátozottak és az egyik ember javát csak a másik kára szolgálhatja. E szemlélet párosult az idegenekkel szembeni bizalmatlansággal. Az irigy és ártó szándéktól való félelem felerősödött. Jó példa erre a termésrabló boszorkányok képzete. *Burke* 1991. 210–211. o.

³¹⁰ *Klaniczay* 2011. 703. o.

³¹¹ Pócs 1986. 242. o.

személyek³¹² említése a magyar–török harcok elbeszélő mintájává alakult.³¹³ A törökországi boszorkányok kapcsán ki kell emelnünk, hogy az Oszmán Birodalom határain belül boszorkányüldözésről nem rendelkeznek dokumentummal vagy információval.³¹⁴

Pestist okozó boszorkányok

A néphit az időről időre felbukkanó járványos megbetegedéshez, a pestishez is a boszorkányokat társította. „A népi elképzelések szerint... a pestis lehet Isten büntetése, és lehet az ördög vagy a boszorkányok tevékenységének az eredménye”.³¹⁵ A boszorkányüldözés felerősödése egy pestis által sújtott népességben a válaszkeresés és a megoldásra való törekvés kísérleteként jelent meg. Egy szilágysági boszorkányper bűnvizsgálati eljárása például a pestisjárványt okozó boszorkány hiedelemképzetét tükrözi.³¹⁶ Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyében nincs adatunk pestisjárványt okozó boszorkányra. A pestis említésével mindössze egyszer találkoztunk, amikor vallatása során a boszorkánysága miatt elfogott asszony elmondta, hogy pestis idején eltűnt a férje és emiatt őt vádolták meg, és el is fogták.³¹⁷ Debrecen és Bihar vármegye területén sem a korábbi időszakból, sem az utolsó nagy pestisjárvány idején nincsenek adatok arra, hogy a boszorkánysággal vádolt személyeket azzal is gyanúsították volna, hogy mágikus eljárással pestist okoztak vagy terjesztették azt. A járványos években vagy valamilyen természeti katasztrófa alkalmával, a boszorkánysággal megvádolt személyek száma Debrecenben mindig magasabbra emelkedett. Legtöbbször az 1739–42 évi pestisjárvány alatt kerültek bíróság elé.³¹⁸

³¹² Az 1711-ben Debrecenben boszorkánysággal megvádolt Szaniszlai Mihálynéről egy tanú elmondta, hogy „magát táltosnak mondta, Törökországban tanulta a pénznézést”. Vö. *Komáromy* 1910. 249. o. A szintén boszorkánysággal vádolt debreceni Belényesi Anna saját védelmére elmondta, hogy egy török táltosnőtől tanulta a gyógyítást. Nehezen értelmezhető egyedisége miatt a Törökországba utazó táltosok motívuma. Mindezekre lásd bővebben: *Pócs* 2016. 241–318. o. Egy udvarhelyszéki perben a kuruzslással és egyéb babonassággal vádolt Béri Sára magát tisztázni próbálta a vád alól, mondván „valaki asagra ülven (amint fabuláltatik) Törökországba menne, és onnan borsot hozna, s azzal másnak ártalmára cselekednék” az boszorkányságnak minősülne, de ő ellene ilyen „fassiók nincsenek”.

³¹³ *Pócs* 2016. 41. o.

³¹⁴ Vö. *Akın* 2001. 125. o. A boszorkány fogalma ismert a török népi hitvilágban és babonás hiedelmeikben is. A régi török kultúrából nagyon kevés információ áll rendelkezésre a boszorkányságról, de a bökü/bögü (büyü=mágia) hiedelme a sámánoknek tulajdonítható, akik a jövőt és az istenek kívánságait jósolták. A cadü/cazu szavak a perzsából kerültek át a törökbe (cadü=boszorkány). Bár a boszorkányság fogalmát a szomszédos kultúrákból vették át, ez a hiedelem meg tudott telepedni és elfogadottá vált a török népi kultúrában és hiedelemben. Az olyan fogalmak, mint a gonosz szem, a mágia stb. általánosak az arab, török és iszlám társadalomban. Vö. *Arslan* 2010. 55. o.

³¹⁵ *Tóth G.* 1995. 767. o.

³¹⁶ *Czégényi* 2014. 174. o. A pestist okozó boszorkányok felkutatására a helyiek egy csoportot szerveztek.

³¹⁷ Lásd Mátyusi Katalin esetét a 137–140. oldalon!

³¹⁸ *Kristóf* 2020a. 27. o. A tanulmány angolul: *Kristóf* 2020b.

Mágikus tárgyak alkalmazása

A boszorkányperes iratok tanúsága szerint számos törvény ellen ható mágikus tárgyat alkalmazta, ez alól a Szabolcs-szatmári térség sem volt kivétel. Ezeket leginkább annak érdekében használták, hogy elkerüljék a börtönbe jutást, a bírósági eljárást, illetve elősegítsék a börtönből való szabadulást. Ide sorolhatók az amulettek, a különböző varázsszerekkel megtömött zacskók, vagy az egészen bizarr „eszközök”, mint például kivégzett emberek testrészei, vagy halottól származó ruhadarabok. Utóbbiak a törvény elleni védekezés leghatékonyabb módszerének minősültek a kora újkori Magyarországon is.³¹⁹ A Szabolcs vármegyei Kelemen Györgyről a főesküdt azt állította, a nyakában hordott talizmánnak köszönhető, hogy „nem tehet a falu sem törvénnyel, sem egyébbel” ellene. A Szatmár vármegyei Nagybánya környékén úgy tartották, ha sírhalmokról összehordott földet hintenek a bírák elé, azzal megakadályozható az ügy felgöngyölítése.³²⁰

A MAGYARORSZÁGI PEREKBEN MEGJELENŐ BOSZORKÁNYKÉP

Kiből lesz boszorkány?

Christina Larner a skót boszorkányperes elemzése során végigkövette a boszorkányság gyanújának felmerülésétől a vádon és a peren át az ítéletig az eseménysorokat, és e folyamaton belül vette számba a potenciális boszorkányokat.³²¹ Pócs Éva véleménye szerint „a kora újkori európai boszorkányság, mint csapásmagyarázó és feszültségfeloldó intézmény a közösségen belüli feszültségek feloldására hivatott.”³²² A Larner-féle modellt alkalmazva, de a vádlók és vádlottak közötti viszályok és a boszorkányképzetek összefüggéseire alapozva végezte el a 16–18. századi Sopron városi és Sopron vármegyei perek rontás-eseteinek elemzését. A rontás eset-elbeszélések felépítésének vizsgálatához a Sopron vármegye boszorkányperes iratainak feldolgozásával elvégezte az elbeszélések egyes részeinek meghatározását. Alapegységként egy rontás eset elbeszélését határozta meg, a szövegrészek különböző módon kapcsolódhattak egymáshoz, sajátos sorrendben, vagy ismétlésekkel, akár kihagyásokkal.³²³ Az összes lehetséges szövegelem a leggyakrabban az alábbi sorrendben fordult elő:

³¹⁹ Vö. Tóth G. 2008a. 247–249, 264. o.

³²⁰ További példákat hoz: *Magyar* 2021. 3. k. 187–188. o.

³²¹ Larner 1981. 103–119. o.

³²² Pócs 2002. 441–455. o.

³²³ Klaniczay et al. 2001. 293–316. o.

- *konfliktus* (kérés megtagadása, megkárosítás, sikertelen gyógyítás vagy bábáskodás, visszautasítás, vita, vádaskodás)
- *fenyegetés* (átkozódás,³²⁴ fenyegetés)
- a boszorkány *valóságos megjelenése* (váratlan időpontban és helyen, házasságkötés, szülés vagy temetés alkalmával, gyermekágyas asszonynál), ekkor kihívóan viselkedik, elvesz valamit, köpköd
- a boszorkány *természetfeletti megjelenése* (más ember vagy állat alakjában, esetenként forgószelelben, a kárvallott szokatlan tüneteket észlel magán vagy családtagján)
- *rontás* (megnyomás, elhurcolás, megnyargalás/lóvá tétel, halál, ördöggel való szövetkezésre vagy boszorkánymulatságba kényszerítés)
- a *rontás azonosítása/ a diagnózis felállítása* (közösséget, embert, állatot, terményt ért kár, sérülések, tanúk elbeszélései)
- a *rontás gyógyítása*.

A képzetek és az ellentétek fajtája szerint Pócs Éva a boszorkány- és konfliktustípusok négy fő és további két társított típusát határozta meg, melyek a következők:

1. társadalmi: a közösségi együttélés félelmeiből eredő konfliktus, a közösség bármely tagja boszorkánnyá válhatott, aki fenyegetőzött, átkozódott, vagy vitás helyzetbe keveredett másokkal;
2. mágikus: a betegségtől és gyógyítóktól való félelem okozta konfliktus, mágiát űzők és mágikus eszközzel gyógyítók közül bárki;
3. természetfeletti: a természetfelettitől való félelem váltotta ki, természetfeletti képességekkel felruházott gyógyítók, varázslók;
4. társadalmi és természetfeletti;
5. mágikus és természetfeletti;
6. ismeretlen: bárki, akit rontással vádoltak, ők általában közösségen kívüliek voltak.

Ha a tanúk egy bizonyos személy boszorkányságáról számoltak be, vallomásukban a boszorkányról alkotott kép igazodott a közösség és a bíróság boszorkányképzetéhez is. A tanúk elbeszélései erősítették meg ezeket a hiedelmeket,³²⁵ ugyanakkor a bíróság által feltett kérdésekhez igazodva csökkent is az elbeszélések hiedelemtartalma. Ugyanis a tanúk elvont

³²⁴ A boszorkányság lényege a rontás, melynek szóbeli megjelenése formája volt az átkozódás. Pócs 2004a. 425. o. Pócs Éva megfogalmazása szerint az átok sztereotip beszédformulaként is része volt a mindennapi nyelvnek, de az elbeszélte rontás-narratívák árulkodnak az átkozódásról, mint tudatos rontó cselekményről. Pócs 2002a. 245. o.

³²⁵ A kora újkori boszorkány hiedelemalakjáról a legrészletesebben: Pócs 1986. 177–256. o. és Pócs 1995. 44–67. o.

boszorkányképről adtak számot, viszont a bíróság konkrétumokat, a vád igazolásához szükséges bizonyítékokat várt a tanúktól.³²⁶ Így kaphatunk képet a mágikus szereplők (kapitány, sípos, kocsis) tevékenységéről, vagy a már említett boszorkány-összejövetelekről, boszorkányszombatokról.³²⁷

A vádlottakról

Alison Rowlands 2009-es tanulmányában összegezte a nők helyzetét a boszorkányperekben. E szerint a nők lehettek egyaránt vádlók és tanúk, de mégis csak kis számban és formálisan játszottak szerepet. Hiszen a boszorkányperek lefolytatása kizárólag a férfiak kezében összpontosult: ők gyűjtötték be a vizsgálati szakasz során a bizonyítékokat, ők alkották az apparátust, mely lefolytatta a tárgyalást és meghozta az ítéletet, de még a hóhér is férfi volt, aki a kínvallatást vagy a kivégzést végrehajtotta.³²⁸

A boszorkánysággal foglalkozó történészek különböző meglátásokkal próbálták magyarázni azt, hogy a legtöbb boszorkány miért volt nő.³²⁹ Barbara Ehrenreich és Deirdre English 1973-ban, a terjedő feminista mozgalom jegyében írt könyvet, melyben a boszorkányok, bábák, szoptatós dajkák és gyógyító asszonyok történetét vizsgálták, a boszorkányüldözést pedig leginkább a hagyományos női gyógyítók tevékenységének megszüntetését célzó lépésként értelmezték, melynek nők milliói estek áldozatul.³³⁰ A német szerzőpáros, Gunnar Heinsohn és Otto Steiger ezt a teóriát vonta össze egyfajta történeti demográfiával. Meglátásuk szerint a gyógyítást végző asszonyok és bábák boszorkányperekben való – vallási ideológiák szerinti – elpusztításával a születésszabályozás háttérbe szorult, így a népességszám gyarapodásnak indulhatott.³³¹ Ezek az elméletek nagyban hozzájárulhattak ahhoz, hogy a tudományos figyelem a bába-boszorkány alakjára forduljon, és központi helyre kerüljön minden olyan problémakört boncolgató tanulmányban, mely azt vizsgálta, hogy miért többségében nők voltak a boszorkányüldözések áldozatai.³³² A nőket eredendően fogékonyabbnak tartották az ördöggel való szövetkezésre a férfiaknál.³³³ Voltaképpen mindegyik feltevés a kora újkori boszorkány alakját alkotta újra oly módon, hogy annak női voltát erősíti. Egy másik megközelítés a boszorkánysággal kapcsolatos vádakot a nők státuszért folytatott

³²⁶ Tóth G. 2020. 224, 276–277. o.

³²⁷ Tóth G. 2020. 224–225. o. A tortúra alatt vallomást tevő vádlottak úgy próbáltak mielőbb véget vetni saját szenvedéseiknek, hogy azt adták elő, amit elvártak tőlük, tehát a boszorkányszombat valószínű elbeszélését. Az így előadott leírások illeszkedtek a demonológia által vázolt boszorkányszombat sémába, s ezt egészítették ki a vádlottak a helyi hiedelmek elemeivel és saját életükből vett részletekkel. *Klaniczay* 1998. 284. o.

³²⁸ Rowlands 2009. 19–20. o.

³²⁹ Historiográfiáját összefoglalta: Rowlands 2013.

³³⁰ Ehrenreich – English 1973. 15–17. o.; Ehrenreich – English 1978.

³³¹ Heinsohn – Steiger 1985.

³³² Karlsen 1987.; Burghartz 1988.; Labouvie 1991.

³³³ Russell 1972. 279. o.

versenyének társadalmi kontextusába helyezi, és a boszorkányt a hétköznapi nő ellenkezőjeként képzelte el. A nézet azt feltételezi, hogy egyrészt azért vádaskodtak főként nők a nők ellen, mert félték a boszorkány ártó hatalmától, másrészt pedig a közösségen belül a saját helyzetüket akarták javítani.³³⁴

A boszorkánysággal vádolt személyek koráról az európai boszorkányságot kutatók körében általánosan elfogadottá vált, hogy öreg, többségében 50 év felettiak voltak.³³⁵ Lyndal Roper véleménye szerint a boszorkányüldözések fő áldozatai az idős nők voltak. Ezt azzal indokolta, hogy az idős asszonyokat a menopauzát követően veszélyesnek, ártónak tartották, akik féltékenységből hajlamosak lehettek ártani a fiatal nőknek és gyermekeiknek.³³⁶

A Magyarországon boszorkánysággal vádoltak életkorára vonatkozóan tényleges adatokkal nem rendelkezünk, csak megbecsülni lehet azt. A legtöbb esetben ugyanis a vádlott vallomása hiányzik, így nem derül ki az életkora sem. A női vádlottak életkorával kapcsolatosan Schram Ferenc a magyarországi boszorkánypereket feldolgozva megjegyezte, hogy többsége fiatal volt, de a korai házasságkötés miatt 35-40 évesen már nagyszülővé vált nőket öregnek neveztek. Bizonyos esetekben azonban az öreg jelző a névazonosság miatti megkülönböztetésre szolgált.³³⁷

Szabolcs vármegyében mindössze egy vádlott életkorát tudjuk pontosan. Kardos Mihályné Mátyusi Katalin 60 esztendő volt, amikor harmadik elfogása alkalmával kényszer nélküli vallatásnak vetették alá és rögzítették válaszait. Béres Tamásné Pusztai Erzsébet hozzávetőleg 40-50 éves lehetett, Szatmár vármegyében két személy biztosan az öregebb korosztályhoz tartozott, egyikük özvegy Szócs Jánosné Pajzos Éva volt, akinek öregségére megfogyatkozott elméjére és erőtlenségére hivatkozva lánya kegyelmet kért. Nagy Istvánné Buna Ilona mátészalkai nő valószínűleg 52 év feletti lehetett, a mellette tanúskodók egyike 52 éves volt és gyermekségétől fogva ismerte Ilonát. A további vádlottak többsége becsléseink szerint 30 és 50 éves kor közöttiek lehettek, életkoruk pontosabb megbecsléséhez nem rendelkezünk elegendő adattal. Bereg vármegyében a 20 vádlott közül kettő minden bizonnyal középkorú lehetett, ugyanis felnőtt leányával egyszerre vádolták boszorkánysággal.³³⁸ A többiek esetében nem találtunk az életkorra utaló adatot.

Bihar vármegye vonatkozásában Kristóf Ildikó becsléseiből tudjuk, hogy a 16–18. században a középkorú vádlottak aránya 80,68%-ra tehető, míg az öregebbek aránya csak 17,04% volt. A kutató megállapítása szerint a fiatal boszorkányok jelenléte alacsony, s

³³⁴ Purkiss 1996. 91–118. o.; Blécourt 2000. 287–309. o.

³³⁵ Levack 1987. 128–129. o.

³³⁶ Roper 1994. 208. o.; Roper 2004.; Rowlands 2001. 50–89. o.

³³⁷ Schram III. k. 33. o.

³³⁸ Özvegy György Péterné Tóth Erzsébet és leánya özvegy Joó Péterné Bajusz Kata (1766). Török Kata és leánya (1702).

inkább csak a 18. század második felétől jelentek meg a városi és a vármegyei vádlottak sorában.³³⁹ A hajdúvárosok vádlottjainak életkorára vonatkozóan igen kevés információval szolgálnak a források. A legtöbb ügy közgyűlési jegyzőkönyvekben olvasható, melyek röviden ismertetik a felhozott vádak és az ítéletet, amennyiben megszületett. Az esetleges tanúvallomások szintén nem tartalmaztak olyan adatokat, melyek segítségével megbecsülhettük volna a vádlottak életkorát. Mindössze Sótész Jánosné Szilágyi Kata esetében sikerült megközelítő becslést végezni életkorát illetően. Az asszony vélhetően az 50-es évei körül járt, ugyanis több tanú elmondása szerint már 27 évvel korábban is valaki szeretője volt. Ugyancsak Kristóf Ildikó becslései szerint Debrecenben a középkorú vádlottak aránya 83,46%, az öregebbek aránya 14,17% volt. A Kolozs vármegyei vádlottak mindegyike nő volt, közülük egy személyről tudható biztosan, hogy idős volt,³⁴⁰ a többi vádlott életkora nem tudható.

Brian Peter Levack az európai boszorkányperek áttekintését követően azt állapította meg, hogy az egyedülállók, közülük is főképp az özvegyek aránya nagyobb volt a házasokénál.³⁴¹ A magyarországi vádlottak családi állapotára vonatkozóan elmondható, hogy a női alak férjezett vagy özvegy volt. Amennyiben nincs az ügyiratban a férjezettségre utaló nyelvi elem, tehát a vádlott saját teljes nevén szerepel, úgy nem lehet egyértelműen megállapítani családi állapotát.³⁴² A férfiak esetében a nevük egyáltalán nem enged következtetni a családi állapotukra, de néhány alkalommal a periratokból megtudhatók az ilyen jellegű információk. Például, ha egy házaspár mindkét tagját egyszerre vádolták meg, vagy ha a nem sokkal korábban elhalálozott feleség kerül említésre.

Szabolcs vármegyében 11-en, azaz a vádlottak 8,82%-a özvegy és 64,95% házas volt, míg hajadon leányok és nőtlen férfiak (ide sorolva azokat a férfiakat is, akikről nincs személyes adat) aránya 25,77% volt. Szatmár vármegye esetében a vádlottak 8,24%-a özvegy volt, a házasok aránya 72,94%, a hajadon leányok és nőtlen férfiaké (ide sorolva azokat a férfiakat is, akikről nincs személyes adat) pedig 16,47% volt. Bereg vármegyében két özvegyasszony ismert és további tízről, tehát a vádlottak feléről tudjuk, hogy házas volt.

Sz. Kristóf Ildikó becslései szerint a 16–18. századi Bihar vármegyei vádlottak 67%-ban házasok voltak, míg az özvegyek aránya 7,38% volt.³⁴³ Az általunk vizsgált időszakban a vádlottak között nem tudunk beazonosítani özvegyet, így a hajadon leányok és nőtlen férfiak (ide sorolva azokat a férfiakat is, akikről nincs személyes adat) 20,45%-ot tettek ki.

³³⁹ Kristóf 1998. 80. o.

³⁴⁰ Özvegy Ács Mihályné Kádár Kata. Történetére lásd: Kiss 2005b. 34–36. o.

³⁴¹ Levack 1987. 131–132. o.

³⁴² Fercsik 2003. 120–121. o.

³⁴³ Kristóf 1998. 80–81. o. Figyelembe véve, hogy a kutató által feldolgozott boszorkányperes iratokban a 174 személyből mindössze 25 fő ügyirata származik a vizsgálati időszakunkon kívüli (korábbi) évekből, így ezekkel az adatokkal dolgoztunk. Vö. Kristóf 1998. 219–227. o.

A hajdúvárosok és Debrecen 118 vádlottjának 71,19%-a volt házas. A hajadon leányok és nőtlen férfiak (ide sorolva azokat a férfiakat is, akikről nincs személyes adat) aránya 27,12%, míg az özvegyeké 2,54%. Debrecen és Bihar vármegye boszorkány vádlottjai kb. 70%-ban középkorú házas nők lehettek.³⁴⁴ A Kolozs vármegyei vádlottak 33%-a volt házas, és 26,67%-ról tudjuk biztosan, hogy özvegy volt.

A magyarországi boszorkányperekben a női vádlottak aránya kiemelkedő volt, 80% fölötti. Tóth G. Péter számításai alapján 1740 és 1780 között 590-re tehető a mágikus tevékenységgel³⁴⁵ gyanúsítottak száma a Magyar Királyság területén, közülük 506 nő, tehát a nők hozzávetőleges aránya 86%-ot tesz ki. A legtöbb gyanúsított az 1740–1755 közötti periódusban volt, összesen 386, ebből női a vádlottak száma 334 fő.³⁴⁶ Az általunk vizsgált időszakban (1700–1783) Szabolcs vármegyében a perbefogott 97 személy esetében mindössze két férfi szerepel, százalékos arányban kifejezve a nők 98%-ot képviselnek. Szatmár vármegyében 85 különböző személy ellen folyt eljárás, közülük 6 férfi, a női vádlottak aránya 93%-ot tesz ki. Bereg vármegye esetében összesen 20 perbe fogott személyről beszélhetünk, mindegyik nő volt, a női vádlottak aránya 100%-os.

A perek keveset árulnak el a vádlottak foglalkozásáról. Annyit azonban tudni lehet, hogy a 18. század közepső szakaszában a gyanúsítottak körülbelül fele közrendű³⁴⁷ volt, de a cselédek, pásztorok,³⁴⁸ zsellérek köréből is jelentős számban kerültek ki. A nemesek aránya viszont igen alacsony volt. Ugyanez elmondható az általunk vizsgálat Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyéről is, az arányok az országoshoz hasonlóan alakultak. A megvádolt személyek Szabolcsban egy nemes és két agilisasszonyt, illetve Bereg vármegyében további egy nemesasszonyt leszámítva a közrendűek, a cselédek, a pásztorok, valamint a koldusok közül kerültek ki.³⁴⁹ Utóbbiak jelenléte a közösségen belül önmagában konfliktusos helyzetet teremthetett, ugyanis a helyi társadalmakból az idegenek félelmet válhattak ki, ami feszültséget eredményezett. A közösségen belül gyanút keltett a többség nyelvtől eltérő nyelven beszélő, vagy marginális helyzetbe került személy.³⁵⁰

A boszorkányperekben megjelenő marginális csoportok közül a koldusok tevékenysége leginkább a varázsláshoz,³⁵¹ a cigányságé a varázsláson túl a gyógyításhoz, méregkeveréshez kötődik. A 17–18. századi boszorkányperekben a cigányok az erkölcsi

³⁴⁴ *Kristóf* 1998. 80–81. o.

³⁴⁵ Ez alatt a boszorkánysággal, varázslással, jóslással vádolt személyeket értette.

³⁴⁶ *Tóth G.* 2020. 667. o.

³⁴⁷ Jobbágy és városi polgár.

³⁴⁸ A legkorábbi boszorkányperek egyikéből, a 16. századi Sopronból hoz példát: *Németh I.* 2002. 167–168. o.

³⁴⁹ Szabolcs vármegyében Krucsay Jánosné Tolvay Borbála (1717), özvegy Takács Györgyné Hogyiska Mária és Varga Miklósné Nagy Mária (1712), Bereg vármegyében pedig Balogh Istvánné Borbély Kata (1702).

³⁵⁰ *Tóth G.* 2020. 191. o.

³⁵¹ A bűbájossággal vádolt cigányasszonyok mindig felkérésre varázstak, sosem saját érdekükben végezték e tevékenységet. *Tóth P.* 2005. 63. o.

normák megszegőiként, a megszokottól eltérő életvitelük kapcsán fordulnak elő. A perszövegekben szereplő cigányság identitását nem, vagy csak részlegesen lehet meghatározni. A cigányok világgépe, viselkedése és azok eredete – hasonlóan a boszorkányvádaskodásokhoz –, a helyi társadalom szintjén értelmezhető. Néphitük azonban nem rekonstruálható a töredékes periratokból. A boszorkányságról, varázslásról fennmaradt adatok azokról a területekről származnak, ahol a cigány és nem-cigány lakosság hosszú távú együttélése kimutatható. A 18–19. századi források és a néprajzi, antropológiai vizsgálatok azt mutatják, hogy a cigányasszonyok, ritkábban férfiak varázsló, jövendőmondó tevékenysége olyannyira kötődik a megélhetés biztosításához, mint amennyire tükrözi a hiedelmeket.³⁵²

Szabolcs vármegyében a perbe fogott 97 személyből kettő román, öt rutén, egy szlovák nemzetiségű volt,³⁵³ valamint három cigányt³⁵⁴ is találunk soraikban. Szatmár vármegye területén a 85 vádlott közül 10 román és egy német nemzetiségű volt.³⁵⁵ Ezen kívül két koldusasszonyról tudunk,³⁵⁶ mindketten 1722-ben, Nagybánya városában kerültek eljárás alá. Az ellenük felhozott vádat és az ítéleteket a későbbiekben részletesebben ismertetjük. A vádlottak, a vádlók és az egyszerű tanúk nagyobb része egyaránt Nagybánya városfalainak belső peremén és a külvárosokban megtelepedett szegények közül kerültek ki, s köztük rendszerint előfordultak a város környéki falvakból betelepült románok.³⁵⁷

A Bihar vármegyei boszorkánypercek nem elég jól dokumentáltak ahhoz, hogy meg tudjuk határozni a vádlottak társadalmi státuszát és foglalkozását. A vádlottak nem kizárólag csak a társadalom leggyengébb tagjai közül kerültek ki. Bihar vármegyében 5 pásztor, 3 kézműves és 2 borkereskedésből és 2 földművelésből élőt ismerünk,³⁵⁸ ezen kívül két cigányasszonyról tudunk.³⁵⁹ A hajdú városokban a boszorkányváddal érintettek közül nemesi származású volt Bogáthi Takács János, akit rágalmazással vádoltak. Farkas Lászlóné és Oláh Jánosné és a debreceni Szatmári Sámuelné Busi Erzsébet bábáskodott, Kis Jánosról tudjuk, hogy juhász volt, Mérges Györgyné gazdaasszony volt. Debrecenben a vádlottak köréből 3 kézműves cigány azonosítható be: Baktai Miklós és egy Horváth nevű

³⁵² Nagy P. 2000. 42–44. o.; Nagy P. 2017.

³⁵³ Román: Oláh Andrásné Gyulai Erzsébet (1715) és Andrási Mária (1761), rutén: Fekete Istvánné alias Orosz Bába (1702), Pap Zsófia (1716), Orosz Jánosné Monis Erzsébet (1717), Orosz Lászlóné Orosz Erzsébet (1734), Orosz Mátyásné Nagy Anna (1737), szlovák: Putypuloczky Zsófia (1754).

³⁵⁴ Sunyi Péterné Szép Dorottya (1725), Istenatta Lelkű Judit (1728) és Vajda Jánosné Békési Mária (1756).

³⁵⁵ Román: Boldog Eczakáné (1704–05), Oláh Grigáné, Oláh Lupujné, Oláh Rupáné (1704–05), Orosz Andrásné Josip Ilona (1742), Kupsa Mikulájné, Mocsirán Györgyné, Tókési Horsáné, Sindresten Stephan nénye, Verva (1753), Erdélyi Jánosné Száva (1753, 1754). német: Stenczel Mártonné (1704).

³⁵⁶ Tasnádi Kis Anna és Gyarató, alias Lakatos Judit (1722).

³⁵⁷ Balogh 2003. 21. o.

³⁵⁸ Kristóf 1998. 85–86. o.

³⁵⁹ Vajda Anna (1719) Komáromy 1910. 283. o. és Melákné (1752) Bessenyei I. k. 138–140. o.

cigányember,³⁶⁰ valamint Rostás Boldizsár.³⁶¹ Az 1737-es évben Debrecen város Tanácsülési és közgyűlési jegyzőkönyvében szerepel Szabó Jánosné Vajda Anna³⁶² cigányasszony neve boszorkányság miatt. A városban az 1740-es évből ismerünk további cigány vádlottakat, mindegyikük varázsló tevékenysége és pénznézése okán került bíróság elé. Csanádi, más néven Csillám János cigány koldus több alkalommal is a debreceni bíróság előtt állt. 1740-ben pénznézéssel vádolták, illetve azzal, hogy magát táltosnak³⁶³ vallotta, s ezzel másokat megkárosított. 1742-ben ismét e vétségek miatt került a hatóság eljárása alá, ahol tortúra utáni felakasztásra ítélték.³⁶⁴ Az 1743-as esztendőben Mártonné Rézmíves Sára cigányasszonyt vádolták boszorkánysággal, akit inkvizícióig kezesség vállalása mellett szabadon bocsátottak.³⁶⁵ A Kolozs vármegyei vádlottak közül egy szász koldust³⁶⁶ és három román személyt ismerünk, egyikükről tudjuk, hogy jobbágy volt.³⁶⁷ Két jobbágyot,³⁶⁸ valamint egy csavargót³⁶⁹ tudunk beazonosítani.

³⁶⁰ 1746-ban a kézművesek, Baktai Miklós rostacsínáló cigány és egy Horváth nevű cigány ember ellen indult vizsgálat szemfényvesztő tevékenységük miatt. A férfiakat testi fenyítésre ítélték, valamint kiűzték a városból. MNL HBVmL, IV. A. 1011/a 41. sz. jkv., p. 289, 302.

³⁶¹ 1741-ben Ádám vajda (Lakóhelyek: Debrecen, Hajdú vm. és Nagybánya, Nagykároly, Szatmár vm.) és Rostás Boldizsár nagykárolyi illetőségű cigány emberek szemfényvesztő tevékenységük alkalmával többektől pénzt csaltak ki, bűnüket mindketten tagadták. Mindkettőjüket 30 pálcaütésre és a városból kitiltásra ítélték. *Bessenyei* I. k. 432–433. o.

³⁶² MNL HBVmL, IV. A. 1011/a 35. sz. jkv., p. 106. 1737.

³⁶³ A táltosok egy részét a másokat megtévesztő kincskereső, pénznéző tevékenységet folytatók adják, akik felvették a táltos megnevezést, de valójában csalók voltak. Ezek bizonyos esetekben saját magukat táltosnak képzeltek, de leginkább a környezetük akasztotta rájuk a táltos jelzőt. Több ilyen eset is fennmaradt a korabeli periratokban, az egyik példa az 1735-ben a munkácsi uradalom úriszéke által folytatott vizsgálat Szabó Andrásné Borsi Ilona ceglédi illetőségű csavargó nő ellen, aki Szatmár, Bereg és Bihar vármegye területén tevékenykedett, elsősorban gyógyítóként. Az asszony magát féltáltosnak mondta. Szintén női vádlottja volt a Debrecenben 1745-ben zajlott ügynek. Farkas Erzsébetet pénznéző tevékenysége és zivatart előidéző varázslása miatt harminc korbácsütésre ítélték. A táltosok kétharmada egyébként 30–40 év körüli nő volt, a férfi táltosok általában az idősebb korosztályba tartoztak. Vö. *Lehoczky* 1887. 304–305. o. és *Tóth G.* 2020. 213, 216. o.

³⁶⁴ MNL HBVmL, IV. A. 1011/a 35. sz. jkv., p. 492–493, 1740. április és MNL HBVmL, IV. A. 1011/a 37. sz. jkv., p. 234, 238, 1742. július.

³⁶⁵ *Bessenyei* I. k. 437–438. o.

³⁶⁶ Özvegy Ács Mihályné Kádár Kata (1733) *Pakó – Tóth G.* 2014. 326–354. o. Történetét feldolgozta: *Kiss* 2005b.

³⁶⁷ Lapustya Szolomia (1721) *Komáromy* 1910. 292–293. o.; Oltyan Onya (1730) *Komáromy* 1910. 431–433. o.; Groszán Anistie (1738) *Komáromy* 1910. 494. o.

³⁶⁸ Bács Nikulájné Marcsinka Flóra (1723) *Komáromy* 1910. 300–301. o. és Oltyan Onya (1730) *Komáromy* 1910. 431–433. o.

³⁶⁹ Szabó Péterné Varga Borka (1729) *Pakó – Tóth G.* 2014. 324–325. o.

A BOSZORKÁNYPEREKBEN ELŐFORDULÓ VÁDAKRÓL

A magyarországi boszorkányüldözés a malefícium-vádakon alapult, az ördögszövetség és vele a boszorkányszombat kevésbé volt fontos jelentőségű a vádban. A felmerülő vádak változatossága összefüggésben állt azzal, hogy egyes esetekben ki(k)ből lehetett vádlott. A vádlottak megnevezése és száma ugyancsak az adott ügy jellemzője lehet. Egyes esetekben az áldozat csak egy-két személyt ismert fel, akikből így vádlottak lettek. Számos alkalommal azonban előfordult, hogy egyszerre több személy ellen indult eljárás. A boszorkányhiedelmek egyik eleme, hogy a boszorkány más alakot ölthet, vagy egyszerre több boszorkány is megjelenhet, sőt a rontást akár többen is elkövethetik egyszerre a kárvalotton. Ebből adódóan a megvádolható személyek száma is megnőtt. A vádak vagy vádlottak közötti tényleges kapcsolat sem volt mindig egyértelmű.³⁷⁰

A boszorkányvád előzménye abban állt, hogy a boszorkány és áldozata között korábban megtörtént egy konfliktushelyzet, amit utólag a károsult kapcsolatba hozott az őt ért károssal.³⁷¹ Ahogy az már a fejezet bevezető részében említésre került, az ember természeténél fogva próbálja az őt körülvevő jelenségeket megmagyarázni. Ha valakin bármilyen elváltozás, betegség tünetei jelentkeztek és azok hosszan elhúzódtak, akkor a korabeli emberek annak okát a boszorkányrontásban találták meg.³⁷² A gyanú alapjául szolgáló kórképhez kellett azonban a boszorkányvádaskodást megteremtő környezet. A következőkben a rontásesetek elbeszélésének felépítésben leggyakrabban előforduló elemeket határozzuk meg. Ehhez a már említett, Pócs Éva által a Sopron és Sopron vármegyei boszorkányperek rontáseset-elbeszélések vizsgálatához kidolgozott módszert és terminusokat használtuk.³⁷³

A konfliktus

Az élet ritmusa és az azonos térben zajló mindennapok összekötötték az embereket, kialakult egy bonyolult kapcsolati rendszer. A család a társadalmi kapcsolatok ápolása során kijelölte azoknak a körét, akikkel szívesen érintkezett a mindennapokban. A településszerkezet és a

³⁷⁰ Varga M. 2019b. 336. o.

³⁷¹ Pócs 1995b. 14–15. o.

³⁷² A kora újkori lengyel boszorkányhiedelmeket vizsgálva Michael Ostling arról ír, hogy a boszorkány rontásával elvonja az éltető nedveket az embertől. Ostling 2011. 111–112, 123–133. o.

³⁷³ Lásd: Pócs 1995b. 14–15. o. A magyarországi boszorkánypereket feldolgozó munkaközösség egy számítógépes adatbázis-kezelő rendszert alkalmazott, melyhez egy kérdőívet alkottak meg. Ennek létrehozásában segédkezett Imre Anna, Benedek Katalin és Kristóf Ildikó. A pereket kódolták, melynek lényege, hogy a forrásokban szereplő információk egymással összehasonlíthatóak legyenek. A kódolt adatok a perszövegek elvonatkoztatott és generalizált tartalmi elemeinek megjelölései, ami nem tartalmazza a neveket, terminusokat, évszámokat és egyéb numerikus adatokat. A kódolási munkát többen végezték párhuzamosan: Kerülő Tünde, Kis-Halás Judit, Kristóf Ildikó, Pócs Éva, Sáray-Szabó Katalin, Szoboszlai György és Tóth G. Péter. Az adatbázis teljeskörű bemutatására: Klaniczay et al. 2001. 293–335. o. A kérdőívet lásd: Klaniczay et al. 2001. 297–316. o.

lakóhely adottságaitól függően alakult a szomszédság közelsége. Az emberek a házból kilépve a szomszédokkal találták szembe magukat, de rendszeres volt az egymáshoz átjárás is. Az emberi kíváncsiság velejárója, hogy mindenről szeret tudni, majd a látottakról, hallottak beszámolni azoknak, akikkel találkozik. Ezt az információéhséget próbálták csillapítani azzal, hogy bejártak egymás házába és megosztották egymással a mindennapi életük történéseit, a híreket.³⁷⁴

Az egymás közelében élésnek, vagy éppen az idegenek érkezésének megkerülhetetlen velejárója a feszültség, konfliktus kialakulása. A boszorkánypererek során felvett tanúvallomások nagy részéből kissejlenek a hétköznapi együttélés nehézségei, a rossz szomszédi viszony. A boszorkányvádakba a szövevényes ismeretségi háló, a szomszédság tagjai vádlóként és vádlottként is jelen lehettek. A korabeli emberek ismerték egymást, a társadalmi összeköttetésnek megvolt a maga sajátossága, mégpedig az, hogy nem mindenkit engedtek be a szomszédságba. Megválogatták azokat, akikkel a szomszédságon belül és azon kívül is érintkezni kívántak. Ide tartozott az is, hogy kitől kértek vagy kitől fogadták el a segítséget, a kölcsönt, kit ajándékoztak meg. A visszautasításból probléma és akár súlyos következmények is adódhattak.³⁷⁵ A Kieth Thomas és Alan Macfarlane által vizsgált angliai boszorkánypererekhez hasonlóan a hazánkban leggyakrabban előforduló konfliktusforrás az volt, amikor a boszorkánynak titulált személy kért³⁷⁶ valamit a tanútól, melyet az nem, vagy nem a kérés pillanatában teljesített. Erre a boszorkány általában szitkozódással, fenyegetéssel reagált,³⁷⁷ s fenyegetése után valamilyen szerencsétlenség érte a tanút, saját vagy családtagjai egészségében romlás következett be.³⁷⁸ Ez a verbális agresszió a legváltozatosabb formákban fordul elő a boszorkányperes iratokban. Gyakran a vádlott kommunikációs viselkedése keltett gyanút a közösségben, s ezen kívül mást nem is tudtak az illetőre bizonyítani.³⁷⁹ A tanúk elmondásai alapján a hivalkodás, a konfliktuskeltés, a fenyegetés különböző formái visszatérő elemek a boszorkánynak vélt személyek kommunikációja során, és ezzel a károkozásra irányítja a figyelmet.³⁸⁰ A normatörő viselkedési forma továbbá az érdeklődés felkeltésének eszközéül is szolgálhatott. A tanúvallomásokban felidézett diskurzusok egyik sajátos normatörő mozzanata az átkozódás

³⁷⁴ Péter 2008. 110, 114–115. o.

³⁷⁵ Péter 2008. 115–116. o.

³⁷⁶ A kérésről, mint cselekvésről elmondható, hogy „nagyon hangsúlyos szerepet tölthetett be a boszorkánypereken, tanúvallomásokon belül, ezért is a legérzékenyebb módon írják le, a felszólító móddal. A beszélt nyelvi elemek kis száma is azt jelentheti, hogy a kérés aktusa a hangsúlyos, nem a megjelenési formája...” Koós 2008. 11. o.

³⁷⁷ Vö. Pócs 1995. 20–21. o. Továbbá lásd: Ilyefalvi 2010. 75–92. o.

³⁷⁸ A Kieth Thomas és Alan Macfarlane által vizsgált angliai boszorkánypererekhez hasonlóan, a leggyakrabban előforduló konfliktusforrás a boszorkány valamilyen kérésének a megtagadása volt.

³⁷⁹ Varga M. 2019b. 330. o.

³⁸⁰ Varga M. 2019b. 355. o.

és káromkodás, s ezt a boszorkányhoz társuló viselkedési módként értelmezték.³⁸¹ Azonban a kárvallottak is számtalanszor éltek a fenyegetés elrettentő erejével, melytől azt várták, hogy hatására a boszorkány leveszi róluk a rontást.³⁸²

A kérésekből eredő konfliktus

A kérések néhány kivételtől eltekintve minden esetben egy tárgyra irányultak, nem cselekvésre. Tehát a konfliktus kialakulásának előzménye a mindennapi élet során használt eszközök (főzéshez és a ház körüli munkához szükséges edények, szerszámok) vagy alapanyagok (tej, tejföl, tojás, gabona) kölcsönkéréséből, vagy éppen a kölcsönadott dolog visszakéréséből adódott. A cselekvés iránti kéréskor bizonyos munkákban (szántás, aratás, malomban őrlés, vagy szekérfűtés) való segédkezésre kell gondolnunk. A Szabolcs vármegyei Balkányban élő Galgóczi Istvánné, aki 1713-ban került boszorkányság vádjá alá például a szövőszékhez tartozó bordát kért kölcsön. Az ügyében harmadikként meghallgatott tanú, Deák István felidézte, hogy Galgóczi Istvánné a feleségétől bordát kért, „melyért feleségemet kértem, menjen vissza, adja oda a bordát, de nem cselekedte, mert utunk volt, hanem hazajöven odavitte feleségem, de akkor nem kellett. Ez egy ingért harmadnapra megholt.”³⁸³ 1742-ben vádolták boszorkánysággal a szintén Szabolcs vármegyében, Dögén lakó Szolnok Andrásné Sipos Juditot. Az ellene hatodikként tanúskodó Balogh György egy 17 évvel azelőtti esetet adott elő a bíróságnak. Ekkor Szolnok Andrásné Balogh György feleségétől tejfölt kért, de az asszony nem tudott neki adni. Következő éjjel borjuk elpusztult, s emiatt Szolnok Andrásnéra gyanakodtak.³⁸⁴ 1745-ben a Szatmár vármegyei Császlón³⁸⁵ élő Rekettye Pila és Varga Anna elleni per irata arról tanúskodik, hogy Eöry Mihályné „eszében megbomlott, hogy kölcsön adott egy zsák tengerijét³⁸⁶ visszakérte.”³⁸⁷

Cselekvésre irányuló kérés jelent meg a boszorkánysággal vádolt Szabolcs vármegyei Réz Benedekné Pásztor Anna³⁸⁸ ellen 1727-ben felvett tanúvallomásokban. Nagy Erzsébet arról számolt be, hogy férjét Réz Benedekné vetni hívta, s miután férje nem ért rá segíteni, az asszony megfenyegette férjét. „Másnap estére nagy viszketegség esvén az urának a lábára, kevésbé megvakarta, amely is a vakarás után felette elvetemedett.” Az asszony kötés alkalmazásával próbálta orvosolni férje lábát. „Aminthogy bekötötte az urának a lábát és a kötés alatt mindjárt felette való teméntelen fűreg, pondró termett az urának a lábába,

³⁸¹ Varga M. 2015b. 148–150. o.

³⁸² Az átkozódó, fenyegetőző szövegek a periratokban lejegyzett vallomásokban viszonylag gyakran szerepelnek. Varga M. 2015b. 150. o.

³⁸³ Bessenyei II. k. 508. o.

³⁸⁴ Bessenyei II. k. 539–540. o.; Schram II. k. 365–371. o.

³⁸⁵ Császló Szatmár vármegyei település.

³⁸⁶ Értsd: kukorica.

³⁸⁷ Kiss – Antal-Kis 2003. 107. o.

³⁸⁸ Schram II. k. 314–318. o.

úgy annyira, hogy valamíg a kötést le nem ótta³⁸⁹ a lábáról, mindaddig a férgek, pondrók a lábából ki nem vesztek. Annak utána pedig csakugyan lyukakkal kifakadozott az urának a lába, végre mankóra szorulván, csakugyan abban holt meg.”³⁹⁰ A meghallgatott tanúk többsége szintén arról számolt be, hogy Réz Benedeknél különböző mezőgazdasági munkákhoz segédkezeket kért, melynek visszautasítását követően, valamint az adósságok megkérése után esett a rontás a károsultakon, vagy azok jószágain. 1731-ben a Szabolcs vármegyei Jákón lakó Birta Mártonné Veres Erzsébet ügyében valló tanúknak feltett kérdések a boszorkányvesztésen túl Erzsébet alakváltására és fenyegetőzésére is kitértek. Birta Mihályné Esztári Katalin vallomásában felidézte, hogy két évvel korábban Birta Mártonné arra kérte az ő férjét, Birta Mihályt, hogy kössön neki egy szekérkast,³⁹¹ de férje a kérést elutasította. Erre Birta Mártonné fenyegetőzve azt felelte „kötnél még kast én nékem” s azzal elment. Még aznap estefelé Katalin gyermekének „lába felsugorodott”.³⁹² Az 1737-es év során Szabolcs vármegye Orosz Mátyásné Nagy Anna ellen folyó vizsgálatában a negyedik tanú, Stirzó János segítségkérés miatti személyes ellentétéről számolt be. Orosz Mátyásné a malomban őrlés közben arra kérte a férfit, hogy öröljön neki is, de János az asszony kérését visszautasította. Orosz Mátyásné a malomból kijött után „dulakodni kívánván, ököllel vállba ütötte és mindjárt az ütés után a hideg úgy kilelte, hogy egy egész hétig feküdt ágyban.”³⁹³

Gyógyító eljárásokból és szerelemi varázslásból eredő megbetegedések

A boszorkányok tevékenységére többféle kifejezés is használatban volt, a megrontott, megvesztett, megevett szóhasználat a rontásra utalt.³⁹⁴ A 18. századi boszorkányképzetekben a rontást előidéző alakhoz kettős értelmezés társult. A boszorkány lehetett természetfeletti lény, vagy az adott közösség tagja, tehát egy élő személy.³⁹⁵ Ennél ritkábban fordul elő az elbeszélésekben az az értelmezés, mely szerint a megbetegedést varázslás vagy mágikus cselekmény okozta. Itt a gyógyító eljárásokra, szerelmi varázslásra kell gondolnunk elsősorban, melyeket a perek során tanúskodók rontásként fogták fel. A gyógyítást, a betegség enyhítését a megereszt, szabadulás, tisztulás és elvevés szavakkal fejezték ki.³⁹⁶ Szerelmi varázslás következtében történt megbetegedésről számoltak be a tanúk például a Szabolcs vármegyei Gönczi Erzsébet szolgálóleány és Istenatta Lelkű Judit

³⁸⁹ Értsd: oldotta.

³⁹⁰ Schram II. k. 315. o.

³⁹¹ A szekérkas a szekerek tartozéka, amit a szekérderék méretei szerint fontak fűzfavesszőből. Lásd a *Magyar Néprajzi Lexikon* vonatkozó szócikkét! K. Kovács 1981. 614. o.

³⁹² Schram II. k. 335–341. o.

³⁹³ Schram II. k. 357. o.

³⁹⁴ Varga M. 2015. 321–333. o.

³⁹⁵ Kis-Halas 2020. 52. o.

³⁹⁶ Varga M. 2015. 321–333. o.

1728-as perében. Gönczi Ersók kérésére a Judit nevű cigányasszony nyers fonálból készített csomót, melynek célja szerelmi kötés létrehozása volt. A szerelmi varázslás azonban balul sült el, ugyanis nem a kiszemelt legény haladt át a küszöb alá ásott csomón. Emiatt a férfi „köntösébül annyira kidagadt, hogy majd csak meg nem fült.”³⁹⁷

A boszorkány valóságos megjelenése

A vizály és összeszólalkozások alkalmával a boszorkány általában szitkozódással fenyegetőzéssel reagált. A tanúk elmondásai alapján a hivalkodás, a konfliktuskeltés, a fenyegetés különböző formái visszatérő elemek a boszorkánynak vélt személyek kommunikációja során, és ezzel tulajdonképpen a károkozásra irányítja a figyelmet. A fenyegetést követően a boszorkány valóságos megjelenésére általában valamilyen rendkívüli esemény idején került sor. Itt az emberi élet fontosabb állomásaira kell elsősorban gondolnunk, mint a születés, házasságkötés, halál, valamint az egyes családi és közösségi ünnepekre. A boszorkány valóságos megjelenése során mágikus cselekményt végez, vagy viselkedésével annak gyanúját kelti.

Bábáskodás és a szülés során felmerülő komplikáció

A születés egy közösség életében rendkívül fontos szerepet töltött be, amihez hozzátartoztak a hagyományok és a rituálék. A szülés folyamatában a nőt a bába³⁹⁸ segítette, aki elsősorban a lelki társ szerepét töltötte be, másodsorban pedig aktívan ellátta a gyermek érkezésekor szükséges teendőket. A szülésen túl pedig tanáccsal látta el az anyákat a gyerekgondozással és a betegségekkel kapcsolatban, a gyermekek gyógyításában gyakran saját maguk is részt vettek.³⁹⁹ Mindezen kívül egyházi és közösségi szerepet is vállalt, ugyanis ő gondoskodott a keresztelestől, illetve ő jelentette a hatóságnak a gyermekgyilkosságokat.⁴⁰⁰ Ugyanakkor a bábák voltak azok a „szakértők”, akik ismerték a fogamzásgátlás fortélyait, magzatelhajtásokat végeztek titokban.⁴⁰¹ A bába társadalmi helyzete ellentmondásos volt, tisztelték tudása miatt, de félték is tőle.⁴⁰² A bábáskodás az egyik legősibb női foglalkozás,⁴⁰³ ezeket a feladatokat tapasztalatból, ösztönszerűen

³⁹⁷ Értsd: fulladt. Az idézett rész: *Schram* II. k. 320. o.

³⁹⁸ A falusi bábák említésével ritkán, jellemzően egy-egy per kapcsán találkozhatunk, míg a városi bábákról sokkal több információ áll rendelkezésre a városi tanácsülési jegyzőkönyveknek köszönhetően. Városi alkalmazottként, meghatározott évi fizetést kaptak, míg falusi társaik mellékállásként segédkeztek a szülő asszonyok mellett. *Krász* 2004. 610, 614. o.

³⁹⁹ *Kis-Halas* 2020. 114. o.; *Deáky* 1995. 76–77. o.

⁴⁰⁰ Vö. *Szenti* 1994. 79–119. o.

⁴⁰¹ *Krász* 2005b. 37–40. o.

⁴⁰² A bába kezében volt ugyanis az élet és a halál is. E kettősségről lásd: *Krász* 2004. 603–621. o.

⁴⁰³ A bábákra bővebben lásd: *Deáky* 1995.; *Krász* 2002a.; *Krász* 2002b.; *Krász* 2005a.; *Krász* 2005b.; *Krász* 2007. 69–88. o.

végezték. Ez a tudás és a gyakorlatban végzett cselekmény a női élet azon részeihez tartoznak, amelyeket a *Malleus maleficarum* a boszorkánytettek közé sorolt.⁴⁰⁴ Hegedűs Géza mutatott rá arra, hogy a magzatelhajtás és a boszorkányság bizonyos elemei a bűbájosság kategóriájába tartoztak, s ezáltal bekerült a boszorkányság alatt értett cselekvések sorába.⁴⁰⁵ Pócs Éva megítélése szerint a bába-boszorkány alakjára az lehet a magyarázat, hogy „a valóságos bábaszerep vonzotta magához a falusi társadalmak belső feszültségeit levezető, indukáló boszorkányvadásokat, elég, ha itt a még századunkig elérő magas csecsemő- és gyermekágyi halandóságra gondolunk.”⁴⁰⁶

A szülés során felmerülő komplikációk miatt (a gyermek halva született vagy a szülés után következett be a csecsemő halála) a bábát gyilkossággal, rontással vádolhatták, könnyen boszorkánynak kiálthatták. A bábát a férj választotta ki és fogadta fel, valamint fizette ki. Ebből adódhatott konfliktusos helyzet, ha a későbbi kárvallott nem hívta meg bábának a rontó személyt. Ekkor a megsértett fél látogatását követően jelentkeztek a gyermekágyas asszonyon és/vagy a kisdeden a betegség első tünetei, sokszor pedig abban nyilvánult meg a rontás, hogy a gyermek nem tudott szopni.

Másik bába meghívása miatti konfliktusról számolt be a nagybányai Mezei András 1704-ben. A férfi Szaszariné ellen azt vallotta, hogy feleségének az asszony magát ajánlotta bábának, de Pap Andrásné hívták helyette. 6 hét elteltével átment hozzájuk Szaszariné, „az épkezláb gyermeket felfedi, megpöki, s így szólt »Nyerjetez benne!« Azóta a gyermek megnyomorodott, s ma is az, olyan, mint a kocsonya, a 7 esztendős gyermek.”⁴⁰⁷ A Szatmár vármegyében, Császlón élő Rekettye Pila boszorkányságát Mészáros Mihály felesége szintén azzal próbálta alátámasztani, hogy amiért nem Pilát hívta bábának a szüléshez, csecsemőjének szeme vérbe fordult. De magukhoz hívták az asszonyt, aki „egy kötés cérnát a gyermekén általnyújtott és meggyógyította”.⁴⁰⁸

Fontos kiemelnünk, hogy nem mindenhol érvényesült az a megállapítás, mely szerint a boszorkánysággal megvádoltak között nagyarányú a bábák jelenléte.⁴⁰⁹ Kristóf Ildikó vizsgálataiból kiderült, hogy Debrecenben a 38 boszorkányból három volt bába, és mindössze egy foglalkozott közülük gyógyítással.⁴¹⁰ Hasonló megállapítás tehető az általunk vizsgált három vármegyére is, a perbe fogott asszonyok között a bábák aránya elenyésző.

A néphit a női test működésével kapcsolatos zavarok, elváltozások, így például a meddőség okát is gyakran a rontásban vélte felfedezni. Egy hódmezővásárhelyi asszonynak

⁴⁰⁴ Pócs 1998. 145. o.

⁴⁰⁵ Hegedűs 1935. 24–27. o.

⁴⁰⁶ Pócs 2002e. 84. o.

⁴⁰⁷ Balogh 2003. 165. o.

⁴⁰⁸ Kiss – Pál-Antal 2003. 107. o.

⁴⁰⁹ Burghartz 1988. 67. o.

⁴¹⁰ Kristóf 1990. 450–451. o.

például azért nem lett gyereket, mert a nászéjszakáján egy boszorkánynak tartott asszony vetette meg ágyát.⁴¹¹ Egy kemecsei per iratanyaga szerint a boszorkányok áldozatuk fizikai bántalmazása közben azzal fenyegetőztek, „ha száz gyermeked lesz is, egy sem él tovább három és négy napnál”.⁴¹²

Komaság, házasságkötés

Szintén probléma forrása lehetett, ha valakit kihagytak a komaságból. A keresztszülői intézmény⁴¹³ ugyanis fontos társadalmi kötődést alakított ki, hiszen megteremtette a családok közötti kölcsönös kapcsolatokat, valamint a gyermek felneveléséhez biztonságot nyújtott. A keresztszülők, azaz a komák kiválasztására nagy figyelmet fordítottak, hiszen a szülőkhöz hasonlóan a gyermek egész életét végigkísérték.⁴¹⁴ A felsőbányai Gruszmán Zsuzsanna 1715-ös vallomásában például felidézte, hogy menyére, Stenczel Juditra „éjszaka reá ment Szász Gergelyné férfiú képében, s vele éktelenül bánt, fertelmeskedett, s majd félholtan hagyta, haragudott is reá, lévén azelőtt komaasszonya, akkor komaságba el nem hívatta.”⁴¹⁵ A Szabolcs vármegyében, Dadán lakó Szűcs Györgyné Lombar Zsuzsanna elleni tanúkihallgatás alkalmával Ácsné Nagy Mária felidézte, hogy amikor gyermekágyas volt, Lombar Zsuzsanna meglátogatta, s számon kérte, miért nem hívták őt komaságba. A tanú elmondása szerint Zsuzsanna egy üres fazékkal „úgy a fejéhez csapott, hogy a jobb füle töve egy ökölnyire dagadt, mely miatt azon jobb fülére tíz hétig megsiketült”.⁴¹⁶ A zsarolyáni „nemes Szűcs Istvánnak a felesége lebetegedvén”, hogy Sárosi Jánosné Tóth Borkát „komának nem hívta, a gyermekágyas asszonyt a keresztelésnek idején az ágyban verték, fojtogatták, gyötrötték”.⁴¹⁷

Egy 1753-as nagybányai általános bűnvizsgálat alkalmával az egyik tanú szintén a komaságba hívás elmulasztásával vonta párhuzamba megszületett unokájának betegségét. Felidézte Késcsináló Gáspárné fenyegető szavait: „»Nem hívátok komába, de megbánjátok!« s amint, hogy az után csakhamar, az akkor született kisedet a nyavalya kezdvén rontani mindaddig, míglen meg nem holt, rontotta.”⁴¹⁸

A közösségekben a házasság fontos szerepet töltött be, ugyanis a házasság adta az emberi élet alapvető kereteit, az együttélés és gyereknevelés számos nehézségeivel együtt.⁴¹⁹

⁴¹¹ Vö. Tóth I. 2006. 221–222. o.

⁴¹² MNL SzSzBvMl, IV. A. 1. b. Fasc. 55. №. 704, Fasc. 55. №. 458, Fasc. 55. №. 471. 1754, Orosz Erzsébet.

⁴¹³ Erről lásd bővebben: *Sárkány – Szilágyi* 2000. 535–552. o.

⁴¹⁴ Benda 2002. 3–4. o.

⁴¹⁵ KKP II. k. 673. o.

⁴¹⁶ Schram II. k. 403–406. o.

⁴¹⁷ Varga J. 1991. 456. o.

⁴¹⁸ Balogh 2003. 289. o.

⁴¹⁹ Szende 2005. 297–298. o.

Az esküvői szertartás fontos társadalmi eseménynek számított.⁴²⁰ Házasságkötések és lakodalmak idején leginkább a rendbontásból, a hivatlan vendégek megjelenéséből eredő összeütközésekről beszélhetünk. Esküvőn történt szerencsétlenséget idézett fel egy 1751-es, tanúkihallgatáson a harminckettedikként megszólaló eszlári (Szabolcs vármegye) illetőségű Tóth István. A férfi elmondta, hogy leánya saját esküvőjére menet közben, az utcán „nagy hirtelen elesett úgy, hogy a templomban is az esküvésre nehezen ment be, ottan is ülve, nem állva ment végbe megesketése.”⁴²¹ A történetek miatt pedig a boszorkánysággal vádolt Horváth Mihályt okolta. Szintén lakodalom alatti rosszulétről számolt be Szabó Márton felesége a Szabolcs vármegyei településen, Székelyen lakó Kardos Mihályné Mátyusi Katalin elleni kihallgatáson. Az asszonynak „megromlott a fia, éppen a lakodalmába, amelyet nem egyébként, hanem tulajdon Mátyusi Katinak tulajdonitanak mindazok, valakik e fiát ismerik.”⁴²² Arról azonban nem derült ki semmi, volt-e előzőleg Mátyusi Katalin bármilyen problémájuk. A sértett János így számolt be az esetről: „Mátyusi Kati másnap reggel Székelyből általment Ibronyba, s a vendégek közül hijta⁴²³ ki a feleségét ekképpen »gyere ki Bori, meghólt az anyád«. S a vendégek reá kiáltottak, hogy ne menjen ki olyan rossz asszonynak a hívására, mert ha igaz volna, nem őtet küldték volna, hanem jobbat is nála.” János maga is „összepirongatta, s boszorkányozta” Mátyusi Katit, aki dörögve-morogva elment onnét. Ezt követően János „olyan nyomorúságba esett, hogy pedig mind természetiben elromlott, mind pedig az erejétül úgy megfosztattatott, hogy semmi dolgot nem tehetett”.⁴²⁴ A kemecsei Pásztor Ferencné Orosz Erzsébet és mások elleni tanúkihallgatások alkalmával Lakatos György cigányember és felesége Barbara arról számolt be, hogy amikor lakodalmat tartott „és a lakadalomban hivatlan bé ment Vajas Mihályné Bányai Ersók részegen, kit is ipa respectusaért⁴²⁵ leültettek enni, akkor látta a tanú, hogy oly részeg volt, hogy S. V. elhugyozta magát az emberek között.”⁴²⁶

A boszorkány természetfeletti megjelenése

Az elbeszélések jelentős részében esik szó a gyermekágyas asszonyt és a kisgyermeket bántalmazó, megnyomó éjszakai boszorkányok megjelenéséről.⁴²⁷ Pócs Éva rávilágított, hogy a gyermekágyas démonokhoz kapcsolódó hiedelmeknek jelentős szerep jutott a kora újkori magyarországi boszorkányképzetek e csoportjának létrejöttében.⁴²⁸ Az éjszakai

⁴²⁰ Bárth 2005. 57. o.

⁴²¹ Schram II. k. 394. o.

⁴²² MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 61. №. 665.: Mátyusi Katalin, 1754-1760.

⁴²³ Értsd: hívta.

⁴²⁴ Uo.

⁴²⁵ Értsd: az apósa iránti tiszteletből.

⁴²⁶ SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 55. №. 458.

⁴²⁷ Pócs 2002e. 86–87. o.

⁴²⁸ Pócs 2010. 443. o.

démon alakjában megjelenő boszorkány támadásairól a boszorkánypercek tanúvallomásai a legváltozatosabb formákban beszélnek.

Az esetek egy részében a tanúk arról számoltak be, hogy a boszorkány álmukban jelent meg. Leggyakrabban éjszaka, de nem ritka, hogy a mezőn végzett munka közbeni pihenő alkalmával. Ekkor a boszorkány egyedül vagy többedmagával, időnként valamilyen állat képében hirtelen csak megjelent a szobában, istállóban vagy egyéb kinti hálöhelyen, vagy bemászott az ablakon, bebújt a kéményen és kínozza, bántalmazta az áldozatát, aki a sérülést elszenvedve, betegen tért magához. A beszámolókból a fojtogatás, a megnyomás, esetenként szexuális együttlétre utaló cselekedet jelenik meg. E vélt-valós találkozások alkalmával tapasztalt rontások konkrét módját a tanúvallomások nem részletezik, leginkább annak körülményeire térnek ki, továbbá arra, hogy kinek vagy minek a képében jelent meg a boszorkány.⁴²⁹ Hiszen az elbeszélések gyakran arról tanúskodnak, hogy az ártó boszorkány állat képét ölti magára, s macskaként, kígyóként jelenik meg. Egy nagybányai tanú elbeszélésben pedig a boszorkányok fecske képében⁴³⁰ távoztak.

Összegzésként elmondható, hogy a három vármegyében gyakran vezették vissza a megvádolt személy boszorkányságát viselkedésére és fenyegetődző magatartására. A leggyakoribb konfliktusforrásként a kérés megtagadása és a visszautasítás nevezhető meg. Az elbeszélések tanúsága szerint a boszorkány változatos alakban és módon jelenhetett meg áldozata előtt.

A rontás típusai

Lóvá tétel, meglovaglás, elhurcolás

A rontás-elbeszélések gyakori motívuma a meglovaglás vagy lóvátétel, mely során a boszorkány meglovagolta, megnyargalta áldozatát, olykor kocsira elé fogta. A lóvá tétel során elbeszéltek lakoma, azaz a boszorkányszombat (az ördögszövetséggel együtt) a boszorkányképzetek egyik alapvető eleme volt, de a népi hiedelembe beépülve a boszorkányvadás egyik ismétlődő szegmensévé vált. 1730-ban a Szatmár vármegyei Zsarolyán⁴³¹ településen élő Sárossyné Tóth Borka asszony ellen indult per egyik tanújának, Szilágyinének vallomása ekként számolt be a boszorkányok látogatásáról: „Egyszer pedig midőn [...] az ágyba feküdt volna, Sárossy Jánosné harmadmagával berepült az ablakon, és mind a hárman keresztül ülven rajta, megnyargalták.”⁴³² 1717-ben a Szabolcs vármegyei

⁴²⁹ Kis-Halas 2020. 55, 66. o.

⁴³⁰ Lásd Szücs Jánosné, Szilágyiné és Karácsony Györgyné elleni kínvallatások jegyzetét a 153. oldalon!

⁴³¹ Zsarolyán, Szatmár vármegyei település.

⁴³² Kiss – Pál-Antal 2003. 106. o.

Balkányban lakó Kvesis András a Galgócziné és mások elleni per során tanúvallomásában arról számolt be, hogy hárman mentek rá, miközben ő a kunyhójában feküdt. „Galgóczi Istvánné s Orosz Jánosné, amint feküdt, az oldalára ültek s úgy furulyáltak rajta.”⁴³³ Szintén Szabolcs vármegyéből ismert példa a Szücs Péterné Szenyutka Mária ellen felvett tanúvallomások egyike. Ebben a tanúskodó, Juhász Mária így mesélte el: „Mikor nálam lakott, az emberek hegyre takarodván tavasszal, el akar[t] valahova menni, és azt kérdi a leányom tülle,⁴³⁴ hova megyen k[e]g[yelme]d, este felé lévén az idő. Kire felelvén, azt mondta »csak feküdj le te, nem te gondod az«. És akkor éjszaka meg én nem is aludván, szememmel láttám, mikor felém jött is, de nem szólhatván neki, csak fejembe csapja a kantárt, és mindjárt lova lettem, s el is kellett mennem, s körül-körre kellett jánom, mely alkalmatossággal is az ágyba csapván, a lábam kiment helyébül, hogy tehén[t] fejni sem mehettek ki a házbul. És azt is kérdeztem tülle hova jártál az éjszaka, kire is semmit sem felelvén azt mondtam nékie, »te ugyan tudod hol jártál, de én nem tudom«; és én sírván, idő múlva azt mondtam neki »Mária, vond meg a lábam, amint elvesztetted«. És az én lábamat úgy megvonta, hogy ugyan recsegett, és annak utána mindjárt lábamon állottam.”⁴³⁵ Ugyancsak Szabolcs vármegyében, Fehértón élt Prodán Jánosné Zmotyán Zsófia, akinek a boszorkányságáról valló tanúk közül 1760-ban Kósa János nemesember ekképpen számolt be „...minek utána elszenderedett minden sérelem és bántódás nélkül kiragadták a házbul, keresztül nyargaltak vele a Sóstón⁴³⁶ ketten, egyiknek új szűri lévén, másikának egy szőr tarka kötő lévén előtte, egyenesen mentenek vele micskei pradiumon⁴³⁷ lévő lyukas halom mellett el, a szénák helyére, ottan megfogták kezeit, lábait a tanúnak, úgy a boglya helyére verték S V. [salva venia]⁴³⁸ az alfelét, szinte úgy vacogott a foga belé, taknya-nyála szájából, orrábul ugyan bugyogott, nagyon félvén a tanú, mivel tudta kié lett légyen a széna, és már annak előtte szóban forgó asszonynak tartatott öreg Prodán Jánosné, a szénának helyéről ismét visszavitték ez maga helyére, úgy megbetegedett e tanú azon dolog után magát is alig bírhatta...”⁴³⁹ Egy három évvel későbbi vizsgálat tanúja, a 18 éves Nyíri János vallomása így számol be a megnyargalásról: „Mátyusi Kata az elmúlt karácsonyba esztendővel lovának fogta, s emlékezik arra, hogy őket a sövényhez sorba kötözték, és Mátyusi Kata több társaival együtt egy keskeny hosszú házba együtt bementek, s ott asztalhoz ülven ettek, ittak, vendégeskedtek, azután osztán ki-ki maga lovára ült, Mátyusi Kata is, e tanúra ülven haza mentek.” Az eset utáni kimerültségéről panaszkodva János elmondta, Mátyusi Kati „annyira

⁴³³ Schram II. k. 305–306.

⁴³⁴ Értsd: tőle.

⁴³⁵ Schram II. k. 313. o.

⁴³⁶ Tiszaeszlárhoz tartozó dűlő.

⁴³⁷ Értsd: birtok.

⁴³⁸ Értsd: bocsánat a szóért.

⁴³⁹ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 61. №. 652. 1760, Prodán Jánosné Zmotyán Zsófi.

elrongolta⁴⁴⁰ volna, hogy már éppen csak nem az eszéből is kitántorodott.”⁴⁴¹ A boszorkánysággal vádolt Szabolcs vármegyei, bogáti⁴⁴² lakos Sándor Mihályné Sallai Katalin ellen 1737-ben vallomást tevő tanú elmondta „míg fogva volt Sándor Mihályné, addig nem jártak rajta. De mihelyt hazament volt, akkor is mindjárt elvitték a Szent Gellért hegyére és csak olyan keskeny pallókon jártak, mint a fél tenyere. Egyszer ugyancsak elmenvén Kovács Jánoshoz, beszélgeti néki, hogy őrajta a boszorkányok járnak s nyargalóznak. Kire mondotta Kovács János »csapd a földhöz a kantárt«. Arra azt mondotta Kovács Jánosné »de azt meg ne próbálja, mert eltördelik a kezét.” A szintén Sándor Mihályné ellen tanúskodó Veres János hallotta „Sándor Mihályné unokájátul, Veres Jankótul, hogy azt beszélte, hogy az ő szépanyjának olyan szép zöd⁴⁴³ kocsija van, s azon jár éjszaka, még egy szép iromba lidérce is vagon. Azt is hallotta azon gyermektül, hogy mondotta »lova voltam én szépanyámnak, s úgy nyargalózkodtam rajtam«.”⁴⁴⁴

Balázs Mihályt éjszaka megnyargalták, olyan volt a teste, mint a fekete posztó, párnáiban pedig sokféle bokkrétákat találtak.⁴⁴⁵ Pásztor Gáspár 1702-es vallomásában arról számolt be, hogy egyszer álmában macskák mentek reá, „az első macska megnyomogatta, megfogdosta és az egyik macska mondja »nyomd meg az ördög tagját,⁴⁴⁶ mert ugyan reám vall ez énreám«.”⁴⁴⁷

Megnyomás

Bokros Mihály, balmazújvárosi⁴⁴⁸ csordás ember elbeszélésében így olvasható a nyomás: „le akarván szállani az ágyarul, de le nem hagyták szállani, megkapván Mile Györgyné Szőlős Ilona macskájának a lábát, vagyis a farkát, úgy verte [a tanúnak] fejéhez a macskát, hogy a szeme is szikrázott belé. És midőn [a] verést elhagyta, leszállván a tanú az ágyrul, hogy megfogja, de nem tudja ajtón, ablakon-e vagy hol mentenek ki, a tanú elől úgy eltűntenek, hogy az után nem látta. A feleségét fel nem költhette mindaddig, míg benn voltak, hanem annak utána, hogy elmentenek, úgy költhette fel az ágybul és panaszkodott feleségének miképpen járt Szőlős Ilonával, s a többivel, melyben semmit nem tudott a felesége. Az időtül fogvást a tanút mindig egész télen gyötrötték s nyomták, másoknak szemek láttokra is.”⁴⁴⁹

⁴⁴⁰ Értsd: elrongálta.

⁴⁴¹ 1754. október. MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 61. №. 665.: Mátyusi Katalin, 1754–1760.

⁴⁴² Nyírbogát Szabolcs vármegyei település.

⁴⁴³ Értsd: zöld.

⁴⁴⁴ *Bessenyei* II. k. 535. o. Eredetije: MNL SzSzBVmL IV. A. 1. b. Fasc. 38. №. 771.

⁴⁴⁵ *Kiss – Pál-Antal* 2003. 107. o.

⁴⁴⁶ Értsd: az ördöghöz cimborált embert.

⁴⁴⁷ *Bessenyei* II. k. 506. o.

⁴⁴⁸ Balmazújváros Szabolcs vármegyei település.

⁴⁴⁹ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 46. №. 409. 1745, Szőlős Ilona.

1731-ben a Szabolcs vármegyei Komorón⁴⁵⁰ lakó Cserna Jánosné és Máthé Andrásné ellen tanúskodó Máthé Tamásné Kaszás Katalin felidézte, hogy „a télen pedig álmában... e szomszédasszonyának, Máthé Istvánnének Kasza Borkának képiben nyomták meg, amelyet két éjszaka egy, hogy reggelre kelvén [...] vért is köpött, kitül Isten őrizze, hogy reá gyanakodik, már azelőtt Máthé Andrásnéra. [...] gyanakszik ő reája, harmadik éjszaka pedig sokszor megnevezett Máthé Andrásné leányának Cserna Jánosné Kertész Borkának képében tiszta fekete lovon ülven, [...] álmában felvevén a lóra, úgy elhajította, hogy [...] úgy tetszett mintha kétfelé szakadt volna. S mindjárt felébredvén álmából, maga erejével meg nem fordulhatott, hanem a gazdája fordította meg, és azóta örökké rosszul vagyon, minden hónapban háromszor a köldöke majd kiszakad, a hátához vonódik, ottan megszünvén a fején eláll, és mintha a feje tetején szednék ki az agyvelejét.”⁴⁵¹

Szőke Sámuel, a Szabolcs vármegyei Eszlár⁴⁵² településen élő Orosz Lászlóné elleni, 1734-es vallomásában a nyomás véghezvitele ekképp olvasható: „...hajon Oroszné megfogta, a másik pedig a lábát fogván úgy hurcolták, nyújtogatták, hogy szintúgy recsegett, ropogott a nyakcsigája és egyéb tagja is a nyújtogatásba. Annak utána a kezei[t] megfogván, lábát, fejét megnyomták, és a sarkátul fogva a nyakáig ecoverso, a nyakátul a sarkáig fával Laczkóné úgy összekínzotta, hogy mind összedagadott a tagja...”⁴⁵³

A rontás azonosítása, a diagnózis felállítása

A tanúvallomásokban megjelenő gyógyítók, nézők

Ha valaki betegség jeleit észlelte magán, elsősorban a családtagok és a közvetlen szomszédok segítettek a kór meghatározásában és annak kezelésében. A szomszédságon belül állandóan ellátták egymást tanácsokkal a kezeléseket, a gyógymódokat vagy a gyógyhatású készítményeket illetően. És természetesen az emberi kíváncsiságból adódóan, folyamatosan szemmel is tartották egymás egészségügyi állapotát. Az egészségkárosodást, ahogy azt már említettük, gyakran boszorkányrontással magyarázták. Pócs Éva megállapítása szerint a váratlan, a korabeli emberek számára ésszerűtlenül jelentkező betegségek és azok nem javuló, elhúzódó tüneteinek esetében feltételezték a boszorkányrontást.⁴⁵⁴ Forrásaink alapján elmondható, hogy ez Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegye területén sem volt másképpen. Mind az akut és látványos elváltozásokat okozó,

⁴⁵⁰ Komoró Szabolcs vármegyei település.

⁴⁵¹ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 32. №. 272. 1731, Kertész Barbara, etc.

⁴⁵² Eszlár Szabolcs vármegyei település, ma: Tiszaeszlár.

⁴⁵³ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 35. №.199. 1734, Orosz Lászlóné, etc.

⁴⁵⁴ Pócs 1997. 69–70. o.

mind a krónikus, hosszan elhúzódó betegségeket a boszorkányok rontásával hozták összefüggésbe, s azzal magyarázták.

Így a boszorkányrontás azonosítása és gyógyítása érdekében elsősorban azokat a gyógyítókat keresték fel, akik természetfeletti tudással rendelkeztek. Az állandó lakhellyel rendelkező gyógyítók jelentős helyet foglaltak el a 18. század „egészségügyi piacán”. Ők jóformán beleszülettek „tudományukba”, hiszen a rokonoktól és szomszédoktól tanulták, sajátították el a gyógyítás mesterségének űzéséhez nélkülözhetetlen fogásokat. A mesterség gyakorlása során szerzett tapasztalattal, gyakorlattal és a helyi közösségen belül szerzett ismeretséggel, az elismerő szavakkal tekintélyt és megbecsülést vívhattak ki maguknak, s ezzel együtt a megélhetésüket is biztosítani tudták. A gyógyítás „specialistái” lényegében minden településen elérhetőek voltak, soraikban megtalálhatók voltak a szüléseknél segédkező parasztbábák, a gyógynövényeket széles körben ismerő és azokat gyűjtögető füves- és jvasasszonyok stb.⁴⁵⁵ Rajtuk kívül a tanult tudást képviselő borbélyoktól,⁴⁵⁶ kirurgusoktól és fürdősoktól is elvárták a gyógyítást. A gyógyítók kétféle szerepben jelentek meg a boszorkányrontással összefüggésben: azonosítói, vagy okozói lehettek annak. Utóbbi esetben az ellenük irányuló vád miatt boszorkánynak tekintették őket. Sok esetben a vádlott valójában nem volt gyógyító, mivel azonban úgy tartották, hogy a rontást az okozója tudja csak helyrehozni,⁴⁵⁷ az ebből fakadó kényszerhelyzet szülte a gyógyító tevékenységét.⁴⁵⁸

Az elbeszélők vallomásaiból kiderül, hogy a boszorkányrontás gyanúja esetén a helyi közösségek tagjai elsősorban az orvoslás és mágia laikus szakértőjéhez fordultak. Pusztán a gyógyító tevékenységük nem adott okot a vádaskodásra, lehetett az bármilyen gyanús is a vádaskodók szemében.⁴⁵⁹ Ezzel szemben R. Várkonyi Ágnes meglátása szerint a laikus gyógyító kiszolgáltatott helyzetben volt. „Sarokba szorított, fájdalom és félelem gyötörte emberek indulatainak, a többi orvoslónak, közösségnek céltáblája. Ha nem nyúl a beteghez, bevádolják vagy bántalmazzák. Hasonló sorsra jut, ha orvoslása kudarcot vall.”⁴⁶⁰

A tanúvallomások közel fele nem gyógyító szakembereket, hanem laikusokat említ.⁴⁶¹ A korszakban az emberek döntő többsége vidéki falvakban, tanyákon élt, illetve nehezen megközelíthető hegyvidéki településeken, így az orvos vagy a borbély csak

⁴⁵⁵ Krász 2005a. 1072–1073. o.

⁴⁵⁶ A hazai sebész- és borbélycéhek 18. századi működésére összefoglalóan: Simon 2011. 24–49. o. A kolozsvári borbély-sebész cég kora újkori működésére: Kincses 2016.

⁴⁵⁷ Robin Briggs ezt a boszorkányság „jó oldalának” nevezte. Briggs 1996. 115–121. o. Pócs Éva gyógyító boszorkányokat említett Pócs 1997. 126. o. A boszorkány gyógyító tevékenységére lásd még: Favret-Saada 1980.; Sebald 1984. 13–16. o.; Briggs 2001. 161–179. o.

⁴⁵⁸ Klaniczay 2011. 706. o.

⁴⁵⁹ Grynaeus 1990. 472. o.

⁴⁶⁰ R. Várkonyi 1990. 399–400. o.

⁴⁶¹ Ők a legtöbb esetben nem kizárólag a gyógyításból élő nők és férfiak voltak. Hasonlóan a közvetlen környezetükben élőkhez, az orvoslással foglalkozók is hétköznapi életet élő parasztok, pásztorok, falusi lelkészek vagy azok feleségei voltak. Az eltérés a gyógyító tevékenységet ösztönző tényezőkben található: megélhetés biztosítása vagy a segíteni akarás motiválta őket. Krász 2005a. 1072–1073. o.

nehézségek árán tudott eljutni hozzájuk. A vidék szempontjából így kiemelkedő fontosságú volt a laikus gyógyítók tevékenysége, annak hiányában ugyanis a lakosság akár hónapokra is ellátás nélkül maradt volna.⁴⁶² Tudásuk, a gyógynövények ismerete a 17. századtól kezdődően a herbáriumokból⁴⁶³ és feljegyzésekből is elérhető volt. Ezeket a növényeket azonban a mágikus eljárások részeként alkalmazták elsősorban, így gyógyító, mágikus, rontáseelhárító hatást azoknak tulajdonítottak, amelyeket meghatározott helyen, időben és módon gyűjtöttek.⁴⁶⁴ A laikus gyógyítókat a *Praxis Criminalis* 40. cikke a mágikus tevékenységet elkövetők közé sorolta, vagyis a boszorkány fogalma alá estek. Ezzel együtt gonosztevőknek minősítették őket, így egy csoportba kerültek az útonállókkal, csavargókkal, rablókkal, gyilkosokkal. Továbbá mivel a *Praxis Criminalis* 25. és 63. artikulusa megnövelte a borbélyok hatáskörét, és szintén fokozta a borbélyok és laikus gyógyítók közötti ellentétet az, hogy a boszorkányperekben gyakran szereplő csecsemőgyilkosság és magzatelhajtás gyanújakor borbélyokat alkalmaztak szakértőként.⁴⁶⁵

A tanúvallomások egy részében megfigyelhető, hogy a gyógyítást végző személyt nem név szerint említik, mindössze úgy beszélnek róla, hogy néző, orvos, esetenként praxisának helyét megjelölve. Ugyanakkor néha konkrét említéseket is találhatunk, például a kelet-magyarországi régió jelentős nézőjét, Fejér Annókat több esetben is megnevezik páciensei. A bezdédi nézőasszony a boszorkányperekben az egyik legtöbbet emlegetett személy. Neve több mint egy tucatszor fordult elő a magyarországi boszorkányperes iratokban boszorkányazonosító és gyógyító tevékenységével. Pályafutását Kis-Halás Judit kísérelte meg feltérképezni és összefoglalni.⁴⁶⁶ A szerző 18 alkalmat jegyzett, amikor Fejér Annókról említést tesznek valamilyen formában. Kutatásaink során további egy per ügyiratában, nevezetesen Cserna Jánosné Kertész Borbála 1731-es peres iratában találtunk

⁴⁶² R. Várkonyi 1990. 386. o.

⁴⁶³ Számos forrás utal arra, hogy a főúri udvarokban nemesasszonyaink milyen érdeklődéssel fordultak a növények felhasználhatósága felé, és akár még gyógyítással is próbálkoztak. A különböző virágokból készített illatos – gyógyító – vizeken kívül számtalan gyógyító fűvet ismertek és gyűjtöttek azokat. A családi levéltárakban őrzött recepteknek köszönhetően szinte minden betegségre megfelelő orvosságot tudtak készíteni. Udvarházi leltárak tanúskodnak arról, hányféle helyben, virágokból készített gyógyászati terméket használtak. A nemesi háztartásoknak is leginkább azért volt szükségük saját receptgyűjteményekre, mert az orvost sokszor nehezen lehetett csak elérni. Jelentős gyógyító tevékenysége révén kiemelkedett közülük Lobkowitz Poppel Éva (lásd: Kincses 1993.) Zay Anna kéziratos Herbárium, valamint Bethlen Kata orvosságos könyve is árulkodik nagyasszonyaink gyógynövény-felhasználási ismereteiről és azoknak a gyakorlatban való alkalmazásáról. A két mű számtalan gyógyító receptúráját, eljárását jómagam is görcső alá vettem, s közülük a nőgyógyászati bajokra, pestis és hadisérülés-ellátásra javallottakat vizsgáltam. Kocsis 2019. 109–124. o. A korszak gyógyításának történetéről lásd: Kincses 2019b. A kötet a kora újkor Sopron példáján keresztül bemutatja a városi közeg egészségügyét, taglalja a főúri családok udvartartásának egészségmegőrzéssel és gyógyítással kapcsolatos elméleti és gyakorlati ismereteit, kitér a Rákóczi-szabadságharc idején működő sebesültellátásra és annak megszervezésére (e téma önálló kötetként ugyanebben az évben jelent meg: Kincses 2019a.) illetve a kolozsvári borbélycéh működésére.

⁴⁶⁴ Tóth G. 2020. 174. o. A boszorkányperekben megjelenő mágikus gyógyító eljárásokra lásd: Sárdi 2010.

⁴⁶⁵ Koncz 2007b. 151. o.

⁴⁶⁶ Lásd: Kis-Halás 2016.

Fejér Annók munkásságára vonatkozóan adatokat, mely az említett tanulmányban nem szerepel.

A gyógyítók jelentős részénél nem ismerjük tudományuk forrását. Esetükben feltételezhető, hogy a családon belül hagyományozódott e tudás, vagy más gyógyítótól szereztek meg ismereteiket. A családtagoktól tanult gyógyításról árulkodik több gyógyító vagy tanú beszámolója is, amelyben elmondják, hogy ki vezette rá őket a gyógyfüvek szedésére és gyűjtésére. Ferencz Pálné a Pap Andrásné elleni vallomásában elmondta, hogy „a Pap Andrásné anyja is olyan tudományos személy lőtt volna.” Tehát úgy vélték, hogy Pap Andrásné anyjától örökölte tudását. Szintén anyáról leányra hagyományozott tudást feltételezett egy 1704-ben felsőújfaluban végzett általános bűnvizsgálat két tanúja. Ők arról számoltak be, hogy látták amint Jeremiásné „füvet vitt haza és a leánya is mentát szedett az utcán.” A mágikus, gyógyító tudás elsajátításáról szóló, vélhetően valós élményeken nyugvó elbeszéléseket a bíróságok a vádlottakra nézvést terhelő bűnjelként értelmezték. Tudásuk forrását az eljáró hatóságok pedig igyekeztek részletesen kivizsgálni.

A boszorkány azonosítását szolgáló eszköztár rendkívüli változatosságot mutat. Béres Tamásné boszorkánysággal vádolt asszony mostohalánya arról mesélt, hogy néjének „lábán vesztés lévén, ment valamely rab asszonyhoz”, aki azt javallotta, hogy „a maga ganáját a csizmájában kösse a füstre a kéményben”, s aki megvesztette, odamegy hozzá.⁴⁶⁷ Hasonlóan járt el az eszlári Tiszta István is, bízva abban, hogy megjelenik a rontást előidéző személy. Leányának lába ugyanis annyira feldagadt, hogy saját esküvőjén a szertartás alatt is csak ülni tudott. Horváth Mihálynéra gyanakodtak, aki a csizma felkötése után nem sokkal megjelent házuknál „és addig nem is nyugott,⁴⁶⁸ míglen azon dolgot le nem vetette”.⁴⁶⁹ Hada Erzsébet állítása szerint lábát Szolnokné menyét képében összemardosta. Az asszony sérülését meglátta egy német kvártélyos katona, aki adott neki valamely füvet, és mondta „kösd be vele, harmadnapig le ne vedd, odajön hozzád, aki megmarta”. Az asszonynál valóban megjelent Szolnokné harmadnap s könyörgött neki, hogy „édes komámasszony, vegye le kegyelmed azon füvet a lábáról, mert úgy megpöffedtem,⁴⁷⁰ hogy majd meghalok bele”.⁴⁷¹

A boszorkányrontás megnyilvánulási formái és tünetei

A továbbiakban a boszorkányrontás megnyilvánulási formáit, és tüneteit szeretnénk számba venni. Ahogy arról már korábban szóltunk, a látványos elváltozásokat és a hirtelen

⁴⁶⁷ MNL SzSzBVM L, IV. A. 1. b. Fasc. 35. №. 199. 1734, Orosz Lászlóné, etc.

⁴⁶⁸ Értsd: nyugodott.

⁴⁶⁹ *Bessenyei* II. k. 548–549. o.; *Schram* II. k. 384–402. o.

⁴⁷⁰ Értsd: felfúvódott, megdagadt.

⁴⁷¹ *Bessenyei* II. k. 539–540. o.; *Schram* II. k. 365–371. o.

bekövetkező vagy éppenséggel az elhúzódó betegségeket és azok tüneteit a boszorkányok ténykedésének tulajdonították.⁴⁷² Ide sorolhatók a görcsök, izommerevség vagy komolyabb esetekben a végtagok bénulása. A testen vagy a végtagokon jelentkező dagadást is boszorkányrontással magyarázták. Ezeket valószínűleg valamilyen izomrándulás, csonttörés, belső szervi vagy ízületi gyulladás okozhatta. Szintén látványos tünetnek minősül a bőrön jelentkező bármilyen elváltozás. Itt a kiütésre, a különböző kelésekre, fekélyekre és egyéb nyílt sebekre kell gondolnunk, melyeket valamilyen allergiás reakció, kisebb trauma, súlyosabb esetekben fertőzés válthatott ki. A testen megjelenő „nyomok” a legfontosabb bűnjelként szolgáltak, melyeket a tanúk a bíróság elé tárhattak, mutogathatták azokat.⁴⁷³ Az ezekkel szinte minden esetben együttjáró fájdalmat tekintették a rontás legegységesebb jeleként. Jellemzően az elbeszélők a legváltozatosabb formában adták elő a fájdalom okozta kínjaikat, melyek a fejet, a végtagokat vagy azok ízületeit érintették leginkább. Azonban csak ritkán nevezték meg konkrétan a betegségeket, ehelyett inkább körülírták azokat.

A boszorkányrontás miatt bekövetkezett testi sérelmek egyik megnyilvánulási formája, amikor a száj félrevonódik. Ez a tünet valamilyen bénulással, vagy görcsrel fellépő betegségekre utal, mint például a szélütés. A részleges bénulás, mely az arcot érintette, szembetűnő állapotbeli változás volt, amit annak tulajdonítottak, hogy a boszorkány vont a félre az illető száját. A balmazújvárosi Hada Erzsébettől a boszorkánysággal vádolt Szolnokné vaját kért, de az asszony nem tudott adni. Emiatt „Szolnokné megharagudott reá, estvének idején [...] reája menvén megfogta a torkait, fojtogatni kezdte azt mondván »nem adtál egy kis vaját«, majd Szolnokné „neki akasztja a jobbik ujját a szájának, félrehúzta”. 1730. február 7-én indult vizsgálat Szabolcs vármegyében Bernáth, azaz Botrin Klára ellen boszorkányság, kurvaság⁴⁷⁴ és lopás miatt.⁴⁷⁵ A nyolcadikként tanúskodó Madar Györgyné leányának egy kevés mézet adott Botrin Klára. A vallomásból kiderült, hogy „azon méznek megevése után, a leányának a szája félre vonódott”.⁴⁷⁶

A száj félrevonásával egyidejűleg a végtagok bénulása is jelentkezett Czigány Marin, akinek ezt megelőzően vitája alakult ki Pap Zsófiával. A Szabolcs vármegyei asszony ellen 1729-ben indult boszorkányper.⁴⁷⁷ A tanúk közül Nagy Györgyné tudta, hogy Pap Zsófi megfenyegette Czigány Marit, aki harmadnapra leesett lábáról. Apja kérlelte Pap Zsófit, hogy gyógyítsa meg leányát. Ezt követően Mari mintegy fél esztendeig jól is volt, majd „egy

⁴⁷² Betegségmagyarázatok során az isteni büntetés a boszorkányrontás alternatívájaként jelenik meg. Protestáns értelmezésben az isteni gondviselés eszközeként jelenik meg a boszorkányság. Vö. Clark 1997. 459–465. o.

⁴⁷³ Tóth G. 2008. 236. o.

⁴⁷⁴ A házasságon kívüli, vagy házások által elkövetett törvénytelen szexuális vétések megnevezésére a leggyakrabban két kifejezést használtak a térségben: a kurvaság/kurválkodás és paráznaság/paráználkodás. Ezeket a vádiratban és tanúvallomásokban szereplő formában használjuk.

⁴⁷⁵ Schram II. k. 329–333. o.

⁴⁷⁶ Schram II. k. 332. o.

⁴⁷⁷ Bessenyei II. k. 522–527. o.

vasárnap délben a leány a házban lévén, két asszony a házba bement, és [...] őt megfogták és az ágyrul lehajították.” Mari kiáltására az apja bement, de semmit nem látott, hanem „a szája félre volt vonva, de sem kezét, sem lábát már akkor nem bírta, mindjárt akkor azt mondotta, hogy Dankóné volt és ő kínozza őt, de a másik ki volt, nem ismerte.”⁴⁷⁸

A testi sérelmek másik módja a végtagok dagadása, amit szintén a boszorkányokkal hoztak összefüggésbe. Balla István a boszorkánysággal vádolt endrédi⁴⁷⁹ Csutak Suska ellen tanúskodva elmondta „esztendőben járt fiacskájának kezdvén fényesedvén a keze és dagadozni, ezután csontot vetett a gyermeknek a keze.” Emiatt „tulajdon Csutak Suskára gyanakszik, amint is írat főzött és avval gyógyította a sebet.”⁴⁸⁰ 1742-ben a boszorkánysággal vádolt Gyarmati Istvánné Szolnok Ilona és mások ellen tartottak tanúkihallgatást. A hatodikként tanúskodó Balogh György a Szabolcs vármegyében, Dögén lakó asszonnyal kapcsolatban felidézte, hogy Gyarmatiné fia miatt gyermekét sokszor ledobta hátáról a ló. Ezt felesége szóvá tette Gyarmatinénak, aki fenyegetően reagált az asszony szavaira. S „azután csak hamar megdagadozott feleségének lába, hogy majd egész nyáron nem járhatott reá...”

1745-ben a Szabolcs vármegyei Újvároson lakó Soós Jánosné Kollár Katalin⁴⁸¹ ellen gyűjtött az eljáró hatóság bizonyítékot. A per irataiból kiderül, hogy az ötödik tanúnak, Bordás Erzsébetnek mindig gyanúsága volt Soósné boszorkánysága felől. Az asszony 9 évvel korábban Soósnénak a kútján búzát mosott, majd hazafelé indult, amikor Soósné megfenyegette. A fenyegetés oka az volt, hogy a tanú férje korábban megverte Soósné fiát. A fenyegetést követő hajnalban rosszul lett és „annyira eldagadott, hogy a menő ereje sem volt, és [...] böszörményi orvosasszony[nak]⁴⁸² tíz egész hetekig tartta, minden tagjainak eldagadott betegségében gyógyította.”⁴⁸³

A boszorkányrontás során elszenvedett atrocitások közül a legritkábban megjelenő a csont kiszedése, vagy az azzal való fenyegetőzés volt. A csontkiszedés a boszorkányok által elragadottak elbeszéléseiből ismert. A boszorkányságba való avatásuknak elemeként megjelent olykor a csont kiszedése. A csontkiszedés a feldarabolás és felélesztés mellett az eurázsiai sámánavatással összefüggésben ismert.⁴⁸⁴ A csontkiszedésre Szabolcs vármegyében is találunk példát. A boszorkánysággal vádolt balkányi Galgóczy Istvánné Gacsályi Erzsébet ellen tanúskodók közül felemlegették a könyökcsont kivételét. A tanúk

⁴⁷⁸ Schram II. k. 327–328. o.

⁴⁷⁹ Érendréd Szatmár vármegyei település.

⁴⁸⁰ Kiss – Pál-Antal 2003. 100. o.

⁴⁸¹ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 46. №. 399. 1745, Kollár Katalin.

⁴⁸² A „fehér” mágia szakértői (vagyis a gyógyítók), akik a tanúvallomásokban általában orvosasszonyként kerülnek említésre. Kristóf 1990. 451. o.

⁴⁸³ Uo.

⁴⁸⁴ Vö. Pócs 1989. 79, 89. o., valamint Pócs 2001b. 221. o.

arról számoltak be, hogy „Kis Gergely feleségit, gyermekit Galgóczi Istvánné ökre vesztette meg, a könyök csontjai[t] is hegedű lábának tartja.”⁴⁸⁵

A boszorkányperekben olykor megjelenik, hogy a boszorkány vizeletével vagy hányásával piszkít be különböző dolgokat. Egy ehhez hasonló esetről számolt be a Taraczkay János özvegye⁴⁸⁶ elleni Kisvárdán indult eljárásban megszólaló tanúk egyike. Eszerint „egy alkalmatossággal Taraczkayné kétfelé ütötte a tüzet és odahajolván beleokádott, abból lévén egy pogácsa, kit is az urának megadott enni, mely pogácsának megétele után az ura, Taraczkay János ágyba esett és meg sem gyógyulhatott belőle, hanem csak hirtelen megholt Taraczkay János, mint az ember ökle olyan látszott a torkában.”⁴⁸⁷

A rontást igazoló bűnjelek, tárgyak

A tanúk vallomásaikban a rontás igazolása érdekében a gyanúra okot adó bűnjeleket,⁴⁸⁸ tárgyakat,⁴⁸⁹ személyeket sorakoztattak. A gyanúsított személyek viselkedésük, fenyegetőző magatartásuk eredményeként kerülhettek boszorkányság vádja alá és ezzel együtt használati tárgyaik bűnjellé. Bizonyos tárgyak pusztán azért váltak gyanússá, mert a meggyanúsított személy furcsa körülmények között használta azokat. Ezeket a tanúk fontosnak tartották megemlíteni a vallomásaikban, felhívva ezzel a bíróság figyelmét is. Ide tartoznak például azok a mindennapi használati eszközök, amelyek az étkezéshez, tisztálkodáshoz kapcsolódnak, de mágikus szerepet is kaphattak (kések, kanalak, poharak, fazekak stb.).⁴⁹⁰ A nyomozó hatóság ezekből a tárgyakból, valamint a vádlott viselkedéséből adódó mozzanatokból gyűjtötte össze a bűnjeleket és bizonyítékokat, amik a bűnösséget igazolták.⁴⁹¹ Ilyen tárgyi bűnjelnek tekintettek egy nyakban hordott talizmánt, melyről egy házaspár ellen indított vizsgálat jegyzőkönyvében olvashatunk. Az 1726-ban boszorkánysággal és rontással vádolt Kelemen György és felesége elleni tanúkihallgatás során a kérdőpontok egyike külön kitért e talizmánra. A tanúk annak tulajdonképpeni funkciójáról nem tudtak konkrétummal szolgálni, azt viszont egyikük felemlítette, hogy a főesküdt kirángatta azt Kelemen György nyakából, miközben azt mondta, hogy „ebben van minden mesterséged és ezért nem tehet [ellened] a falu sem törvényel, sem egyébbel...”⁴⁹² A mándoki⁴⁹³ Cserna Jánosné Kertész Borbála ellen indított 1731-es vizsgálat során a hetedikként tanúskodó a rontás gyanúját szilva megevésével próbálta igazolta. Elmondása

⁴⁸⁵ Bessenyei II. k. 507. o.

⁴⁸⁶ Schram II. k. 310–312. o.

⁴⁸⁷ Schram II. k. 311. o.

⁴⁸⁸ Vö. Tóth G. 2009. 5–42. o.

⁴⁸⁹ Vö. Tóth G. 2008a. 209–280. o.

⁴⁹⁰ Vö. Tóth G. 2008a. 232–233, 259. o.

⁴⁹¹ Tóth G. 2020. 225. o.

⁴⁹² KKP II. k. 667. o.

⁴⁹³ Mándok Szabolcs vármegyei település.

szerint Csernáné szilvával kínálta, de ő nem akart abból enni. Erzsébet a szilvát egy tálban tartotta, s látta, hogy „a szilva olyan szőrös volt, mintha szőrbe keverték volna,⁴⁹⁴ de [...] megtörülgette és három szemet megött,⁴⁹⁵ amidőn a harmadikat ötte, a torkába akadt és rettenetesen rosszul volt, ordított, de Cserna Jánosné megszidta, átkozta, azután ugyan esztendeig sínylett.”⁴⁹⁶

A kés, mint mágikus tárgy szerepéről tanúskodik a prügyl⁴⁹⁷ Tóth Györgyné, csordásné asszony elleni per vallatási jegyzéke. Az asszonyt 1746-ban fogták perbe boszorkányság vádjával. Egyéb ördögi mesterségét illetően a beidézett tanúk egyike azt „látta, hogy midőn köpülni akart vajnak valót, egy kést a köpülőbe dugott, sőt is vetett belé, úgy köpülte az után.”⁴⁹⁸

Szomszédasszonya gyanús viselkedésében találta meg okát felesége rosszullétének az eszlári Borsos János. 1734-ben két pásztorné, Béres Tamásné Pusztai Erzsébet és Orosz Lászlóné Orosz Erzsébet ellen indult vizsgálat. Az Oroszné elleni vallomásában Borsos János felidézte, hogy kiszakadt csizmájával elküldte feleségét a csizmadiához. Felesége elindult a csizmával, az utcán állt Orosz Lászlóné másokkal együtt és beszélgetett. Ahogy felesége elhaladt az asszonyok előtt, látta, hogy Oroszné „feleségének utána keskenyen seprette a szemetet, és azonnal a csizmadiához érkező a felesége, ottan a földhöz csapták és igen rosszul kezdvén mindjárt lenni, annyira, hogy a csizmadia házánál, majd a csizma után várakozott, mind feküdt”. Hazatérve felesége ismét a földhöz csapatott, az asszony nem értette rosszullétének okát. Erre férje azt felelte „nem egyéb bajod esett, Oroszné rontott meg, senkitül sem kérdém, szemeimmel láttam, hogy utánad sepré a szemetet.” Ezt követően a tanú megfenyegette Orosznét, e szavakkal: „úgy gondolkodj, meggyógyítsd, mert bizony magam megégettetek”.⁴⁹⁹ A fenyegetést követően felesége rosszulléte rögvest elmúlt. S ezzel az idézett szövegrészlettel eljutottunk a rontás gyógyításának elbeszélésekben való megjelenéséhez.

A rontás gyógyítása

A fenti idézethez hasonlóan máskor is fenyegetéssel vagy kényszerrel bírták gyógyításra azt, akire a rontás miatt gyanakodtak. Birta Mártonné Veres Erzsébet ellen tanúskodók közül a legtöbben arról számoltak be, hogy 20 évvel korábban Olvasztó Lászlónak félrevonódott a szája. Olvasztó István és Zsigmond „reá menvén Birtánéra és megfenyegetvén, úgy állott

⁴⁹⁴ Valószínűleg penészes lehetett.

⁴⁹⁵ Értsd: megevett. Lásd a 240. jegyzetet!

⁴⁹⁶ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 32. №. 272. 1731, Kertész Barbara, etc fol. 2.

⁴⁹⁷ Prügyl Szabolcs vármegyei település, ma: Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyéhez tartozik.

⁴⁹⁸ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 47. №. 253. 1746, Tóth Györgyné csordásné. fol. 3r.

⁴⁹⁹ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 35. №. 199. 1734, Orosz Lászlóné, etc. fol. 3.

helyre a szája.”⁵⁰⁰ Az 1742-ben Nagy Mihályné gyermeke megromlott állapota miatt özvegy Elek Jánosné Pandára gyanakodott. Ezt panaszba tette a falu bírójánál, aki „keményen dorgálta, megparancsolván”, hogy gyógyítsa meg a gyermeket. Ezt követően a gyermek állapota pedig naponként javult.⁵⁰¹ 1730-ban Bernáth, alias Botrin Klára ellen indult vizsgálat tanúvallomásainak egyik szerint Gersényi János saját rosszullete okán megvádolta Botrin Klárát e szavakkal: „te ettél meg ördög adta, ha gyógyíts meg, mert megégettetek!”⁵⁰² E fenyegetést követően a tanú arról értesült, hogy Gersényi János meg is gyógyult.

Összegezve a perszövegekből kiolvasható boszorkányrontás narratívákat, elmondható, hogy a leggyakrabban a lóvá tétel, meglovaglás, elhurcolás és megnyomás típusú rontásokról meséltek a tanúk. A boszorkányrontás megnyilvánulási formái és tünetei közül igen gyakori volt a legtöbbször az arcot érintő részleges bénulások említése, mellyel egyidejűleg több esetben is járult a végtagok bénulása. Igen gyakori volt, hogy a végtagok dagadását, a különböző görcsöket vagy izommerevséget boszorkányrontással magyarázták. Szintén rontást sejtettek a bőrön jelentkező bármilyen elváltozás (különböző kiütések, kelések, fekélyek és nyílt sebek) észlelésekor. A boszorkány kilétének felfedezésére változatos azonosító módszereket alkalmaztak vármegyéinkben. Ezek egyike a csizmában füstre kötött ürülék, melytől azt várták, hogy megjelenik a háznál a rontás okozója. Hasonló célzattal égettek ökörmájat is. Az azonosítást követően sűrűn éltek a fenyegetés erejével, hiszen azt gondolták, „amely ördögtől volt nyavalyája, azon ördög volna gyógyítója”.⁵⁰³ Az így kikényszerített gyógyítások többsége eredményesnek bizonyult.

A kárvallottakról

Kárvallott lehetett gyakran egy egész család, egy háztartás vagy annak feje, egy gazdálkodás, a rontás tényleges áldozata pedig lehet a feleség, a gyermek vagy a háziállat, a termés.⁵⁰⁴ Jeanne Favret-Saada mutatott rá arra a problematikára: mennyire lehet a boszorkányvádaskodás releváns mutatója az, hogy ki állítja magát kárvallottnak.⁵⁰⁵ A boszorkánypercek során tanúvallomást tevők közül nem tekinthető mindenki a boszorkányi tevékenység valódi kárvallottjának, hiszen olykor csak szemtanúi voltak mások szerencsétlenségének, máskor pedig csak hallomásból értesültek arról.

A vallomást tevők közül⁵⁰⁶ Szabolcs vármegyében 121 női és 86 férfi kárvallottat tudtunk megkülönböztetni. A női kárvallottak legnagyobb része a 20 és 50 éves korosztály

⁵⁰⁰ Schram II. k. 341. o.

⁵⁰¹ MNL SzSzBvML, IV. A. 1. b. Fasc. 47. №. 256. 1746, özv. Elek Jánosné.

⁵⁰² Schram II. k. 329–333. o.

⁵⁰³ Pakó – Tóth G. 2014. 139. o.

⁵⁰⁴ Klaniczay 2011. 695. o.

⁵⁰⁵ Favret-Saada 1980.

⁵⁰⁶ A vallomást tevők számára, nemi és életkori eloszlására lásd a disszertáció 6. fejezetét!

tagjaiból került ki, a férfiak a 30 és 50 év közöttiek voltak. Szatmár vármegyében a rendelkezésre álló adatok alapján 57 női és 34 férfi kárvallottat tudunk beazonosítani. A nők legnagyobb arányban a 30-as éveikben jártak, a férfiak hasonlóan a szabolcsi károsultakhoz, itt is 30 és 50 év közöttiek voltak. Bereg vármegyében a kárvallottak (22 fő) fele-fele arányban voltak nők és férfiak. A női károsultak egy kivételtől eltekintve házasok voltak, társadalmi státuszukat tekintve a többség közrendű volt, továbbá egy nemes és egy cigányasszony. Az ismert korúak 30 és 50 évesek voltak, egyetlen 16 éves lány fordult csak elő soraikban. A férfiak között öt nemes és egy prédikátort ismerünk, a többiek közrendűek voltak. A Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyei boszorkányperec iratok tükrében elmondható, hogy a kárvallottak többsége nő volt és magyar, de találunk arra is példa, amikor beszállásolt német katonát ért „boszorkányi tetemény”. Kor és társadalmi státusz tekintetében megállapítható, hogy a három vármegye kárvallottjainak többsége középkorú, közrendű nő volt. A családi állapotot tekintve a kárvallottak többségében házasok voltak.

Nem elég jól dokumentáltak a Bihar vármegyei boszorkányperek ahhoz, hogy meg tudjuk határozni a kárvallottak társadalmi státuszát, foglalkozását. Kristóf Ildikó kutatásai alapján elmondható, hogy Bihar vármegye és Debrecen területén⁵⁰⁷ a kárvallottak kora és családi állapota a vádlottakéval hasonló arányt mutat. Életkor szempontjából Debrecenben és Bihar vármegyében 1681 és 1759 között legnagyobb arányban a középkorú kárvallottak fordultak elő. Debrecenben 153 fő életkora ismert, közülük 121 fő (84,61%), a vármegyében az 521 főből 133-an (86,92%) a középkorúak sorából került ki. Az idős kárvallottak voltak a legkisebb számban: Debrecenben 7 fő (4,89%), vármegyei szinten mindössze 3 fő (1,96%). A házasok aránya volt nagyobb a károsultak körében, Debrecenben 141 fő (87,85%), míg Bihar vármegyében 395 fő (87,97%) és az özvegyeké volt a legkisebb, Debrecen esetében 9 fő (5,59%), a vármegyében 19 fő (4,23%). Az egyedülállók szintén alacsony számban voltak jelen a kárvallottak körében: Debrecenben 11 fő (6,83%), a vármegye vonatkozásában 35 fő (7,79%). Kristóf Ildikó megállapítása szerint 1725-től⁵⁰⁸ a 18. század közepéig növekedés mutatkozott a „fiatal” hajadon és „öreg” özvegyasszony kárvallottak arányában. Debrecenben a hajadonok aránya 8,45%-ra, Bihar vármegyében 6,42%-ra, nőtt, az özvegyek aránya Debrecenben 11,26%-ot ért el, a vármegyében pedig 4,8%-ra nőtt arányuk.⁵⁰⁹ Társadalmi státuszt tekintve a városi kárvallottak többsége kézműves volt, de kereskedő, pásztor, kocsmáros és nótárius is fellelhető köztük. Bihar vármegyében az ismert foglalkozású kárvallottak legtöbbje katona vagy hajdú volt, ezen kívül kézműveseket, molnárokat, pásztorokat, kereskedőket, kocsmárosokat, papot, diákot, bábát és gyógyítót is

⁵⁰⁷ Az adatolható hajdú városbeli kárvallottak legnagyobb része debreceni volt.

⁵⁰⁸ Az 1725-ös évben jelent meg a debreceni perekben Budaházy Ferenc védőügyvéd, aki a boszorkányhit több elemét is kétségbe vonta. *Kristóf* 1998. 83. o.

⁵⁰⁹ Vö. *Kristóf* 1998. 82–83. o.

találunk.⁵¹⁰ A kárvallottak többsége magyar volt. A cigányság köréből Debrecenben egy, a vármegyében kettő, továbbá két román és egy német nemzetiségű kárvallott ismert. A debreceni és Bihar vármegyei boszorkányvádaskodás tehát döntően a kálvinisták és magyarok között folyt.

Kolozs vármegyében 20 kárvallottat lehetett beazonosítani, legnagyobb részük (16 fő) nő volt. A női kárvallottak a 30-as éveik végén járó, illetve a 40-es és 60-as korosztályból kerültek ki. A nők között ismert öt özvegy, a többiek házasságban voltak. A férfiak 38, 48, 53 és 59 évesek voltak.

A boszorkányhit még a 18. században is a társadalom széles körében elterjedt volt. Egyaránt előfordultak mind a boszorkánysággal megvádoltak, mind a kárvallottak soraiban az iparos lakók, a földművesek, a koldusok és egyéb helyhez nem kötött életvitelt folytatók, sőt ismerünk boszorkánysággal vádolt papfeleséget és nemesasszonyt is.

A kárvallottak és a rontást elkövető az esetek többségében nem állt rokoni kapcsolatban, mindössze egymás közeli vagy távolabbi ismerősei voltak. A vádlók és a vádlottak tehát jellemzően a szomszédság soraiból, a tágabb ismeretségi körökből kerültek ki. Találkozhatunk azonban olyan esetekkel is, amikor az illetőt szűkebb családtagjai közül (gyermek, menyecské, veje, unokája) vádolták rontással, boszorkánysággal. Ilyenkor nyilvánosan a falu tudtára adták sérelmüket, és a boszorkányrontás gyanúját jellemzően a vádlottal megromlott, nem egyszer ellenséges viszonyukkal magyarázták. Láthattuk mindezt a perekben előforduló vádtípusoknál és látni fogjuk a konkrét esetek ismertetése során is.

A hiedelem részét képezte a boszorkánysággal gyanúsított személy ráutaló magatartása, azok a cselekvések, amelyekből vádlói a boszorkányság elkövetését feltételezheték. A kárvallottak és tanúk a betegségek okozásán kívül más tetteket, viselkedési formákat, képességeket is a boszorkánynak titulált személyhez kapcsolhattak, például a repülés, alakváltás. Értelmezésükben szándékos károkozásként fogták fel a szerencsétlenségeket és megbetegedéseket. A narratívák gyakran nem a megtörtént káreset ismertetésével kezdődnek, hanem a feltételezett boszorkány körüli gyanúra okot adó körülmények, vagy egy korábbi nézetbeli különbség, vitás helyzet leírásával, amely a káreset előzményeül szolgálhatott. Így a tanúvallomást tevő károsult az esetet egyértelműen a vádlottal hozta összefüggésbe.⁵¹¹

⁵¹⁰ *Kristóf* 1998. 86. o.

⁵¹¹ *Varga M.* 2022. 145–146, 155. o.

A BOSZORKÁNYPEREK KVALITATÍV, KVANTITATÍV ÉS TARTALOMELEMZŐ

FELDOLGOZÁSA

Ebben a szakaszban a vizsgált terület boszorkánypereinek ismertetésére vállalkozunk. A magyarországi boszorkányperek kora újkori terjedésének rövid áttekintését követően áttérünk a Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyei boszorkányüldözés tárgyalására. A vármegyék törvényhatóságai előtt zajló perek és a perbe fogott személyek számának meghatározása után rátérünk az egyes vármegyék boszorkánypereinek kronologikus sorrendben, csomópontok szerinti csoportosításban történő ismertetésére és elemzésére. Ezt követően a perek különböző szempontok szerinti vizsgálatát elvégezve arra teszünk kísérletet, hogy a periratokból kinyerhető adatokkal felvázoljuk a térség boszorkányüldözésének jellemzőit, a vádtípusokat és azok előfordulásának gyakoriságát nemenkénti összevetésben, összehasonlítva a kontroll-területek adataival és az országos tendenciákkal.

A boszorkányperek magyarországi terjedéséről a kora újkorban

Magyarországon a boszorkányüldözés a 16. század során kezdett rendszeresebbé és tömegesebbé válni. Az 1580-as, 1590-es években felerősödött, egyik csúcspontját a 17. század vége felé érte el. Igazán tömegessé csak a 18. század elején alakult.⁵¹² Az első kora újkori perket a 16. század elején Sopron vármegyéből és környékéről ismerjük,⁵¹³ majd az üldözés kiterjedt az ország teljes északnyugati területére. Ezzel párhuzamosan a középső és keleti országrészen is kialakult egy központ, mely azonban lassabb terjedési folyamatot mutat. A hódoltsági területeken csak később jelentek meg a perek,⁵¹⁴ és kevés írásos dokumentum maradt fenn, mely részben azzal is magyarázható, hogy e területen gyakoribb lehetett az önbíráskodás.⁵¹⁵

Az 1600–1700 közötti periódusban a Határőrvidék és a magashegyi ritkán lakott területek (Liptó, Zólyom, Máramaros, Szilágy, Kis-Küküllő, Fogaras és Háromszék vármegyék) kivételével az egész országot érintette a boszorkányüldözés. A felsorolt vármegyék esetében ezeknek a pereknek a hiánya racionális érvekkel alátámasztható. A határőrvidék katonai feladatainak ellátása miatt nem foglalkozott a boszorkányok felkutatásával, a hegyvidéki, ritkán lakott területeken a lakosság jelentős része félnomád pásztorokból állt. Ezek életmódjukat tekintve nem voltak helyhez kötve, emiatt az

⁵¹² Klaniczay 1986. 284. o.

⁵¹³ A soproni boszorkányperek átfogó feldolgozására lásd: Pócs 1995.

⁵¹⁴ Országos viszonylatban a boszorkányperek számára és területi eloszlására vonatkozóan a *Magyarországi boszorkányság forrásainak katalógusa* irányadó. A térképeket lásd a mellékletben!

⁵¹⁵ Klaniczay 1986. 259. o.

esetlegesen felmerülő vizsgálatot sem lehetett egyszerűen kivitelezni. Az életvitelükből származó folytonos mozgásuk ugyanis megakadályozhatta a hatóságok irányukba történő bármiféle fellépését.

Az 1700 és 1783 közötti időszakban figyelemre méltó, hogy akadnak olyan területek, amelyeken a korai szakasztól kezdődően folyamatosan zajlanak perek, majd 1705-től hirtelen eltűnnek. Ezzel szemben vannak olyan vármegyék, amelyekben korábban nem volt üldözés, a 18. századtól pedig felbukkannak a peres iratok. Például Szepes, Moson és Beszterce vármegyékben megszűntek a perek, ezzel párhuzamosan Máramaros, Kis-Küküllő, Háromszék vármegyékben és a déli országrészben, beleértve a horvátországi területeket, alacsony számban ugyan, de folytattak boszorkánypereket. A magyarországi boszorkányüldözésről elmondható, hogy országos viszonylatban a legintenzívebb és legtöbb áldozatot követelő periódusa a 18. század elejére, vagyis a Rákóczi-szabadságharc lezárultát követő évtizedekre tehető.⁵¹⁶

Az üldözések megindulásakor, a 16. század második felében elsősorban Sopronban, Pozsonyban, az észak-magyarországi bányavárosokban, Debrecenben, Kolozsváron jelentkezett nagyobb mértékű üldözés, míg a 17. és a 18. században az üldözések a kisebb mezővárosok és falvak területén voltak gyakoribbak.⁵¹⁷ A mágia dekriminalizációját⁵¹⁸ követően csökkent a boszorkányvádaskodás, azonban nem szűnt meg teljesen, ahogyan azt a korábbi kutatások feltételezték. Azonban a boszorkányvádat fokozatosan felváltották a kuruzslás,⁵¹⁹ csalás, lopás vétségéért indított eljárások.⁵²⁰ Az általunk vizsgált három vármegye területén az 1760-as és 1770-es, sőt még az évszázad '80-as éveiben is indult boszorkányság vádjával vizsgálat.

⁵¹⁶ *Kristóf* 2013. 40. o.

⁵¹⁷ *Klaniczay* 1987. 204. o.

⁵¹⁸ Erre lásd: *Klaniczay* 1985. Angliában és Skóciában 1735-ben törvény törölte el a boszorkányüldözést. Angliában 1717-ben, Skóciában 1722-ben égettek meg utoljára boszorkányt, ezzel szemben a Közép- és Kelet-Európában még sokáig sor került boszorkányégetésre (Bajorországban 1775-ben, Glaris svájci kantonban 1782-ben, Lengyelországban 1793-ban. *Larner* 1984. 44. o. Az utolsó hivatalos boszorkánypere Magyarországon 1745-ben került sor, 1768-ban jelent meg a pereket betiltó rendelet. *Makkai* 1981. 113. o.

⁵¹⁹ A varázsló és/vagy gyógyítással foglalkozó kuruzsló vajákos személy tevékenységének megnevezése. Vö. EMSzT 7. k. 662–663. o.

⁵²⁰ Erről lásd: *Tóth G.* 2014. 63–84. o.

A KORABELI SZABOLCS, SZATMÁR, BEREG VÁRMEGYE ÉS LAKOSSÁGA

TÁJI-TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Vizsgálatunk földrajzi kontextusa egy változatos tájként határozható meg, e vidék bemutatásához Bél Mátyás⁵²¹ részletgazdag országleírása, a *Notitia Hungariae novae historico geographica*⁵²² nyújtott segítséget. Bél mindhárom vármegyéről készített leírást, e latin nyelven írt kéziratok másolatban a megyei levéltárban megmaradtak. Ennek köszönhető, hogy az 1970-es évek végén és az 1980-as évek elején sor került a munkák magyar nyelvű kiadására.⁵²³ Ezek alapján Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyék egykoron a síkságok, a gyakori áradások következtében létrejövő mocsaras, lápos területek, a nyírségi homok és a kiterjedt erdőségek birodalma volt.

A szabolcsi táj jellemzően sík fekvésű, a Tisza felső részein mocsaras, bizonyos része száraz, terjedelmes mezőség, a legkülönbözőbb veteményekkel és gazdag legelőkkel. A legtermékenyebb a nádudvari, legterméketlenebb a homokos nyírbátori járás volt. A lápos, mocsaras táj kedvezett a fertőzőes betegségek terjedésének, ellenben a juhtartásnak nem, így csak ott volt lehetőség tartásukra, ahol a talaj szárazabb volt. A sertések más-más fajtáját tartották, a halban bő mocsarak mellett hallal és csíkhallal, hullott gyümölcscsel hizlaltatták, a tölgyesek közelében makkoltatták. A víz rossz minőségű volt, gyakran mocsárízű. A mélyebben fekvő területeken nem voltak források, így ásott kutakból nyerték az ivóvizet. Ezek sok esetben mocsaras, egészségre ártalmas vizet adtak.⁵²⁴ A települések a legtöbb esetben halmazfalvak (Polgár, Dada, Bogát stb.), ezen kívül megjelentek az úgynevezett szállások, melyek a településtől messze eső, mindössze néhány házból és az állatok tartására szolgáló akolból álltak. Jellemző volt még a térségre az 1-2 utcás útfalvak előfordulása (Anarcs, Pátroha, Pap, Jéke, Rád). A folyómenti települések (Dada, Vencsellő, Szabolcs) területi kiterjedését meghatározta a folyam vonulata. A kis falvak közül kiemelkedett néhány, ezek a fontos utak csomópontján elhelyezkedő mezővárosok (Nagykálló, Nyírbátor, Nyíregyháza). A Tisza vízgyűjtőterülete és ártere nagy kiterjedésű mocsárvilágot táplált, a

⁵²¹ Bél Mátyás (1684–1749) korának kiemelkedő tudósa volt. Fő művében, a *Notitia Hungariae Novae Historico Geographica* kötetében a táj és környezet, a történelem és ember viszonyának szemlélete tükröződik. *Megyesi* 2004.

⁵²² A kéziratokat a Kancellária, a Helytartótanács és a vármegye is ellenőrizte, ami jelentősen befolyásolta a mű keletkezési folyamatát és a különböző szövegvariánsok elkészültét. Részben emiatt az egyes vármegyék leírásainak számos változata született, s ez kihatott a magyar nyelvű fordítások színvonalára is. Ezzel összefüggésben Tóth Gergely mutatott rá a számos kiadványban előforduló súlyos fordítási hibára, amit a kutató annak tulajdonít, hogy az adott fordító nem ismerte megfelelően Bél Mátyás stílusát. Vö. *Tóth* 2007. 17–20. o.

⁵²³ *Bél* 1978.; *Bél – Schemberger* 1979.; *Bél* 1982.; *Bél – Laurentsik* 1985.

⁵²⁴ *Bél – Schemberger* 1979. 12–17. o.

közlekedést megnehezítette a folyók által elárasztott időszakok tartóssága. Emiatt e tájegység elszigetelt maradt.⁵²⁵

Szatmár sík vidék, délről egy magas hegység határolta, amelyet az ott termő és a lejtőket borító bükkfáról Bükk-oldalnak neveztek. A Tiszától Szatmár határáig elterülő északi részen hegycsúcsok húzódtak, lakott helyeket csak ritkán lehetett találni. A szatmári síkságot északon körülölelő hegység lábainál bővizű források fakadtak, s a talaj nedvességtartalmának köszönhetően a mezőgazdasági termelés valamennyi ágát eredményesen művelhették. Földje termékeny, a Szamos és Kraszna a mezőkre érve szétterítették hordalékukat, hullámaik a rétekre kiáradva, mindkét oldalon sás- és nádrengeteget neveltek. Hasonlóan Szabolcs megyéhez, a sertés különböző fajtáit, emellett ökröt és birkát is tartottak. Szatmár hegyei aranyban és ezüstben bővelkedtek, emellett a megye területén, főként Nagybányán és környékén ásvány-és gyógyvizek fakadtak.⁵²⁶ Szatmár úgynevezett Erdőhát része a vármegye legnagyobb erdővel borított területe, mely Tarpától Szatmárnémetiig húzódott. Az irtásokon létrejött falvakat, melyeket irtványfalvaknak nevezünk (Penyige, Mánd, Kömörő, Tisztaberek stb.) ösvények kötötték össze. A folyók által kialakított övzátonyokon, a Szamosháton volt található Szatmár vármegye településeinek egynegyede. Ezek sűrűn követik egymást, valamint itt is a folyópart határozza meg a falu alakját. A síkság a középkori eredetű aprófalvak vidéke, a halmaztelepülés igen ritka volt (Tarpa).⁵²⁷

Bereg északi és keleti határát hegyek övezték, dél és kelet felé a táj ellaposodott, ligetes, berkes, erdős síkság és mezőség terült el. E területek mind gabonatermesztésre, mind állattenyésztésre nagyon alkalmasak voltak. A megye északi része volt a terméketlenebb. Az alacsonyabb fekvésű hegyek füve dús, a barmok hizlalására kiválóan alkalmas volt. Juhot és egyéb barmokat tartottak nyári és téli szálláson, a sertéseket makkoltatták az erdőkben és eladásra hizlalták. Hegyei vasércben bővelkedtek, azonban igazi ásványvizek nem fakadtak. A feltörő források savanyúvizet hoztak, emellett két sóforrást is számontartottak.⁵²⁸

A kontroll-példaként választott vármegyék területéről szintén elmondható, hogy a természeti táj rendkívül változatos. A Hajdúkerület⁵²⁹ (Vámospéres, Hatház, Böszörmény, Dorog, Nánás, Polgár, Szoboszló) ligetek, homokos dombok, nagy kiterjedésű szántásra-vetésre alkalmas földek és mocsarak vidékén fekszenek.⁵³⁰ Bihar megye hegyekre és mezőkre tagolódott, a szabolcsi, békési és szatmári határ mentén a térség üres, itt-ott

⁵²⁵ Pók 1994. 75–77. o.

⁵²⁶ Bél 1982. 24–32. o.

⁵²⁷ Pók 1994. 77–78. o.

⁵²⁸ Bél – Laurensik 1985. 10–21. o.

⁵²⁹ A Hajdúkerület fogalma alatt azt a hajdúvárosokból álló középfokú törvényhatóságot kell érteni, amely a 17. században fokozatosan különvált Szabolcs vármegyétől, s a század végére szerveződött meg. Nyakas 2015. 47. o.

⁵³⁰ Bél – Schemberger 1979. 43–44. o.

helyenként erdőkkel és mocsarakkal tarkítva. Erdéllyel szomszédos területeit a Kárpátok hegyei fogták körül. Szőlőültetésre alkalmas hegyoldalai a Vörös Réz-hegységénél kezdődtek, melyek egészen a Kraszna folyóig futottak, patakokkal és völgyekkel tagolva. Két legnagyobb folyója a Sebes- és Fekete-Körös, legtermékenyebb földjeit a Berettyó és az Ér öntözte. A fekete, porhanyós, kövér földjén a gabona minden fajtája bőségesen termett, a Szatmár megyével határos, nyírfás Nyírség kevésbé termékeny. A folyók hordaléka aranyhomokot tartalmazott, melynek visszatartásából aranyat nyertek ki.⁵³¹ Bihar vármegye területe különböző jogi állású helységeket foglalt magában.⁵³²

Bél Mátyás leírásaiból is láthattuk, hogy a vizsgált vármegyék területe természetföldrajzi adottságait tekintve változatos képet mutatott a 18. században.

A LAKOSSÁG ETNIKAI ÉS VALLÁSI VISZONYAI

„Hogy milyen nép lakta ősidők óta a Kárpátoktól a Tiszáig nyúló síkságot, elmondottuk másutt. Most lássuk a megyének milyen lakói vannak.”⁵³³ – olvasható Bél Mátyás Szabolcs megyéről szóló leírásában. A szerzőtől kölcsönzött idézet földrajzilag jól körülhatárolja és röviden összefoglalja az alfejezet célkitűzését, azaz a térség lakosságának rövid bemutatását.

Szabolcs vármegye területén az évszázadok során a magyar lakosság jelentősen megcsappant. A Rákóczi-szabadságharc utolsó három évében ez a terület számított élelmezési bázisnak és téli szállásterületnek. A harcok eredményezte népességcsökkenést tovább növelte az igen jelentős jobbágyszökés is, így szükség volt az elnéptelenedett területekre új népességet telepíteni.⁵³⁴ A népesség 1711 után nőtt meg elsősorban a magyarság belső migrációja, továbbá a németek, szlovákok, románok betelepülésének és betelepítésének eredményeként.⁵³⁵ 1728-ban Rakamazt népesítették be Svábföldről, Csehországból, Morvaországból és Galíciából származó németekkel. Szintén szervezett telepítés révén érkeztek ruszinok Gelsére és Pilisre, románok Kállósemjénbe és Nyírlugosra.⁵³⁶ 1753-ban Károlyi Ferenc kiadta betelepítési pátensét, ekkor szlovák (tirpák) népességet telepített Nyíregyházára és környékére (Nyírbéltek, Nyírgelse településekre), míg Nyíradony, Nyírábrány, Pócspetri területére Magyarország felsőbb vidékeiről katolikus szlovákok érkeztek.⁵³⁷ Az 1730-as években indult meg a románok szervezett telepítése a nyírségi falvakba. Emellett jelentékeny cigányság is élt szerteszét Szabolcs megye területén,

⁵³¹ *Bél* 1978. 11–21. o.

⁵³² *Kristóf* 1998. 12. o.

⁵³³ *Bél – Schemberger* 1979. 18. o.

⁵³⁴ Ennek áttekintésére legutóbb a korábbi irodalom összefoglalásával lásd: *Kincses – Tuza* 2020.

⁵³⁵ *Szakállas* 1998. 27–28. o.

⁵³⁶ *Balogh* 1986. 160. o.

⁵³⁷ *Németh P.* 1981. 5–7. o.

ők vándorló életmódot folytattak és különféle mesterségeket űztek.⁵³⁸ A Szabolcs vármegyei falvak többségében a század végére a vallási és nyelvi kevertség volt jellemző.

Szatmár vármegye területén a török hódítás időszakában etnikai és vallási változások mentek végbe, a népességcsökkenés⁵³⁹ mellett a reformáció terjedésének következtében. Szatmár magyar lakosai a 16. század második felére szinte teljes egészében református vallásúvá vált, s ez a 18. század elejéig változatlanul fennállt. Az itt élő csekély számú németység az evangélikus egyházhoz csatlakozott. A Rákóczi-szabadságharc végétől megkezdődött a térség újbóli benépesülése, mely spontán és szervezett formában ment végbe.⁵⁴⁰ Károlyi Sándor gróf 1712-ben császári engedélyért folyamodott annak érdekében, hogy német telepeseket gyűjthessen birtokaira. A megfogyatkozott lakosság pótlására Bajorországból, Badenből, Hohenzollernből, legnagyobb számban a württembergi Felső-Sváb területről (Oberschwaben) származó németeket telepített, akik többségükben katolikusok voltak. A telepítések során összesen 31 falu vált svábbá vagy sváb többségűvé. E falvak nem alkottak tömböt, hanem kisebb-nagyobb csoportokat formázva a vármegye teljes területén szétszóródva helyezkedtek el.⁵⁴¹ A sváb–magyar vallási és kulturális összeférhetlenség miatt a régi lakosokat (magyar és román) kiköltöztették más falvakba.⁵⁴² A gróf tevékenysége nyomán a németeken kívül szlávok⁵⁴³ telepedtek le a magyar, valamint a hegyvidéki vlach és rutén népesség mellé.⁵⁴⁴ 1730-ban Szabolcs mellett Szatmár vármegye délnyugati falvaiba is érkeztek románok (Ura, Nyírcsaholy, Nyírbátor térsége). Az 1718-ban Szatmár vármegyén átszáguldó tatárdúlás a Szamosköz falvait is érintette, jelentősen hozzájárulva az elnéptelenedéshez. A nagy nyíregyházi telepítés előtt húsz évvel, 1731-ben Bagossy László Pátyodra⁵⁴⁵ római és görögkatolikus szlovákokat, valamint ukránokat telepített le.⁵⁴⁶ Továbbá a század folyamán több szlovák család is letelepült szatmári falvakra (jelentősebb számban az alábbi településeken voltak jelen: Kölcse, Szatmárcseke, Jánk, Nyírcsászári). A zsidóság betelepülése a 18. század második felére erősödött fel,⁵⁴⁷ valamint jelentős számban éltek cigányok is a vármegye területén.⁵⁴⁸ A birodalom rekatolizációs

⁵³⁸ *Bél – Schemberger* 1979. 18–20. o.; A cigányság életmódjából adódó konfliktusok a 18. században felerősítették az igényt a központi rendszabály megalkotására. A helyzet rendezésére azonban a 18. század folyamán nem került sor. A cigányságkutatás szerves részét képezte az őket érintő peres anyagok feltárása és publikálása, melyben találhatunk boszorkánypereket is. A magyarországi cigányperekre lásd: *Nagy P.* 2000.; *Nagy P.* 2002.; *Nagy P.* 2003.

⁵³⁹ Szabolcs vármegyéhez hasonlóan Szatmárban is nagyarányú volt a jobbágyszökés. *Bagossy* 1908. 439–443. o.

⁵⁴⁰ *Tátrai* 2010. 35–36. o.

⁵⁴¹ *Vonház* 1931. 6–7. o.

⁵⁴² *Tátrai* 2010. 38. o.

⁵⁴³ A szláv ruszinok betelepődéssel és betelepítéssel érkeztek a vármegye területére (Penészlek, Nyírvasvári, Nyírcsászári, Szatmárnémeti térsége).

⁵⁴⁴ *Bél* 1982. 37–38. o.

⁵⁴⁵ Pátyod Szatmár vármegyei település.

⁵⁴⁶ *Páll* 1981. 6. o.

⁵⁴⁷ *Tátrai* 2010. 39. o.

⁵⁴⁸ *Nagy P.* 1998. 49, 52. o.

törekvései a Nyugat-magyarországihoz képest a keleti országrészben, így a vármegyében is kevésbé volt sikeres.⁵⁴⁹

Nagybánya a reformáció előtt az obszerváns ferencesek rendtartományához tartozott. A város mindennapjait a korszakban az ellenreformáció jegyében a katolikus egyház részéről újra megjelenő felekezetépítő tevékenység és a protestáns közösségek erre adott válasza formálták. A nagybányai evangélikus polgárok nagy része német és szlovák anyanyelvű lehetett, szoros felvidéki kapcsolatokkal.⁵⁵⁰

Bereg vármegyébe a magyar és rutén lakosság mellé a század elején csehek, 1764-ben németek, Szepes, Ung és Zemplén vármegyékből pedig tótok települtek Márok és Papi területére.⁵⁵¹ Szabolcs vármegyében a magyar lakosság legnagyobb része kálvinista volt, a rutének egyesültek a római egyházzal, de szertartásban a göröghöz ragaszkodtak, míg a cigányok legnagyobb része kálvinista volt. Szatmárban a népesség egy része katolikus volt, de mindkét protestáns felekezetnek akadtak követői, a valachok és rutének görögkeleti vallást követtek. Bereg vármegye területén a lakosok római, vagy görög-katolikus vallásúak voltak, de nagyobb számban éltek protestánsok, és egy jelentékeny zsidó közösség is képviseltette magát.⁵⁵²

Az ország e területén volt legnagyobb a nemesek aránya a lakosságban,⁵⁵³ ugyanakkor a nemesség 60%-át az armális nemesség⁵⁵⁴ adta, akik szinte nem rendelkeztek birtokkal. Jelentősebb közbirtokosság⁵⁵⁵ volt Besenyődön, Újfehértón, Nádudvaron és Földesen, a megyei nemesség tehát köznemesi többségű volt. A jobbágyok a legszegényebb, gazdálkodását tekintve az egyik legelmaradottabb volt. A hajdúk függetlenítették magukat Szabolcs vármegyétől és létrehozták a Hajdúkerületet, mely a vármegyékkel egyenjogú volt.⁵⁵⁶

A Hajdúkerület városainak lakosai nemesi jogokkal felruházott közösségeket alkottak.⁵⁵⁷ Bihar vármegye lakosságának 18. századi nemzetiségi összetételében a

⁵⁴⁹ Tátrai 2010. 39. o.

⁵⁵⁰ Kis-Halas 2014. 317. o.

⁵⁵¹ Bél – Laurensik 1985. 22. o.

⁵⁵² Bél – Schemberger 1979. 18–23. o.; Bél 1982. 36–39. o., Bél – Laurensik 1985. 21–22. o.

⁵⁵³ Tarpa, Tyukod, Csenger, Balkány, Geszteréd, Királytelek lakossága szinte mind nemesek voltak, hasonlóan sok nemes élt gyakorlatilag vagyontalanul Kisvárdán, Szatmárcsekén és Kölcshán. Szakállas 1998. 29. o.

⁵⁵⁴ Földbirtokadomány nélkül, címeres levéllel (litterae armales) megnemesítettek.

⁵⁵⁵ A falu urai közösen bírták és gyakran a jobbágyokkal közösen használták legelőiket, rétjeiket, erdőiket és a halászterületeket. Szakállas 1998. 28. o.

⁵⁵⁶ A Hajdúkerület Hajdú vármegye jogelődjének tekinthető. Hajdú vármegye csak az 1876/33. törvénycikk értelmében jött létre a Bihar és Szabolcs vármegyei törvényhatóság bizonyos részeiből, Debrecen szabad királyi város törvényhatóságából, valamint a Hajdúkerület területéből, mely országgyűlési képviseleti joggal rendelkezett. Az új vármegye törzsterületét a volt Hajdúkerület városai adták: Hajdúböszörmény, Hajdúszoboszló, Hajdúnánás, Hajdúdorog, Hajdúhadház és Vámospércs, illetve a Szabolcs vármegyei Tiszacsege, Balmazújváros, Téglás, Egyek, Nádudvar, Püspökladány, Szovát, Tetétlen, Földes és a nemsokára községgé szerveződő Alsó- és Felső-Józsa. Nyakas 2018.

⁵⁵⁷ Takács 1984. 34. o.; Szakállas 1998. 28–29. o.

legnagyobb változást a hegyvidékek felől érkező román népesség letelepedése jelentette.⁵⁵⁸ A belényesi járást és a vele szomszédos területeket a románok lakták, akik a görög-katolikus rítust követik. A megye területén továbbá kisebb rác csoportot is számontartottak, ők jellemzően a városokban telepedtek le és kereskedéssel foglalkoztak. A rácok a románokhoz hasonlóan a görög-keleti vallást követték. A hódoltság idején a vármegye déli területei elnéptelenedtek, a hódoltság végétől jelentek meg új lakosok e térségben, például Szabolcs és Békés vármegyéből. A legnagyobb mértékű bevándorlás az 1700-as évek első két évtizedében történt (1702, 1708–1711 és 1714–1716 közötti években). A korábbi évszázadban Debrecen városa fele részben Szabolcs vármegyéhez tartozott, az egyesítést követően az egész Bihar vármegye igazgatása alá került. Debrecen lakosai közt voltak katolikus vallásúak, annak ellenére, hogy a városi polgárság református hitet vallott. Debrecen népessége jelentősen nőtt a hódoltság ideje alatt, elsősorban a Bihar vármegyéből idemenekültek gyarapították a lakosság számát.⁵⁵⁹ Várad térségében a magyarok mellett jelentős német, és kisebb rác csoport élt.⁵⁶⁰ 18. század folyamán újjászerveződött a vármegyében görög-katolikus és görög-keleti egyház.⁵⁶¹

Kolozsvár jellegzetesen városi és polgári intézményeinek működésére nagy hatást gyakoroltak a városban megtelepedett szászok. A 15. század közepére jelentősen átalakította Kolozsvár etnikai szerkezetét a Magyar Királyság területéről az oszmán-török hadak elől ide menekülő magyarság, a mohácsi vereséget követően újabb menekülő csoportok érkeztek, ami tovább növelte a magyarok létszámát a szász közösséggel szemben. Ez oda vezetett, hogy szimbolikus versengés indult a két közösség között.⁵⁶²

⁵⁵⁸ *Kristóf* 1998. 19. o.

⁵⁵⁹ *Kristóf* 1998. 19. o.

⁵⁶⁰ *Bél* 1978. 28–30. o.

⁵⁶¹ *Kristóf* 1998. 22. o.

⁵⁶² *Pozsony* 2001. 33–34. o.

1. térkép *Népmozgások a 18. században*⁵⁶³

A TÉRSÉGET SÚJTÓ TERMÉSZETI CSAPÁSOK ÉS JÁRVÁNYOK

Természeti csapások

A kontinens időjárását a 14. századtól kezdődően az úgynevezett kis jégkorszak⁵⁶⁴ befolyásolta, ami az emberiség történetének legjobban ismert klímaváltozása. A kis jégkorszakot a kutatók globális lehülésnek tekintik, ami az északi félgömbön körülbelül 0,6°C-os lehülést eredményezett. A periódus egyik legfontosabb éghajlati vonása a megnövekedett időjárási változékonyság, a szélsőséges időjárás volt, ami akár évtizedekre is állandósult. Ezzel együtt a vegetációs időszak, azaz a növények növekedési, illetve fejlődési folyamatai lerövidültek. A kis jégkorszak a 18. század végéig meghatározta a Kárpát-medence éghajlatát, hatására a térség történeti ökoszisztémájának működésében is változások következtek be.⁵⁶⁵ A 17. század első felére jellemző tartós hidegeket a századforduló enyhébb éveit követték, majd a 18. századot a hűvös-hideg időjárás jellemezte.

⁵⁶³ A térkép forrása: <https://tti.abtk.hu/terkepek/18-sz-telepites-nepmozgalom>

⁵⁶⁴ A kis jégkorszak fogalmát a kutatók kettős értelemben használják, egyrészt a 14 és 19. század közti gleccser-előnyomulások korszakát jelölik vele, másrészt az ugyanezen időszak éghajlatára alkalmazott metafora. *Rácz* 1999. 1131. o. A lehülés a kis jégkorszak idején tér- és időbeni változékonyságot mutatott, Európában a 17. század volt egyértelműen a leghidegebb, az 1690-es és az 1740-es évtizedekben a tavaszok rendkívül hidegek voltak, lásd pl. az 1709-es tavaszt alább. *Rácz* 2016. 25. o.

⁵⁶⁵ Az ökoszisztémák zavarai először a mezőgazdasági tevékenységet folytató peremvidékeken mutatkoztak. *Rácz* 2016. 30–31. o.

Magyarországon a lehülést a csapadék mennyiségének növekedése kísérte, a 16. század második felétől a 18. század végéig mind a négy évszak nagyrészt csapadékos volt. A Kárpát-medencében az évszakok időtartama megváltozott, időhatárai eltolódtak. A március például gyakorlatilag téli, a június pedig tavaszi hónapra vált, így a nyári időszak lerövidült és csupán a július és augusztus hónapokra korlátozódott.⁵⁶⁶

A Kárpát-medencében a 18. század eleji évek egyik legkritikusabbja az 1709. esztendő volt, ugyanis a kora újkori Magyarország történetének legerőteljesebb klímaváltozása sújtotta a harcoktól amúgy is kimerült országot.⁵⁶⁷ Az időjárási viszontagságok miatt az életkörülmények rendkívül megnehezedtek. 1709 telén Szabolcs vármegyében a hőmérséklet az évszakos átlagérték alatt maradt, a csapadék mennyisége magasabb volt az ilyenkor szokásosnál. Május derekán a hajnali hóharmat⁵⁶⁸ miatt a kukoricatermés java megsemmisült.⁵⁶⁹ Ezzel szemben a nyár az átlaghoz képest melegebb és csapadékszegény volt.⁵⁷⁰ Ezt követte a rendkívül esős őszi időjárás.⁵⁷¹

Ezen kívül a sorozatos sáskajárások⁵⁷² és árvizek sem könnyítették meg a térségben az életet. Szatmár vármegyét három alkalommal 1710-ben, 1775–1778 között és 1782-ben pusztította a nagy sáska invázió,⁵⁷³ továbbá a Tisza–Szamos–Kraszna folyók ölelte terület nagy árvizei miatt éhínségek alakultak ki.⁵⁷⁴ Két Szabolcs vármegyei település lakói például a Tisza áradásai miatt 8 évig nem művelhették földjeiket.⁵⁷⁵ A háború, éghajlati változások és ezek miatt kialakult mezőgazdasági válsághelyzet következtében éhínségek léptek fel és sorra jelentek meg a járványok.

⁵⁶⁶ Rácz 2000. 302–304. o.

⁵⁶⁷ Vö. Rácz 1995. 502–504. o.

⁵⁶⁸ Értsd: nagy kiterjedésű dér.

⁵⁶⁹ „Május 18. Virradólag lőtt nagy hóharmat, az törökbúznak jobb részit elvötte, dinnyét és tököt mindenütt nagy részint.” Réthly 1970. 84. o.

⁵⁷⁰ A 18. században számos meleg évtized ismert, köztük például az 1720–1730-as évekkel. Rácz 2016. 30.

⁵⁷¹ Rácz 1995. 502–504. o.

⁵⁷² A Kárpát-medencében a sáskajárás visszatérő problémának számított, általában 3–4 évig tartott egy-egy periódus és minden második évtizedben jelentkezett. A leginkább érintett területek a síkságok és folyóvölgyek voltak, melyek gyakran a fő termőterületekkel estek egybe. Vö. Kiss A. 2012. 125–126. o. A 18. század során először 1710 és 1711-ben pusztított Magyarországon és Erdélyben, majd 1731-ben több magyarországi vidéket. 1746-ban Törökországból Erdélyen keresztül érkezett újabb hullám. Rodiczky 1984. 27–29. o.

⁵⁷³ Réthly 1970. 51, 244, 248–249, 255, 300. o.

⁵⁷⁴ Nagy kiterjedésű, pusztító áradások voltak 1712-ben, 1715-ben, 1720–21-ben, 1740-ben, 1747-ben és 1779-ben. Az 1712. évi árvízről gróf Károlyi Sándorné így írt: „Én innet csak a nagy inséget írhatom, Szívem. Bereg, Ugocsa vármegyékbe s az Szamosközt éhel, hogy szintén nem hálnak, se té, se tova a vizek miá nem mehetvén. De a búzát csak nem veheti a szegínység. Ros és árpa bezzeg elkelne. Három, 4 falut feljártok, sem talállok egy tyúkot vagy csirkét pínzen, olyyan Isten ostora rajtunk.” Nyírbakta, 1712. május 4. Vö. Barkóczy 2017. 65. o.

⁵⁷⁵ Idézi: Réthly 1970. 89. o.

Járványok

A háborús időszak (Rákóczi-szabadságharc 1703 és 1711 között) és a természeti csapások okozta inséges idők következtében a legyengült lakosság soraiban a járványos betegségek,⁵⁷⁶ főként a pestis tombolt, a járványos évek száma elérte a 10-et.⁵⁷⁷ A 14. századtól a 18. század elejéig a pestisjárványok gócpontjának Európa nyugati fele számított. Az 1700-as évektől kezdődően a járvány az európai régió peremterületeire szorult vissza, a járványok egyre sűrűbben jelentek meg hazánk területén és egyre hevesebben tomboltak. A vidék a kuruc had mozgási, felvonulási -és utánpótlási területe volt, ennek ellenére a szabadságharc első öt évében csak elszórtan, kisebb góciókban jelentkeztek a pestises megbetegedések. Az Erdélyben 1708-ban kitörő ragály azonban az onnan menekülők által 1709 szeptemberétől-októberétől a Szatmár-beregi térségben is megjelent és tizedelte a lakosságot.⁵⁷⁸ Károlyi Sándor 1709–1710. folyamán vesztegzárat⁵⁷⁹ rendelt el a járvány megfékezése érdekében.⁵⁸⁰

1726 és 1750 között a járványok gócpontjának már Magyarország számított.⁵⁸¹ Az 1738–42-es volt az utolsó nagy országos járvány,⁵⁸² ekkor a legnagyobb pusztulás az ország keleti-délkeleti részén történt.⁵⁸³ Szabolcs és Szatmár vármegye területén 1739 nyarán ütötte fel fejét a ragály, a térség ekkor ismét vesztegzár alá került.⁵⁸⁴ A pestisjárvány miatt Nyíregyháza a 18. század közepére gyakorlatilag elnéptelenedett. 1755–1756 folyamán még Bereg vármegyét érintette a pestis egy hulláma.

A pestistől való rettegés minden embert arra készítetett, hogy a maga módján vegye fel a küzdelmet a kórral szemben. Sokan a menekülést, bujdosást választották. A megfutamodás azonban magában hordozta a járvány további terjesztését. A városok jellemzően a helyben maradást választották, bezárkóztak. 1737-től, a vesztegzár

⁵⁷⁶ 1707-ben a Duna mentén malária járvány tombolt, 1708–1711 között fekete himlő járvány szedte áldozatait: Magyarországon és Erdélyben félmillió haláleset. Vö. *Schultheisz* 2006. 202. o.

⁵⁷⁷ *Óri* 2005. 119. o.

⁵⁷⁸ *Kis* 1993. 84. o.

⁵⁷⁹ Hazánkban az első adat 1510-ből származik arról, hogy egy várost, történetesen Nagyszebent a vesztegzár mentett meg a pestistől. *Schultheisz* 2006. 204. o. A 18. század elején egyre több olyan rendelet jelent meg, melyek egy-egy járvány nagyobb kiterjedésének megakadályozását célozták. Az 1709. november 23-án kelt királyi rendelet hosszan sorolta azon városokat, ahol veszteglő intézeteket kellett felállítani. *Schultheisz* 2006. 205. o.

⁵⁸⁰ „Mivel a Tiszán túl való helységekben az dög igen eláradván az sok alá és fel járó dögös és pestises emberek miá... az megírt helységbeliek közül senki ne menjen az olyan dögletes helyekre, se pedig magokban ne bocsássanak olyan helyekről jövő embereket avagy csak leveleket is és semminemű kommunikációkat ne folytassanak, különben minden passusokon Tokajtól fogva alá a Tiszán mentében vadnak oly vigyázással rendeltetett emberek, hogy az kiket olyanokat vagy menni, vagy járnai tapasztalának, mindjárt levágattassanak és megégettessenek.” Idézi: *Fazekas* 1979. 96. o.

⁵⁸¹ *Tóth G.* 1995. 753, 758. o.

⁵⁸² *Fazekas* 1979. 99. o. Az akkoriban 68 147 lélekszámú Szabolcs vármegyében 13 478 lakos, tehát a teljes megyei lakosság 15,8 %-a pusztult el pestisben. Ezzel szemben Dávid Zoltán 1973-ban 60 000 összlakossággal és 9820 halálos áldozattal számolt. Vö. *Dávid* 1973. 95. o.

⁵⁸³ Szatmárban a 90 000 lakos 18,8%-a, 16 931 fő, míg Bereg vármegyében a 45 000-es lakosságában 9% volt a pusztulás. Vö. *Dávid* 1973. 95. o. Megjegyzendő, hogy a szerző tévesen 11%-ban határozta meg a halálozási arányt.

⁵⁸⁴ *Dávid* 1973. 80–82. o.

alkalmazásának kezdetétől a menekülés kevésbé megvalósítható lett országszerte. 1740-ben már a veszteglővonalak átlépőit halálbüntetéssel sújtották.⁵⁸⁵ Az intézményesített járvány elleni küzdelem konfliktusok sorát generálta, ugyanis a lakosságnak ismeretlen volt a vesztegzár, s ebből kifolyólag nem követték annak eljárásrendjét, eljárásait.⁵⁸⁶ Továbbá a vesztegzár ekkoriban a kereskedelem, a közlekedés és ezzel együtt a földművelés és a betakarítás megszűnésével járt, ami éhínséget eredményezett.⁵⁸⁷ Tehát elmondható, hogy a nagy járványokat megelőzte és követte is az éhínség. A válságok azon túl, hogy a népesség számának csökkenését idézték elő, felborították az élet megszokott rendjét, a normálistól eltérő körülményekhez kellett alkalmazkodni. A járványtól való félelem gyakran tömeges reakciót váltott ki, hiszen ezek a hétköznapi élettől eltérő események mindenkit érintettek valamilyen formában, és ezzel együtt hatással voltak az egyéni életutak alakulására.⁵⁸⁸ A konfliktus mintegy elkerülhetlenné vált. A szorongás és félelem feloldására adott választ az önkényes cselekvésekben találhatjuk meg.⁵⁸⁹

Az ökológiai kihívások feldolgozására és kivédésére a korszak emberének több lehetősége kínálkozott. Elsőként a környezeti válságokat el kellett helyeznie saját világképében, hogy pszichésen alkalmazkodni tudjon azokhoz.⁵⁹⁰ A keresztény közösségek a középkortól kezdve isteni büntetésként értelmezték a bekövetkezett természeti csapásokat. A katasztrófák okait a katolikus és protestáns teológusok másként látták, a katolikusok megítélése szerint az időjárási csapások okozói a boszorkányok, míg a protestáns szemlélet Isten igazságszolgáltatásaként fogta fel.⁵⁹¹ Az európai boszorkányüldözések okainak vizsgálata során Wolfgang Behringer⁵⁹² összefüggést vélte felfedezni az üldözések, az időjárásban bekövetkezett változások,⁵⁹³ a háborús vagy járványos időszakok között. Ennek értelmében tehát a járvány elmúltával kezdett erősödni az üldözés. Tóth G. Péter meglátása szerint, amikor az országban egészségügyi válság mutatkozott, a válság egyik jele lehetett a járvány (jelen esetben a pestis) közbenső területén például a vámpírhisztéria, míg a peremterületeken a boszorkánypánik.⁵⁹⁴

⁵⁸⁵ *Schultheisz* 2006. 205. o.

⁵⁸⁶ *Tóth G.* 1995. 772. o.

⁵⁸⁷ *Fazekas* 1979. 100. o.

⁵⁸⁸ Lásd pl. Kardos Mihályné Mátyusi Katalin esetét, aki vallomásában elmondja, hogy a férje eltűnése miatt (aki a pestis idején tűnt el) elsősorban öt gyanúsították.

⁵⁸⁹ *Tóth G.* 2020. 56–57. o.

⁵⁹⁰ *Rácz* 1991. 186. o.

⁵⁹¹ *Midelfort* 1972. Erről bővebben *A Boszorkány mint bűnbak* című fejezetben!

⁵⁹² *Behringer* 1990. 363–384. o.

⁵⁹³ A magyar szakirodalomban elsőként Rácz Lajos foglalkozott a kisjégkorszak klímátörténeti hatásaival. (*Rácz* 1989.)

⁵⁹⁴ *Tóth G.* 2020. 57. o.

Az általunk vizsgált térséget érő nagyobb krízisek és katasztrófák hatással voltak a térség életére, s mintegy generálhatták a társadalmon belüli feszültséget, ami a korszakban többek között a boszorkányvádaskodásokban csúcsosodott ki.

A BOSZORKÁNYSÁG MIATT PERBE FOGOTT SZEMÉLYEK SZABOLCS, SZATMÁR ÉS BEREK VÁRMEGYÉK TERÜLETÉN

Vizsgálatunk Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyék területét öleli fel az 1700 és 1783 közötti időszakban.⁵⁹⁵ A vizsgált periódus vég dátumaként kijelölt 1783-as évből ismert az utolsó, Szabolcs vármegyében boszorkányság vádja miatt indított általános bűnvizsgálat.⁵⁹⁶ Ezt követően nem került sor újabb vizsgálatokra a vármegyék területén. A három vármegyében több bírói fórum működött. Vármegyei törvényszék előtt Szabolcs vármegyében 73, Szatmárban 13 per zajlott, Bereg vármegyében 9. Uradalmi úriszéken (Nagykároly, Nyírbátor, Beregsurány, Munkács) 7 ügy volt napirenden. Városi törvényhatóság előtt összesen 32, ebből Felsőbánya városában 1 (Szabó Mártonné Jókusz Erzsébet ellen), Szatmárnémetiben 3 per ismert (Gyarmati Kata és Oláh Rupáné, Fodorné és Rubánné bábák, illetve Tánczos Istvánné Tótfalusi Anna és anyja, özvegy Szücs Jánosné Pajzos Éva ellen), kiemelkedő számot Nagybánya ért el az itt lefolytatott 28 perrel. (A boszorkányperek számbeli és törvényhatóság szerinti eloszlására lásd az 1. táblázatot!)

Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyében összesen 134 büntetőper folyt boszorkányság, babonás gyógyítás, varázslás, és ehhez kapcsolódóan házasságtörés, bigámia, emberölés kísérlete, továbbá becsületsértés,⁵⁹⁷ csalás, lopás vagy kuruzslás vádjával.⁵⁹⁸ A boszorkánysággal történt vádaskodás következtében lefolytatott sértési perek bírósági aktái a per és a bizonyítási eljárás menetét rögzítették írásos formában. A becsületsértési perek során, ha valakit boszorkánynak neveztek, de ezt az állítást nem tudták bizonyítani, akkor a rágalmozót marasztalta el a bíróság.⁵⁹⁹ Erre az általunk vizsgált területen is volt példa.

Ezen felül hatalmaskodás miatti büntetőperrel is találkozunk a vármegyék területén a korszakunkban. A boszorkányvadás során olyan esetekre is lelhetünk, ahol a perdokumentumokban a boszorkány sértettként szerepelt, ugyanis önkényeskedés, megtorló büntetés vagy kínzás áldozatává vált.⁶⁰⁰ Az önkényeskedés mögötti motiváció valószínűleg a boszorkányvadás keltette élethelyzetben keresendő, ugyanis ezt a felfokozott állapotot igyekeztek minél előbb megszüntetni. Ugyanakkor bizonyos esetekben az agresszióra való hajlam, a düh, a bosszúálló jellem is az önkényre vezethetett egyeseket.

⁵⁹⁵ Ehhez a fejezethez a következő nyomtatásban megjelent előtanulmányokat végeztük: *Kocsis* 2018. 263–271. o. és *Kocsis* 2021b.

⁵⁹⁶ Az eljárásrendre és jogszolgáltatásra lásd a disszertáció 6. fejezetét!

⁵⁹⁷ A becsületsértés a magánbüntettek közé tartozott, az eljárás többnyire a sértett keresetére indult, akárcsak a kisebb károkozások és hatalmaskodások esetében. *Kállay* 1996. 315. o.

⁵⁹⁸ A boszorkányperek során felmerült mellékvádakkal a későbbiekben részletesen foglalkozunk.

⁵⁹⁹ *Tóth G.* 2020. 248. o.; *Schram I.* k. 10. o.

⁶⁰⁰ Nyugat-Európában még 19. század első feléből is ismertek olyan esetek, ahol boszorkánysággal vádolt nők haltak meg fűrésztés alkalmával. Vö. *Davies* 1999. 90. o.

Szabolcs vármegye területén kettő, míg Szatmárban egy ilyen önkényes intézkedést ismerünk. 1702-ben például vizsgálat indult a szamosszegiek ellen amiatt, hogy maguk ítékeztek boszorkányperekben. 1710-ben a Rákóczi uradalom szigorú intésben részesítette a nyírbátori lakosokat, akik a saját községi törvényszékükön elítéltek és megégettek egy asszonyt. 1701–1702 folyamán a Szatmár vármegyei törvényszék vizsgálatot indított Mátészalka lakosai ellen, özvegy Dancs Mihályné boszorkánysággal vádolt asszony törvénytelen vízbe fojtásáért.⁶⁰¹ 1708-ban a Szabolcs vármegyei Dombrád bírójának és lakosainak megégettek egy boszorkányt. Mivel tettükkel a vármegyei tanács tisztjét megsértették, arra kötelezték őket, hogy fizessék meg az áldozat vérdíját. Az ilyen jellegű önbíráskodások megakadályozására ugyan mód nem volt, de a megesett túlkapási ügyek utólagos felgöngyölítésére lehetőség adódott.⁶⁰²

periódus	perek száma	vármegye	város	úriszék
1700–1710	9	2	6	1
1711–1720	24	17	7	-
1721–1730	30	20	8	2
1731–1740	21	15	4	2
1741–1750	12	9	2	1
1751–1760	27	23	4	-
1761–1770	8	7	1	-
1771–1780	2	2	-	-
1781–1783	1	-	-	1
összesen	134	95	32	7

1. táblázat *Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegye boszorkányperei törvényhatóságoként 1700–1783 között*

Tóth G. Péter számításai szerint 1740 és 1790 között a Magyar Királyság, Erdély és Horvátország területéről 928 mágikus tevékenységgel, boszorkánysággal gyanúsított személy büntetőügye, valamint 92 polgári per ismert, 114 személy boszorkányozása ügyében. Ebből 5 válópert az 1745 és 1765 közötti időszakból, valamint 87 rágalalmazási, becsületsértési pert ismerünk.⁶⁰³ A Magyar Királyság területén 1721 és 1780 között összesen 1569 főt fogtak boszorkányperbe, 95%-ukat, azaz 1497 személyt az 1760-ig eltelt négy évtized alatt. A legterhesebb évtizednek az 1721 és 1730 közötti bizonyult, ekkor 451 fő ellen indult boszorkányság miatt per.⁶⁰⁴

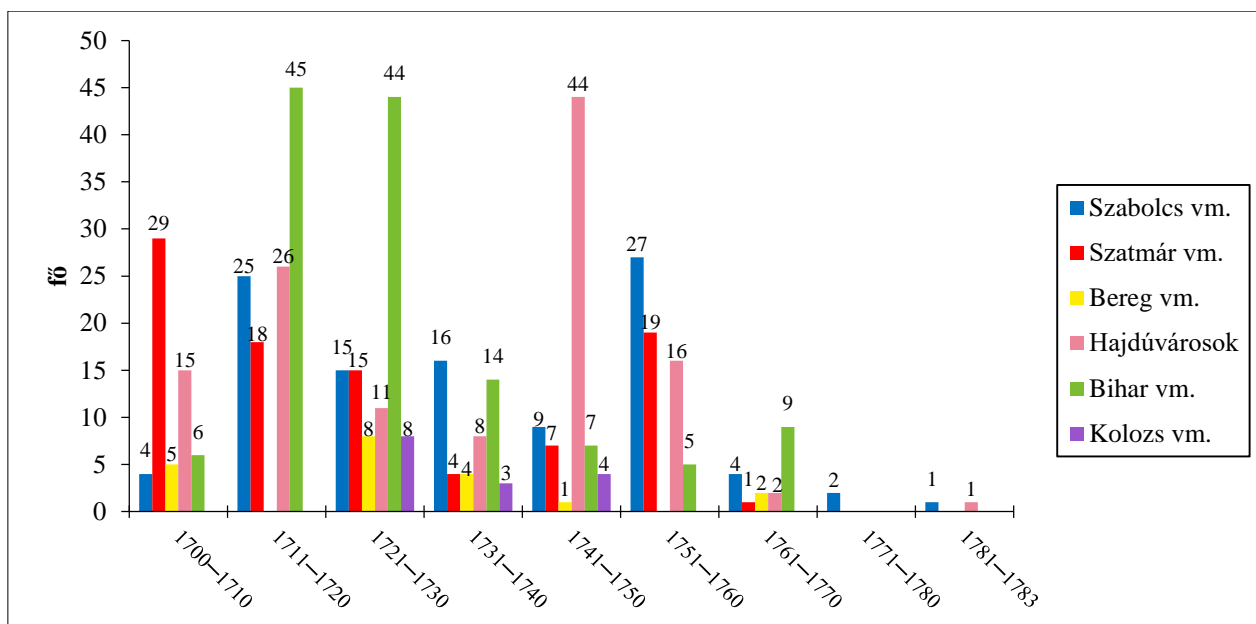
⁶⁰¹ Az 1680–1690-es években még tömeges volt az elrettentés célzatával alkalmazott boszorkányfűrésztés, főképp a Dunántúlon. Dunántúli ritkulásával párhuzamosan az 1710-es évek végétől megjelent a Tiszántúlon. 1711 és 1740 között a boszorkányperek és a vízpróbák száma meredeken emelkedett. Számuk a későbbiek jelentősen lecsökkent, de ennek ellenére még az 1720–1730-as években is volt rá gyakorlat, Szabolcs vármegyében még 1754-ben is sor került boszorkányfűrésztésre (Lásd Kardos Mihályné Mátyusi Katalin esetét a 137–140. oldalon!). A mérséklődés az 1728-as szegedi pert követően indult el uralkodói beavatkozásnak köszönhetően. *Tóth G.* 2020. 313. o.

⁶⁰² *Tóth G.* 2020. 360–361. o.

⁶⁰³ *Tóth G.* 2020. 394. o.

⁶⁰⁴ *Tóth G.* 2020.

Az alábbi grafikonnal igyekszünk szemléltetni, hogyan alakult a tárgyalt időszakban a perbe fogott személyek száma Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyékben, illetve a kontroll területeken:

2. ábra Perbe fogott személyek száma az egyes évtizedekben (1700–1783)

Az egyes vármegyék adatsorát nézve a különbség szembeűnő a perbe fogott személyek számának alakulására, illetve időbeli eloszlására vonatkozóan. Nagyon fontos megjegyezni azt, ami egyébként a grafikon alapján elsőre szembeűnik, hogy a perek nagy része a század közepéig lezajlott. Ez a tendencia az országos átlaggal megegyező képet mutat.

Szabolcs vármegyében összesen 97 különböző perbe fogott személyről van adatunk, közülük hárman többször is eljárás alá kerültek.⁶⁰⁵ Két olyan időszakot olvashatunk le a diagramról, amikor a vizsgálat alatt állók száma meghaladja a 20-at: 1711 és 1720, valamint az 1751 és 1760 közötti években, mindkét periódusban 25 és 27 fő. Ezen kívül az 1720-as és 1730-as években 15, illetve 16 személyt vádoltak boszorkánysággal. Ahogy arra már utalást tettünk, a mágia dekriminalizációját követően csökkent a boszorkányvádaskodás, de nem szűnt meg teljesen. Jól mutatja ezt az, hogy Szabolcs vármegyében az 1760 és 1783 közötti 23 évben összesen 7 fő ellen indult eljárás. A vármegye területén jellemzően a falusi közeg bővelkedett a boszorkányvadásban. Ezzel szemben Szatmár vármegye vonatkozásában elmondható, hogy a legtöbb boszorkányvaddal érintett személy Nagybányán, Felsőbányán és környékén élt. Itt a boszorkánysággért perbe fogottak száma összesen 64, közülük hét asszony ellen kétszer is indult eljárás.⁶⁰⁶ A városban több általános

⁶⁰⁵ Bunda Borbála, Sándor Simonné Tóth Ilona és Kardos Mihályné Mátyusi Katalin kétszer, míg Galgóczi Istvánné három alkalommal. Az asszonyokat minden eljárás alkalmával külön feltüntettük a grafikonban.

⁶⁰⁶ Erdélyi Jánosné Száva, Horsáné, Kécszináló Gáspárné, Mocsirán Györgyné, özvegy Szaszariné, Váczi Istvánné Székely Kata, Németh Jánosné Jókus Erzsébet. Az asszonyokat minden eljárás alkalmával külön feltüntettük a grafikonban.

bűnvizsgálat is zajlott a század folyamán. A tanúkihallgatásokon szerzett információk segítségével megtörtént a bevádolt személyek elleni vádak felderítése és aprólékos kivizsgálása, több esetben az ítélethozatalra is sor került. A város életében három intenzív üldözési hullám figyelhető meg, a második érinti a vizsgálati időszakunkat: ez 1697-től 1706-ig tartott. Az utolsó erőteljes üldözési hullám pedig az 1753-as általános bűnvizsgálat idejére és az utána következő évre tehető. A szatmári térségben összesen 85 főt fogtak perbe boszorkányság miatt, a szatmári vádlottak 75,29%-át tehát a Nagybányán és környékén lakók adták. A nagybányai asszonyokon kívül ismert egy további Szatmár vármegyei vádlott, név szerint Rápóti Jánosné Csepei Erzsébet, aki ellen szintén többször (1712-ben és 1718-ban) indult per. Bereg vármegyéről elmondható, hogy összesen 20 vádlotról van adatunk. Közülük 8 fő az 1721 és 1730 közötti években került vád alá. (A három vármegyében a boszorkányvaddal illetett személyek lakhelyeire lásd a 2. térképet a mellékletben!)

A kontroll területek vonatkozásában elmondható, hogy Bihar vármegye területén a legintenzívebb pereskedés a 18. század első felére tehető. A vármegye területén egy nagyobb hullám jelentkezett, mely az 1711 és 1730 közötti években tapasztalható. Ekkor a vármegye területén 127 különböző vádlotról van adatunk. Hasonlóan a Szatmár-beregi térséghez, itt is több olyan személy ismert, akik ellen többször is vádat emeltek.⁶⁰⁷ A vármegyei adatok alapján megállapítható, hogy az 1711 és 1730 közötti évtizedben volt a legmagasabb (45 és 44) a perbe fogott személyek száma. 1731-től kezdődően a vádlottak számában fokozatos csökkenés figyelhető meg 1761-ig. 1731 és 1740 között 14-en, a következő évtizedben 7-en, 1751 és 1760 között 5-en kerültek vád alá. 1761 és 1770 között minimálisan emelkedett a vádlottak száma (9 főre) az előző évtizedéhez képest, ugyanakkor az 1770-es években már nem indult per boszorkányság miatt.

Debrecenben és a hajdúvárosokban összesen 118 személy került boszorkányvád alá. A város életében két nagyobb hullám jelentkezett, Bihar vármegyéhez hasonlóan az 1711 és 1730 közötti években, valamint az 1740 és 1750 közötti évtizedben, utóbbi alkalommal összesen 47 személy ügyét tárgyalták.⁶⁰⁸ 1700 és 1710 között 15 személy ellen indult vizsgálat. Debrecenben fenyítőperről⁶⁰⁹ és hitehagyás⁶¹⁰ miatti büntetőperről is van adatunk. Fenyítőper indult 1702. május 2-án Késcsináló Péter ellen, mert egy bűvös-bájos személlyel szövetkezett és annak városban létét eltitkolta. Elmondása szerint többen is elcsalták

⁶⁰⁷ E személyeket minden eljárás alkalmával külön feltüntettük a grafikonban.

⁶⁰⁸ *Kristóf* 1998. 46. o.

⁶⁰⁹ Fenyítőper megnevezést használunk akkor, ha a mágikus tevékenységek büntető jellegű megítélése alacsonyabb szintű bíróságokon zajlott, ezek ugyanis nem rendelkeztek pallosjoggal.

⁶¹⁰ Szabó Istvánné Szöllösy Sárát debreceni előélete során boszorkánysággal vádolták.

magukkal, majd együtt pénznézésre⁶¹¹ vetemedtek. Pétert és további hat társát végül arra ítélték, hogy valamennyi pénzkeresés miatt, a város körül ásott vermet három nap alatt töltsék fel. 1743-ban a varázslással vádolt berekböszörményi Kis János juhászdoktor ügyében indult fenyítőper, aki a város tanácsának tudta nélkül költözött Debrecenbe. A férfi ellen 1743 és 1748 között ötször indult per.⁶¹² Az 1770-es években egyetlen személyt sem fogtak perbe, Böszörményből⁶¹³ ismert az utolsó vádlott, akit varázslással gyanúsítottak 1782-ben. Kolozsvárban a 18. században összesen 15 különböző személy ellen indult boszorkányper, az 1721 és 1750 közötti három évtizedben. A legtöbb vádlott, szám szerint hét az 1720-as években került eljárás alá.

Összevetve a Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyei adatokat a kontroll területekével, látható, hogy az összesen megvádoltak száma Bihar vármegyében és a hajdúvárosokban a legmagasabb. A perek gyakoriságát és időbeliségét tekintve a kontroll területeken a század második felében ritkultak perek és a perekben érintettek száma is jelentős csökkenést mutat. A perek „kuruzslópereké” alakultak át, illetve rágalalmazási perek formájában jelentek meg. Ezzel szembe Szabolcs és Szatmár vármegyékben az 1750-es években észlelhető egy-egy hullám. Ebben a periódusban 20-30 embert vádoltak meg boszorkánysággal.

A boszorkányperek és a részben rágalalmazási perek, becsületsértési keresetek számbavételekor az egykori területi besorolást követtük, így a Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyében nyilvántartott eseteket külön alfejezetben tárgyaljuk. Az egyes vármegyei pereket kronologikus sorrendben tekintjük át, az időrendiségen belül a vád vagy vádlottak tekintetében összekapcsolódó pereket együtt kezeljük, továbbá egységében vesszük górcső alá a boszorkánysággal jobban terhelt falvak, városok pereit is, ezzel kialakítva egy átláthatóbb rendszert a vármegyei boszorkányperek ismertetésében.

SZABOLCS VÁRMEGYEI ESETEK ISMERTETÉSE

1700–1727 közötti perek

Szabolcs vármegyében az 1700 és 1710 közötti években egy ügyben indult vizsgálat, három személy ellen. 1702-ben Balkányban Lökőné, másképpen Oláh Jánosnéval, Galgóczi Istvánnéval és Fekete Istvánnéval szemben folytattak le vizsgálatot. A 12 meghallgatott tanú

⁶¹¹ A korszakban igen gyakran alkalmazott mágikus eljárás az elrejtett pénz vagy kincs felkutatására. Ahogy a fenti példa is mutatja, nem csak a nézők végezték a pénznézést. A pénznézés Pócs Éva szerint nem vezetett önmagában boszorkányvádroz „hacsak nem volt jogtalan pénzkicsalás”. Pócs 1997. 177. o.

⁶¹² Kristóf 1998. 159. o.

⁶¹³ Böszörmény és egyéb hajdúvárosok boszorkánypererei lásd: Komáromy 1898a. 427–429. o. és Komáromy 1898b. 427–428. o.

rontásról számolt be. Kis Gergely, aki gyermeke és felesége halála miatt Galgóczinét okolta, valamint Virág Mihály is említést tesz arról, hogy Gergely könyök csontjait Galgócziné hegedű lábának tartja. Fekete Istvánnéra, az orosz bábára⁶¹⁴ három gyermekágyas asszony is reá vallott. Ezen kívül a legtöbb tanú beszámolójában utalás történt egy korábban megégetett balkányi boszorkányra, Márton Györgynére. Az elbeszélésekből kiderül, hogy Márton Györgyné boszorkánynak kiáltotta⁶¹⁵ Galgóczinét és Fekete Istvánnét. Hallották „Márton Györgynének szájából azt is, hogy Kis Gergely feleségit, gyermekit Galgóczi Istvánné ökre vesztette meg, az könyök csontjai[t] is hegedű lábának tartja.”⁶¹⁶ A tanúk által említett csontkiszedés a boszorkányok által elragadottak elbeszéléseiből ismert leginkább.⁶¹⁷ Az elragadottak boszorkányságba való avatásának elemeként megjelent olykor a csont kiszédése. A csontkiszedés a feldarabolás és felélesztés mellett az eurázsiai sámánavatással összefüggésben ismert.⁶¹⁸ A megégetett Márton Györgynére vonatkozó egyéb adatot nem találtunk. A három boszorkánysággal vádolt balkányi asszony ügyében valószínűleg nem született meg az ítélet.

1712-ben két újabb vádlott került bíróság elé, ekkor özvegy Takács Györgyné Hogyiska Mária és Varga Miklósné Nagy Mária agilis⁶¹⁹ asszonyok ellen vizsgáldtak⁶²⁰ boszorkányságuk miatt. Özvegy Takács Györgynét máglyahalálra ítélték, míg Varga Miklósnét vízpróbára bocsátották.

1713-ban Galgóczi Istvánné került ismét boszorkányság vádja alá, ezúttal Orosz Jánosnéval együtt vádolták. A boszorkányság vádjának bizonyításán túlmutat, hogy a tanúk vallatása során az alábbi kérdés is elhangzott: „Ha ki valamit tudna vagy boszorkányságot, vagy egyéb hijában valóságot tudna, mely az Isten törvényivel ellenkezik, hiti után tartozik megmondani.”⁶²¹ (Kiemelés utólag.) A meghallgatott 25 tanúból négyen emelték ki vallomásukban Galgócziné boszorkányságát, köztük a már 1702-ben is vallomást tevő Kis Gergellyel. A többiek más falubeli asszonyokat is emlegettek, s kitértek azok boszorkányságos cselekedeteire. A harmadikként meghallgatott tanú, Deák István az alábbiakat idézte fel: „Feleségemtől bordát kért Galgóczi Istvánné, melyért feleségemet kértem, menjen vissza, adja oda a bordát, de nem cselekedte, mert utunk volt. Hanem

⁶¹⁴ Az asszony rutén származású volt. Az orosz szó hangsúlyozása a bába etnikai hovatartozásának megjelölésén túl a szakmai felkészültségére is utal. Az oláh és orosz jelzők a negatív emberi és egyben szakmai tulajdonságokat fejezték ki. Vö. *Krász* 2005b. 38. o.

⁶¹⁵ A boszorkánykiáltás a közkiáltás jogszokásának egyik alakja. A „boszorkánykiáltás” tartós becstelenítési, sértési forma volt. Vö. *Tóth G.* 2020. 238. o.

⁶¹⁶ *Bessenyei* II. k. 507. o.

⁶¹⁷ Lásd: *Magyar* 2021. 2. k. 121. o.

⁶¹⁸ Vö. *Pócs* 1986. 219–222. o.; *Pócs* 1989. 79, 89. o., valamint *Pócs* 2001b. 221. o.

⁶¹⁹ Nemes anyától és nemtelen apától született.

⁶²⁰ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 13. №. 68. 1712, Hogyiska Mária, Nagy Mária. A boszorkányvád alá kerültek között különösen „veszélyeztetett” társadalmi csoportokhoz sorolhatók a jobbágyok, a zsellér feleségek, a cigányok, vagy a török asszonyok mellett az agilisek is. Vö. *Jenei* 2005.

⁶²¹ *Bessenyei* II. k. 508–510. o.

hazajövén odavitte feleségem, de akkor nem kellett. Ez 1 ingért harmadnapra megholt.”⁶²² A haláleset előtti konfliktus tulajdonképpen abból ered, hogy Galgócziné kölcsönkérte Deáknétól a szövőszékhez tartozó bordát, hogy egy ingre való vásznat tudjon szőni. Amiért pedig nem kapta meg idejében a kért eszközt, megsértődött, s később már nem is kellett neki. A tanú értelmezésében tehát felesége halála amiatt következett be, mert nem adták oda Galgóczinének a bordát. Hasonló esetről számolt be Orosz János is, aki „felesége szájából hallotta, lábát Galgóczi Istvánné vesztette meg, hogy vásznat nem adott neki.”⁶²³ A hatodikként meghallgatott Nemes János hallotta „Márton Györgyné szájából, [hogy] Galgóczi Istvánnét nyilvánvaló boszorkánynak mondotta.” Vida Erzsébet pedig vallomásában arról beszélt, hogy „Mária leányát az öléből el akarta vinni Galgóczi Istvánné, de nem engedte az anya gyermekét elvinni, hanem a padlatkán⁶²⁴ elment, de ugyanaz gyermeket megette és abban holt meg.”⁶²⁵ Az ügy ítélete hiányzik, de tudható, hogy a két asszony kiszabadult a kisvárdai tömlöcből. Erre a következő, 1717-es per tanúvallomásaiban található egyértelmű utalások.

Az 1714-et követő időszakban a vádlottak száma elérte a 22-öt, ezt követően átmeneti csökkenés következett be. 1715-ben 11 személy került a vádlottak padjára, ebből 10-en ugyanazon ügy kapcsán. A 10 megvádolt eszlári, löki, dadai, petneházai és buji asszony⁶²⁶ elleni perről a vármegye közgyűlési jegyzőkönyvében található meg a bejegyzés. Az asszonyok istentelen praktikák művelésének vádjában bűnösnek találtattak, az ítélet értelmében tortúrát követő megégetés várt rájuk.⁶²⁷ Szintén a vármegye közgyűlési jegyzőkönyvében szerepel ugyanebben az évben Oláh Andrásné Gyulai Erzsébet ügyéről egy bejegyzés, azzal az ítélettel, hogy az asszony vettessék tüzre.⁶²⁸

Időrendben haladva, 1716-ban öt asszony ellen indult vizsgált Kisvárdán. Pap Zsófia, Csutora Mihályné Orosz Katalin és Fekete Mihályné Fekete Zsófia boszorkánysága nem nyert bizonyágot, így őket tömlöcükből szabadon bocsátották.⁶²⁹ A Létán lakó Király Mihályné Fekete Pandát⁶³⁰ és leányát Király Erzsókot, valamint Daraban Jánosné Vincze Ilonát boszorkánysággal, varázslással és embervesztéssel gyanúsították. Az egyik tanú, Oláh András Királyné boszorkányságáról azt vallja, hogy „hallottam én bizonyosan a Király

⁶²² *Bessenyei* II. k. 508. o.

⁶²³ *Bessenyei* II. k. 509. o.

⁶²⁴ Értsd: padló. A padlatka a padló népies kifejezése. Lásd a *Magyar Nyelv Értelmező Szótára* vonatkozó szócikkét! MÉSz 5. k. 602–603. o.

⁶²⁵ *Bessenyei* II. k. 509. o.

⁶²⁶ Megjegyzendő, hogy a *Magyarországi boszorkányság forrásainak katalógusa* regesztájában két esetben a helységek nevét nem jól tüntették fel. Ezek helyesen: bajai helyett buji és prinzi helyett petneházi.

⁶²⁷ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. a. 18. Fol. 492–493. 492/b-től kezdődik, 1715. november 8, hely a 492/an.

⁶²⁸ *Schram* II. k. 303. o.

⁶²⁹ *Schram* II. k. 304. o.

⁶³⁰ A Panda az Anna női név általános elterjedt becéző alakja. Becenévként és önálló keresztnévként egyaránt használhatták.

Mihályné szájából »Ha hazajő Anda Tamás, én mindjárt meggyógyítom, én is *az én mesterségemet az édesanyámtul tanultam, mert az ördögök engemet is megvesztettek volt, azzal a mesterséggel gyógyultam meg.*«”. (Kiemelés utólag.) Majd Királyné boszorkányságát megerősítendő, előadott a tanú egy történetet. Eszerint egykor hajadon leányának kérője jött, de Király Mihálynénak is volt egy eladósorban lévő leánya. Mivel a legény nem Királyné lányát kérte meg, a tanú leányát „egész héten úgy elkínózták, hogy mint a fába lakó féreg úgy ordított.” Egy hét elteltével András elment Királynéhez, s kérte „tapogasd meg az én leányomat, igen nagy gyanúságom vagyok reád.” Királyné maga helyett saját lányát küldte a betegeskedő leányhoz, aki ezt követően rögtön jobban lett. András az általa elmondottakat nyomatékosította kijelentésével: „ezt pedig Király Mihályné cselekedte tulajdon maga, mert tiszta boszorkány, Isten engem úgy segítjen.”⁶³¹ Királyné és leánya ügyében az ítélet hiányzik.⁶³²

1717-ben négy személyt fogtak perbe, köztük egy nemesasszonyt, Krucsay Jánosné Tolvay Borbálát.⁶³³ A nemesasszonyt sógora, Krucsay Márton⁶³⁴ vádolta paráznsággal, állíttatta bíróság elé és kérte kivégzését. Az ítéletet (pallos általi lefejezés)⁶³⁵ a kisvárdai vár délnyugati földbástyáján hajtott végre Debrecen hóhérja.⁶³⁶ Ebben az évben egy másik ügy kapcsán Orosz Jánosné Monis Erzsébet és Péter Istvánné Nagy Ilona ellen folyt vizsgálat, rajtuk kívül újra a boszorkánysággal vádoltak között szerepel Galgóczi Istvánné neve is, aki korábban már két alkalommal volt bíróság előtt.⁶³⁷ Az első meghallgatott tanú, Eszteró Mátyás vallomásából kirajzolódik az a törekvés, amikor a boszorkánysággal megvádoltak neveznek meg feltételezett boszorkányokat, vagy utalást tesznek arra, hogy a közösségen belül mások is gyanúsíthatók ilyesmivel. Mátyás hallotta, amint Monis Erzsébet száját az alábbi szavak hagyták el: „az Isten soha ne áldja meg a balkányi embert, ha Galgóczinét meg nem égetik, mert nagyobb boszorkány ő nála. Galgóczi Istvánnénál áll a zászlójok, Csinálóssy Jánosné a zászlótartójok.”⁶³⁸ Tóth Demeter felesége pedig gyilkossági szándékkal is megvádolta Galgóczinét. Azt vallotta „ötet egy egész esztendeig kinzotta Galgóczi Istvánné, az ablakon járt be hozzája, hívta ki a kútba, hogy beleölje.” Mivel az asszony nem ment, Galgócziné a haját tépte, pofozta, kínoztá, amikor az orvostól jött hazafelé meg is fenyegette: „No, kutya, használ-e az orvosság?”. Egyéb boszorkányságát

⁶³¹ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 17. №. 105-106. 1716. szeptember 23, Király Mihályné Fekete Panda.
⁶³² Uo.

⁶³³ Krucsay Jánosné Tolvay Borbála ügyével Szoboszlai György tanulmányában részletesen foglalkozott. Lásd: *Szoboszlai* 2002.

⁶³⁴ Szabolcs vármegye ispánja.

⁶³⁵ A pallossal való lefejezés jellemzően a nemes emberek „kiváltsága” volt, de akadt kivétel.

⁶³⁶ *Kovács* 1899. 231. o.

⁶³⁷ Schram II. k. 304. o. Lásd még: *Kocsis* 2021a.

⁶³⁸ *Schram* II. k. 308. o. Lásd továbbá *A perszövegekből kirajzolódó egyedi vonások* című fejezetet!

nem tudja, de Galgóczi Istvánnának „az fejére teszi az kezét, s úgy esküszik reá,⁶³⁹ hogy nyilvánvaló boszorkány.”⁶⁴⁰ A 14. meghallgatott tanú, Juhász István egy házban lakott Orosz Jánosnéval, „aki igen szorgalmatos volt, minden este az ajtó bezárlásban”. Megkérdezte tőle, miért zárja be olyan szorgosan az ajtót, amire Orosz Jánosné azt felelte: „azért, hogy Galgóczi Istvánnétől félek, hogy megöl”. Majd István azon kérdésére, miért ölné meg őt Galgócziné, így folytatta: „azért, hogy mióta Várdából megszabadultam, csak háromszor voltam oda vélek, többször nem. Kenőcsöt is ő adott, az kivel megkentem magamat.”⁶⁴¹ Itt az úgynevezett boszorkánykenőcsre történt utalás, amellyel, ha bekenték testüket, repülni tudtak és társas összejöveteleken jelenhettek meg. A tanú ekképp zárta az Orosznétől hallottakat: „de az Isten soha ne áldja meg a balkányi embert, ha Galgóczinét meg nem égetik, mert nagyobb boszorkány ő nála. Galgóczi Istvánnénál áll a zászlójok, Csinállossy Jánosné a zászlótartójok.”⁶⁴² A források az ügy végkimeneteléről hallgatnak.

1719-ben zajlott le Varga Borbála és Sotya Mártonné Kovács Anna pere Kisvárdán. Töredékes periratukból megtudjuk, hogy előbbi boszorkánysággal vádolták, utóbbi ellen boszorkányság mellett férjgyilkosság (mariticideum) kísérlete miatt indult vizsgálat. A férjgyilkosság megkísérléséről a meghallgatottak közül Gyüre János számolt be legrészletesebben, igaz másodkézből hallott információk alapján idézte fel a történetek egy részét. „Hallotta egy rab asszonytul, akit is Hajdú Péterrel együtt megeskettek, hogy hiti szerint vallotta volna ezen szókat »egy Istenem, lelkem, én egyebet nem tudok, hanem hogy elsőben selymet adott egy boszorkány asszony Sotya Marcinénak, azon próbálták elsőben. Azután tudakozza tőle azon asszony, használt-e vagy sem. Mondja arra, bizony nem használt a semmit is. Mondja arra a boszorkány asszony: ne búsulj, mert csinállok olyat, fog használni, aminthogy benn is volt az üveg a tömlőben. De miképp, s mi végre vitték be, nem tudja.« Azután megesketvén a nótáriusné asszonyom szolgálóját, azt vallotta, hogy látta szemeivel háromfélét azon boszorkánynál. Kérdi tőle [Gyüre János], micsoda szer lehet az. Mondja arra, ez mind a három majoranna mag. De az említett szolgáló mondja neki »az első, látom majoranna mag, a másik fekete pók, a harmadikat nem tudom, micsoda« merő hamisság a szód, mert a másik tisztádon tiszta fekete pók. Egy alkalmatossággal⁶⁴³ látja, hogy jön Sotya Marciné a tömlőc ablakára, kéri azon boszorkánytól az üveget, mondja neki »Kell nekem

⁶³⁹ Bizonyos esetben fejre történő esketést is alkalmaztak, ezzel fokozva az eskütétel súlyát. Ekkor a tanú a gyanúsított fejére helyezte kezét, s így mondta el az esküt és a gyanúsított elleni terhelő vallomását. Vö. *Tóth G.* 2020. 237. o.

⁶⁴⁰ *Schram* II. k. 307. o.

⁶⁴¹ A boszorkányperek orvostörténeti háttéréről és benne a boszorkánykenőcsről, mint hallucinogén anyagról lásd: *Szilágyi* 1984., valamint *Györei* 1998. A nyomozások során a különböző kenőcsök vagy zsírok a boszorkányszombat és az ördögsvöetség tárgyi bizonyítékaiként szolgálhattak. *Tóth G.* 2008a. 261. o.

⁶⁴² *Schram* II. k. 308. o. A cáluşari-szerű társaságokra a boszorkánykompaniák tisztségei és a tisztségekkel együtt járó kellékek, pl. zászló, dob, valamint ezeknek őrzése utal leginkább. Ehhez lásd: *A perszövegekből kirajzolódó egyedi vonások* című fejezetet!

⁶⁴³ Értsd: alkalommal.

még az az üveg.« Sotyáné feleli rá »Üssön meg a guta veled együtt, ha mégsem kész.« Azzal elment onnét.»⁶⁴⁴ A vizsgálat során nem tudták Sotya Mártonné bűnösségét bizonyítani, a meghozott ítélet értelmében az asszonyt szabadon bocsátották.⁶⁴⁵

1725-ben újabb három vádlott került bíróság elé ugyanazon vizsgálat során.⁶⁴⁶ Gábor Erzsébet, Kutassy Istvánné Kisantal Anna, Sunyi Péterné Szép Dorottya cigányasszony boszorkányság vétkében bűnösnek találtatott, a bíróság a megégetésükről döntött. 1726-ban egy házaspár, Kelemen György és felesége,⁶⁴⁷ valamint Szűcs Péterné Szenyutka Mária és özvegy Taraczkay Jánosné ellen indult per. Kelemen Györgyöt és feleségét boszorkánysággal és rontással vádolták, az ügyben az ítélet hiányzik. A vallatás során a tanúknak feltett kérdések között egy bizonyos colonk⁶⁴⁸ után érdeklődtek: látták-e a házaspár nyakában, s ha igen, tudják-e miért viselik. Több tanú is látta nyakukban ezt a colonkot, de annak tulajdonképpeni funkciójáról nem tudtak konkrétummal szolgálni. Az egyik tanú beszámolójában kitért arra, hogy „Nagy Ferenc főesküdt uram kirángatta a colonkot Kelemen György nyakából és mondotta, hogy »Ebben van minden mesterséged és ezért nem tehet a falu [ellened] sem törvénnyel, sem egyébbel...«” Ennek a nyakban hordott tárgynak minden valószínűséggel a tulajdonosa is varázserőt tulajdonított. Számos törvény ellen alkalmazott mágikus tárgyat ismerünk a magyarországi tanúvallomásokból. Ezeket annak érdekében használták, hogy elkerüljék a börtönbe jutást, a bírósági eljárást, illetve elősegítsék a börtönből való szabadulást. Ide sorolhatók az amulettek, a különböző varázsszerekkel megtömött zacskók, vagy az egészen bizarr „eszközök”, mint például kivégzett emberek testrészei, vagy hallottól származó ruhadarabok. Utóbbiak a törvény elleni védekezés leghatékonyabbjának minősültek a kora újkori Magyarországon is.⁶⁴⁹

Szűcs Péterné Szenyutka Máriát boszorkánysággal és rontással vádolták, ezen kívül az utrumból kiderül az is, hogy 1720-ban már volt letartóztatás alatt.⁶⁵⁰ A Csoma András⁶⁵¹ jelenlétében meghallgatott tanúk termékenységű és szerelmi varázslatról számoltak be. Maczkó Erzsébetnek például felajánlotta Szűcs Péterné, hogy „minek előtte esketőre visznek, jelentsd meg nekem mikor, és én olyat csinállok neked, valahány esztendeig kívánod, annyi esztendeig nem léssen gyermeked, és az urad sem verhet meg.«” Divinczky Judit hallotta Hadady Katától, hogy „a jobb lábán hugyozzon alá és a hús körmét vakarja meg, s adja meginni a legénynek és feleségül elveszi.”⁶⁵² Monus Katalin hallotta Szűcs

⁶⁴⁴ Bessenyei II. k. 511. o.

⁶⁴⁵ Schram II. k. 309. o.

⁶⁴⁶ MNL SzSzBvMl, IV. A. 1. b. Fasc. 26. №. 190. 1725. Kutassy Istvánné, etc.

⁶⁴⁷ Illésy 1891. 353–355. o.

⁶⁴⁸ Egyfajta talizmán, melynek csoda erőt tulajdonítottak. A colonkra vonatkozó bővebb magyarázatot lásd: Illésy 1891. 354. o.

⁶⁴⁹ Vö. Tóth G. 2008a. 247–249, 264. o.

⁶⁵⁰ Schram II. k. 312–314. o.

⁶⁵¹ Szabolcs vármegye ügyésze.

⁶⁵² Schram II. k. 312–314. o.

Péternétől, hogy „Szűcs Péter el nem vette volna ötét, ha a hajábul, fanábul vágott és a jobb sarkán háromszor megfordulván a jobb lábán lehugyozott, és abbul a sarka helyébül való sárbul egy ujnyit felvevén, a húsz körme megvakarását is a pálinkában tevén megadta innia, és úgy vette el...”. Ugyancsak hallotta Hajdu Tamásné, hogy „Pap Jánosnak olyan port adott Szűcs Péterné, hogy ha a tanácsnak szeme közzé szórta volna, törvényt nem tehettek volna ellene.” A törvénykezés meggátolása érdekében az itt említett két példán kívül a térségben más praktikát is alkalmaztak. A Szatmár vármegyei Nagybánya környékén úgy tartották, ha sírhalmokról összehordott földet hintenek a bírák elé, azzal megakadályozható az ügy felgöngyölítése.⁶⁵³ A Szűcs Péterné ellen lefolytatott ügyben megszületett az ítélet, máglyahalállal büntették az asszonyt.

A Taraczkay János özvegye⁶⁵⁴ elleni eljárásban Jármí Gábor⁶⁵⁵ és Jármí Zsigmond⁶⁵⁶ jelenlétében zajlott a tanúvallatás. A kihallgatott öt tanúból hárman egy rontásesetről számoltak be. Mindhárman rokonuk, Nagy István betegségének és későbbi halálának okozójaként nevezték meg Taraczkay Jánosnét. Az áldozat apjának vallomása szerint az özvegyasszony megfenyegette fiát, mely fenyegetést követően „ugyanabban az esztendőben ágyba esett a fia, és míg a lélek ki nem szakadt belőle, mindaddig vérrel köpdösött [...] azt is tudja és látta, hogy mikor megholt is, *nem merevedett meg, mint afféle rendszerint való halállal megholt ember, hanem mindenfelé hajlók volt annak tetemei.*”⁶⁵⁷ (Kiemelés utólag.) Egy további tanú hallotta egy kvártélyos legénytől, aki Taraczkaynénél volt beszállásolva, hogy „egy alkalmatossággal Taraczkayné kétfelé ütötte a tüzet és odahajolván beleokádott, abbul lévén egy pogácsa, kit is az urának megadott enni – majd így folytatta vallomását –, mely pogácsának megétele után az ura, Taraczkay János ágyba esett és meg sem gyógyulhatott belőle, hanem csak hirtelen megholt, mint az ember ökle olyan látszott a torkában.”⁶⁵⁸ Az utolsó tanú által elmondottakhoz szükséges megjegyeznünk, hogy nem egyszer a beszállásolt, úgynevezett kvártélyos katonák közül kerültek ki a boszorkányvádaskodók, vizsályt szítva ezzel a lakosságon belül.⁶⁵⁹ A lefolytatott ügyben megszületett az ítélet, az özvegyre hóhér általi pálcázást és a vármegye területéről való kiűzést szabtak ki büntetésül.

1727-ben újabb két asszonyt vádoltak meg boszorkánysággal. A Réz Benedekné Pásztor Anna⁶⁶⁰ elleni vallomások rontásról számolnak be. Nagy Erzsébet elmondása szerint férjét Réz Benedekné vetni hívta, s miután az nem ért rá menni, Réz Benedekné

⁶⁵³ További példákat hoz: *Erdélyi* 2021. 3. k. 187–188. o.

⁶⁵⁴ *Schram* II. k. 310–312. o.

⁶⁵⁵ Szabolcs vármegye szolgabírója.

⁶⁵⁶ Szabolcs vármegye esküdtje.

⁶⁵⁷ *Schram* II. k. 311. o.

⁶⁵⁸ Uo.

⁶⁵⁹ Vö. *Klaniczay* 1998. 293. o.

⁶⁶⁰ *Schram* II. k. 314–318. o.

megfenyegette az ő férjét. „Másnap estére nagy viszketegség esvén az urának a lábára, kevésbé megvakarta, amely is a vakarás után felette elvetemedett.” Egy szomszéd azt javasolta, hogy kösse, orvosolja férje lábát. Az asszony a tanácsot megfogadva bekötötte férjének lábát, de a kötés alatt „mindjárt felette való teméntelen féreg, pondró termett az urának a lábába, úgy annyira, hogy valamíg a kötést le nem ótta⁶⁶¹ a lábáról, mindaddig a férgek, pondrók a lábából ki nem vettek. Annak utána pedig csakugyan lyukakkal kifakadozott az urának a lába, végre mankóra szorulván csakugyan abban holt meg.”⁶⁶² A további meghallgatott tanúk nagy része szintén arról számolt be, hogy Réz Benedeknél különböző mezőgazdasági munkákhoz segédkezeket kért, melynek visszautasítását követően esett a rontás a károsultakon, vagy azok jószágain. Más esetekben pedig akkor, ha az ismerősök kérték a Réz Benedeknél a neki adott kölcsönök megadását. Az asszony ügyében megszületett az ítélet, mely máglyára vetésről döntött, azzal a célzattal, hogy „szörnyűséges példaként álljon mások előtt.” Özvegy Sándor Simonné Tóth Ilona⁶⁶³ boszorkányságáról a meghallgatott tanúk semmit sem tudtak, így az ügyben elhalasztó ítélet született.

Az 1728 és 1750 közötti két évtized perei

„Te ettél meg ördög adta, ha gyógyíts meg, mert megégettetek!” – boszorkánypererek vármegyeszerte 1728 és 1731 között

Az 1728 és 1750 közötti időszakra vonatkozóan az adatok igen szórtaak, összesen 29 személy került vád alá. 1728-as perében Gönczi Erzsébet szolgálóleányt és Istenatta Lelkű Judit cigányasszonyt ördöngösséggel vádolták. A kihallgatás során a kérdőpontok egy bizonyos nyers fonálból készített csomóra irányultak leginkább, melyet Gönczi Ersók kérésére a Judit nevű cigányasszony készített el. Ennek célja a szerelmi kötés volt, Ersók ugyanis tekintetes Nagy Gábor úr Szabó Jankó nevű kocsisát magához akarta hódítani. Berczely András „hallotta a cigányasszonytul, hogy mondotta »Gönczy Ersók nekem kenyeret és egyebet ígért, hogy csináljak olyat, hogy Szabó Jankó őtet elvegye.« és úgy csinálta azon kötéset, mivel másképpen sem élhetett.”⁶⁶⁴ A vallomásokból kiderül, hogy a Jankó ingujjával összecsomózott kötelet Ersók a küszöb alá, majd a lótrágyában ásta el. A kötésen azonban a várakozásokkal ellentétben nem Jankó, hanem a csikóslegény ment át. Egy másik tanú, Elek András „tudja, hogy az említett legénynek semmi baja nem volt, de hogy azon kötésen

⁶⁶¹ Értsd: oldotta.

⁶⁶² Schram II. k. 315. o.

⁶⁶³ Bessenyei II. k. 515–517. o.; Schram II. k. 328. o.

⁶⁶⁴ Schram II. k. 320. o.

általment, minden köntösébül annyira kidagadott, hogy majd csak meg nem fült.⁶⁶⁵ Rác György hasonlóképpen idézte fel a történeteket: „Nem tudja, ha a csikó ló tanítólegény ment-e által a kötésen, és abbul lett-e nyavalyája, de tudja, hogy igen beteg volt, és köntösébül kidagadván csak bundát viselhetett...” Szabolcs vármegye nemesi törvényszéke a lefolytatott vizsgálatot követően Gönczi Erzsébetet testi fenyítésre, 35 pálcaütésre ítélte, Istenatta Lelkű Judit cigányasszonyt pedig kiűzte a vármegye területéről.⁶⁶⁷

Ugyanezen ügy irataihoz kapcsolódva található meg a sedriának Szabó, más néven Farkas Györgyné Barát Erzsébet elleni pere. Az asszonyt rontással, fenyegetőzéssel vádolták. Nyilvános fenyegetőzése miatt hamarosan, akármilyen szerencsétlenség vagy betegség történt a közösségben, Barát Erzsébetet okolták. A tanúk meghallgatására Eszláron került sor, Bessenyei Zsigmond⁶⁶⁸ és Farkas János⁶⁶⁹ jelenlétében. Két évvel korábban, 1726-ban is történt már egy kihallgatás. Egy Hadadi István nevű tanú „tudja nyilván s bizonyosan, hogy boszorkányi, ördögi mesterséget űzött, mivel a deutralis személy,⁶⁷⁰ nem más vesztette és gyógyította meg is feleségének a kezét, a mutató és hüvelykujjai között feleségének tiszta hússal kicsúcsorodott⁶⁷¹ [...] jobb kezén.”⁶⁷² Vass Ferencné Halmi Erzsébet szintén „gyanúval tudja, hogy gyermekét a deutralis személy vesztette meg. Megfenyegette ilyen szókkal, ezt mondván »Várj rá, mert megtanítalak, hogy míg élsz is megemlegeted!« aminthogy csak hamar mindjárt három nap múlva felhólyagzott gyermekének az ágyéka, ki is rothadt egész az inakig, minden ember, valaki meglátta, mondotta vesztésnek...”⁶⁷³ „Mások szörnyű elrettentésére” Erzsébetet bűnvallomásra szólították és nyilvánosan „hóhér útján tűznek [szó szerint Vulcanusnak] szentelték” azért, hogy saját istentelen tetteit feltárja. Ezt megelőzően kínzásnak is alávetették.

1729-ben Tóth Istvánné Gáthi Krisztina és Orosz Dankóné Pap Zsófia ellen indult boszorkányper.⁶⁷⁴ Gáthi Krisztina boszorkányságáról 44 tanút hallgattak ki, akik semmi konkrétummal nem tudtak szolgálni, csak gyanújukat adták elő, hallomásból tudott dolgokat vallottak. Pap Zsófi ellen Nagy Györgyné vallotta, hogy „Pap Sofi megfenyegette Czigány Marit azért, hogy amely árva leánykát tartott, megverte, mondván neki »Várj reá te, mert avval el nem mégy!«” Továbbá vallotta azt is, hogy őt is „az ágybul, beteg lévén, felhúzta és ugyanaz miatt ma is nyomorék a keze, de már azelőtt is megfenyegette volt. Ma is hiti

⁶⁶⁵ Értsd: fulladt.

⁶⁶⁶ Schram II. k. 320. o.

⁶⁶⁷ Schram II. k. 318. o.

⁶⁶⁸ Szabolcs vármegye szolgabírója.

⁶⁶⁹ Szabolcs vármegye esküdteje.

⁶⁷⁰ Értsd: kérdezett.

⁶⁷¹ Értsd: kicsúcsosodott.

⁶⁷² Schram II. k. 322. o.

⁶⁷³ Schram II. k. 322–323. o.

⁶⁷⁴ Bessenyei II. k. 522–527. o.

szerint vallja, hogy ördögi mesterségével Pap Sofi vesztette volt meg a kezét.”⁶⁷⁵ Az említett Czigány Mari a fenyegetést követően „harmad napra a lábáról leesvén”, apja kérte Pap Zsófit, hogy gyógyítsa meg. Ezt követően egy fél esztendeig jól is volt, majd „egy vasárnap délben a leány a házban lévén, két asszony a házba bement, és [...] őt megfogták és az ágyrúl lehajították.” Mari kiáltására az apja bement a házba, de semmit nem látott, hanem „a szája félre volt vonva, de sem kezét, sem lábát már akkor nem bírta, mindjárt akkor azt mondotta, hogy Dankóné volt és ő kínoztta őt, de a másik ki volt, nem ismerte.”⁶⁷⁶ A két asszony elleni vizsgálat végén megszületett az ítélet, megégetést szabott ki rájuk büntetésül a bíróság.

1730. február 7-én indult vizsgálat Bernáth, más néven Botrin Klára ellen boszorkányság, kurvaság és lopás miatt.⁶⁷⁷ Az elsőként meghallgatott Suppos János vallomásában előadta, hogy egy évvel korábban „fiacskája igen rosszul lévén”, emiatt a boszorkányoktól, akiket „megfogdostak s megégették Kállóban [...] tudakozta, hogy a fiacskáját kicsoda vesztette volna meg, nem tudna-é valamit felőle mondani”. Azt a választ kapta, hogy az a balkányi sánta asszony vesztette meg, aki most fogságban van. Hosszabb idő elteltével, a boszorkánysággal vádolt Botrin Klára elment János házához s e szavakat intézte a férfihoz: „Úr Isten megvigasztalja k[e]g[ye]lmeteket, mert meggyógyul a kegyelmetek gyermekecskéje”, e szavait követően a gyermek valóban jobban lett. A második tanú, idősebb Oláh András elbeszélte, hogy egy tizenöt esztendő legény, aki kocsmáros szolgaként dolgozott, szemlátomást „igen-igen rosszul volt úgy, hogy ha meg nem kötözték volna, elszaladott volna és szavában is meg volt bántakozva”. Azt kérte Andrástól, vigyék Botrin Klára házához, majd ott az asszony szemébe kiáltotta, hogy sem innia, sem ennie nem adott, de megkötötte, mert el nem vette feleségül. A történetek után a fiú „csak megugrálja magát, hogy »Már semmi bajom nincsen.«”. Mindennek szemtanúja volt Esztero Mátyás is, aki megerősítette az elmondottakat.

A negyedikként tanúskodó Harami István biztosan tudta, hogy Klárát fejszelopás miatt fogatták meg, a fejsze nyelét pedig a konyhójának a padján⁶⁷⁸ találták meg, s emiatt az asszony megverettetett. Az elmondottakat megerősítette a 13. tanú Török Jánosné is. Hallotta Botrin Klárától fenyegetésképpen, hogy „ne örüljenek annak, ha engemet megfognak és megégetnek, mert megbánják sok balkányi asszonyok.”

Az ötödikként tanúskodó Munkácsi Andrásné Szabó Ilona szem és fültanúja volt annak, hogy Gersényi János megvádolta Botrin Klárát e szavakkal: „te ettél meg ördög

⁶⁷⁵ Schram II. k. 328. o.

⁶⁷⁶ Schram II. k. 327–328. o.

⁶⁷⁷ Schram II. k. 329–333. o.

⁶⁷⁸ Értsd: padlásán.

adta,⁶⁷⁹ ha gyógyíts meg, mert megégettetek!” E fenyegetést követően a tanú arról értesült, hogy Gersényi János meg is gyógyult. Egy alkalommal a tanú maga is összetűzésbe keveredett Klárával, és elmondása szerint „azon éjszaka rajta ment, mind összeharapdálta s rontotta a testét”. Arról is beszámolt Ilona, hogy Esztero Mátyásné szintén haragos viszonyba került Botrin Klárával, a két asszony egymást kölcsönösen boszorkányozta. Ezt a hatodikként vallomást tevő Szabó Mihály is megerősítette, ahogyan azt is, hogy Klára fenyegetőzött esetleges megfogása miatt.

A hetedik tanú, Balog Györgyné azt állította, hogy egy évvel korábban otthon tehenének húsát főzte, épp akkor járt feléje a falu csordája. Sóhajtott egyet, mondva: „ó édes marhám, nem bömbölsz most hazafelé”. Ekkor hirtelen ott termett Botrin Klára, s megfenyegette: „ne emlegesd a marhádát, egyél, mert majd izre-porrá szaggatunk”. Botrin Klára e szavait követően az asszony imádkozni kezdett, erre Klára azt mondta neki, hogy „jó szerencséd, kutya, hogy Istent említél, mert ha száz lelked lett volna is, elszaggattunk volna”. A tanú elmondása szerint ezt követően két éjszaka kínoztta őt Botrin Klára.

A nyolcadikként tanúskodó Madar Györgyné beszámolt róla, hogy leánya Botrin Klárától kapott egy kevés mézet „és azon méznek megevése után a leányának a szája félre vonódott”. Férje emiatt megszidta Klárát, a leány szája pedig másnapra meggyógyult. A 12. tanú, Török János elmondta, hogy egy évvel korábban Botrin Klára arra kérte őt, a vármegye gyűlésén „hallgatózzék, és ha valamit veszen észre iránta, adjon hírt nékie Szakolyban, s kísérje el Böszörménybe vagy Újvárosra, s minden jószágát nekie hagyja”. Vallomásához más kézírással betoldva olvasható: „Csoportosan a boszorkányok bemenvén czibaki praediumban⁶⁸⁰ való korcsmára, ezen fatenshez éjszakának idein a boszorkányok előtt szinte olyan forma asszony[t] látott, mint Botrin, olyan sánta volt, olyan fátyol is volt a nyakában, mint amilyent ő viselni szokott. A fakardok is az oldalakon csörgött nyilvánvalóan látta, és hallotta ezt a szót mondván azon boszorkányok: hip hop.”⁶⁸¹ Bernáth, más néven Botrin Klára ügyében 1731. október 4-én született meg az ítélet. Miután a Gersényi János által felhozott vádak igaznak bizonyultak, valamint más bevont tanúk vallomása is azt erősítette meg, hogy a leghírhedtebb tetteket követte el. Ezért a törvény erejénél fogva az ügyész azt kérte (miután a megelőző kínvallatás során teljességgel világossá vált, hogy jövendőmondó javasasszonyként kell kezelni), hogy Klárát ítéljék el. Az ítélet maga nem ismert.

1731-ben Birta Mártonné Veres Erzsébet, Cserna Jánosné Kertész Borbála, Máté Andrásné Lévai Ilona, Oláh Istvánné Fürjész Ilona boszorkányságának felderítésére indult

⁶⁷⁹ Akit e jelzővel illettek, azt az ördög teremtésének tartották, s ezáltal egyenesen az ördög hívének. De ez nem csak a szidott személyre nézvést volt sértő, hanem az Istenre is, mivel annak mindenhatóságát kérdőjelezték meg vele. *Makoldy* 1926a. 127. o. és *Mészöly* 1944. 87. o.

⁶⁸⁰ Czibak vagy Czibakpuszta a Szakolyon birtokos Szakolyi Gáspár unokájáról, Czibak Imréről kapta nevét. A terület Balkány határának egy részét képezte.

⁶⁸¹ A boszorkány útra kelése előtt elmondott varázsigéjének egy részlete. Lásd: *Magyar* 2021. 2. k. 60. o.

vizsgálat. A komorói⁶⁸² Birta Mártonné Veres Erzsébet elleni indítványon januári dátum szerepel, viszont a tárgyalást július 28-ra napolták el.⁶⁸³ A tanúknak feltett kérdések a boszorkányvesztésen túl Erzsébet alakváltására és fenyegetőzésére is kitérnek. Három alkalommal összesen 16 tanút hallgattak ki, közülük a többség csak közvetett információkat tudott előadni, amit másoktól hallott. A legtöbben arról számoltak be, hogy azelőtt mintegy 20 évvel Olvasztó Lászlónak „Birta Mártonné félrehúzta a száját, de Olvasztó István és Zsigmond reá menvén⁶⁸⁴ Birtánéra és megfenyegetvén, úgy állott helyre a szája.”⁶⁸⁵ Az Olvasztó családon kívül Saapi István feleségestül, valamint Birta Mihályné híresztelte a faluban, hogy őket sérelem érte Birta Mártonné miatt, vagy az asszony valamilyen módon bántalmazta volna őket.

A harmadikként vallomást tevő Szarka Barbara felidézte, hogy „hallotta éltében az urátul, hogy midőn egy alkalmatossággal Petneházárul⁶⁸⁶ jött volna dolgárul hazafelé Jákóra,⁶⁸⁷ Petneháza és Jákó között való hídnál Birtáné személye szerint eleibe menvén urának, a hónát is mindjárt elvitte és Vaja⁶⁸⁸ fele való erdőkön sokáig odahordozta, s kinzotta, úgy annyira, hogy csak alig volt a lélek benne, mikor hazabocsátotta”. Barbara kérdezte a férjétől, hogy mi lelte, melyre a férfi azt felelte, hogy „megadta most énnekem Birtáné.” Kínzásának azonban ezzel még nem lett vége, ugyanis még aznap este, amikor férje kiment a házukból, Birtáné „eleiben menvén akkor is [...] elvitte a kertekre, és akkor a kerteken nagy víz lévén odanyargalódzott rajta, annak utána a templomhoz vivén, és háromszor a templomot is megkerültette vele, úgy bocsátotta akkor is haza, aminthogy csak hamar meg is holt az ura.”⁶⁸⁹

Birta Mihály felesége Esztári Katalin vallomásában felidézte, hogy két esztendővel korábban pünkösdi harmadnapján Birta Mártonné arra kérte az ő férjét, Birta Mihályt, hogy kössön neki egy szekérekast,⁶⁹⁰ de férje a kérést elutasította. Erre Birta Mártonné megfenyegette, hogy „kötnél még kast én nékem” s azzal elment tőlük. Még aznap estefelé Katalin gyermekének „lába felsugorodott”. A hírt meghallva Birta Mártonné elment a gyermeket látni, és e szavakat intézte feléjük: „mihelyest valamely bajok vagyon, mindjárt azt mondják emberi tétemény”. A látogatást követően a gyermek rövidesen meggyógyult.

⁶⁸² Komoró Szabolcs vármegyei település. *A magyarországi boszorkányság forrásainak katalógusa* regesztájában tévesen Homoródot írtak, a település neve helyesen Komoró. Homoród ugyanis Brassó vármegyei település.

⁶⁸³ Schram II. k. 335–341. o.

⁶⁸⁴ Értsd: valakire vagy valakinek házára rátámad. Vö. EMSzT 11. k. 119. o.

⁶⁸⁵ Schram II. k. 341. o.

⁶⁸⁶ Petneháza Szabolcs vármegyei település.

⁶⁸⁷ Jákó Szabolcs vármegyei település, ma: Nyírfákó.

⁶⁸⁸ Vaja Szabolcs vármegyei település.

⁶⁸⁹ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. a. Fasc. 32. №. 272. 1731, Kertész Barbara, etc.

⁶⁹⁰ A szekérekas a szekerek tartozéka, amit a szekérek méretei szerint fontak fűzfavesszőből. Lásd a *Magyar Néprajzi Lexikon* vonatkozó szócikkét! K. Kovács 1981. 614. o.

Katalin azt, hogy az „említett Birta Mártonné gyógyította-e meg, vagy sem, az[t] nem mondhatja, de amely okon gyermekének semmi baja nem volt, és annak utána csak hamar elmúlta volt, nagy gyanúja sokszor nevezett Birta Mártonnéhoz, másként is a faluban csak az volt a neve, az a boszorkány Bertáné”.⁶⁹¹ A 14 éves Birta György állítása szerint egy alkalommal éjszaka házukba ment Birta Mártonné, s „elsőben az ágyában jól öszve kínozza,” majd elragadva Birtáné a saját kunyhójába vitte a fiút, ahol fajtalanságra készítette. Saapi István Birtáné boszorkányságán túl felidézte, hogy „egy alkalmatossággal éjszaka semmit sem aludt, azonban érkezik Birta Mártonné személye szerint, és kényszeríti a paráznaságra”⁶⁹² A férfi elmondása szerint erősen tiltakozott, végül mégis „megparáznította” őt Birtáné. Lukács András feleségének hosszan elhúzódó és halállal végződő betegségét, továbbá jószágait ért veszteségét magyarázta Birta Mártonné boszorkányságával. Történt ugyanis, hogy felesége egy alkalommal nem segített Birta Mártonnén. Az asszony Debrecenbe készült, Birtáné pedig arra kérte, hogy vigye el az ő kenderét is. Lukácsné kimentette magát a kérés alól, melyre Birtáné fenyegetéssel reagált. Ezt követően hullottak el előbb jószágai, majd esett nagy betegségbe tulajdon felesége is.

A mándoki⁶⁹³ Cserna Jánosné Kertész Borbálát és a komorói Máté Andrásné Lévai Ilonát⁶⁹⁴ ugyanazon ügyben vádolták boszorkánysággal. Lévai Ilona esetében a 12 vallomást tevő közül a hatodikként kihallgatott Máthé Tamás felesége Kaszás Katalin felidézte, hogy Máthé Andrásnénak a kútjáról vizet hordott, aki őt „szidalmazta, hogy a kutjából vizet ne hordana”. De ő erre azt felelte „hordok bizony én, míg teli nem hozod.” Ezt követően egy alkalommal a tanúhoz ment Ormos Ferenc kondásnéja, aki megkérdezte tőle „»hord-e még k[e]g[ye]lmed a Máthé Andrásné kutjárul?» kire felelvén »hordok bizony én«. Arra a kondásné mondja »ne hordják, mert nekem Máthé Andrásné azt mondotta ne hordjak főzni, hanem csak a tyúkomnak és mosogatni, hanem hadd egyék, igyák belőle a szép Máthé Tamásné«. Azután azon kutbul nem hordott, ezen dolog történt az elmúlt nyáron.” Majd folytatta tovább, hogy e szóváltást követő télen álmában Máthé Andrásné reá ment „Cserna Jánosné Kertész Borkának képében tiszta fekete lovon ülven”. S úgy elhajtotta őt, hogy „azóta örökké rosszul vagy, minden hónapban háromszor a köldöke majd kiszakad, a hátához vonódik, ott megszűnven a fején eláll, és *mintha a feje tetején szednék ki az agyvelejét.*” (Kiemelés utólag.) A 11. tanú Salya István „tudja bizonyosan [...] hogy a deutruban specificalt⁶⁹⁵ Máthé Andrásné Lévai Ilona *tiszta pokolbeli boszorkány*, sőt, ha jelen volna, a kezét a fejére tenné, s úgy esküdnék reá, hogy boszorkány.” (Kiemelés utólag.)

⁶⁹¹ Schram II. k. 339. o.

⁶⁹² Schram II. k. 340. o.

⁶⁹³ Mándok Szabolcs vármegyei település.

⁶⁹⁴ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 32. №. 272. 1731, Kertész Barbara, etc.

⁶⁹⁵ Értsd: megjelölt.

A Kertész Borbála ügyében elrendelt tanúmeghallgatáson Krucsay Márton és Eördögh György⁶⁹⁶ jelenlétében nyolcan tanúskodtak. Rögtön az első tanú vallomásából kiderül, hogyan is került boszorkányság vádjá alá Borbála. 1731-ben Szent György nap előtt körülbelül két vagy három héttel Baba György 13 éves leánya, Ilona a „városiak eleiben ment” és előadta, hogy Cserna Jánosné Kertész Borbála „tulajdon ő maga személyében járt rajta” s elhordozta. A fiatal lány részletesen mesélte el az általa megtapasztaltakat, mely a boszorkányszombat hiedelmek ismeretéről tanúskodik. Elmondása szerint Borbála megrázta, csigás kantárral megkantározta, reá ült és a kémény kürtőjén vitte ki őt Kálonga⁶⁹⁷ felé. Egy puszta templomhoz érkeztek „az holott nagy sokataggal voltak” és ott az asszony egy szilvafához megkötötte háttát és az ő [ti. Ilona] száját bedugta, ők pedig ettek-ittak, Ilona „látta azt is, hogy *akkor sok gyermekeket is fűtöttek, s azokat ötték.*”⁶⁹⁸ (Kiemelés utólag.) Ilonán kívül egy Vak Istók⁶⁹⁹ nevű cigányember pedig azzal vádolta meg Borbálát, hogy egy este az ablakon bement hozzá és egyenesen reá ült. A férfi vallomástételekor felidézte, hogy egyszer megpatkolt egy csizmát Cserna Jánosnénak, melyért fél véka gabonát ígért az asszony. Istók felesége nem sokkal ezután kérte férje munkájáért a járandóságot Csernánétól, de az nem adta, sőt meg is szidta, amiért kérni merészelte a gabonát. Felesége otthon elpanaszolta a történeteket Istóknak, aki Cserna Jánosnén számonkérte viselkedését, de az asszony minderre semmit sem reagált. Hanem Istók „este lefeküdvén az ágyra, a gyermek a karján lévén, nem aludt. Látta, hogy Csernáné az ablakon egy kis lyukon bejött és a lábára ült, akkor felkiált »sz[ent] kereszt veszítsen el, ahon Csernáné rám akar ülni«, úgy ment el.”⁷⁰⁰ Istók fejénél volt egy tekenő, elmondása alapján az alá bújt Csernáné, mely esetet elbeszélte a többi cselédnek is, és együtt nekiálltak keresni az asszonyt, de nem találták.

A harmadik tanúnak, Makai Ferencnek egy bezdéi⁷⁰¹ asszony azt tanácsolta, vigye el fiát Fejér Annókhöz, mert ő is oda járt a lábát gyógyíttatni. A tanú által említett bezdéi nézőasszony, Fejér Annók (vagy máshol Anók) a boszorkányperekben az egyik legtöbbet emlegetett személy.⁷⁰² Neve több mint egy tucatszor fordult elő a magyarországi boszorkányperes iratokban boszorkányazonosító és gyógyító tevékenységével. Pályafutását Kis-Halas Judit kísérelte meg feltérképezni és összefoglalni.⁷⁰³ A szerző 18 alkalmat jegyzett, amikor Fejér Annókról említést tesznek valamilyen formában. Kutatásaink során további egy per ügyiratában, nevezetesen Cserna Jánosné Kertész Borbála 1731-es peres iratában találtunk Fejér Annók munkásságára vonatkozóan adatokat, mely az említett

⁶⁹⁶ Szabolcs vármegye szolgabírója.

⁶⁹⁷ Szabolcs vármegyei település, ma Tuzsér része.

⁶⁹⁸ SzSzBVM L, IV. A. 1. b. Fasc. 32. №. 272. 1731, Kertész Barbara, etc.

⁶⁹⁹ Az Istók az István név általánosan elterjedt becéző alakja.

⁷⁰⁰ MNL SzSzBVM L, IV. A. 1. b. Fasc. 32. №. 272. 1731. Kertész Barbara, etc.

⁷⁰¹ Bezdéd, Szabolcs vármegyei település, ma: Tiszabezdéd.

⁷⁰² Fejér Annókhöz lásd: *Klaniczay* 1983b.; *Pócs* 1997. 178. o.; *Kristóf* 1998. 115. o.

⁷⁰³ Lásd: *Kis-Halas* 2016.

tanulmányban nem szerepel. A vallomás további részéből kiderül, hogy Fejér Annók azt nem tudta megnevezni, ki vesztette meg Ferenc fiát. Ugyanakkor elmondta neki, hogy „az atyádfia tanult rajtad, de azon atyádfia kapuja alól szedj füvet, port, avval mossad, hintsed”. Az asszony pedig Cserna Jánosné kapuja alól szedett füvet és az Annók által javasoltak szerint járt el, s úgy gyógyult meg.

Az ötödikként vallomást tevő Máthé Tamás hallotta ifjú Ormos Ferencné asszonytól, „hogy a teje, akit fejtek, olyan volt, mint a vér, semmiképpen meg nem ehatték. Cserna Jánosné odamenvén, ifjú Ormos Ferenc⁷⁰⁴ úr összeszidván ilyen formán »Huncut boszorkánya, a tejemet megcsináld, ha megötte!«. Aminthogy másnap, amely tejet fejtek, semmi baja nem volt.”⁷⁰⁵ A fenyegetés hatására a „boszorkányi téteményt” helyreállította. A hetedikként tanúskodó Varga Ferencné Bora Erzsébet egykor Cserna Jánosnéhoz ment, aki behívta a házába és főtt szilvával kínálta, de ő abból nem akart enni. „Mondja Csernáné »egyél, talán attul félsz, hogy megettetlek?«⁷⁰⁶ Erzsébet erre azt felelte „bizony a, félek én a nyavalyátul. Mondotta Csernáné »Ne félj, mert nem az.«”. Erzsébet „amint a szilvát egy tálacskában tartotta, látta, hogy megvilágosodott a ház, hogy a szilva olyan szőrös volt, mintha szőrbe keverték volna,⁷⁰⁷ de [...] megtörülgette, és három szemet megött,⁷⁰⁸ amidőn a harmadikat ötte, a torkába akadt, és rettenetesen rosszul volt. Ordított, de Cserna Jánosné megszidta, átkozta, azután ugyan esztendeig sínylett.” A Cserna Jánosné ellen felhozott vádak miatt máglyán elégetést szabott ki büntetésül a bíróság.

Oláh Istvánné Fürjész Ilona⁷⁰⁹ boszorkányságáról Ramocsaházy István⁷¹⁰ és Ujfaluzy Gábor⁷¹¹ jelenlétében hallgatták meg a tanúkat, közülük elsőként Apagyi Sámuel⁷¹² tekintetes úr tett tanúbizonyságot. Első felesége hosszasan betegeskedett, két alkalommal is elvitte őt Fejér Annókhöz. Másodszor, amikor hazahozta, „üzent Pongráczné nevű nénjétül Oláh Istvánnénak, hogy a feleségét meggyógyítsa [...] de akkor Oláh Istvánné magát nagyon mentegette. Másnap a felesége (jóllehet azelőtt maga erejével meg sem fordulhatott) mintegy szózatot hallott Oláhnétul, hogy hozzá menjen. Felesége akkoron széjjelnézvén senkit sem látott, meg leeresztvén magát ismét hasonlót hallott. És azonnal széjjelnézvén akkor is

⁷⁰⁴ Szabolcs vármegyei birtokos.

⁷⁰⁵ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 32. №. 272. 1731, Kertész Barbara, etc.

⁷⁰⁶ A megmérgezésre használt korabeli kifejezés. Vö. *Varga M. – Gugán 2017*. Tóth G. Péter tanulmánya tárgyalja, hogy Fischer Dániel késmárki és zempléni orvos 1716-os értekezése a különböző testi bajokat a boszorkányok ténykedésének tulajdonította. Azok ugyanis különböző gyümölcsökbe rovarok petéit, lárvákat, vagy mérget raknak, s ezeket az áldozatok önkéntelenül is elfogyasztották. Vö. *Tóth G. 2009*. 134. o. Felemlíti továbbá a tanulmány, hogy egy 1715-ös, sárospatakon lefolytatott per iratai szerint a boszorkánysággal vádolt Tóth Jánosné áldozatait vérrel teli pogácsával mérgezte meg. Uo. Lásd még ehhez Taraczky Jánosné ügyét a 103. oldalon!

⁷⁰⁷ Valószínűleg penészes lehetett.

⁷⁰⁸ Értsd: megevett.

⁷⁰⁹ *Bessenyei* II. k. 525–527. o.

⁷¹⁰ Szabolcs vármegye szolgabírója.

⁷¹¹ Szabolcs vármegye esküdtje.

⁷¹² Szabolcs vármegyei birtokos.

semmit sem látott, harmadszor kiált Oláh Istvánné, csak jövel hozzám egy átallyában,⁷¹³ akkoron azon kemény betegségben levő asszonyember, maga erejével felkölt, és Oláh Istvánnéhoz elment”,⁷¹⁴ ugyanis Oláh Istvánné háromszor kiáltott neki. Egy másik tanú, Péter András felesége, Takács Erzsébet vallomásában felidézte, hogy „most harmadik Sz[ent] András napja⁷¹⁵ egyszer összerontotta, egynéhány ízben hon fehér lovon, hon feketén, hon pedig fakó lován, reá menvén összetapostatta fényes nappal. Egy alkalmatossággal az ura eliben (salvis auribus)⁷¹⁶ rosnyalzkodván⁷¹⁷ a szájába kente, ismét egy éjjel az említett Oláh Istvánné az ura képében öltözvén, [ezen a fatensen] erőszakot követett el, s midőn osztán felbocsátotta, akkoron kiáltotta meg [a fatens] a maga urának.⁷¹⁸ A tanúk meghallgatása után az ítélet meghozatalára már nem került sor ügyében, ugyanis Fürjész Ilona időközben a kisvárdai tömlőcben természetes halált halt.

Istentelen praktikák s egy bódult elméjű asszony – az 1733 és 1737 közötti boszorkányvadak mérlege

1733-ban Recze Istvánné Péter Borbála boszorkánysága került kivizsgálás alá. A tanúk meghallgatása Szunyoghi János⁷¹⁹ és Erdődy István⁷²⁰ jelenlétében zajlott. Az elsőként vallomást tevő Csongrádi Márton elmondta, hogy egy alkalommal menyé Recze Istvánnéhoz ment, „s kért tülle olyas magot (mivel az urát nem szereti) akitül vagy ő maga a menyecske, vagy pedig az ura veszék el tülle”. Az asszony miután megkapta az említett magokat, „az urának pálinkában beadott volna, azonnal nagy kínban kezdett lenni.” Ezt meghallották a bírák, hívták Reczénét, aki megvallotta, hogy ő adta azokat a magvakat. Recze Istvánnét e cselekedete miatt a bírák láncra vetették. Kérte ekkor a tanút „csak vétesse le a láncrul, Isten után jót teszen a fiával.” Végül egy Csongrádi Márton nevű férfi váltotta ki rabságából Reczénét, aki másnap fürdőt csinált a fiának, és azonnal meg is gyógyult.

Másodikként Finta Zsigmond⁷²¹ számolt be Recze Istvánné boszorkányságával kapcsolatos tapasztalatairól. Elmondása szerint hallotta a vádlott szájából, hogy ő maga adott magokat Csongrádi Györgynének. Zsigmond tulajdon gyermekének „elromlását” Réczéné téteményének tulajdonította, aki „annak utána füvet vivén orvoslására, kiben minek utána megfüröszötték volna, könnyebben lett a gyermek.” A harmadik tanú Pap Mihály szintén felidézte, hogy Csongrádi György felesége magokat kért Reczénétől, s hogy azon „beadott

⁷¹³ Értsd: egyáltalában. Vö. TESz 1. k. 717. o.

⁷¹⁴ Schram II. k. 333. o.

⁷¹⁵ Szent András napja november 30.

⁷¹⁶ Jelentése: bocsánat a füleknek.

⁷¹⁷ Az ürités tevékenységének eufemizált körülírása. Vö. Ilyefalvi 2014a. 424. o.

⁷¹⁸ Schram II. k. 335. o.

⁷¹⁹ Szabolcs vármegye ügyésze.

⁷²⁰ Szabolcs vármegye szolgabírója.

⁷²¹ Szabolcs vármegyei nemes.

magtúl rosszul lett volna.” Ezen kívül „fia megrontása iránt is Borkára lévén a gyanúság, mikor megfogattatott azon asszony, ígérte, hogy a Finta fiát is megfűrészi.” A tanúk meghallgatását követően Recze Istvánnéra a *Praxis Criminalis* 60. cikkelyére⁷²² hivatkozva tortúra utáni égetést kértek, az asszonyt azonban végül mégis felmentették.

1734-ben két páasztorné, név szerint Béres Tamásné Pusztai Erzsébet és Orosz Lászlóné Orosz Erzsébet ellen indult vizsgálat.⁷²³ Bessenyei Zsigmond Szabolcs vármegye szolgabírója és Lovas Lajos rendes esküdt-ülnöke jelenlétében az Oroszné ellen tanúskodó 10 személy előadta az általuk megtapasztalt vagy másoktól hallott boszorkányos cselekedeteket. Az első tanú, Erdélyi Jánosné látta, ahogy Orosz Lászlóné férjestől, fiastól éjszaka udvarukra ment, és Orosz Lászlóné fia megszóllította: „most fejjük a K[e]g[ye]l[me]d tehenét, egy kis pirított kenyeret adtunk a tehénnek”. A tanú erre azt felelte a fiúnak, hogy „bizony mindig is azt mívelitek ti csak, birbitélitek⁷²⁴ a marhát.”⁷²⁵ A harmadikként meghallgatott Fekete Istvánné felidézte, hogy egy alkalommal Somogyi Lászlónál dolgozott, amikor Orosz Lászlóné kért egy kis pecsenyét Somogyinétől, s ezt mondta „adjon egy kis pecsenyét K[e]g[ye]l[me]d édes Somogyiné asszonyom, most szinte a katonát tartom, nem tudok nékie mit készíteni, húst vennék, de nem vág a mészáros”. Erre a tanú így válaszolt: „Vágna húst a mészáros, jó Erzsók asszony, de a mészárosnak nem mindenütt hever a marhája”. Ekkor Oroszné elment onnét, de később követte a tanút „mert azután csak mindenfelé szaladott volna és a házába is a földhöz csapták le, [...] mind urának, mind magának gyanúsága Orosz Lászlónéra volt, másként nyilván, hogy nyavalyája tőle esett volna, nem mondhatja. Hanem az ura [...] látván veszedelmét, reá ment Orosz Lászlónéra és mondotta nékie, »Mit csináltatok a feleséggel, tegnap semmi baja nem volt, most már rosszul vagyon [...] meggyógyítsátok, mert bizony minden törvény nélkül a házba égetlek benneteket!«”.⁷²⁶ E fenyegetést követően másnap semmi baja nem volt a tanúnak, elmondása szerint „szintügy csengett-bongott a feje, úgy ment ki a fejéből a nyavalya.”

Borsos János felidézte vallomásában, hogy kiszakadt csizmájával elküldte feleségét Bolga Máté nevű csizmadiához. Felesége elindult, az utcán állt Orosz Lászlóné és másokkal együtt beszélgetett, s „azon elmenvén a felesége [...] látta azt a kertiből, hogy feleségének utána keskenyen seprette a szemetet, és azonnal a csizmadiához érkezvén a felesége, ottan a földhöz csapták és igen rosszul kezdvén mindjárt lenni, annyira, hogy a csizmadia házánál,

⁷²² A *Praxis Criminalis* 60. cikkelyének útmutatását követve történt a vallatás a szokás szerint feltett kérdések alapján. *Koncz* 2007b. A 60. artikulus 5. §-a a boszorkányság büntetének megvalósítása miatt azokara szabott ki máglyahalál büntetést, akik az ördöggel való szövetség alapján varázslással másoknak sérelmet okoztak, illetve azokat, akik az ördöggel testi szövetségre léptek. *Béli* 2014. 122. o.

⁷²³ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 35. №. 199. 1734, Orosz Lászlóné, etc.

⁷²⁴ Értsd: babrál, piszkál, fogdos. *Vö. TESz* 1. k. 211. o.

⁷²⁵ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 35. №. 199. 1734, Orosz Lászlóné, etc.

⁷²⁶ Uo.

majd a csizma után várakozott, mind feküdt”. Hazatérve felesége a csizmadiától a faragószinbe ment, ott is a földhöz csapatott. Az asszony nem értette rosszulletének okát, melyre férje felelte „nem egyéb bajod esett, Oroszné rontott meg, senkitül sem kérdém, szemeimmel láttam, hogy utánnad sepré a szemetet.” Ezt követően Borsos János megfenyegette Orosznét, e szavakkal: „úgy gondolkodj, meggyógyítsd, mert bizony magam megégettetlek”. János feleségének rosszullete rögvest el is múlt.

A hatodik tanú, Kőrössi Mihály felidézte, hogy egy alkalommal napnyugta idején kukoricatörésre kiment a királyteleki⁷²⁷ földre, ahol a szekérből kifogott loaira három fehér farkas⁷²⁸ rátámadt. Jóságait menteni igyekezett, ő maga is viaskodásba kezdett a farkasokkal, mely után a farkasok „félre állván seggre ültek, és a két lábaikat, mint az ember két kezével tapsolni szokott, úgy tapsoltak, ezt mondván mind a hárman egyszersmind »Haha, ihaha, ihaha«,”⁷²⁹ majd elsiettek onnan. (Kiemelés utólag.) A történetek után kevés idővel, Mihály lovait befogta, tüzet gyújtott s leült a tűzhöz. Arra lett figyelmes, hogy három asszony közeledett hozzá, nagy szuszogással. Kettejüket nem ismerte fel, de a harmadik személy szerint Laczkóné [ti. Oroszné] volt. Ekkor az asszonyok hirtelen hajánál és lábainál fogva megragadták és „úgy hurcolták, nyújtogatták, hogy szintúgy recsegett-ropogott a nyak csigája, és egyéb tagja is a nyújtogatásba. Annak utána megfogván lábát, fejét megnyomták, és a sarkátúl fogva a nyakáig everso, a nyakátúl a sarkáig fával Laczkóné úgy összekinzotta, hogy mind összedagadt a tagja, és most is mutathatja jelentését.” Megkínzása után Laczkóné így szólt a tanúhoz „no, kutya, esküdjél meg, hogy soha senkinek se fogod megmondani!”⁷³⁰ Miután Mihály esküt tett, a három asszony elment onnét.

A Béres Tamásnéra irányuló vád kapcsán több meghallgatást is tartottak, összesen 28 tanú tett vallomást. Az egyik kihallgatás során feltett kérdés közvetlenül a vádlott előéletére irányult, ekképpen „Tud? Lát? Hall? a tanú bizonyosan, már most Eszláron,⁷³¹ de azelőtt Tiszaladányban⁷³² lakozó Béres Tamásné Erzsébet asszony miképpen viselte magát.”⁷³³ Szinte minden tanú beszámolt arról vallomásában, hogy annak idején, nőülésekor Béres Tamást figyelmeztették újdonsült feleségének boszorkány voltáról, melyre rend szerint ekképpen felelt: „most jó egészségem van, de ha megbetegesedem, tudom, mit cselekszem.”⁷³⁴ A második tanúnak, Szűcs Mihálynak az édesanyja

⁷²⁷ Királytelek Szabolcs vármegyei település, ma Nyírtelek városrésze.

⁷²⁸ A boszorkány állatalakjai közül a keleti országrészekeken gyakori volt a kutya, farkas, kecske ló, disznó és medve. Vö. Pócs 1989. 137. o. A nyírségi néphit szerint a boszorkány fehér farkas képében is megjelenhetett. Erdész Sándor szerint a vallomás a nyugati eredetű boszorkányfelfogást tükrözi. Erdész 1960. 226. o.

⁷²⁹ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 35. №. 199. 1734, Orosz Lászlóné, etc.

⁷³⁰ Uo.

⁷³¹ Eszlár Szabolcs vármegyei település, ma: Tiszaeszlár.

⁷³² Tiszaladány Szabolcs vármegyei település.

⁷³³ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 35. №. 199. 1734, Orosz Lászlóné, etc.

⁷³⁴ Uo.

megbetegedett, emiatt átment Tiszaladonyra⁷³⁵ egy ottani néző asszonyhoz,⁷³⁶ aki azt mondta kötés van az asszonyban. A néző megparancsolta leányának, hogy menjen át Eszlárra Szűcs Mihállyal és ott szedjen a mezőn füveket. Mire visszaértek, Béresné is ott termett a tanú házánál, a néző leánya pedig láthatóan tartott Béresnétől, rémületében mondogatta: „jaj hova bújjak, mert ihol jó Béres Tamásné, tudom, most miért jó, mert most nézni hívna, de én nem megyek, mert így is nincs jó az olyan asszonyban, aki a férjét megrontja, hiszen az ura szemét ő ette meg” – idézte fel a tanú.

A negyediként tanúskodó Kun Erzsébet hallotta Béres Tamásné mostohaleányától, hogy ezt mondta „az én édesatyám tulajdon a mostohaanyám miatt hólt meg”. Nénjének „lábán pedig vesztés lévén, ment valamely rab asszonyhoz, mely rab asszony a vesztett lábú menyecskének javallotta, hogy a maga (sola venia)⁷³⁷ ganáját a csizmájában kösse a füstre a kéményben, »Meglátod, hogy aki megvesztette, odamegyen hozzád.«” S miután ezt cselekedte, azonnal odament Béres Tamásné, felnézett a kéménybe és e szavakat intézte hozzájuk: „Minek kötötték ezt a csizmát a kéménybe a füstre, jobb, hogy onnan levezitek!”. E szavaira a tanú apja lőrét adott Béresnének inni, és a menyecske lába rögvést meggyógyult, de azt követően ismét kiújult, „mely nyavalyában meg is hólt.”

Az ötödik tanú, Ungvári János még „a kuruc világban hallotta a Béres Tamásné akkori férjétől, Jámbor Györgytől, hogymondta: »a nézőhöz voltam«”. Megkérdezte János tőle, jobban érzi-e magát, mely kérdésre György azt felelte: „bizony nem érzem én, mert énnékem a feleségem miatt kelletik meghalnom”. A tanú Béres Tamásné másik férjétől,⁷³⁸ Hajdú Gergelytől is hallotta, hogy a felesége miatt kell meghalnia. Ezt szintén megemlítette vallomásában Csernátoni János felesége is, akit hatodikként hallgattak meg az ügy kapcsán. Felidézte, hogy édesanyja és Béres Tamásné „valamely kereskedésbéli közös dolgon meg nem egyezhettek, mely dolog felett öszve háborodtak. Annak utána megfenyegette Béres Tamásné ilyen szókkal: »Kiadnád még, kutya, az én részemet!« E fenyegető szavai után édesanyjának étele elkötődött és nem ehetett, és felette nagy himlő betegségbe⁷³⁹ esett”. Emiatt édesanyját egy Késmárkon praktizáló néző asszonyhoz vitte, „aki megmondaná ki vesztette volna meg”. Elbeszélték a nézőnek az asszony nagy betegségét, melyre azt a választ adta, hogy „édesanyjának feje alatt lévő párnában vagy az a kötés, amellyel édesanyjának étele elkötődött.” Hazaérkezvén megtalálták a párnában a

⁷³⁵ Értsd: Tiszaladányra.

⁷³⁶ Az azonosított boszorkány tevékenységét olykor a közösségen kívüli mágikus specialisták, nézők, gyógyítók ellensúlyozták. Tudásukkal elhárították a rontást, vagy annak áldozatát diagnosztizálták, gyógyították. Vö. *Klaniczay* 1986. 287. o.

⁷³⁷ Jelentése: tisztesség ne essék szolván.

⁷³⁸ A tanú felemlíti, hogy négy férje volt Béres Tamásnének.

⁷³⁹ A himlő említésekor általában az öreg himlőre, azaz a variolára gondoltak. De a himlő elnevezések beazonosítása ma már szinte lehetetlen, a szifilisz is himlőnek nevezték 15. század végén. *Farkas L. – Hajnal* 2000. 118. o.

kötést, melyet vissza akartak vinni a nézőhöz. De következő estén a tanúra „reá ment maga személye szerint Béres Tamásné, ezt mondotta: »Te, kutya, te is az anyádnak gyógyulásában munkálkodok«. Az esetet követően a tanú édesanyja eltette valahová kötést, így azt nem juttatták el a késmárki nézőhöz. Emiatt rövidesen a tanú anyja „azon nyavalyájában meg is holt”. Miután mégis elment a nézőhöz, ott találta Béresnét is, aki a férjét „hordozta” oda. De „a néző asszony azt mondotta, de nem szemébe Béres Tamásnénak, minek hozta ide férjét ez az asszony, hiszen jobban tudja ő maga, a kutya, mi lelte, mint én, hiszen ő nyargalta meg a férjét macska képében”.⁷⁴⁰ A hazafelé tartó utat Béresné akkori férje, Jámbor György nem élte túl, még Tarcalon meghalt.

Soltész János zsellére tehenének megrontását kötötte Béres Tamásnéhoz. Vallomásában elhangzott, hogy a nála lakó legénnyel tartatta a bodrogkeresztúri Rácz Istvánné maga tehenét. Tavasszal kivitték a tehenet, bornyát pedig kötéllel egy cövekhez kötötték. A Rácz Istvánnéval együtt érkezett legény eloldotta a kötelet, s felvonta a cöveket is. Ezt János számonkérte a legényen, aki a cöveket leverte vissza a földbe, majd elindult Rácznéval együtt a Tisza irányába. Béres Tamásné pedig felvette a bornyú cövekjét, s szűre alá rejtette azt. Saját zsellérét pedig „ilyen kár követte, hogy mióta Béres Tamásné a cöveket elvitte, az időtül fogva soha azon zsellér a maga tehenét nem fejhette, sem pedig a bornyát nem szoptatta, hanem kéntelenített a tehenet a gulyára hajtani, és a bornyát a háznál tartották, semmi hasznát a tehenek nem vehetvén”. A Béresné ellen lefolytatott per iratanyagának végén a felmentés szerepel ítéletként, amit egy új tanúvallomás miatt végül máglyahalálra módosítottak.

1735-ben a kisvárdai szék előtt tárgyalták a demecseri⁷⁴¹ Böttyös Ferencné Darvas Erzsébet⁷⁴² és Német Ferencné Német Anna⁷⁴³ ügyét. A két asszony mellett Kovács Mártonné Kovács Kata és Nagy Lászlóné neve szerepel még az ügyiratban. A Csoma András, Bessenyei Zsigmond és Lovas Lajos⁷⁴⁴ előtt meghallgatott tanúk közül négyen utóbbi két asszonyt kísérte Kisvárdára, megfogásukat követően. Mindannyian hallották Kovács Katától, „hogyan mondotta a demecseri malomnál »De bizony sok özvegyember maradna Demecserben, ha mindazokat megfogják, akik boszorkányok Demecserben.«.”⁷⁴⁵ Az asszonyok által bántalmazott Hegedűs Kata vallomása eformán számolt be az átéltekről: „hét esztendőnek elforgása alatt Kovács Mártonné, nem különben Nagy Lászlóné éjjelenként hordozták a ló között, s verték, kinzották, vélek együtt lévén Böttyös Ferencné, úgy Németh Annók Németh Ferenc felesége.” Valamint „meg is eskették, hogy senkinek

⁷⁴⁰ Lásd a 955. lábjegyzetet!

⁷⁴¹ Demecser Szabolcs vármegyei település.

⁷⁴² *Bessenyei* II. k. 529–530. o.

⁷⁴³ *Bessenyei* II. k. 529–530. o.

⁷⁴⁴ Szabolcs vármegye eskdütje.

⁷⁴⁵ *Schram* II. k. 344. o.

nem mondja, sőt Kovács Mártonné és Német Ferencné veres bagáziát,⁷⁴⁶ ingvállnak való gyolcsot, pártát ígérték, hogy csak titokban tartaná. Az midőn pedig hordozták volna, nagy vendégségekben mentenek, úgy, mint Kállóba, Debrecenbe, holott is palotákban vigadtanak,⁷⁴⁷ ahol útban megszállottának, sátort vontának, hegedűsük lévén Kovács Mártonné, zászlótartójuk Bütökös Ferencné, káplárjuk pedig Németh Annók Nemeht Ferenc felesége, kapitányuk Nagy Lászlóné és úgy nagy vigassággal táncolgattak, olykor mikor kedvek tartotta a Szengellér⁷⁴⁸ hegyén is elő fordultak.”⁷⁴⁹ Ismerjük az ügyben megszületett ítéletet, Bütökös Ferencné felmentették, Német Ferencné Német Annát pedig a tortúra harmadik fokára⁷⁵⁰ ítélték.

Ugyanebben az évben Bunda Borka⁷⁵¹ bezdédi néző asszony ellen boszorkányság vétkéért indult peréről a vármegye közgyűlési jegyzőkönyvében olvasható bejegyzés. A meghozott ítélet értelmében Borkát felmentették, de következő alkalommal halálos ítéletet kaphat. Az 1745-dik évben Bunda Borkát⁷⁵² ismét boszorkánysággal vádolták. Az elsőként tanúskodó Czinke István bizonyosan tudta Borka boszorkányságát, ugyanis fia állapotának megromlásán keresztül tapasztalta azt. Felidézte, hogy egy korábbi alkalommal Borkát lopás miatt elfogták és a vármegye tömlöcébe zárták és meg is verték. A tanú Borka megverése alatt jelen volt, s emiatt az asszony megfenyegette: „Vár[!], te kutya, megkeserülöd az én kínzásomat!” Ezt követően rövid időn belül a tanú Palkó nevű fiát Borka megvesztette, emiatt elmentek hozzá a börtönbe. Ekkor az asszony felemlegette korábbi szavait: „no, megmondottam Czinkének, hogy keserű lesz neki, de megfizettem neki, megéri vele”.⁷⁵³ Két évvel később Borka felkereste a tanú feleségét érdeklődve tőle, hogy akarja-e gyermeke gyógyulását? Az asszony tizenöt máriást ígért Borkának, aki felvállalta a fiú meggyógyítását. Kihajtotta őket a házból, „egy cserépre leülvén nagy nehezen belemocskolt,⁷⁵⁴ és elájult.” A házaspár az ablakon keresztül nézte a történeteket, a feleség megijedt, bement a házba és „az cserépben levő mocskot” ijedtében kiöntötte. Feleszmélve ekkor Bunda Borka megkérdezte hova tette a cserepet, az asszony elmondta, hogy kiöntötte. „No, hát, ha kiöntöted, vegyed hasznát, te vallod kárát, de mindazonáltal ne búsuljatok, mert a Szebecsából⁷⁵⁵ hozok olyan füvet, hogy meggyógyítom vele a fiadat” – hangzott a válasz

⁷⁴⁶A bagázia festett vászon vagy vászonszoknya. Lásd *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* vonatkozó szócikkét! TESz 1. k. 215. o.

⁷⁴⁷Cáluşari mulatság helyszíne. Lásd erre *A perszövegekből kirajzolódó egyedi vonások* című fejezet cáluşari rítusok alfejezetét!

⁷⁴⁸Értsd: a Szent Gellért hegyén.

⁷⁴⁹Lásd erre *A perszövegekből kirajzolódó egyedi vonások* című fejezet cáluşari rítusok alfejezetét!

⁷⁵⁰A Praxis criminalis gyakorlatában a tortúra 3. fokozata a „csikóra”, azaz élre hasított gerendára ültetést jelentette. A tortúráról bővebben az *Eljárási- és jogszolgáltatási gyakorlat* című fejezetben.

⁷⁵¹MNL SzSzBVM, IV. A. 1. a. Közgyűlési jkv. Proth 20. Fol. 84.: Bunda Borbála, 1735. március 8.

⁷⁵²Schram II. k. 382–383. o.; Bessenyei II. k. 544. o.

⁷⁵³Schram II. k. 381. o.

⁷⁵⁴Értsd: belepiszkított.

⁷⁵⁵Szebecse. A Rétköz vízelárasztásában egykor igen jelentős folyó volt. Vö. *Frisnyák* 1980. 115–119. o.

Borkától. A fiú állapota azonban nem javult. A további meghallgatott nyolc tanú vagy semmit sem tudott Borka boszorkányságát illetően, vagy csak mástól hallotta, amint Bunda Borkát boszorkánynak kiáltotta, de maga semmi bizonyosat nem tudott. Borka az ellene meghozott tortúrával súlyosbított ítéletet reverzális⁷⁵⁶ adásával megváltotta.

1735-ben vádolták meg a tiszaladányi Kardos Istvánné Szarka Erzsébetet⁷⁵⁷ boszorkánysággal. A tanúk meghallgatása Vay Ibrány István⁷⁵⁸ megbízásából Szikszay András⁷⁵⁹ és Hadas Ferenc előtt zajlott.⁷⁶⁰ Az első tanú, Meleg Erzsébet Szarka Erzsébet nyilvánvaló boszorkányságát és paráznságát nem tudta, de egy körülbelül egy évvel korábbi összeszólalkozásukat felidézte. A tanú elmondása szerint a veszekedést követő éjjel Kardosné megnyomta őt, „minden gyanúsága Szarka Erzsébetre vagy, és egy kotlás tyúkját is [ő] vesztette volna meg, húsz tyúkmonyra⁷⁶¹ megültette és ki nem költött.” Valamint hallotta magától Szarka Erzsébettől, hogy „kénytelen volt megvallani, hogy ő vesztette meg Kátay Jánosnét, mert verték, kinzották. Paráznságát, leánykorit Kardos Istvánnénak hallotta, de amidőn összekölte⁷⁶² Kardos Istvánnal, férjével, és ugyanakkor kitudódván ezen vétke [...] büntetődött érette és ecclesiát is követett.”⁷⁶³ Kátay János felesége elmondta vallomásában, hogy a lábát Szarka Erzsébet vesztette meg, s ezt Szarka Erzsébetnek „maga szájából hallotta ilyen formán »Én vesztettelek meg, de nem csak magam, hanem Sári Péternével.«” Az ötödikként tanúskodó Meleg Judit arról számolt be, hogy Szarka Erzsébet furán viselkedett,⁷⁶⁴ éjjelente elkóborolt otthonról. Erről megkérdezte az asszonyt melyre azt felelte neki „Megtérhetetlen és bocsáthatatlan vétkem vagy, azért kell járni, hiába beszélne nekem e világ is. [...] Mikor én rám esik, mennem kell nekem, ha leülök a Tisza szélre innen, túl a Tisza szélén annyi fehérsépet látok, mint a vásár, és ha által megyek hozzájuk nem ér énnekem tovább a Tisza, hanem csak bokáig”.⁷⁶⁵ Cseres Istvántól pedig hallotta, amikor gyermeke meghalt, felvette Kardosné a gyermek kezét és azt mondta „semmi cselekedetemet, édes sógor uram nem bánom, hanem csak ezt a gyermekcsét és ez iránt való cselekedetemet, míg e világon élek szánom”.⁷⁶⁶

Kovács Péter hallotta, hogy „örjült és egyszer kiment a faluból ez Szarka Erzsébet, s odahált egy éjszaka az erdőn, a falu ment ki keresni, hogy elszaladott, úgy találták meg az

⁷⁵⁶ Értsd: írásban tett ígéret.

⁷⁵⁷ *Bessenyei* II. k. 531–534. o.

⁷⁵⁸ Szabolcs vármegye ispánja.

⁷⁵⁹ Szabolcs vármegye szolgabírója.

⁷⁶⁰ Szabolcs vármegye esküdtje.

⁷⁶¹ Értsd: tyúktojás.

⁷⁶² Értsd: összeházasodtak.

⁷⁶³ A vétkes nyilvánosan, a közösség színe előtti vezeklése.

⁷⁶⁴ Gyakoriak a tanúvallomásokban szereplő szokatlan, váratlan együttállások, melyeket a boszorkánysággal hoztak kapcsolatba. Ilyen például a boszorkánynak tartott személy szokatlan viselkedése. *Varga M.* 2017b. 67. o.

⁷⁶⁵ *Schram* II. k. 347. o.

⁷⁶⁶ *Schram* II. k. 347. o.

erdőn.” „Bódult elméjét” a huszadikként tanúskodó Kerülő Mária is említette vallomásában. Szabó Zsuzsanna egy házban is lakott vele fél esztendeig, de semmi rossz cselekedetét nem tapasztalta Szarka Erzsébetnek. Hanem „egy alkalomatossággal mondja Szarka Erzsébetnek »Soha sem fekszel te le imádság nélkül.«. Arra azt felelte Szarka Erzsébet: »Nem fekhetem, mert, ha nem imádkozom, mindjárt a szívem fáj.«” Szováthi Sára „régül fogva ismeri, sőt Szarka Erzsébet úgy kérte őket, tanítsa olvasni, ábécét is vett magának először, azután zsoldároskönyvet, és [...] tanítgatta.” A megkérdezett további tanúk Kardosné Szarka Erzsébet boszorkányságáról semmit sem tudtak. Az asszonyra végül enyhébb büntetés szabtak ki, mely testi fenytés és a helységből való kiűzést foglalta magába.⁷⁶⁷

Alakváltó és vagdalkozó boszorkányok az 1737 és 1745 közötti boszorkányperekben

A következő Szabolcs vármegyei perekre 1737-es év során került sor, Orosz Mátyásné Nagy Anna⁷⁶⁸ és Sándor Mihályné Sallai Katalin⁷⁶⁹ ellen. Orosz Mátyásné leginkább Medve Mihály halálával hozták összefüggésbe. Ugyanis a férfi halálos ágyán az asszonyt okolta állapota miatt, „mivel amidőn Szent Bertalan napjára⁷⁷⁰ esett keresztúri⁷⁷¹ vásárra járt volna, tehát akkor a Tokaji hegy alatt a remete lakóhelyen, innen Tokaj felől megszállott és alvásában annyira megkínzotta, hogy alvásából betegen kellett nekie felkelni, betegen ide Bujra⁷⁷² hazajönni, itt pedig Bujon ágyba esni 26 vasárnap”, melyet követően a negyedik nap, péntekre virradóra meg is halt. Ezen kívül a tanúk arról is beszámoltak, hogy egy másik helybéli férfi, Suskó Ferenc, – aki szintén meghalt –, halála előtt úgyszint Orosz Mihálynét gyanúsította. Az elsőként meghallgatott Kiss Mihály beszámolója szerint, „midőn Fejér Annókhöz járt [Suskó Ferenc] maga gyógyítására, tehát akkor szert adván neki Fejér Annók, megmondotta, hogy »Házadnál őrizd magadat, ezt az orvosságot éhomra⁷⁷³ idd meg, semmit se egyél. Azért őrizd pedig magadat, hogy mihelyt ezen orvosságot megiszod mindjárt, aki téged megvesztett mindjárt fog mesterkedni, hogy vizet öntsék rád. Azért oly helyre félre fekdj, hogy vizet ne önthessik reád, mert ha vizet talál reád önteni, meg kell halnod, soha meg nem gyógyulsz.«.” A negyedik tanúnak, Stirzó Jánosnak pedig személyes ellentéte

⁷⁶⁷ Az ítélet szó szerinti szövege: „Mint, hogy Kardos Istvánné Szarka Ersóknak nyilvánvaló boszorkánysága elégséggé és bizonyos oly tanúk által meg nem bizonyíthatott, hanem találtatván némely oly tanú, mely vallott Kardos Istvánné Szarka Ersókra, hogy mondta maga szájával, hogy ő vesztette meg Katai Jánosné. De bizonyos tanú által bejövén, hogy Katai János maga hazánál verte, kínozza Szarka Ersókat Kardos Istvánét, hogy ha ő vesztette-e meg az ő feleségét, melyre nézve, minthogy a kínzás között való vallatás miatt kénytelenített magára vallani, erre való nézve nem ítéltük halálra, hanem verettessék meg, és a helységből üzettedessék ki.”

⁷⁶⁸ Bessenyei II. k. 537. o.

⁷⁶⁹ Bessenyei II. k. 535–537. o.; Schram II. k. 350. o.

⁷⁷⁰ Szent Bertalan napja augusztus 24.

⁷⁷¹ Keresztúr Zemplén vármegyei település, ma: Bodrogkeresztúr.

⁷⁷² Buj Szabolcs vármegyei település.

⁷⁷³ Értsd: éhgyomorra.

adódott Orosz Mátyásnéval, amikor a malomban őrlés közben visszautasította az asszony kérését, hogy őröljön neki is. „Erre Orosz Mátyásné pedig a malom házbul kijővén dulakodni kívánván ökölrel vállba ütötte és mindjárt az ütés után a hideg úgy kilelte,⁷⁷⁴ hogy egy egész hétig feküdt ágyban.”⁷⁷⁵ A tanú „nyavalyás” öccsét a tarcsai⁷⁷⁶ paphoz vitte gyógyítani, közben megszállt egy háznál, ahol „Orosz Mátyásnének tulajdon képi, avagy ábrázata egész természetével együtt élőmben áll és azt mondotta »No, te kutya, miért hordozod te ezt, miért jársz te ezzel, tudd meg, hogy megkinozlak, ha kezembe kaphatlak, hogy míg élsz is megemlegeted.«”⁷⁷⁷ Továbbá egy újabb férfit nevezett meg, aki szintén Orosznét hibáztatta saját halála előtt. A büntett bizonyításának hiányában az asszonyt végül felmentették a boszorkányság vádjá alól.

A nyírbogáti⁷⁷⁸ Sándor Mihályné Sallai Katalin esetében két tanúmeghallgatás volt. Az első alkalommal, 1737. január 17-én vallomást tevők közül Nagy Györgyné lányának rossz házassága miatt Sallai Katalint hibáztatta. Hallotta leányától, hogy ő kézbzéseket⁷⁷⁹ látott, mintha tudniillik a [bogáti] csaplárosné fehér ruhában körülette járt volna...” Nagy Mihályné Kiss Katalin férjét „a malom összerontotta”, melyért Sallai Katalinra gyanakodott, ugyanis megfenyegette férjét „azt mondván neki »Várj reá, Nagy Miska, el nem akarsz uramtul szakadni, de bizony elszakadsz tőle!«, s ugyanazon esztendőben esett azután a szerencsétlenség a malomban.” Az ügyben harmadikként meghallgatott Veress Andrásné „nehéz állapottal lévén, szülésének ideje előtt egy hónappal Sándor Mihályné Sallai Kata megfenyegette”. Gyermek születését követően hét hétig egészséges volt, „azután a felettébb való köhögés reá esett a gyermekre, kit midőn egy tanult öregasszonyhoz vitt volna, ottan megmondotta az asszonyember, ezt a gyermeket nem lehet gyógyítani, mert a kötésnek az egyik vége a torkában, a másik pedig a szívében van”. A gyermek két hét leforgása alatt a betegségben meg is halt. Férje és fia egy további alkalommal összetűzésbe került Sándor Mihályal, ugyanis rajtuk követelte kölesét, melyet szerinte Veress Andrásék megettek az ökrökkel. Fenyegetésére a tanú férje azt válaszolta „Ne fenyegetőzz, égessen meg a tűz!”. Másnap fia a hallásának megromlására panaszkodott, „Nekem nagyon beszéljen k[e]g[ye]l[me]tek anyámasszony, mert az éjjel a fülembe kiáltottak, azóta nem hallok.” Állapota három hónapig változatlan maradt, egy encsencsi orvosasszony gyógyította meg, „megmondván annakelőtte azon orvosasszony, hogy a legényt Sándor Mihályné Sallai Kata rontotta meg”. Továbbá arról is vallomást tett, hogy Ormos György úr fiúgyermek halálós ágyán Sándor Mihálynét okolta állapota miatt. Hallotta, amint mondta a gyermek apjának

⁷⁷⁴ A boszorkányok rontó szándéka gyakori oka lehetett a hideglelésnek. Vö. *Grynaeus* 1979. 542. o.

⁷⁷⁵ *Schram* II. k. 357. o.

⁷⁷⁶ Tarcsa Szatmár vármegyei település, ma: Tarcea.

⁷⁷⁷ *Schram* II. k. 357. o.

⁷⁷⁸ Nyírbogát Szabolcs vármegyei település.

⁷⁷⁹ Értsd: képzelt.

„de bizony nem volnék én ely nagy kínban, ha Sándor Mihályné innom nem adott volna, bárcsak atyámuram megfogatná, s égettetné meg, mert ő rontott el engem”.⁷⁸⁰

A negyedik tanú, Hegedűs István tanúja volt annak, amikor Sallai Kata unokája⁷⁸¹ a többi gyermekkel az utcán játszott, s a játék hevében az egyik gyerek megütötte az asszony unokáját. Erre a gyerek így reagált: „megmondom bizony én azt szépanyámnak!”, majd, hogy félelmet keltsen a többiekben így folytatta: „mi nagyanyámmal a halastó hegyre járunk a Hegedűs István kék kutyáján, s a tilló ággal⁷⁸² is éjjel vagdalkozunk,⁷⁸³ s néha a fák tetején igen hamar Encsencsre⁷⁸⁴ el is megyünk, zöld hintón jár⁷⁸⁵ úgymond szépanyám. S mikor vele megyek, olykor a fák tetejében megütközik a lábam, akkor azt mondja a szépanyám: »Ne sírj, mert bizony levetlek«, s igen rövid időre, el is megyünk Encsencsre”. A tanú akkor e szavait számonkérte a gyereken, aki neki is ugyanazt elismételte újra. Az ötödök tanú is megerősítette Sallai Kata nyargalását. Hallotta, hogy „Dudás Jankó erős hittel megesküvén azt mondta »Isten engem úgy segéljen, ha Vitkábul⁷⁸⁶ megindul az anyám, Sándor Mihályné naplementekor, a fák tetején megvilágos addig Encsencsre el megyen.«. Egy alkalommal, amikor Encsencsen lakott, szembetalálta magával „egy igen sebes nyargalott jöni, megrettenvén attul, mert mint a szél, oly sebességgel ereszkedett az úton reá fele, [a tanú] az utbul kiállott s egy fa mellé vonta magát, az alatt Sándor Mihályné, egy barnás lován mellette sebesen elnyargalt, s azután hova ment, s hova lett, nem tudja.” A hatodikként tanúskodó Varga Mihály megfenyegette Sallai Kata unokáját, aki korábban megütötte Mihály kutyáját. Akkor éjszaka a tanú „száját félrehúzták, s Bátorban⁷⁸⁷ egy süldőért,⁷⁸⁸ gyógyította meg a száját orvos Ersók.”

Az április 11-én zajlott tanúmeghallgatáson Kis László felesége Nagy Erzsébet arról számolt be, hogy Sallai Kata mézes borban csinált kötést s úgy adta neki, „amely miatt egész esztendeig élet halál között sínylődött s azután ugyancsak ő gyógyította meg.”⁷⁸⁹ Hegedűs

⁷⁸⁰ Schram II. k. 351–352. o.

⁷⁸¹ A gyermek vádlókról lásd a *Bíróságok és az Eljárásrend* alfejezeteket! A fent idézett szövegben a gyerek saját nagyanyjával tett repüléseiről nyilatkozott, tette ezt hasonlóan sok más gyermekhez, akik ezzel saját nagyanyjukat keverhették boszorkányság gyanújába, vagy akár okozhatták annak halálát. Vö. *Klaniczay* 1998. 294–295. o.

⁷⁸² Értsd: tiló. A kender és len törésére és tisztítására általánosan használt eszköz. Lásd: *Szolnoky* 1982. 287–288. o.

⁷⁸³ A magyarországi boszorkányszombat-elbeszélésekben archaikus népi mitológiákat találhatunk. A fenti vagdalkozás a termékenyséért folytatott harcra emlékeztetnek. Erről bővebben lásd *A perszövegekből kirajzolódó egyedi vonások* című fejezetet!

⁷⁸⁴ Encsencs Szabolcs vármegyei település.

⁷⁸⁵ A zöld hintón közlekedés boszorkányosodott tündérhiedelmek egyik példája, ugyanis a tündérre jellemző közlekedési módszer a boszorkány képességként jelent meg. Ehhez hasonló a forgószél képében történő repülés, fák tetejében járás stb. Vö. *Pócs* 1986. 213. o.

⁷⁸⁶ Vitka Szatmár vármegyei település, ma: Vásárosnamény-Vitka.

⁷⁸⁷ Értsd: Nyírbátorban.

⁷⁸⁸ Értsd: süldőmalacért.

⁷⁸⁹ Hozzátoldva a vallomáshoz: „a falu előtt törvénykezések volt Sallai Katával, holott az ítéltetett, hogy a nyelve vonassék ki Sallai Katának, de, hogy ezen tanú azt kívánta, hogy csak gyógyítsa meg, ő nem gyönyörködik halálába. Amely okra valamely tyúk tollat [értsd: tollat] adott a fatensnek, hogy kösse be magát

Márton harmadikként meghallgatott tanú pedig felidézte azt az esetet, amikor egyik másik legénnyel az utcán jártukban egy szembejövő leányt csúfoltak. Még aznap este Sallai Kata elment Márton házához, akit hellyel kínált, de „csak neki ugrik Sándor Mihályné, s úgy megszorogtatja a nyakát, hogy ha egy kis tágítást nem tett volna rajta, megholt volna a kezébe, s azt mondotta »Aha, kutya, megcsúfolod a leányt, ugye?«, s avval csak kiment az ajtón.” Egyéb, boszorkányos dolgot az ügyben nem tudott. Sándor Mihályné Sallai Katalin ügyében megszületett az ítélet, ennek értelmében a *Praxis Criminalis* 60. cikkelyére hivatkozva tortúra utáni égetést kértek rá.

Egy 1739-ben Ibrányban⁷⁹⁰ zajlott kihallgatáson, Vass Mihályné Varga Ilonának⁷⁹¹ és leányának, Erzsikének boszorkányságára irányuló kérdéseken túl két konkrét történésre is kitérnek a kérdezőpontok. Az első a Losonczy János csizmadiával történetekre, a második pedig Oláh Pál megbetegedésére kérdez rá. A megkérdezett 16 tanú vallomásából kiderül, hogy Losonczy János csizmadia mivel „nem akarván heverni a földön, Vas Ersóktul egy párnát vett, egy fejeles csizmán”⁷⁹² amit jóval később, a csizmadia megházasodása után Erzsók visszavett. Losonczy János ezen felmérgeződve, visszakövetelve a párnahéjat, kivágta azt és kirázta belőle a tollat. Majd inasát megbízta azzal, égesse el a párnahajat, ami nem égett el, csak megfüstölődött. Oláh Istvánné Buda Barbara „Vas Mihálynéra úgy leányára Vas Ersókra hallotta, hogy a néző asszony szemébe tiszta boszorkánynak mondotta”, valamint hallotta Oláh Páltól, hogy „amidőn Szamosszegre⁷⁹³ vitette volna magát gyógyíttatni, akkor Vas Mihályné személye szerint eleibe ment, összevívén a kezét, mondván »Nem gyógyulsz meg, te kutya, nem!«”. Továbbá azt is vallotta a tanú, hogy amikor Oláh Pál Hatházra járt az ottani orvoshoz gyógyíttatni magát „akkor rajta levő ingvállnak egyik ujja, alatta lévő derékalja, két lepedője, egy vánkosa megégett, de magának semmi baja nem volt, csak megsárgult a teste tülle.” Továbbá Debreczeni Ferenc felesége Czirják Zsuzsanna látta Vass Mihálynét, „hogy karácsony első napján reggel a mezőre kiment és a hegyen valamit szedegetett, de mit, nem tudja. Hallotta azt is Vass Ferenctül, Vass Mihályné fiátul, aki megnyomorodott, hogy mondta: »Nekem anyámasszony miatt kell elvesznem, mert ő k[e]g[yel]me ötte meg a lábamat, Isten engemet úgy segítjen!«”.

Vass Erzsók boszorkányságát illetően Vass Pálné Siposi Ilona az alábbi jelenetet idézte fel vallomásában: „Egykor amidőn enni vitt volna az urának Oláh Pálhoz, akkor látta

vele, aminthogy be is kötötte kétszer, mikor először bekötötte s ki oldásakor a kötésnek, semmit a talluba nem talált. Mikor másodszer pedig mikor megnézte a kötet, akkor egy tizenégy pénznyi teczin rosat [értsd: testszín rózsát] lelt a talluba [értsd: tollban], és azt is parancsolta, hogy ha a határul ki menjek, semmi baja nem lesz.” A teczin további szóalakjai: téczsín, tecén, tecin, tecény. Vö. *Nagy J.* 1993. 27. o.

⁷⁹⁰ Ibrány Szabolcs vármegyei település.

⁷⁹¹ *Schram* II. k. 358–362. o.

⁷⁹² A fejeles csizma főleg bőrből varrott lábbeli, amelynek nyílás nélküli feje s a lábszárat is fedő, hengeres, rendszerint keményebb szára van. Lásd a *Magyar Nyelv Értelmező Szótára* vonatkozó szócikkét! MÉSz 2 k. 575–576. o.

⁷⁹³ Szamosszeg Szabolcs vármegyei település.

és hallotta, hogy mondotta Vass Ersók »Ne, ti bolondok, nem vagyok én viselő, mégis az egyik csecsemből tejet fejek, a másikkul vért.«”. S látta is valóban, ahogy Erzsók „csudafa”⁷⁹⁴ levélre a tejet és vért [fejte].” Ebben az esetben a tüneteket okozó, ismeretlen betegség adta a boszorkányság gyanúját. Vass Mihályné bűnösségét nem tudták bizonyítani, így felmentették a vád alól.

1740-ben a pátrohai⁷⁹⁵ Király Istvánné Pázmány Anna⁷⁹⁶ ellen folytattak vizsgálatot. A vád szerint Lovas Pálnéra reájárt⁷⁹⁷ és éjszakánként nyomdosta, „mely nyomdokodásban annyira jutott volna már Lovas Pálné, hogy halálnak fia volt.” A tanúk vallomásaiból kiderül, hogy csak másoktól hallott információkból értesültek Lovas Pálné állapotáról és annak okáról. Konkrétummal csak a sértett és férje tudott szolgálni. Lovas Pálné saját állapotát illetően vallomásában elmondta, hogy Király Istvánné és leánya „betegségében nyers húst etetett vele egy tállal, mely miatt is sok időnkig rosszul volt, a húst egészen megetette”. Valamint hallotta Lovas Istvánnétól, hogy Király Istvánné leánya Mozga Mihályné „reá járt nyomni”. A 12 tanú meghallgatásával lefolytatott per ítéletének értelmében Királyné Pázmány Annát felmentették.

Egy szintén 1740-ben megindult per során, a Papon⁷⁹⁸ lakó Nagy Jánosné Némethi Mária⁷⁹⁹ „boszorkány, vagyis parázna” voltára irányultak a tanúkihallgatás kérdései. A válaszokból elsőként a rossz szomszédi viszony sejlik ki. Kerek Ferencné hallotta Nagy Jánostól, hogy a Fejér Istvánné sertését egy alkalommal megütötte, mivel az az ő udvarára tévedt. Kisebb szóváltás kerekedett emiatt, majd Fejér Istvánné „egy tekenő kormot kihozott és a Nagy János ösvényére öntötte széjjel, menván, ha látja-e valaki, amelyben is sokszor említett Nagy János bele hagván mondta »Mért öntéd ezt ide, talán valami orvosságát tudod?« Mely dolog elmúlván, kevés idő alatt Nagy János lába annyira megromlott, hogy két esztendeig sérüle bele.” Arról is számot adott a tanú, hogy a vádlott, Nagy Jánosné egy alkalommal tojást kért tőle, de mivel nem adhatott neki „következendő éjszaka a gyermekének a szája félrevonattatott” s világosan vallja, hogy Nagy Jánosné cselekedte. Három másik tanú fenyegetésről számolt be, mely után ökrök pusztultak el, illetve egy katonát „más nap három óráig a nehéznyavalya⁸⁰⁰ gyöttrötte”. A 16. tanú felidézte, „hallotta Mák András-tul, hogy a felesége gyermekágyban feküdvén, fényes nappal bement a házba Nagy Jánosné anyós[os]tul, s mind a ketten a gyermeket meg akarták ölni, de egy ifjú

⁷⁹⁴ Értsd: ricinus. Vö. *Kossa* 1897. 565. o.

⁷⁹⁵ Pátroha Szabolcs vármegyei település.

⁷⁹⁶ *Bessenyei* II. k. 538. o.

⁷⁹⁷ Értsd: gyötör valakit. Vö. *EMSzT* 11. k. 105. o.

⁷⁹⁸ Pap Szabolcs vármegyei település.

⁷⁹⁹ *MNL SzSzBVmL*, IV. A. 1. b. Fasc. 41. №. 296. 1740, Némethi Mária, Nagy Jánosné

⁸⁰⁰ Értsd: Nyavalyatörés, epilepszia. Lásd a *Magyar Nyelv Értelmező Szótára* vonatkozó szócikkét! *MÉS* 5. k. 152. o.

bemenvén a házba, [az asszonyok] az ablakon mentek ki.” E vallomások alapján Nagy Jánosné tortúrára ítélték.

Újabb boszorkányperek 1742-ben indultak, ekkor Szolnok Andrásné Sipos Judit⁸⁰¹ és leánya Gyarmati Istvánné Szolnok Ilona, valamint Sándor Mihályné Sinka Borbála⁸⁰² került vád alá. Szolnok Andrásné ellen az első alkalommal összesen 14-en vallottak, akik 10–20 évre visszamenőleg idézték fel az asszonnyal egykor esett összetűzéseiket és az őket ért sérelmeket. Varga Pálné Vég Zsófia felidézte vallomásában, egykor Szolnok Istvánné elpanaszolta, hogy anyósa, Szolnok Andrásné vízbe akarta fojtani gyékényszedés közben. Továbbá arra is emlékezett, hogy egy alkalommal eltűnt a prédikátor padlásán tárolt sertés orja, mely miatt Szolnok Ilonára gyanakodtak. „Reá üzentek,⁸⁰³ hogy adja elő, ha csak a felét is, de már akkor elvagdalta és vissza nem adta.” Ezt követően Varga Pálné tehene a „híd farkához kiment, és ottan megnyargalták úgy, hogy azon tehénbül, amely kutya vagy sertés evett, mind megdöglöttek, az iránt is Gyarmati Istóknéra gyanakodnak.”

A hatodikként tanúskodó Balogh György egy 17 évvel azelőtti esetet adott elő a bíróságnak. Ekkor Szolnok András György feleségétől tejfölt kért, de az asszony nem tudott neki adni. Következő éjjel borjuk elpusztult, s emiatt Szolnok Andrásnéra gyanakodtak. Gyarmati Istvánnéval kapcsolatban felidézte a tanú, hogy Gyarmatiné fia miatt gyermekét sokszor ledobta hátáról a ló. Ezt felesége szóvá tette Gyarmatinénak, aki fenyegetően reagált az asszony szavaira. S „azután csak hamar megdagadozott feleségének lába, hogy majd egész nyáron nem járhatott reá...”⁸⁰⁴

Kulcsár Mihály saját feleségétől tudja, hogy egy alkalommal Debrecenbe menet összeveszett Szolnokné fia egy másik legénnyel, kinek ökrén ezt követően betegség tört ki. A fiú apja az ökörnek máját megsütötte annak érdekében, hogy a boszorkány, aki ezt cselekedte, megjelenjen előttük. Ekkor megjelent Szolnokné „s veszekedett, hogy miért sütik a májat. Kit is gondolván Szolnokné, hogy Kolcsár [Mátyás] házábul adatott azon tanács, hogy a májat megsüssék”. Ez után Kolcsár ökrét „úgy megnyargalták, hogy egészen feldagadt a hasa, mint egy-egy kenyér és a szőr is lekopott rulla”.⁸⁰⁵

A tizenegyedikként meghallgatott Balog Máté felesége, Hada Erzsébet vallja, hogy „tapasztalta Szolnoknének boszorkányságát kiváltképpen”. Az asszony arról számolt be, hogy egykor Szolnokné szekeret kérni ment hozzá a forspont teljesítése miatt, mondván neki „csak fogass be és vitted el, mert megharagszik a német”. Az asszony elutasította a kérést, amiért Szolnokné megfenyegette. Ezt követően „egykor a mezőrül hazafele jövén a bokrok

⁸⁰¹ Bessenyei II. k. 539–540. o.; Schram II. k. 365–371. o.

⁸⁰² Bessenyei II. k. 541–543. o.; Schram II. k. 371–378. o.

⁸⁰³ Értsd: felszólították, fenyegetőzve vagy megróvóan üzentek neki. Vö. EMSzT 11. k. 105. o.

⁸⁰⁴ Schram II. k. 367. o.

⁸⁰⁵ Schram II. k. 368. o.

között tehát Szolnokné menetke⁸⁰⁶ képiben⁸⁰⁷ kiugrik összemardosta a lábát”. Útközben egy kvártélyos német meglátta s megkérdezte mi történt a lábával. Az asszony előadta a történetet, melyre „mondja a német: »De nem az, hanem *boszorkány volt. Adok neked füvet, kösd be vele, harmadnapig le ne vedd, odajön hozzád, aki megmart.*«”. (Kiemelés utólag.) A vallomásból az is kiderült, hogy Szolnokné valóban megjelent az asszonynál harmadnap „szólván »Édes komámasszony, vegye le kegyelmed azon füvet a lábáról, mert úgy megpöffedtem,⁸⁰⁸ hogy majd meghalok bele.«”. Ezt követően Szolnokné vaját kért Erzsébettől, aki nem tudott adni, emiatt újra összekülönböztek egymással. „Szolnokné megharagudott reá, estvének idején [...] reája menvén megfogta a torkait, fojtogatni kezdte azt mondván »Nem adtál egy kis vajat.«”, majd Szolnokné „neki akasztja a jobbik ujját a szájának, félrehúzta”. Hasonló esetről számolt be Gyarmati Pál, a falu egykori bírása. Szintén a németek szállításához kértek az asszonytól szekeret, de az csak fenyegetőzött. Ezt követően Pál feleségének viselkedése megváltozott, gyermeküket sem gondozta, emiatt kénytelen volt dajkát fogadni. Feleségét „sokáig ide s tovahordozta orvosolni, majd másfél esztendeig, úgy tért magához”.⁸⁰⁹ A lefolytatott perben megszületett az ítélet, felmentették az asszonyt.

A Sándor Mihályné Sinka Borbála ellen tanúskodók többsége arról számolt be, hogy az asszony pálinkát főzött, s többen annak megivását követően lettek rosszul. Biró Mihály „megholt Kovács Mihálytul hallotta, hogy a Sándor Mihályné Sinka Borka pálinkája megivása mia kelletik meghalni.” Balogh András másodikként tanúskodó kanász egy 10 esztendővel azelőtti esetet idézett fel, amikor is disznó hajtás alkalmával többedmagával betért Sinka Borkához, s egy icce bort megitatott vele az asszony. Majd a kanász átkelve a Tiszán, azután „a káromkodást elkezdte, és a gonoszok hozzá avatkozván visszahozták Eszenybe,⁸¹⁰ ottan is magáruul ruháját letépvén meztelen el akart szaladni”. Azonban hamar megfogták, erősen megkötözték és kötözve tartották harmadnapig. Mindezeket jómaga Sinka Borka művének tulajdonította. Valamint említést tett még arról is, hogy a már elhalálozott Kovács Mihály egy alkalommal élesztőt vitt Sinka Borkának, aki egy üveg pálinkával köszönte meg a szívességet. A férfi ivott a pálinkából, ami után hamarosan rosszul lett tört rá, „fájontván⁸¹¹ a belit annyira, hogy négykézláb állott, úgy kínlódott”, s állapotának okát a Borkától kapott pálinkában látta.

⁸⁰⁶ Értsd: menyét.

⁸⁰⁷ A boszorkányhittel is összefüggnek a menyéthiedelmek. Ezek szerint a boszorkány egyik ritka megjelenési formája a menyét. Vö. Pócs 1990. 543–546. o. Ehhez lásd még: *Magyar* 2021. 2. k. 41. o.

⁸⁰⁸ Értsd: felfúvódott, megdagadt.

⁸⁰⁹ *Schram* II. k. 369. o.

⁸¹⁰ Eszeny Szabolcs vármegyei település, ma Ukrajnához tartozik.

⁸¹¹ Értsd: fájlalván.

Kertész András feleségét Sándor Mihályné mulatni hívta, melyet követően felesége rosszul kezdett lenni. Az asszony állapotát látva férje, András „egy ruszkát”⁸¹² hívott, aki is megkente, és a tűztől fehér hamut szedett a kés hegyin, azt megadta innia és mindjárt hányni kezdett.” Amint felesége jobban lett, mondta is „ha a ruszka meg nem kent volna, és innom nem adott volna, talán eddig megholtam volna, mert szurkot, és nyálas fonalat”⁸¹³ hánytam ki, és a számbul úgy vájtam ki a nyálas fonalat.” Ezt követően újabb tanúkihallgatásra került sor, ekkor a megjelent 14 tanúnak feltett 12 kérdésben sorra vették, hogy kivel milyen konfliktusa volt korábban az asszonynak és férjének. Az asszony bűnössége nem nyert bizonyítást, így végül felmentésre került.

Az 1745–1746. év boszorkányperei

Egy 1745-ben megtartott perben a Balmazújvároson lakó „most pediglen tekintetes nemes vármegye tömlöcében raboskodó” Mile Györgyné Szöllős Ilona⁸¹⁴ és Kiss Erzsébet boszorkányságát igyekezett felkutatni a bíróság. A Mile Györgyné ellen elsőként vallomást tevő Bokros Mihály házába bementenek egy alkalommal a megvádolt asszonyok, kiktől megkérdezte a tanú „mit kerestek itten gonosz lelkek, nem jár most a jóféle lélek, hanem nyugodik”. Miléné Szöllős Ilona azt felelte Mihálynak: „vágd meg annak a kis gyermekednek a torkát, mert azért jöttünk”. Mihály le akart szállni az ágyról, de Szöllős Ilona csúnyán elverte a férfit, majd nem tudni „ajtón, ablakon-e, vagy hol mentenek ki..., eltűntenek”.⁸¹⁵

A második tanú, Szücs János feleségének mintegy 20 esztendővel korábban Mile Györgyné elvállalta a fonala szövését. De az asszony csak nem készült el a fonallal, mely miatt anyósa a tanú 7 éves kislányával elment Mile Györgynéhez, megkérni munkája befejezésére. A látogatás alkalmával Mile Györgyné befogta a gyermek orrát, mely után „mindjárt megbetegedett a gyermek és a nagy kínlódásnak miatta mindjárt száradni kezdett a gyermek”. János kétségbeesetten „hordozta orvosoltatni” gyermekét, ahol a gyermek állapotát rontásnak mondták. Anyósa látta keserves gyötrelmét a gyermeknek, ezért fürdőt készített, ekkor Mile Györgyné megjelent és a „fürüdőben megfogván akkor is az elszáradott kis gyermeknek az orrát, mindjárt megholt egy hétre bizonyosan [...] lévén nagy gyanúsága Szöllősi Ilona boszorkánysága iránt”.⁸¹⁶

⁸¹² Értsd: orosz bábát. Az orosz bábára vonatkozóan lásd a 614. lábjegyzetet!

⁸¹³ A *Melleus maleficarum*ban az szerepel, hogy a boszorkány különböző tárgyakat (pl. hajszálak, fadarabok, fonalak, kavicsok, halszálka, összesodort gyapjúcsomó) lőhet áldozata testébe. Vö. Tóth G. 2009. 132. o.

⁸¹⁴ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 46. №. 409. 1745, Szöllős Ilona.

⁸¹⁵ Uo.

⁸¹⁶ Uo.

Bagdács Márton unokájának születésekor „csak hamar odamenvén Mile Györgyné Szöllősi Ilona [...] kitakargatván a gyermeket a bölcsőben levő pójájából s megforgatván, ezen szókat szólván »be szép gyermek«, azzal betakargatván otthagya, a gyermek mindjárt rosszul lett [...] azon betegségéből meg sem épült, megholt”. Márton vallomásában elmondta, a gyermek halála miatt Mile Györgynére gyanakszik. Leányának, Bagdács Ilonának a gyermek „elromlásáért mindéltig Szöllős Ilonára Mile Györgynére volt bizonyos gyanúsága”. Ahogy vallomásában elhangzott, „*bábának nem hívta oda Szöllős Ilonát Mile Györgynét, hanem másat, ezért megharagudván reájok*”. Elment hozzájuk Ilona és megnézte a gyermeket, s ezt követően romlott meg annak állapota. (Kiemelés utólag.) „Ezen nyomorúságában hordozták a kisgyermeket és vitték Böszörménybe Montikáné öregasszonyhoz, s az öregasszony azt mondotta »Ezt a gyermeket ne is hordozzátok sehova, mert ezt elkötötték a csecstül.”.

Kecskés András 5 évvel korábban szolgája volt Mile Györgyéknek. Egy alkalommal istálló-i munka közben „nyaka nagy hirtelenséggel félre a vállára facsarodott, úgy annyira, hogy ha egész tagjával meg nem fordult, semmi úton-módon nyakát meg nem fordíthatta”. Másnap Mile György fia szántani küldte Andrást, aki nyakát fájlalva próbálta magát kimenteni a munka alól. Mile Györgyné a legény lustaságának tulajdonította a nyakfájást, melyre azt tanácsolta „tekerje meg a keszkenőjével⁸¹⁷ a nyakát, nem lesz annak semmi baja”. András megfogadta az asszony tanácsát, és azután „egész estvéig szántván az ekével, a nyaka mind naplementig be volt tekerve s mihelyt a nap lement, mindjárt helyre ment a nyaka és soha nem volt semmi baja. Nyaka fájdalma miatt [a] gazdasszonyra gyanakodott mindvégig.” A tanúk meghallgatását követően megszületett az asszony elleni ítélet, mely a vármegye területéről való kiűzés volt.

1745-ben került sor özvegy Soós Jánosné Kollár Katalin perére boszorkányság vádjával.⁸¹⁸ Soósné ügye kapcsolatban állt Mile Györgyné perével, ez mindjárt az első tanú, Görög József vallomásából kiderült. Amikor is Mile Györgynét boszorkányság vádja miatt elfogták, a városgazda Józseftől kért kötelet. „Mindjárt annak utána belső résziben megromolván, egy éjszaka kinn a háza alatt feküvén” látta a város mézárszéke felől özvegy Soósnét nagy csuporral feléje közeledni. Az asszony megfenyegette Józsefet: „Ne, te kutya, miért adtal hárs kötelet Miléné megkötözésére? Nem gyógyulsz addig meg, míg Mile Györgyné Szöllős Ilona meg nem szabadul”.⁸¹⁹ Kállai István második kihallgatott személy elmondta, hogy „mióta emberi ésszel bír, mindéltig hallotta, hogy Soósné Kollár Kata boszorkány legyen.” 4 évvel korábbi elromlott állapota miatt „minden gyanúsága Soós

⁸¹⁷ Kézben hordott díszesebb kendőcske. MÉSz 3. k. 897. o.

⁸¹⁸ MNL SzSzBvM, IV. A. 1. b. Fasc. 46. №. 399. 1745, Kollár Katalin.

⁸¹⁹ Uo. fol. 1.

Jánosnéra volt és vagyon, hogy az ő téteménye által következett akkori betegsége, s azért gyógyult meg, hogy félt Soósné azon, hogy megfogattatik.” Az ötödikként tanúskodó Fejér István is Kollár Katalinnak tulajdonította állapotát. Ugyanis szóváltásba került az asszony fiával, majd szántani indult, amikor „elfogódván elméje és szeme világával semmit sem látott, megkapták az üres szekérről a lu kövisbe verették, és a lovak összerugdosták [...] öt hetekig feküdt ugyanabban a betegségben”.

Györfi János egy kilenc évvel korábbi történetét adott elő vallomásában. Akkoriban Balmazújváros csordásaként szolgált, s az összeírás alkalmával Soósné tehenét nem adta fel, csak a harmadik összeírás idején. Történt ez után, hogy otthon pihent ágyában s „azon fekvésében nagy hirtelenséggel megkapták az ágyrul, csapták a földhöz és úgy megkínzották egész éjjel, hogy semmi tagját a lábán kívül meg nem mozdíthatta, mely gyötrés három éjjel megszűnés nélkül continuáltatott”.⁸²⁰ Elmondása szerint a körülötte lévők „már csak halálát lesték”. De negyednapra „a gyötrés alól felszabadulván” kiment az utcára, s ott meglátta Soósnét, aki felemlítette: tud róla, hogy János végül feladta tehenét. A gyötrés ezt követően megszűnt, de „minden gyanúsága Soósnéra volt azon gyötrettetéséért és mai napig is reá van.”

Az ötödik tanúnak, Bordás Erzsébetnek mindig gyanúsága volt Soósné boszorkánysága felől. 9 évvel korábban Soósnénak a kútján búzát mosott, majd hazafelé indult, amikor Soósné megfenyegette. A fenyegetés oka az volt, hogy a tanú férje korábban megverte Soósné fiát. A fenyegetést követően hajnalban rosszul lett és „annyira eldagadott, hogy a menő ereje sem volt, és midőn magát minden itten köröskörül levő orvosokkal orvosoltatta, böszörményi orvosasszony[nak] tíz egész hetekig tartta minden tagjainak eldagadott betegségében gyógyította.” Egy alkalommal fürdőt főzött az orvosasszony, mely fürdőt követő éjszaka Erzsébet fejéhez ült „egy nagy lucskos⁸²¹ macska” és azt mondta a tanúnak: „Hiába orvosoltatod magadat, mert ha Újvároson meg nem gyógyítanak, soha meg nem gyógyulsz.”. Ezt követően újvárosi Bokros Benkéné főzött fürdőt, melytől könnyebbedett s meg is gyógyult.

Egy igencsak egyedi történettel próbálta alátámasztani a boszorkányság gyanúját a hetedik tanú, Csákó István. Nyolc évvel korábban holdvilág alatt kiment a mezőre árpát vágni. Szekerén ülve először annak első, majd hátsó kereke is nagyot döccent. A férfi megállt, hogy megnézze „mi baja légyen szekerének”, ekkor hátranézett s egy nagy tűzokot pillantott meg, mely meg sem mozdult. „Azt vélvén, hogy a tűzok megdöglött, elhajtván az ostort, a tűzokot a kezébe felvette, amint felemelte, úgy megrúgta a tűzok, hogy mindjárt hanyatt esett, és a vér egész ábrázatját elborította”. Az eset után „három egész hetekig”

⁸²⁰ Értsd: folytatódott.

⁸²¹ Értsd: piszkos; latyakos, vizes; csatakos. Lásd: EMSzT 7. k. 1235. o.

semmit sem látott, emiatt pedig Soósnét gyanúsította, és gyanúját azzal indokolta, hogy korábban megverte az asszony fiát.

A nyolcadikként tanúskodó Csandrásné Nyilas Annának szomszédasszonya ezelőtt 10 évvel „nehezes lévén Soósné Kollár Kata arra tanította volna, hogy kígyó hajat⁸²² majd hoz ő, amelyből kibújt a kígyó és azt háromszor vegye által a lába közt, könnyebben lesz a gyermeke”. De mivel sokaktól hallotta az asszony boszorkányságát, nem merte elvégezni a praktikát. A szomszédok közti hangulat elmérgesedett, Soósné megfenyegette Csandrásnét és leányát, hogy soha nem megy férjhez, „amint is fenyegetése után mindjárt megromlott a leány és mindig rosszul vagyon, amint megfenyegette, mai napig is férjhez nem ment”. A vallomások felvételét követően Soósné Kollár Katalint tortúrára küldték, melyet kiállt s ezt követően felmentették a boszorkányság vádja alól.

Az 1746-os esztendőben özvegy Elek Jánosné Panda „valami névvel nevezendő bűbajos cselekedetét, boszorkányságát, s azzal követett, emberi nembe vagy akármely okatlan állatokba való kártételét” tudakolta a bíróság.⁸²³ Az első tanú Nagy Mihályné Nagy Mária Elekné boszorkányságát azon okból tudja, hogy négy esztendeje, elveszett tyúkjá miatt szóváltásba került Eleknével. Ezt követően „azon éjszaka Elek Jánosné személye szerint, házuk tetején és kéményeken elragadva hordozta és hurcolta [...] ezen kívül az is történt, hogy gyermeke másnapra oly nyavalyába és kínos betegségbe esett, hogy semmit sem ehetett, se nem ihatott egészen egy hónapig, és annyira elszáradt, hogy emberi árbázat nem volt rajta, és egy hónap múlva a nyaka is eltekeredett hátra a hátára”. Az asszony Eleknére gyanakodva, panaszba tette a falu bírójánál, aki „keményen dorgálta, megparancsolván”, hogy gyógyítsa meg a gyermeket. Ezt követően a gyermek állapota pedig naponként javult. A negyedikként vallomást tevő Nagy Istvánné Oláh Erzsébet „a maga házában az ágyon feküdvén, látta bizonyosan Elek Jánosnét midőn ajtó zördülés nélkül bejönni, [...] kapta és ragadta és a házban lévő kemencébe bévonta, és annak utána kivonván a kemencéből az ágyra csapta és úgy mint jött, minden zördülés nélkül eltűnt.” Az ügy ítélete hiányzik.

Tóth Györgyné, prügyi⁸²⁴ csordásné asszonyt 1746-ban fogták perbe boszorkányság vádjával.⁸²⁵ A tanúvallomások 1746. október 8-án, Prügyön kerültek rögzítésre, Hadas Ferenc⁸²⁶ és Jármay Ferenc⁸²⁷ jelenlétében. A beidézett tanúk vallomásai arról árulkodnak, hogy a csordásné egy helyi asszonyt rontott meg, aki éppen gyermekágyas lévén a rontásból kifolyólag nem tudta gyermekét szoptatni. A rontásvádon kívül, Tóth Györgyné egyéb

⁸²² Értsd: a kígyó levedlett bőrét.

⁸²³ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 47. №. 256. 1746, özv. Elek Jánosné.

⁸²⁴ Prügy Szabolcs vármegyei település, ma Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyéhez tartozik.

⁸²⁵ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 47. №. 253. 1746, Tóth Györgyné csordásné. Közli: *Kocsis* 2023a.

⁸²⁶ Szabolcs vármegye szolgabírója.

⁸²⁷ Szabolcs vármegye esküdtje.

ördögi mesterségét illetően az egyik meghallgatott tanú azt állította „tudja, hogy tavasszal megszedte a fokhagymát, ami a földben telelt, és egyebeket is főzött azon hagymával, de nem tudja mi lehetett a többi, s azzal forrázta a tejesfazekakat.”⁸²⁸ Tóthné további ördögi mesterségnek titulált cselekedete a vaj köpüléséhez kapcsolódva hangzott el a tanúvallomásban. „Azt is látta, hogy midőn köpülni akart vajnak valót, egy kést a köpülőbe dugott, sőt is vetett belé, úgy köpülte azután.”⁸²⁹ A vajkészítéshez és magához a vajhoz is sok hiedelem és mágikus cselekmény fűződik. A köpülés sikerességét olyan kísérő mozzanatokhoz kötötték, mint a köpülőedények gyógyfüvekkel való füstölése, forrázása, a köpülő alá fésű vagy pénz helyezése, vagy az abroncsba kés szúrása, ritkábban só használata. Bizonyos tárgyak pusztán azért váltak gyanússá, mert a meggyanúsított személy furcsa körülmények között használta azokat. Ezeket a tanúk fontosnak tartották megemlíteni a vallomásaikban, felhívva ezzel a bíróság figyelmét is. Ide tartoznak azok a mindennapi használati eszközök, amelyek az étkezéshez, tisztálkodáshoz kapcsolódnak, de mágikus szerepet is kaphattak (kések, kanalak, poharak, fazekak stb.).⁸³⁰ A csordásné tehát a hiedelmek, a korszak babonássága által „előírtak” szerint cselekedett annak érdekében, hogy munkája, fáradozása meg hozza eredményét. A fentiekben vázoltak alapján látható tehát, hogy miben rejlett valójában a megvádolt asszony ördögi mestersége. Boszorkányossága a növények hasznának ismeretében és a babonás cselekmény elkövetésében keresendő. Az egyik tanú arról számolt be, hallotta amint Tóth György a felesége védelmére kelt és másoknak mondta: „...azzal nem boszorkány, ha valamit egy kicsinyt tud.”⁸³¹ (Kiemelés utólag.) Az ügy további kimenetele nem ismert.

Az 1750 és 1761 közötti „terhes időszak”

Az eszlári asszonyok boszorkányossága 1751-ben

A perbe fogott személyek száma az 1750-et követő években ismét kimagasló számot mutat, ez a szakasz 1761-ig tartott. Ekkor összesen 28-an kerültek boszorkányság vádjára alá. 1751-ben Bán Pálné Sennyei Katalin, Horváth Mihályné Orbán Erzsébet, Vida Istvánné Szabó Borbála, Király Ferencné Nagy Erzsébet, özvegy Nehéz Jánosné, Szűcs Györgyné Lombar Zsuzsanna, Tóth Mihályné Csorba Anna ügyének tárgyalására került sor. Az első három asszony ugyanazon településen, Eszláron⁸³² élt. Elsőként Horváthné ügyét ismertetjük, ugyanis a vallomásokból kirajzolódik Vida Istvánné és Bán Pálné boszorkánysága is.

⁸²⁸ MNL SzSzBvM, IV. A. 1. b. Fasc. 47. №. 253. 1746, Tóth Györgyné csordásné fol. 3r.

⁸²⁹ Uo.

⁸³⁰ Vö. Tóth G. 2008a. 232–233, 259. o.

⁸³¹ Uo. fol. 3v.

⁸³² Eszlár Szabolcs vármegyei település, ma: Tisztaeszlár.

Horváth Mihályné Orbán Erzsébet⁸³³ ügyében tanúskodók említést tettek arról, hogy maga panaszolta: a helyi prédikátor Várady János boszorkánynak kiáltotta, valamint azzal vádolta, hogy feleségét megrontotta. Hári Mihálynak egy alkalommal könnyes szemmel panaszolta Horváth Mihályné, hogy „a pincében Eszláron lakó Szűcs István öszve akart rontani, és boszorkánynak kiáltott, de megmutatom, hogy megkeresem becsületemet.”⁸³⁴ Báthori Andrástól és feleségétől ered az a történet, hogy Horváthné Seres Jánosnétól „egy selyemmel varrott fehér kendőt kért, hogy adja neki”, de mivel az asszony férjének becses keszkenőjéről volt szó, erre hivatkozva nem adta azt. Ekkor Horváth Mihályné megharagudván és „kezében levő boroskorsót reá köszönnév Seres Jánosnéra” ivott abból és kezével a korsó száját megtörölte, így adta oda Seresnének. S „ezek után következett, hogy azon *korsóban levő bor maga természete szerint való színét elváltoztatván fehérré lett, mint a tej*, Seres Jánosné pedig mihelyt ivott ezen borból, legottan a hideg borzongatni kezdte”. (Kiemelés utólag.) Az ötödik tanú Bakó Mihály egy kilenc évvel korábbi, hajnali történetet idézett fel. Zabszántási munkálatok közben az ott dolgozók előtt megjelent Horváthné harmadmagával és úgy megkínózta Mihályt, hogy „a füle töve oly fekete volt, mint a süveg”. Majd „egy kardot adtak kezébe, megeskették⁸³⁵ az Istenre, hogy ezen dolgot soha senkinek nem fogja mondani”. Ez követően eltűntek onnan. A 16. tanú Gáspár Istvánné felidézte, hogy magától Vida Istvánnétől hallotta, Vastag Baba⁸³⁶ – azaz Horváth Mihályné – arra kérte, orvosolja Kéki Jánosnét, de „olyannal kösse, hogy ne épüljön, hanem inkább romoljon.” Ezt a 17. tanú, Tóth Mihály is megerősítette vallomásában.

Nagy Mihályné Szőke Katalin egykor gyermekével volt állapotos, s amikor „érezvén közel lenni születésének óráját” magához hívatta Horváth Mihálynét, aki a „szokás szerint megtapogatta a terhét, és mondotta »Hej, bajos gyermek lesz ez!«”. A bábának igaza lett, tudható meg az asszony vallomásából, ugyanis „születésétől fogva azon gyermek néma, goromba és oly alkalmatlan, legkisebb maga csinoságára tartozó dolgot is véghez nem vihet, jóllehet legyen 15 esztendő.” Tovább folytatva előadta azt is, hogy egy alkalommal egy koldus ember fordult meg házánál, aki a gyermek „romlott állapotját szemlélte volna [...], kire mondotta a koldus, aki vele volt bába, az ette meg [...] ezeket hozzáadván a koldus, hogy a gyermeknek nyavalyája következett volna abból, hogy azt a burokban keresztelték volna meg.” Horváth Mihályné „tudakozta”, hogy néma-e még a gyermek, s mustármagot adott az édesanyának, mondván „dörgöljétek meg a nyelve alját, jobban lesz”. De a gyermek „annál bolondabb volt és némább, mint azelőtt.”

⁸³³ *Bessenyei* II. k. 548–549. o.; *Schram* II. k. 384–402. o.

⁸³⁴ *Schram* II. k. 385. o.

⁸³⁵ Călușari beavatási szertartásra emlékeztető rítus.

⁸³⁶ Csúfnév, jelző. A boszorkányokat gyakran különböző jelzőkkel illették, e jelzőknek visszatérő elemei a testi jegyek, például nagyorrú, sánta, vastag stb. Vö. *Tóth G.* 2008b. 74. o.

A 27. tanú Tapasztó Sámuelné „világosan tudja”, hogy az 1740. évi nagy árvíz idején Horváth Mihályné „egy embert elnyelő mélységű víznek a tetején oly formában ment által, hogy csak szoknyájának szélit illette a víz”. Az asszony férje ezt látva Horváthné segítségére igyekezett, melyet meglátott Horváthné veje, s ezt kiáltotta szomszédjának: „ne bántsd szomszéd, hagyj békét, mert nem hal bele”. Ezen kívül „világosan hallotta” Horváthné lányától, hogy betegsége idején édesanyja kente. A leány pedig azt hajtogatta, „jól tudja kegyelmed, mi bajom van énnekem, mert a kegyelmed keze miatt kell énnekem meghalnom”. Vida Istvánné ellen pedig tudja a tanú, hogy szent Mihály napkor⁸³⁷ vele együtt „menvén az útfeleken sok különb-különbféle füveket szedett”, s azt is hallotta Vidánétól, amikor leégett háza, „bár minden jószágom oda égett volna, csak egy kis füvem volt, az oda ne égett volna, mert nem adtam volna egy fias tehenért.”

A 28. tanú, Szeli Istvánné Vida Istvánnét illetően adott elő bővebb és boszorkányságára nézvést terhelő beszámolót. Ezt Vida Istvánné eseténél tárgyaljuk. Tóth István harminckettedikként megszólaló tanú leánya, esküvőjére menet közben az utcán „nagy hirtelen elesett úgy, hogy a templomban is az esküvésre nehezen ment be, ottan is ülve, nem állva ment végbe megesketése.” Mivel a lány lába feldagadt, arra gyanakodtak, hogy rontás érte. Szülei a „leánynak (salvo honore) a ganáját maga csizmájába a kéményben a füstre felakasztotta” bízván abban, megjelenik a rontást előidéző személy. Ekkor odament Horváth Mihályné Tóth Istvánék házához „és addig nem is nyugott, míglén azon dolgot le nem vetette” s egyéb gyógymódot ajánlott, melyet elvégezve a „lába a leányzónak ott lukakkal kifakadván, ott csontot vetett és úgy gyógyult meg.” A 34. tanú Báni András Vida Istvánnétől hallotta, hogy a prédikátor feleségét rosszul gyötörte, elvitték a nézőhöz, aki „reá vallott, hogy Horváth Mihályné ötte meg”. Az ügyben megszületett a döntés, melynek értelmében tortúrát, valamint ezt követően lefejezést és az asszony testének máglyán való megégetését rendelték el.

A Vida Istvánné Szabó Borbála boszorkányságára vonatkozó periratban hat vallomást emeltek ki.⁸³⁸ Csóka Anna állítása szerint „Vida Istvánné minden bátorsággal maga ellen mondotta »Bizony Isten, én ettem meg a Szabó Istvánné leányát.«”. Szél István hallotta Vida Istvánné szájából, hogy „Kéki Jánosnén kívül senkit meg nem rontottam”.

Az Orbán Erzsébet ügyében vallomást tevők ekképp számoltak be a Vida Istvánnéval kapcsolatban tapasztaltakról. Tizedikként tett vallomást Máthé Jánosné, akivel egy házban lakott Vida Istvánné. Ahogy a tanú tapasztalta, Vida Istvánné „a sok füveknek s fő magoknak beszerzéseiben igen szorgalmatos volt, és azokból orvosló materiákat készített”.⁸³⁹

⁸³⁷ Szent Mihály napja szeptember 29.

⁸³⁸ *Bessenyei* II. k. 545. o.

⁸³⁹ *Schram* II. k. 387. o.

A 14. tanú Tóth János elmondta, hogy három évvel korábban Vida Istvánné szénát kért tőle, de mivel nem adott neki, akkor éjjel egy borja elpusztult, s „amidőn megnyúzták, alatta olyan rút volt, mint összetörött máj, úgy, hogy a háta gerince közül darabonként szakadozott az összetörött húsa is”. Felidézte továbbá azt is, hogy öccse lábujjkörmének megbetegedésekor Vidáné felajánlotta, hogy egy pár csizmáért és egy pár ingvállért cserében meggyógyítja, ahogy mondta az asszony „mert nincs az a borbély, aki rajtam kívül meggyógyítja.”

A tizenkilencedikként vallomást tevő Csellát Istvánné hallotta Vida Istvannétól „én meggyógyítottam volna Berthi Jánosnét, ha kezem alá eresztette volna az ura, de nekem nem engedte, hanem doktorral doktorra hordozta és semmi jót nem tehettek”.

A 23. tanú, Kéki Erzsébet elmondta, hogy kilenc esztendővel korábban Vida Istvánné „nehéz nyavalyában lévén [...] és mód nélkül hanykódott az ágyban”. Egy Nagy Kata nevű leány Vidáné állapotára azt mondta „jobban tudja ő maga, ő magát mi lelte [...] mert ő olyan füvet szokott tartani, hogy ha másnak adna, tőle a nehéznyavalya kiütné”.⁸⁴⁰ Nekiálltak megkeresni e füveket, és meg is találta a ruhájában csomóba kötve, de nem tudták mi volt benne, „csak vetették az égő kemencébe”, s ezt követően Vida Istvánné állapota javulni kezdett.

A harminckilencedikként tanúskodó Ronya János Tonta György feleségétől tudja, hogy Vida Istvánné azt mondta, „míg az én kezemre a Ronya János fia nem kerül, addig a lába meg nem gyógyul”. Az asszony két véka búzáért, két véka lencsért és borsóért orvosságot főzött, melytől meggyógyult János fiának lába.

Szeliné vallomásából az alábbi történet köthető Vida Istvánnéhoz: Egy alkalommal Vidáné Szeliné kisebbik lányát maga mellé kérte pesztronkának, de mivel az asszony nem engedte, „a gyermekét hat egész hétig minden napokon a nyavalya rontotta”. E rosszullet elmúlt, miután Vidáné mégis magához vette a leányt. Később az asszony másik lányát is maga mellé kérte Vida Istvánné, de az csak palána rakáshoz⁸⁴¹ ígérkezett segítségbe. Vidáné azonban naplementét követően „kényszerítette a leányzót, hogy füveknek szedésére vele együtt kimenne”. A gyermek nem engedelmeskedett, hazaindulását követően, „a térdén felül mintha által lütték⁸⁴² volna, oly hirtelen való fájdalmai” lettek, majd „elkékülvén egy hétig felettébb való kínokat szenvedett”. Vida Istvánné megtekintette a leányt, állapotát „csak bolondságnak mondotta lenni, nevezvén azon nyavalyáit fijok tályognak,⁸⁴³ és comendálta⁸⁴⁴ orvoslására, hogy árpadarát főzzenek, és avval kössék”. Leánya gyógyulását

⁸⁴⁰ Schram II. k. 390. o.

⁸⁴¹ Itt feltehetően palántarakásról van szó.

⁸⁴² Értsd: lőtték.

⁸⁴³ Értsd: fióktályog.

⁸⁴⁴ Értsd: ajánlotta.

követően Szeliné mondta Vidánénak „*Borka, nem keresztény lélek vagy te, hanem boszorkány vagy.*” (Kiemelés utólag.) Erre azt felelte Vida Istvánné, „én nem vagyok boszorkány, hanem vagyok, ami vagyok, soha senkit meg nem rontottam, hanem csak egyet, Kéki Jánosnét, de arra is mások kértek. Ketten, kinek is egyike Horváth Mihályné, egy kék szoknyát ígért, a másik pedig Gulyás Jánosné három véka lisztet ígért, csak cselekedjem meg. Holott világos, hogy Kékinének egyéb baja nem volt, hanem a súly ütötte ki rajta magát. Engemet pedig arra kértek, hogy mondjam száraz francunak⁸⁴⁵ lenni, és pedig olyan orvosságot csináltam, mellyel minek utána megkentem, minden testében olyan lett, mint a rühes malac.” Szeliné az is elmondta, hogy egy alkalommal férje Vida Istvánnéval Tokajba ment csónakon, ahol az úgynevezett kopasz tetején „bizonyos füveket és füveknek gyökereit kesztenek volna szedni és ásni” megjelent egy német asszony, aki mindenhová követte férjét. Dolguk végeztével a tokaji sóháznál csónakba ültek, és annak ellenére, hogy szélcsend volt, „felettébb való hánykódással volt a csónakjuk, hogy hasonlót hozzá soha nem látott még kemény habzáskor is”. Vidané rémületében kiabálásba kezdett miután „kendőjét fejről elragadták volna, »jaj, bizony mindjárt elragadnak!«”. Útitársának egy pár gyökeret adott, hozzátéve: nincs olyan kötés, amit ezek a gyökerek ne oldanának, s jól viselje gondját, mert „mert többet ér ez egy aranynál.” Először tortúrára küldték Borbálát, ezt követően lefejezést és testének máglyán való megégetését rendelte el az ítélet. Majd a hetedik tanú vallomásának elfogultsága miatt új vizsgálatot rendeltek el és ismét megtortúrázták, a tortúra négy grádusát⁸⁴⁶ elszenvedte, ezt követően felmentették.

Bán Pálné⁸⁴⁷ mágikus cselekedeteit tudakolva 14 tanú került meghallgatásra, azonban senki sem tudott semmit boszorkányságáról. Az asszony boszorkányság cselekedeteiről szintén a Horváthné ügyében kihallgatott tanúk elbeszéléseiből tudhatunk meg többet. A korábban a Zemplén vármegyei Mádon lakó asszonyról az a hír járta Eszláron, hogy „Mád városa tanács ládájában boszorkánysága felől oly inquisitio vagyon, hogyha el nem szaladt volna addig, megégették volna.” Veje, a mádi Lábás István megerősítette: „Anyám Bán Pálné azért szökött el Mádról, hogy megégették volna, de így is, ha kézre keríthetik, minden törvény nélkül megégetik.” Az eszlári tanács ezt megtudta, Újhelyi Györgyöt „elküldötték, hogy mennek Mádra, hozzon recognitiot”⁸⁴⁸ de nem Mádra ment, hanem Tokajból hozott ilyen dokumentumot.

Orosz Miklósné vallja, hogy a helység kisbírái zálogba vették Bánné kendermagját, „melyből következett, hogy csak hamar időn mind a két kisbírák megbetegedvén összedagadoztanak és egyike azon nyavalyájából meg sem épült, hanem sok ideig való

⁸⁴⁵ Értsd: szifilisz. Vö. Galgóczi 1997–1998. 53–62. o.

⁸⁴⁶ Erre lásd az *Eljárási- és jogszolgáltatási gyakorlat* című fejezetet!

⁸⁴⁷ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 52. №. 411. 1751, Sennyei Katalin, Bán Pálné.

⁸⁴⁸ Értsd: személyazonosítást.

keserves sínylődései után megholt.” A 20. tanú Huri István elmondása szerint Bán Pálné a földjét szántó Lábás Istvánt megfenyegette, ezt követően kukoricatöréskor István fiának a kezét felsértette a kukorica csutkája. Emiatt „annyira elvetemedett és romlott a keze, hogy tovább esztendőnél nem dolgozhatott a kezével, sőt miatta nagy kínokat szenvedett”. A huszonkettedikként vallomást tevő Ladányi György egykor Eszlár kisbírója volt, társával a helység hadnagyának parancsára Bán Pál házatól két véka kendermagot „szófogadatlanságért zálogképpen elvittek”. Emiatt később „betegedvén soká sínylődözött, és annyira megdagadoztak, hogy ruhájokban is nehezen fértenek meg”.

Dada község boszorkányai az 1751-es évben

A dadai Király Ferencné Nagy Erzsébet boszorkánypere során ketten tanúskodtak.⁸⁴⁹ Mindketten elmondták, hogy hallották, amint Erzsébet síratott egy meghalt legényt ekképpen: „Hej, hej,⁸⁵⁰ Páll István, Páll István, ha az én rántottámból nem ettél volna, bizony most is élnél, meg nem holtál volna.” A vád egyébként Pál István bűbajos elcsábításával is gyanúsította Erzsébetet, a tanúk megerősítették, hogy a férfit magához édesgette méregkeverő módjára. Az első tanú, Kapás Sára hallotta, hogy Erzsébet mondta lányának „ne sírj leányom, mert én soha nem jövök Kisvárdából haza Dadára, mert Isten engem úgy segéljen, megsütögetnek engemet. *Meg is illet engemet a sütögetés, mert én kapitányné vagyok, meg is járok, mint egy Kapitányné*”.⁸⁵¹ (Kiemelés utólag.) Erzsébetet a tortúra összes fokának kiállítására ítélték, kínvallatása alatt elmonda, hogy Lombar Zsuzsannával együtt végezte mágikus cselekedeteit. Az asszony a kínzást kiállta, a végítélet alapján felmentették.⁸⁵²

Tóth Mihályné Csorba Anna, vagy ahogyan a faluban mindenki hívta sánta csordásné boszorkányságáról öt tanút hallgattak ki.⁸⁵³ Elsőként Kovács Jánosné Molnár Mária számolt be arról, szemtanúja volt, hogy az utcán játszó gyermekeket Csorba Anna kergette, és akit elért, meg is verte. Számonkérte az asszonyon cselekedetét, melyre fenyegetően válaszolt ekképpen: „te iminnen-amonnan jöttment, bitang, várj, mert a gyermekednek a vérit nyomom ki”. Ezt követően leányának bokáján lyuk keletkezett, s „nagy fájdalom miatt sem éjjele, sem nappala, úgy kínlódik.” Kovács Jánosné Kapás Sára hallotta Csorba Anna leányától, hogy „nem volna most sánta a Kenholtt Istvánnak fia, ha azt nem mondta volna bátyám uramnak sántaficér”.⁸⁵⁴ Ugyanis anyjuk ezt meghallotta, s „erősen megfenyegette”,

⁸⁴⁹ Bessenyei II. k. 550–551. o.

⁸⁵⁰ A hangadások által kifejezett indulat vagy egyéb érzelem felidézése szintén nem példátlan a boszorkányperes szövegekben. Varga M. 2015b. 144. o.

⁸⁵¹ Schram II. k. 383. o.

⁸⁵² Bessenyei II. k. 551. o.

⁸⁵³ Schram II. k. 406–407. o. Lásd még: Magyar 2021. 2. k. 32. o.

⁸⁵⁴ Sánta embert gúnyoló jelző. Vö. Kálnási 2005. 716. o.

mely után a gyermek „megromlott, ma is sánta, felsugorodott a lába térdben, gamón jár⁸⁵⁵ ma is.” Nagy György pedig beteg feleségétől hallotta, hogy Csordás Anna „hun maga képében, hun amaz nagy fekete varangyékos⁸⁵⁶ béka képében kivált két hétig kísérette”.⁸⁵⁷ A tanúkihallgatást követően megszületett az ítélet, melynek értelmében az asszonyt szabadon engedték.

Szűcs Györgyné Lombar Zsuzsanna „bűvös bájós állapota” kapcsán két alkalommal hallgatták ki a tanúkat.⁸⁵⁸ Az első alkalommal Hegedűs István elbeszélte, hogy 3-4 évvel korábban egy napon látta, amint Szűcs Györgyné ökreit a Tiszára hajtotta inni. De az asszony „ábrázatában magát elváltoztatta úgy, hogy az ő rút írtóztó⁸⁵⁹ ábrázatát ki nem tudja beszélni, mert az ajka ki volt fordulva, a szája olyan volt, mint süvegben nézett volna, [...] de amidőn érkezett, már akkor elmúlt az ő csudálatos rút cselekedete. Kinek is a fejére meri a kezét tenni, úgy esküszik reá, hogy nem más volt, hanem tulajdon ez a Szűcs Györgyné.” A másodjára megtartott kihallgatáson három asszony három különböző történetet adott elő. Ácsné Nagy Mária gyermekágyas volt, amikor Lombar Zsuzsanna meglátogatta, s számonkérte, miért nem hívták őt komaságba. A tanú elmondása szerint Zsuzsanna egy üres fazekat „úgy a fejéhez csapott, hogy a jobb füle töve egy ökölnyire dagadt, mely miatt azon jobb fülére tíz hétig megsiketült”. Szintén Mária, tejlopáson kapta Lombar Zsuzsannát, aki arra kérte, hamisan esküdjön a látottakról. Mária ezt megtagadta és nemsokára „a bal válla hegyin egy kelés költ, mely annyira terjedt, hogy szinte válla és melle az ágyékáig megfekélyesedett”. Kis Mihályné Toboly Erzsébetet este ágyában fekvő látogatta meg Zsuzsanna, és meghívta ebédre. Erzsébet a meghívásra nemet mondott, amiért „a kezét és a tomporáját erősen megfogdosta úgy annyira, hogy egy hónapig is megismerszett a kékség”. A harmadik tanú, Rikter Barbara pedig arról számolt be, hogy Lombar Zsuzsanna leányát küldte hozzá, kérjen tejet. S mint, hogy nem adott, a lány távozását követően „lába mindjárt megvizketett és lehúzáván csizmáját, vakarni akarta, de már összehólyagzott”. A három tanú vallomásából kitűnik, hogy mindhárom alkalommal sértés érte részükről Lombar Zsuzsát. Két alkalommal az asszony ténylegesen fizikai erőszakot alkalmazott, Rikter Barbara pedig a lábán keletkezett hólyagosodás okát Lombar Zsuzsannában látta. Zsuzsannát tortúrára küldték, s nem pusztán bevallotta az igazat a kínzás során, hanem nyilvánosan és nyájasan tette mindezt, ezért a vád karddal való kivégzést (véltetően lefejezést) kért az asszonyra kiszabadandó büntetésül.

⁸⁵⁵ Értsd: falábakon jár vagy mankót használ. Vö. TESz 1. k. 1023–1024. o. A *Szamosháti szótár* szerint a görbe lábra is használták a kifejezést gúnyos értelemben. Csúry 1935. 321. o.

⁸⁵⁶ Értsd: varangyos.

⁸⁵⁷ Schram II. k. 407. o.

⁸⁵⁸ Schram II. k. 403–406. o.

⁸⁵⁹ Értsd: írtóztos.

A pletyka hatása a boszorkányvádra – székelyi boszorkánypercek 1751 és 1754 között

A székelyi⁸⁶⁰ özvegy Nehéz Jánosné⁸⁶¹ ellen felhozott vádban a rontás szerepelt.⁸⁶² Az ügyben 13 tanút hallgattak ki eskü alatt. Ur Mihályné Kálmán Erzsébet tanúvallomásában arról számolt be, hogy egy alkalommal Nehéz Jánosné kenyeret kért tőlük, de nem adtak. Azon az éjszakán „a bölcsőben fekvő gyermeke kétszer felsivalkodván, reggel látta, hogy a gyermekének a karja úgy megromlott, hogy éppen meg nem lehetett hajtani...”⁸⁶³ Ur Mihályné, valamint az ügyben kihallgatott további tanúk elbeszéléséből az is kiderül, hogy a Nehéz Jánosnének tulajdonított rontás miatt a gyermeket először egy Sándor Borka nevű asszonyhoz, majd a falu öreg bábájához, Mátyusinéhoz⁸⁶⁴ vitték. A gyermek állapota azonban nem javult, azon segíteni nem tudtak. Ur Mihályné és mások elmondása szerint „Sándor Borka azt mondta, hogy ha Mátyusiné engedné, az Ur Mihályné gyermekét meggyógyítaná, de a Mátyusi Kati nem engedi.”⁸⁶⁵ Az eljárás további kimenetele, és maga az ítélet sem ismert, Mátyusi Kati nevével viszont még további perekben is találkozhatunk.

Pásztor Ferencné Orosz Erzsébet, Mihályi Sámuelné Korpai Anna László Gergelyné Gyulay Erzsébet⁸⁶⁶ kemecsei asszonyok elleni perre az 1754-es évben került sor.⁸⁶⁷ A január 4-én, Kisvárdán⁸⁶⁸ jegyzett tanúkihallgatás során Vajas Mihályné Bányai Erzsébet elbeszélte, hogy Pásztornéval és Mihályi Sámuelnéval is konfliktusa alakult ki. Pásztorné felől amiatt, hogy Vajas Mihály Pásztorné leánya helyett Erzsébetet vette el feleségül. Mihályi Sámuel pedig azt vetette Erzsébet szemére, hogy annak bátyja nem Mihályné lányával házasodott meg. A viszály eredményeképpen több alkalommal „igen kínozták, marcangolták, rútul harapdálták, csipdesték ezt mondván: »ha száz gyermeked lesz is, egy sem él tovább három és négy napnál.« A faluban szárnya kelt a hírnek, miszerint Pásztorné megnyargalta Vajasné, sőt a szomszédos faluba is híre ment a dolognak. A felvett vallomásokban több helyen is megemlítik, miszerint a székelyi Mátyusi Kati azzal dicsekedett, hogy ő bizonyosan tudja, boszorkányság van a dologban. Többben is azt meséli, hogy „mondotta légyen, mi ugyan lova volt ám Pásztor Ferencnének, még ugyan ki is volt. Amelyre is azt felelték, hogy meri azt kegyelmed mondani, melyre is Mátyusi Kati is »Azt mondom bizony én, mert én is boszorkány vagyok, ő is.« tudni illik Pásztor Ferencné, ezt pedig önként semmi kényszerítés nélkül ezen esküvéssel mondotta, »Isten úgy segéljen, azt

⁸⁶⁰ Székely Szabolcs vármegyei település.

⁸⁶¹ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 52. №. 486. 1751, özv. Nehéz Jánosné.

⁸⁶² Közli: *Kocsis* 2023b. (megjelenés alatt)

⁸⁶³ Uo. fol. 1. A kisgyermek testének éjszakai megmerevedését is a boszorkányrontás tüneteént tartották számon. *Gedainé Kölnéi* 1991–1992. 222. o.

⁸⁶⁴ Mátyusi Ferencné Szaniszló Mária.

⁸⁶⁵ MNL SzSzBVmL IV. A. 1. b. Fasc. 52. №. 486. 1751, özv. Nehéz Jánosné, fol. 1.

⁸⁶⁶ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 55. №. 704, Fasc. 55. №. 458, Fasc. 55. №. 471. 1754, Orosz Erzsébet.

⁸⁶⁷ Közli: *Kocsis* 2023b. (megjelenés alatt)

⁸⁶⁸ Kisvárdai Szabolcs vármegyei település.

mondom most is, hogy boszorkány vagyok.»⁸⁶⁹ (Kiemelés utólag.) A január 21-én megtartott újabb kihallgatás alkalmával a tanúk a korábban felidézettek ismételték el. Egy március 30-i keltezésű tanúkihallgatási dokumentum azt tudakolja, hogy Márton Györgyné Vajai Erzsébet, Vajas Mihályné Bányai Erzsébet és Bányai Gábor özvegye Pásztor Mária rossz erkölcsű, lopós, káromkodó volt-e. Az elsőként meghallgatott tanú Vajas Mihályné Bányai Erzsébetéről „tudja, hogy részeges, mert gyakorta látta részegen.” A második tanú, Kovács Mihály pedig elmondta, hogy egy esztendővel korábban „egy nagy butykos korsó teli égett borral, a házába bement Vajas Mihályné Bányai Erzsébet részegen” majd az asszony részegségében elaludt. Mihály üzent Erzsébet apósának, ezt követően annak öccse hazavitte az asszonyt. Az asszony tolvajló létét bizonyítja, hogy később Mihály megtudta, a nő „az árendás zsidó házábul lopta volt az égett bort” Szintén Vajas Mihályné részegségét idézte fel Lakatos György cigányember, aki egykor lakodalmat tartott és hívatlanul odament „Bányai Erzsébet részegen, kit is ipa respectusaért leültettek enni, akkor látta, hogy oly részeg volt, hogy s. v.⁸⁷⁰ elhugyozta magát, az emberek között.”⁸⁷¹ A három boszorkánysággal vádolt asszony ügyében megszületett az ítélet. Orosz Erzsébetre megégetést szabtak ki, Gyulay Erzsébetet testi fenytéssel büntették, Korpai Annát felmentették.

Szintén 1754-ben, a Kardos Mihályné Mátyusi Katalin, Mátyusi Ferencné Szaniszló Mária székelyi asszonyok ügyében felvett tanúvallomások arról szólnak, hogy Mátyusi Kati nem engedte Német Erzsébet beteg gyermekét meggyógyítani.⁸⁷² Az asszony kilenc hetes gyermekének egyik este szemei „felfordulván [...] harmadegy hónapig úgy maradván”. Kardos Mihályné mások kérésére megnézte a gyermeket. „Amint a gyermek a bölcsőben holtan feküdt, onnét kivette és a háznak a mestergerendája alá lábbal ki, valamint a holtat szokták, úgy fektette, s mindjárt a házból kiment. S alig tehetett huszonnégy lépést Mátyusi Kati a házon kívül, s mindjárt a gyermek oly nagyot sikoltott, mintha három esztendő lett volna, s azután osztán orr-száján megindulván a vér, egy nap, egy éca mindig ment, s megalván a véri, harmadnapján igen nagyra dagadott a feje”. Kati ezt követően csaknem egy hónapig került Németék házába, a gyermeket csak kínozták. Az asszony elmondása szerint kérlelték Katitól, nézze meg a gyermek állapotát, de „akkor sem segített, hanem még inkább rontott a gyermekén”. Mátyusi Ferencné különböző füvekkel fürösztötte a kisdedit, „melyet Mátyusi Kata észrevevén a fazokból a füvet, akit Mátyusi Ferencné hozott vala, szeme előtt kihánta azt mondván »Hiába mesterkedel, ilyen adta⁸⁷³ kényes bábája, mert elmenve meg nem gyógyítod, ezer vétke lesz is, megégetnek!”. A kisgyermek csaknem másfél évig

⁸⁶⁹ 1754. január. MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 55. №. 458. fol. 4, Fasc. 55. №. 704. fol. 2.

⁸⁷⁰ *Salvia venia*, bocsánat a szóért rövidítése.

⁸⁷¹ 1754. január. MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 55. №. 458.

⁸⁷² Közli: *Kocsis* 2023b.

⁸⁷³ Az ilyen ~ olyan (~ amolyan) boszorkány szószervezetek használatakor egyértelműen meggyőződésről, nyomatékosításról beszélhetünk. Erre lásd: *Varga M.* 2019. 105. o.

maradt ebben az állapotban, s végül meghalt. A szóbeszéd, a pletykálás révén híre ment a közösségen belül annak a kijelentésnek, hogy Mátyusi Kati akadályozza a gyermek gyógyulását. Ezen kívül rontással is megvádolták. Tóth Istvánné Nagy Mihályi Barbara szemtanúja volt annak, hogy Mátyusi Kata mondott „a maga házába, híre lévén itten Székelyben a füresztésnek,⁸⁷⁴ ilyen szokat: »Isten engem úgy segéljen, megütvén a maga mellét, ha engem megfüresznek, soha többé nem élek, megégetnek!«” A tanúk meghallgatását követően tortúrára ítélték Mátyusi Katit. Ennek során mindent tagadott, s mivel nem tudták bizonyítani boszorkányságát, szabadon engedték. 1760-ban azonban ismét boszorkányság vétké miatt került eljárás alá, továbbá lopással is vádolták. Fennmaradt az asszony önkéntes vállatásának⁸⁷⁵ jegyzőkönyve is. Ebből kiderül, hogy az akkor 60. életévét taposó asszonyt már harmadjára fogták meg. Első alkalommal a pestis idején⁸⁷⁶ elszökött férje miatt, ugyanis azzal vádolták, hogy megölte, de mivel bebizonyosodott, hogy a férje életben van, megszabadult. Másodjára pedig az előbbieken ismertetett eset kapcsán az 1754-es évben.

A meghallgatott tanúk beszámolóí alapján Mátyusi Kati boszorkánysága abban nyilvánult meg, hogy éjjel a kémény kürtőjén keresztül közlekedett,⁸⁷⁷ továbbá, hogy a 18 éves Nyíri Jánost lóvá tette, s megnyargalta. A 18 éves fiú vallomásában a lóvá tétel során elbeszélte lakoma a boszorkányszombat jellemző megjelenési formája. János felidézte, hogy őt „lovának fogta, s emlékezik arra, hogy őket a sövényhez sorba kötözték, és Mátyusi Kata több társaival együtt egy keskeny hosszú házba együtt bementek, s ott asztalhoz ülve ettek, ittak, vendégeskedtek. Azután osztán ki-ki maga lovára ült, Mátyussy Kata is [rá] ülve hazamentek.”⁸⁷⁸ Szabó János rontással vádolta meg a kettejük konfliktusát követően rátörő rosszullet és fizikai gyengesége okán. Valamint egy fiatalasszony is, akinek panaszai elmúltak, miután Mátyusi Kati megkente hasát. Bardell Évának adója volt Kati két forint és egy petákkal, s mivel nem tudta neki az asszony megadni a tartozást, zálogot kért cserébe. Ezt követően egymás utáni két éjszaka is megjelent Éva házában Mátyusi Kati, második alkalommal a kéménykürtőn keresztül jött és távozott. Egy macska nagyságú görényt látott a tanú Kati kezében, melyet háromszor hozzáütött a vele együtt lakó juhásznő gyermekének bölcsőjéhez. Ekkor megkérdezte a juhásznő megkérdezte: „Ugyan Kati néni miért nem hagy

⁸⁷⁴ Értsd: vízpróba.

⁸⁷⁵ A gyanúsított vállatása a kérdőpontokban szereplő kérdések alapján folyt. Ezek előzetes összeállítása a perjogi kódexek előírásai szerint történtek. *Tóth G.* 2020. 262. o.

⁸⁷⁶ Erre vonatkozóan pontos dátummal nem rendelkezünk, de tudható, hogy az 1738–42-es, utolsó nagy országos járvány során a legnagyobb pusztulás az ország keleti–délkeleti részén történt. Szabolcs megyében 13 478 fő, tehát a megye lakosságának 15,8%-a vált a pestis áldozatává. Lásd: *Fazekas* 1979. 99. o. és *Kis* 1993. 84. o.

⁸⁷⁷ Lásd a dolgozat *A boszorkány, mint bűnbak* című fejezetét!

⁸⁷⁸ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 61. No. 665.: Mátyusi Katalin, 1754–1760.

kend nekem békét, hiszen nem vétettem én kendnek semmit”.⁸⁷⁹ Tehát vádlói főként a rontás véghezvitelével magyarázták boszorkányosságát.⁸⁸⁰ Az asszonyról ez alkalommal sem bizonyosodott be boszorkánysága, és a lefolytatott per végén szabadon engedték és a vármegye határain túlra száműzték.

Megbotránkoztató viselkedésmódok és azok lenyomata az 1753 és 1761 közötti években

Az 1753-as évben a Csegén⁸⁸¹ lakó Jankó Istvánné Csuponya Erzsébetet fenyegetéssel, valamint azzal vádolták, hogy Nagy Miklós postamester urat és feleségét becsstelenítette. Nagy Miklós felidézte vallomásában, hogy 1747-ben vagy 1748-ban egy tavaszi estén ágyában fekve arra eszmélt, hogy Jankóné bement a házukba. Az asztalon lévő bibliát⁸⁸² felvette és kinyitotta, melyre mondta neki Nagy Miklós, hogy „hagyd békét annak, nem a te kezédbe való az, boszorkány, látom, hogy ördög vagy”. A férfi le akart szállni az ágyról, „de nem engedték, [...] hanem lábát ismét visszavetették”. A postamester megfenyegette Jankónét, ha nem gyógyítja meg, maga lesz az asszony hóhéra. A fenyegetésre a nála levő „skatulyában levő eszökbül adván” Miklósnak, elmúlt tőle minden baja. A falubeliek körében egyébként az a hír járta, hogy az asszony „édesatyja Kecskemétről származott Csegére, melyet ugya[n] Kecskeméten kan ördögségért⁸⁸³ meg is süttögettek.”⁸⁸⁴ Az információ pletyka jellegét erősíti, hogy egyes falubeliek az öreg Csuponya megégetésének helyszínéként Vásárhelyet, Szentest hallották. Erzsébet apjának, Csuponya Andrásnak boszorkányságára vonatkozóan a tizenkettedikként tanúskodó Király Istvánné Varga Erzsébet szolgált részletekkel. Tollba mondta, hogy egykor együtt indultak a malomhoz a férfivel s annak feleségével. Ez alkalommal Csuponya Andrásné panaszkodott férjére, ekképpen: „Olyan ember ez a Csuponya András, ha lefeküdtünk, elaluszom, csak eltűnik mellőlem. Ha felszerkenek semmi nincsen mellettem. Ismét újra, ha elalszom s felnézek, már akkor nagy lucskosan feküszik mellettem, de soha nem mondja, hol jár. Ez az Ersók leánya tanítványa, bizony szintén olyan, mint az atyja. De a több[i] gyermekem nem tanítványa.” Az ügyben kihallgatott hatodik tanú, Szabó András igen érdekes dolgot adott elő Jankóné boszorkányságára vonatkozóan. Elmondása szerint az 1740-es évben, tehát a vallomástétel előtt 13 évvel többedmagával a Borsod vármegyei Nyárad vizimalmán öröltek. „És midőn megöröltenek, hazafelé indulni otta[n] lévén Jankóné Csuponya Ersók, mondván Derekas

⁸⁷⁹ A tanúk időnként érzékeltették vallomásaikban, hogy ők valójában a boszorkánynak titulált személlyel igyekeztek békés, kiegyensúlyozott kapcsolatot tartani. *Varga M.* 2015b. 152. o.

⁸⁸⁰ 1754. október. MNL SzSzBVM, IV. A. 1. b. Fasc. 61. №. 665.: Mátyusi Katalin, 1754–1760.

⁸⁸¹ Csege Szabolcs vármegyei település.

⁸⁸² A boszorkányperek iratanyagai számos adatot tartalmaznak a kora újkori mezővárosi és falusi vallásos élet alkalmairól, szokásairól és tárgyairól. *Kristóf* 1995. 83. o.

⁸⁸³ Az ördöggel cimboráló, szövetkező férfiakat nevezték így. Vö. *Mészöly* 1944. 88. o.

⁸⁸⁴ MNL SzSzBVM, IV. A. 1. b. Fasc. 54. №. 679.

Mátyásnak »itt hagynátok engemet«”. A férfiak erre azt válaszolták, hogy ők mindenképpen elindulnak, akár megy velük az asszony, akár nem. Ökreik befogása közben a jámbor jószágok „úgy csapták a malomkőhöz Hajdu Jánost fiastul, [hogy] sokáig lábaikra nem állhattak. Jankóné végül tovább maradt a malomban, hiszen „két zsák életje⁸⁸⁵ maradt örölni való”. Másnap a hazaúton „láttak egy szekérnyomot emitt-amott a sárban, mely le nem ment”, erre egyikük megállapította, hogy „Jankóné ment itt az éjjel, ládd, le nem ment a kereke sem.” Másnap reggel a csegei révhez érve ott találták az asszonyt is a maga szekerevel, holott amikor elindultak, Jankóné a malomban maradt. Csodálkoztak ezen annál is inkább, mert „sehol utol nem érte őket, hanem megelőzte s nem tudják miképpen ment, s járt előttük.” Boszorkányszombatra emlékeztető mulatságról számolt be Ráczy Istvánné szolgálója. „Ötet gyakran elvitték éjjelenként a gonoszok amint, hogy egykor a többi között az ablak fián nagy fekete ember által vitetett Jankó Istvánné Csuponya Erzsébet házához, az hallott nagy vendégséget [...] nagy cifrán ittak az asztal mellett, ő lévén feljebb közöttük, a többi nagy vígan táncolt”. Jankóné kertszomszédja, Szabó Péter elmondta, hogy marhája miatt nézeteltérése támadt az asszonnyal, mely után Péter „megfekélyesedett”. „Gyanúsága Jankónéra vagyon, hogy ő rontotta volna meg. A leányárul is Jankónénak hallotta, hogy egy darab ember bőr⁸⁸⁶ is vagyon ládájukban, de csak contemnálnván⁸⁸⁷ nem tudakozta meg, mire való legyen.”⁸⁸⁸ A hetedik tanú, Nagy András felidézte, hogy öt évvel korábban aratás idején Jankóné sást aratott a közelükben, ők pedig társaival maguk között beszélgetve boszorkányozták az asszonyt. Ebéd utáni pihenőjük alatt arra lettek figyelmesek, hogy egy nagy kígyó igyekezett feléjük. András próbálta elhesegetni az állatot, mire az megharapta őt. Pap János a kasza fokával egyszer megütötte az állatot, de az végül elmenekült. „Ugyanakkor Jankóné bekötött fővel járt és [...] azt állította maga felől, hogy az árpakalász szúrta meg.”⁸⁸⁹ Az esetet követő második héten András „jobb kezét úgy elrontották, hogy mind ezideig is semmit legkisebbet vele nem dolgozhatik, az időtül óta mindig nyomorék és nem másra, hanem tulajdon Jankóné Csuponya Ersókra nem csak gyanakszik, hanem valóságosképpen kezét fejére tévén reá is esküszik, hogy tulajdon ő rontotta meg és az ő nyomorékja”.⁸⁹⁰ Az asszonyt bűnösnek találták boszorkányság vétségében, elevenen elégetést szabta ki rá büntetésül a bíróság.

Szintén 1753-ban a gégencyi⁸⁹¹ Vajas Mártont azzal vádolták, hogy „1751dik esztendőben esett Szent Vid napi⁸⁹² kisvárdai vásári alkalmatossággal [...] Bunda Borkát

⁸⁸⁵ Értsd: búza.

⁸⁸⁶ Értsd: bőr.

⁸⁸⁷ Értsd: megvet, lebecsül.

⁸⁸⁸ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 54. №. 272.

⁸⁸⁹ A kígyó képében megjelenő boszorkányra lásd még: *Magyar* 2021. 2. k. 34–35. o.

⁸⁹⁰ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 54. №. 679.

⁸⁹¹ Gégency Szabolcs vármegyei település.

⁸⁹² Szent Vid napja június 15.

megparáznította volna a Krucsay uramék elpusztult majorháza felénél.” Az ügyiratban⁸⁹³ szereplő egyetlen vallomásban elmondta a tanú, hogy saját szemével látta az esetet. Arról „miben, ki által, és ki előtt bűnhődött légyen Vajas Márton nem tudja, hanem, hogy Bunda Borkán nyolcvanat vágta azt jól tudja.”⁸⁹⁴ Az iraton nem szerepelt az ítélet.

A Tasson⁸⁹⁵ lakó Kurta Györgyné Sándor Borbála⁸⁹⁶ leánya „viselőssé esett”, mely miatt „másnap, úgymint kedden a falu törvényt látott a leányára, s délután be is küldötte a tömlöcbe”. A falu szájára vette az asszonyt és lányát a történetek után, aki panaszosan mondta úton útfélen, hogy más leánya is járhat hasonlóképpen. Öten arról számoltak be, hogy Kurta Györgyné leányának tömlöcbe vetését követően különböző sérülések estek rajtuk, kit álmában marcangoltak össze, ki a napi munka során szerzett sérülést. A hetedik tanú, Szilágyi Jánosné Csüllöng Judit pedig azt adta elő vallomásában, hogy nemrég született gyermekét egy fehér lepedős alak el akarta vinni erővel tőle, „s olyan szóval szólott, valamilyennel szokott Kurtáné szólni”. De az asszony nem volt benne biztos, hogy valóban Kurtáné volt-e a fehér lepedős alak, vagy pedig más az ő képében, „de a szavát az övének ismerte”.⁸⁹⁷ Balaskó András gyermekágyas állapotban lévő feleségét megnyomták. A férfinél „elmúlt pestisbe két kvartélyos katona igen járatosak voltak”, egyikük látva az asszony rossz állapotát azt tanácsolta „No, reá vigyázzon kend, mert egy hétre reá szokott tartani, s ha eljött csak azt mondja kend neki »jőjj el reggel, sőt adok.«”. Az asszony megfogadva a tanácsot így cselekedett, s ekkor Kurtánét „kötőjébe látta, akibe nappal szokott járni”. A tizedik tanú, Balázs István elmesélte, hogy 15 éves korában a salétrom szérőn⁸⁹⁸ egy félszemű leány a sárból három egeret csinált, majd egy vesszővel megütögette a földet és az egerek széjjelszaladtak. A lányt többé nem látta, viszont egy alkalommal elmesélte valakinek az esetet, aki felismerte a félszemű leány személyében Kurtánét. István elmondása szerint „meg ismerhetné-e vagy sem, nem tudja, hanem azt tudja, hogy himlőhelyes, nagy vak leány volt”. A tanúkihallgatást követően megszületett az ügyben az ítélet, testi fenyítést szabtak ki büntetésül az asszonyra.

A baktai⁸⁹⁹ illetőségű Dohena, vagyis Lupitzer Borka⁹⁰⁰ boszorkányságát és ördögi mestersegeit tudakozta a vizsgálat 1754. november 28-án. A periraton szereplő két vallomásból megtudhatjuk, hogy Borka asszony fiát egy alkalommal verekedés miatt a tisztartó parancsára megfogták. Ezt követően a tisztartó feleségét, valamint az elfogást végzők egyikének gyermekét, másikának lánytestvérét „nyavalya törte ki”. Egyikük, Gödér

⁸⁹³ MNL SzSzBvMl, IV. A. 1. b. Fasc. 54. №. 378. 1753, Bunda Borka „megparáznítása”.

⁸⁹⁴ Uo.

⁸⁹⁵ Tass Szabolcs vármegyei település, ma: Nyírtass.

⁸⁹⁶ Schram II. k. 408–411. o.

⁸⁹⁷ Schram II. k. 410. o.

⁸⁹⁸ A salétrom szérő paraszti salétromtermőhely. *Filep* 1981. 393–395. o.

⁸⁹⁹ Bakta Szabolcs vármegyei település, ma: Baktalórántháza.

⁹⁰⁰ MNL SzSzBvMl, IV. A. 1. b. Fasc. 55. №. 576. 1754, Dohena Borka.

György a fiának meggyógyításáért fizetséget ígért Lupitzer Borkának, „mivel az orvosasszonyok nem használhatnak néki”. Az asszony kétféle eljárást javasolt, de „mivel rabul az alatt Várdába küldtetett, nem gyógyíthatán” a gyermeket. A második tanú beszámolója szerint az asszony elfogásakor e szavak hangzottak el tőle: „csak ne vigyetek úgymond a tömlöcbe, míg a füvek kijönnek, [...] a Gödér György fiát meg fogom gyógyítani.” A Lupitzer Borka ellen indított per irataiban mindössze az utrum és a tanúvallomások szerepelnek, ítélet nincs.

A Putypuloczky Zsófia⁹⁰¹ szlovák nemzetiségű asszony elleni perben boszorkánysága mellett leginkább arról érdeklődtek a tanúktól, az asszony készítette-e a „Nagymadán⁹⁰² lakozó Kuzmuth Jánosnak olyan ételt, amelytől meghaljon”, illetve, hogy „szánt szándékkal készítette-e, avagy más parancsolatjából cselekedte”. Erről a 15 éves Kuzmuth Jánosné Kertész Anna elbeszélte, hogy egy alkalommal férje megverte. Ezt követően rövid időn belül megjelent az öreg Zsófia és felajánlotta neki, hogy csinál „olyat, melytől esztendeig fog sínleni, azután meghal”⁹⁰³ a férje. A fiatalasszony és anyja is kérte, hogy ne cselekedjen olyat. Haraszty Jánosné Varga Erzsébet állítása szerint Kuzmuth János már úgy mesélte el neki a történeteket, hogy Putypuloczky Zsófia „kénszerítette a feleségét az ő megérettetésére”.⁹⁰⁴ Harasztynének és rajta kívül egy másik asszonynak is felajánlotta Putypuloczky Zsófia, hogy tehenük hasznát növelő szert ad. Két fiatal, gyermekágyban fekvő asszonynak pedig felajánlotta, hogy „ha kívánod, megcselekszem, hogy soha gyermeked nem lesz”. Minden esetben hozzátette, ne beszéljenek erről senkinek. A negyedikként tanúskodó Ákáb Sámuelné Mészáros Erzsébet hallotta, hogy Zsófia boszorkányságáért a Bereg vármegyei tömlöcben is raboskodott már, „az holott hóhér által megsütögtetett, mivel egész Beregszász városa reá kiáltott.”⁹⁰⁵ A lefolytatott per ítéleteként testi fenytést, 40 ostorcsapást szabtak ki Zsófiára.

Kiss Anna mihálydi⁹⁰⁶ bábaasszony elleni tanúvallatásra 1755 júniusában Szunyogi Ferenc, Jármay Ferenc,⁹⁰⁷ valamint Morvai György⁹⁰⁸ jelenlétében került sor.⁹⁰⁹ A hét meghallgatott tanú elbeszéléséből kiderült, hogy az asszony a szomszédos falvakban is bábaként tevékenykedett, 10 esztendővel korábban Balkányban, másfél évvel elfogása előtt pedig Létán.⁹¹⁰ A mihálydi Puskás Sámuel vallomásában elmondta, hogy nővére három

⁹⁰¹ *Bessenyei* II. k. 554–556. o.

⁹⁰² Nagymada Szabolcs vármegyei település, ma Nyírmada.

⁹⁰³ Csomornyica füvet említett Kertész Anna édesanyja a vallomásában. Vélhetően a gyilkos csomorikáról van szó. A csomornyica szó maga szlovák jövevényszavunk. Vö. *Zsilák* én.

⁹⁰⁴ *Schram* II. k. 413. o.

⁹⁰⁵ *Schram* II. k. 412. o.

⁹⁰⁶ Mihálydi Szabolcs vármegyei település, ma Nyírmihálydi.

⁹⁰⁷ Szabolcs vármegye esküdtje.

⁹⁰⁸ A nemességvizsgáló bizottság tagja.

⁹⁰⁹ *Schram* II. k. 414–417. o. és *Bessenyei* II. k. 557–560. o.

⁹¹⁰ Kislétán.

hetes gyermekágyas volt, amikor panaszolta neki, hogy Kis Anna „éjszaka és fényes nappal is nyomni reája jár, sőt holtan született kis gyermekét eleibe vitte”. Mindez azt követően szűnt meg, hogy édesanyjuk Annához ment és „kérte borral, pájinkával kínálta és itatta, hogy leányának hagyjon békét”. Egy balkányi nemesasszony, Zótai Erzsébet felidézte, hogy 10 évvel korábban leánya gyermekágyi betegségbe esett és nem Kiss Annát hívták hozzá. Egy héttel később a nő kezdett jobban lenni, amikor is megjelent nála Kiss Anna, „s pirongatta, hogy miért nem hívták őtet bábának, ő is tud annyit, mint más, és azon kérte, hogy engedjék meg neki egyszer bekötni, mingyarás meggyógyul”. Miután bekötötte a gyermekágyas nőt, az rögtön rosszabbul lett és „egész halála órájáig mindig azt kiáltotta, hogy Kis Anna Bába bekötésitül kell neki meghalni”. Egy másik nemesasszony, a létai Ördög Erzsébet előadta, hogy másfél éve gyermeke született, de „maga szegénységeket tudván keresztelőt nem csinálhattak”, emiatt Kiss Anna megharagudott. Gyermekágyas időszak leteltét követő negyedik hónapban Anna bába felkereste Erzsébetet, és kérte fizetségét a szolgálataért. De az asszonynak nem volt elegendő pénze megfizetni a bábát. Ezután „kised gyermekének két szemei leragadtának”, így házukhoz hívták Annát és „néki eggyel-mással kedveskedtenek” remélve, hogy meggyógyítja a gyermeket. A bába megtapogatta a csecsemőt, akinek ezt követően „a szeme kinyílt, de még e koráig is nem oly ép, mint kellene lenni, hanem a fejét félre tartja.” Vallomásához még hozzátette, hogy másik gyermeke földre esését követően egy hét múlva meghalt, „a lába elrohadt a sok fokadási⁹¹¹ miatt”. Több mihálydi lakos is hallotta, hogy a helyi juhásznő, Serfőző Anna azt állította: nyomorúsága azért esett, mert megverte Kiss Anna unokáját. A bába fenyegető szavai után került ebbe az állapotba. A tanúk elmondása szerint a juhásznő „foga össze volt kapcsolva, úgy annyira, hogy egymástul semmiképpen el nem választhatták”. Kérték Kiss Annát, gyógyítsa meg a juhásznét, aki azt felelte, „ha neki sátánfüve⁹¹² volna, vagy Létáruhoz hozhatna, vagyis hoztathatna, két máriásért könnyít rajta”. Kiss Anna ellen 1756 januárjában hoztak ítéletet, mindaddig börtönben volt. Az ítélet értelmében hatlépcsős kínszárnak vetették alá az asszonyt.

A következő perekre 1756-ban került sor, ekkor hat fő vádoltatott boszorkánysággal. Márciusban Vajda Jánosné Békési Mária⁹¹³ cigányasszony boszorkányságáról öt személyt kérdeztek ki, közülük ketten semmit, a többiek semmi bizonyosat nem tudtak előadni. Balog Péterné hallotta „együtt, másutt, hogy meg akarta etetni Vajda Jánosné a maga urát bizonyos ruhadarabbal, de azon ruha darabát azt mondotta Vajda Jánosné, hogy az olyan ruha volt, amellyel a halottnak az állát fel szokták kötni.”⁹¹⁴ Juhász Sándor egy időben szolgált Vajda

⁹¹¹ Értsd: fakadásai. Fertőzések miatt fellépő gyulladási folyamat során jelentkező gennyesedés.

⁹¹² Értsd: citromfű. A citromfű népies elnevezése.

⁹¹³ MNL SzSzBvM, IV. A. 1. b. Fasc. 57. №. 407. és №. 411. 1756, Vajda Jánosné, Békési Mária.

⁹¹⁴ Halottól származó ruhadarabra lásd: *Tóth G.* 2008a. 258. o.

Jánosnénál, s akkor „elbetegeskedvén és elmaradván azért, hogy a boszorkányok rajta nyargalóztak, nem másra, hanem Vajda Jánosnéra gyanakodott”, kiváltképpen azért, mert „együl-mástul hallotta a faluban, hogy boszorkány volna Vajda Jánosné.”

Májusban került sor Barta Péterné Kotsis Borbála⁹¹⁵ ügyében a tanúkihallgatásra. Az asszonyt boszorkánysága mellett bigámiával, és azzal vádolták, hogy atyját „keményen megverte⁹¹⁶ és az ábrázatját összekörmölte s vérezte”. Ezen kívül szidta, „kutyátul lelkezett kan ördögnek” kiáltotta apját, – számolt be róla a harmadik tanú, Péter Mihály – „sohasem lát rothadást a tested, te etted meg a Kovács István fiát is” idézte fel a tanú. Házasságtörésére vonatkozóan az első tanú, Kapronczay György jól tudja, hogy „két férje vagyon, mostani egyik férje hívattatik Barta Péternek, ki is Olaszpályiban⁹¹⁷ lakik, az első nevezetük Vas Marcinak, aki is Debrecenben hegedűs cigány”. Péter Mihály felesége Bakos Éva tudott válaszolni a Borbála boszorkányságára irányuló kérdésre. Elmondása szerint nyolc évvel korábban Borbála sokszor elment hozzá, s ilyenkor „megnyomta s úgy annyira megrongálta és csipdeste, hogy sénlett is utána”. Az ötödikként tanúskodó Ujfalusi Péterné is hasonlóról számolt be, hozzá „éjszakának idején” ment Borbála és „reá fullott háromszor, a fuvallás után pedig elsivalkodván a hideg mindjárt kilelte”. A hetedik tanú Orosz Lőrincné lányát a vallomástevés előtti napon a kútnál verte meg úgy, hogy „a nehéznyavalya mindjárt kiverte, és most is erősen gyötri”. Az elhangozott vallomások leginkább az asszony erőszakosságára és házasságtörő életmódjára vonatkoztak, a boszorkányság vádjához mindössze a feljebb megnevezett asszony tudott adatokkal szolgálni. Az ítélet hiányzik.

Kis Mihályné Tobolyi Erzsébet, özvegy Ladányi Jánosné Koháry Ilona és leánya Ladányi Erzsébet⁹¹⁸ ügyének tanúi a két idősebb asszony közti haragos viszonyról számoltak be. Többen is hallották Kis Mihálynétől, amint kiáltotta „ha én kimegyek T. Kenesrül, Ladányinének is ki kell menni, ha engem megégetnek, őtet is megégetik”. A másodikként tanúskodó Cseresznye Jánosné tudja, hogy Ladányiné szájának félrevonásával megvádolta Kis Mihálynét. Mivel az asszonyok boszorkányságát nem lehetett egyértelműen bizonyítani, szabadon bocsátották őket.

A következő perre 1757-ben került sor, ekkor a Bogáton⁹¹⁹ lakó Szabó Györgyné Oláh Annának és „nem különben mostan a kisvárdai tömlöcben raboskodó Molnár János feleségének Sallai Juditnak” boszorkányságát tudakolták.⁹²⁰ A meghallgatott két tanú „semmi oly boszorkányságukat” nem tudta az asszonyoknak. Vallomásukban mindössze

⁹¹⁵ Schram II. k. 418–419. o.

⁹¹⁶ 1723. évi XI. törvénycikk 8. §. rendelkezése a szülők megverőire halálbüntetést ír elő: „Hasonlóképen a szülők megverőit vagy megsebzőit a dolgok és tények körülményeihez képest, a bíró bölcs belátása szerint... halálos büntetés alá vessék.”

⁹¹⁷ Olaszpályi Szabolcs vármegyei település, ma: Ópályi.

⁹¹⁸ Bessenyei II. k. 560. o.

⁹¹⁹ Bogát, Szabolcs vármegyei település, ma Nyírbogát.

⁹²⁰ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 58. №. 377. 1757, Szabó Györgyné Oláh Anna.

Sallai Judit gyógyító tevékenységére tettek utalást, továbbá a két asszony közötti rossz viszonyt engedi sejteni. Nagy Istvánné Zékány Zsófia elmondta, amikor tekintetes Ormos Györgyné asszonynak a szája félrevonódott, megkérte őt, hogy kérje Sallai Juditot, gyógyítsa meg. Az asszony visszaüzent „ha szintén én megfordítanám is, a másik, tudniillik deutralis Oláh Anna (salva venia) megtekerné őtet.” Ferenczi Mihálynak pedig felidézte, hogy maga Sallai Judit ajánlkozott egykor felesége gyógyítására eképp: „adj 3 máriást, a feleségedet az elébbeni állapotjába fogom tenni.”⁹²¹

1760-ban került sor özvegy Bátoriné Aszalós Erzsébet⁹²² és Prodán Jánosné Zmotyán Zsófi⁹²³ perére. A Kislétán lakó Bátoriné Aszalós Erzsébet⁹²⁴ boszorkányságáról 14 tanút hallgattak meg, egyikük sem tudott semmit. Arról, hogy az újfahértói Prodánné Zmotyán Zsófinak „minémű életű volt, avagy volt-é valamely gyanúság boszorkánysága felől, és mikor miket cselekedett”, összesen négyen számoltak be. A másodikként tanúskodó, Varga Ferenc 63 éves jobbágy egy 14 évvel korábbi esetet idézett fel. Ferenc a kocsmában borozott „több ottan lévőekkel együtt” és a kocsmában tartózkodott ifjabb Prodán János is, aki „igen fent tartván magát, mindenekkel veszekedett, verekedett”. Ferencet is megtámadta a kezében lévő fokosával, a két férfi dulakodásba kezdett. Ekkor „neki ugordván deutralis öreg Prodán Jánosné Zmotyán Sofi beléragaszkodván, mondván néki miért veri a fiát. Félre vetvén úgy megrúgta a vénasszonyt, /: salva venia :/ minden szeméremtete kilátszott.” Az asszony erre megfenyegette Ferencet, eképp: „Várd meg, te kutya, mert azt a tejet is megsíratod, akit anyádbul kiszoptál”. A férfi a kocsmából hazaindult, majd ökreinek esti itatása során a jószág megtámadta, majd megbokrosodva a „Sós tónak, holott olyan sík jég volt, hogy még a gyalog ember is nehezen mehetett rajta, a nagy jámbor öreg ökör mindazonáltal úgy keresztülment rajta, azt sem tudták hová lett”. A férfi még azt követően felkereste Jósza Miklós nemesurat, aki Prodánéhoz küldte, megüzenve, hogy az ökör „megkerüljék, mert a tudtára légyen, ha az ökör elvész, mindjárt megégetteti”. Az özvegy pontosan megadta az elkóborolt jószág rejtekhelyét, „de semmit nem tudtanak vele tenni, s el nem tudták hajtani, mert mindjárt nekiment [...] mindaddig is nem adta magát az ökrökhöz, valameddig egy nyúl róla le nem ugrott” Ezt követően nagy nehezen hajtották csak haza. A szálláskert kapujához érve megpillantották Zmotyán Zsófiát, aki „ezt mondván nékiek »Lám, mindenben csak a szegény öregasszonyokat okoztátok. Ebszar, kutyaszar,⁹²⁵ baja sincs az ökrötöknek, ne félj már tőle, nem bánt már többé.«”. Hozzátette vallomásához,

⁹²¹ Uo.

⁹²² MNL SzSzBvML, IV. A. 1. b. Fasc. 61. №. 606. 1760, Aszalós Erzsébet.

⁹²³ MNL SzSzBvML, IV. A. 1. b. Fasc. 61. №. 652. 1760, Prodán Jánosné Zmotyán Zsófi.

⁹²⁴ Itt kell megjegyezni, hogy a feltáró tévesen olvasta ki az asszony nevét, Bátoriné Andrásné helyett Batosi Istvánné néven rögzítették *A magyarországi boszorkányság forrásainak katalógusa* regesztájában.

⁹²⁵ Az ebszar, kutyaszar egy ráolvasás formula. Használata a 18. század első felében a leggyakoribb, 1750-ig összesen ötvenegyszer fordult elő boszorkányperes iratokban. Erről bővebben lásd: *Ilyefalvi* 2014a. 411–453. o.

hogy még aznap este vejével az istállóban az ökrök faránál álltak, amikor Prodán Jánosné bement egy nagy kék macskával, ezt mondva neki, „»No, te kutya, most jöttem a templombul, kezemben vagy, most majd megtanítalak, a tűz mellett pipázván!«.” Ekkor a nagy kék macska nekiszaladt Ferencnek, s a „jobb karján lévő árva húst keresztülfogta szájával”. Veje kérdőre vonta apósát, hogy mit csinál, a macska csak akkor eresztette el annak karját. „Azon macska fogásának helye egész tavaszon meglátszott karján”.⁹²⁶

1761-ben Andrásai Mária⁹²⁷ oláh juhásznő asszony boszorkányi mesterségéről kérdezték a megjelenő tanúkat. Az elsőként tanúskodó Hori Mihály Heritz Imre juhásznőjétől tudja, hogy Andrásai Mária a Tokaji-hegyre hívta „valami füvekért és ottan szedtek is füveket [...] de mit cselekedett vele, mit nem, azt nem tudja.” A másodjára tanúskodó Vajda Mihály tudja, hogy feleségének „csinált sót adott”⁹²⁸ azért, hogy etesse meg vele és „nem fog többé reá haragoskodni.” Meg is ette az egész háznépével, de senkinek semmi baja nem történt. Ezen kívül többen megemlézték, hogy „amely borsószalmán”⁹²⁹ egész nyáron a juhfejőben hevert, ugyanazt vitte ágynak magok alá”.

A pilisi⁹³⁰ Sántha Ferencné Száltsik Mariann esetében az 1761. októberi vallatáson a meghallgatott hét tanúból négyen szerelmi, ketten törvény ellen ható varázslásról számoltak be.⁹³¹ Hardobe Ferenc Kis Lukácsnétől hallotta, hogy Sánta Ferencné mit tanácsolt annak érdekében, ha azt akarja, hogy Hardobe Mihály mindéltig szeresse. „Hozza neki „ez Hardobe Mihály lábra való madzagát, amelyet kezéhez is szolgáltatott [...] és azt mondotta, hogy vegyen földet a jobb lábának nyomából, s tekergesse azon lábnak madzagába és tegye a taligakerek lyukába. S mer olyan porrá szárad a földet, mind a gyatyamadzagot, annak utána vegyen egy keveset belőle és adja meg a legénynek innia egy kevés pályinkában,⁹³² s a többit pedig tapassza a kemence szájába.” Kis Lukácsné nem cselekedte meg, „félvén attul, hogy valami baja ne legyen a legénynek.”⁹³³ Lengyel György utolsóként vallomást tevő pedig egy olyan praktikát mesélt, mellyel elkerülhető a törvény alá vonás. Elmondása szerint „egyáltalán hallotta, hogy ha egy esztendő vészőt tanálna ez ember, és azzal ez olyatén kígyót mely s. v.⁹³⁴ békát eszik,⁹³⁵ széjjelhajtana, használna ez olyan embernek, akit törvénybe idéznek. Mert ha azt magával a törvénybe elvinné, se törvény nem ártana nekie.”⁹³⁶ 14 évvel

⁹²⁶ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 61. №. 652. 1760, Prodán Jánosné Zmotyán Zsófi.

⁹²⁷ Schram II. k. 421–422. o.; Komáromy 1910. 693–694. o.

⁹²⁸ Értsd: elrontott só, amivel rontást hoz valakire.

⁹²⁹ Értsd: kicsépeelt borsószár.

⁹³⁰ Pilis Szabolcs vármegyei település, ma: Nyírpilis.

⁹³¹ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 62. №. 503. 1761, Száltsik Mariann, Sántha Ferencné.

⁹³² Értsd: pálinka.

⁹³³ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 62. №. 503. 1761, Száltsik Mariann, Sántha Ferencné.

⁹³⁴ *Salvia venia*, bocsánat a szóért rövidítése.

⁹³⁵ Egy 1663-as kézirat receptgyűjteményben hasonló mágikus praktika szerepel. E szerint a rab szabadítására szolgáló eszköz készítését kell akkorra időzíteni, amikor a kígyó meg akarja enni a békát. Idézi: Sárdi 2010. 531. o.

⁹³⁶ Erre lásd *A perszövegekből kirajzolódó egyedi vonások* című fejezetet!

korábban egy ilyen kígyót magával hazavitt, amit megtudott Sánta Ferencné és elkérte tőle, „de azt hazatette, vagy mit csinált véle, nem tudja.”

A boszorkányperek utolsó két évtizede Szabolcs vármegyében

1762-ből és 1767-ből egy-egy per ismert, előbbi Puskás Jánosné Bata Judit,⁹³⁷ utóbbi Morvay Mária ellen indult.⁹³⁸ Az ibrányi Bata Juditot boszorkánysága és házasságtörés miatt vonták vizsgálat alá. A rá kiszabott büntetés testi fenyítés, 30 ostorcsapás volt. Morvay Mária neve a nagykállói tömlöcben raboskodók névsorában található.⁹³⁹

1772-ben további egy vádlott, Tóthfalusi Istvánné Váradi Mária⁹⁴⁰ került bíróság elé, akit Balogh Márton úr és Nemes János úr vádolt boszorkánysággal és paráznalkodással. A meghallgatott tanúk az asszony boszorkányos és parázna cselekedeteit nem tudták megerősíteni, mindössze a vádlók szavait idézték fel a kihallgatás során.

1780-ban vádolták Váradi Gáborné Kovács Erzsébetet.⁹⁴¹ A dadai⁹⁴² asszonyt a helybéli kocsis, Begre János halálával hozták kapcsolatba, mivel annak „veszedelmes állapotját” megfordítani nem tudta. Az eset bővebb leírása a dolgozat *Egyedi vonások* című fejezetében, a farkasín égetés ismertetésénél olvasható. Az utolsó ismert általános bűnvizsgálat 1783-ban indult egy nyírbátori asszony ellen boszorkányság vádja miatt.⁹⁴³ A megrágalmazott asszony tiltakozott az ellen, hogy ő boszorkány volna, ügyét követően Szabolcs vármegyében megszűntek a perek.

SZATMÁR VÁRMEGYEI ESETEK ISMERTETÉSE

Az üldözés 18. századi csúcspontja, 1700 és 1710 között

Szatmár vármegye tekintetében elmondható, hogy az üldözés csúcspontja az 1700-as évek első évtizedére esett. 1700-ban az idős, gyógyítóasszony és elismert bába, özvegy Szaszariné és egy fiatalabb bába, Nagy Jánosné Csiszár Ilona közti ellenségeskedés fajult pereskedéssé. Általában véve a rágalmozási perek egy része a tényleges boszorkányperekbe olvadt, ugyanis felmerült bennük a boszorkányság, kuruzslás vádja, illetve a boszorkánysággal megvádolt személyek pereiben gyakori mellékvád a boszorkánysággal való rágalmozás.⁹⁴⁴

⁹³⁷ Bessenyei II. k. 561. o.

⁹³⁸ Schram II. k. 425. o.

⁹³⁹ Törvényszéki és büntető ügyek mutatójában. MNL SzSzBVmL, IV. A. 9. dd. 1767.

⁹⁴⁰ MNL SzSzBVmL, IV. A. 9. b. Fasc. Inquis. IX. №. 109. Fol. 131–132. 1772.

⁹⁴¹ MNL SzSzBVmL, IV. A. 9. b. Fasc. Inquisitionum X. №. 5. Fol. 43–44. és №. 103, 1780: Váradi Gáborné.

⁹⁴² Dada Szabolcs vármegyei település, ma: Tiszadada.

⁹⁴³ Kállay 1985. 198. o.

⁹⁴⁴ Takár 2004. 575. o.

Szaszariné és Nagy János, az egymást kölcsönösen boszorkányozó asszony pere márciustól novemberig elhúzódott. Szaszariné becsületsértéssel vádolta Nagy Jánosnét, aki boszorkánysággal és varázslással vádolta meg őt. Szabó Bányay Péter és Toldi István,⁹⁴⁵ Hunyadi István,⁹⁴⁶ valamint Dési István⁹⁴⁷ előtt Nagy Jánosné ellen 13 tanút hallgattak meg. Közülük a legtöbben ilyen vagy olyan formán hallották, amint Nagy Jánosné Szaszarinét rontással gyanúsította, sült boszorkánynak kiáltotta. Nagyné kérésére Szaszariné ellen vizsgálat indult, mely során összesen 49 embert hallgattak ki. Többen hallották „egytől-mástól, félnek Szaszarinétól”, hiszen az asszony átkozódott, fenyegetőzött. Gyermekágyas asszonyok állították, hogy reájuk jártak Szaszariné képében, volt, akinek gyermekét akarta elragadni. Több alkalommal a neki tulajdonított rontást gyógyította, mondván „Ahon, ha én reám kiáltották, ám gyógyuljon meg!”⁹⁴⁸ Számos tanú hallotta, hogy Szaszarinét tulajdonleánya hibáztatta maga nyomorúságos állapota miatt, mi több, még Szaszariné unokája is azt hangoztatta, hogy anyját és apját nagyanyja vesztette meg. Szaszariné és Nagy Jánosné egymás elleni vádaskodása odáig fajult, hogy április–május folyamán már mindkettejük ellen, mint boszorkányok ellen folyt vizsgálat. Ekkor 25 tanút hallgattak meg, akik közül néhányan elbeszéltek, hogy rontásgyanú alkalmával Nagy Jánosné mindig Szaszarinét vádolta meg. Nagy Jánosné előéletére kitérve többen hallották, hogy az asszony Kolozsvárról elszökött, elkerülve a jobbágyságot. Egyesek viszont úgy tudták, hogy boszorkányság miatt szaladt Nagybányára. A vallomást tevők közül többen gyermekágyas és csecsemős édesanyák voltak, s amikor tejük elapadt, mindegyikük Nagy Jánosnéra gyanakodott emiatt. Suho Györgyné előadta, hogy kérésére Szaszariné füveket vitt „a nyomorék gyermeke fürösztésére”. Szolgálója hozzányúlt a füvekhez, emiatt Szaszariné leteremtette, mondván „Ne bánts te azt, nem neked való, mert azok között olyan fű is vagyon, amely megszólal!”⁹⁴⁹ A tanúvallomások felvétele után Nagybánya város tanácsa novemberben pótvizsgálatot folytatott le, ekkor tíz tanút hallgattak meg. Házi János újszülött kislányának halálát Nagy Jánosnének tulajdonította, aki, mint mondja „két esettel reggeli fürösztését elmulasztván, szánt szándékkal a gyermeknek”, a gyermek testét sok nagy féreg lepte el. Keze, lába elrohadt, „mely miatt olyan szorosan gyanakszik Nagy Jánosnéra, hogy ő miatta halt meg a gyermeke.”⁹⁵⁰ A tanúkihallgatást követően elrendelték a két asszony kínvallatását. Az ügy végkimenetele mindkét fél számára kedvezőtlenül alakult.

⁹⁴⁵ Nagybánya város tanácsosai.

⁹⁴⁶ Nagybánya város jegyzője.

⁹⁴⁷ Nagybánya város helyettes bírása.

⁹⁴⁸ *Balogh* 2003. 135. o.

⁹⁴⁹ *Balogh* 2003. 145. o. R. Várkonyi Ágnes tanulmányában sorra vette azokat a 16–18. századi laikus gyógyítók csoportjait és tudásuk lehetséges forrásait. Felidézte azokat a boszorkányperes vallomásokat, melyek felemlítik a természet segítségével gyógyítókat, azaz a növényekkel társalkodó boszorkányokat. *R. Várkonyi* 2013. 69–78. o. különösen: 71–72. o.

⁹⁵⁰ *Balogh* 2003. 146. o.

Mindkettejüket kemény megpálcázásra ítélték, örökre száműzték a városból, sőt még annak határából is, kilátásba helyezve azt is, hogy ha visszatérnek, megégetik őket.⁹⁵¹

1702-ben Gyöngyössy Varga Jánost⁹⁵² pedig macskaölés miatt céhe felfüggesztette.⁹⁵³ A varga azzal védte magát, hogy az általa megcsonkított macska boszorkány volt, aki megrontotta feleségét. S ő tulajdonképpen azért sebesítette meg az állatot, hogy a sérülések alapján könnyebben azonosítható legyen a boszorkány.⁹⁵⁴ Nagybánya város tanácsa végül feloldó határozatot hozott János ügyében, így a férfi céhe tilalma alól felszabadult.

1703-ban boszorkányság vádja miatt hallgatták ki a lénárdfalusi⁹⁵⁵ Petrucz Mihályt.⁹⁵⁶ A Nagybánya által indított vizsgálat utrumában Lénárdfalva neve alatt olvasható, hogy Petruczné a falu törvénye előtt negyedmagával megmentette magát. Szintén 1703-ban folytatták le Makrai Mészáros Istvánné Kódori Erzsébet és Nagy Jánosné Tordai Juliska hosszan elhúzódó becsületsértési perét.⁹⁵⁷ A felperes Mészáros Istvánné vádiratából kiderül, hogy Nagy Jánosné a városban azt híresztelte róla, hogy kezén, s ujjain megjelenő nyavajja miatta esett, mindemellett az asszonyt boszorkánynak kiáltotta. Mészárosné egy harmadik asszonyt, Tálásné nevezte meg Nagy Jánosné betegségének okozójaként. Nagyné Tordai Juliska azt állította, Makrainé megnézte, s egy száraz ruhával bekötötte kezét. Gyanút keltett benne, hogy semmit nem tett a kötésbe, innen gondolja, hogy valamiféle babonás varázslás, szemfényvesztés lehetett. Saját igazát azzal próbálta bizonyítani, hogy gyanúsak találta Mészárosné szavait. A Mészárosné boszorkányozó Nagy Jánosné ellen végül vizsgálat indult, összesen 26 meghallgatására került sor. Hatan semmit sem tudtak a kialakult viszályoskodásról elmondani, 19-en viszont hallották Nagyné vádját Mészárosnéra. A két szomszédasszony vitás helyzete tulajdonképpen egy kölcsönkért és oda nem adott palacsintasütő vas miatt robbant ki, s ebből vezette le keze elromlott állapotának okát Nagy Jánosné Tordai Juliska. Az eljárás következő momentuma a Mészárosné boszorkányságát bizonyítandó tanúkihallgatás volt. A tíz meghallgatott tanú közül ketten semmit sem tudtak, ketten Nagy Jánosnétól, ketten annak férjétől hallottak panaszt Mészárosnéra. Egy tanú Mészárosné védelmére kelt. Mivel azonban Nagy Jánosné nem tudta bizonyítani Mészárosné boszorkányságát, elmarasztalta a bíróság. 40 forint megfizetésére ítélték azzal

⁹⁵¹ Balogh 2003. 149. o.

⁹⁵² Balogh 2003. 150. o.

⁹⁵³ Az állatokkal, különösen a macskákkal kapcsolatos kora újkori hiedelmekre és ennek vonatkozásában a céhek szokásaira, az állatokkal való bánásmódra lásd: Darnton 1987. 125–168. o.

⁹⁵⁴ A hiedelmek szerint a boszorkányok gyakran öltötték magukra macska alakját, hogy ilyen módon áldozataikra rontást küldjenek. A macska által terjesztett rontás elleni egyetlen védekezési formában az állat megcsonkítását látták. „Vágd le a farkát, fülét, törd el a lábát, tépd, vagy perzseld meg a bundáját, és megtörök gonosz hatalma.” Idézi: Darnton 1987. 149. o.

⁹⁵⁵ Lénárdfalva Szatmár vármegyei település.

⁹⁵⁶ Balogh 2003. 151. o.

⁹⁵⁷ Balogh 2003. 152–163. o.

a kikötéssel, hogy amennyiben nem fizeti meg, pellengérré fogják állítani és megkövetni tartozik Mészárosnét. Nagyné Tordai Juliskának végül 25 forintot kellett letennie, a fennmaradó összeg megfizetésére pedig két hetes haladékot kért kezesség mellett.

Az 1704–1705-ös években összesen 19 főt érintő vizsgálatok zajlottak, ezek elhúzódó perek voltak. Nagybánya város tanácsának első vizsgálata 1704. szeptember 8-ára esett, ennek során Pap Andrásné, a vándor tudósasszony Szakácsné, Bodor Istvánné, Sándor Jánosné, Bertalanné, Szappanos Márton és Szoboszlai Jánosné ellen hallgattak ki tanúkat.⁹⁵⁸ Szűts Tamásné hallotta Szoboszlainétól, hogy mondta „úgy megverem vagy igézem a gyermeket, hogy még a szívét is által látom.” Mezei András Szaszariné ellen vallotta, hogy ajánlotta magát feleségének bábának, de mivel Pap Andrásnét hívták, 6 hét elteltével átment hozzájuk, „az épkézláb gyermeket felfedi, megpöki, s így szólt »Nyerjetez benne!« Azóta a gyermek megnyomorodott, s ma is az, olyan, mint a kocsonya, a 7 esztendő gyermek.” Tordai Kerekes István felesége betegsége miatt magához hívatta az egyik gyógyítással foglalkozó vádlott asszony, aki azt felelte neki, hogy nem tudja meggyógyítani nőt. Majd egy másik alkalommal a város piacán összetalálkozva, azt mondta Istvánnak az asszony, hogy „*ha papistává léssen, ad olyan orvosságot, hogy meggyógyul.*”⁹⁵⁹ Kovács Pálné felidézte Szakácsné szavait, melyből a bábák közti viaskodás kiséjlik: „Olyanok a bányai asszonyok, hogy a bábájokat ottan-ottan változtatták”⁹⁶⁰

A második vizsgálat alkalmával, mely 1704. december 8–9-én történt, Pap Andrásné, Szakácsné, Bodor Istvánné, Sándor Jánosné, Bertalanné, Katona Jánosné, másképpen Szoboszlainé, a négy évvel korábban a városból már kitiltott, de ennek ellenére ismét Nagybányán praktizáló bába, özvegy Szaszariné és Szekeresiné „bűvös-bájós dolgait” tudakolták.⁹⁶¹ Ferencz Pálné még „ifjú asszony korában hallotta, hogy Szaszariné tudományos asszony volt.” Továbbá azt is tudja, hogy „a Pap Andrásné anyja is olyan tudományos személy lőtt volna.”⁹⁶² Pap Andrásné felőli gyanúját adta elő Kerekes Ferenc felesége. Elmondása szerint első gyermekének születésekor az asszony volt mellette, aki – mint azt később megtudta másoktól –, elvitt a gyermek köldökéből. A Kerekesné házánál akkor jelenlévő matolcsi bábaasszony erre azt találta mondani, hogy „azt igen rosszul cselekedte.” A bábáról közelebbi információval az iratok nem szolgálnak. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a bába lakhelye, Matolcs Nagybányától 100 km távolságra elhelyezkedő település. Hasonlóan a matolcsi bábához, a korszak jelentős

⁹⁵⁸ Balogh 2003. 164–165. o.

⁹⁵⁹ Balogh 2003. 173. o. Valószínűsíthető, hogy a nagybányai felekezetek közötti hosszan elnyúló ellenségeskedés fokozatosan beépült a városi közösség mindennapi életébe is. A felekezeti ellentétekről lásd: Mihalik 2011. A felekezeti hovatartozás kérdése tehát, mint látható, átvődött a boszorkányvádaskodásba is.

⁹⁶⁰ Balogh 2003. 170. o.

⁹⁶¹ Balogh 2003. 166–180. o.

⁹⁶² Balogh 2003. 169. o.

boszorkányazonosítójának, Fejér Annóknak is kiterjedt klientúrája volt, betegek egy kb. 80km sugarú körvonalon belüli területről keresték fel.⁹⁶³ A korabeli emberek gyógyulásuk érdekében felkeresték e szakértőket, illetve igénybe vették szolgáltatásaikat még a földrajzi távolság ellenére is. A meghallgatott tanúk közül Szakácsné babonásságáról és gyógyító tevékenységéről vallottak a legtöbben. Váradi Jánosné „hallotta sokaktul, hogy Szakácsné gyanús személy volna, félnek tőle.” Az asszony ugyanis több alkalommal fenyegetőzött, átkozódott és jövendőlt. Vásárhelyi Sámuel felesége, Jászay Katalin hallotta magától Szakácsnétól, hogy ezt mondta „Sárpataki bíróságában valami baja volt, s egy néhány halotról földet vészén fel, a bíró háza előtt meghinti vele, senki sem árthat neki, ha azon általmegyem.”⁹⁶⁴ A tanú által említett mondat a korábban már más perszövegben is előfordult, törvény ellen ható mágikus cselekményt idézi fel. A rossz magaviselettel és boszorkánysággal vádolt Szoboszlai Jánosné ügyében meghozott ítélet az asszony városból való kiűzetéséről döntött.

Szintén december 9-én került sor Felsőtótfalu⁹⁶⁵ tanácsának vizsgálatára Szilágyi Györgyné, Szűcs Jánosné, Oláh Lupujné és Oláh Grigáné ellen.⁹⁶⁶ Elsőként Biró Istvánt hallgatták ki, aki tudott róla, hogy Szűcs Jánosnét „mikor az ura verte, [...] mondotta Szűcs Jánosné, hogy »Úgymond, mikor az uram engem ver, nem engemet ver, hanem az Asztalos Márton macskáját veri.«”. Hallotta Asztalos Mártontól panaszkodva, hogy amikor Szűcs Jánosnét verték, az ő macskája mindig beteg volt. Márton Kovácsné kisfiától hallotta, hogy őt Szilágyiné asszony elvitte, s „azt is mondotta a gyermek, hogy a Barta István háza volt a konyhájok.”⁹⁶⁷ Dénes Mihály híresztelte a városban, hogy egy Szilágyi vármegyei embertől úgy hallotta, „annak a vénasszonynak [ti. Szilágyinének] készen volt a kalyiba,⁹⁶⁸ másnap megégették volna, hogyha el nem szöktek volna.” Szilágyinéről Márton Kovács fiauskája azt híresztelte, hogy őt éjszaka a kémény kürtőjén keresztül elragadta, onnan a vasbányába vitték, „és ott vendégeskedtek és a vasbányából kimenvén” Kisvárdára felé vették az irányt, ahol „a kőpadon⁹⁶⁹ öttek s ittak, vendégeskedtek és táncoltak.”⁹⁷⁰ A gyermek által előadott történet a boszorkányszombatok jellegzetes motívumait sorakoztatták. A gyermeki fecsegésből további részleteket árult el a tanú, miszerint Szilágyiné Beregi Márton macskájára ült, s azon ment el Kisvárdára, ahol „ott akkor a városbeliek között lakodalmos volt az Ungvári János házájánál és a ház előtt a lakodalmos nép a hó hátán táncoltak akkor.”⁹⁷¹

⁹⁶³ Lásd hozzá: *Kis-Halas* 2016. 9. o.

⁹⁶⁴ *Balogh* 2003. 167. o.

⁹⁶⁵ Felsőtótfalu Szatmár vármegyei település.

⁹⁶⁶ *Balogh* 2003. 181–187. o.

⁹⁶⁷ *Balogh* 2003. 182. o.

⁹⁶⁸ Fából épült, hevenyészett kunyhó. *MÉSz* 3. k. 713. o.

⁹⁶⁹ Értsd: kőpadon.

⁹⁷⁰ *Balogh* 2003. 182. o.

⁹⁷¹ *Balogh* 2003. 183. o.

Egy másik tanú gyermekének szintén ilyeneket adott elő a kovács gyermeke: „azt mondotta a gyermekemnek a Márton kovácsné fiacskája, hogy ötöt a Szilágyi asszony a fűró lyukon kiveszi, a Szerémi kapun ki, a boldog asszony szilvafának a tetejébe viszi és ott a kocsiban ülteti. És onnét a kocsiba a Barta István házának a tetejére vitték és ott táncoltak.”⁹⁷² Szűcs Márton látta nyilván, hogy Grigáné leánya az ő kertjében füvet szedett. Mivel akarata ellen történt, elvette a füveket a leánytól és saját házába bevitte. Ezt követően házához jött Grigáné és veszekedett a füvekért, melyeket végül elvitt, de a tanú nem tudja mire használta fel azokat. Beregi Ferenc „látta nyilván szemével”, hogy Oláh Lupujné a tejesfazekat pásítos honttal⁹⁷³ fedte be, s úgy tartotta a fazékban a tejet.” Szász Istvánné megjegyezte Grigáné boszorkányságának jeleként, hogy „a Grigáné kapujára ment s ott böggött be a tehén a Grigáné kapuján.”⁹⁷⁴

December 18-i dátummal ismert a Szűcs Jánosné, Szilágyiné és Karácsony Györgyné elleni kínvallatások jegyzete.⁹⁷⁵ Ebből kiderül, hogy a két asszonyt tüzes vassal és szurokkal megégették, de semmit sem vallottak. Meztelenre vetkőztetésükkor Szűcs Jánosné Kodránét urastól, valamint Asztalos Mártonnét nyilvánvaló boszorkánynak nevezte. Azt állította őt is Asztalosné tanította. Továbbá elmondta, hogy „Szappanos Márton és Szappanos Borka, akik összehívogatják őket. [...] Szappanos Márton siposuk volt [...] közülök ki kutya, ki macska képiben megyen el, a teste ottmarad. Esztendeje mióta közöttük vagyok. Tizenkét óráig járnak, tíz óraker megindulnak.” Szilágyiné elmondta, hogy Kurucz Jánosné és Kodra előljárók voltak, s „mikor elmennek, fecske képében⁹⁷⁶ is elmennek.” Továbbá állítása szerint Szakácsné is olyan bűnös, mint jómaga. „Voltak ők százan: f[első]bányai János nevű oláh, Szakácsné, Szaszariné, Nagy Györgyné. [...] Szappanos Márton sipos, dobos, előljáró leányostól.”⁹⁷⁷ Szilágyiné kínvallatása során azt is állította, hogy „a boszorkány azért megyen a templomba, hogy a keresztyén embert elalussza.”⁹⁷⁸ Karácsony Györgyné szintén felsorolta társait, Kodra sipos, rajta kívül Pap Andrásné, Grigánét, Illyésné nevezte meg. „Szappanos Márton iránt hallotta, hogy dobos volna. Szappanos Borka hokmány.⁹⁷⁹ [...] Katonánét hallotta zászlótartó volna.”

Nagybánya város tanácsa pótvizsgálatot rendelt el Szűcs Jánosné, Grigáné, Szilágyiné, Késcsinálóné és Kodráné ellen, akiket boszorkánysággal és varázslással

⁹⁷² Balogh 2003. 183. o.

⁹⁷³ Értsd: pásítos hant.

⁹⁷⁴ Balogh 2003. 181. o. A tejelvivő boszorkány kilétét az árulja el, hogy kapujában megtorpan, és háza előtt kezd bögni a tehén. *Magyar* 2021. 2. k. 189. o.

⁹⁷⁵ Balogh 2003. 187–189. o.

⁹⁷⁶ A magyarországi boszorkányperek adatai szerint a boszorkány állatalakjai közül leggyakrabban a fekete kutya vagy macska, disznó, farkas, fecske, tyúk, lúd, malac, marha, nyúl, zöld béka alakjában jelenik meg. *Vö. MKL* 2. k. 8–9. o.

⁹⁷⁷ Lásd *A perszövegekből kirajzolódó egyedi vonások* című fejezetet!

⁹⁷⁸ Balogh 2003. 189. o.

⁹⁷⁹ Értsd: kapitány. A szó a német hauptmann magyarosodott alakja. Erre lásd: *Horváth M.* 1978. 87–88. o.

vádoltak.⁹⁸⁰ Láposi János látta szemeivel nyilván, hogy Grigáné Szent György napjának reggelén tehenét megkente ganajjal. Kocsis Zsigmond szem és fültanúja volt annak, hogy „Szilágyi asszonynak hoztak együnnét-másunnét sokféle nyavalyában való személyeket gyógyítani és gyógyította, nem tudjuk haszonra vagy kárra.” Kovács Márton hallott Szűcs Jánostól Kodrán nevű oláh ember és feleségének „megbotránkoztató cselekedetéről”. Saját gyermeke pedig hét alkalommal éjszaka eltűnt, majd egyszer a gyermek „kimondta maga: a Szilágyi asszony vitte volna el.”⁹⁸¹ Enyedi Jánosnál „Griga gyanúságba hozta magát”, tehene vesztésében reá gyanakszik. Szilágyi asszony János kertjét megjárva panaszkodott, hogy semmit sem kaphat a terményekből. Ahogy elment a háztól János „jobb kézen való mutató ujjja peregni kezdett.” Majd ekképp folytatta vallomását: „Úgy annyira elnyomorodám vele, hogy semmit nem dolgozhattam vele. Kötöttük, semmi nem használt neki, hanem uram űkegyelme megijesztvén, úgy gyógyult meg.” Kodráékkal kapcsolatban elmondta, hogy egy tehenet vettek meg, melyet Kodra is szívesen megvásárolt volna. A tehen bekövetkezett megbetegedése és elhullása miatt ugyancsak megharagudott a Kodra házaspár. Majd sorozatosan járt hozzájuk Kodra hol pénzért, hol szénáért. „Hogy nem adhattunk, haragja újjólag felgerjedett, mely haragjának felgerjedése közt oly nyavalyám esett az ágyékomban, hogy szintén úgy elszáradtam a derekamtul fogva a felső részem, mint a tehen volt, a derekamtul fogva pedig mind talpig eldagadoztam úgy, hogy a földön is alig jártam. [...] Gyanúságom Kodránéra vagyon. Isten tudja, nyilván nem mondom!”⁹⁸² – zárta vallomását Enyedi János. A végítéletben olvasható, hogy a tanács „Megvilágosodván és elegendőképpen is megbizonyosodván a ti bűvöléstek, bájolástok, ördögi mesterségtek, boszorkányságtok, ti nektek Szűcs Jánosné, Szilágyiné Anna, úgy Karácsony Györgyné, [...] mint olyan bűvös-bájos személyek, boszorkányok, kivitetvén a Kákás mezőre,⁹⁸³ a ti büntetésiteknek helyére, testetek tűzzel megégettetik.”⁹⁸⁴

1704 decembere és 1705 januárja között folyt Dobrovica⁹⁸⁵ falu vizsgálata a boszorkánysággal vádolt Kata asszony ellen. A tanúk elmondása alapján Kata fenyegetőző, szitkozódó természetű volt, továbbá hangoztatta, hogy fél Szaszarinétól, aki – mint mondta –, nyilvánvaló boszorkány, valamint rettegett attól, hogy vízre vetik. Az ítélet szövege alapján Kata asszonyt boszorkánysága miatt tortúrára küldték, majd megégették.⁹⁸⁶

Szintén pótvizsgálat zajlott Szakácsné, Pap Andrásné és Szaszariné ellen 1704. december 19 és 1705. január 30. között.⁹⁸⁷ Az elsőként tanúskodó Antal István elmondta,

⁹⁸⁰ Balogh 2003. 190–192. o.

⁹⁸¹ Balogh 2003. 190. o.

⁹⁸² Balogh 2003. 191. o.

⁹⁸³ A város vesztőhelyeként is elhíresült térség. Balogh 2005. 22. o.

⁹⁸⁴ Balogh 2003. 192–193. o.

⁹⁸⁵ Dobrovica (Szakállasdombó) Szatmár vármegyei település, ma Romániához tartozik.

⁹⁸⁶ Balogh 2003. 194. o.

⁹⁸⁷ Balogh 2003. 194–197. o.

első feleségét egy szatmári bábaasszony kezelte, ami után Pap Andrásnéhoz fordultak segítségül. Papné méltatlankodott, hogy „a bábát változtatjátok”, de azonnal bekötözte az asszony ágyékát, miután az „úgy felcsattogott, mint egy-egy tányér” s „azon betegágybul fel sem költ.” Némethi Jánosné hallotta Pap Andrásnéról, hogy golyva elvesztésére „a gyermekágyas asszonynak a masában⁹⁸⁸ selymet átalvenni” és a gyermek nyakába kell kötni. A második tanú, Török István előző évben „nagy éjjeli rettegésben és nyavalyában” volt, mert Pap Andrásné képében jártak reá. Ahogy elmondta, orvosoltatta magát Szakácsnéval, de semmit sem használt, mindaddig míg „Pap Andrásnénak kedvét nem kereste”. Kulcsár Györgynétől ingaljat kért Pap Andrásné, s hogy „nem adhatott, azon napon az ajtó sarkánál ment be reá, úgy gyötrötte. Sőt, mikor magárul elment fél esztendő után, a gyermekre ment, az[t] kinzotta, melyre a mai napig is bizonyíthat, mert a gyermek hét esztendő, de csak olyan, mint[ha] két esztendő volna.” Szakácsné felől tudja, hogy sült tyúktójásának felét fiával megetette, s attól fogva van rosszul a fia. „Ahova széllel⁹⁸⁹ hordoztuk a varázslókhoz, akik is boszorkányok, azt mondták, hogy ők meggyógyítanak, de a Szakácsné nem engedi, de meggyógyítják.”⁹⁹⁰

A vádlottak kínvallatásáról, melyre 1705 januárjának végén került sor, jegyzet készült.⁹⁹¹ Ebből kiderül, hogy Szakácsné és Pap Andrásné semmit sem vallott, Szaszariné elismételte a korábban általa elmondottakat: „Asztalos Mártonné, Nagy Gergelyné mellett lakik Giródtótfaluban⁹⁹² [egy] oláh asszony, akik fogva voltak. A Piac sorban Nagy Györgyné, igazán megmondottam, akiket megneveztem, ezen túl is, akiket Isten az én lelkemre vagy eszemre ad, nem tagadom el. [...] A Szakácsné oldó-kötő⁹⁹³ volt”. A törvényszék által meghozott ítélet értelmében testük tűzzel megégettett.⁹⁹⁴

1705 januárjában folytatták le a boszorkánysággal vádolt Szappanos Márton⁹⁹⁵ elleni vizsgálatot.⁹⁹⁶ A tanúk egy része Pap Andrásnéval, Szakácsnéval kapcsolatban, valamint Nagy Györgynéről szolgáltak információkkal vallomásaikban. Mártont illetően többen azt hallották, hogy egy tányéron táncolt. Asztalos János pedig arról számolt be, Márton ekképp dicsekedett: „lássa meg kegyelmetek, micsoda mesterséget tud az én fiam, a kést majd

⁹⁸⁸ Értsd: méhlepény. Vö. *Kálnási* 2005. 566. o.

⁹⁸⁹ Értsd: széjjel.

⁹⁹⁰ *Balogh* 2003. 170. o.

⁹⁹¹ *Balogh* 2003. 200–201. o.

⁹⁹² Giródtótfalu Szatmár vármegyei település.

⁹⁹³ Az oldó-kötő jelzőt a rontó, boszorkányos szinonimájaként használták.

⁹⁹⁴ Az ítélet teljes szövege: „Ti Szaszariné, Szakácsné, Pap Andrásné elegendőképpen megvilágosodván és megbizonyosodván a ti Isten ellen való gonosz cselekedetitek, varázslástok, bűvöléstek, bájolástok, ördögi mesterségetek, boszorkányságtok, melyet a hiteles tanúk, mind magatok szája vallása után, s mind pedig ördögi mesterségeteknek gyakorlását sok ízben látván, hitek után megbizonyítottak és, hogy a vízbe is bele vettévén, mint olyan személyek, tisztátalanok lévén, le nem mentetek, sőt a magatok szavai is világosan megmutogatják, azért mind Isten s mind a nemes ország törvénye szerént, mint olyan ördögi mesterséget követő boszorkányok, kivitetvén a Kakas mezőre, a ti büntetésiéknek helyére, tűzzel testetek megégettetik.” *Balogh* 2003. 201. o.

⁹⁹⁵ Szappanos Márton életrajzáról és az ellen felhozott vádakról lásd: *Kis-Halas* 2008.

⁹⁹⁶ *Balogh* 2003. 197–199. o.

lenyeli”. Szabó Gáspár Modra Jánostól hallotta, hogy „a felsőbányai kohban⁹⁹⁷ lévén Szappanos Márton, lát egy nagy felleget s azonban házához megyen, hát a nagy fia egy könyvet olvas. Melyet látván, összeszidja a fiát, a könyvet leteteti, s megyen a kamarába és egy negyed kását szíjjelhinti⁹⁹⁸ s azt mondotta: »Ha dolgot nem adhatok vala, most nagy kár s veszedelem lőtt volna!«⁹⁹⁹

Márciusban Szappanos Márton és Csizmadia Nagy Györgyné ellen pótvizsgálatot rendelt el a városi tanács.¹⁰⁰⁰ Székely Szabó Sámuel egy alkalommal a városházán tanúja volt annak, amint „Szappanos Márton a lyukhoz hajtotta a fejét s úgy beszéle Szűcsnével a lyukon be, s azt mondotta »Ládd-e asszony, sok hiában való beszélés együtt is, másutt is magadat is elveszted s másokat is elvesztesz!«” Valamint azt is hallotta Márton szájából elhangzani, hogy „*a vízbe vetési a boszorkányoknak is nem igaz próba, mert úgymond, ha engem belevetnének, én sem merülnék le!*” (Kiemelés utólag.) Ezt a kilencedik tanú, Gálfi János is megerősítette vallomásában. Vásárhelyi Szócs István hallotta, hogy Szappanos Márton „a málészemet¹⁰⁰¹ a fülén betette volna s a szájon vette ki.” Mindezen vallomások felvételét követően Márton ellen újabb vizsgálat indult. Ennek során a meghallgatott tanúk egy része arról számolt be, hogy a korábban boszorkányság miatt megégetett Stenczelné azt állította, őt Szappanos Márton tette boszorkánnyá. Szerémi János hallotta Stenczelné szájából „mikor égetni vitték, hogy mondotta: »*Szappanos Márton tőtte boszorkány vagyok én!* Az Isten az ő kezéből kérje elő lelkemet!«¹⁰⁰² (Kiemelés utólag.) Horváth István „sok időkig” szolgálója volt Szappanos Mártonnak, de „soha hozzá egyebet a jónál” nem látott s nem hallott. Ezt több vallomásban is megerősítették Márton felől. A nagybányai tanácshoz beérkezett egy, a Felsőbánya tanácsa által Márton érdekében írott kegyelmi kérelem. Ennek, valamint a saját maga által benyújtott kérvényének¹⁰⁰³ hatására a tanács megváltoztatta véleményét, és nem a hóhér, hanem a város szolgálója kísérte Mártont a város határaihoz.¹⁰⁰⁴

1706-ban Váczi Istvánné Székely Kata¹⁰⁰⁵ ellen erkölcstelenség és boszorkányság okán indult vizsgálat Nagybányán. A periratok egy másik asszonyt, Jeremiásné¹⁰⁰⁶ is említik. A tanúkihallgatás során a 16 tanú az asszony boszorkányságát illetően semmit sem tudott, viszont mindannyian beszámoltak kicsapongó életéről. A tizedikként meghallgatott Nicolai Darabont feleségének Váczi István leánya mondta, hogy „az apjától hallotta, az ő

⁹⁹⁷ Értsd: kohóban.

⁹⁹⁸ Értsd: szíjjelhinti.

⁹⁹⁹ Balogh 2003. 199. o.

¹⁰⁰⁰ Balogh 2003. 202–204. o.

¹⁰⁰¹ Értsd: kukoricaszemet.

¹⁰⁰² Balogh 2003. 205. o.

¹⁰⁰³ Balogh 2003. 204–208. o.

¹⁰⁰⁴ Balogh 2003. 208. o.

¹⁰⁰⁵ Balogh 2003. 215–216. o.

¹⁰⁰⁶ Balogh 2003. 217. o.

szemét az anyja vesztette volna meg”.¹⁰⁰⁷ A vallomások alapján „paráznasága megvilágosított, melyért is méltó volna a halálra.”¹⁰⁰⁸ Azonban gyermekeire és férjére való tekintettel nem a halálbüntetés mellett döntött a vizsgálatot lefolytató hatóság. Büntetésként testi fenytést és a városból való kiűzést szabták ki rá, azzal a feltétellel, hogy ha „gonoszságát megújítja”, feje vétetik. A felsőújfaluban végzett általános bűnvizsgálat során találkozunk Jeremiásné nevével. Két tanú arról számolt be, hogy látta amint az asszony „füvet vitt haza és a leánya is mentát szedett az utcán.”¹⁰⁰⁹

Egy 1708-as tudósítás arról számol be, hogy az ecsedi Rákóczi-uradalomhoz tartozó Szaniszló falu majorasszonya ellen indult eljárás, mely során megégették. Itt azonban nem bizonyítható egyértelműen a boszorkánnyád.¹⁰¹⁰ 1709-ben ismét két vádlott ismert, Szatmárnémeti városa indított vizsgálatot Gyarmati Kata és Oláh Rupáné ellen.¹⁰¹¹ Oláh Rupánét saját esküje alapján felmentették, Gyarmati Katát pedig, aki azt állította, hogy Szent György éjszakáján megszólalnak neki a füvek, a városból kiűzték és kitiltották.

1712 augusztusában került sor Gyarmaton¹⁰¹² a Török Miklós né Csipkekötő Kata és Tar Istvánné Nagy Borka¹⁰¹³ elleni vallatásra. Tar Istvánné nyilvánvaló boszorkányságát alátámasztandó az első tanú, Gacsái Ferenc azt állította, hogy feleségét az asszony ölte meg. A hetedikként vallomást tevő Seres István pedig Csipkekötő Katára vonatkozóan adta elő, hallotta Gacsái Istvántól, hogy őt is Török Miklós né vesztette meg. Ezt erősítette meg a 10. tanú is, aki felidézte, hogy „hallotta a dabolci¹⁰¹⁴ leánynak szájából, hogy Gacsái István uramat Török Miklós né vesztette meg.”¹⁰¹⁵ Az említett dabolci leány, vagy másként „dabolci nagyleány” nem más, mint Fejér Annók néző. A kilencedik tanú, Batizi Márton hallotta, hogy a korábban megégett szekeresi¹⁰¹⁶ és a majtisi¹⁰¹⁷ boszorkány rávallott Tar Istvánnéra, boszorkánynak kiáltották az asszonyt.

Szintén 1712-ben indult per a mándi¹⁰¹⁸ pap Rápóti János feleségének, Csepei Erzsébetnek boszorkánysága és kurvasága miatt.¹⁰¹⁹ Az Orosziban¹⁰²⁰ megtartott tanúkihallgatás során a nyolc tanúból egy semmit sem tudott, a többiek hallották „a faluban, hogy Tyukodi Györgynek és Tálás Andrásnak Rápótiné asszonyom kurvája volt volna” Az

¹⁰⁰⁷ Balogh 2003. 215. o.

¹⁰⁰⁸ Balogh 2003. 216. o.

¹⁰⁰⁹ Balogh 2003. 217. o.

¹⁰¹⁰ Thaly 1881. 115. o.

¹⁰¹¹ Komáromy 1910. 226. o.

¹⁰¹² Gyarmat Szatmár vármegyei település, ma: Fehérgyarmat.

¹⁰¹³ Kiss – Pál-Antal 2003. 64–65. o.

¹⁰¹⁴ Dabolc, Ugocsa vármegyei település, ma: Dobolj, Románia.

¹⁰¹⁵ Kiss – Pál-Antal 2003. 65. o.

¹⁰¹⁶ Szekeres Szatmár vármegyei település, ma: Nagyszekeres.

¹⁰¹⁷ Majtis Szatmár vármegyei település, ma: Jánkmajtis.

¹⁰¹⁸ Mánd Szatmár vármegyei település.

¹⁰¹⁹ Kiss – Pál-Antal 2003. 65–77. o.

¹⁰²⁰ Oroszi Szatmár vármegyei település, ma: Vámosoroszi.

ötödikként tanúskodó Lázár Mihály egy harmadik férfit, Varga Mihályt is név szerint említett, aki Tálás Andrással „szolgája lévén, kurvái lőttek¹⁰²¹ volna azon asszonynak.” A hetedik tanú azt is hallotta, hogy Rápóti János „maga is Tyukodi Györgyöt a házánál kapta Mándon”.¹⁰²² A Borzován,¹⁰²³ Penyigén¹⁰²⁴ és Nagyszekeresen¹⁰²⁵ megtartott tanúkihallgatások alkalmával összesen 13-an tettek vallomást. A borzovai Kallós András a naményi¹⁰²⁶ szárazmalom felé menet látta „a szekéren Tálás Andrással nyilvánvaló paráznságát.” A 22 éves Kondor Gáspár „nyilvánsággal vallja, hogy Tyukodi György minden éccaka odajárt, mint kurvájához Rápótinéhez hálni, sőt Tyukodi Györggyel való paráznságát is látta és tudja.” Továbbá előadta, hogy ő maga „egy utazásokban Rápótinéval együtt hált, sőt szeméremtestét is fogdosván, ezt mondotta, »Talán aluszik a tied«”¹⁰²⁷ de az asszonnyal való paráznságát tagadta. A Penyigén meghallgatott 10 tanúból nyolcan semmit sem tudtak. Ketten egy szabólegényt említettek, „mint Rápótiné latrát”, egy alkalommal a katonák „tetten kapták volna őket¹⁰²⁸ a házban éccakának idején.”¹⁰²⁹ A nagyszekeresi Éles Katalin¹⁰³⁰ bizonyosan tudja, hogy „Tyukodi György Rápótinéval együtt egy ágyban háltnak és feküdtek” és hallotta azt is másoktól, hogy az asszonyt férje rajtakapta Tyukodi Györggyel, ami miatt Rápótiné „megfenyegette az urát, hogy ha szól iránta valamit, kivonatja a nyelvét az urának.”¹⁰³¹ Az 1713 májusában Mándon esett vallatáson a kérdőpontok már arra irányultak, hogy ki kényszerítette a tanúkat az asszony hírnevének „bemocskolására”, illetve, hogy hallották-e Kondor Gáspártól azt, amint arról beszélt, őt is kényszerítették a hamis vallomásra. Gáspár megerősítette az általa korábban elmondottak, Rápótiné együtt hált Tyukodi Györggyel, s az asszony azt parancsolta neki, hallgasson a látottakról. A további két tanú ezzel szemben azt adta elő, hogy Gáspár nem tudott semmit, kényszer hatására állította asszonyáról ezeket. Az asszony ellen 1718-ban újra boszorkányper indult. A novemberben Jánkon lefolytatott vallatás során arról érdeklődtek, tudnak-e „oly vétkes cselekedet, mely is boszorkánysághoz illő cselekedet lett volna”. Összesen hatan számoltak be az általuk tudott történéséről és a megtapasztaltakról. A jószágaikon esett rontás okozásával vádolták meg Rápótinét, kinek marhái, kinek libái hullottak el váratlanul. Dél Mihály elmondta, hogy amikor a „praedicator uramnak az

¹⁰²¹ Értsd: lettek.

¹⁰²² Kiss – Pál-Antal 2003. 77. o.

¹⁰²³ Borzova Szatmár vármegyei település, ma: Nemesborzova.

¹⁰²⁴ Penyige Szatmár vármegyei település.

¹⁰²⁵ Nagyszekeres Szatmár vármegyei település.

¹⁰²⁶ Namény Szatmár vármegyei település, ma: Kisnamény.

¹⁰²⁷ Kiss – Pál-Antal 2003. 68. o.

¹⁰²⁸ Értsd: őket.

¹⁰²⁹ Kiss – Pál-Antal 2003. 68. o.

¹⁰³⁰ Az iratok közé csatoltak egy igazolást, melynek tanúsága szerint Éles Katalint lopáson érték és e tette miatt megbüntették. Kiss – Pál-Antal 2003. 69. o.

¹⁰³¹ Kiss – Pál-Antal 2003. 68. o.

utolsori¹⁰³² tináját megnyargalták volna, praedicator uramnak javallták, hogy a máját és szívit azon tinónak süsse meg, és aki megnyargalta, odamenne azon személy.” Mihályt bízták meg a jószág belsősegeinek megsütésével, és „mikoron sütik volna, az ajtót bezárják, a házban oly füst támadott, kit is soha nem szenvedhetvén”. A füst miatt kinyitották az ajtót, ekkor nagy hirtelen a Rápótiné kutyája az ajtón befutott és a tinónak egy darab máját elkapta és elszaladt vele. Az asszony kutyája sokat kóborolt, a falubeliek panaszolták, hogy az eb megszopta a tehenek tejét is. Azt is hozzátette vallomásához, hogy ezek miatt elment másodmagával Szatmárra, jelenteni a történeteket az esperesnek. S míg ők előadták mondandójukat, az asszony otthon ezeket beszélte. Megkérdezték tőle, honnan tudta meg, az asszony azt válaszolta: „Van nékem oly könyvem, kiből én akármit megtudok.” Pap János hallotta, amint az asszony azzal fenyegetőzött, hogy „hiába mennek ki a mándiak vadászni, mert ha akarja, hét esztendeig vadásznak is, ha ő akarja, nem lőnek egyet is.” Hatodikként Mándy János felidézte, hogy régebben Rápótiné pogácsával kínálta, de ő azt „meg nem ötté, hanem egy kicsint benne eltört, a kutyának adta és mihent megötte a kutya, mindjárt megholt. A több részét az oly pogácsának feltette a gerenda megé, egykor nézte és az egerek megrágták, és amely egerek megrágták, ott halva találta az egereket a pogácsa mellett”. Valamint arról is említést tettek a tanúvallomások, hogy az asszony megtapogatta Csepei Ferenc beteg lovát, s az állatnak „mindjárt ereje megjött, lábára állott, övött és azután meggyógyult”.¹⁰³³ 1719 februárjában került sor Rápótiné asszony tanúinak meghallgatására. A megjelent 14 tanú „soha hozzá sem nem látott, sem nem hallott semmit, mely is boszorkányhoz illő dolog lett volna.” Azt tapasztalták, hogy az asszony kutyája valóban sokat kóborolt. Azt is hallották, ahogy Mándy János fogadkozik, hogy Rápótinétől kapta a pogácsát, s „nem a keresztúton lelte.”¹⁰³⁴ 1720 áprilisában megtörtént a per újrafelvétele Szatmáron, a további fejlemények nem ismertek.¹⁰³⁵

1713-ban Veres Mártonnét¹⁰³⁶ bűbájosság, paráznaság és orgazdaság vádjával került eljárás alá. A bűntény felgöngyölítésére Nagybányán 1713. július elején került sor. A Veresné kihallgatásáról július 11-én készült jegyzőkönyv csupán paráznaságáról és az ellopott javak rejtegetéséről szól. Az asszony érdekében sógora, Tarczali Márton két alkalommal folyamodott kegyelem kéréséhez, Veres Mártonné pedig saját nevében nyújtott be kegyelmi kérvényt, a július 14-i ítélet meghozatala előtt. Az asszony bűnösnek találták és akasztásra ítélték, a vele paráznaságot elkövetett Szalontai Nagy Mihályt pedig a hóhér általi megverésre, és a város területéről kitiltásra ítélte.

¹⁰³² Értsd: utolsó.

¹⁰³³ Kiss – Pál-Antal 2003. 72–73. o.

¹⁰³⁴ Kiss – Pál-Antal 2003. 75. o.

¹⁰³⁵ Kiss – Pál-Antal 2003. 77–78. o.

¹⁰³⁶ Balogh 2003. 218–220. o.

Az 1714 és 1721 közötti időszak boszorkányperei

Átmeneti csökkenést követően még két kiemelkedő szakasz olvasható le a grafikonról: ezek az 1714–1721 és az 1749–1756 közötti évek. 1714–1721 között 14 személy ellen folyt vizsgálat, csak az 1715-ös évben kilenc főt érintett. 1715 májusában került sor Désiné¹⁰³⁷ ügyében a tanúkihallgatásra. A vádirat szerint ördögi mesterséget űzött, emellett egy elítélt bábaasszonyról azt mondta, hogy méltatlanul halt meg, ugyanis a házában talált bűnjelek orvosságok voltak, melyek a tengeren érkeztek. A harmadikként számot adó Veres János felemlítette, hogy a korábban megégetett Stenczelné „igen gyakorlotta a Désiné házában és egymással társalkodtak”. A 10. tanú Farkas Mihály és mások is elmondták, hogy Désinének „Stenczelnével nagy barátsága volt”. Stenczelné leánya felidézte, anyja vallatásakor elhangzott szavait. Ebből kiderül, hogy Désiné „kígyót, békát, oldalférget” vitetett vele, hogy „urát etesse meg vele”.¹⁰³⁸ Miután a törvényszék úgy találta, hogy az említett bábasszonnyal való összejárásával és egyéb cselekedeteivel „magára nagy gyanút hozott, s másokat megbotránkoztatott”, 12 forintra convincálódjék.¹⁰³⁹

Dóka Istvánné, Pap Istvánné, Pap Mihályné és Kegyes Istvánné¹⁰⁴⁰ esetében megállapítást nyert a rostavetés¹⁰⁴¹ ténye, így az ítélet értelmében „mindenik, személy szerint eleven díján maradjon 20-20 forintokon”.

1715 májusában került sor a bábaként tevékenykedő Hegedűs Mártonné ügyében az ítélethozatalra.¹⁰⁴² Az ellene felhozott vádak a bűbájosság, fenyegetőzés és „sokaknak keze által való megnyomoríttatása” volt. Az asszony bűnei „megvilágosodván az istenes törvényszék előtt” tűz általi halálra ítélték. Férje, aki méltatlankodott az asszony ellen meghozott ítélet miatt, szintén törvényszék elé került boszorkányság vádjával. A meghallgatottak a férfi boszorkányságát illetően semmilyen információval nem rendelkeztek, ellenben többen is felidéztek, hogy igazságtalannak tartotta felesége halálát, aki szerinte ártatlanul halt meg. Márton azt állította, ha ő otthon lett volna, amikor elvitték feleségét, inkább maga ment volna a halálba helyette. Mivel a férfi ördögi mesterségét nem lehetett bizonyítani, de „a nemes tanácsot mocskos szavaival megmocskolta és igazságtalansággal vádolta” nyelve kivágásával büntették és a városból hóhér által kitűzeltették.¹⁰⁴³

¹⁰³⁷ KKP. II. k. 678–680. o.

¹⁰³⁸ A kígyó, béka a féregfertőzésék leggyakoribbjai voltak, melyek a boszorkányrontás bűnjeleinek számítottak. Vö. *Tóth G.* 2009. 131–132. o.

¹⁰³⁹ Értsd: elmarasztalódjék.

¹⁰⁴⁰ KKP. II. k. 669–670. o.

¹⁰⁴¹ A tolvaj azonosítására, felderítésére szolgáló, jóslás céljából alkalmazott mágikus eljárás. Vö. *Keszeg* 2001. 303. o.

¹⁰⁴² KKP. II. k. 670–674. o.; *Balogh* 2003. 253–254. o.

¹⁰⁴³ KKP. II. k. 676–678. o.

Szintén 1715 májusában tudakolta a törvényszék a tanúktól, hogy Szász Gergelyné Medgyesi Kis Anna „Isten és keresztényi szent élet ellen bűvölést, bájolást, babonaságot, ördögi mesterséget, varázslást, vesztést, s egyéb ezekhez hasonló mesterséget, tudományt” gyakorolt-e, s kik ellen.¹⁰⁴⁴ Többen hallották Szilágyi Fazekas Istvántól, hogy háromhónapnyi „vérfolyási nyavalyája” miatt Szász Gergelynére gyanakodott. A vizsgálat lefolytatását követően megégetést szabtak ki az asszonyra büntetésül.

Szász Gergelyné elleni tanúkihallgatás során elhangzott kérdéseket tették fel a Sós Pálné ügyében meghallgatott tanúknak is. Vaári Ferenc két évvel korábban Földesen¹⁰⁴⁵ járt, ekkor egy helybéli asszonytól hallotta Sós Pálnéról, hogy „vén boszorkány, mégsem tudták megégetni, ha el nem ment volna innen, eddig régen elfuvattam volna a széllel.”¹⁰⁴⁶ Egyesek azt állították, macskán nyargalódzott, mások jóslásáról számoltak be, de mivel a tanúk által elmondottak további bizonyításának látta szükségességét a törvényszék. Sósnet kétszáz forintig kezességen szabadon engedte, előrevetítve azt, hogy amint újabb bizonyítékot találnának, vízpróba elé állítják.

1716-ban két Szatmárnémeti illetőségű bábát fogtak perbe, Rubánnét és Fodornét. A vád szerint gyermekágyas asszonyok és gyermekeik lettek rosszul kezük alatt, egyik bábát hívták a másik bába pácienseihez és fordítva. A két bába rontást sejtett a dologban, több olyan kijelentésük is volt, miszerint nem betegedett volna meg a gyerek, illetve az anya, ha őt hívták volna bábának. A két bába minduntalan egymást gyanúsították a rontás véghezvitelével. A bírák vízpróbára küldték a két asszonyt, majd tüzes vassal megcsipkedték, végül elevenen megégették őket.

1718-ban kettő személy ellen folyt per. Özvegy Imre Istvánné Péter Erzsébet¹⁰⁴⁷ kisari¹⁰⁴⁸ asszonyt a meghallgatott tanúk átkozódással, fenyegetéssel és rontás véghezvitelével vádolták.¹⁰⁴⁹ Az özvegyasszony ügyében megszólalók vallomásaiból kitűnik a más helyeken is előforduló rossz szomszédi viszonyra jellemző eset. A negyedikként számot adó Nagy Mihályné látta „játékból, hogy Nagy Mihály Péter Ersókra egy kaponya¹⁰⁵⁰ vizet öntött, kire is Péter Ersók megharagudván hallotta, hogy Nagy Mihályt megfenyegette Péter Ersók, azt mondván »vagy megemlegeted ezt! Amint is a száját felrehúzta Nagy Mihálynak ötödnapig, kiért is fenyegették Péter Ersókot, meggyógyítsd

¹⁰⁴⁴ KKP. II. k. 674–676. o.

¹⁰⁴⁵ Földes Szabolcs vármegyei település.

¹⁰⁴⁶ KKP. II. k. 675. o.

¹⁰⁴⁷ Kiss – Pál-Antal 2003. 79–81. o.

¹⁰⁴⁸ Kisar Szatmár vármegyei település.

¹⁰⁴⁹ Lásd a 324. lábjegyzetet!

¹⁰⁵⁰ A kaponya vagy kászu különböző fenyők, nyír, hárs, cseresznye, éger, juhar és más fák lefejtett kérgéből készült kolomp-, henger- és tölcserformájú edények összefoglaló neve. Erdei gyümölcs, fenyőgyanta gyűjtésénél, túrótartásra, vízmerítésre használták. A kaponya szóalak a Bakony térségében terjedt el. Vö. Gunda 1980. 97–98. o. Itt megjegyzendő, hogy a Csűry-féle *Szamosháti szótárban* a kaponya a koponya szó másik megfelelője. Vö. Csűry I. k. 1935. 534. o.

Nagy Mihályt.” Az ötödik tanú Fodor Mihályné felidézte, hogy egy Csatárba¹⁰⁵¹ valósi asszonytól, Péter Ilonától hallotta, „jó tanú lehetnék az eb ellen, Péter Ersók ellen, mert mikor [a] kuruc világban együtt laktunk, akkor a gyermekem rosszul kezdett lenni, mindenfelé el akarván futni. Én is az én gyermekemet vivén egy asszonyemberhez, mondotta: »Miért nem adtál ecetet a gazdaasszonynak, a baja van a gyermekednek.«”. Az asszony a gyermekén esett betegség miatt megfenyegette a boszorkánysággal vádolt Imre Istvánt, „ha meg nem gyógyítja [a] gyermeket, az urával a Tiszába öleti”. Péter Erzsók „a gyermeket megtapogatta, megpökdöste,¹⁰⁵² azt javallván, hogy kakasszó előtt egy tyúkmonyat süssön meg, a gyermeknek adja megenni, melyet is végbevívén, a gyermek meggyógyult.” A hat tanú meghallgatása után tortúrára vetették Erzsókot, majd a pert 1719 februárjában újra elővették, s ekkor már megégetést szabtak ki rá büntetésül.

1718 első félévében zajlott az egymást kölcsönösen rontással és boszorkánysággal vádoló Portörő Sámuel és Ersénygyártó Portörő András pere. Az ügy végkimenetele ismeretlen, ugyanis a város tanácsának jegyzőkönyvei 1718-ból hiányoznak.

Szintén 1718-ban indult vizsgálat özvegy Rápolti Nagy Pálné Szabó Mária fehérgyarmati¹⁰⁵³ asszony ellen, mely során Daal Péter tett vallomást.¹⁰⁵⁴ Elbeszélésében felidézte, hogy az asszony férjével korábban többször együtt italozott. Egy ilyen alkalommal hallotta Nagy Pál szájából, amint a feleségének mondta „No, ilyen s ilyen lelkű boszorkány, mert ellened van nálam olyan inquisitio, hogy bizony megégettetek.”¹⁰⁵⁵ Ezt követően az asszony tanúinak meghallgatása is megtörtént. Az első tanú, Pap János nemesember legkisebb jelét sem látta Rápoltiné boszorkányságának, de „tudja, hogy szegény néhai Nagy Pál uram részegségében mindent elbeszél, mint katonember.”¹⁰⁵⁶ A további 17 meghallgatott tanú mind egyhangúan az asszony ártatlanságát tanúsította. A férfiak közül többen pedig ültek nem is egyszer „Rápolti Pál uram asztalánál, de hogy feleségét boszorkánysággal becsstelenítette¹⁰⁵⁷ volna”, nem hallották soha.¹⁰⁵⁸ A vizsgálat további kimenetele nem ismert.

1720-ban újabb két, egymást kölcsönösen boszorkányozó asszony ellen indult vizsgálat. Az utrum szerint Kállai Szűcs Jánosné azzal becsstelenítette Sepsi Györgynét, hogy gyermekét, s magát Sepsi Györgynét is Kállainé „ötté volna meg.” Összesen 26 tanú vallomásait rögzítették, nyolcan nem tudtak érdemi információval szolgálni. A további tanúk beszámoló alapján kirajzolódó történet szerint a két asszony közötti viszony közel húsz évvel

¹⁰⁵¹ Csatár Szatmár vármegyei település.

¹⁰⁵² Értsd: megbökdöste.

¹⁰⁵³ Fehérgyarmat Szatmár vármegyei település.

¹⁰⁵⁴ Kiss – Pál-Antal 2003. 83–89. o.

¹⁰⁵⁵ Kiss – Pál-Antal 2003. 85. o.

¹⁰⁵⁶ Kiss – Pál-Antal 2003. 86. o.

¹⁰⁵⁷ Értsd: becsstelenít.

¹⁰⁵⁸ Kiss – Pál-Antal 2003. 88. o.

korábban megromlott, Kállainé pedig úton-útfélen hangoztatta, hogy „nyavalyája iránt gyanakszik Sepsinére”. A két asszony perének további fejleményei ismeretlenek. A következő évben Sepsiné Fazekas Pál ellen kért vizsgálatot, aki boszorkányozta őt fia köszvényes lába miatt. A kérelem további sorsa nem ismert.

1722-ben hét személy ellen indult eljárás. A Jármí¹⁰⁵⁹ illetőségű Suba Györgyné¹⁰⁶⁰ boszorkányságának kivizsgálása a szintén Jármiben lakó Veres Miklós nemesember kérésére indult meg. A 12 meghallgatott tanú beszámolója alapján Suba Györgynének több falubelivel is haragos viszonya volt, számos alkalommal tanúi voltak az asszony fenyegetőzéseinek. Kovács György az 1721-es esztendőben dinnyepásztori munkájáért cserében kérte Subánétól a bérét. Emiatt az asszony megfenyegette feleségét, e szavakkal: „Míg e világon élsz, megemlegeted a kendert, melyet elvittél és meg is siratod.” György felesége ezt követően „mindjárt megnyomorodott és ma is minden gyógyulásnak reménységén kívül sinlődik”. Többen arról számoltak be, hogy Suba Györgyné vejével, Rác Tamással kimondottan haragos viszonyt ápolt. Szemtanúi voltak annak, hogy a férfi „egy nagy tüzes üszöggel¹⁰⁶¹ kergette a napát,¹⁰⁶² utána is hajította a napának, azt mondván: »Aha, tüzes teremtette boszorkánya, megöllek!«” Kőváry István hallotta Rác Tamástól, hogy „Nem egyéb, hanem a napom ött meg, de egyszer kicsalom az erdőre s egy fához kötöm, s magam megégetem.”¹⁰⁶³

1722 és 1748 közötti időszak

1722 novemberében indult vizsgálat a „félszájú”¹⁰⁶⁴ koldusasszony Tasnádi Kis Anna¹⁰⁶⁵ ellen. A 14 meghallgatott tanúból hatan semmit sem tudtak mondani az asszony boszorkányságát illetően. A többség vallomásából az derül ki, hogy az asszony koldus lévén, hol ételt, hol egyebet kért a falubeliektől, akik nem teljesítették kérését. Ezt követően állt be a tanúk saját, vagy családtagjaik egészségi állapotában hirtelen, olyakor halállal végződő romlás. Anna egyébként nem fenyegetőzött, szitkozódott, erre vonatkozóan egyik tanú sem tett említést. Azonban testi hibája és koldus léte miatt „gyanús személynek tarttatott” a falubeliek körében.¹⁰⁶⁶ A vizsgálat későbbi fejleményei ismeretlenek.

¹⁰⁵⁹ Jármí Szatmár vármegyei település.

¹⁰⁶⁰ Kiss – Pál-Antal 2003. 103–105. o.

¹⁰⁶¹ Értsd: tüzes vagy hamvadó parázs. TESz 3. k. 1057. o.

¹⁰⁶² Értsd: anyósát.

¹⁰⁶³ Kiss – Pál-Antal 2003. 104. o.

¹⁰⁶⁴ Értsd: lebényt száju.

¹⁰⁶⁵ Balogh 2003. 237–238. o.

¹⁰⁶⁶ Balogh 2003. 238. o.

1722. március 16-i keltezéssel olvasható Eötvös Miklós alispán gróf Károlyi Sándorhoz intézett jelentése, melyben Kerekes András¹⁰⁶⁷ és az armalisták¹⁰⁶⁸ dolgáról tájékoztatta a főispánt. Andrást armalisták lázításával, boszorkányokkal cimborálással vádolták.

Szeptember 22-i dátum szerepel a Háromszékről Szatmár vármegyébe szökött Csutak Zsuzsanna ügyének perfelvételi dokumentumán.¹⁰⁶⁹ Az Endréden¹⁰⁷⁰ lakó asszony elleni tanúvallatáson 13 tanú elbeszélése került rögzítésre. A második tanú, Tóth János napszámosember feltárta vallomásában, hogy 8 évvel korábban gyermekágyban fekvő felesége mellett bába volt Zsuzsanna. „Idétlen¹⁰⁷¹ gyermeke lévén, a bírák nem engedtenek a bábának, tudniillik Csutak Susannának egész bért fizetni, hanem félt.” Felesége felgyógyulását követően megjelent házuknál Zsuzsa és kérte fizetségét. János felesége nem adta meg a bért egészen, ezt követően „mindjárt azon órában lábaitól elesett és tíz egész hétig a házból ki nem mehetett a lábának fájdalma miatt, hat s hét lyukra fakadt.” János megállapodott Csutak Zsuzsával egy tyúkban felesége lábának meggyógyításáért, aki „olyan kemény szert adott neki, hogy a gyermekszülésnél nagyobb volt rajta a fájdalma”. A szer azonban hatásos volt, ugyanis 3-4 napon belül meggyógyította az asszony lábát. Tóth János azt is hallotta „Csutak Susannának a fiátul, Mihálytul, hogy Háromszékről, Erdélyből a füst alól szaladt volna el”. A fiú elmondása alapján tehát kiderül anyja szökésének oka, valószínűleg Háromszéken is boszorkánysággal vádolhatták.

Katona Mihály ötödikként meghallgatott tanú előadta, hogy leánya leesett lábáról azt követően, hogy nem segédkezett Csutak Zsuzsának a rostálásban. A férfi megfenyegette Zsuzsát, hogy gyógyítsa meg a leányt, „mert egyáltalában rosszul jár”. A fenyegetés hatására Zsuzsa eljárt a leányt gyógyítani, de „mai napig is sínlik” lába. Fényes Gábor is Zsuzsának tulajdonította gyermeke hirtelen megbetegedését. Az édesapa „híttá magához a gyermeket, a gyermek felállván akart volna menni, de nem mehetett, mert az egyik lába, mint[ha] egy darab fát kötöttek volna a cérnára, úgy csüggött.” Katona Mihályhoz hasonlóan ő is megfenyegette Zsuzsát, melynek hatására az asszony ígéretet tett a gyermek meggyógyítására. Azt is felemlítette vallomásában a tanú, hogy felesége „száját félrerántották”. Csutak Zsuzska „orvosságot mondott az asszonynak, úgymint kaport és több afféle füveket, főzze meg és kösse a feje lágýára, meggyógyul”.¹⁰⁷² Az asszony betartotta a javaslatot és meg is gyógyult. A tizedikként tanúskodó Szathmári Jánosné hallotta, hogy „mind a Fényes uram gyermekét, mind a Katona Mihály leányát, mind a Balla István fiát

¹⁰⁶⁷ Kiss – Pál-Antal 2003. 90–92. o.

¹⁰⁶⁸ Földnélküli, csupán címeres levéllel rendelkező nemes.

¹⁰⁶⁹ Kiss – Pál-Antal 2003. 98–102. o.

¹⁰⁷⁰ Endréd Szatmár vármegyei település.

¹⁰⁷¹ Értsd: koraszülött.

¹⁰⁷² Kiss – Pál-Antal 2003. 101. o.

Csutak Suska vesztette volna meg és ugyanő gyógyította meg is”. A 11. tanú, Horváth Györgyné felidézte, hogy 13 évvel korábban Gyulai Ferencné asszonytól Csutak Zsuzsa fehér kenyeret kért. Az asszony nem teljesítette a kérést, „akkor éca reája ment az asszonyra, úgy gyötrötte tenger éca [..] a lába fel is sugorodott az asszonynak”. Gyulainé asszony másnap hívatta Zsuzskát, aki „megtapogatta az asszony lábát s megtörölgette, mondotta »Szar lelte, semmi gondja nem léssen belőle, meggyógyul«¹⁰⁷³. Meg is gyógyította, semmi gondja nem lett ezután azon nyavalyából.”¹⁰⁷⁴

Szintén 1722 szeptemberében indított vizsgálatot Nagybánya városi tanácsa Gyarató, más néven Lakatos Judit koldusasszony ellen.¹⁰⁷⁵ Judit ellen 19 tanú tett vallomást, közülük heten semmiről sem tudtak beszámolni. Többen látták, hallották, hogy Judit „magában beszélt és hajongálódott, el-el hatta¹⁰⁷⁶ a rostálást,¹⁰⁷⁷ mintha emberrel beszélne, úgy beszél, fenyegetőzik”.¹⁰⁷⁸ Noé Sámuel, hatodikként vallomást tevő felidézte az asszony zavaros viselkedését. Láta, hogy a „kakasülőben is örökké mutogatott, mondván: »Ahol vadnak a kakasülőben, ahol jönnek azon lúd képébe¹⁰⁷⁹ változtak is! Kérlett engem örökké, buzdított, hogy hársból csináljak kantárat nekie!» A férfi nem tett eleget kérésének, attól tartott ugyanis, hogy őt nyargalná meg Judit a kantárral. Az asszony azonban tovább folytatta az általa látottak mesélését: „Bizony, én ismerem azokat, fognád meg! Hiszen, ha látnátok micsodás a szarvai, elirtóznátok bele, hogy a kapun is alig férnek be!”¹⁰⁸⁰ A vizsgálat későbbi fejleményei ismeretlenek.

Ugyanebben a hónapban indult vizsgálat a mátészalkai¹⁰⁸¹ Nagy Istvánné Buna Ilona boszorkánysága miatt.¹⁰⁸² A fogságba vetett asszony 15 tanújának meghallgatására szeptember 18-án került sor. Az első tíz tanú jónál egyebet nem tudott az asszonyról mondani, a tizenegyediként megszólaló Nagy Péter tudja, „mikoron eskütte Gyenge András azt, hogy megfenyegette Nagy Istvánné Gyenge Andrást, otthon sem volt akkor Nagy Istvánné.” Azt is bizonyosan állította, hogy Szabó László sertése a verem fenekén lévő rozs megevése után döglött meg, akárcsak az ő jószága. Az asszony elleni tanúvallatás négy nappal később, szeptember 22-én zajlott, mely során 14 személyt hallgattak meg. A legtöbben jószágaik elpusztulása okán rontást sejtettek. Volt, akinek gyermekén vagy magán esett romlás, s ezt kötötték Buna Ilonához. A vallomások alapján az asszony leginkább

¹⁰⁷³ A betegség letagadása típusú formula gyógyító ráolvasásként használva. Vö. *Ilyefalvi* 2014a. 414. o. és *Ilyefalvi* 2014b. 211. o.

¹⁰⁷⁴ *Kiss – Pál-Antal* 2003. 101. o.

¹⁰⁷⁵ *Balogh* 2003. 234–236. o.

¹⁰⁷⁶ Értsd: hagyta.

¹⁰⁷⁷ Lásd az 1041. lábjegyzetet!

¹⁰⁷⁸ *Balogh* 2003. 234. o.

¹⁰⁷⁹ Lásd még *Magyar* 2021. 2. k. 38. o.

¹⁰⁸⁰ *Balogh* 2003. 234. o.

¹⁰⁸¹ Mátészalka Szatmár vármegyei település.

¹⁰⁸² *Kiss – Pál-Antal* 2003. 92–94. o.

állandó fenyegetőzésével vonta magára a gyanakvó tekinteteket. A hatodik tanú, Gerő András arról számolt be, hogy Jármí iskolamesterének, Matolcsi Lászlónak a felesége megbetegedett. A mester üzent Buna Ilonának, hogy gyógyítsa meg, mert ha meg nem gyógyítja, megégettetni. Harmadnap a tanú, Gerő András feleségét a dabolci leányhoz [ti. Fejér Annókhöz] vitte, aki azonosította az asszonyra rontást tevőt, s azt tanácsolta Gerő Andrásnak, otthon a párnákat „hasogassa ki”. A férfi megfogadta a néző által mondottakat, otthon párnájában talált „asszúbékát, csontot, nyálas fonalat, szöszöt”.¹⁰⁸³ Ismét üzent Ilonának, hogy gyógyítsa meg feleségét. Az asszony ezt követően hamarosan meggyógyult. A nyolcik tanú, Molnár Mihályné gyermeke megbetegedett Buna Ilona fenyegetése után nem sokkal. Az édesanya Balkányba elvitte orvoshoz a gyermeket, aki fürösztötte és kijelentette: „magadnak csinálta ezt a nyavalyát, de néked nem árthatott, hanem a gyermekednek.” Megemlítette még a tanú, hogy fürösztés közben egy lepke repült be az ablakon és „csudálkoztak rajta valakik a házban voltak, ez pediglen volt Boldogasszony havában.”¹⁰⁸⁴

1722. december 9-i keltezés szerepel Ónodi Szabó István keresetén, melyet Ladányi István ellen intézett, aki feleségét boszorkánynak nevezte, valamint súlyos testi sérelmeket ejtett az asszonyon.¹⁰⁸⁵ A férfi elmondta, hogy Ladányi „ő kegyelme igaz ok és józan ismeret ellen feleségemet boszorkánynak mondotta”, és hogy „a gyermekét ő kegyelmének a feleségem ölte meg”. Szabónét egy szüret alkalmával a szőlőben Ladányi István illetlen szavakkal illette, valamint „megfogta, taszigálta, karjánál fogva az árkokon által rángatta, taszigálta és roncsolta annyira, hogy a hideg miatta aznap eltelte és – folytatta az asszonyt ért fizikai erőszak leírását a férfi – a véri rendkívül megindulván s folyván, 15 heti méhében lévő gyermekét nagy fájdalommal szüli.”¹⁰⁸⁶ A férj felesége bántalmazása miatt kérte Ladányi István elmarasztalását. Két nappal később becsületsértési per vizsgálata indult, mely során a Szabó Istvánnét boszorkányozó Pápai Szabó János ellen hallgatták ki a tanúkat. Vallomásaikban elmondták, hogy a férfi feleségét ért sérüléseket Szabó Istvánnak tulajdonította, s úton útfélen azt hangoztatta, hogy „tisza szin ördög és boszorkány”. 1725 februárjának végén külön meghallgatás során Szabó Istvánné kérésére felvették egy Szász Márton nevű férfi vallomását is, aki elismételte a korábbi tanúk által elmondottakat. 1725. július 18-án folytatták le Szatmár vármegye megbízottjai a Szabóné elleni vizsgálatot, összesen 18 tanú meghallgatásával. A másodikként vallomást tevő Jeremiás István „hallotta szájából a megégettetett asszonyoknak, hogy mondotta a városházán az examenben, hogy

¹⁰⁸³ A rontás tárgyi bizonyítéka lehetett a béka, különböző csontok. *Tóth G.* 2008a. 211. o. Az emberi nyálnak gyógyító erején túl bajt okozó erőt is tulajdonított a magyar néphit. Vö. *Wlislockiné Dörfler* 1896. 460–465. o.

¹⁰⁸⁴ Boldogasszony hava január.

¹⁰⁸⁵ *Balogh* 2003. 239–246. o.

¹⁰⁸⁶ *Balogh* 2003. 239. o.

Ónodiné asszonyom most tanulja a boszorkányságot.” A harmadik tanú Sepsi Sámuel szintén a megégetett asszonytól „hallotta Ónodinét Sáriné tanítványának lenni a boszorkányságban.” A további tanúk ezeket szintén megerősítették. A 16. tanú, Borbély László felidézte Szabó Istvánné szavait, melyben Pápai Szabó Jánost fenyegette: „Szárom a szájába Pápainak, még pellengér elibe állítom, ott vonatom ki a nyelvit.” A vizsgálat későbbi sorsáról nincsenek adatok. A tanúvallomásokban említett Sáriné boszorkányságát illetően mindössze annyit tudunk, hogy boszorkánymesternek hívták, kezességén kiváltotta férje, később azonban máglyára vetették.¹⁰⁸⁷

Az 1725-ös esztendőben zajlott a nagykárolyi úriszéken az Újvárosban¹⁰⁸⁸ lakó Mák Erzsébet és Mák Sára¹⁰⁸⁹ boszorkánypere. A legtöbb tanú mindössze annyit tudott elmondani, hogy Szabó Kata és Tamás panaszára fogták el az asszonyokat. A testvérpár boszorkánynak kiáltotta és testvérük halálával vádolta Erzsébetet és Sárát. Kiderült továbbá az is a vallomásokból, hogy Sárát korábban kurvasága miatt egyszer megfogták és Nagykárolyban tömlöcbe vetették. Ehhez kapcsolódóan a 14. tanú, Czirják Mihály elmondta, hogy „én vélem szóllották Mák Sárát, hogy latra vagyok, s együvé járunk s azért fogatta volt meg a földesura viceispán uram parancsolatából”.¹⁰⁹⁰ A második tanú előadta, hogy hallotta a két nőtől azt beszélni, „az Czinteremben való sírból vegyenek földet fel, és reájok soha törvént nem tehetnek.”¹⁰⁹¹ A sírból felvett földet itt is törvény elleni védekezés hatásos eszközeként ismerték.

1726-ban Nagybánya városi tanácsa vizsgálatot indított Mezei László ellen, aki gróf Teleki Jánosnét boszorkánynak nevezte. Összesen öt tanú tett vallomást. Az elmondottak szerint Mezei László azt híresztelte Telekiné asszonyról, hogy „tanulja a boszorkányságot”, valamint gyermekvesztéssel is vádolta. A vizsgálat előzményei és következményei ismeretlenek.

Szintén 1726-ból ismert Nagybánya város ügyészének Pap Illésné elleni vádlevele.¹⁰⁹² Eszerint az asszony „kiment az említett helységnek [ti. Felsőfernezely]¹⁰⁹³ határán a víz mellé és ottan valamely mogyorófának a gyökerét nyóc-kilenc helyen circiter megfurdalván fúróval. Azon fúró helyét faszegekkel ismét beszegezte, a teteit a tövire levetvén és másoknak ártalmára, veszedelmére babonáskodott, úgy annyira, hogy ha hamar azon fát onnén el nem vitték volna, más keresztény személynek élete veszedelemben lőtt volna. Ezen kívül pedig jó földesurának életét vadászta, más életet késztetett küldeni, hogy

¹⁰⁸⁷ Balogh 2003. 240–243. o.

¹⁰⁸⁸ Avasújváros Szatmár vármegyei település.

¹⁰⁸⁹ Schram II. k. 426–428. o.

¹⁰⁹⁰ Schram II. k. 428. o.

¹⁰⁹¹ Schram II. k. 427. o.

¹⁰⁹² Balogh 2003. 247–249. o.

¹⁰⁹³ Felsőfernezely Szatmár vármegyei település.

avval meg ölje”. Mivel az asszony „ördöggel cimborált, másoknak ördögi mesterséggel, tudással, babonasággal, nyavalyát, romlást szerezni igyekezett” az ügyész kérte, hogy „feje vétessék és teste megégettesék”. Az asszony védekezésében tagadta babonásságát és azt, hogy meg akarta volna mérgezni földesurát. Ezzel egyidejűleg rabságából való szabadulását és a törvény alóli felmentését kérte. A per további sorsa ismeretlen.

1727. augusztus és szeptemberben zajlott az özvegy Takács Györgyné Böszörményi Sára¹⁰⁹⁴ és Szilágyi Andrásné elleni vizsgálat Nagybányán. A tanúkhöz intézett kérdések az özvegy ördöggel való cimborálásáról, rablásáról, vesztéséről, babonaságáról és fenyegetőzéséről érdeklődtek. Az első hat meghallgatott tanúból három Szilágyiné asszony erkölcstelen életéről beszélt, hárman pedig semmiről sem tudtak. Többen felemlítették, hogy az asszony fiával gyakran veszekedett, a fiú anyját okolta felesége halála miatt. A következő hét tanú közül többen is hallották, ahogy fia arra inti anyját, hagyjon fel a varázslással. Kisebbik fiától pedig hallották amint mondta: „Hadd égessék az ebadtát¹⁰⁹⁵ ha anyám is, ha boszorkány!” Magyar János felesége előadta vallomásában, hogy amikor gyermekét várta s egy hónap volt már csak a szülésig, „egy kendővel átkötötte és szorította őt Takácsné. Emiatt az asszony gyermeke halva született.”¹⁰⁹⁶ Szalontay János felesége szüléskor nem Takácsné hívtá bábának, ezt követően csak hamar a felesége „csecse megdagadván, hét lyuk esett rajta.” A férfi „erősen gyanakodván” Takácsnéra, magához hívatta, aki azt mondta: „Lásd é, ha engemet hivattál volna, nem volna így!” A tanú vallomásából kiderül, hogy végül meggyógyította feleségét. Az ítélet ismeretlen.

1728-ban Németh Jánosné, vagyis özvegy Szabó Mártonné Jókus Erzsébet¹⁰⁹⁷ boszorkányságát tudakolta az eljáró hatóság. Deréni János többektől hallotta, amint kurvának mondták Erzsébetet, sőt maga az asszony szeretője, Csiszár Márton is többször e jelzőt kiabálta úton-útfélen Erzsébetre. Összesen 36 tanút hallgattak meg, többen látták, hogy egy tót legénnyel „gyakorta bezárkóztak”. Ezen kívül a legtöbben azt is látták, hallották, hogy Csiszár Mártonnal „tartósabban ölelgetőztek, csókolódtak”, olykor „fajtalan éneklést” hallottak.¹⁰⁹⁸ Páran annak is szemtanúi voltak, hogy a nagybányai vásáron „részegek lévén húzták-vonták egymást”. Továbbá többen emlegettek egy oláh nőt, akinek közreműködésével Erzsébet és Márton „lakatvarázslással gyógyított”.¹⁰⁹⁹ A szemtanúk beszámolóí szerint „egy lakatot mosott egy tálban, egy darab cérnát is kötözgettek”.¹¹⁰⁰ Portörő Jánosné elmondta, hogy iskolába járó fiát Erzsébet magához csalta, láda -és

¹⁰⁹⁴ Balogh 2003. 253–254. o.

¹⁰⁹⁵ Az ördög és a vele cimborálók is disznó vagy kutya képébe jelenhettek meg, így az ebadtá szitokszó ugyanazt jelentette, mint az ördög adta. *Mészöly* 1944. 88. o.

¹⁰⁹⁶ Balogh 2003. 254. o.

¹⁰⁹⁷ KKP. II. k. 681–687. o.

¹⁰⁹⁸ KKP. II. k. 684. o.

¹⁰⁹⁹ Uo.

¹¹⁰⁰ KKP. II. k. 686. o.

pincekulcsát ellopatta a gyermekével, és ezt követően Erzsébet azokból pénzt, bort, dohányt lopott. Továbbá azzal bízta a gyereket, ha lop anyjától 8 forintot, olyat ad neki cserébe, hogy „sem puska, sem kard meg nem fogja”.¹¹⁰¹ Csiszár Márton és Jókus Erzsébet „egymást paráznságokkal mocskolták”, valamint a tanúvallomásokból „éjjel-nappali tilalmas és törvénytelen conversatiójok”¹¹⁰² is megbizonyosodott. Törvény szerint a városból való kiveretés illette volna őket, de mivel magukat „házassági életre kötelezték” ettől a büntetéstől eltekintett az eljáró szerv. „Eddig való törvénytelen, tisztátlan, mocskos és botránkozató” életüknek büntetésül azt szabták ki, hogy egymást kellett keményen megverniük.

1730-ban Sárosi Jánosné Tóth Borka¹¹⁰³ zsarolyáni¹¹⁰⁴ asszonyt vádolták boszorkánysággal.¹¹⁰⁵ A meghallgatott hét tanú bizonyosan állította Sárosiné boszorkányságát. Bűnlajstromában elsőként egy gyermekágyas asszony elleni „támadás” szerepelt. Nemes Szücs István felesége lebetegedett azt követően, hogy Sárosinét nem hívta meg komának. A gyermekágyas asszonyt „a keresztelés idején az ágyba verték, fojtogatták, gyötörték”, az pedig Sárosinét okolta mindemiatt. Férje dühében Sárosiné házához ment egy fahasábbal, de az asszony úgy megbabonázta, hogy hirtelen minden haragja elmúlt. Elhívták Borkát a keresztelőbe, ezt követően Szücsné azonnal jobban lett. Szilágyi Lászlóné előadta, hogy egy alkalommal kenyeret sütött, Sárosiné kérte tőle, tegye be az ő bélesét is sülni kemencéjébe. De mivel nem engedett az asszony kérésének, a „tésztáját a vér ellepte, szintúgy csepegett belőle.”¹¹⁰⁶ A tanúk szerint Sárosiné boszorkánysága abban is megnyilvánult, hogy tudott az ablakon ki-be repülni. A tanúkihallgatást követően Sárosinét előbb társainak kiadására kényszerítették, majd kínvallatás alá vetették. Végül az asszonyt máglyahalálra ítélték és Nagykárolyban meg is égették.¹¹⁰⁷

1731-ben egy felsőbányai általános vizsgálat során Antal Kis Anna és Bagaméri Istvánné Pongrácz Judit neve került a hatóság figyelmébe.¹¹⁰⁸ Összesen 71 tanú került meghallgatásra. Bagamérinéről az egyik vallomásból kiderül, hogy valamiféle boltja volt. Az első tanú, Sasku János szenátornak felesége Bagaméri Istvánnéra nézvést hallotta, hogy Dési Ferenc azt állította, Bagamériné „mérgezte” meg. Deretskei Évát pedig ákovitával¹¹⁰⁹ kínálta, melynek elfogyasztását követően „soha egészsége nem volt, mindjárt akkor az ujjai meggörbedtek.”¹¹¹⁰ A harmadikként tanúskodó Ujvárosi Istvánné azt adta elő vallomásában,

¹¹⁰¹ KKP. II. k. 684. o.

¹¹⁰² Értsd: érintkezésük.

¹¹⁰³ Az ellene szóló vallomások értelmezésére lásd: *Varga J.* 1991.

¹¹⁰⁴ Zsarolyán Szatmár vármegyei település.

¹¹⁰⁵ *Komáromy* 1910. 430. o.; KKP. II. k. 709–711. o.

¹¹⁰⁶ *Varga J.* 1991. 457. o.

¹¹⁰⁷ *Szirmay* 1809. 78–79. o.

¹¹⁰⁸ KKP. II. k. 687–702. o.

¹¹⁰⁹ Értsd: pálinkával. *Vö. TESz* 1. k. 119. o.

¹¹¹⁰ KKP II. k. 688. o.

hogy Bagamériné megfenyegette őt, majd ezt követően esett rajta „az a nyavalyatörés”. Az asszony felkereste Fejér Annókot, remélve, hogy javít megromlott állapotán, ami miatt Bagamériné „pirongatta” őt.¹¹¹¹ Antal Kis Annával kapcsolatban a 9. tanú, ifjabb Bécsi Pál elmondta, gyermeke kezei „megsugorodtak”, s emiatt Annára gyanakodott, ugyanis korábban „összeháborodott” az asszonnyal. A gyermeket Garbó Mihállyal kenette, de nem javult, így megfenyegette Annát, hogy gyógyítsa meg a gyereket, különben megégetteti. Pál gyermeke a fenyegetés után meggyógyult. A 31. tanúnak, Kis Mihálynak szintén „gyanúja volt keze iránt Antal Kis Annára”, aki nem nézte jó szemmel, hogy Mihály a sütő alatt hált. Ugyanis ahogy a tanú fogalmazott, onnan rálátni Kékesi Istók házára, ahová Anna „odajárt vasárnapokon reggel, mikor más a templomba ment”. Bagamérinét homágium¹¹¹² fizetésére kötelezték, Antal Kis Annára vonatkozóan az iratok hallgatnak.

1733-ban a boszorkánysággal vádolt nagybányai Mészáros Andrásné becsületsértési pert indított a szintén nagybányai illetőségű özvegy Cseteri Andrásné ellen. 1733. szeptember 10-i dátummal ismert a városi tanács Mészáros Andrásné elleni vizsgálata. Összesen kilenc tanú került meghallgatásra. Az általuk elmondottak alapján egyik s mások tehenük tejének elapadása miatt gyanakodtak Mészárosnéra. Idősebb Makray Mihály szemtanúja volt annak, hogy „Mészáros Andrásné a tejes sajtából vizet öntött által a tehenen úgy, hogy éppen a szomszédja házának oldalára ömlött a víz.” Kolosi István látta „olyan cselekedet [ti. Mészárosnénak] és tapasztalta másokkal együtt száma nélkül, hogy reggelenként virradat előtt désával öntözte a kapu eleit, de mi végre, micsoda vízzel, nem tudja.”¹¹¹³ Kolozsvári Fazekas István feleségének hosszán, mintegy három évig elhúzódó betegségét ecsetelte vallomásában. Az asszonyt férje elvitte Dabolcra Fejér Annókhöz, a néző azt mondta, hogy „aki hozzájok jár gyakran a kútra vízért, aki szépen beszél, az cselekedte veled ezen dolgot.” István pedig jól tudja, hogy ez a személy nem más, mint Mészárosné. Szomszédja is igen gyanakodott Mészárosnéra, mivel az asszony „füstülte”¹¹¹⁴ a marháját a maga udvarán, akkor tudni illik, midőn a marhák döglöttek.” Azt is megfigyelték a tanúk, hogy Mészárosné „pendelyben füvet szaggatott, harmatot”¹¹¹⁵ is szedett

¹¹¹¹ KKP II. k. 689. o.

¹¹¹² Értsd: bírság, vérdíj.

¹¹¹³ Balogh 2003. 257–258. o.

¹¹¹⁴ Értsd: füstölte. A füstölés a magyar népi hitvilág egyik fontos mágikus eljárása, ami az állatállomány védelmét szolgálta, a rontás és a betegségek elhárítása céljából végezték. Gyógyító célzattal elsősorban tehenrontás, az állatok veszettsége, marhavész, szív- és ízületi bántalmak, nehéz szülés stb. esetén alkalmazták. *Kisbán – Pócs* 1979. 243. o. Az eljárás során fontos előírás volt, hogy kizárólag asszony gyűjthatta meg a tüzet. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarNeprajz-magyar-neprajz-2/vii-nepszokas-nephit-nepi-vallasossag-A33C/nephit-nepi-tudas-AF9E/nephit-B089/magia-B271/a-gazdalkodas-magiaja-B2DE/allattartas-B2E9/> (megtekintve: 2023. március 8.)

¹¹¹⁵ A harmatszedés a magyar népi hitvilág mágikus eljárása, amelynek elsődleges célja a nagyobb tejhaszon biztosítása volt, más tej hasznának elvételével vagy csökkentésével. A néphit a boszorkányok tevékenységének tartotta, az eljárás alapját a harmat mágikus erejébe vetett hit adta. A harmatszedésre például Szent György napját tartották alkalmas időpontnak. *Pócs* 1964. 156. o.; *Pócs* 1979b. 474–476. o.

másnak telekén”.¹¹¹⁶ 1733. szeptember 22-én folytatta le Nagybánya város tanácsa a Mészáros Andrásné által kezdeményezett vizsgálatot. A tanúkhöz intézett kérdések egy része Cseteri Andrásné viselt dolgait, másik része Mészáros Andrásné „nyilvános boszorkányi életét” tudakolják. Ez alkalommal összesen 20 tanú kihallgatására került sor. Heten semmit sem vallottak, a további 13 tanú pedig nem tapasztalta Mészárosné boszorkányságát. Ellenben arról számoltak be, hogy egy másik asszony, Király Jánosné – aki tehenének teje elapadt – némelyeket „tanította miképpen fateáljon”.¹¹¹⁷ Azt is tudni vélték a tanúk, hogy „Kolosvári Fazekas István sokszor rongálta a feleségét”, sőt többen magától az asszonytól hallották, hogy „az ura verése miatt ment el tülle idétlenül a gyermek”, „sokszor úgy elveré az ura és rongálja, hogyha mások ki nem vennék kezéből, éppen megölné.”¹¹¹⁸

1733. szeptember 22 és 25 közötti keltezéssel olvasható Mészáros Andrásné védekezése, melyben az asszony tételesen tagadja az ellene elhangzott vádak igazát. Ugyanakkor arra kérte a tanácsot, amennyiben elégségesen nem tudják az ellene felhozott vádakot bizonyítani, úgy kívánja, hogy az őt „elevenen megölő” és nevét „felejthetetlenül földbe temető nyelves asszony, Cseteri Andrásné, született Bongárdi Judit száz-száz magyar forintokon, ország törvénye szerint, elmaradjon!”¹¹¹⁹”¹¹²⁰ A városi tanács jegyzőkönyve az 1733-as évből hiányzik, ezért az ügyben hozott ítélet is ismeretlen.

1736-ban Szöcs Jánosné Pajzos Éva és a Nagybányán lakó, korábban Táncczos Istvánné, jelenleg Lévainé¹¹²¹ boszorkányperéről kért Szatmár városi tanácsa tudósítást. Ebből kiderül, hogy az asszony Nagybánya „városában lakta idejében is hasonló cselekedetiért megfogattatván, száz forintoknak fizetésével váltotta meg akkori férje, néhai Táncczos István”. A Helytartótanács 1737-ben Lévainé ügyében Szatmáron és Nagybányán pótlólagos vizsgálatokat kért, ez alkalommal megtörtént a tanúkkal való szembesítés is. 1739 augusztusában Lévai Szabó Györgyné a Nagybányán boszorkányság gyanújával vizsgált édesanyja, Pajzos Éva védelmében kérelmet intézett a „tekintetes nemes tanácsnak”. A fogság alatt lévő asszony édesanyja mentségére kérte, hogy „mind öregségéhez képest megfogyatkozott elméjét, erőtlenségét és felette nagy gyámoltalanságát” vegye figyelembe tanács, hiszen édesanyjának „már maga mentségére is alig vagyon nyelve és értelme is.”¹¹²² Egy héttel később a szepesi kamara Nagybánya városi tanácsától Pajzos Éva periratainak

¹¹¹⁶ Balogh 2003. 258–259. o.

¹¹¹⁷ Értsd: valljon, tegyen vallomást.

¹¹¹⁸ Balogh 2003. 263–264. o.

¹¹¹⁹ Értsd: elmarasztalódjon.

¹¹²⁰ Balogh 2003. 267. o.

¹¹²¹ Balogh 2003. 268–279. o.

¹¹²² Balogh 2003. 277. o.

felküldését kérte.¹¹²³ Lévainé kegyelmet kapott, melyről 1741 márciusában a Helytartótanács tájékoztatta Szatmár városi tanácsát.¹¹²⁴

1737 januárjában zajlott le a vizsgálat a nagybányai Jakots Péterné kérésére, akit a vizsgálati iratok alapján Szöllősy Zsigmondné rontással és boszorkánysággal vádolt meg. A meghallgatott nyolc tanú mindegyike hallotta a rágalmakat vagy Szőlősiné szájából, vagy mások elmondásából. Ezt követően az alperes Szöllősyné is vizsgálatot kérvényezett. A tanúknak feltett öt kérdés közül a harmadikban arra tértek ki igaz-e, hogy Jakots Péterné is „vén boszorkánynak” nevezte Szöllősynét egy alkalommal. A megkérdezettek közül senki sem erősítette meg ezt a vádat, mindenki Jakotsné erkölcsstelen életmódjáról vallott. A pert vélhetően lezárták, de a tanácsi jegyzőkönyv ebből az évből hiányzik.

1742-ben zajlotta Nagybánya külvárosában lakó Orosz Andrásné Josip Ilona pere.¹¹²⁵ A február 13-án megtartott tanúkihallgatáson az asszony boszorkányságát senki sem tudta alátámasztani. Ketten megemlézték, hogy amikor testük fekélyesedett, az asszony megmosta őket, s elmúlt róluk „azon nyavalya”. Néhányan arról számoltak be, hogy többek házának ajtajánál öntést láttak,¹¹²⁶ de a legtöbben nem tudták ki öntötte. Molnár Gergely felidézte, hogy Ilona kért tőle a „tavaly[i] esztendőben [...] egy rücsővel¹¹²⁷ kerékhányt vízből, avagy abban a vízből, mely a kerekekről lefolyt.” Az asszony is kérelmezte a vizsgálatot, melynek tíz kérdőpontja ismert. Annak viszont nincs nyoma, hogy ezt a vizsgálatot lefolytatták volna, valamint a törvényszék ítélete sem ismert.

Egy 1745. februári határozat árulkodik két nagybányai asszony rágalmazási peréről. A város törvényszéke a Forrai Pálnét boszorkányozó Toót Jakabné Kosárkötő Erzsébetet „böstelen szavai és mocskos magaviseléséért” 6 rajnai forint megfizetésére büntették.

Rekettye Pila¹¹²⁸ és Varga Anna császlói¹¹²⁹ asszonyok boszorkányságára ugyancsak 1745-ben 18 tanú esküdött. Imre László „fiacskájának egy tojást adván megenni, nemsokára a szája a füléhez húzódott és a szeme is megromlott.”¹¹³⁰ Mészáros Mihály vallomása arra enged következtetni, hogy Pila a falu bábája lehetett. Felesége Rekettye Pilát gyanúsította amiatt, hogy csecsemőjének vérbe borult a szeme. Ezt azzal indokolta, hogy a gyermek születésekor nem hívta Pilát bábának. A gyermek állapotának elromlása után hívatta Pilát, aki „egy kötés cernát a gyermekeken által nyújtott, és meggyógyította.” Eöry Mihályné eszében megromlott, amiért a kölcsönadott egy zsák tengerijét¹¹³¹ visszakérte. Pilát tehát

¹¹²³ Balogh 2003. 278. o.

¹¹²⁴ Balogh 2003. 279. o.

¹¹²⁵ Balogh 2003. 282–285. o.

¹¹²⁶ Többen szenes vizet említettek, de akadt, aki állott vízből, tört és cikkelyes foghagymából készített vizet.

¹¹²⁷ Értsd: kupa. A rücső a kupára használt tájszó Szatmárban. *Paládi-Kovács – Dankó* 1980. 357. o.

¹¹²⁸ A Pila az Ilona női név becézett formája. *Czuczor – Fogarasi* 1860. 70. o.

¹¹²⁹ Császló Szatmár vármegyei település.

¹¹³⁰ Varga J. 1991. 457. o.

¹¹³¹ Értsd: kukorica.

tébolyt okozó képességgel is felruházták. Bartos Mihály anyja „halála óráján Varga Annára kiáltott, hogy ő vesztette volna meg.” Böszörményi Mihály gacsályi¹¹³² kondás azt vallotta, hogy őt Reketty Pila megnyargalta. Ennek elbeszélésekor felemlítette, hogy az asszony házában a tűzhöz egy új fazekat tett, mely valahányszor egyet pattant, „mindenkor egy boszorkány jött be a társai közül a szobába. Ezek egynéhány számra telvén, mondotta »No! Már ülj fel!« Felülvén, mindjárt a kantárt csapta a fejéhez és ő mindjárt lóvá változott, s Rekettye Pila reá ülvén borsért járt rajta, négyszer vagy ötször”.¹¹³³ A szólás a boszorkányszombaton való részvételre utal.¹¹³⁴ A borsért járó boszorkány képzeete megjelenik az 1704-ben, Nagybánya városi tanácsa által Szakácsné, Szaszariné és mások ellen lefolytatott vizsgálata során is. „Hiába hozzátok a macskát ide, mert meg nem marad! Megölik, borsért járnak rajta a farán, a farkán, és megismerszik!”¹¹³⁵

A két nőt kínvallatásnak vetették alá, Varga Anna a kínzásnak minden fokát kiállta és tagadta boszorkányságát. Rekettye Pila a tortúra három foka után magára vallott és megnevezte társaikat, köztük nemesasszonyokat, akik lidércen¹¹³⁶ jártak a Szent Gellért hegyére. Pila elmondta, hogy lidérc egy iromba¹¹³⁷ tyúk formájú madár, ami nappal az ágyuk alatt volt, „éjszaka velek hált és közösködött”.¹¹³⁸ Kompániákra voltak felosztva, tüzes vassal megbélyegezték magukat, és Istent meg kellett tagadniuk.¹¹³⁹ „Holdújuláskor hol lidércen, hol lóvá változtatott embereken, hol szénvonón vagy sütőlapátokon, vagy az ajtó kilincsnek lyukain, vagy a kürtön és kéményeken [...] kirepültek és mentek, hol Szent Gellért, hol a Tokaji hegyekre, Világos vagy ecsedi¹¹⁴⁰ puszta várokba. Ottan egy ördög sípolván, a többi ördögökkel táncoltak, vendégeskedtek, közösködtek, amely állapotban az asszonyok is férfiak tulajdonságival bírtak [...] Ezen ördögös vendégeskedésbe sem gyertya, sem tűz nem volt, mégis igen fényes világosságú vala a táncoló palota. Világos vári multságba mind oláhul beszéltek. Az ördögöknek tillóforma kardjuk volt fából, s azzal

¹¹³² Gacsály Szatmár vármegyei település.

¹¹³³ *Szirma* 1809. 80–81. o.

¹¹³⁴ Lásd még: *Magyar* 2021. 2. k. 58. o. A Szent Gellért hegyére borsért járó boszorkányok képzetét a német boszorkányhittel magyarázhatjuk. A német boszorkányok Pfefferlandba, azaz Borsországba repültek, ahol a bors nő. A szólásra bővebb magyarázattal szolgál: *Csefko* 1933.

¹¹³⁵ Vö. *Balogh* 2003. 170. o.

¹¹³⁶ A magyar népi hitvilág természetfeletti lény. A legfontosabb alakváltozatok a csirke (a magyar nyelvterület középső és északi részén), az apró emberke (a csirke alak elterjedési területén is ismert, de a leggazdagabb adatanyag Zala megyéből ismert), ördögszerető és fényjelenség formájában (néha egymástól függetlenül, de általában összeolvadva (a nyelvterület keleti és nyugati részén ismert). Ezeken túl a lidércnyomás fogalma országszerte ismert, amely a különböző eredetű éjszaka jelentkező nyomásérzések néphitnek a boszorkánysághoz és a lidérchez köthető magyarázata. *Pócs* 1980. 452–453. o.

¹¹³⁷ Értsd: tarka. Vö. *TESz* 2. k. 234–235. o.

¹¹³⁸ Itt a közösködött a „paráználkodik, szeretkezik” értelemben. Vö. *EMSzT* 7. k. 585. o.

¹¹³⁹ A calusari rítusok zászlaja boszorkányos varázstárggyá alakul. *Pócs* 1986. 246. o.

¹¹⁴⁰ Ecsed Szatmár vármegyei település, ma: Nagyecsed.

vagdalkoztak,¹¹⁴¹ ezen szókat mondván »Váglok, de nem sértlek, amint az ütések nem is fájt.«.¹¹⁴² A két asszonyt máglyahalálra ítélték és Nagykárolyban meg is égették őket.¹¹⁴³

1748-ban vizsgálta a nagykárolyi úrszék Kolesár Jánosné ügyét, aki a vád szerint embereket és állatokat tett beteggé, s kárt okozott azokban. Az asszonyt tortúra után megégették.¹¹⁴⁴

A nagybányai gócpont 1753-ban

1753-ban Nagybányán általános vizsgálat folyt mindazok ellen, akik „valamilyen Isten elleni bűnt követtek el.”¹¹⁴⁵ A Nagyváradról származó Balás Istókot¹¹⁴⁶ varázslás és csalás okán fogták el, ügyének vizsgálati iratai azonban hiányoznak. A magát nézőnek nevező férfit 12 botütéssel büntették, tekintetbe véve hosszabb raboskodását, továbbá szellemi és testi fogyatékoságát, szabadon bocsátották. Nagybányán 507 személyt hallgattak ki, közülük 72-en említettek boszorkány hírében álló asszonyokat és férfiakat, ebből 38 főt gyanúsítottak meg boszorkányos és mágikus cselekedettel. Rontással és boszorkánysággal vádolták meg Kécszináló Gáspárnét, Erdélyi Jánosné Száva asszonyt, Korcsolyás Mihálynét,¹¹⁴⁷ Kovács Jánosnét, Kupsa Mikulajné, Sindrestean Stephan néjjet, László Jánosnét, valamint Tótfalusi Istvánnét. Rontással gyanúsították Kőrösi Tamásnét, tőkési Horsánét pedig boszorkánysággal. Horsáné a tanúk beszámolói alapján gyógyítóként, jósként működött, valamint szerelmi mágiát űzött, s a nagybányai polgárasszonyok vették igénybe e tudását. Az asszonyt perbe fogták, első alkalommal kitiltották a városból, majd kérésére 1757-ben reverzális¹¹⁴⁸ adása mellett engedélyezték visszatérését.¹¹⁴⁹

1754-ből ismert a Nagybánya külvárosában lakó, boszorkánysággal gyanúsított Mocsirán Györgyné és Erdélyi Jánosné Száva perirata. 1754. augusztus 12–13-án tartotta

¹¹⁴¹ Erről bővebben lásd *A perszövegekből kirajzolódó egyedi vonások* című fejezetet!

¹¹⁴² Kiss – Pál-Antal 2003. 108. o.

¹¹⁴³ Szatmár „híres” boszorkányainak emlékét őrzik a térségbeli települések (Borzova, Csenger, Cégény, Endréd) égetőhalmai. *Szendrey Zs.* 1928. 35. o.

¹¹⁴⁴ Kállay 1985. 198. o.

¹¹⁴⁵ A vizsgálat Nagybánya területét érintette, és feltehetően összefüggésbe hozható egy környékbeli vámpírhisztéria kitörésével. Erről részletesen lásd: *Kis-Halas* 2014. 325–328. o.

¹¹⁴⁶ Az Istók az István férfinév becézett alakja.

¹¹⁴⁷ Ellene az egyik tanú azt vallotta, hogy nadragulyát ültetett a maga kertjébe, „első, hogy háza meg ne égjen, másodsor, hogy fia, Farkas a Karlíné cselédjek akár mint káromkodják is, a nemes tanács meg ne büntethesse”. *Balogh* 2003. 291. o. Egy másik tanú ugyanezt erősítette meg vallomásában, felidézve az asszony szavait, hogy miért ültette a növényt: „egyiket Farkas fiam szerencséjére, a másikat a ház szerencséjére, hogy valami ne történjék a ház körül”. *Balogh* 2003. 305. o. A nadragulyáról a középkorban elterjedt az a nézet, hogy a boszorkányok a nadragulya, a csattanó maszlag, a mandragóra felhasználásával készítettek varázsszereket. <https://mult-kor.hu/ferfi-volt-az-első-boszorkany-akibevallotta-hogy-seprunyelen-repult-20201028?fbkrMR=desktop&pIdx=2&openImage=29593> (megtekintve: 2023. február 12.) *Vö. Magyar* 2021. 3. k. 167. o.

¹¹⁴⁸ Értsd: írásban tett ígéret. Erről bővebben a disszertáció *Eljárési- és jogszolgáltatási gyakorlat* című fejezetében.

¹¹⁴⁹ *Balogh* 2003. 308–309. o.

meg Nagybánya város tanácsa az ügyben vizsgálatát. A tanúknak feltett kérdések egyaránt érdeklődnek mindkét asszonnyal szemben tapasztalt bűbájosság és boszorkány iránt. Összesen 76 tanúvallomás felvételére került sor. Több tanú is tudott arról, hogy Mocsiránné kiknek volt haragosa, valamint látták, hallották, hogy „tudományos pópa Nyikorászat”¹¹⁵⁰ Mocsiránnéhoz járni”. A 3. tanú, Dali István hallotta, hogy „amely vénasszonyt Tótfaluban meglőttek,¹¹⁵¹ az lett volna egyszer a Mocsiránnénál szállva.” Balog Mózes felesége két évvel korábban megintette Mocsiránnét, hogy „bemondaná, hogy ő áldozócsütörtökön malét¹¹⁵² sütött”. Mocsiránné emiatt megfenyegette a tanút, s e fenyegetés után mintegy egy héttel, „écakának idején viszketegséggel kezdődvén, úgy eldagadott a karja, hogy annak utáná csak el kell vala szakadni.” Török Erzsók szomszédja Aradiné rendkívüli fájdalmat tapasztalt, kérte Erzsókot menjen Mocsiránnéhoz és „kérné azon, hogy tenné le ellene minden haragját és enyhítené s tágítaná fájdalmit, mivel reája volna minden gyanúja.” A kérésre viszont Mocsiránné annyit válaszolt „*Nem megyek biz én, nem gyógyítom biz én, mert én boszorkány nem vagyok!*” (Kiemelés utólag.) Hobodi Mihály „tapasztalta, hogy a maga tehene semmiképpen meg nem maradna az udvaron, hanem bögve mene a Mocsiránné kapujához s oda támasztván fejét, nagyobbban folytatná bögsét.”¹¹⁵³ A vallomást tevők közül Erdélyi Jánosné Szávára vonatkozóan Szilágyi Pál és felesége tudott gyanúra okot adó körülményekről beszámolni. Ők ugyanis fiúk „veszedelme” miatt Szávára gyanakodtak. A gyanakvásuk alapját mindössze az adta, hogy Száva korábban sosem járt házuk környékén sem, viszont amikor Szilágyiné a himlős fiát próbálta gyógyítani egy másik asszonytól tanult mágikus eljárással, akkor a házából kitekintve a kertben meglátta Szávát.¹¹⁵⁴ Simon Dsurdán említést tett arról vallomásában, hogy 5 esztendővel korábban Száva kertjében a szalma közt lopott méheket találtak, s emiatt az asszony elszökött otthonról. Török Erzsók Erdélyi Jánosné Száva boszorkányságát illetően előadta, hogy egy Bencsikné nevű asszonynak segédkezett szüléskor, ekkor „ottan találta Szávát, ki is a gyermeknek léte után annak mássát¹¹⁵⁵ nem engedvén másnak elvenni, maga vette el, kapcába takarván tette a beteg ágyában ötöd napi ott való tartásra.” Kerekes József a legutóbbi nagyböjt idején a külső vendégfogadóban egy rendkívüli esemény szemtanúja volt. Elmondása szerint látott „mintegy estve 9 óra tájban a Lapos erdő felől [...] mint egy sűrű gyertyavilág szikrázással, aztat utána követő sas formájú repüléssel, nagyságra mintegy töviskorona kép volna fejében, közelgetni.” A fényes jelenség pedig Erdélyi Jánosné Száva házához szállt le. Vallomásában

¹¹⁵⁰ Néző.

¹¹⁵¹ Itt az úgynevezett boszorkánylövésre gondolt a tanú, ami a lövéssel a testbe juttatott betegségnek a képzete. Tanulmányában Tóth G. Péter e képzetet a kora újkor teológiai, orvosi és igazságügyi relációjában mutatja be és a társadalom válságtünetének értelmezi. Vö. Tóth G. 2009.

¹¹⁵² Értsd: kukoricát.

¹¹⁵³ Balogh 2003. 311. o.

¹¹⁵⁴ Balogh 2003. 312–313. o.

¹¹⁵⁵ Értsd: masát. A méhlepény népies kifejezése.

azt is megemlítette még József, hogy „egyől-mástól is hallotta tudákosnak lenni Szávát. Az ura felől is, hogy nem igen jó hírt hallatnék.”¹¹⁵⁶

1754. augusztus 26-án zajlott le az időközben bebörtönzött Mocsirán Györgyné kérésére indított vizsgálat, mely alkalmával 15 tanút hallgattak meg. Abádi Mihály ötödikként meghallgatott tanú hallotta Balog Mózesnél, hogy „haragban lévén a deutrális Mocsiránnéval” s egy alkalommal azt tapasztalta, hogy megdagadt karja, emiatt nagy kínokat élt át. Mihály állapotos feleségé szintén összeszólalkozott Mocsirán Györgynével, nemsokkal később pedig az asszony lábai dagadásnak indultak. Ekkor „nagyon gyanúságban esett, hogy Mocsiránné cselekedte volna azt az ő feleségével.” Ennek okán kérte az asszonyt, gyógyítsa meg feleségét, melyre Mocsiránné mindössze „csak magátátkozta, hogy ő nem cselekedte”. Abádi Mihály feleségén végezetül egy másik helyi asszony segített, aki gyógyulásáig gondját viselte. Idős Molnár Györgyné Mocsiránné ördögi babonását illetően előadta vallomását, hogy az asszony „az oláhok temető helyén sót hintett, mikor még a barátok majornéja volt. S a marhák mind odajártak bögni.”¹¹⁵⁷ Ezen kívül az ügyirat végén olvasható, hogy a külső vendégfogadás, Vas György sas forma tüzes állatot, vagyis lidércet látott a Lapos erdő¹¹⁵⁸ felől Száva [ti. Erdélyi Jánosné Száva] udvarába leszállani.¹¹⁵⁹

1754. szeptember 20-i dátummal ismert a város tanácsának Mocsirán Györgyné ügyében hozott végzése. Ebben megindokolják, hogy mivel a boszorkányság megállapításához nem volt elegendő a tanúk beszámolója, továbbá „semminemű jelenségei az ördöggel való közösködésének nem találtatván ez okon hosszas rabságát méltó tekintetbe vévén” mentesül az egyéb büntetés alól. Reverzális adása mellett szabadon bocsátják azzal a kitételrel, hogy a legkisebb gyanúra is okot ad, átadják a hóhér kezébe.¹¹⁶⁰

A vármegyei utolsó boszorkányperrei az 1760-as években

1760-ban egy nagybányai házaspár, Kolozsvári Mihály és felesége ellen indult büntetőper babonáskodás és tiltott pálinkafőzés miatt.¹¹⁶¹ A vád szerint Kolozsvári Mihály babonáságból tehenét füstölte, hogy mások tehenének hasznát elvegye és saját tehene hasznát bővítse. Emellett szüntelen főzte és kocsmárolta a pálinkát „nemes város tilalma ellen, a nemes város nagy kárával”.¹¹⁶² Az elsőként tanúskodó Margarita Schulczin elmondta, hogy Kolozsvári Mihály „az istálló küszöbén a forgácsot meggyújtotta s a füstön

¹¹⁵⁶ Balogh 2003. 315. o.

¹¹⁵⁷ A boszorkány azonosításának egyik módzata volt, a tehen ugyanis a tejlopó boszorkány kapujában, háza előtt bögött. Magyar 2021. 2. k. 189. o.

¹¹⁵⁸ Tölgyfaerdő Nagybánya mellett.

¹¹⁵⁹ Balogh 2003. 317. o.

¹¹⁶⁰ Balogh 2003. 318. o.

¹¹⁶¹ Balogh 2003. 319–322. o.

¹¹⁶² Balogh 2003. 319. o.

a tehenét háromszor által meg által hajtotta, a pokrócot a tehenre reá terítette, azután levevén, az istálló küszöbire tette, a tehenet háromszor által meg által hajtotta, azután a pokrócot derekasan megvervén, felvették, megrázták.”¹¹⁶³ A korábban Kolozsváriéknál szolgáló Bányai Sára részletesen mesélt a tehen füstöléséről, ugyanis az ahhoz szükséges forgácsot maga Sára gyűjtötte össze kilenc háztól. Elmondása szerint asszonya a füstölést követően a pokrócot bottal megverte, majd megrázta s az ágyra terítette. Gazdája pedig „pálinkát gyakran főzött rozsbul, zabbul, rostaaljából,¹¹⁶⁴ mikor vehet. [...] A pálinkát mindenkinek, akiknek tetszik, adja. Hordják iccénként, meszelyként, poltránként.¹¹⁶⁵ Mint szabad korcsomán¹¹⁶⁶ hordják, isszák, ha pedig észreveszen olyan embert, aki oda megyen inni, hogy bemondaná, eltagadja a pálinkát s égett bort ad az olyanoknak.”¹¹⁶⁷ A gazdasszony pedig három helyről hozott vizet, „ugyanakkor füvet tevén az üstbe, azon vizet ráöntvén régi, elkopott seprűket s víz hozta ágakat, fácskákat összekevervén, szedegetvén, azonnal forralta s főzte meg a füveket és annak utána azon főtt vízzel forrázta meg azon edényeket, amelyekben szokta a pálinkának való gabonát beéleszteni s forrázni.”¹¹⁶⁸ Ugyancsak Sára mesélte másoknak gazdasszonya babonásságát illetően, hogy fejés után a sajtárt¹¹⁶⁹ megmossa és a vizet az árnyékszékre tölti azért, hogy a vaja meg ne pondrosodjon.¹¹⁷⁰ A meghallgatott 14 tanú egy része nem tudta biztosan, hogy Kolozsvári Mihály pálinkát főzött-e, de arról tudomásuk volt, hogy „a deutrális háznál pálinkát árulnak” s voltak, akiknek tudomása volt arról, hogy „főz eleget s ritka, hogy nem volna pálinkája s isznak elegen nála”. Akadtak olyanok is, akik maguk is vitettek Kolozsvári Mihály pálinkájából. A házaspár elleni vizsgálat végkifejlete nem ismert.

1762-ben további egy fő állt bíróság előtt. Deák Mihályné Berkesz Sárát boszorkánysággal és ördögi cselekedetek végrehajtásával, valamint gyújtogatással (crimen incendiarii) vádolták.¹¹⁷¹ A gyújtogatásban társa volt Varró Mari és Albert Ersók is, akik megvallották, hogy „az elmúlt esztendőbeli böjtelő hónapnak¹¹⁷² első napja tájékán, félretevén az isteni és világi megbüntető és bosszút álló kemény törvények félelmét, a Deák József házában öszvekötött szövetségből, [...] a kemence mellett előre megaszalt három szál napraforgó aszú kórókat első nap csak szalmával, de másnap [...] puszkaporral is és

¹¹⁶³ Uo.

¹¹⁶⁴ Szemetes mag, a gabonarostáláskor a rosta hézagain áthulló, hitványabb, tört gabona. Vö. a *Magyar Nyelv Értelmező Szótára* vonatkozó szócikkével! MÉSz 5. k. 1071. o.

¹¹⁶⁵ Egy icce 7-8 deciliter. Két meszely felelt meg 1 icce mennyiségű folyadékknak. Vö. <https://mnl.gov.hu/mnl/ol/urmertek> (megtekintve: 2023. március 8.) A poltra, azaz poltura másfél krajcárt érő váltópénz.

¹¹⁶⁶ Értsd: kocsmán, kocsmában.

¹¹⁶⁷ Balogh 2003. 320. o.

¹¹⁶⁸ Balogh 2003. 321. o.

¹¹⁶⁹ A sajtár egy faedény, melybe fejnek, vagy melyben tejet tartanak. *Czuczor – Fogarasi* 1870. 679. o.

¹¹⁷⁰ Hasonló cselekedetet róttak fel a prügyi Tóth Györgyné boszorkányságaként is.

¹¹⁷¹ Balogh 2003. 323–324. o.

¹¹⁷² Böjtelő hava február.

taplóval¹¹⁷³ megdugdosták és azután magok szája vallása szerint együtt, késő este alattomban [...] a Purchard Ferenc német szabó házának falából való fundamentuma és talpa alá [...] bedugtak szalmát, gázt, hárítván a tűz és tapló felibe...”¹¹⁷⁴ Deákné, annak ellenére, hogy „hatvan esztendőket felülhaladó vénasszony”, mindenben büntárs volt, s melyet „csaknem egész esztendeig tartó rabsága alatt mindeddig vakmerőképpen tagadott”, a bíróság hasonló büntetést szabott ki rá is. Ennek értelmében fejvesztésre ítélték, majd testét tűzbe vetették. Az ítéletet Nagybánya város ítélőszéke hozta és hajtotta végre 1762-ben. A máglyahalált azonban nem boszorkánysága miatt kapta, hanem mert mellette egy súlyosabb vád, gyújtogatás is rábizonyosodott. Sára mellett kivégezték a 17 esztendő Varró Marit és Deák József feleségét Albert Erzsókot is. Marit sem élve küldték a máglyára, Sárahoz hasonlóan őt is lefejezték. Erzsókra várt a legsúlyosabb végrehajtás, ugyanis végig kellett néznie a többiek halálát, majd társaival hasonlóképpen lefejezést követő megégetést kapott büntetésül.¹¹⁷⁵ Külön kiemelendő Deák Mihályné Berkesz Sára személye abból a szempontból, hogy Magyarországon ő volt az utolsó, akit boszorkányság vádjával kivégeztek.

BEREG VÁRMEGYEI ESETEK ISMERTETÉSE

A fennmaradt iratok alapján a boszorkányperek sorát Bereg vármegyében öt nő elleni eljárás nyitja. 1702-ben Ambrusné Portörő Erzsébet, Balogh Istvánné Borbély Kata, Török Kata és leánya, valamint Borsos Kata állt bíróság elé ugyanazon ügy miatt.¹¹⁷⁶ A vallatási kérdőpontok alapján kiderül, hogy a gyanúsított asszonyok között konfliktus alakult ki, mely okán egymást is boszorkánysággal vádolták. A beregsurányi¹¹⁷⁷ úriszék előtt tanúskodó 19 személyből hatan a feltett kérdésekre semmit sem tudtak válaszolni, mely érdemben előre mozdította volna az ügy nyomozását. A vallomást tevők egy része mindössze másoktól hallotta, hogy Baloghné boszorkányozta Borsos Katát, Török Katát leányostul, valamint Portörő Erzsókot. Ugyanakkor a vallomásokból az is kiderült, hogy Baloghné „patyolatot is ígért volna” Török Katának „az urát vesztené el, ha tudná”.¹¹⁷⁸ Majd egy következő tanúkihallgatáson kifejezetten Baloghné és Portörő Erzsók közötti viszályra irányultak a feltett kérdések. Ugyanis Portörő Erzsók, Barkóczné Kohári Judit asszony majorosa egy fazék tejet küldött tányérral lefedve Baloghné Borbély Katának, „melyben ördögség vagon,

¹¹⁷³ Bükk, cser, dió és más fák termő gomba. A parasztság a 20. század elején még a tűzkeltéshez szükséges gyúlóanyagot taplóból csinálta. Lásd a *Magyar Néprajzi Lexikon* vonatkozó szócikkét! *Gunda* 1982. 206. o.

¹¹⁷⁴ Balogh 2003. 324–325. o.

¹¹⁷⁵ Tóth G. 2020. 377. o.

¹¹⁷⁶ Schram I. k. 30–34. o.

¹¹⁷⁷ Beregsurány Bereg vármegyei település.

¹¹⁷⁸ Schram I. k. 30. o.

azáltal vesztették meg.”¹¹⁷⁹ Az asszony a hatodikként vallomást tevő Orbánné Dohas Erzsébet szerint „a tányér elvétele után osztán szombat éjszakán vasárnapra virradtára úgy megcsábult¹¹⁸⁰ és megnehezedett, hogy esze nélkül szólván [az én uramat is,] Orbán Jánost más néven Ábrahámnak kiáltotta. »Valamicsoda tányért hozott kegyelmed nekem, de mióta azt elvöttem, rosszul vagyok az én dolgom, ördögi practica vagyok ebben« – idéze fel Erzsébet –, azelőtt eleget ött, ivott, de azután kevesebbet, s feküdt, úgy izent osztán a majornéra.” Hasonlóan mesélte el a történeteket Simán János felesége Szabó Zsófia is, hozzátéve: „ezek után izent a majornéra, hogy »gyanakszom reá, mert azelőtt is készett¹¹⁸¹ engemet, hogy adjak egy patyolatot a majornénak, el aluttya az uramat«, de nyilván, hogy ördögnek mondotta volna, én nem hallottam tülle.”¹¹⁸² Az ügy további kimenetele nem ismert.

A század '20-as éveiben összesen nyolc személyt vádoltak boszorkánysággal, 1722-ben kettőt, 1724-ben négyet és 1728-ban kettőt. Cserni Pál szolgabíró és Jándy András esküdt előtt zajlott le 1722. május 18-án Máté Miklósné és Varga Istvánné csetfalvi¹¹⁸³ lakosnók elleni vizsgálat. A tanúvallatáson a falu lakói a falu marháinak felettébb furcsa viselkedéséről számoltak be, a jószágok össze-vissza futkostak és Máté Miklósné, valamint Varga Istvánné ablaka alatt gyűltek és ott bögték.¹¹⁸⁴ A negyedik tanú, Bilaj Samu egykor Máté Miklósnénak nem akarta adni búzáját részbe learatni, ezért az asszony megfenyegette őt és ezt követően egy tinóját megnyargalta.¹¹⁸⁵ Az ötödikként tanúskodó nemesember, Kardos András előadta, hogy tőle Máténé két ökrét kérte, de a férfi megtagadta a kérést. Elmondása szerint az asszony ezt azzal bosszulta meg, hogy amikor két fiát ökrös szánon vitte iskolába, azok megbokrosodtak és árkon-bokron ragadták a szánt. A hetedik tanú egyszer Máténétől megtagadta a rostát, mire Máténé megfenyegette. Ezt követően, amikor egy alkalommal a tanú felmászott a szilvafára, hirtelen leest és kitörte a kezét, amit utólag Máténé boszorkányságával magyarázott. A nyolcadik tanú, Király Anna férje betegségére Máténé gyógyfüvet javasolt, melytől férje valóban meg is gyógyult, így Anna ebben látta Máténé boszorkányságát. Kovács Miklósné előadta vallomásában, hogy Máténé fiától Száraz Jánostól bérbe vettek tengeri vetés céljából egy hold földet, hét máriás garasért és egy balta elkészítéséért cserében, amit a kovács el is készített. Miklósné azonban azzal vádolta, hogy a vasból ellopott, s rövidesen a kovács fiának a lábán fekély alakult ki, melybe a fiú belenyomrodott. De kérésére Máté Miklósné a mezőről füvet hozott és azzal

¹¹⁷⁹ Schram I. k. 32. o.

¹¹⁸⁰ Értsd: megtébolyodott. *Magyary-Kossa* 1929. 287–288. o.

¹¹⁸¹ Értsd: készített.

¹¹⁸² Schram I. k. 34. o.

¹¹⁸³ Csetfalva Bereg vármegyei település.

¹¹⁸⁴ *Komáromy* 1910. 300. o.; KKP I. k. 54–55. o.

¹¹⁸⁵ *Lehoczky* 1887. 297. o.

kigyógyította a fiút.¹¹⁸⁶ Máthé Miklósnét elégetésre ítélték, Varga Istvánné sorsa nem ismert. 1724-ben Dél Anna, Nagy Sára, Pál Zsófia¹¹⁸⁷ boszorkánynak és ördöggel szövetségre lépő személynek bizonyultak, ellenük égetést határozott meg büntetésül az eljáró hatóság. Szintén 1724-ben indult vizsgálat a borsovai¹¹⁸⁸ Kállainé asszony ellen, aki „gyermekeket, egyebet, avagy férfit lepedőbe öltöző-ijesztő és verő boszorkány” hírében állott.¹¹⁸⁹ A 10 éves Gálfi Gyurka volt az elszenvedője ennek az ijesztgetésnek, melyről vallomása ekképp mesélt: „ez falu sertésit egynéhány cseléd kihajtván a hídon által, az több cseléd eloszolván, egyszer egy lepedős kiugorván a bokorból reá borult lepedőstül, nyaggatta, a kezét megfogván ugratta, táncoltatta.” A fiúcska segélykiáltásakor a lepedős alak füvet szakított és száját azzal tömte be, így próbálta elhallgattatni őt. Amikor sikerült a gyereknek kiszabadulnia, hazafelé indult. Közben „egyszer hátra tekintvén, meglátja Kállainét, hogy utána jó, a hóna alatt lévén a lepedő.”¹¹⁹⁰ A 21. tanú, egy bizonyos Mihály mestermolnár betegségéből felerősödve, a malomban beszélgetett, amikor Kállainé megfenyegette, hogy „Te kutya, te vetettél ellenem, kettészakasztottam már a véredet, az én kezem miatt kell meghalnod”. Egy alkalommal az asszony ugyanis salátát vitt enni neki. A huszonötödikként meghallgatott Elek Borbála arról vallott, hogy „örökké Kállai képében jártanak hozzája, arra kész[et]ik őtet erősen örökké, hogy a Kecskemétiné ángyának üsse a torkába a kést, avagy kis villát, ezen nyavalyás bolyokázás¹¹⁹¹ nem leszen rajta.”¹¹⁹²

1728 Nagy Mártonné Fehér Kata csetfalvi asszonyt azzal vádolták, hogy elrontotta az istvándi¹¹⁹³ református lelkész, Técsi Gáspár kezét.¹¹⁹⁴ A bíróság tortúrára ítélte, s ha a kínzás során sem magára, sem másokra nem vall, akkor szabadon bocsátható. Orosz Lukácsné¹¹⁹⁵ azzal vádolták, hogy mások marháit nyargalta s megvesztette, valamint embereket rontott meg.

Az 1731-es, 1732-es és 1735-ös években négy gyanúsítottot tudunk, az utolsó esetek 1745-ből és 1766-ból ismertek, és három főt érintettek. 1731-ben Dőri Mihályné, másként Abrakosztóné Tóth Borbála és Gál Mihályné Kakas Anna kisdobronyi¹¹⁹⁶ asszonyok ellen indult vizsgálat.¹¹⁹⁷ Az ötödik tanú Jósa István elmondása szerint Gál Mihályné egy alkalommal megfenyegette fiát, majd adott a gyermeknek egy lepényt, amitől még éjjel

¹¹⁸⁶ *Lehoczky* 1887. 298. o.

¹¹⁸⁷ *Komáromy* 1910. 354. o.

¹¹⁸⁸ Borsova Bereg vármegyei település.

¹¹⁸⁹ *Komáromy* 1910. 346. o.

¹¹⁹⁰ *Komáromy* 1910. 353. o.

¹¹⁹¹ Értsd: eszelősség. Erre lásd: *Simonyi* 1915.

¹¹⁹² *Komáromy* 1910. 354. o.

¹¹⁹³ Istvándi Szatmár vármegyei település, ma: Túrístvándi.

¹¹⁹⁴ KKP I. k. 57–58. o.

¹¹⁹⁵ KKP I. k. 62–62. o.

¹¹⁹⁶ Kisdobrony Bereg vármegyei település.

¹¹⁹⁷ *Komáromy* 1910. 474. o.

rosszul lett, „leesett a lábáról s olyan lett, mint az üveg” és végül bele is halt. A gyermek temetésének éjjelén pedig a másik gyermekének kitekérték a boszorkányok a lábát, s ezt Gálné mesterkélésének tulajdonította.¹¹⁹⁸ Sándor Márton kisdobronyi bírónak egy kanca tinója [sic!] elpusztult, aminek a háta „teljesen meg volt rongálva”, emiatt pedig azt gyanították, hogy Gálné nyargalta meg.¹¹⁹⁹ Kelle Ilona Abrakosztóné ellen vallotta, hogy egyszer két csomó dohányt adott urának, aki ettől nehéznayavalyát kapott, melyből időlegesen kigyógyult, de másfél év múlva ismét kiújult rajta a betegség és bel is halt. A férfi halála órájáig Abrakosztónét okolta emiatt.¹²⁰⁰ Az asszony hallotta azt is, hogy Abrakosztóné Szabó Annát két hétig éjjel lepke képében látogatta és úgy nyomta meg. Dóri Mihályné hallotta László Jankó nevű kondás legénytől, hogy egyszer sertéseit bezalasztotta Abrakosztóné kertjébe, mely miatt az megfenyegette. Nem sokkal később a falu szélén legeltette nyáját, s látta, hogy Abrakosztóné közeledik feléje, szelet hajtott reá, meg is nyomta a legényt, a nyakát hátra tekerte és a száját fülig húzta.¹²⁰¹ Kakas Annát „kegyetlen méregkeverési s így ördögi incselkedésű boszorkányság bűne”¹²⁰² miatt elevenen, Tóth Borbálát pedig „jöllehet szintén elevenen megégetendő lenne, tekintetbe vevén azonban hosszadalmas letartóztatását s börtönbeni szenvedését, a törvényszék kegyelméből”¹²⁰³ fővétel utáni elégetésre ítéltetett. 1732-ben a beregújfalusi Robis Zsófia¹²⁰⁴ ellen lezajlott boszorkányper végén elevenen elégetést szabott ki rá a munkácsi úriszék.

1735-ben a munkácsi uradalom úriszéke folytatott vizsgálatot Szabó Andrásné Borsi¹²⁰⁵ Ilona ceglédi illetőségű csavargó nő ellen, aki Szatmár, Bereg és Bihar vármegye területén tevékenykedett, elsősorban gyógyítóként.¹²⁰⁶ Önkéntes vallomásában beszámolt róla, hogy ő kuruzslásból, füvekkel való gyógyításból él, férjétől különválva, nehogy „tudománya” hatástalanná váljon. Magát fél táltosnak mondta, tudománya forrását Istentől eredeztette, még anyja méhében. Vallomásában egymással meztelenül viaskodó, bika alakját felöltő táltosokról és táltos lóról mesélt, melyeket kislánykorából idézett fel. Magyarázata szerint a féltáltos gyógyít, valamint felismerik a boszorkányokat, míg a táltosok a viaskodásról ismerszenek meg. Elbeszélte azt is, hogy egy Borbély István nevű orvosnál szolgált csaknem egy évig, ahol több asszonnal gyógyfüveket gyűjtött és megtanulta az orvoslást.¹²⁰⁷

¹¹⁹⁸ *Lehoczky* 1887. 302. o.

¹¹⁹⁹ Uo.

¹²⁰⁰ *Lehoczky* 1887. 303. o.

¹²⁰¹ Uo.

¹²⁰² *Lehoczky* 1887. 304. o.

¹²⁰³ Uo.

¹²⁰⁴ *Zubánics* 1996. 184. o.

¹²⁰⁵ E ragadványnevet Borsi városa után kapta.

¹²⁰⁶ *Komáromy* 1910. 475. o.; KKP I. k. 61–62. o.

¹²⁰⁷ *Lehoczky* 1887. 304–305. o.

Egy 1745 novemberében Csetfalván tartott boszorkányperben a vármegyei alispán megbízásából Bornemissza Ferenc¹²⁰⁸ és Budaházi László¹²⁰⁹ jelenlétében hallgatták meg a tanúkat. Kati Anna csetfalvai lakos rontással vádolta meg anyósát, „s miatta lett nyavalyatorós.”¹²¹⁰ A tanúk vallomásából kiderült, hogy Kati Annát gyakran törli a nyavalya, sőt, megesett az is, hogy a templomban is elővette, s mindezért az anyósát hibáztatta. Az is kiderült az elbeszélésekből, hogy az asszony már akkor is beteg volt, amikor az első férjével élt, s a jelenlegi anyósát még nem is ismerte.¹²¹¹

1766-ban a Hetében¹²¹² lakó özvegy György Péterné Tóth Erzsébet és leánya Joó Péterné Bajusz Kata¹²¹³ ellen indult vizsgálat során hét meghallgatott tanú tett vallomást. A feltett kérdések alapján egyértelmű, hogy a vád nem rendelkezett konkrét információkkal az asszonyok boszorkányságáról, hanem általánosságban várt minden olyan történésről beszámolót, ami a két nőre nézve terhelőnek bizonyult. A negyedik tanú, Balasy Ferenc tanúja volt annak, hogy három-négy évvel korábban anya és lánya összevesztek. Az asszonyok heves vitája közben Bajusz Kata szájából hallotta, amint az anyjának, Tóth Erzsébetnek azt mondta „Te nyilvánvaló boszorkány, megérdemletted volna, ha eddig a szél elfújta volna a hamvadat. Melyre az anya T[óth] E[rzsébet] visszafelelt »Te nagyobb boszorkány vagy én nálam, te is megérdemlenéd, ha megégetnének.«” Az ötödik tanú is arról számolt be, hogy anya és lánya között nem volt felhőtlen a kapcsolat. Bakó János úgy emlékszik, hogy mintegy hat-hét esztendővel korábban Tóth Erzsébetnek elveszett a pénze, mely miatt leányát, Katát vádolta. A tanú rákérdezett Katától, sok volt-e az a pénz, melyet anyjától ellopott, melyre azt felelte, hogy nem tudja, ugyanis nem ő lopta el. Majd a maga igazát próbálta igazolni, s „mondotta »Nagyobbat tudnék én ő rája mondani, mert ő nyargalta meg a P. S.¹²¹⁴ uram sárga lovát«, melyet P. S. uram meghallván, meg is kínoztatta érte.”¹²¹⁵ A hetedikként tanúskodó Dancs György is e haragos anya-lánya viszonyt idézte fel. A tanú tudott arról, hogy Bajusz Kata „édesanyjának, Tóth Erzsébetnek mondotta »Ha Istennek tartod a lelkedet, miért rontottál annyi sok embereket meg, bizony soha az Isten országát miattok nem látod!”¹²¹⁶ A további tanúk valamely családtagjuk megromlott állapotát tekintették elsősorban Tóth Erzsébet bűnének. Az ügy további kimenetele nem ismert.

¹²⁰⁸ Bereg vármegye szolgabírája.

¹²⁰⁹ Bereg vármegye esküdtje.

¹²¹⁰ *Zubánics* 1996. 183. o.

¹²¹¹ Uo.

¹²¹² Hete Bereg vármegyei település, ma: Hetefejércse.

¹²¹³ *Komáromy* 1910. 708–715. o.

¹²¹⁴ Pap Zsigmond.

¹²¹⁵ *Komáromy* 1910. 712. o.

¹²¹⁶ *Komáromy* 1910. 713. o.

A SZABOLCS, SZATMÁR ÉS BEREK VÁRMEGYEI BOSZORKÁNYPEREK ADATAINAK

ÖSSZEGZÉSE

Összehasonlítva a három vármegyére vonatkozó adatokat elmondható, hogy Szabolcs vármegyében 1751–1760 között indult a legtöbb per, szám szerint 22, Szatmár vármegye esetében az 1711 és 1730 közötti időszakban ugrott meg igen látványosan a számuk, míg Bereg vármegyében az 1720-as években folyt a legtöbb per. E megye jóval elmarad Szabolcs és Szatmár statisztikájától. A kihallgatott tanúk számának összegzése alapján látható, hogy a Szabolcsban közel fele annyian tanúskodtak, mint Szatmárban. Annak ellenére, hogy a vizsgált időszakban a perek számában 27%-os az eltérés. Ez annak tudható be, hogy a Szatmár vármegyei pereink nagyobb részét városi közegben, Nagybányán és térségében zajlottak. Nagybányán 1701 és 1710 között összesen 23 személyt fogtak perbe boszorkánysáért, ebből kettő halálos ítélettel végződött. Többségük a Nagybányán 1704–1705-ös esztendőben végbement általános bűnvizsgálat alkalmával keveredtek boszorkányság gyanújába. Hasonlóan alakult az 1750-es évtized, ekkor 20 fő állt eljárás alatt, halálos ítélet kiszabására viszont nem került sor. Az 1753-as évben lefolytatott általános bűnvizsgálat során 16 személyt fogtak perbe boszorkányság vádjával. 1711 és 1720 között kettő, a következő évtizedben hat, míg 1730-as és 1740-es évtizedben három személyt fogtak boszorkánysáért perbe.

időszak	perek száma			kihallgatott tanúk száma		
	Szabolcs	Szatmár	Bereg	Szabolcs	Szatmár	Bereg
1700–1710	1	7	1	24	358	29
1711–1720	9	15	-	62	112	-
1721–1730	10	14	6	79	148	26
1731–1740	13	5	3	129	79	-
1741–1750	7	4	1	55	35	-
1751–1760	22	5	-	202	358	-
1761–1770	5	1	2	32	-	7
1771–1780	2	-	-	9	-	-
1781–1783	1	-	-	-	-	-
összesen	70	51	13	592	1090	62

2. táblázat A vármegyék boszorkányperes statisztikái 1700 és 1783 között

BOSZORKÁNYSÁG MELLETT MEGJELENŐ MÁS EGYÉB VÁDTÍPUSOK

A kora újkori Európában a boszorkányperek vádlottjainak 75-80%-a nő volt, és az egyes területeken ez az arány még magasabb volt.¹²¹⁷ Magyarországon a vádlottak több mint 90%-át kitevő nők Európa más országaihoz hasonlóan, hazánkban is nagy eséllyel számíthattak

¹²¹⁷ Rowlands 2009. 1. o.

súlyos ítéletekre. Az esetek jelentős számában a boszorkányvád más vétkekhez (paráznaság, házasságtörés, tolvajlás, gyújtogatás stb.),¹²¹⁸ tehát a normaszegő viselkedéshez köthető, ezen felül a gyógyítással és bábaság¹²¹⁹ gyakorlásával elkövetett hibákhoz kapcsolódva jelent meg.¹²²⁰ A kora újkori kálvinista teológiának a bűnfelfogásról és ítélkezésről alkotott elképzelését a „bűnök láncolata” fogalom jutatta kifejezésre. E fogalom erős jelenlétét mutatja a kálvinista felfogásban az, hogy a bíróság előtt bűnnek elítélt bűnök sorában a boszorkányság aránya alacsony a többi, már említett bűnhöz (házasságtörés, paráznaság, káromkodás, istenkáromlás, lopás stb.) mérten.¹²²¹

Nem kívánunk részletekbe menően minden vádtípust ismertetni, mégis szükséges néhány mondat erejéig kitérni azokra. A közép -és kora újkor folyamán a szexuális bűncselekmények legnagyobb részét a paráznaság adta.¹²²² Akárcsak a boszorkányság, a paráznaság is a társadalom megítélése szerint erkölcsi bűncselekménynek számított.¹²²³ Ezen kívül még egy közös ismervük az elkövető személyében található. Az egyidejűleg boszorkányság és paráznaság miatt vád alá helyezettek nagyobb részben nők voltak, de ismerünk férfiak ellen paráznaság miatt indult vizsgálatokat is.¹²²⁴ Az általunk vizsgált területek irataiból megállapítható, hogy a meggyanúsított személyek a paráznaságot nem az ördöggel, hanem élő emberrel követték el. A 18. századi Debrecenben és a hajdúkerületi városok területén is számos példát találunk a szexuális vétségekre,¹²²⁵ s hasonlóan Szabolcs vármegyéhez, a vád alá helyezett személyek többsége itt is nő volt.¹²²⁶

Kristóf Ildikó kutatásaiból tudjuk, hogy a boszorkányvád mellett Bihar vármegye területén a leggyakrabban elkövetett bűnnek a lopás és a fenyegetőzés, Debrecenben a blasphemia, azaz a káromkodás és az istenkáromlás minősült.¹²²⁷ Noha a 18. századi ember rettegett az Isten haragjától, gyakran hagyta el száját káromkodás. A káromkodásra alkalmat adtak a mindennapi élet eseményei: családi veszekedések, kocsmai verekedések, hatósággal

¹²¹⁸ Pócs 1995b. 13. o.

¹²¹⁹ A bába-boszorkány alakját a 20. század '60-as és '70-es éveiben a korai orvoslás történetével foglalkozó és nőtörténeti kutatásokat végző történészek marginális alakként határozták meg. A képzett gyógyító, vagy éppenséggel a szegény és képzetlen, gyógyítással foglalkozó személy volt az üldözés célpontja. Vö. *Allemand* 2010. 17. o.

¹²²⁰ Pócs 1983. 141–142. o.

¹²²¹ *Kristóf* 2016. 42, 52. o. A „bűnök láncolata” kora újkori kálvinista elképzelése szerint a különböző „bűnök” (boszorkány és paráznaság, boszorkányság és lopás, boszorkányság és istenkáromlás vagy káromkodás) összekapcsolódnak, sőt egyik bűn feltételezi a másikat. Erre lásd: *Kristóf* 1998. 132–134. o.

¹²²² *Mezey* 2002. 248. o.

¹²²³ A 18–19. századi bűnperek alapján a paráznalkodás dél-alföldi példájára összefoglalóan lásd: *Szenti* 2009. A parázna kifejezés a feudalizmus korában széles körben elterjedt hétköznapi fogalom volt és egyben jogi terminus is. *Szenti* 2009. 11. o.

¹²²⁴ *Kiss* 1998. 27. o.

¹²²⁵ Csak az 1740 és 1750 közötti években 571 per folyt, mely 849 személyt érintett. Ahogy említettük, a vádlottak többsége nő volt, szám szerint 519 fő. Vö. *M. Antalóczy* 2000. 101–119. o.

¹²²⁶ *M. Antalóczy* 2000. 101–119. o.

¹²²⁷ Jogi és néprajzi szempontú összefoglalást nyújt a káromkodás magyarországi történetéről *Makoldy* 1926a. és *Makoldy* 1926b. Az istenkáromlás és a káromkodás kora újkori megítélésére lásd: *Eckhart* 1954. 128–132. o.; *Varga E.* 1958. 33. o.; *Bónis* 1962. 129–131. o.; *Kállay* 1999. 192–198. o.

szemben tanúsított ellenállás.¹²²⁸ A keresztény egyházak a káromkodást Istent sértő, valamint az ördög szolgálataként megnyilvánuló bűnnek – ide kapcsolódott az ördöggel szövetkező boszorkány és kanördög hiedelme is – tartották, éppen ezért tilalom övezte. Akit mégis káromkodáson értek, szigorú büntetésre számíthatott. A káromkodások sorába tartozott a mai fogalomhasználatban becsületsértésnek ismert bűncselekmény is. A másokra megbecstelenítő jelzőket kiáltók ellen gyakran indultak káromkodás vádjával eljárások.¹²²⁹

A lopás, rablás a történelem során igen gyakori cselekménynek számított. A lopás másvalaki javainak az eltulajdonítását, törvényen kívüli eszközzel történő megszerzését jelenti. A kora újkori forrásokat áttekintve a lopás fogalmának összetettebb, árnyaltabb felfogása rajzolódik ki a szemünk előtt, ugyanis a lopás elkövetésére egyaránt hatással lehetett a közösségi norma és a jogszokás. Hazánkban 18. század első felében a legtöbb lopáshoz ház, pince vagy boltfeltörés párosult.¹²³⁰ A rablás minősített esetnek számított, az különböztette meg a lopástól, hogy a rablás mindig felfegyverkezve történt és személy elleni erőszakkal vagy annak kilátásba helyezésével járt.¹²³¹

A megbotránkoztató életmódot és természetet, azaz a perlekedést, veszekedést vagy részegeskedést ugyancsak a közösségi normák megszegésének tartották. Negatív megítélés alá esett a kocsmába járó, katonákkal beszélgető, részegeskedő, vagy káromkodó asszonyok, leányok viselkedése, amit a közösség nem tolerált. A kicsapongó életmód miatt közösségük rosszallását kivívó nőknél kívül a legtöbb konfliktusban a pletykás asszonyokkal találkozunk. A pletykálás a lokális kisközösségek kapcsolatrendszerének sajátossága, az információk e kapcsolatháló szálai mentén terjedtek. De a pletyka során nemegyszer tévedések, félreértések is keletkezhetnek a közösségen belül. A bűnbakképző pletyka során olyan indulatok vezethetők le, amelyek akár nem irányított cselekvésekbe mutatkoznak meg.¹²³² A normatörő viselkedés másfajta megnyilvánulási formája volt a szitkozódás, fenyegetőzés és átkozódás, utóbbit a boszorkányhoz kötődő viselkedési formaként is értelmezték.¹²³³

A Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyei periratokat megvizsgálva elmondható, hogy a paráznság mellett a gazdasági vagy egyéb eredetű bűncselekmények is gyakran jelen voltak. A feldolgozás módszerül a táblázatos adatfelvitel tűnt a legcélravezetőbbnek. Az alábbiakban (3. táblázat) a boszorkányság vádja mellett elkövetett bűncselekményeket és azok gyakoriságát szemléltetjük.

¹²²⁸ Makoldy 1926b. 175. o.

¹²²⁹ Mezey 1985. 14. o.

¹²³⁰ Bálint 2017. 34–35. o.

¹²³¹ Kállay 1986a. 12–16. o.; Kállay 1986b. 334. o.; Kállay 1985. 249. o.

¹²³² Szvetelszky 2002. 77. o. és Szvetelszky 2010. 21–22. o.

¹²³³ Erre lásd: Varga M. 2015b. 147–148. o.

gyakorisági sorrend	férfiak által elkövetett bűncselekmények		nők által elkövetett bűncselekmények		összesen elkövetett bűncselekmények	
1.	becsületsértés	4	paráznaság, kurvaság	14	paráznaság	15
2.	hatalmaskodás	2	becsületsértés, rágalmazás	6	becsületsértés, rágalmazás	10
3.	paráznaság	1	lopás, orgazdaság	4	lopás, orgazdaság	4
4.	zugital árusítás	1	házasságtörés	3	károkozás	4
5.	szervezkedés	1	károkozás	3	házasságtörés	3
6.	megbotránkoztató viselkedés	1	gyilkossági kísérlet	2	gyilkossági kísérlet	2
7.	károkozás	1	káromkodás	1	zugital árusítás	2
8.	macskaölés	1	zugital árusítás	1	megbotránkoztató viselkedés	2
9.	hatóság szidalmazása	1	megbotránkoztató viselkedés	1	káromkodás	1

3. táblázat A boszorkányság melletti egyéb bűncselekmények előfordulásának gyakorisága nemenként és együttesen

A három vármegye boszorkány -és becsületsértési pereinek dokumentumai alapján megállapítható, hogy a férfi vádlottak által elkövetett leggyakoribb bűncselekménynek a becsületsértés számított, ezt követte a hatalmaskodás, melyről a fejezet első részében már esett szó. Emellett paráznaság és más erkölcsi kihágás (másokat megbotránkoztató viselkedés) és károkozás szerepelt még a férfi vádlottak bűnlajstromán. Paráznaság miatt indított pert Szabolcs vármegye Vajás Márton ellen, aki a boszorkánysága miatt börtönben fogva tartott Bunda Borkát „megparáznította”.¹²³⁴ A Szatmár vármegyei férfi vádlottak közül Szappanos Márton másokat viselkedésével megbotránkoztatott,¹²³⁵ Gyöngyössy Varga Jánost céhe macskaölés vétsége miatt kitiltotta,¹²³⁶ Hegedűs Márton méltatlankodott felesége korábbi elítélése és máglyára vetése miatt,¹²³⁷ Kerekes András ellen pedig armalisták lázítása volt a vád.¹²³⁸

A nők esetében leggyakrabban a paráznaság és kurvaság fordult elő mellékvádként, összesen 14 alkalommal. Szabolcs vármegyében a boszorkányság és paráznaság együttes megjelenése a vádlottak 6,25%-nál volt igaz, ez összesen hat fő.¹²³⁹ Szatmár vármegyében a vádlottak 4,5%-nál társult a boszorkányság vádjához paráznaság, ez összesen négy fő esetében fordult elő. Bereg vármegyében szintén négy személyt vádoltak egyszerre boszorkánysággal és paráznasággal. A férfiakhoz hasonlóan gyakran ismétlődő volt a női vádlottak körében is a becsületsértés és rágalmazás. Emellett a nők által véghezvitt

¹²³⁴ MNL SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 54. №. 378. 1753. Bunda Borka „megparáznítása” Vajás Márton ellen.

¹²³⁵ Désiné (1715.) KKP II. k. 678–680. o.; Szappanos Márton (1704–05.) Balogh 2003. 164–208. o.

¹²³⁶ Gyöngyössy Varga János (1702.) Balogh 2003. 150. o. A bíróság a céh tilalma alól felszabadította.

¹²³⁷ Hegedűs Márton (1715.) KKP II. k. 676–678. o. A bíróság Hegedűs Mártont nyelvének kivágásával büntette.

¹²³⁸ Kerekes András (1722.) Kiss – Pál-Antal 2003. 90–92. o.

¹²³⁹ A 100% Szabolcs vármegyében 96 főt, Szatmár vármegyében 88 főt, Bereg vármegyében 20 főt jelent.

házasságtörés is visszatérő problémának számított. Barta Péterné Kotsis Borbálát boszorkányságán kívül bigámiával és a szülő megverésével vádolták.

Meglepő módon lopás és orgazdaság vádja csak nők esetében fordult elő, akárcsak a gyilkossági kísérlet. Szabolcs vármegyében a boszorkányvádhoz egy alkalommal, Mátyusi Kati esetében társult lopás vádja, Sotya Mártonnét pedig a boszorkányságán túl azzal vádolták, hogy megpróbálta férjét meggyilkolni.¹²⁴⁰ Bernáth, más néven Botrin Klára esetében a vádirat egyszerre több mellékvádat is sorakoztat, az asszonyt boszorkányságon túl kurvasággal és lopással gyanúsítottak meg.¹²⁴¹ Szatmár vármegyében kilenc személynél olvashatók különféle mellékvádak. Deákné Berkesz Sára esetében gyújtogatás szerepelt,¹²⁴² Désiné másokat megbotránkoztató módon viselkedett,¹²⁴³ Kolozsvári Mihályt és feleségét tiltott pálinkafőzésen érték,¹²⁴⁴ Pap Illésné mérgezési kísérlettel vádolták.¹²⁴⁵ Veres Mártonné esete a vizsgált iratok közül az egyetlen, ahol halmazati bűncselekményei között a boszorkányság mellett a paráznaság és orgazdaság együttesen szerepelt.¹²⁴⁶ Bereg vármegyét tekintve mindössze a paráznaság merült fel mellékvádként a vizsgált boszorkányperek során.

Összesítve a kapott adatokat elmondható, hogy a boszorkányság és varázslás mellett a legtöbbször elkövetett bűncselekménynek a paráznaság, (szabados szexuális élet és a házasságon kívüli terhelességek) bizonyult. A paráznasággal vádoltak mindegyike – egy kivételtől eltekintve – nő volt. Ezt követte egymás rágalalmazása és becsületének megsértése. A házasságtörés, lopás és károkozás szinte azonos gyakorisággal fordult elő mellékvádként. Az adatok alapján a káromkodás bűnének elkövetése kevésbé volt jellemző boszorkánypereinkben. A blasphemia és káromkodás ugyanis önmagában is súlyos bűnnek számított, így boszorkányvád nélkül is bírósági eljárás alá lehetett vonni az istenkáromlást elkövető, vagy káromkodó személyt.

A kontroll területeken a leggyakrabban előforduló mellékvádak palettája színesebb, ennek ellenére itt is a paráznaság a leggyakrabban elkövetett vétség, összesen 16 példát találtunk rá. Ezt követi a 8 lopási eset és a varázslás 7 alkalommal történt véghezvitele (a varázsláshoz soroljuk két személy pénznézésben való közreműködését is).¹²⁴⁷

¹²⁴⁰ Sotya Mártonné Kovács Anna (1719.) *Schram* III. k. 309. o.

¹²⁴¹ Barta Péterné Kotsis Borbála (1756.) *Schram* III. k. 418–419. o.; Bernáth, más néven Botrin Klára (1730.) *Schram* II. k. 329–333. o.

¹²⁴² Deák Mihályné Berkesz Sára (1762.) *Balogh* 2003. 323–324. o.

¹²⁴³ Désiné (1715.) KKP II. k. 678–680. o.; Szappanos Márton (1704–05.) *Balogh* 2003. 164–208. o.

¹²⁴⁴ Kolozsvári Mihály és felesége (1760.) *Balogh* 2003. 319–322. o.

¹²⁴⁵ Pap Illésné (1726.) *Balogh* 2003. 247–249. o.

¹²⁴⁶ Veres Mártonné (1713.) *Balogh* 2003. 218–220. o.

¹²⁴⁷ Szatmári Istvánné Nagy Judit (1745.) KKP I. k. 292–293. o. és Sági Sámuelné (1758.) KKP I. k. 293–294. o.

Rágalmazásra¹²⁴⁸ és becsületsértésre,¹²⁴⁹ normaszegő viselkedésre és erkölcsi kihágásra, gazdasági jellegű bűncselekményekre, kuruzslásra és gyilkosságra is találtunk példát. A hajdúvárosokban mindössze egy férfi vádlottnál ismert a boszorkányságon kívül más egyéb vád, Bogáthi Takács János nemesembert lopással és orvgazdasággal is vádolták.¹²⁵⁰ Bihar vármegyében egy Lengyel István nevű koldust gyanúsítottak boszorkányság és részegeskedés miatt,¹²⁵¹ rajta kívül a gyulai bíró, Galbács János ellen indult eljárás, akit házasságtöréssel és erőszakossággal vádoltak.¹²⁵²

A Hajdúkerület városainak területén boszorkányság, varázslás és paráznaság bűne miatt Kicsin Jánosné,¹²⁵³ Kis Istvánné,¹²⁵⁴ Sándor Péterné Bedus Anna került a vádlottak soraiba.¹²⁵⁵ Szintén paráznaság, kurvaság vádjával illették Szabó Zsigmondné Szabó Erzsébetet,¹²⁵⁶ Pap Jánosné Károlyi Annát,¹²⁵⁷ Sótész Jánosné Szilágyi Katát,¹²⁵⁸ Veres Mihályné Borbély Erzsébetet három alkalommal is,¹²⁵⁹ továbbá Ósz Mihályné Szöllösi Annát¹²⁶⁰ és Vincze Mihálynét.¹²⁶¹ Tiba Jánosné Török Emese boszorkánysága és ördögössége mellett a vád szerint paráznaságot követett el, valamint kerítő volt.¹²⁶² Kétszer vádolták boszorkánysággal, paráznasággal Lugosi Katát, melyhez első alkalommal lopás, káromkodás mellékvádja társult, másodjára megbotránkoztató viselkedés miatt került a bűnösök padjára.¹²⁶³ Négy személyt gyanúsítottak boszorkányságon kívül lopással,¹²⁶⁴ közülük Mérges Györgynét még káromkodás,¹²⁶⁵ Fábi Péterné Buzás Katalin varázslás elkövetésével.¹²⁶⁶ Szatmári Sámuelné Busi Erzsébet varázslás és káromkodás,¹²⁶⁷ Nagy Lászlóné Kovács Klára boszorkányság, varázslás, csalás véghezvitele,¹²⁶⁸ Perje Jánosné Buzás Anna három rendbeli boszorkánysága és fajtalan élete,¹²⁶⁹ Szaniszlai Mihályné Bácsi

¹²⁴⁸ Vincze Anna (1743.) *Schram* I. k. 123. o.; Szőke Jánosné (1747.) MNL HBVmL, IV. A. 1011/a 42. sz. jkv., p. 25. Szabó Gáspár és felesége (1763.) *Bessenyei* I. k. 146–148. o.

¹²⁴⁹ Bányai Jánosné Fülöp Katalin (1742.) *Bessenyei* I. k. 437. o.

¹²⁵⁰ *Komáromy* 1910. 199. o.

¹²⁵¹ *Komáromy* 1910. 271. o.; *Schram* I. k. 78–80. o.

¹²⁵² *Bessenyei* I. k. 148–157. o.

¹²⁵³ *Komáromy* 1910. 192–193. o.

¹²⁵⁴ *Komáromy* 1910. 193–196. o.

¹²⁵⁵ MNL HBVmL, IV. A. 1018/e 3. 1715. november; *Komáromy* 1910. 278–279. o.

¹²⁵⁶ *Komáromy* 1910. 201–203. o.

¹²⁵⁷ KKP I. k. 115–116. o.

¹²⁵⁸ *Schram* I. k. 385–388. o.

¹²⁵⁹ *Komáromy* 1910. 191–192. o.; MNL HBVmL, IV. A. 1018/e 3. 1715. november és *Komáromy* 1910. 278–279. o.

¹²⁶⁰ KKP I. k. 295–296. o.

¹²⁶¹ *Bessenyei* I. k. 372–374. o.

¹²⁶² MNL HBVmL, V. A. 501/a 1. sz. jkv., 1703. jan. 19. p. 364.

¹²⁶³ *Komáromy* 1910. 206–207. o.

¹²⁶⁴ Kolozsvári Györgyné Székely Erzsébet (1746.) MNL HBVmL, IV. A. 1011/a 41. sz. jkv., p. 305, 364, 402. és Kovács Andrásné Pataki Anna (1733.) *Bessenyei* I. k. 428. o.

¹²⁶⁵ MNL HBVmL, IV. A. 1011/a 41. sz. jkv., p. 242, 245.

¹²⁶⁶ *Bessenyei* I. k. 436. o.

¹²⁶⁷ *Bessenyei* I. k. 442–444. o.; MNL HBVmL, IV. A. 1011/a 40. sz. jkv.

¹²⁶⁸ *Bessenyei* I. k. 449–450. o.

¹²⁶⁹ MNL HBVmL, IV. A. 1011/a 38. sz. jkv., p. 358. 1739.; *Bessenyei* I. k. 441–442. o.; MNL HBVmL, IV. A. 1011/a 41. sz. jkv., p. 140.

Anna boszorkányság és család¹²⁷⁰ vádjával került eljárás alá. Szilágyi Mihályné bűne pedig mindössze az volt, hogy elszállásolt egy boszorkánynak mondott személyt.¹²⁷¹ Bihar vármegye területén a leghosszabb bűnlajstrommal Szabó Kata rendelkezett, akit varázslással, kuruzslással, részegeskedéssel és paráznsággal vádoltak egyszerre.¹²⁷² Famosi Andrásné Erzsébet boszorkányság, kurvaság, lopás,¹²⁷³ Páczai Ferencné Sára boszorkányság és kurvaság,¹²⁷⁴ Sipos Istvánné boszorkányság, kurvaság és gyermekvesztés¹²⁷⁵ miatt került vizsgálat alá. Szintén gyermekvesztéssel vádolták Fodor Pálné Somogyi Rebekát.¹²⁷⁶ Tóth Jánosné Gellén Ilona boszorkányság mellett rontás, házasságtörés,¹²⁷⁷ Harcsás Istvánné Alafi Erzsébet pásztor házasságtörés bűnét követte el a vád szerint.¹²⁷⁸ Kolozsváron egy özvegyasszonyt, Veszprémi Istvánné Ötves Erzsébetet¹²⁷⁹ gyanúsították meg boszorkányság, varázslás, paráznság és gyilkosság elkövetésének vádjával, és további egy személyt, Varga Borkát lopással vádolták.¹²⁸⁰

A büntetéseket sok esetben nem egyedül, hanem más büntetéssel párosítva szabták ki. A következő fejezetben az általános eljárásrendet és az ítélelhozatal gyakorlatát vesszük górcső alá, majd rátérünk a vizsgált terület boszorkánypereiben ismert ítéletek típusainak, azok előfordulási gyakoriságának vizsgálatára.

¹²⁷⁰ Komáromy 1910. 249–254. o.

¹²⁷¹ Komáromy 1910. 265–267. o.; Schram III. k. 183. o.

¹²⁷² Komáromy 1910. 282. o.

¹²⁷³ Schram I. k. 116–119. o.

¹²⁷⁴ Schram I. k. 99–104. o.; KKP I. k. 169–171. o.

¹²⁷⁵ Bessenyei I. k. 129–133. o.

¹²⁷⁶ Schram I. k. 123. o.

¹²⁷⁷ Uo.

¹²⁷⁸ Komáromy 1910. 267–269. o.; Schram I. k. 71–73. o.

¹²⁷⁹ Pakó–Tóth G. 2014. 321–323. o.

¹²⁸⁰ Pakó–Tóth G. 324–325. o.

ELJÁRÁSI- ÉS JOGSZOLGÁLTATÁSI GYAKORLAT

A disszertációnak alapvetően nem célja a jogtörténeti, történeti–kriminológiai vizsgálat, azonban egy rövidebb összefoglaló erejéig szót kell ejtenünk a büntetőbíráskodásról és az eljáró szervek működéséről. A bírósági gyakorlat és a büntetőjogi háttér áttekintésével jobban megismerhetővé válik a bíróságoknak a boszorkányságról alkotott fogalma és a bűncselekményhez fűződő viszonya. A bíróságok működését tekintve a legfontosabb és a legfrissebb szakirodalomra támaszkodhatunk, ezek Eckhart Ferenc, Kállay István, Varga Endre, Stipa István, Mezey Barna, Béli Gábor, Balogh Elemér és Koncz Ibolya munkái.¹²⁸¹

BÍRÓSÁGOK

A boszorkányperек Magyarországon a 16. század elejétől fogva már nem egyházi, hanem különböző világi bíróságok (vármegyei, úriszéki, pallosjoggal rendelkező városok bíróságai, jus gladiiivel¹²⁸² nem rendelkező mezővárosi szenátusok, kerületi és falusi bíróságok) előtt zajlottak le.¹²⁸³ A korszakban Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyében is több bírói fórum működött: az úriszék és a vármegyei törvényszék.

A földesúri bíráskodás szokásjogi alapon alakult ki, a pallosjog biztosította a földesúr jogát arra, hogy a saját területén a nyilvános gonosztevőket, tolvajokat, rablókat üldözze és megbüntesse.¹²⁸⁴ Az úriszék a földesúr bírói széke volt, ahol jobbágycsai felett ítélezhetett. Minden olyan birtokos nemesnek kötelessége volt úriszéket fenntartania, aki jogosult volt úrbéri szolgáltatások szedésére. Az úriszék kialakulásától (13–14. század) a jobbágycság intézményének eltörléséig fennállt.¹²⁸⁵ Helye az uradalom székhelyén volt, összetételét egyrészt törvények, másrészt a helyi szokásokat összegző megyei és uradalmi statútumok szabályozták.¹²⁸⁶ Az elnöki szerepet általában a földesúr által kinevezett táblabíró, megyei jegyző vagy esküdt látta el. Rajtuk kívül jelen volt még az uradalmi ügyész, aki a földesúr érdekeit képviselte, valamint a szabályosságot felügyelő szolgabíró. Az úriszék másodfokú fórumként funkcionált a földesúri mezővárosok által kezdeményezett bírósági ügyekben.¹²⁸⁷

¹²⁸¹ Eckhart 1954.; Varga E. 1958.; Kállay 1985., Béli 1999.; Stipa 1997.; Mezey 2018.; Béli 2014a. és Béli 2014b.; Koncz 2015.

¹²⁸² Értsd: pallosjoggal.

¹²⁸³ Schram I. k. 8. o.

¹²⁸⁴ Stipa 1997. 79. o.

¹²⁸⁵ Kállay 1985. 13. o.

¹²⁸⁶ Stipa 1997. 80. o.

¹²⁸⁷ Kállay 1985. 22. o.

A földesúri hatóság alá tartozó mezővárosok többsége a szabad királyi városokhoz hasonlóan ítélkezési kiváltsághoz jutottak. Első fokú fórumnak a városi tanács számított a polgári és büntető ügyekben, élén a főbíróval.¹²⁸⁸

A legmagasabb vármegyei fórum a megyei törvényszék volt, emellett alsóbb fokú megyei bíróságként létrejöttek az alispáni és szolgabírói ítélőszékek. A nemesség peres ügyeiben a vármegye járt el, illetve intézkedett a jobbágyság azon részének ügyeiben is, akik nem tartoztak úriszéket tartó nagybirtok fennhatósága alá. Az ítélkezést a megyei tisztikar látta el, az eljárás elnöke az alispán volt,¹²⁸⁹ jelen volt még a szolgabíró,¹²⁹⁰ ezen kívül nagy számban vettek részt az esküdt ülnökök,¹²⁹¹ akik a vármegyei művelt nemesség köréből kerültek ki.¹²⁹² Az elkövetett bűnök súlyának megfelelően elkülönült az alispáni és a szolgabírói szék. Alispáni ítélőszék elé kerültek például a becsületsértési, rágalalmazási perek. A vármegye legalsóbb ítélkező fórumaként a szolgabíró járt el a kihágási és rendészeti ügyekben.¹²⁹³

A mágikus tevékenységek megítélésében a rendi hatóságok több szintre tagolódtak. Alsó fokon a kiváltságos mezővárosok és az egyházi hatóságok fenyítőszékei, közép szinten a földesúri úriszékek,¹²⁹⁴ a nemesi vármegyék,¹²⁹⁵ a kiváltságos kerületek,¹²⁹⁶ valamint a szabad királyi városok és bányavárosok bíróságai¹²⁹⁷ szerepeltek. Az alacsonyabb szintű bíróságokon folyó büntetőperek valójában fenyítőperek voltak, mivel a bíróság nem rendelkezett pallosjoggal.¹²⁹⁸

ELJÁRÁSREND

A kora újkori magyar büntető- és eljárásjog a 11–19. század között két bíraskodási modell szerint működött: accusatorius, azaz a vádelven alapuló bizonyítási rendszer (11–15.

¹²⁸⁸ *Stipa* 1997. 80. o.

¹²⁸⁹ Szabolcs vármegyében Ibrányi István, Krucsay Márton, Vaji István. Szatmár vármegyében Eötvös Miklós, Rátóti Gyulafi László, Klobusitzky György.

¹²⁹⁰ Szabolcs vármegyében Besseney Zsigmond, Eördögh György, Erős Gábor, Jármay Gábor, Szikszay András. Szatmár vármegyében: Szigethi György, Domahidi István, Kölcsey Zsigmond, Irinyi Imre. Bereg vármegyében Bornemissza Ferenc, Dancs János, Guthi János, Cherney Pál.

¹²⁹¹ Szabolcs vármegyében Hadas Ferenc, Jármay Ferenc, Jármay Zsigmond, Lovas Lajos, Morvai György. Szatmár vármegyében Gacsályi János, Gulácsi Ferenc, Illyés Mihály, Horvát Márton, Tárkányi Peter. Bereg vármegyében Budaházi László, Miklósi Ferenc, Janky András.

¹²⁹² *Varga E.* 1961. 61. o. „A laikus elem a jogegység ellen hat, ezáltal sokkal nehezebb feltárni, hogy mi vezet egy-egy döntés meghozásához.” – fogalmazta meg Bató Szilvia 2016-os írásában. Vö. *Bató* 2016. 199–200. o.

¹²⁹³ *Mezey* 2018. 680. o.

¹²⁹⁴ Erre összefoglalóan lásd: *Kállay* 1985. A Dél-dunántúli gyakorlatra: *Degré* 1961., továbbá: *Kállay* 1986b. Az úriszéki iratok néprajzi és helytörténeti szempontú feldolgozására: *Horváth* 1971.

¹²⁹⁵ *Meznerics* 1933.

¹²⁹⁶ Pl. Jász, Kun- és Hajdúkerület. A Hajdúkerület büntetőbíráskodására lásd: *Nagy S.* 1987. A városok területén elkövetett bűncselekmények elbírálása a pallosjoggal rendelkező tanács illetékességi körébe tartozott. A tanács 12 esküdtből áll, elnöke a városok élén álló kapitány volt. *Nagy S.* 1997. 27. o.

¹²⁹⁷ A városi bíraskodásra lásd: *Kállay* 1996., Debrecenre lásd: *M. Antalóczy* 1999. A bányavárosok boszorkánypereire: *Márkus* 2009.

¹²⁹⁸ *Tóth G.* 2020. 393. o.

század), valamint inquisitorius, vagyis a nyomozati bizonyítás elvén (16–17. század) működő.¹²⁹⁹ A vádelven alapuló eljárásban a sértett volt a vád és a büntetőper dominus litise.¹³⁰⁰ Csak lassan terjedt el a hivatalbóli eljárás.¹³⁰¹ A vádelvű eljárás során a panaszlott becsületének tisztázása volt a cél. A szembenálló felek bűnösségét, illetve ártatlanságát az istenítéletek,¹³⁰² próbák eredményére és a tanúk esküjére bízták.¹³⁰³ A 16. századtól Magyarországon is megjelent a nyomozó elv, a vádelvet azonban nem szorította ki teljesen.¹³⁰⁴ A nyomozati elven működő eljárás során nyomozó tanúvallatást, inquisitiot tartottak. A vádelvű eljárással ellentétben nem a vádlott bűnössége állt a vizsgálat fókuszában, hanem maga az elkövetés módja. Az inquisitorius eljárás korai formái fizikai kínzást alkalmaztak, melyet teljeskörűen szabályoztak.¹³⁰⁵ Az eljárás lefolytatását követően a nyilvános gonosztevőket (malefactores publici) többnyire halállal büntették, egyéb bűncselekmények esetében a jóvátétel elvét alkalmazták. A 17. század joggyakorlatára mindkét modell használata volt a jellemző, de valójában a nyomozati elv érvényesült.¹³⁰⁶

A peres eljárások általában szokásjog szerint zajlottak le, ezekre a lassúság volt jellemző. A magyarországi joggyakorlatban irányadó, a boszorkányságra vonatkozó jogforrások mindegyike idegen eredetű volt.¹³⁰⁷ A Kollonich Lipót¹³⁰⁸ (1631–1707) esztergomi érsek által kiadott *Praxis Criminalis*¹³⁰⁹ hatására terjedt el a nyugat-európai boszorkányüldözés hagyománya Magyarországon is.¹³¹⁰ Szemben a hazai törvényekkel, melyek általános érvényűek voltak, a *Praxis Criminalis* a 18. század közepétől vált „bevett” szokásjoggá, és csak a nem nemesekre alkalmazták. Nemesek bűnügyeiben a honi törvények és szokásjog érvényesült, a vármegyei törvényszékek a *Hármaskönyv*¹³¹¹ szerint járhattak

¹²⁹⁹ A két eljárás történeti fejlődését és alapvető jellemzőit összefoglalja: *Fantoly* 2009. A boszorkányperek és az inkvizitórius eljárás kapcsolatára a német területek vonatkozásában lásd: *Koncz* 2015.

¹³⁰⁰ Értsd: kizárólagos ura.

¹³⁰¹ *Kovács J.* 2007. 3. o.; A nyomozó per egyik legfontosabb alapelve a nyomozó hatóság lehetősége hivatalbóli eljárásra. *Balogh E.* 2004. 1. o.

¹³⁰² „Az istenítélet tágabb értelemben bizonyíték produkálására irányuló művelet (bizonyítási eszköz), szűkebb értelemben a művelet eredménye (bizonyíték), amelyben isten döntésének, ítéletének megnyilvánulását látták. Az istenítéleteket arra a vallásos meggyőződésre alapozva alkalmazták, hogy isten, mint legfőbb bíró a becsületest (ártatlant) oltalmába veszi és ezt kifejezésre is juttatja.” *Béli* 1999. 273. o.

¹³⁰³ *Tóth G.* 2002. 334. o.

¹³⁰⁴ *Kovács J.* 2007. 3. o.

¹³⁰⁵ *Fantoly* 2009. 86. o. A kínvallatásra lásd alább!

¹³⁰⁶ *Béli* 1999. 273–279. o.

¹³⁰⁷ *Balogh E.* 2001a. 15. o.

¹³⁰⁸ Kollonich 1687-ben Győr püspökeként adatta ki Nagyszombaton, *Forma processus iudicii criminalis seu praxis* címmel.

¹³⁰⁹ A *Praxis Criminalis* magyar jogra kifejtett hatására összefoglalóan lásd: *Béli – Kajtár* 1988.

¹³¹⁰ *Koncz* Ibolya megfogalmazása szerint „a gonosszal fenntartott bármilyen kapcsolat a *Praxis Criminalis* megjelenése után válik nagyobb számúvá a konkrét, mindennapos bűnökkel szemben.” *Koncz* 2007. 225. o.

¹³¹¹ A *Hármaskönyv* Werbőczy István (1465–1541) országbíró és erdélyi ítélmester által összeállított kézikönyv, ami a nemesi Magyarország legfontosabb szokásjogainak gyűjteménye, 1514-ben került bemutatásra. Több erdélyi fejedelem is a beiktatási eskütétel során megerősítette a *Hármaskönyvet* (Báthory András 1599, Rákóczi Zsigmond 1607, Báthory Gábor 1608, Baresay Ákos 1658, I. Apafi Mihály 1661), illetve a *Diploma Leopoldinum* (1691) harmadik pontja Erdély törvényei közé sorolta, véleményünk szerint ezért maradhatott irányadó a mágikus tevékenységek megítélésénél.

el.¹³¹² A bíróságok szemléletét a *Praxis Criminalis* határozta meg a *Constitutio Criminalis Theresiana* 1768-as elkészültéig és két évvel későbbi hatályba lépéséig. De elvei még ezt követően is a hazai joggyakorlat részei maradtak, ugyanis egyik jogi író sem tudott munkáiban a szokásjogok rendszerén túlmutatót alkotni.¹³¹³ A büntetőjog és eljárásjog a középkori királyi dekrétumokon¹³¹⁴ alapult.¹³¹⁵

A *Praxis Criminalis* előírásainak megfelelően az eljárásban fontos volt a vizsgálat, a nyomozás és a bizonyítékok felkutatása.¹³¹⁶ A kódex rendelkezett a boszorkánytársak, a tanítók és tanítványok felkutatásáról, kihallgatásáról, illetve felhívta az eljáró szervek figyelmét arra, hogy a varázslás körülményeire is terjedjen ki a vizsgálódás.¹³¹⁷ A mágikus tevékenységek körét a *Praxis Criminalis* 60. cikkelye határozta meg, ez alapján három kategória¹³¹⁸ különíthető el, s a kiszabott büntetés¹³¹⁹ is ennek megfelelően alakult.¹³²⁰

Miután a kéresem, a szerencsétlenség bekövetkezett, az érintettek és a szomszédság körében megfogalmazódott a gyanúok. A panasztétel megtételét követően kezdődhetett meg a vizsgálat, ekkor megtörtént a vallomások felvétele és a bűnjelek begyűjtése. A 16. századtól nem a felperes feljelentésével indult a bűnügyek eljárása, hanem hivatalból.¹³²¹ A vád alá helyezett személy elítéléséhez szükséges bizonyítékok begyűjtését az eljáró bíróság végezte.¹³²² A vádló és a vádlott közötti igazságszolgáltatás a bíróság előtt zajlott, ahol a felek közti addig rendezetlen ellentétet a boszorkányság vádja minden bizonnyal meg tudta oldani. A nem nemesekkel szemben általános volt az elfogatás, a vizsgálatot nyomozati elven indították el. A per szóbeli volt, más néven sommás eljárás, ez többnyire egy napon zajlott le.¹³²³

A helyi hatóság intézkedett a büntett jellegének és a bűnjelek felderítésének érdekében, meghallgatta a lehetséges tanúkat és eljárta az elkövető elfogásában és az illetékes hatóságnak való átadásában. E hatósági személyek jelentést írtak az alsóbb szintű hatóság eljárásáról, illetve kiegészítették a vizsgálatot a gyanúsított részletes kihallgatásával. Ezt

¹³¹² Béli 2014a. 104. o.

¹³¹³ 1691-től 1768-ig található a *Praxis Criminalis*ra való hivatkozásokat vármegyei, úriszéki, de még városi törvényszékek által indított eljárásokban is. Leginkább a 60. cikkelyre történt hivatkozás, mellyel elrendelték a tortúra harmadik fokának végrehajtását. Tóth G. 2020. 135. o.

¹³¹⁴ Ezek Szent István (11/32), Szent László (1/34) és Kálmán (1/57, 60) törvényei. Erdélyben az erdélyi fejedelmek rendeletei, melyeket Mária Terézia is elfogadott (*Approbatae Constitutiones* III/47/22). Továbbá a rendi országgyűlések törvénycikkei (I. Ferdinánd 1563. XXI/42; III. Károly 1723.11/57). Tóth G. 2020. 393. o.

¹³¹⁵ Tóth G. 2020. 393. o.

¹³¹⁶ Bónis – Degré – Varga 1961.

¹³¹⁷ Koncz 2007. 225. o.

¹³¹⁸ 1. Ha a boszorkány másokat megnevez. 2. Ha fennáll az embert és állatot ért rontás gyanúja és a vádlott ráutaló magatartást tanúsít. 3. Ha mások beszámolnak az illető a tiltott mesterségéről, babonáskodásáról. Vö. Tóth G. 2008a. 226–227. o.

¹³¹⁹ Az első esetben a büntetés máglyahalál volt. A 2. és 3. kategóriánál enyhébb büntetést szabtak ki, megfelelő bizonyítékok hiányában felmentéssel is zárulhatott az ügy. Vö. Tóth G. 2008a. 226–227. o.

¹³²⁰ Tóth G. 2008a. 226–227. o.

¹³²¹ Kovács J. 2007. 4. o.

¹³²² Béli 2014b. 185. o.

¹³²³ Hajdu 1971. 237–238. o.

követően döntöttek az elfogás vagy szabadon bocsátás kérdésében, majd az ügyet átadták az ítéldbíróságnak. A bírói vizsgálat során tanulmányozták az ügy előzményeit, kihallgatták a gyanúsítottat és tanúkihallgatást tartottak.

Az előkészítő szakaszban határozták meg azt is, hogy hány tanú kihallgatására fognak sort keríteni. Jellemző volt, hogy tárgyi bizonyítékok hiányában a tanúk számának növelésével éltek. Kétféle tanúvallatási eljárást alkalmaztak: általános (*inquisitio generalis*) és különleges (*inquisitio specialis*). Előbbit a büntett körülményeinek, az elkövető személyének felderítésére, tehát boszorkányok felkutatására, míg az utóbbit egy tényleges bűneset gyanúsítottjának és az elkövetés mikéntjének vizsgálatára alkalmazták.¹³²⁴

Az általános bűnvizsgálat (*inquisitio generalis*, *inquisitio generalissima*)¹³²⁵ egy bűnmegelőző, tudakozó eljárás volt olyan helységekből, ahol gyakrabban történtek bűnesetek. A cirkálást¹³²⁶ a szolgabírák végezték azzal a céllal, hogy megtisztítsák a vidéket a gonosztevőktől. Tették ezt akkor is, ha a hatósághoz nem érkezett sem vád, sem feljelentés.¹³²⁷

Az előkészítő vagy előzetes bűnvizsgálat (*inquisitio collateralis*) alatt a peren kívüli, megelőző vizsgálatokat, valamint a vizsgálat előkészítéséhez szükséges tanúvallatásokat értjük. Mindkettő bűnözők, vagy kétes hírűek ellen irányult. Szabolcs és Szatmár vármegyékben a 18. század első évtizedeiben a boszorkányperek esetében mindig *collateralis inquisitionis* alkalmaztak, de esetenként *magistratus inquisitio* is előfordult.

Következő szinten, a különleges bűnvizsgálat (*inquisitio specialis*) alkalmával a konkrét bűnesetre vonatkozó tanúvallatások zajlottak, ez még a peren kívüli szakaszhoz tartozott. Harmadik szinten a hitelesítő (bírói) tanúvallatáson (*inquisitio judicialis* vagy *inquisitio authentica*) a szakértői és eljárási tanúk, illetve az eskütársi tanúk bíróság előtti tanú szedését értették. Ekkor a tanúknak lehetőségük volt a korábbi vallomásukat kiegészíteni vagy módosítani. Konkrét vádlott esetében a meghallgatott tanúk száma jelentősen kisebb volt az általános vizsgálódás során beidézetekénél.¹³²⁸

Az eljárásra a végletesség és a sokféleség volt jellemző, ebből adódóan – ahogy azt már a módszertani fejezetben is jeleztük – a kiszabott büntetések sem voltak konzekvensek, egységesek. Egyes ügyek évekig is elhúzódhattak, jellemzően a vádlottak hosszú hónapokat töltöttek el a börtönökben a következő ülésre vagy az ítéletre várva. Szabolcs vármegyében

¹³²⁴ Katona 1977. 57–63. o.

¹³²⁵ Más néven „cirkálás”. Ez középkori eredetű bűnüldöző eljárás, melynek célja az volt, hogy a településen vagy egy nagyobb közigazgatási területen elkövetett bűncselekményeket felderítse. Az eljárás alapját a feltett kérdésekre a tanúktól kapott válaszok adták. Vö. Kiss 2003. 117. o.

¹³²⁶ A cirkálásokról lásd bővebben: Béli 1999. 273. o. és Tóth G. 2002b. 99–123. o.

¹³²⁷ Koncz 2015. 17. o.

¹³²⁸ Tóth G. 2020. 225–228. o.

megtörtént az is, hogy az ítéletre váró bebörtönzött személy a fogság alatt meghalt,¹³²⁹ így az ítélethozatalra már nem is került sor.

Tanúkihallgatás

Az eljárás megindítása perfelvételi utasítás alapján történt, vármegyei és úriszéki bíróság előtti perek esetében ezt az alispán, városi bíróság előtti perekben a város törvényhatósága rendelte el. A per indítása előtt nyomozati engedélykérésre került sor, megjelölve a kérdőpontokat és a kihallgatni kívánt tanúkat.

A tanúszedés során a nyomozást végző hatóságnak nagy segítségére volt a nyilvános szóbeszéd, azaz a pletykák, a köztudatban forgó híresztelések és ezek következményeként a rossz hírűség. A bizonyításhoz írásbeli kérdőpontos vallatást alkalmaztak, a tanúknak feltett kérdőpontok így alapján véve a szóbeszédre alapoztak és abból igyekeztek a ténymegállapításhoz szükséges kérdéseket feltenni. A vallomások nagy részében valójában a vádlott előéletéről nyilatkoztak, a tanúk sokszor akár évtizedekre visszamenőleg idéztek fel bizonyos eseményeket, ezeknek abban is nagy jelentőségük lehetett, hogy a közösségen belül milyen megítélés alatt állt a vádlott, milyen pletykák keringtek róla.¹³³⁰

A tanúk kihallgatásához a perjogi kódexek nem szolgálták írásban rögzített kérdőmintákkal. Azonban a nyomozati elven működő bizonyítási eljárás megkövetelte az általánosan feltett kérdések mellett konkrét kérdések feltevését is. A jogi kódexek fogalmi csoportokat hoztak létre a kérdésekből az alapján, amit a speciális inkvizíció (különleges bűnvizsgálat) során a tanúk segítségével pontosítottak. Ezeket a fogalmi csoportokat a *Praxis Criminalis* 12. artikulusának 1. §-a is meghatározta ekképpen: a büntett helyének és idejének, a nap és óra szerint meghatározott időpontjának, lefolyásának részletei, több elkövető esetén a büntársak közti beszélgetések, az elkövetés során felhasznált eszközök. A tudakozódás iránya szerint is csoportosították a kérdőpontokat, ekkor a büntett tárgyi bizonyítékaira, a tettesre és a büntársakra vonatkozó kérdéseket tettek fel, valamint elhangzott a „Kit tud a tanú további tanúként megnevezni?” kérdés is.¹³³¹

A hatóság által prezentált kérdőpontokban egyaránt jelen volt a hivatalos és a népi boszorkányképzet.¹³³² Az ördögszövetségre irányuló általános kérdéseken kívül a vádlott személye, életmódja iránt érdeklődött a bíróság.¹³³³ A tanúknak feltett kérdések a személyi adatokra és a bizonyítandó tényekre irányultak. A hatóság a kérdésekbe gyakran a rontáshoz

¹³²⁹ Oláh Istvánné Fűrjész Ilona, 1731. Esetét lásd bővebben a 111–112. oldalon!

¹³³⁰ Tóth G. 2020. 242. o.

¹³³¹ Tóth G. 2020. 233. o.

¹³³² „Tudja és hallotta-e a tanú ördöggel való cimborálását?” „Tudja, látta-e vagy hallotta-e a tanú az ő tanult és gyakorlott boszorkánysága által rontott-e, vesztett-e, nyargalt-e, vagy csontját szedte-e ki embernek vagy baromnak, vagy akármely oktan állatnak?”

¹³³³ Néhány példa a kérdőpontokból: „Minemű életű volt?” „Minemű erkölcsűek légyenek?”

társuló hiedelmeket épített be, még akkor is, ha az ügy kapcsán vannak előzetes ismeretek. Ilyen például a boszorkány fenyegetése, vagy mások hasznának elvétele, mellyel a boszorkány magának szerzett előnyt. Ezek az elemek a tanúk elbeszélései által tartalommal teltek meg. A vádnak a boszorkányságon túl a vádlott viselkedése is a része volt, így a tanúk szabadon előadhatták történeteiket, ugyanis a hatóságnak bármilyen gyanús körülmény fontos lehetett.¹³³⁴ A tudakozódás során a bűncselekmény tárgyi bizonyítékaira, a tettesre és esetleges bűntársaira vonatkoztak a kérdések, illetve arra, hogy kit tud további „jó tanúnak lenni”. A tanú eskütételének tényét és a személyére vonatkozó adatokat néhány kivételtől eltekintve mindig lerögzítették a jegyzőkönyvekben. Fontosnak tartották ezt annál is inkább lejegyezni, mert ezzel jelölték a tanú vallomástételre való alkalmasságát.¹³³⁵ A tanúvallomások jegyzőkönyveinek keletkezési körülményeit a módszertani fejezetben már részletesebben tárgyaltuk, így eltekintenénk annak a jelen fejezetben való újbóli vázolásától.

A tanúk a vádlott és vádlójának közvetlen környezetéből, legtöbbször a szomszédságából kerültek ki. A boszorkányperek során lényegében a közösségen belül terjedt híreket, a hallomásból megismert eseteket adták elő és egészítették ki a saját maguk által megtapasztaltakkal. A kihallgatások alkalmával a tanúk olyan eseményeket, beszélgetésrészleteket tárhattak a bíróság elé, melyekkel megerősíthették vagy épp tagadhatták a vádat. A vallomásuk alatt utaltak az elmondottakra, s ezek akár közvetlenül is alakíthatták a végső ítéletet.¹³³⁶ Vallomásaikban¹³³⁷ a gyanúsítottal zajlott párbeszédet olykor részletekbe menően idézték fel, ezzel is alátámasztva az általuk előadottak hitelességét.¹³³⁸ A tanúvallomásokban a történések elbeszélését gyakran színesítették megidézett beszéddel, sűrűn elevenítették fel a boszorkánytól elhangzott szavakat, mellyel egyrészt hitelesítették az inkvizíció során elmondottak, másrészt különféle tényezőkre irányították a figyelmet, előrevetítették a következményeket.¹³³⁹ A perekben a boszorkányvád alatt lévő személy ellen mindig jelentősen több tanú tett vallomást, mint mellette. A bíróság ritkán hallgatta meg a vádlott mentesítő tanúit.¹³⁴⁰

A tanúkihallgatás helyszíne városokban a törvényhatóság helyiségében, vármegyei és járási ügyek esetében a tiszttartói udvarban zajlott.¹³⁴¹ Bizonyos esetekben a tanút lakóhelyén hallgatta ki a nyomozást végző személy. A boszorkányperek során általában a közös vallatás volt a jellemző, ez nyomon követhető a lejegyzett tanúvallomásokban is.

¹³³⁴ Varga M. 2019b. 335–336. o.

¹³³⁵ Tóth G. 2001b. 210–211. o.

¹³³⁶ Vö. Kulcsár 1961. 96–97. o.

¹³³⁷ A tanúvallomásokra és a felmerülő módszertani problematikára a disszertáció módszertani fejezetében már részletesebben kitértünk.

¹³³⁸ Varga M. 2015b. 143. o.

¹³³⁹ Varga M. 2015b. 147. o.; Varga M. 2015c. 61. o.

¹³⁴⁰ Két Szatmár vármegyei asszony, Rápótiné Csepei Erzsébet és Rápolti Nagy Pálné Szabó Mária elleni eljárás során előbbi mellett 14-en, utóbbi védelmében 18-an tettek vallomást.

¹³⁴¹ Szabolcs vármegyében Kisvárda, Nagykálló.

Többször olvasható, hogy a tanú az előtte szólók elbeszélésére hivatkozott vallomástétele során. A 18. század folyamán a tanúk által elmondottakat az eljáró hatóság megkülönböztette aszerint, hogy az a bűntett tényére vagy a bizonyítékra vonatkozott. A bűntettre vonatkozó vallomásokat az első vizsgálati szakaszban, a generalis inquisitio során vették fel, míg a személy szerint megnevezett gyanúsított elleni tanúk meghallgatására a specialis inquisitio keretén belül történt.

A tanúk

A tanúk sorába tartozott mindazon személy, aki valamilyen formában károsult, vagy jelen volt a bűntett elkövetésekor, illetve azok, akik felvilágosítással tudtak szolgálni a bűntett elkövetésének körülményeiről.¹³⁴² Vádelvű eljárásokban a ténytanúknak¹³⁴³ és az eskütanúknak¹³⁴⁴ jutott jelentős szerep, illetve a magánvád alkalmával is feltűnnek, míg a nyomozati elvű eljárásban az eljárási tanúkat¹³⁴⁵ említhetjük.¹³⁴⁶ Az 1740 és 1780 közötti években zajló boszorkányperek legtöbb ténytanújáról elmondható, hogy vallomásaikban legtöbbször a gyanúsított tetteiről megtapasztalt, másoktól hallott információkat tárta a hatóság elé, és nem konkrétan a tettenérés pillanatáról adott számot. Ezzel ellentétben az eljárási tanúk az eljárás lefolytatása során követték és igazolták a jogi cselekményeket (például boszorkányfüröszttések alkalmával), de a vizsgálati szemlék során a hatóságot képviselő, majd vallomást tevőket is eljárási tanúnak tekinthetjük.¹³⁴⁷

A magyarországi boszorkányperek tanúiról elmondható, hogy arányaikban nagyjából megegyező számú női és férfi tanút hallgattak ki a két és fél évszázad alatt, de a 18. század folyamán a nők száma kissé gyarapodott. Az 1740 és 1780 között lefolytatott boszorkányperekben tanúvallomást tevők korfáját Tóth G. Péter nemrégiben megjelent munkájában állította fel.¹³⁴⁸ Ennek alapján elmondható, hogy a korszakban a Magyar Királyság és Erdély területén a 20 és 30 év közötti nők és a 30 és 40 év közötti férfiak tanúskodtak a legnagyobb számban.¹³⁴⁹ A 80 év fölötti tanúk száma elenyésző volt, ugyanakkor a 11–20 éves korosztályból 188 tanú ismert. A tanúkra vonatkozó korhatár a magyarországi szokásjog alapján a 18. betöltött életév volt, de előfordult, hogy 10 év alatti

¹³⁴² Katona 1977. 122. o.

¹³⁴³ A ténytanú az olyan eljárásokban került meghallgatásra, ahol a vádat magának a sértettnek kell kezdeményeznie. Tóth G. 2020. 237. o.

¹³⁴⁴ A vádelvű, illetve vádelvű jellegű eljárásokban a ténytanúkhöz hasonlóan az eskütanúknak is nagy szerep jutott. Tóth G. 2020. 237. o.

¹³⁴⁵ Az eljárási tanúkat hallgatták meg a bizonyítási eszközök alkalmazásával, vagy a bírói cselekmények lefolyásával kapcsolatban. Ők az eljárásjogi eseményeket ismertették, igazolták. Tóth G. 2020. 240. o.

¹³⁴⁶ Tóth G. 2020. 237. o.

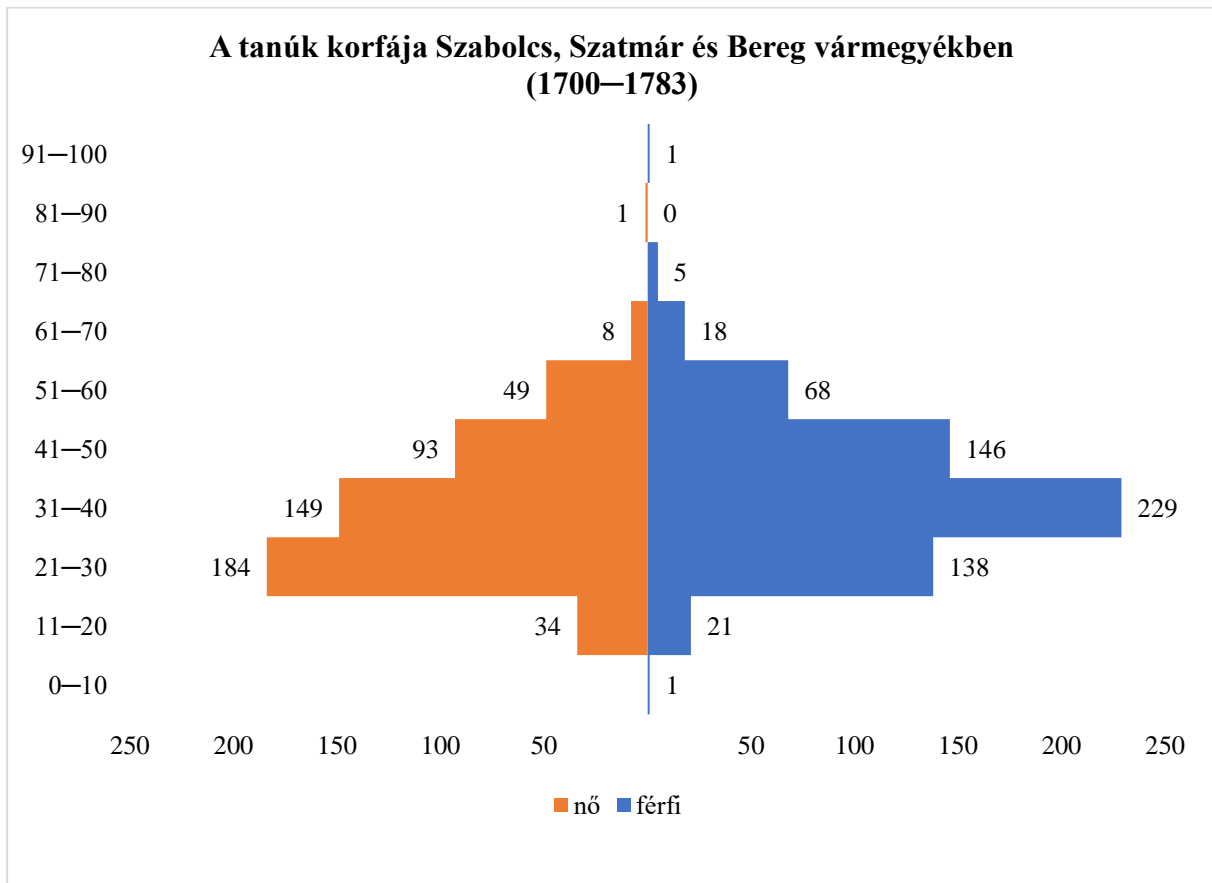
¹³⁴⁷ Tóth G. 2020. 241. o.

¹³⁴⁸ Erre lásd a mellékletet!

¹³⁴⁹ Tóth G. 2020. 232. o.

gyermeket is meghallgattak tanúként.¹³⁵⁰ Velük kapcsolatban elmondható, hogy több gyermek vádlóról is tudunk Magyarországon. Ők a legváltozatosabb formákban adták elő vallomásaikban például a boszorkányszombatról szóló beszámolóikat. Az általuk elmeséltekben saját magukat áldozatként jelenítették meg, akik nem önként kerültek ezekre a boszorkányösszejövetelekre, hanem elhurcolták őket. Gyermeki fecsegéseikkel könnyen boszorkányság gyanújába keverhették, vagy akár halálát is okozhatták a boszorkányság hírébe keveredett közeli családtagnak, szomszédnak.¹³⁵¹

A Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyei térség boszorkánypereiben a tanúk életkori eloszlása az alábbiak szerint alakult 1700 és 1783 között:

2. ábra A tanúk korfája a Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyékben (1700–1783)¹³⁵²

Munkánk során a tanúk adatainak kinyerésekor a felhasznált forráskiadványok eltérő közlési rendszeréből fakadóan nehézségekbe ütköztünk. Olyan ügyiratokkal is találkozhatunk egyes forráskiadványokban, melyben a tanúvallomások nem teljes egészében lettek közölve, a téma relevanciáját szem előtt tartva történt meg ezeknek válogatása. Ennek következtében a ténylegesen vallomást tevők száma jelentős eltérést mutat azokétól, akiknek személyes

¹³⁵⁰ Tóth G. 2020. 231. o. Lásd továbbá lejjebb a tanúk korfáját!

¹³⁵¹ Vö. Klaniczay 1998. 294–295. o.

¹³⁵² A korfa összesen 1145 tanú személyes adatainak felhasználásával készült, a női tanúk száma 518, a férfiaké 627-ra tehető. A korfában azon tanúk szereplenek, akiknek rendelkezésre álltak a személyes adatai. Ahogy arra már a módszertani fejezetben kitértünk, a ténylegesen vallomást tevő tanúk száma az itt szereplőtől magasabb. Esetükben nem rendelkezünk életkorukra vonatkozó adattal, így őket nem tudtuk szerepeltetni a korfában sem.

adatait kinyerhettük az iratokból. A fenti korfán az adatolható tanúk korosztályok szerinti megoszlásban kerültek ábrázolásra. Térségünkben a tanúként meghallgatott nők többsége a 21–30 közötti éveikben járt, nagyobb részük a 20-as éveiknek második felében: 22 éves 16 fő, 23 éves 5 fő, 24 éves 16 fő, 25 éves 17 fő, 26 éves 22 fő, 27 éves 9 fő, 28 éves 23 fő, 29 éves 6 fő, 30 éves 70 fő. A férfiaknál a 31–40 év közötti korosztályból tanúskodtak legtöbben, a tanúk csaknem felét a 40 évesek adták. 31 éves 5 fő, 32 éves 12 fő, 33 éves 3 fő, 34 éves 17 fő, 35 éves 19 fő, 36 éves 31 fő, 37 éves 9 fő, 38 éves 25 fő, 39 éves 7 fő, 40 éves 100 fő. A nőket és férfiakat együttesen nézve a 21–50 év közötti csoport szolgált fel legnagyobb számban a tanúkihallgatások alkalmával. Az 51–60, valamint a 61–70 éves korosztályban a férfiak száma nagyobb volt a nőknél, az első kategóriában csaknem hússzal többen, míg a 61 és 70 közöttiek körében kétszer annyian voltak a férfi tanúk. Meg kell jegyeznünk, hogy e három vármegyében is sor került 18 évnél fiatalabbak meghallgatására, számuk összesen 18. Többségük 13 és 17 év közöttiek voltak, a legfiatalabb tanúskodó egy 10 éves kisfiú volt. Ez alapján elmondható, hogy az általunk vizsgált területeken a tanúk korfájának összetétele az országossal hasonló arányt mutat, de mutatkoznak eltérések is.

A tanúk társadalmi státuszt tekintve zömében közrendűek voltak, de nemeseket is többször meghallgattak tanúként, többeket sértettként is. Utóbbiak esetében jellemzően becsületsértésről volt szó, de találkozunk olyan esettel is, amikor az eljáró hatóság képviselője volt az elszenvedője a boszorkány ténykedésének, rontásának. Ez általában a boszorkány hírében álló személlyel szembeni, hivatalbóli intézkedést követően következett be.

TORTÚRA ÉS ÍTÉLETHOZATAL

Mielőtt kitérnénk a régió boszorkányperei során született ítéletek elemzésére, szükségesnek látjuk röviden felvázolni a tortúra és ítélethozatal folyamatát a *Praxis Criminalis* és annak jogi, jogtörténeti feldolgozására vállalkozó szerzők, úgymint Katona Géza, Hajdu Lajos, Koncz Ibolya művei alapján.¹³⁵³

¹³⁵³ Ezek az alábbiak: Hajdu 1971.; Katona 1977.; Dülmen 1990.; Koncz 2007b., Koncz 2015. A *Praxis Criminalis* mágiáról és kínvallatásról szóló részeit magyarul idézi: Sugár 1987.

Tortúra¹³⁵⁴

A bizonyítás a büntetőeljárás legfontosabb szakasza volt, ezt gyakran kínvallatással, azaz tortúrával¹³⁵⁵ hajtották végre. A tortúrát nem csak a boszorkányperek során alkalmazták, büntetőperekben is éltek a kínzó vallatás lehetőségével.¹³⁵⁶ Európa nagy részén a tortúra elterjedéséhez a bűncselekmények megszorodása és a közrend lazulása járult hozzá, ugyanis a tortúra éppen ezeknek a morális válságtüneteknek a felderítésére szolgált.¹³⁵⁷ A kínzás menetét és mértékét szigorúan szabályozták, e szabályokat csak a hatóság ismerte.¹³⁵⁸ Magyarországon és Erdély területén 1740 és 1755 között a boszorkányperekben elrendelt és végrehajtott tortúrák száma évente kilenc-tíz, illetve hét fő volt, az 1756–1768 között időszakban pedig három-négy, illetve egy fő volt.¹³⁵⁹ A tortúrával a vádlottból kikényszeríthették a beismerő vallomást, vagy büntársait és egyéb más boszorkányokat nevezhetett meg a kínzás során. Ugyanakkor ismerünk arra is példát, hogy a halálbüntetés mellé súlyosbító büntetésként is alkalmazták,¹³⁶⁰ ezért tárgyaljuk az ítélethozatallal együtt.

A per előkészítő szakaszának lezárultát követően, a szemle megtartása, a tanúk és a kárvallottak meghallgatása, valamint a vádlott úgynevezett szelíd vallatása¹³⁶¹ után került sor a tortúrára. A kínvallatás elrendelésére minden esetben deliberatummal, azaz köztes határozattal kerülhetett sor. A kínvallatás vagy az ítélet végrehajtásának elrendelésére csak akkor volt jogosult a bíró, ha érvényesültek a bizonyítékokra vonatkozó előfeltételek. Amennyiben e feltételek bármelyike fennállt, a bírónak kötelessége volt rendelkezni.¹³⁶²

Akkor rendeltek el kínvallatást, ha a gyanúsított nem vallott semmit, vagy éppenséggel tagadta az ellene felhozott vádakát.¹³⁶³ A kínvallatás helyszínéül az a börtön szolgált, ahol a vádlottat az eljárás során egyébként is fogva tartották. Ez a fogva tartás, ahogy erről már szóltunk, több hónapig, de akár egy évig is eltarthatott. A fogságban töltött idő is megtörhette a vádlottat, de csak oly mértékben, hogy még alávethető legyen a

¹³⁵⁴ E helyen kell megjegyeznünk, hogy a tortúrát nem általános értelemben használjuk, hanem a jogi aktus megnevezéseként.

¹³⁵⁵ A kínvallatásokra lásd: *Degré* 1974. *Pandula* 1989. 19. o.; *Nagy S.* 1997., *Fantoly* 2009. 95–98. o.; *Koncz* 2015. 21–23. o.

¹³⁵⁶ *Allemang* 2010. 12. o.

¹³⁵⁷ *Komáromy* 1910. 23. o.; *Katona* 1977. 158. o.; *Kreuz* 2016. 191. o.

¹³⁵⁸ *Frazon* 2000. 31. o.

¹³⁵⁹ *Tóth G.* 2020. 351. o.

¹³⁶⁰ Szabolcs vármegyében erre 4 alkalommal volt példa: egy név nélküli nyírbátori asszony ügyében 1710-ben, Bajai Mártonné, Győri Kata, Hajdú Mária, Király Erzsébet, Kis Angyal, Lami Zsuzsa, Majoros Erzsébet, Pálffy Zsuzsa, Szűcs Kata, Thury Ilona ellen 1715-ben, Orosz Lászlóné Orosz Erzsébet 1734-es és özvegy Soós Jánosné Kollár Katalin 1745-ös pere végén. Szatmárban Imre Istvánné Péter Erzsébet 1719-ben. Azok az ítéletek, amelyek a kiszabott halálbüntetés végrehajtása előtt arról rendelkeznek, hogy a vádlottat előtte még tortúra alá kell vetni, valójában a vádlottra nézvést semmilyen következménnyel nem jártak. Ugyanis a kínvallatás hatására akár beismerte a bűncselekmény elkövetését és megnevezte büntársait, akár nem, ez a halálbüntetés végrehajtását nem akadályozta meg. *Nagy S.* 1997. 35–36. o.

¹³⁶¹ *Benevolum examen.*

¹³⁶² *Fantoly* 2009. 96. o.

¹³⁶³ *Frazon* 2000. 33. o.

tortúrának.¹³⁶⁴ A *Praxis Criminalis*¹³⁶⁵ a résztvevők körét is pontosan meghatározta: egy bíró, két ülnök és egy jegyző személyében. Az úriszéken e feladatkört a szolgabíró, két bölcs ember, valamint az írnok látta el.¹³⁶⁶

A vallatási kérdőpontokat a *Praxis Criminalis* írta elő, a kérdések az ördögszövetségre és annak körülményeire irányultak elsőként, majd e kérdéssor után a mágia gyakorlásának részleteire és annak hatásaira vonatkozó kérdések következtek.¹³⁶⁷ A tortúráról jegyzőkönyvet vezettek, térségünk vonatkozásában elmondható, hogy kevés kínvallatási jegyzet maradt fenn. Az ismert ítéletek tükrében elmondható, hogy Szabolcs vármegye törvényhatósága 22 személyt vetett kínvallatás alá, a tortúra során rögzített vallomások azonban nem képezik az ügyirat részét, mindössze utalás történt a kínvallatás tényére vagy annak eredményére. Szatmár vármegye esetében több kínvallatási jegyzet is fennmaradt, ezek Nagybánya város törvényhatósága és a nagykárolyi Károlyi úriszék előtt lefolytatott eljárások során készültek.¹³⁶⁸ Magyarországon a *Praxis Criminalis*, míg Erdélyben a *Hármaskönyv* szabályozta a tortúra lefolytatását.¹³⁶⁹ A boszorkányperekben a kínvallatást a vízpróbák¹³⁷⁰ helyett, illetve azt kiegészítve alkalmazhatták. A tortúrát a hóhér¹³⁷¹ hajtotta végre a bírák jelenlétében, és minden esetben a vallomástétel kicsikarása volt a cél.¹³⁷² A kínzás hatására tett beismerő vallomás csak abban az esetben vált jogilag elfogadhatóvá, ha a vádlott kínzás nélkül is megerősítette azt.¹³⁷³

A kínzás maga fájdalmat okozott, az előírtaknak megfelelően pontról pontra haladva alkalmazták, ezzel együtt a kínok mértéke is nőtt.¹³⁷⁴ A *Praxis Criminalis* szabályozta a tortúrát, mely hatlépcsős volt. A tortúra alól mentesültek a 14 év alatti gyerekek, terhes,

¹³⁶⁴ Vö. *Dülmen* 1990. 20–22. o.

¹³⁶⁵ Hazánkban nem iktatták törvénybe a *Praxis Criminalist*, mégis nagy hatással volt a kínvallatás elterjedésére és 18. századi alkalmazására.

¹³⁶⁶ *Praxis Criminalis* 32. cikkelye. Magyarul idézi: *Sugár* 1987.; *Katona* 1977. 89. o.

¹³⁶⁷ Vö. *Praxis Criminalis* 60. cikkely 4. §. Magyarul idézi: *Sugár* 1987. 246–247. o.

¹³⁶⁸ A boszorkányperek forráskiadványai a legtöbb esetben nem közölnek kínvallatási jegyzetet. Néhány alkalommal mellékelve találjuk a kínzás alatti vallomás részletes jegyzékét, bizonyos esetekben pedig csupán a fennmaradt kínvallatási jegyzetet közli a forráskiadvány. Nagy Sándor a hajdúvárosok tekintetében arra következtetett, hogy a vádlottak legnagyobb része a nyomozás során és a törvényszék előtti ismételt kikérdezésekor beismerő vallomást tett, kényszer alkalmazása nélkül, így a tortúra elrendelésére csak ritkán került sor. A hajdúvárosok esetében a kínvallatásokról kevés adat maradt fenn. Vámospércs, Böszörmény, Szoboszló városának közgyűlési jegyzőkönyveiben, illetve Szoboszló bűnvádi nyomozati iratai között található tortúráról adatok. Hadház, Dorog és Nánás ítélkezési gyakorlatában nincs nyoma a tortúra elrendelésének. Nagy Sándor véleménye szerint ennek oka az lehetett, hogy e városok tanácsai „csak alapos megfontolás után, ritkán alkalmazták a vallatásnak ezt a módját.” *Nagy S.* 1997. 28, 35–36, 38–39. o.

¹³⁶⁹ *Hajdu* 1971. 22–30. o.

¹³⁷⁰ A vízpróbával tesztelték a keresztelést. *Clark* 1997. 592–593. o. A vízpróba használatáról a kora újkori Magyarországon lásd: *Tóth G.* 2001b. Debrecen vonatkozásában: *Kristóf* 1998. 49–50. o.

¹³⁷¹ A hóhér nemcsak a kínvallatás végrehajtója, hanem az emberi test jó ismerője is volt. *Frazon* 2000. 31. o.

¹³⁷² *Varga E.* 1961. 125. o.

¹³⁷³ *Praxis Criminalis* 40. cikkelye. Magyarul idézi: *Sugár* 1987. 251. o.

¹³⁷⁴ Vö. *Dülmen* 1990. és *Katona* 1977. 187–191. o.

gyermekágyas és szoptató asszonyok, idős emberek, valamint betegség, gyenge fizikum vagy szellemi fogyatékoság esetén.¹³⁷⁵ A hat lépcső a következőkből állt:

1. A hóhér a vádlottat megragadta és levetkőztette,
2. erősen megkötözte,
3. „csikóra”¹³⁷⁶ ültette;
4. egyszer meghúzatta,
5. a köteleket megeresztette, majd újra meghúzta,
6. akik nagyobb ellenállást tanúsították, azoknál kétszer és háromszor húzták meg a kötelet.¹³⁷⁷

Mérsékelt formában négy fokozat volt ismert, ezt a kínzásnak alávetett személy gyenge fizikuma esetén alkalmazták. Az első lépcső a szóbeli fenyegetés, majd ezt követte a kínzóeszközök megmutatása, harmadikként a facsavarok felhelyezése és végül a bécsi cipő¹³⁷⁸ „felpróbálása”.¹³⁷⁹

A *Praxis Criminalis* arról is rendelkezett, hogy a tortúrát egyszer lehet elvégezni, de kivételes eseteket is ismert, amelyek fennállásakor újra megkínózhatták a vádlottat.¹³⁸⁰ Ez alapján ismételt kínvallatás alá vethették:

- a súlyosabb gonosztettek elkövetőit,
- azokat, akik ellen az első tortúrát követően súlyosabb bizonyítékot találtak,
- azokat, akik kisebb kínzás hatására nem vallottak semmit,
- azokat, akik kínvallatás során vallomást tettek, majd utólag visszavonták azt.¹³⁸¹

Ha az ismételt kínvallatás is hatástalan maradt, meg kellett szüntetni az eljárást.

A Habsburg Birodalomban a *Constitutio Criminalis Theresiana*¹³⁸² 1768. évi bevezetéséig a norma és a gyakorlat között eltérés mutatkozott. A törvénykönyv szinte alig enyhített a kegyetlen büntető gyakorlaton.¹³⁸³ A boszorkányság, varázslás bűnére vonatkozóan pontos

¹³⁷⁵ Elvégezhető mégis a tortúra, ha „súlyosabb gonosztettük felülmúlja korukat”. *Praxis Criminalis* 39. cikkely 5. §. Magyarul idézi: Sugár 1987. 250. o.

¹³⁷⁶ Értsd: élre hasított gerendára ültetés.

¹³⁷⁷ *Praxis Criminalis* 37. cikkely 7. §. Magyarul idézi: Sugár 1987. 248. o.

¹³⁷⁸ A Prágában használt spanyolcsizma (ocrea Hispanica) bécsi párja. Mindkét lábszárban kárt okozó kínzóeszköz. Tóth G. 2020. 357. o.

¹³⁷⁹ *Praxis Criminalis* 37. cikkely 6. §, 7. §, 9. §. Magyarul idézi: Sugár 1987. 249. o.

¹³⁸⁰ *Praxis Criminalis* 39. cikkely 1. §, 2. §, 3. §, 5. §. Magyarul idézi: Sugár 1987. 250–251. o.

¹³⁸¹ Felmerülhetett az a helyzet is, hogy a tortúrát kiálló vádlott az általa akkor elhangzottakat később nem ismerte el, tagadta beismerő vallomásának igazságát. Ebben az esetben, ha a bírónak alapos a gyanúja, a későbbiekben új kínvallatást folytathattak le. *Praxis Criminalis* 40. cikkely 4. §. Magyarul idézi: Sugár 1987. 250. o.

¹³⁸² Mária Terézia által kibocsátott büntetőjogi kódex, ami a Habsburg Birodalom igazságszolgáltatási rendszerének reformja során készült. Magyarországon soha nem lépett hatályba, szokásjogi úton vált a magyar jog részévé. A mágiára vonatkozásában Magyarországon és Erdélyben is érvényre jutott.

¹³⁸³ Bónis – Sarlós 1957. 186. o.

körülírást adott, a boszorkányság felderítése során alkalmazandó kínzási módozatokat is részletesen előírta.¹³⁸⁴ A *Theresiana* már részletekbe menően határozta meg a kínzóeszközöket és a tortúra lefolytatásának szabályait, szemléltető rajzokat mellékelve a kínzóeszközök pontos használatának érdekében.¹³⁸⁵ Ugyan nem törölte el a halálbüntetést, sőt büntetési rendszerében a halálbüntetés különböző neveit és súlyos testi büntetéseket sorakoztatott, de a tortúrát valamelyest korlátozta.¹³⁸⁶

A boszorkányperes iratanyagokból ismert kínvallatások között tudunk olyan esetekről, ahol közbeiktattak további kínzási fokozatokat.¹³⁸⁷ Ezek tovább fokozták az elszenvedett kínokat, ugyanis a legtöbbször kegyetlenek voltak. A plusz lépcsőkkel kibővített tortúra elrendelése többek között Szabolcs vármegye törvényhatóságán történt 1758-ig,¹³⁸⁸ ezt követően enyhébb kínvallatások zajlottak.¹³⁸⁹ A kínvallatás fokozatos kiszorítása rendeleti úton valósult meg. 1755-ben megtiltották az eltúlzott kínzások alkalmazását, majd tíz évvel később szigorú szabályokat rendeltek el a tortúra véghezviteléhez. A tortúra rendeleti korlátozására a Habsburg Birodalmon belül 1767-ben sort került, tényleges visszaszorulása a *Theresiana* 1768-as bevezetésével indult meg. Magyarország területén 1776 márciusában az uralkodónő leiratának értelmében törölték el a tortúrát.¹³⁹⁰ A rendelkezés azonban lassan jutott el az eljáró hatóságokhoz, így például a Hajdúkerületben még augusztus végén kínvallatásra ítélték valakit.¹³⁹¹ Ugyanakkor még a 19. században is alkalmaztak kínvallatást, illetve annak enyhébb változatát, az examinatiót.¹³⁹²

Ítélethozatal¹³⁹³

A mágikus tevékenységek a szokásjog szerinti megítélés alá estek. A boszorkányságot (*crimen magiae*) hazánkban a hagyományos büntettek közé sorolták, nem minősült

¹³⁸⁴ Mezey 2018. 280–281. o.

¹³⁸⁵ *Theresiana* 1769.

¹³⁸⁶ Tóth J. 2008. 82. o.; Mezey 2018. 280–281. o.

¹³⁸⁷ A *Praxis Criminalis* tíz fokozata a következő volt: 1. szóbeli fenyegetés; 2. a kínzóeszközök bemutatása; 3. a kezek szoros kötözése (*funiculatio*); 4. a test lajtorjára kötése és széthúzása; 5. tüzes vassal sütögetés; 6. hüvelykzsorító (*compressio digitorum*) alkalmazása; 7. égő gyertyával csepegtetése; 8. a kopaszra nyírt koponyára hideg víz csepegtetése; 9. a test szurokkal vagy kénnel való égetése; 10. a spanyolcsizma. Vö. Nagy S. 1997. 38. o.

¹³⁸⁸ Vö. Tóth G. 2021. 358. o. A szerző maga nem hoz konkrét példát, jómagunk hasonló precedenssel nem találkoztunk.

¹³⁸⁹ Tóth G. 2020. 358. o.

¹³⁹⁰ Tóth G. 2020. 391. o. A kínvallatás eltörlését az is indokolta, hogy a tortúrával kicsikart beismerő vallomásra a bíróságok döntő bizonyítékként tekintettek, még akkor is, ha az abban elhangzottak szembementek a józan ésszel. Nagy S. 1997. 48. o.

¹³⁹¹ Nagy S. 1997. 41. o.

¹³⁹² Biczó 2017. 122. o.

¹³⁹³ A konkrét eseteket lásd alább.

különleges bűnnek.¹³⁹⁴ A vallás -és erkölcsellenes bűntettek sorába tartozott, akárcsak a bűbájosság, a rontás, a méregkeverés, a magzatelhajtás, az istenkáromlás, a szemérem ellen elkövetett bűntettek, vagy a rágalmozási -és becsületsértési ügyek.¹³⁹⁵ A mágikus tevékenységet nyilvános gonosztettnek tekintették, így a boszorkányság, istenkáromlás elkövetőivel együtt minden esetben halálbüntetést szabtak ki. A bírók a joggyakorlatban élhettek azzal a joggal, hogy a törvénykönyv által előírt büntetésen kívül egyéb büntetéseket is kiszabjanak. Továbbá a szokásjogra támaszkodva a törvények által nem pontosan meghatározott cselekményt is bűncselekménynek minősíthettek, így például a mágikus tevékenységeket. A 17–18. század folyamán a vármegyei, városi és kiváltságos törvényhatóságok számos jogszabályt alkottak, melyek a törvények és a *Hármaskönyv* hiányosságainak kitöltésére szolgáltak. Nem csak a büntetőjog területére volt jellemző az egyenetlenség, de a törvényhatóságok rendszerét is a sokféleség jellemezte mind Magyarországon, mind pedig Erdélyben.¹³⁹⁶

A bíróságok a büntetések meghatározásakor a *Corpus Jurisra* és a *Praxis Criminalisra* hagyatkoztak. A perek világi hatóságok (vármegyei, úriszéki, városi) előtt zajlottak le. E hatóságok tisztségviselői bonyolították a pereket a nyomozástól kezdődően, a vizsgálatokon át, ahol a vád képviseletében is ők léptek fel, egészen az ítélet végrehajtásáig.¹³⁹⁷ A vármegyei nemesi törvényszékhez tartoztak a pallosjoggal nem rendelkező települések, a nemesek peres ügyei, illetve az úriszékeknél megjelenő súlyosabb büntetőügyek.

Büntetési nemek, ítélettipusok

1768 előtt Magyarországon a mágikus tevékenységek három kategóriáját különböztették meg, s ez határozta meg a kiszabandó büntetés módját is.¹³⁹⁸ A legszigorúbb kiszabott büntetési tétel a halálbüntetés volt, ami máglyára vetés, lefejezés, vagy akasztás formájában valósulhatott meg. Az ördögszövetséget, a bebizonyosodott rontó képességet és a társaságban véghezvitt károkozást tűzhalállal¹³⁹⁹ büntették.¹⁴⁰⁰ Mágikus tevékenység, azaz varázslás, jóslás, babonás gyógyítás¹⁴⁰¹ esetén az ítélet lehetett lefejezés. A tűzhalállal

¹³⁹⁴ Schram I. k. 7. o.; Molnár 1942. 27. o.

¹³⁹⁵ Koncz 2007b. 189–190. o.

¹³⁹⁶ Tóth G. 2014. 66. o.

¹³⁹⁷ Tóth G. 2020 363. o.

¹³⁹⁸ Ezt a *Praxis Criminalis* 60. cikkelye határozta meg.

¹³⁹⁹ A máglyán történő elégetés a megtisztító büntetések sorába tartozik. Ezek az elrettentő célzatú büntetésnemek a római jogból átvett, de vallási jelentést is hordoztak. A vallás ellen vétkező eretnekek, boszorkányok, valamint a gyújtogatók büntetése volt. Tóth G. 2002. 336–337. o. A megtisztító és a megtorló büntetések tipológiájára lásd az idézett mű további részeit!

¹⁴⁰⁰ Kállay 1986b. 336–337. o.

¹⁴⁰¹ A *Praxis Criminalis* 40. cikkelye a laikus gyógyítókat is a mágikus tevékenységet űzők közé sorolta, azaz a boszorkány fogalma alá kerültek. Koncz 2007b. 151. o.

büntetett személyek esetében olykor találkozhatunk az ítélet végrehajtásában különös kegy gyakorlásával, ami annyit jelentett, hogy nem elevenen vetették az illetőt a tűzre, hanem előtte lecsapták a fejét.¹⁴⁰² A boszorkányok elégetését a 16. században már gyakran alkalmazták. A halálbüntetések közül a kevésbé kegyetleneket alkalmazták, és számos esetben nem is szabtak ki halálbüntetést, inkább csonkítással (*mutilatio*), testi fenyítéssel vagy pénzbüntetéssel sújtották a bűnöst.

A testi büntetéseket két nagyobb csoportra oszthatjuk, ezek a test csonkításával járó,¹⁴⁰³ illetve a test fenyítésére szolgáló büntetési tételek. Testcsonkítás során előfordult a nyelv kivágása, végtagok levágása. Testi fenyítés (*poena corporalis*) alatt a bottal, ostorral, vesszővel történő megverést értjük, bizonyos esetekben a haj lenyírását, vagy megbélyegzést alkalmaztak. Az úriszék büntetési rendszerében a testi fenyítés jelentős szerephez jutott.¹⁴⁰⁴ A verést gyakran alkalmazták önálló büntetésként, de kitiltás, kiűzés vagy pénzbüntetés kiszabása mellett is végrehajtották. Amennyiben a bűbajos cselekménynek kisebb volt a súlya, enyhébb büntetést szabott ki a bíróság, mely erős testi fenyítést,¹⁴⁰⁵ kicsapást, mely a város vagy vármegye területéről való kitiltást, száműzést jelentette.¹⁴⁰⁶

A szabadságbüntetéseknél két típusára volt gyakorlat, a súlyosabbnak számító szabadságvesztés (*poena temporalis*), illetve az enyhébb, kitiltás, száműzés, ami jelenthette a település, de akár vármegye területéről való kiutasítást is.¹⁴⁰⁷ Csak a 17–18. század fordulójától került sor a szabadságvesztés büntetés szélesebb körű alkalmazására, visszaszorítva a halálbüntetési nemeket. Az úriszékek gyakorlatában a 17. század közepétől figyelhető meg a szabadságvesztés büntetésnem alkalmazása, mivel azonban még a 18. század első felében sem rendelkeztek a fogvatartásra alkalmas hellyel, nem szívesen alkalmazták azt. A vármegyei, úriszéki tömlöcök közös jellemzőinek (embertelen körülmények) gyökerei a középkorig nyúltak vissza.¹⁴⁰⁸ A kezdeti időszakban a vármegyei tömlöcökben uralkodó állapotok (hideg, sötétség, éhség) miatt a rabságot testi büntetésként éltek meg.¹⁴⁰⁹ A rabok korabeli tartása kapcsán fontos megjegyezni, hogy a tömlöcök története szorosan összefüggött a vármegyeházák históriájával. Az 1723. évi országgyűlés a

¹⁴⁰² Ezt a magyarországi perekben csak nyolc esetben alkalmazták.

¹⁴⁰³ Ezeknek az úgynevezett visszatükröző büntetéseknél az volt a célja, hogy a bűnös megcsonkított, illetve megbélyegzett teste megjelenítse korábbi vétkeit. *Tóth G.* 2002. 339. o.

¹⁴⁰⁴ *Kállay* 1986b. 336–337. o.

¹⁴⁰⁵ Nevelési célzatúak voltak a testi fenyítő és a vagyoni büntetések. *Tóth G.* 2002. 339. o.

¹⁴⁰⁶ *Tóth G.* 2020. 364–365. o.

¹⁴⁰⁷ Az egyházi igazságszolgáltatásból származnak a kirekesztő büntetések, mint például a száműzés. A 17–18. századra pedig meghatározó lett a börtön intézménye. *Tóth G.* 2002. 339. o. A kicsapás a polgári büntetés egy formája, tulajdonképpen a száműzés becsületfosztással súlyosított formája volt. Azokat büntették ilyen formán, akiket közmegegyezően viselkedésük okán nem tartották méltónak arra, hogy a közösség, a város lakosságának a tagja legyen. A kicsapás során a város kapujáig kísérték, útközben a hóhér vesszőnyalábokkal vagy korbáccsal kíméletlenül csapdosta. Az ilyen büntetés lényeges része volt, hogy a hóhér végezze el a büntetést, mert ezzel érték el a meggyalázást, megbecstelenítést. *Tolnai* 2015. 93. o.

¹⁴⁰⁸ A kora újkori börtönök állapotára lásd: *Mezey* 2018. 96. o.

¹⁴⁰⁹ *Pandula* 1989. 23–24. o.; *Kállay* 1986b. 336–337. o.

vármegyék székházait a tömlöcökkel egységben képzelte el „a gonosztevők s foglyaik őrzése és a végrehajtások eszközlése végett”.¹⁴¹⁰ A börtönviszonyok rendezésére, az őrzés és a rabdolgoztatás szabályozásának lehetőségét teremtette meg a Mária Terézia által elrendelt székházépítési program, mely egy sor új építésű tömlöcöt hozott létre. Létesítésükkor át kellett gondolni a tömlöcrendet, a törvényhatóság és a börtön fizikai, valamint peres eljáráshoz igazodó viszonyát (szóbeliség, közvetlenség és nyilvánosság elvének figyelembe vételét), az őrzésszervezést. A tömlöc és a vármegyeház fizikai közelsége (egysége) további, a közegészséget érintő szempontokat is felvetett: egészségügyi felügyelet (járványok, fertőző betegségek megelőzése, illetve orvoslása), tisztaságról való gondoskodás (szagviszonyok), továbbá át kellett gondolni az őrzésbiztonság kérdését is (zendülések, kitörések megelőzése, esetleges kezelése).¹⁴¹¹

A tartózkodási hely szabad megválasztásának jogát abban az esetben korlátozták, ha az elkövető tartózkodási helye és a bűncselekmény elkövetése között szoros összefüggés állt fenn. Ilyenkor a kiutasítás, a kitiltás vagy a száműzés elrendelése az ismételt bűncselekmény elkövetését igyekezett megelőzni, rendszerint azzal a kitételrel, hogy amennyiben visszatér, nem kerülheti el a súlyos büntetést.¹⁴¹² A korszakra jellemző, hogy a testi fenyegetés és a közösségből kizárás gyakran együtt alkalmazott büntetési forma volt. Néhány esetben, főként a városi bíróságok által meghozott kiutasító ítélet mellett rendelkeztek arról is, hogy a bűnös házáat lerombolják, ezzel megakadályozva a településre való visszatérését.¹⁴¹³ Így a száműzéssel a bűnös a koldusok sorsára jutott.¹⁴¹⁴ A büntetések végrehajtására mindig nyilvánosan került sor, így a szemlélődők is részesei lettek annak. A nyilvánosság előtt végrehajtott ítéletek egyrészt elrettentő hatással bírtak, másrészt bizonyította a bámészkodók előtt a büntetés kellő megalapozottságát.¹⁴¹⁵

Bizonyos esetekben kezességvállalás, reverzális adása mellett a bűnöst szabadon bocsáthatták. Ez akkor érvényesült, ha a mágikus tevékenység elkövetését rábizonyították a vádlottra, de csak feltételes ítélet született. Kezességvállalás esetében a közösségre, reverzális adásának alkalmával a házastársra vagy rokonra bízták a bűnös sorsát. A vádlott nyilatkozatot adott arról, hogy felhagy korábbi tevékenységével, azzal a kikötéssel, hogy amint újabb bizonyítékot találnának, vízpróba elé állítják, vagy hóhér kezére adják.¹⁴¹⁶ A vádlottért pénzbüntetés fejében kezességet vállaltak vagy tisztító eskü (iuramentum

¹⁴¹⁰ 1723. évi LXXIII. törvénycikk annak a helynek a földesurak birtokain leendő átengedéséről, a hol Tolna és más hasonló állapotban levő megyék törvényszékeiket tartásák, hivatalos irataikat őrizték s a törvényhatósági hatalmat gyakorolják.

¹⁴¹¹ Mezey 2018. 355–359. o.

¹⁴¹² Kállay 1986b. 337. o.

¹⁴¹³ Csengeri Istvánné Bodrogyózi Kata 1729. Vö. *Komáromy* 1910. 423–426. o.

¹⁴¹⁴ Tóth G. 2020. 366. o.

¹⁴¹⁵ *Dülmen* 1990. 9, 110–126. o., *Kállay* 1986b. 335. o.

¹⁴¹⁶ Lásd Sós Pálné és Mocsirán Györgyné esetét a disszertáció 5. fejezetében!

purgationis)¹⁴¹⁷ letételével felmentették.¹⁴¹⁸ Az enyhébb ítéletek közé tartozott a pénzbüntetés kiszabása, ez akkor történt, ha a mágikus tevékenységet nem tudták kellően bizonyítani, vagy az a közösség szempontjából nem jelentetett veszélyt (pl. pénznézés).¹⁴¹⁹

Amennyiben az eljárás alá vont személyt büntetlennek találták, az illetőt szabadon engedték kezeslevél vagy egy meghatározott pénzüsszeg kifizetése után.¹⁴²⁰ Volt olyan eset is, amikor a boszorkányság vádjával perbe fogott nő esetében az a határozat született, hogy felmentik, ha tisztázni tudja magát, de ellenkező esetben máglyára vetik.¹⁴²¹ Uralkodói kegyelem¹⁴²² gyakorlására is volt példa, ekkor a még zajló peres ügyeket felfüggesztették és lezárták a bírói döntés érvényesítése nélkül.¹⁴²³

A boszorkányság mellett megjelenő mellékvádak közül a paráznság (stuprum)¹⁴²⁴ általában a házasságtörésnél (adulterium) kisebb bűnnek számított,¹⁴²⁵ a büntetési tétel súlyosságát meghatározta az elkövetés módja (kivel és mióta folytatták a paráználkodást). Az egyértelműen bizonyítható házasságtörést Szabolcs vármegyében a 18. század első felében halálbüntetéssel sújtották. Szoboszlay György mutatott rá arra, hogy Kállay István megállapítása, miszerint a 17. század végétől a házasságtörést testi fenyítéssel vagy pénzbüntetéssel büntették, Szabolcs vármegye esetében nem alkalmazható. A házasságtörőkre fővétele várt, kivételt képezett az, ha egyéb bűncselekményt is elkövetett az illető. A vármegyében a női vádlottak aránya jelentősen nagyobb volt, ennek ellenére főleg a század első felében több férfit is halálraítéltek bizonyított házasságtörése okán. A paráznságot rendszerint testi fenyítéssel vagy pénzbüntetéssel¹⁴²⁶ szankcionálták, emellett elterjedt a bírák általi megintés és az eklézsiakövetés.¹⁴²⁷ Debrecenben és a hajdú várakban a súlyos bűnnek számító paráználkodást a 17. század végéig pallossal büntették, de a 17–18.

¹⁴¹⁷ Az *accusatorius per* formális bizonyítási eszköze, a tisztító eskü fennmaradt a nyomozó perben is. Ezt azonban kizárólag a bíróság ítéelhette meg a vádlott részére. Balogh E. 2004. 2. o. Tisztító eskü tételével a vádlott a bizonyítékok teljes hiányában magát a büntett vádja alól feloldozta. Az eskü odaítélése akkor érvényesült, ha a hitszegés esélye nem állt fenn. Szlemenics 1872. 250. o.

¹⁴¹⁸ Jó példa erre a Bihar vármegyei Tóth Jánosné Gellén Ilona, 1715. (Komáromy 1910. 268–270. o.; Bessenyei I. k. 136–138. o.)

¹⁴¹⁹ Tóth G. 2020. 186. o.

¹⁴²⁰ KKP. II. k. 674–676. o.

¹⁴²¹ Kristály Kata 1719. Vö. Komáromy 1910. 283. o.

¹⁴²² Lévainé (korábban Tánzos Istvánné) nagybányai asszony ügye 1736 és 1741 között húzódott. 1737-ben a Helytartótanács Szatmáron és Nagybányán pótlólagos vizsgálatokat kért. Az asszony végül kegyelmet kapott, erről 1741 márciusában a Helytartótanács tájékoztatta Szatmár városi tanácsát.

¹⁴²³ Tóth G. 2020. 279–284. o.

¹⁴²⁴ A nemi (erkölcsi) jellegű bűncselekmények gyűjtőfogalmaként használt paráznság minden olyan magatartásformát magában foglalt, mely az egyház által nem elfogadott, a keresztény erkölccsel össze nem egyeztethető nemi érintkezési forma volt. Tóth J. 2007. 4. o.

¹⁴²⁵ Bódiné Beleznai 2002. 235–236. o.

¹⁴²⁶ A *Praxis Criminalis* 81. cikkelye paráznságért testi fenyítést vagy pénzbüntetést írt kiszabandó büntetésként.

¹⁴²⁷ Szoboszlay 2010. 53–79. o.

század fordulóján általában száműzetéssel vagy a megszegyenítő nyakkalodázással büntették a paráznákat.¹⁴²⁸

A leggyakrabban előforduló bűncselekményeket, mint a rablás (*praedocinium*) vagy a lopás (*furtum*) az úriszékeken a gyilkossággal együtt akasztással és lefejezéssel büntették. Míg a 17. században egy tehén ellopásáért akasztófa járt, a 18. századra ez botozásra, pálcázásra és kártérítés megfizetésére enyhült, csak halmazati bűncselekmény esetén szabtak ki akasztást büntetésül.¹⁴²⁹

A megbotránkoztató életmód és természet az egyes büntetések kiszabásánál súlyosbító körülménynek számított ugyanúgy, mint a korábbi rabság, végre nem hajtott halálbüntetés is. Másokat megbotránkoztató életmódot (veszekedés, részegeskedés) testi fenytést, általában botozást szabott ki büntetésül az úriszék. Ennek mértéke eltérően alakult, melyet a bűn súlya és a térség gyakorlata határozott meg. Ugyanakkor a részegség akár csak a városi gyakorlatban, enyhítette a büntetés súlyát. Hozzá kell tennünk, hogy ez nem minden úriszék esetében érvényesült, volt, ahol a részegség súlyosbító körülménynek számított.¹⁴³⁰

A büntetés kiszabásánál figyelembe vették az előéletet, az életkort, a vagyoni helyzetet, az életmódot, az esetleges korábbi büntetéseket, valamint az elkövetés beismerését és a megbánását.¹⁴³¹ Súlyosbító ítéletet mondott ki az úriszék halmazat (*cumulata delicta*) esetén. Ez lehetett csavargás és lopás, amiért külön-külön csak pálcával járt volna, a kettő együtt azonban fővételt vont maga után.¹⁴³²

Mielőtt rátérnénk témánk szűkebb területére, nézzük meg először a Magyar Királyság és Erdély területén a mágikus tevékenységgel (boszorkányság, varázslás, jóslás) gyanúsítottokról rendelkezésre álló adatainkat! Tóth G. Péter számításai szerint számuk 1740 és 1780 között 802 főre tehető, ebből 250 ismeretlen ítélet (31,17%), 331 felmentés (41,27%), 123 feltételes (15,34%), 98 halálos ítélet (12,22%) született.¹⁴³³ Az ítéletek meghatározására Klaniczay Gábor 1993-as tanulmányában négy kategóriát (halál, kisebb büntetés, felmentés, ismeretlen ítélet) hozott létre,¹⁴³⁴ közülük három az ismert ítéleteket foglalja magában. Országos viszonylatban az 1700-tól 1783-ig terjedő időszakban a boszorkányperek kimenetele az alábbiak szerint alakult: halálbüntetés 284 fő, kisebb büntetés 168 fő, felmentés 183 fő, ismeretlen ítélet 183 fő.¹⁴³⁵ Szabolcs vármegyében a vizsgált időszakban 70 perről áll rendelkezésre forrás,¹⁴³⁶ az iratok arról árulkodnak, hogy

¹⁴²⁸ M. Antalóczy 2000. 101–119. o.

¹⁴²⁹ M. Antalóczy 2001. 167. o.

¹⁴³⁰ Kállay 1985. 293. o.

¹⁴³¹ Kállay 1986b. 336. o.

¹⁴³² Kállay 1986b. 336. o.

¹⁴³³ Adatok Tóth G. 2020. 667–668. o. alapján.

¹⁴³⁴ Vö. Klaniczay 1993. 222. o.

¹⁴³⁵ Klaniczay Gábor számításait Lengyel Tünde elfogadta és átvette 2013-as tanulmányában. Lengyel 2013. 140. o.

¹⁴³⁶ Lásd a 2. táblázatot a 183. oldalon!

összesen 97 személyt fogtak perbe. Özvegy Sándor Simonné Tóth Ilona ügyében a meghallgatott tanúk semmit sem tudtak az asszony boszorkányságáról, így elhalasztó ítélet született. 22 esetben mentették fel, bocsátották szabadon a vádlottat, 24-nél nem ismert az ítélet. Kisebb büntetést 12 főre szabtak ki, míg halálbüntetésre 29 alkalommal ítélték a vádlottakat. Szatmár vármegye esetében felmentés két alkalommal történt, 42 ügy ismeretlen végkimenetelű. Kisebb büntetést 19-en kaptak, halálbüntetést pedig hússzor hozott a bíróság. A Bereg vármegyei iratok alapján elmondható, hogy hét halálbüntetés született, 11 személynél pedig nem ismert az ügy további kimenetele. Összevetve Tóth G. Péter eredményeit és saját kutatási adatainkat, megállapítható, hogy a Klaniczay Gábor által közölt országos adatokhoz képest az egyes ítélettípusoknál az eltérés jelentős, lényegesen több a fent közölt tanulmányban szereplő számadatoknál. Véleményünk szerint az eltérések az utóbbi közel három évtized feltáró munkájának eredményeiből adódnak.

Az általunk vizsgált periratokból az ismert ítélettípusokat tovább bonthatjuk a fenti kategóriákon belül. A más büntetéssel párosítva kiszabott ítéleteknél az érintett személy minden ítélettípusnál feltüntetésre került. Az előfordult ítélettípusokat és eloszlásukat grafikonon ábrázoltuk. (Lásd alább!) A grafikonról leolvasható, hogy Szabolcs vármegyében 22 esetben mentették fel, bocsátották szabadon a vádlottat, ugyanakkor tisztító esküre, pénzbüntetésre vagy kezességen kiváltásra nem volt példa. Nyolc személy testi fenyegetésben részesült. Gönczi Erzsébetet 35 pálcaütésre, László Gergelyné Gyulay Erzsébetet 50 ütésre, Szabó Györgyné Oláh Annát és Kurta Györgyné Sándor Borbálát 50-50 korbácsütésre, Puskás Jánosné Bata Juditot 30 korbácsütésre ítélték. Hárman, Kardos Istvánné Szarka Erzsébet, Putypuloczky Zsófia és özvegy Taraczky Jánosné büntetése a testi fenyegetés mellett a kiűzés volt. Rajtuk kívül Istenatta Lelkű Juditot üzték ki a vármegye területéről. Öt vádlottat tortúrára küldtek, rajtuk kívül további 18 embernek kellett kiállnia a kínvallatást, őket a tortúrát követően vagy felmentették, vagy megégetésre ítélték. 29 esetben halálbüntetést szabott ki a bíróság; ebből két kivételtől eltekintve (Krucsay Jánosné Tolvay Borbála és Szűcs Györgyné Lombar Zsuzsanna lefejezése) mind máglyára vetés volt. 24 esetben nem ismerjük a végkifejletet. A Szabolcsból ismert ítéletek alapján a vádlottak 29,89%-ára halálbüntetést szabtak ki, 22,68%-át pedig felmentették.

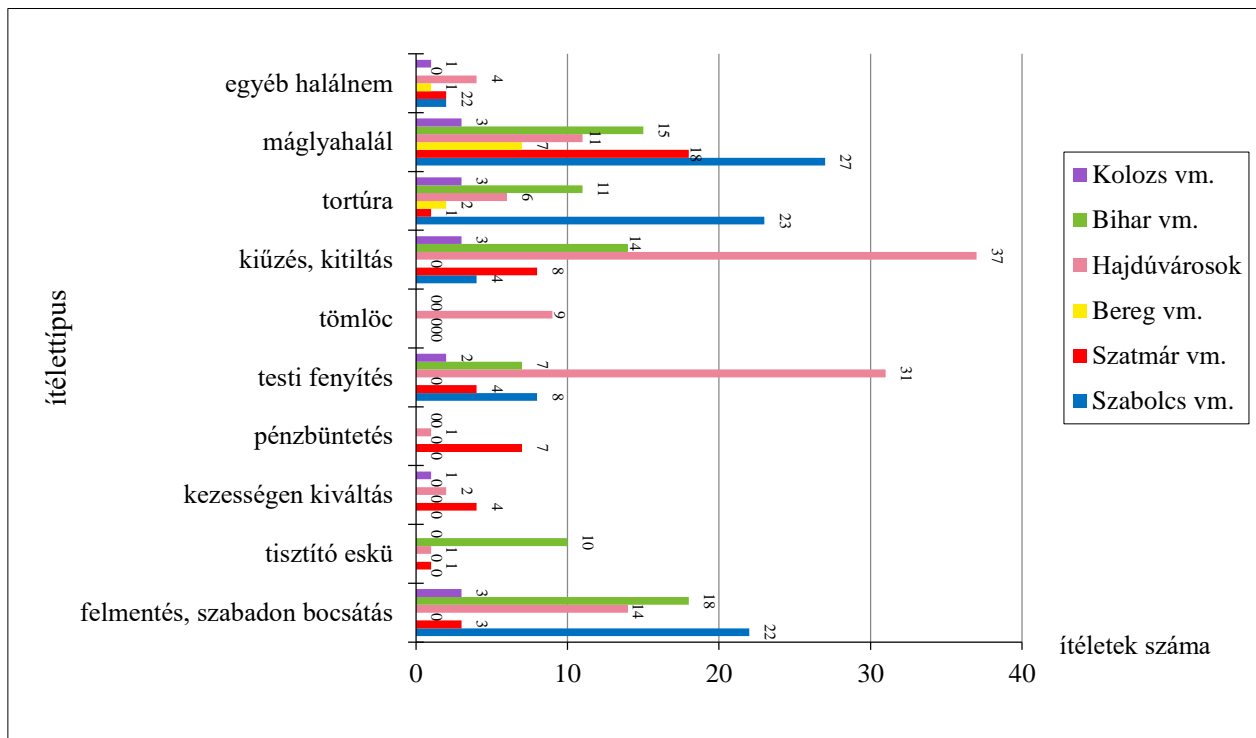
Szatmár vármegyében a 85 vádlott közül 37 esetében ismert az ítélet. A vádlottak 23,53%-ának halálbüntetést ítélték meg, ebből a máglyahalál 18, míg az egyéb halálnem (lefejezés, akasztás) kettő. Lefejezés büntetést Deák Mihályné Berkeszi Sárának szabták ki, akasztást Veres Mártonnéra mérték ki. Testi fenyegetést négyen kaptak, a legsúlyosabb ezek közül a Hegedűs Mártoné volt, akit csonkítással, nyelve kivágásával büntettek. Rajta kívül Balás Istókot deresre fektették és megbotozták, valamint reverzális adására kötelezték, Nagy Jánosné Csiszár Ilonára palcázást szabtak ki büntetésül és kiűzték, Váczi Istvánné Székely

Kata feje fölött megforgatták a pallost és számúzték. Emellett Gyarmati Kata ítéletében szerepelt még kiűzés. Szappanos Mártont a másokat megbotránkoztató viselkedése miatt utasították Nagybánya város határain kívülre. Pénzbüntetésben heten részesültek,¹⁴³⁷ Petrucz Mihálynét tisztító esküre kötelezték, illetve kezességen kiváltásra négy alkalommal volt példa: Szathmáriné, Sáriné, Mocsirán Györgyné és a már említett Balás Istók esetében. Felmentés két alkalommal történt, Tánczos Istvánné pedig Bécsből kegyelmet kapott.

Bereg vármegyét illetően a 11 különböző perben 20 ember volt érintett. Nyolc ítéletet ismerünk, ebből egy személyt tortúrára küldtek, egy főnél lefejezést követő elégetést kért a bíróság, hat esetben pedig máglyára küldték a vádlottakat, egyiküknél előtte kínvallatást rendeltek el.

Mindhárom vármegyében az ismeretlen kimenetelű pereknél vélhetően vagy le sem folytatták a pert, vagy nem született semmilyen döntés. Értékelve a három vármegyére vonatkozó adatokat megállapítható, hogy az ítéletek jellegében és arányában eltérés figyelhető meg. Szatmár vármegyében a megszületett ítéletek nagyobb változatosságot mutatnak, a diagramon feltüntetett kategóriák szinte mindegyikére találunk példát. A vádlottak negyedére halálbüntetést szabtak ki, az enyhébb ítéletek közül a pénzbüntetés és a kitiltás közel azonos számban fordultak elő. Szabolcs vármegyében a halálos ítéletek és felmentések száma közel azonos, a tortúrára küldött személyek legnagyobb részére a kínvallatást követően máglyahalál várt (23-ból 17 fő). A három vármegyében összesen 56 főre szabtak ki halálbüntetést (az összes vádlott 27,72%-ára), 35-en kaptak enyhébb büntetést (17,33%), 25 fő került felmentésre vagy bocsátották szabadon (12,38%), 84 személy esetében nem ismert az ítélet.

¹⁴³⁷ Désiné, Dóka Istvánné, Kegyes Istvánné, Pap Istvánné, Pap Mihályné és Sós Pálné (1715), Bagaméri Istvánné Pongrácz Judit (1731–33).

3. ábra Az ítéletek típusai és vármegyénkénti száma (1700–1783)

A Bihar vármegyei¹⁴³⁸ vádlottak (127 fő) 53,54%-nál, azaz 68 fő esetében ismert az ítélet. Ebből a halálos ítéletek aránya 22,06%-ot, azaz 15 főt tesz ki. A kivégzési formák közül minden esetben megégetés, tehát máglyahalál olvasható az ítéletekben. Ritkán tértek el a kivégzési e fajtájától. A vádlottak többsége a bizonyítás elégtelenségének köszönhetően került el a kivégzést. A halálos ítéletek mellett gyakrabban fordult elő, hogy boszorkányság, varázslás elkövetése miatt kiűzték, kiverték az illetőt.¹⁴³⁹ A vármegye vagy település területéről való kiűzéssel 14 vádlottak büntettek, arányuk 11,02%. 28-an kaptak felmentő ítéletet, ez az ismert ítéletek 41,47%-át jelenti.

A hajdúvárosokban a 118 megvádolt személyből 15-re (12,71%) szabtak ki halálbüntetést, melyből 11 máglyára vetés, 3 esetben fővételt követő máglyára vetés, 1 alkalommal pedig fővétel volt. A vádlottak közül 14 főt (11,86%) mentettek fel, vagy engedtek szabadon. Tisztító eskü letételére és kártérítés fizetésére egy-egy személyt köteleztek, ketten kezességgel szabadultak. 37 személyt, azaz a vádlottak 31,36%-át kiűzték, kitiltották a városból. A kitiltáshoz legtöbbször a testi fenyítés valamely formáját is alkalmazták. Szigorúan léptek fel az erkölcstelenségekkel szemben és többnyire elrettentő büntetéseket szabtak ki. A vádlottak 26,27%-a, tehát 31 fő részesült testi fenyítés

¹⁴³⁸ A 18. század elejétől az egyes évtizedekben a vádlottak évenkénti átlaga megközelítette a kettőt: 1700-ban, ezen kívül 1701 és 1710, valamint 1731 és 1740 között. Ennél magasabb átlagot a vármegyében 1711 és 1720 közötti években mutatnak a dokumentumok: 5,2-es, a rá következő évtizedben pedig 5,5-ös évi átlagot. Vö. Kristóf 1998. 47–48. o.

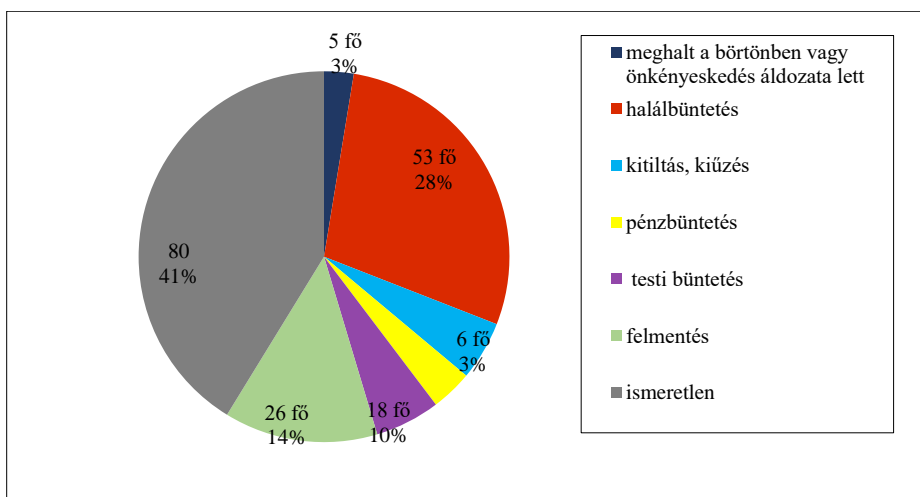
¹⁴³⁹ Papp R. 2021. 220, 226. o.

büntetésében, mely vesszőzés, pálcázás, korbácsütés volt. A testi fenyítéshez társulhatott egyéb megszégyenítő büntetés is, például a nyakvasba tétel.¹⁴⁴⁰

Kolozs vármegye területén a 15 boszorkánysággal megvádolt személy közül hárman kerültek felmentésre, szabadon bocsátásra. Ezen kívül kezességen kiváltásra egy példát találtunk, mely a per idejére vonatkozott. Testi fenyítést ketten kaptak büntetésül (13%), ez pálcázást, illetve korbácsolást jelentett. Három főt üztek ki a településről (20%), egyikük megbélyegzésre került. Négy halálos ítélet született (26,67%), három kínzás utáni máglyára vetést, egy pedig lefejezést követő megégetést írt elő. Egy 1723-as pert formahiba miatt elutasítottak,¹⁴⁴¹ két esetben pedig ismeretlen az ügy kimenetele.

A kapott adatokat a kontroll területek adataival egybevetve elmondható, hogy a Bihar vármegye területén a század második évtizedében (1710-es évek) alkalmazott tisztító esküre egyetlen esetet leszámítva nem találtunk példát Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyében. A hajdúvárosokban leggyakrabban (és leginkább az 1740-es 1750-es években) alkalmazott testi fenyítés és kiűzés az általunk vizsgált három vármegye területén kevésbé volt jellemző. Lényeges eltérés mutatkozik a Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyében, valamint a kontroll területeken összesen meghozott halálos ítéletek számában. Előbbi három vármegyében a vizsgált időszakban összesen 57 személy ellen született halálos ítélet, a kontroll területeken kicsit több, mint fele annyiszor, 34 alkalommal szabtak ki ilyen súlyos ítéletet.

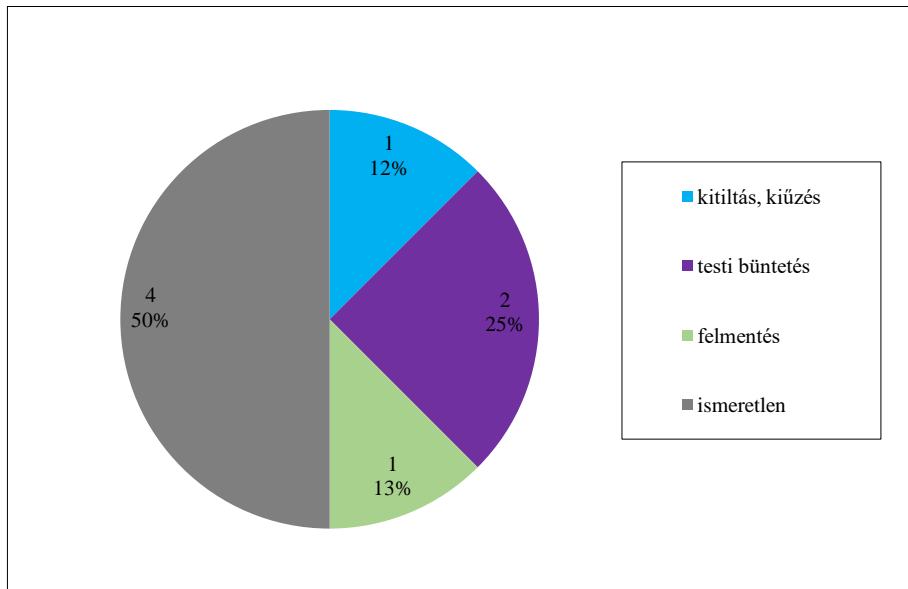
A Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyében boszorkánysággal vádolt személyekre kiszabott ítéletek arányát nemenkénti bontásban az alábbi diagramokkal lehet szemléltetni. Hasonlóan az előző ábrához, itt is a más büntetéssel párosítva kiszabott ítéleteknél az érintett személy minden ítélettypusnál feltüntetésre került.

4. ábra A boszorkánysággal vádolt nőkre kiszabott ítéletek aránya Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyében 1700–1783 között

¹⁴⁴⁰ Az erkölcs ellen vétőket a többség számára elrettentő módon büntették meg, például a nyakvasba, kalodába állítással. Papp R. 2021. 166. o. Erre példa: Mózes Jánosné Nagy Anna (1741) *Bessenyei I. k.* 433–434. o. és Szakolyi Mihályné Oláh Mária (1741) *Bessenyei I. k.* 434–435. o.

¹⁴⁴¹ Bács Nikulájné Marcsinka Flóra (1723) *Komáromy* 1910. 300–301. o.

5. ábra *A boszorkánysággal vádolt férfiakra kiszabott ítéletek aránya Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyében 1700–1783 között*

A három vármegyében 194 női vádlottat ismerünk, ők a vádlottak 96%-át ők adták. A nőknél 80 esetben ismeretlen az ítélet, vélhetően nem is jutott el az ügyük az ítélet meghozataláig. 26 nőt felmentettek vagy szabadon engedtek, 11 esetben testi büntetést, 7 alkalommal pénzbüntetést szabtak ki rájuk. 10 személyt kitiltottak, kiűztek a település vagy a vármegye területéről. Négyen váltak önkényeskedés áldozatává, Oláh Istvánné Fürjész Ilona pedig meghalt a börtönben az ítélet meghozatala előtt. 55 főt pedig halálbüntetéssel sújtottak. Összesen 8 férfi vádlott neve merült fel a három vármegye pereiben, a vádlottak 4%-át kiteve. Négy esetben az ítélet ismeretlen, a fennmaradó négy férfi egyikére kitiltás, kettejükre testi büntetés várt, Vajas Mártont szigorúbb testi büntetésben részesítették. Egy esetben született felmentő ítélet. A férfiak esetében nem volt példa halálbüntetés kiszabására és nem lettek önkényeskedés áldozatai sem. Mivel a női vádlottak aránya 96%-os, értelemszerűen a meghozott ítéletek tekintetében minden típusánál feléjük billent a mérleg nyelve. A halálos ítéletek meghozatala 100%-ban a nőket érintette. Az összes kitiltást és száműzést nézve 90,9%-ban nőkre szabták ki azokat, míg az összes testi büntetést és pénzbüntetést tekintve az arányok 84,6% és 100%. A felmentések 96,3%-a vonatkozott a nőkre. Fontos kihangsúlyozni, hogy a jegyzőkönyvek hiányosságai miatt a legtöbb esetben nehéz megállapítani, hogy valóban megtörtént-e az ítéletek végrehajtása vagy sem.

Összegzés

A ránk maradt törvénykezési források arról tanúskodnak, hogy Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyében a bíraskodás szigorúnak volt mondható, az ismert ítéletek alapján a vádlottak negyedére szabtak ki halálbüntetést. Szabolcs vármegyében még az 1750-es években is több esetben hoztak halált elrendelő ítéletet. Szatmár vármegyében pedig 1762-ben történt meg

az utolsó boszorkánysággal vádolt személy kivégzése. Ugyanakkor elmondható, hogy Szabolcs vármegyében az 1750-es évektől megfigyelhető a testi fenytés gyakoribb kiszabásának gyakorlata, a halálbüntetést fokozatosan felváltó fizikai büntetések, a különböző számú bot, pálcá- és korbácsütések formájában kerültek elrendelésre. Szabolcs vármegye ítélkezési szokásairól sokat elárul az a tény, hogy az általunk vizsgált ügyiratok egyikében sem szerepelt reverzális melletti szabadon bocsátás, vagy a vádlott esküvel való igazolása. A három vármegye vádlottjainak közel felénél nem ismert az ügy végkimenetele és az ítélet sem. A kitiltás és kiűzés, mint büntetés eszközével jellemzően a nagybányai hatóság élt leggyakrabban, ugyanez mondható el a pénzbeli büntetések kiszabásáról is.

A debreceni és Bihar vármegyei bíraskodást a korszakban a kettősség jellemezte, egyre jobban megmutatkozott a törekvés a szakszerű törvénykezésre, ugyanakkor a kirótt büntetésekkel továbbra is az elrettentés és a megszegyenítés volt a fő cél,¹⁴⁴² mutatja ezt a testi büntetések kiszabásának magas száma. Mint láthattuk, ez a kettősség még a század közepén is fennállt. Áttekintve az ítéleteket, látható bennük a nevelési szándék is, ugyanis találoztunk több olyan feljegyzéssel, melyben az elkövetőnek megkegyelmeztek saját maga vagy mások által írt kegyelmi kérvények hatására.

A boszorkányüldözések ugyan valamelyest hanyatlani kezdtek a 18. század közepén, jelentős mértékű csökkenés mindaddig nem történt, amíg Mária Terézia 1756-ot követő rendeleteivel közbe nem avatkozott. Gerard van Swieten¹⁴⁴³ vámpír-és boszorkányhit ellen folytatott felvilágosító tevékenységével szorgalmazta és támogatta az uralkodói közbelépést az ilyen tárgyú bírósági eljárásokba. 1758 augusztusában memoárt intézett Mária Teréziához, melyben magát az uralkodónőt kérte egy szlavóniai asszony elleni per felülvizsgálatára. Van Swieten érvei szerint a vádak képtelenségeken alapultak, és azt tanácsolta, hogy más országok példáját követve, a boszorkányvádakon alapuló bírósági eljárásokat szüntessék be.¹⁴⁴⁴ Első lépésként a királyi tábla felmentésre módosította néhány helyi törvényhatóság által boszorkányság ügyében meghozott ítéletét, ezt követően 1768-ban már királyi rendelet tiltotta meg a helyi és megyei törvényhatóságoknak, hogy boszorkányság miatt halálos ítéletet hozzanak.¹⁴⁴⁵ A központi hatalom intézkedései az 1770-es években féket vetettek a boszorkányüldözéseknek, de azok a jogszabályok nem kerültek hatályon kívülre, amelyek megtiltották volna ezeknek a peres eljárásoknak a megindítását és lefolytatását.¹⁴⁴⁶ Nem jelentette a boszorkányüldözés teljes körű és tényleges megszűnését Magyarországon annál is inkább, mivel az uralkodói rendeleteket néhány vármegye jogaik

¹⁴⁴² Papp R. 2021. 283. o.

¹⁴⁴³ Gerard van Swieten (1700–1772) Mária Terézia felvilágosult szellemű udvari orvosa.

¹⁴⁴⁴ Klaniczay 1985. 44. o.

¹⁴⁴⁵ Klaniczay 1990b. 235. o.; Klaniczay 1990c. 299–324. o.; Tóth G. 2014.

¹⁴⁴⁶ Kiss 2000. 23. o.

csorbításaként értelmezte és ellenállt azok fogatosításával szemben.¹⁴⁴⁷ Így még 1770 és 1790 között is indítottak boszorkánypereket, ahogy láthattuk azt Szabolcs vármegye esetében is. A 18. században a boszorkányság bűncselekményi minősítésében szemléletbeli változások következtek be, ezek végső soron kizárták a büntethetőségét is. Ezzel szemben megmaradt a büntethetőség a paráznaság és minősített eseteinél (pl. vérfertőzés, erőszakos nemi közösülés, szodómia), ezeknél a vádtípusoknál a büntetések megállapításában történtek módosulások.¹⁴⁴⁸

¹⁴⁴⁷ *Klaniczay* 1985. 56–57. o.

¹⁴⁴⁸ *Kiss* 1998. 24. o.; *Kállay* 1985. 218–223. o.

A PERSZÖVEGEKBŐL KIRAJZOLÓDÓ EGYEDI VONÁSOK

FARKASÍN ÉGETÉS/GYÚJTÁS¹⁴⁴⁹

A magyarországi boszorkányperek között számos olyan eset fordult elő, ahol a boszorkányság vádja mellett egyéb más bűntettek is felmerültek. Többek között ilyen volt a vagyon elleni bűncselekmény, melyről beszámoltak a sértettek, és a további kihallgatott tanúk szintén megerősítették ezeket vallomásaikban. Az alábbiakban olyan eseteket mutatunk be, ahol a boszorkánывád alá esett személyektől loptak el valamit, vagy a tolvaj megtalálásában segédkezve mágikus cselekményt hajtottak végre.

Számos vallatási jegyzőkönyv tanúskodik arról, hogy a rablást, lopást vagy egyéb bűncselekményt elkövetők különböző mágikus eszközöket¹⁴⁵⁰ használtak, praktikákat alkalmaztak¹⁴⁵¹ annak érdekében, hogy elkerüljék a börtönbe jutást, a bírósági eljárást, illetve elősegítsék a börtönből való szabadulást.¹⁴⁵² Természetesen a tolvaj felkutatására és az ellopott tulajdon mihamarabbi előkerítésére a károsultak is gyakran fordultak a mágiához. Európa-szerte különböző praktikákat és mágikus cselekedeteket¹⁴⁵³ alkalmaztak a lopás megakadályozására, az eltulajdonított tárgyak visszaszerzésére, valamint a tolvaj kilétének megismerése és kézre kerítése érdekében. A legegyszerűbb eljárásnak a különböző jelek rajzolása és varázsló feliratok készítése bizonyult. Ezek legtöbbször a haszonállatok védelmét szolgálták. Ha azonban ezt a védelmi eljárást hatástalannak gondolták, egyéb módszerekkel kellett élni az ellopott tulajdonok helyének megtalálásához. Az egyik ilyen rítushoz például halott ember sípcsontjára volt szükség, melyet éjjel az ajtó küszöbére kellett helyezni és egy gyertyát a csonttal megegyező hosszúságúra vágva, ima kíséretében kimondani, hogy az elvesztett javakat újra meg fogja találni.¹⁴⁵⁴

¹⁴⁴⁹ A témáról írt előtanulmány: *Kocsis* 2022.

¹⁴⁵⁰ Ide sorolhatók az amulettek, a különböző varázsszerekkel megtömött zacskók, vagy az egészen bizarr „eszközök”, mint például kivégzett emberek testrészei, vagy hallottól származó ruhadarabok. Utóbbiak a leghatékonyabb törvény elleni védekezésnek minősültek a kora újkori Magyarországon is. Vö. *Tóth G.* 2008a. 247–249, 264. o.

¹⁴⁵¹ Egy Szabolcs vármegyei boszorkánypere tanúvallomásában olvasható az alábbi törvény ellen védelmet nyújtó praktika: „együl-mástul hallotta, hogy ha egy esztendő vességét tanálna [találna] ez ember, és azzal ez olyatén kígyót mely s. v. békát eszik, széjjelhajtana, használna ez olyan embernek, akit törvénybe idéznek. Mert ha azt magával a törvénybe elvinné, se törvény nem ártana nekie.” (MNL SzSzBvM, IV. A. 1. b. Fasc. 62. №. 503. 1761, Száltsik Mariann, Sántha Ferencné) A korszakban úgy tartották, ha sírhalmokról összehordott földet hintenek a bírák elé, vagy saját magukra, azzal megakadályozzák az ügy felgöngyölítését. Vö. *Balogh* 2003. 167. o.; *Schram* II. k. 242, 426–427. o.

¹⁴⁵² Uo.

¹⁴⁵³ Pócs Éva tanulmányában a mágikus cselekményekről azt írta, hogy ezek nem mindegyike valódi mágikus cselekmény. Csak azokat az eseteket lehet annak tekinteni, amikor egy eljárást a mágia hagyományos eszközkészletét felhasználva tudatosan, egy cél érdekében és nem a mindennapi cselekmények kísérőjeként hajtanak végre. Vö. *Pócs* 1979a. 62. o.

¹⁴⁵⁴ Tolvaj boszorkány. Múlt-kor Történelmi Magazin, 2018/ősz. <https://mult-kor.hu/ezekkel-a-boszorkanypraktikkal-lehetett-megtalalni-a-tolvajokat-a-kzepekorban-20180912?fbrkMR=desktop>

Használtak különböző varázsigéket is a bűnelkövetők azonosítására, illetve alkalmaztak kavicsokat is a szertartások során. Ehhez először a gyanúsított személy vagy személyek nevét kellett feljegyezni, majd egy vízfolyás közelében annyit kavicsot kellett felvenni, ahány név felírásra került. A kavicsokat ezután tűzben fel kellett hevíteni, majd az izzó köveket napnyugta után egy olyan küszöb alá kellett elásni, ahol leginkább este keltek át az emberek. Három nap múlva a kavicsokat kiásva, egy friss vízzel megtöltött tál alá helyezve, egy meghatározott varázsigét kellett elmondani.¹⁴⁵⁵

A magyarországi boszorkányperes iratok vizsgálatakor a tanúvallomásokban több alkalommal talákoztunk ezekhez hasonló mágikus eljárással: ez a farkasín vetés vagy égetés. Felmerül a kérdés, hogy miért éppen a farkas inát használták? A zsákmányával menekülő farkas a rablás¹⁴⁵⁶ attribútuma. A zsidó és keresztény hagyományban elsősorban a gonosz, a rossz; a népmesékben az erőszak, valamint az ártó hatalom megtestesítője. A néphitben a boszorkányság, a rosszindulatú varázslás is hozzá kötődött.¹⁴⁵⁷

A farkasín gyűjtés vagy égetés minden bizonnyal keleti eredetű varázsló cselekedet. A legkorábbi feljegyzés, amit ezzel kapcsolatban találtunk, egy 1903-as német nyelvű tanulmányban¹⁴⁵⁸ olvasható. A szerző, August Loewenstimm e munkájában leírta, hogy a szibériai tatárok a tolvajlással gyanúsított embert azzal fenyegették meg, hogy farkas inat égetnek. Ha az illető ártatlan, az eljárás nem árthat neki. Viszont, ha bűnös, lábában összehúzódnak az inak.¹⁴⁵⁹ Magyarországon első alkalommal Tagán Galimdsán (189?–1947) etnográfus említi a farkas inak gyűjtését, égetését 1936-os cikkében.¹⁴⁶⁰ E szerint a baskírok gyűjtötték a farkasok Achilles-inát, amelyet ló és egyéb tolvajlásnál rontó, kuruzsló asszonyok elégettek abból a célból, hogy az ínhöz hasonlóan a tolvaj ínjai is összezsugorodjanak, így annak nyomára bukkanjanak. Ahogy a cikk szerzője írja: „Mint különös érdekességet kell ezzel kapcsolatban megjegyezni, hogy a tolvaj iránt tanúsított emberségből az in-égetést is csak a legritkább esetekben alkalmazták.”¹⁴⁶¹ 1937-es közleményében Györffy István (1884–1939) hívta fel a figyelmet a kunsági néphitben is megjelenő farkasín égetés motívumára. Karcag város 1758. évi jegyzőkönyvében egy bűnügy kapcsán feljegyzett tanúvallomásban olvasható, hogy „Ez a pogány Aggod Jánosné

¹⁴⁵⁵ Uo.

¹⁴⁵⁶ Egy német ráolvasás szövegben a farkas és a tolvaj együtt szerepelnek. „Krisztus előbb megszületett, mint a farkas, vagy a tolvaj” Idézi: Pócs 2002b. 173–211. o.

¹⁴⁵⁷ Vö. Pál – Újvári 1997. 134. o., továbbá Vigh 2019. 92. o.

¹⁴⁵⁸ Loewenstimm 1903. 208–231. o.

¹⁴⁵⁹ Loewenstimm 1903. 225. o. Itt érdemes megemlíteni, hogy André Lévy egy 1995-ös cikkében szintén ír a farkasínról, régi műszerként aposztrofálta azt. Ebben a munkájában egy 1618-as kínai regényből, az *Arany lótsz*ből idéz farkasínra vonatkozó szövegrészt. A regényben egy lopási esetet követően egy gazdag úr elküldte az inasát, hogy vegyen farkas inat, azt remélve, így nyomára akad az ellopott értéktárgyának. Vö. Lévy 1995. 320–327. o.

¹⁴⁶⁰ Galimdsán 1936. 305–310. o.

¹⁴⁶¹ Galimdsán 1936. 309. o.

lopta el az én sajtomat, de farkas inat vetettek reá.”¹⁴⁶² A farkasínnal való rontásra Tálasi István egy másik, 18. századi kunsági példát említett. 1768-ban, a kunhegyesi boszorkány és tolvaj Gorzsás Susa ügyében indított vizsgálat során a kihallgatott tanúk Susa ellen vallottak. A bíróság azon kérdésére, hogy igazuk van-e a tanúnak, Susa így felelt: „Farkas inat, gyöngyöt, s kölest eleget hánytak már rám.”¹⁴⁶³ Legújabban Bartha Júlia, etnográfus, turkológus foglalkozott a témával a keleti örökség és a nagykunsági népi kultúra vonatkozásában.¹⁴⁶⁴ Szerinte a „farkasín, mint rontószer, a néphit etnikus sajátossága, közép-ázsiai gyökerekkel.”

A magyarországi boszorkányperek forráskiadványait áttekintve megállapítható, hogy jellemzően a magyar nyelvterület keleti és északi részéről származnak a farkasín égetésére vonatkozó adatok.¹⁴⁶⁵ Az alábbiakban ezeket az eseteket ismertetjük röviden. 1638-ban zajlott Csergő Pálné ellen indult vizsgálat.¹⁴⁶⁶ A szárhegyi¹⁴⁶⁷ asszonyt kuruzslással vádolták, az ötven meghallgatott tanúból azonban mindössze egy valaki, Minczor Mihály említette az asszony kuruzslását. Ez egy lopás esethez köthető, egy helybéli férfi ugyanis öccsével együtt ellopta Csergő Pál tömlőjét. A férfi meggyóna bűnét a papnak, aki meghagyta a férfinak, hogy kilenc héten keresztül kenyérrrel és vízzel böjtöljön. A férfi azonban azt mesélte a tanúnak, hogy meg nem böjtölheti, meg fog halni, ugyanis ahogy fogalmazott: „mert mi reánk Csergő Pálné farkas inat gyűjtött.” (Kiemelés utólag.) Értette ezt arra a férfi, hogy felesége is akkortájt igen beteg volt, „egyszer-egyszer mind keze, lába egyben sugorodott”.¹⁴⁶⁸ Majd arra kérte a tanút, Mihályt, hogy tartsa meg érte a böjtöt, cserébe földjét örökül hagyja a férfinak. Mihály ezt követően számonkérte Csergő Pálnén cselekedetét, melyre az asszony azt mondta, hogy „azért, hogy az ebek ők lopták el az mi tömlőinket, s mi most éhezünk. De Korondon gyűjtöttem reájok a farkas inát, most is itt vagyon egy fazékban édes tejben, csak azért vettem ki, hogy hadd kínlódjék az eb, de ím majd a tűzhöz teszem, s mihelyt megmelegedik, meg kell halni.”¹⁴⁶⁹ (Kiemelés utólag.) A tömlőlopás miatt pert kértek a tolvaj ellen, aki másoknak is felkínálta földjeit a „mellette való törekedésért” cserébe.

1645-ben a Nyitra vármegyei Cétény uradalmi prefectusának parancsára vizsgálatot tartottak a településen, ahol a tanúk előadták, milyen „ördögséget” tapasztaltak a helységben. A vallomások egy részében egy helyi lakos, Dobos Györgyné által ismert és különféle céllal alkalmazott praktikákat sorolták, mi több arról is beszámoltak, hogy némelyeket

¹⁴⁶² Györffy 1937. 742. o.

¹⁴⁶³ Tálasi 1938. 241–242. o.

¹⁴⁶⁴ Bartha J. 2018. 65. o., újabban: Bartha J. 2021.

¹⁴⁶⁵ EMSZT 3. k. 707. o.

¹⁴⁶⁶ Bessenyei II. k. 272–274. o.

¹⁴⁶⁷ Szárhegy Nagy-Küküllő vármegyei település.

¹⁴⁶⁸ Bessenyei II. k. 273. o.

¹⁴⁶⁹ Bessenyei II. k. 274. o.

tanított is ezekre. A hetedikként és nyolcadikként tanúskodók felemlítették elbeszélésükben, hogy egykor tanúi voltak annak, amint Dobos Györgyné elveszett java miatt magában mérgeződött és haragudott. Ekkor az asszony mondta „csak egy farkas inat találnék, ötven pénzt, avagy egy forintot is megadnék érte. Azt *a farkas inat a kemencébe vetném és annak az embernek keze, avagy lába, akire én megharagszom, szintén úgy megszáradna mint a farkas ina a kemencében.*”¹⁴⁷⁰ (Kiemelés utólag.)

A következő eset 1685-ből ismert, ekkor Kolozsváron általános vizsgálatot tartottak. Az elhangzott tanúvallomások Budai Mihály és Pásztóhi György által Apafi Mihálynak írt jelentésében maradtak fenn. Ebben a 60. kihallgatott tanú állítása szerint egy Lénárt Ilona nevű asszony egykor egy kolosi szász embertől tizenkét polturát¹⁴⁷¹ vett fel, „*hogy vessen farkas inat, aki ellopta a pénzét, mely munkára ugyan maga ajánlotta is fel magát.*”¹⁴⁷² (Kiemelés utólag.)

Az 1704–1705-ös években Nagybányán összesen 19 főt érintő vizsgálatok zajlottak. 1704. december 18-iki dátummal ismert a Szűcs Jánosné, Szilágyiné és Karácsony Györgyné elleni kínvallatások jegyzete.¹⁴⁷³ Ebből kiderül, hogy a két asszonyt tüzes vassal és szurokkal megégették, de semmit sem vallottak. Meztelenre vetköztetésükkor Szűcs Jánosné megnevezte társait. Karácsony Györgyné szintén felsorolta társait majd azt vallotta, „Dobroviczán lakó Biró Istvánnétól, szájából hallotta, hogy *farkas inat vetett reá, aki a két kemence fáját ellopta.* De egy oláhné javallotta, hogy sündisznó kellene hozzája.”¹⁴⁷⁴ (Kiemelés utólag.) Az ügy végítéletében olvasható, hogy a tanács „Megvilágosodván és elegendőképpen is megbizonyosodván a ti bűvölésetek, bájolástok, ördögi mesterségtek, boszorkányságtok, ti nektek Szűcs Jánosné, Szilágyiné Anna, úgy Karácsony Györgyné, [...] mint olyan bűvös-bájos személyek, boszorkányok, kivitetvén a Kákás mezőre,¹⁴⁷⁵ a ti büntetésitekné helyére, testetek tűzzel megégettetik.”¹⁴⁷⁶

1717-ben a Tolna vármegyei Földváron lakó Péntek Istvánné ellen indult per boszorkánysága miatt.¹⁴⁷⁷ A falubeliek, szomszédok nem vallották boszorkánynak, gonosz életűnek, inkább perlekedő természetéről és nyelveskedéséről számoltak be. Fenyegetőzése miatt egy második tanúkihallgatás is történt. A vádiratban az szerepel, hogy egy részeges német katona ellopta Péntekné kötélre száradni kirakott ingét, ami miatt az asszony fenyegetőzött, hogy a tolvajt megrontja. Ezt követően a német katona nagy kínokat élt át. Az esetet legrészletesebben az első tanú adta elő, ugyanis nála volt elszállásolva az említett

¹⁴⁷⁰ Schram I. k. 450. o.

¹⁴⁷¹ Lengyelországban vert félgaras.

¹⁴⁷² Pakó – Tóth G. 2014. 292. o.

¹⁴⁷³ Pakó – Tóth G. 2014. 187–189. o.

¹⁴⁷⁴ Pakó – Tóth G. 2014. 189. o.

¹⁴⁷⁵ A város vesztőhelyeként is elhíresült térség. Balogh 2005. 22. o.

¹⁴⁷⁶ Balogh 2003. 192–193. o.

¹⁴⁷⁷ Schram II. k. 467. o.

katona. Elmondása szerint „Péntekné mint szomszédjához [hozzá] menvén, tudakozódott, nem látta volna-e, ki vette el az ingét a kötélről”. Az asszony nem tudott semmit a történekről, de „akkor mindjárt fenyegetődni kezdett Péntekné, csak jönne el a hétfő és tejet kaphatna, annyira megrontaná, hogy sohasem lehetne ember belőle, *farkas inat vonna reá, aki ellopta*”. (Kiemelés utólag.) A tanú „látta az ágyában a németnek nagy kinyját, ugyan ordított, köpdösött,¹⁴⁷⁸ hogy az ágya körül volnának”, többeket meg is támadott, volt, akinek a haját tépte, volt, akit mellkason szúrt. Azt viszont nem tudta bizonyosan megmondani a tanú, hogy mikor esett a katonán a nyavalya. A további kihallgatott öt tanú szintén ezeket erősítette meg vallomásában.

1730-ban Tordán egy aranykereszt ellopásához kapcsolódó vallatásból származik az alábbi szövegrész: „Jaj, bizony elvesztette kegyelmed a keresztet... *az után engemet kért, hogy keressék varázsló asszonyt, hadd vettessen farkas inat.*”¹⁴⁷⁹ (Kiemelés utólag.)

1732-ben a telegdi¹⁴⁸⁰ Seres Andrásné ellen indult vizsgálat. Az ügyirat szerint fenyegetődzéssel és a szintén helyi lakos Varga János leányát ért rontással vádolták. A meghallgatott tanúk, közülük jó néhány az asszony szomszédságából semminemű boszorkányságát nem tapasztalták Seres Andrásnének. Ellenben kiderült a vallomásokból, hogy Varga János korábban másokat is gyanúsított már leányának betegsége miatt. A tizenötödik tanú hallotta, „midőn Varga János Varga Marcival perlett [egy ruca miatt], hogy akkor Varga Marcira gyanakodott a leánya iránt Varga János, mondván azultátul¹⁴⁸¹ fogva vagy az leányomnak baja, mióta *a farkas inat vetette Varga Marci.*”¹⁴⁸² (Kiemelés utólag.) A férfi tehát leánya betegségét azzal magyarázta, hogy Varga Marci mágikus eszközzel élt a tolvaj felkutatására. A 24 meghallgatott tanú vallomásából az olvasható, hogy Varga János és felesége másokat is vádolt rontással, de a farkasín égetésének motívuma csak vallomásban szerepelt.

1735-ben a csekefalvi¹⁴⁸³ Simon Pál a falugyűlésen előadta, hogy „Bíró János és Bíró Ferencné ötet *rúttul szidták tolvajnak, lopónak, a farkas inat gyűjtatnak rája, és hamisgatták*”.¹⁴⁸⁴ Emiatt tanúkihallgatást rendeltek el, ahol összesen 26 személyt hallgattak meg. Az első tanú elmondta, hogy hallotta „Bíró Ferencnéől, hogy Simon Pált tolvajnak szidá. *Azt is mondá Bíró Ferencné, hogy farkas inat gyűjtött Simon Pálra.*” A következő húsz tanú szintén azt adta elő vallomásában, hogy Bíró Ferencné Simon Pált tolvajnak, cigánynak kiáltotta, mocskolta, átkozta. A huszonkettedikként tanúskodó hallotta Bíró

¹⁴⁷⁸ Értsd: köpdösött.

¹⁴⁷⁹ Idézi: Szabó T. 1980. 353–355. o.

¹⁴⁸⁰ Telegd település Bihar vármegyében.

¹⁴⁸¹ Értsd: azóta, attól fogva.

¹⁴⁸² Schram I. k. 121. o.

¹⁴⁸³ Csekefalva település Udvarhelyszék vármegyében.

¹⁴⁸⁴ Kiss – Pál-Antal 2003. 648. o.

Ferencnétől, hogy „azt mondá *mind addig jár, amíg ólján embert talál, akivel farkas inat gyűjtasson Simon Pálra, addig meg nem szűnik.*” Az utolsó három tanú is megerősítette Bíró Ferencné viselkedését, szidalmait. (Kiemelés utólag.)

A háromszéki Futásfalváról 1772-ből származik az alábbi vallomásrészlet: „Az én uramnak a pénzt is az utrizált lopta el, [...] *meghalván pedig, hogy farkas inat akarok gyűjtani, hazahozá*” [a vádiratban említett gyanúsított].¹⁴⁸⁵ (Kiemelés utólag.)

Az utolsó említés a dadai¹⁴⁸⁶ Váradi Gáborné¹⁴⁸⁷ ellen indított 1780-as per szövegében található. Váradi Gáborné ellen babonáságáért indult vizsgálat. Az ügyében meghallgatott tanúk egy, a faluban történt rontási esetről számoltak be. A falu kocsisát Begre Jánost rontás érte, mely miatt a falui bírái magukhoz rendelték Váradi Gábornét, hogy mivel ő rontotta meg, segítsen is a beteg állapotán. A bírácnak azt felelte Váradi Gáborné: „az isten tudja ki rontotta meg, mindazonáltal, *ha a farkas inat meg nem égették volna, tudna rajta segíteni*, de mivel már egészen megégették nincs módja benne, hogy segíthessen.”¹⁴⁸⁸ Azonban „valamely bizonyos füveket” hozott Váradi Gáborné, hogy Begre Jánoson segíthessen, de azok sem használhattak gyógyulására. Begre János negyednapra meghalt. Sárendi György szemtanúja volt a farkasín égetésnek, melyről lejegyzett vallomása ekképp szólt: „akkor nap a malomba készülvén, amidőn ezen babonáságot a házánál véghez akarta vinni, nem tudhatja voltaképpen mit cselekedett akkor Váradi Gáborné. Hanem egy kevés idő múlva házához visszafordulva Balog Mihálynét a fiával, Balog Mihállyal a maga pitvarába a tűz előtt ott találta. Kérdezvén indulattal tőlük, hogy mit csinálnának a tűz körül a megnevezett személyek, látván, hogy már akkor *a tűznél nyárson sütnék a kemencében a farkas inat*. Intvén mindjárt őket, hogy mit babonáskodnak és bolondoznak a háza körül, mennének el inkább a házától és a tanúnak úgy magoknak is bajt ne szereznének. S ezekkel a tanú a maga házába bement, és Váradi Gáborné azt mondotta, hogy a *farkas inat gyűjtogatja arra, aki a Balogné gubáját ellopta*, de csakugyan mind a hárman a házától a tanúnak elmentek, és a tanú is a malomba ment.”¹⁴⁸⁹ Váradiné ügyében megszületett az ítélet, az erről szóló iratot azonban a levéltárban nem találtuk, valószínűleg elkavarodhatott a helyéről. (Kiemelés utólag.)

Az ismertetett esetek alapján látható, hogy a farkas inának tűzbe vetése és elégetése azért történt, hogy a tolvaj inai is úgy zsugorodjanak össze, amiként a tűzbe vetett farkasín. E szimbolikus cselekmény¹⁴⁹⁰ azt a célt szolgálta, hogy a tolvaj ne tudjon elmenekülni a

¹⁴⁸⁵ Idézi: Szabó T. 1980. 353–355. o.

¹⁴⁸⁶ Dada település Szabolcs vármegyében.

¹⁴⁸⁷ SzSzBVM L, IV. A. 9. Szabolcs vármegye törvényszékének iratai, Fasc. Inquisitionum X. №. 5. Fol. 43–44.

¹⁴⁸⁸ Uo. 44v–r.

¹⁴⁸⁹ Uo. 44r.

¹⁴⁹⁰ Szimbolikus cselekménynek tekinthető minden olyan cselekedetet, amelyet nem önmagáért visznek véghez. Ez olyan valamit jelképez, kiábrázol, ami majd a jövőben fog beteljesedni. Szimbolikus cselekményt

zsákmánnyal. A farkasín gyújtásával való fenyegetődzés bizonyosan elrettentő hatással lehetett a lopást elkövető személyre. Mindössze egy példát találtunk, ahol nem a tolvaj azonosítására szolgált a farkas inának tűzbe dobása. 1656-ban Kerceden¹⁴⁹¹ Gabos Jakabné Nagy Erzsébet ellen indult vizsgálat. Az asszony egy Vas Balás nevű ifjú legénnyel „fertelmesül” élt és „mutogatta, hogy nehezes¹⁴⁹² az ifjú legénytől”. Balás azzal hitegette Erzsébetet, hogy feleségül veszi, ez azonban szándékában sem állt. Az asszony pedig „annak okáért, mivel nem akarja elvenni az legény, sok helyeken mondta, *hogy farkas inat vettett reá* és nagyfüvet ás reá, ha el nem veszi.” (Kiemelés utólag.) Erzsébetet paráznasága, gyermekvesztés és bűvös-bájos mesterkedése miatt vízbevetésre ítélték, a legényre pedig „fertelmesül való életéért” vesszőzést mértek ki büntetésül.¹⁴⁹³

ROMÁN CĂLUȘARI RÍTUSOK

Ugyancsak a Kelet-magyarországi (Szabolcs, Szatmár, Bihar, Heves és Zemplén vármegyei) régió boszorkánypereinek tanúvallomásaiban jelennek meg a román călușari rítusok motívumai. A tanúk gyakran felidéztek a boszorkánytársaságok magánházaknál történő megjelenését, ezekben a házról-házra járó és „tündértáncot” lejtő călușari társaságokra történik utalás. Pócs Éva mutatott rá, hogy a magyar boszorkányhiedelmekben kimutatható a román călușarok, azaz a tündérkirálynő beavatottjainak és rítusaiknak hatása, legfőképpen a boszorkánytársaság és beavatás elképzeléseiben. A kutató azt feltételezte, hogy ezek az elemek a magyar nyelvterületen váltak boszorkányhiedellemmé.¹⁴⁹⁴ Szabolcs vármegyében négy per ismert, ahol a tanúvallomásokban megtalálható a călușarok és rítusaikra való utalás. 1717-ben több balkányi asszony ellen indult boszorkányper. Az egyik vádlott, Orosz Jánosné Monis Erzsébet szavait idézte fel egy tanú. Az asszony megfogásakor „vallott Galgóczi Istvánnéra, s szemébe mondotta, hogy »Te nyilvánvaló boszorkány vagy, és mi mindnyájan itt való boszorkányok te tanítványid vagyunk, kapitányunk vagy, hogy a kutyádnak kenyért nem adott, azért nyargaltad meg a Madár György disznát. A kutyád a lovad, azon jársz.«”¹⁴⁹⁵

1730-ban a szakolyi¹⁴⁹⁶ Bernáth, alias Botrin Klárát boszorkányság, kurvaság és lopás miatt vádolták meg, Az ellene tanúskodók egyike szemtanúja volt annak, hogy „csoportosan a boszorkányok bemenvén Czibaki praediumban¹⁴⁹⁷ való korcsmára [...] olyan

használhattak mágia, varázslás, gyógyítás stb. alkalmazásával. *Bartha* 1993. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-kereszttyen-bibliai-lexikon-C97B2/s-sz-CA54E/szimbolikus-cselekmény-CA699/>

¹⁴⁹¹ Kerced Aranyosszék vármegyei település.

¹⁴⁹² Értsd: gyermeket várt.

¹⁴⁹³ *Kiss – Pál-Antal* 2003. 373–374. o.

¹⁴⁹⁴ *Pócs* 1986. 244–245. o.

¹⁴⁹⁵ *Schram* II. k. 305. o.

¹⁴⁹⁶ Szakoly Szabolcs vármegyei település.

¹⁴⁹⁷ Értsd: pusztában. Balkány határának e részét a szakolyi birtokos, Szakolyi Gáspár unokájáról, Czibak Imréről nevezték el Czibaknak, majd Czibakpusztának. Ma Balkány egyik városrésze.

forma asszony[t] látott, mint Botrin. Olyan sánta volt, olyan fátyol is volt a nyakában, mint amilyent ő viselni szokott. A fakardok is az oldalakon csörgött nyilvánosságosan látta, és hallotta ezt a szókat mondván azon boszorkányok: hipp-hopp.”¹⁴⁹⁸

1735-ben a demecseri¹⁴⁹⁹ Böttykös Ferencné Darvas Erzsébet és Német Ferencné Német Anna ügyében indult vizsgálat. Az asszonyok által bántalmazott nő elmondta, hogy „éjjelenként hordozták a ló között, s verték, kinzották. Az midőn pedig hordozták volna, nagy vendégségekben mentenek úgy, mint Kállóba, Debrecenbe, holott is palotákban vigadtanak, ahol útban megszállottának,¹⁵⁰⁰ sátort vontának, hegedűsük lévén Kovács Mártonné, zászlótartójuk Böttykös Ferencné, káplárjuk pedig Németh Annók Németh Ferenc felesége, kapitányuk Nagy Lászlóné és úgy nagy vigassággal táncolgattak, olykor mikor kedvek tartotta a Szengellér¹⁵⁰¹ hegyén is elő fordultak.” Sőt „meg is eskették, hogy senkinek nem mondja” el a történeteket. Ez a cäluşari csoportok eskütételére utal. Az esküt tett tagok az előkészületi idő alatt félreeső helyen tartózkodtak és kötelezték őket az eskü titkának megtartására. A cäluşari társaságok feje a kapitány volt, aki egyben a lakoma főnöke is, a többi tag közt egyéb katonai rendfokozatokat használtak (pl. hadnagy) és a társaság tagjai között hírnököt és kocsiszt is kineveztek.¹⁵⁰²

A következő említés 1751-ben, az eszlári Horváth Mihályné Orbán Erzsébet boszorkánypere során felvett vallomásokban található. A tanú által elmondottakból kiderül, hogy karddal tettek esküt, fogadtak titoktartást. Mezei munkálatok közben az ott dolgozók előtt megjelent Horváthné harmadmagával és megkínozta a tanút. Majd az asszonyok „egy kardot adtak kezébe, megeskették az Istenre, hogy ezen dolgot soha senkinek nem fogja mondani”.¹⁵⁰³ Ez követően, ahogy jöttek, olyan hirtelen eltűntek onnan az asszonyok.

Szatmár vármegye területén egy per iratanyagában olvasható cäluşari társaságokra történő utalás. Az 1704–1705-ös években zajlott nagybányai vizsgálat során Szücs Jánosné, Szilágyiné és Karácsony Györgyné tortúra küldték, a kínvallatásukról készült jegyzetben a három asszony megnevezte társaikat, felsorolták ki milyen tisztséget viselt. „Szappanos Márton siposuk volt [...] közülök ki kutya, ki macska képiben megyen el, a teste ottmarad. Esztendeje mióta közöttük vagyok. Tizenkét óráig járnak, tíz óraker megindulnak.” Szilágyiné elmondta, hogy Kurucz Jánosné és Kodra előljárók voltak, s „mikor elmennek, fecske képében is elmennek.” Továbbá állítása szerint Szakácsné is olyan bűnös, mint jómaga. „Voltak ők százan: f[első]bányai János nevű oláh, Szakácsné, Szaszariné, Nagy Györgyné. [...] Szappanos Márton sipos, dobos, előljáró leányostól.”

¹⁴⁹⁸ Schram II. k. 332. o.

¹⁴⁹⁹ Demecser Szabolcs vármegyei település.

¹⁵⁰⁰ Értsd: megszálltak.

¹⁵⁰¹ Értsd: a Szent Gellért hegyén.

¹⁵⁰² Pócs 1986. 229, 232. o.

¹⁵⁰³ Schram II. k. 402. o.

Karácsony Györgyné szintén felsorolta társait, Kodra sipos, rajta kívül Pap Andrásné, Grigánét, Illyésné nevezte meg. „Szappanos Márton iránt hallotta, hogy dobos volna. Szappanos Borka hokmány [...] Katonánét hallotta zászlótartó volna.”¹⁵⁰⁴

Mint láhattuk, a boszorkánymultság-elbeszélésekben változatos módon jelentek meg a csoportosan vonuló boszorkányok, és a falvakban házról-házra járó cǎluşari társaságok, rítusaik és az azokat záró multságaik.¹⁵⁰⁵

VAGDALKOZÁS – SZERB ZDUHAČ MINTÁRA

A cǎluşari rítusokhoz hasonlóan archaikus népi mitológiákat találhatunk a boszorkányszombatok leírásában. Ilyen például a szerb zduhač, a burokban született,¹⁵⁰⁶ a közösség termékenységéért a tavaszi és őszi viharok idején csatát vívó samanisztikus varázsló-figura, aki a boszorkány alakjába integrálódott.¹⁵⁰⁷ A magyarországi perszövegekben megjelenő vagdalkozás a zduhačok termékenységért folytatott harcára emlékeztetnek.¹⁵⁰⁸ Klaniczay Gábor úgy véli, az erről szóló említések a török elől az Alföld keleti részére települő szerb népcsoportoktól származhatnak. A vagdalkozás motívuma az alábbi perszövegekben található meg.

1737-ben a Bogáton lakó Sándor Mihályné Sallai Katalin ellen tartottak tanúkihallgatást. Ekkor az egyik tanú felidézte Sallai Katalin unokájának szavait. A gyerek azzal dicsekedett, hogy nagyanyjával a tilló ággal is éjjel vagdalkoznak, s a fák tetején Encsencsre¹⁵⁰⁹ is igen hamar elmennek.¹⁵¹⁰ Szintén a tilló-karddal vagdalkozás jelenik meg egy kínvallatási jegyzetben. A Szatmár vármegyei Császlón 1745-ben elfogott és megkínzott két asszony közül Rekettye Pila adta elő, hogy a multságban „az ördögöknek tillóforma kardjuk volt fából, s azzal vagdalkoztak, ezen szókat mondván: vágjak, de nem sértlek, amint az ütések nem is fáj.”¹⁵¹¹

Bihar vármegye területéről két boszorkányper szövegében szerepel a vagdalkozás motívuma. 1616-ban Örvénden egy magyar boszorkány a „Szent Gellért hegyén” megvagdalkozott egy török boszorkánnyal. 100 évvel később egy konyári tanúkihallgatáson szintén a Szent Gellért hegyén vagdalkozás hangzott el két vallomásban. Eszerint a

¹⁵⁰⁴ Balogh 2003. 187–189. o.

¹⁵⁰⁵ 1735-ben a kisvárdai szék előtt tárgyalták a demecseri Bötykös Ferencné Darvas Erzsébet és Német Ferencné Német Anna ügyét. A tanúk palotában tartott táncos multságról számoltak be. *Schram* II. k. 343–344. o.

¹⁵⁰⁶ Az európai néphit szerint a burokban születés kivételes szerencsét jelent, a burokban született ember gonoszúzó képességekkel vannak megáldva. *Klaniczay* 1983. 123. o.

¹⁵⁰⁷ *Klaniczay* 1983. 122. o. és *Pócs* 1986. 182. o.

¹⁵⁰⁸ *Klaniczay* 1986. 279–280. o.

¹⁵⁰⁹ Encsencs Nyírbogáttal szomszédos falu Szabolcs vármegyében.

¹⁵¹⁰ *Schram* II. k. 352. o.

¹⁵¹¹ *Kiss – Pál-Antal* 2003. 108. o.

boszorkánysággal vádolt Lengyel István „a török időben” egy török Szubassa nevű férfival a „Szent Gellér hegyén együtt vagdalkoztak, ott megvágta [Szubassát] amint is kék volt a teste, török magát nem taghatta¹⁵¹² boszorkánynak lenni”. A kocsmában hallották a töröktől, amint Lengyel Istvánnal beszélte „te voltál és én velem vagdalkoztál, te vágta engem Szent Gellér hegyén”.¹⁵¹³

Ezekon kívül az Aradon 1755-ben boszorkánysággal vádolt Pásztori Kata kínvallatási jegyzőkönyvét kell megemlítenünk. Ebben a megkínzott asszony a boszorkánytársaság és beavatás rítusát, mulatságaikat, a sátánnal való paráználkodását beszélt el, felsorolta ki milyen tisztséget viselt a társaságon belül. S „midőn kirepültünk, szalontai boszorkányokkal egy üdőben összetalálkozván, holmi darab fákkal vagdalkoztunk...”¹⁵¹⁴

KŐRISVETÉS

A kőrisfa¹⁵¹⁵ mágikus cselekvés részeként való felhasználására találtunk példát egy tanú elbeszélésében a Szabolcs vármegyei periratok között. A Galgóczi Istvánné ügyében meghallgatott Kis Gergely vallomásában olvasható a kőris tűzbe vetésének mozzanata. A tanú gyermekének halála miatt Galgóczinéra gyanakodott, ugyanis a korábban szintén boszorkányság vádjá alá került és emiatt meg is égetett Márton Györgyné azt állította, hogy Galgócziné „a malomban eresztette a kőrist a [gyermek] fejibe.” A megégetett Mártonné egy másik asszonyt, a bábaként tevékenykedő Fekete Istvánnét is egy gyermek elrontásával vádolt, majd hozzátette: „meggyógyul a gyermek, ha csak a tűzbe nem vetette a kőrist.”¹⁵¹⁶ Áttekintve a boszorkányperes forráskiadványokat, a kőrisfa említésével mindössze egy 1584-es kolozsvári boszorkányperben találkoztunk. A boszorkánysággal vádolt Lakatosné ügyében megtartott tanúkihallgatás során Simonné Nyilas Katalin vázolta Lakatosné gyógyító praktikáját. „Híva hozzá ez Lakatosné és hát a kertibe egy annyi helyen, mint egy középszerű malomkerék, tüzet tött vala és az tűz közepibe fazék vala. Egyik fazék alól vala, másik ugyan azon fazékon felül vala és azt mondá, hogy körösfának forgácsa vagyon benne és olaját veszi és magát megkeni vele. Mert azért igen fakadékos vala és csak bizonyságul hitt vala oda, hogy bűjös-bájosnak ne mondanák, holott maga gyógyítására csinálná a

¹⁵¹² Értsd: tarthatta.

¹⁵¹³ Schram I. k. 79–80. o.

¹⁵¹⁴ Komáromy 1910. 578. o.

¹⁵¹⁵ A népi gyógyászat számos formában használta a kőrisfa részeit belsőleges és külsőleges alkalmazásra egyaránt, úgymint gyökerét, fiatal ágait, leveleit, héját vese és májproblémák, reumás és ízületi panaszok enyhítésére. Kérgét kininnek nevezték és lázcsillapítás céljából alkalmazták, égetett formában hamuját sebkezelésre használták. Vö. Zelenyák 1908. 169–170. o.; Vajkai 1975. 256. o.; Hoppál – Törő 1975. 45. o.

¹⁵¹⁶ Bessenyei II. k. 505–506. o.

kenetet.”¹⁵¹⁷ Ebben az esetben a kőrisfa olaját saját maga gyógyítására használta a boszorkány, Simonnét tanúnak hívta oda, nehogy boszorkányság gyanújába keveredjen. Láthatjuk, hogy a kőrisfa felhasználásához mindkét esetben más jelentést tulajdonítottak. A Szabolcs vármegyei példa rontószerként értelmezi a kőrist, és használatának tulajdonítja a gyermek beteg állapotát, míg a kolozsvári boszorkány gyógyító célzattal készített belőle olajat, amellyel saját fekélyét kezelte. Ipolyi Arnold *Magyar mythologia* című művében tesz említést a boszorkányok és a boszorkányszombat vonatkozásában arról, hogy a rimóci hagyomány szerint a boszorkányszombat rítusai során mezei virágokat, gyógynövényeket és gyümölcságakat szórtak a tűzbe, miközben varázsmondatok mormoltak. Tehették ezt akár jó, akár ártó szándékkal.¹⁵¹⁸

¹⁵¹⁷ Komáromy 1910. 57–58. o.

¹⁵¹⁸ Ipolyi 1987. 407. o.

A SZABOLCS, SZATMÁR ÉS BEREK VÁRMEGYEI BOSZORKÁNYVÁDAK ÉS BOSZORKÁNYPEREK JELLEMZŐI

KIKBŐL LETT BOSZORKÁNY SZABOLCS, SZATMÁR ÉS BEREK VÁRMEGYÉKBEN?

Vizsgálatunkban a Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyei boszorkányságot és hiedelmeket, a boszorkányokkal szembeni eljárások tendenciáit és jellemzőit, valamint a boszorkányvádaskodást kiváltó folyamatokat szándékoztuk bemutatni. A Magyarországon boszorkánysággal vádoltak életkorára vonatkozóan tényleges adatokkal nem rendelkezünk, csak megbecsülni lehet azt. A legtöbb esetben ugyanis a vádlott vallomása hiányzik, így nem derül ki az életkora sem. A Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyei vádlottak életkorának meghatározása során egyetlen kivételtől eltekintve nem rendelkezünk pontos adattal. A becsléses életkor meghatározás mellett döntöttünk, mely során arra törekedtünk, hogy a tanúvallomásokból kinyerhető információkra támaszkodva a lehető legpontosabban megbecsülhessük a vádlottak életkorát. Ezt néhány vádlott esetében alkalmazni tudtuk. Azonban a vallomások többségében nem szerepeltek olyan közlések, dátumok vagy egyéb adatok, mellyel közelítőlegesen meg tudtuk volna határozni a boszorkányság vádjá alá került személyek életkorát. Emiatt a vádlottak életkorára vonatkozóan nem kaphattunk értékelhető eredményt. Szabolcs vármegyében mindössze egy vádlott életkorát tudjuk pontosan. Kardos Mihályné Mátyusi Katalin 60 esztendő volt, amikor harmadik elfogása alkalmával kényszer nélküli vallatásnak vetették alá és rögzítették válaszait. Béres Tamásné Pusztai Erzsébet hozzávetőleg 40-50 éves lehetett, Szatmár vármegyében két személy biztosan az öregebb korosztályhoz tartozott, egyikük özvegy Szócs Jánosné Pajzos Éva volt, akinek öregségére megfogyatkozott elméjére és erőtlenségére hivatkozva lánya kegyelmet kért. Nagy Istvánné Buna Ilona mátészalkai nő valószínűleg 52 év feletti lehetett, a mellette tanúskodók egyike 52 éves volt és gyermekségétől fogva ismerte Ilonát. A további vádlottak többsége becsléseink szerint 30 és 50 éves kor közöttiek lehettek, életkoruk pontosabb megbecsléséhez nem rendelkezünk elegendő adattal. Bereg vármegyében a 20 vádlott közül kettő minden bizonnyal középkorú lehetett, ugyanis felnőtt leányával egyszerre vádolták boszorkánysággal. A többiek esetében nem találtunk az életkorra utaló adatot.

A magyarországi vádlottak családi állapotára vonatkozóan elmondható, hogy a női alak férjezett vagy özvegy volt. Amennyiben nincs az ügyiratban a férjzettségre utaló nyelvi elem, tehát a vádlott saját teljes nevén szerepel, úgy nem lehet egyértelműen megállapítani családi állapotát. A férfiak esetében a nevük egyáltalán nem enged következtetni a családi állapotukra, de néhány alkalommal a periratokból megtudhatók az ilyen jellegű információk. Például, ha egy házaspár mindkét tagját egyszerre vádolták meg, vagy ha a nem sokkal

korábban elhalálozott feleség kerül említésre. Szabolcs vármegyében 11-en, azaz a vádlottak 8,82%-a özvegy, és 64,95%-a házas volt, míg hajadon leányok és nőtlen férfiak (ide sorolva azokat a férfiakat is, akikről nincs személyes adat) aránya 25,77% volt. Szatmár vármegye esetében a vádlottak 8,24%-a özvegy volt, a házasok aránya 72,94%, a hajadon leányok és nőtlen férfiaké (ide sorolva azokat a férfiakat is, akikről nincs személyes adat) pedig 16,47% volt. Bereg vármegyében két özvegyasszony ismert és további tízről, tehát a vádlottak feléről tudjuk, hogy házas volt.

A magyarországi boszorkányperekben a női vádlottak aránya kiemelkedő volt, 80% fölötti. Az általunk vizsgált időszakban (1700–1783) Szabolcs vármegyében a perbefogott 97 személy esetében mindössze két férfi szerepel, százalékos arányban kifejezve a nők 98%-ot képviselnek. Szatmár vármegyében 85 különböző személy ellen folyt eljárás, közülük 6 férfi volt, a női vádlottak aránya 93%-ot tesz ki. Bereg vármegye esetében összesen 20 perbe fogott személyről beszélhetünk, mindegyik nő volt, a női vádlottak aránya 100%-os. A perek keveset árulnak el a vádlottak foglalkozásáról, de tudható, hogy a 18. század középső szakaszában a magyarországi gyanúsítottak körülbelül fele közrendű volt. Rajtuk kívül cselédek, pásztorok, zsellérek köréből is jelentős számban kerültek ki vádlottak. A nemesek aránya viszont igen alacsony volt. Az általunk vizsgált három vármegyében ezek az arányok az országoshoz hasonlóan alakultak. A megvádolt személyek Szabolcsban egy nemes és két agilisasszonyt, illetve Bereg vármegyében további egy nemesasszonyt leszámítva a közrendűek, a cselédek, a pásztorok, valamint a koldusok közül kerültek ki. A boszorkányperekben megjelenő marginális csoportok közül a koldusok tevékenysége leginkább a varázsláshoz, a cigányságé a varázsláson túl a gyógyításhoz, méregkeveréshez kötődik, az erkölcsi normák megszegőiként jelennek meg. Szabolcs vármegyében a perbe fogott 97 személyből kettő román, öt rutén, egy szlovák nemzetiségű volt, valamint három cigányt is találunk soraikban. Szatmár vármegye területén a 85 vádlott közül 10 román és egy német nemzetiségű volt. Ezen kívül két koldusasszonyról tudunk, mindketten 1722-ben, Nagybánya városában kerültek eljárás alá.

A boszorkánylvádak nem egyetlen, meghatározható társadalmi réteg ellen irányultak. A Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyék területén a boszorkányperekben megvádolt nők a társadalom szinte minden rétegét képviselték. A vádlottak között szerepelt nemes, agilis, pap- és pásztorfeleség stb. A boszorkánysággal vádolt nők legnagyobb része becsléseink alapján 30 és 50 év közötti korúak voltak és házasok.

KIK VOLTAK A VÁDLÓK ÉS A KÁROSULTAK?

Arra is kerestük a választ, hogy Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegye területén kik voltak a boszorkányok vádlói és károsultjai. A magyarországi boszorkányperек tanúiról elmondható, hogy arányaikban nagyjából megegyező számú női és férfi tanút hallgattak ki a két és fél évszázad alatt, de a 18. század folyamán a nők száma kissé gyarapodott. A tanúkra vonatkozó korhatár a magyarországi szokásjog alapján a 18. betöltött életév volt, de előfordult, hogy 10 év alatti gyermekeket is meghallgattak tanúként.

Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyében összesen 134 büntetőper folyt boszorkányság, babonás gyógyítás, varázslás, és ehhez kapcsolódóan házasságtörés, bigámia, emberölés kísérlete, továbbá becsületsértés, csalás, lopás vagy kuruzslás vádjával. A boszorkánysággal legjobban terhelt területnek Szabolcs vármegye bizonyult, ahol 70 eljárás indult a tárgyidőszakban, ebből 22 az 1751 és 1760 közötti évtizedben. Szatmár vármegyében 1711 és 1720 között volt a legtöbb per, szám szerint 15, a Bereg vármegyei perek fele pedig 1721 és 1730 közé esett. 1744 tanú kihallgatására került sor 1700 és 1783 között. A legtöbb tanú (1090 fő) Szatmár vármegyei volt, akik közül legnagyobb számban az 1704–1705 és 1753-as nagybányai bűnvizsgálatok alkalmával tanúskodtak. Szabolcs vármegyében összesen 592 személyt, míg Bereg vármegyében 62 főt hallgattak meg tanúként.

A térség boszorkánypereiben a tanúk életkori eloszlását korfa segítségével szemléltettük, melyben a tanúk korosztályok szerinti megoszlásban kerültek meghatározásra. Térségünkben a tanúként meghallgatott nők többsége a 21–30 közötti éveikben járt, nagyobb részük a 20-as éveiknek második felében. A férfiaknál a 31–40 év közötti korosztályból tanúskodtak legtöbben, a tanúk csaknem felét a 40 évesek adták. A nőket és férfiakat együttesen nézve a 21–50 év közötti csoport szolgált fel legnagyobb számban a tanúkihallgatások alkalmával. Az 51–60, valamint a 61–70 éves korosztályban a férfiak száma nagyobb volt a nőknél, az első kategóriában csaknem hússzal többen, míg a 61 és 70 közöttiek körében kétszer annyian voltak a férfi tanúk. Meg kell jegyeznünk, hogy e három vármegyében is sor került 18 évnél fiatalabbak meghallgatására, számuk összesen 18. Többségük 13 és 17 év közöttiek voltak, a legfiatalabb tanúskodó egy 10 éves kisfiú volt. Ez alapján elmondható, hogy az általunk vizsgált területeken a tanúk korfájának összetétele az országgal hasonló arányt mutat, de mutatkoznak eltérések is. A tanúk társadalmi státuszt tekintve zömében közrendűek voltak, de nemeseket is többször meghallgattak tanúként, többeket sértettként is. Utóbbiak esetében jellemzően becsületsértésről volt szó, de találkozunk olyan esettel is, amikor az eljáró hatóság képviselője volt az elszenvédője a boszorkány ténykedésének, rontásának. Ez általában a boszorkány hírében álló személlyel szembeni, hivatalbóli intézkedést követően következett be.

A boszorkánypererek során tanúvallomást tevők közül nem tekinthető mindenki a boszorkányi tevékenység valódi kárvallottjának, hiszen olykor csak szemtanúi voltak mások szerencsétlenségének, máskor pedig csak hallomásból értesültek arról. Kárvallott lehetett gyakran egy egész család, egy háztartás vagy annak feje, egy gazdálkodás, a rontás tényleges áldozata pedig lehet a feleség, a gyermek vagy a háziállat, a termés. Jeanne Favret-Saada mutatott rá arra a problematikára: mennyire lehet a boszorkányvádaskodás releváns mutatója az, hogy ki állítja magát kárvallottnak.¹⁵¹⁹ A vallomást tevők közül Szabolcs vármegyében 121 női és 86 férfi kárvallottat tudtunk megkülönböztetni. A női kárvallottak legnagyobb része a 20 és 50 éves korosztály tagjaiból került ki, a férfiak a 30 és 50 év közöttiek voltak. Szatmár vármegyében a rendelkezésre álló adatok alapján 57 női és 34 férfi kárvallottat tudtunk beazonosítani. A nők legnagyobb arányban a 30-as éveikben jártak, a férfiak hasonlóan a szabolcsi károsultakhoz, itt is 30 és 50 év közöttiek voltak. Bereg vármegyében a kárvallottak (22 fő) fele-fele arányban voltak nők és férfiak. A női károsultak egy kivételtől eltekintve házasok voltak, társadalmi státuszukat tekintve a többség közrendű volt, továbbá egy nemes és egy cigányasszony. Az ismert korúak 30 és 50 évesek voltak, egyetlen 16 éves lány fordult csak elő soraikban. A férfiak között öt nemest és egy prédikátort ismerünk, a többiek közrendűek voltak. A Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyei boszorkányperes iratok tükrében elmondható, hogy a kárvallottak többsége nő volt és magyar, de találunk arra is példa, amikor beszállásolt német katonát ért „boszorkányi tetemény”. Kor és társadalmi státusz tekintetében megállapítható, hogy a három vármegye kárvallottjainak többsége középkorú, közrendű nő volt. A családi állapotot tekintve a kárvallottak többségében házasok voltak.

Mindebből milyen társadalmi kép vonható le? A boszorkányhit még a 18. században is a társadalom széles körében elterjedt volt. Egyaránt előfordultak mind a boszorkánysággal megvádoltak, mind a kárvallottak soraiban az iparos lakók, a földművesek, a koldusok és egyéb helyhez nem kötött életvitelt folytatók, sőt ismerünk boszorkánysággal vádolt papfeleséget és nemesasszonyt is. A kárvallottak és a rontást elkövető az esetek többségében nem állt rokoni kapcsolatban, mindössze egymás közeli vagy távolabbi ismerősei voltak. A vádlók és a vádlottak tehát jellemzően a szomszédság soraiból, a tágabb ismeretségi körökből kerültek ki. Találkozhatunk azonban olyan esetekkel is, amikor az illetőt szűkebb családtagjai közül (gyermek, meny, veje, unokája) vádolták rontással, boszorkánysággal. Ilyenkor nyilvánosan a falu tudtára adták sérelmüket, és a boszorkányrontás gyanúját jellemzően a vádlottal megromlott, nem egyszer ellenséges viszonyukkal magyarázták. A vádló és a vádlott közti viszony jól szemlélteti a korabeli szomszédság mentalitását.

¹⁵¹⁹ Favret-Saada 1980.

A BOSZORKÁNYPEREKBEN ELŐFORDULÓ VÁDAKRÓL

A vádlók és vádlottak társadalmi jellemzőinek meghatározását követően sorra vettük a boszorkányperekben előforduló vádatokat. A boszorkányvád előzménye abban állt, hogy a boszorkány és áldozata között korábban megtörtént egy konfliktushelyzet, amit utólag a károsult kapcsolatba hozott az őt ért káresettel.

A Pócs Éva által kidolgozott boszorkány- és konfliktustípusok modellje alapján a vizsgált három vármegyében a boszorkánytípusok közül a leggyakoribb az úgynevezett megrövidített boszorkány volt, aki ellen a vád társadalmi okokra vezethető vissza. Az együttélés nehézségeiből eredő konfliktusok miatt tulajdonképpen a közösség bármely tagja boszorkánnyá válhatott, aki ráutaló magatartást tanúsított. Igen gyakran vezették vissza a boszorkánysággal gyanúsított személy boszorkányságát a viselkedésére, fenyegetőzdő magatartására. A leggyakoribb konfliktus a kérés megtagadásából és a visszautasításból eredt. A kéresemegtagadás miatt a boszorkány a mindennapi élet területén okozott hiányt. A részletesebb esetleírásokon alapuló elemzésünk során azt láthattuk, hogy Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyében a legtöbb konfliktus a kérés megtagadásából, valamint a visszautasításból eredt.

Gyakran fordult elő az úgynevezett tudós boszorkány alakja is, aki a mágia segítségével gyarapítja saját javait a szomszédok vagyonának rovására. A boszorkány valóságos megjelenése során mágikus cselekményt végez, vagy viselkedésével annak gyanúját kelti. A feszültség abból ered, hogy a szomszéd elveszti a jó terményt, jószágai hasznát. A narratíva mögötti valódi feszültséget a szomszédos háztartások, gazdaságok rivalizálása idézte elő. Leggyakoribb a háziállatok megrontása, elsősorban a tejhaszon elvétele volt. A tanúk a rontáset mellett az általuk megfigyelt mágikus eljárásokat is említik, térségünkben a tehén tejének gyarapítása és a vajköpülés eredményessége érdekében véghez vitt műveletekről számoltak be. További konfliktusforrás lehetett, ha egy bába helyett mást hívtak a szüléskor bábának. A viszály és összeszólalkozások alkalmával a boszorkány általában a verbális agresszió eszközével élt, tehát szitkozódott, fenyegetőzött. A tanúk elmondásai alapján a hivalkodás, a konfliktuskeltés, a fenyegetés különböző formái visszatérő elemek a boszorkánynak vélt személyek kommunikációja során, és ezzel tulajdonképpen a károkozásra irányítja a figyelmet.

A fenyegetést követően a boszorkány valóságos megjelenésére általában valamilyen rendkívüli esemény idején került sor. Itt az emberi élet fontosabb állomásaira kell elsősorban gondolnunk, mint a születés, házasságkötés, halál, valamint az egyes családi és közösségi ünnepekre. Megjelenésekor a boszorkány kihívóan viselkedik, elvesz valamit (pl. gyermek születésekor a méhlepényt), megnézi a gyermeket, megforgatja, köpköd. Több gyermekágyas asszony azzal magyarázta kisedének hirtelen fellépő állapotromlását,

megbetegedését, hogy a boszorkány megnézte, megtapogatta a bölcsőben fekvő gyermeket. A gyógyítók és bábák elleni vádaskodás mögött ugyancsak mágikus konfliktus áll, itt a sikertelen szülések, félresikerült gyógyítások, valamint a bábák közti konkurenciaharcra kell gondolnunk.

A természetfelettitől való félelem váltotta ki a természetfeletti lények megjelenésének narratíváját, melyek az ember és a természetfeletti világ kapcsolatának és összeütközéseinek hiedelemmondákban megjelenő elbeszélései. Ha a boszorkány megjelenésekor gyanús zajokat, természeti jelenséget észleltek, vagy a boszorkány valaki más képét öltötte magára, vagy esetleg állat alakjában jelent meg, akkor a boszorkány természetfeletti megjelenéséről beszélünk. A természetfeletti képességekkel felruházott gyógyítók, varázslók tartoznak e típusba. A bekövetkezett rontás pillanatnyi rosszullétet és rövid, de annál erősebb fájdalmakat okozott a kárvallottnak. Az elbeszélések legtöbbször a kárvallott a megjelenő személyt vagy személyeket felismeri, azonosítja a boszorkány kilétét. A szabolcsi esetek egy részében a tanúk arról számoltak be, hogy a boszorkány álmukban jelent meg. Leggyakrabban éjszaka, de nem ritka, hogy a mezőn végzett munka közbeni pihenő alkalmával. A térségben a boszorkány legtöbbször macska, kutya vagy jellemzően fehér farkas alakjában jelent meg későbbi áldozatai előtt, de találtunk példát béka, fecske és lúd képében megjelenő vagy éppen távozó boszorkányra, illetve menyét képében fizikai erőszakot elkövető boszorkányt is. Elhangzott olyan vád is, amikor a boszorkány saját vagy más képében jelent meg és követett el erőszakos közöszlést a kárvallottal.

A természetfeletti elem a társadalmi és mágikus elemmel kombinálva további két elbeszéléstípust hoz létre. Előbbivel összekapcsolódva társadalmi konfliktus rajzolódik ki, a boszorkány valóságos megjelenését a bábák, gyógyítók felbukkanása jelenti, s ekkor a rontás okozójaként, annak gyógyításához mágikus cselekményt hajt végre. Ennek a gondolatmenetnek egyik kitűnő példája az alábbi kolozsvári szófordulat: „amely ördögtől volt nyavalyája, azon ördög volna gyógyítója”.¹⁵²⁰ A mágikus és természetfeletti elemek együttes megjelenésekor a természetfeletti csapások mutatják az emberi és természetfeletti világ közti szembenállást, hiszen a csapások a természetfeletti világból erednek. A boszorkány hírében álló személytől tartósan fennálló mágikus képessége, tevékenységei és a hozzá társított hiedelmek miatt félt közössége vagy a közvetlen szomszédsága. A természetfelettitől való félelmet tulajdonképpen a varázslókra, gyógyítókra hárítják.

Az üldözött boszorkányok sorába bárki beletartozhatott, akit rontással vádoltak, de ők általában közösségen kívüliek voltak.

A boszorkány megjelenését követően a kárvallott valamilyen szokatlan tünetet észlelt magán, vagy szerencsétlenség érte, amit boszorkányrontással magyarázott. A rontás-

¹⁵²⁰ Pakó – Tóth G. 2014. 139. o.

elbeszélések gyakori motívuma a megnyomás, a fizikai erőszakból fakadó testi romlás, az átmeneti némaság vagy időleges bénulás, az elhurcolás, lóvátétel és a boszorkánymulatságba kényszerítés. A vizsgált területen a tanúvallomásokban az elhurcolás és vele együtt a lóvátétel, valamint a boszorkánymulatságok elbeszélései változatos formában jelennek meg. Az egyes hiedelemelemek legrészletesebben a császlói bába, Rekettye Pila tortúra alatti vallomásaiban olvashatók. Elbeszélésében megjelenik a Gellért-hegyre járás, melyet olykor lóvá változtatott emberek tették meg, a lidércel való közösülés, a boszorkánykompániák beavatási szertartása és mulatságaik, valamint azok helyszínei. A vallomásban elhangzó tillóval vagdalkozás a szerb zduhačok termékenységért folytatott harcára emlékeztetnek, melyek a boszorkányszombatról szóló elbeszélésekben érhetőek tetten. Pila vallomásaiban elhangzott a borsért járás, mely szólás a boszorkányszombaton való részvételre utal. A borsért járó boszorkány képzele megjelenik az 1704-ben, Nagybánya városi tanácsa által Szakácsné, Szaszariné és mások ellen lefolytatott vizsgálata során is.

Több példát találtunk a boszorkánymulatság-elbeszélésekben megjelenő, csoportosan vonuló boszorkányok, és a falvakban házról-házra járó călușari társaságok, rítusaik és az azokat záró mulatságaikra. Részletgazdag leírást kaptunk erről három nagybányai asszony, Szűcs Jánosné, Szilágyiné és Karácsony Györgyné elleni kínvallatások jegyzetéből. Az asszonyokból tortúra során kicsikart vallomásokban a román călușari rítusok motívumai jelennek meg, melyek a magyar nyelvterületen váltak a boszorkányhiedelem részévé. Ugyancsak részletesen szerepelt a demecseri Bötykös Ferencné Darvas Erzsébet és Német Ferencné Német Anna, valamint Orosz Jánosné Monis Erzsébet és Péter Istvánné Nagy Ilona ellen folyt vizsgálat iratanyagában.

A gyermekevő boszorkány képe jelent meg egy Baba Ilona nevű 13 éves leány Cserna Jánosné Kertész Borbála elleni vallomásaiban. A fiatal lányt állítása szerint az asszony elragadta, az általa megtapasztaltakat részletesen mesélte el, mely a boszorkányszombat hiedelmek ismeretéről tanúskodik. Egy szintén gyermek tanú a felsőtótfalui Szilágyi Györgynéről azt híresztelte, hogy az asszony őt éjszaka a kémény kürtőjén keresztül elragadta, s egészen Kisvárdáig meg sem álltak. A fiúcska által előadott történet a boszorkányszombatok jellegzetes motívumait sorakoztatták.

A káresemény bekövetkezte után megtörtént a rontás azonosítása, a diagnózis felállítása. A boszorkányrontás azonosítása és gyógyítása érdekében elsősorban azokat a gyógyítókat keresték fel, akik természetfeletti tudással rendelkeztek. Az állandó lakhellyel rendelkező gyógyítók jelentős helyet foglaltak el a 18. század „egészségügyi piacán”. Ők jóformán beleszülettek „tudományukba”, hiszen a rokonoktól és szomszédoktól tanulták, sajátították el a gyógyítás mesterségének üzéséhez nélkülözhetetlen fogásokat. A kelet-magyarországi régió jelentős nézőjének nevével több periratban is találkoztunk. Fejér

Annókot páciensei rendszerint megnevezik, de alkalmanként dabolczi lányként kerül említésre. A bezdédi nézőasszony a boszorkányperekben az egyik legtöbbet emlegetett személy. Neve több mint egy tucatszor fordult elő a magyarországi boszorkányperes iratokban boszorkányazonosító és gyógyító tevékenységével. Pályafutását Kis-Halas Judit kísérelte meg feltérképezni és összefoglalni.¹⁵²¹ A szerző 18 alkalmat jegyzett, amikor Fejér Annókról említést tesznek valamilyen formában. Kutatásaink során további egy per ügyiratában, nevezetesen Cserna Jánosné Kertész Borbála 1731-es peres iratában találtunk Fejér Annók munkásságára vonatkozóan adatokat, mely a tanulmány szerzője által nem ismert.

A boszorkány kilétének felfedésére különböző azonosító módszereket alkalmaztak Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyékben. Ezek egyike a csizmában füstre kötött ürülék, melytől azt várták, hogy megjelenik a háznál a rontás okozója. Hasonló cézzal égettek ökörmáját.

A korabeli emberek a látványos elváltozásokat és a hirtelen bekövetkező vagy éppenséggel az elhúzódó betegségeket és azok tüneteit a boszorkányrontásnak tulajdonították. Ide sorolhatók a görcsök, izommerevség vagy komolyabb esetekben a végtagok bénulása. A testben vagy a végtagokon jelentkező dagadást is boszorkányrontással magyarázták. Ezeket valószínűleg valamilyen izomrándulás, csonttörés, belső szervi vagy ízületi gyulladás okozhatta. Szintén látványos tünetnek minősül a bőrön jelentkező bármilyen elváltozás. Itt a kiütésre, a különböző kelésekre, fekélyekre és egyéb nyílt sebekre kell gondolnunk, melyeket valamilyen allergiás reakció, kisebb trauma, súlyosabb esetekben fertőzés válthatott ki. A boszorkányrontás miatt bekövetkezett testi sérelmek egyik megnyilvánulási formája volt a száj félrevonódása, s ezzel egy időben a végtagok bénulása is jelentkezhetett. A testi sérelmek másik módja a végtagok dagadása, amit szintén a boszorkányokkal hoztak összefüggésbe. A boszorkányrontás során elszenvedett atrocitások közül a legritkábban megjelenő a csont kisedése, vagy az azzal való fenyegetődés volt. A csontkisedésre Szabolcs vármegyében is találunk példát. A boszorkánysággal vádolt balkányi Galgóczi Istvánné Gacsályi Erzsébet ellen tanúskodók közül felemlítették a könyökcsont kivételét. A tanúk arról számoltak be, hogy „Kis Gergely feleségit, gyermekit Galgóczi Istvánné ökre vesztette meg, a könyök csontjai[t] is hegedű lábának tartja.”¹⁵²² A boszorkányperekben olykor megjelenik, hogy a boszorkány vizeletével vagy hányásával piszkít be különböző dolgokat. Egy ehhez hasonló esetről számolt be a Taraczkay János özvegye¹⁵²³ elleni Kisvárdán indult eljárásban megszólaló tanúk egyike. Eszerint „egy

¹⁵²¹ Lásd: *Kis-Halas* 2016.

¹⁵²² *Bessenyei* II. k. 507. o.

¹⁵²³ *Schram* II. k. 310–312. o.

alkalmatossággal Taraczkayné kétfelé ütötte a tüzet és odahajolván beleokádott, abbul lévén egy pogácsa, kit is az urának megadott enni, mely pogácsának megétele után az ura, Taraczkay János ágyba esett és meg sem gyógyulhatott belőle, hanem csak hirtelen megholt Taraczkay János, mint az ember ökle olyan látszott a torkában.”¹⁵²⁴

A tanúk vallomásaikban a rontás igazolása érdekében a gyanúra okot adó bűnjeleket, tárgyakat, személyeket sorakoztattak. A gyanúsított személyek viselkedésük, fenyegető magatartásuk eredményeként kerülhettek boszorkányság vádja alá és ezzel együtt használati tárgyaik bűnjellé. Bizonyos tárgyak pusztán azért váltak gyanússá, mert a meggyanúsított személy furcsa körülmények között használta azokat. Ide tartoznak például azok a mindennapi használati eszközök, amelyek az étkezéshez, tisztálkodáshoz kapcsolódnak, de mágikus szerepet is kaphattak (kések, kanalak, poharak, fazekak stb.). Az 1726-ban boszorkánysággal és rontással vádolt Kelemen György és felesége elleni tanúkihallgatás során a kérdőpontok egyike külön kitért e talizmánra. A kés, mint mágikus tárgy szerepéről tanúskodik a prűgyi Tóth Györgyné, csordásné asszony elleni per vallatási jegyzéke. Az asszonyt 1746-ban fogták perbe boszorkányság vádjával. Egyéb ördögi mesterségét illetően a beidézett tanúk egyike azt „látta, hogy vajköpülés előtt egy kést dugott a köpülőbe, és sót is tett a vajhoz, s csak ezután látott neki a köpülésnek. A tolvaj felkutatását szolgáló mágikus eljárás nyomára bukkantunk egy Szabolcs vármegyei boszorkányper iratai között. A farkasín rontószerként történő használatára további példákat keresve áttekintettük a magyarországi boszorkányperek forráskiadványait. Megállapítható, hogy jellemzően a magyar nyelvterület keleti és északi részéről származnak a farkasín égetésére vonatkozó adatok.

A rontást azonosító személye gyakran eltért a gyógyító személyétől. Az általános hiedelem alapján a rontásból eredő tünetek, fájdalmak enyhítésére a rontás okozójaként azonosított boszorkányhoz is fordulhattak. Gyakori volt, hogy fenyegetéssel vagy kényszerrel bírták gyógyításra azt, akire a rontás miatt gyanakodtak. Az így kikényszerített gyógyítások többsége eredményesnek bizonyult.

A SZABOLCS, SZATMÁR ÉS BEREG VÁRMEGYEI BOSZORKÁNYPEREK

A boszorkányperek szereplőinek számbavétele és a boszorkányvadás tipologizálása után visszatérhetünk a vizsgálatunk kiinduló célkitűzéséhez: a Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyék területén 1700 és 1783 között lefolytatott eljárások vizsgálatához. A vizsgált periódus végdátumaként kijelölt 1783-as évből ismert az utolsó, Szabolcs vármegyében boszorkányság vádja miatt indított általános bűnvizsgálat. Ezt követően nem került sor újabb vizsgálatokra a vármegyék területén. A három vármegyében több bírói fórum működött.

¹⁵²⁴ Schram II. k. 311. o.

Vármegyei törvényszék előtt Szabolcs vármegyében 73, Szatmárban 13 per zajlott, Bereg vármegyében 9. Uradalmi úriszéken (Nagykároly, Nyírbátor, Beregsurány, Munkács) 7 ügy volt napirenden. Városi törvényhatóság előtt összesen 32, ebből Felsőbánya városában 1, Szatmárnémetiben 3 per ismert, kiemelkedő számot Nagybánya ért el az itt lefolytatott 28 perrel.

Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyében összesen 134 büntetőper folyt boszorkányság, babonás gyógyítás, varázslás, és ehhez kapcsolódóan házasságtörés, bigámia, emberölés kísérlete, továbbá becsületsértés, csalás, lopás vagy kuruzslás vádjával. Ezen felül hatalmaskodás miatti büntetőperrel is találkoztunk a vármegyék területén a korszakunkban. Szabolcs vármegye területén kettő, míg Szatmárban egy ilyen önkényes intézkedést ismerünk.

A boszorkánysággal legjobban terhelt területnek Szabolcs vármegye bizonyult, ahol 70 eljárás indult a tárgyidőszakban, ebből 22 az 1751 és 1760 közötti évtizedben. Szatmár vármegyében 1711 és 1720 között volt a legtöbb per, szám szerint 15, a Bereg vármegyei perek fele pedig 1721 és 1730 közé esett. Szabolcs vármegyében összesen 97 különböző perbe fogott személyről van adatunk, közülük hárman többször is eljárás alá kerültek. Két olyan időszakot állapítottunk meg, amikor a vizsgálat alatt állók száma meghaladja a 20-at: 1711 és 1720, valamint az 1751 és 1760 közötti években, mindkét periódusban 25 és 27 fő. Ezen kívül az 1720-as és 1730-as években 15, illetve 16 személyt vádoltak boszorkánysággal. A mágia dekriminalizációját követően csökkent a boszorkányvádaskodás, de nem szűnt meg teljesen. Jól mutatja ezt az, hogy Szabolcs vármegyében az 1760 és 1783 közötti 23 évben összesen 10 fő ellen indult eljárás. A vármegye területén jellemzően a falusi közeg bővelkedett a boszorkányvádakban. Ezzel szemben Szatmár vármegye vonatkozásában elmondható, hogy a legtöbb boszorkányváddal érintett személy Nagybányán, Felsőbányán és környékén élt. A város életében három intenzív üldözési hullám figyelhető meg, a második érinti a vizsgálati időszakunkat: ez 1697-től 1706-ig tartott. Az utolsó erőteljes üldözési hullám pedig az 1753-as általános bűnvizsgálat idejére és az utána következő évre tehető. Az itt boszorkánysággal perbe fogottak száma összesen 64, közülük hét asszony ellen kétszer is indult eljárás. A szatmári térségben összesen 85 főt fogtak perbe boszorkányság miatt, a szatmári vádlottak 75,29%-át tehát a Nagybányán és környékén lakók adták. A nagybányai asszonyokon kívül ismert egy további Szatmár vármegyei vádlott, aki ellen szintén többször (1712-ben és 1718-ban) indult per. Bereg vármegyéről elmondható, hogy összesen 20 vádlottról van adatunk. Közülük 8 fő az 1721 és 1730 közötti években került vád alá.

Ha összehasonlítjuk a Hajdúkerületre és Szatmár vármegyére vonatkozó adatokat, látható, hogy Szatmárban 1700 és 1710 között szinte megegyezett a perbe fogottak száma a

hajdúvárosok területén egy évtizeddel később perbe fogott személyekével. Bihar vármegyében a többi vármegyéhez képest 1711 és 1730 között kimagasló számú a perbe fogott személyek száma, hasonló értéket csak az 1740-es években találunk a hajdúvárosok területén. A boszorkányperek és a részben rágalalmazási perek, becsületsértési keresetek számbavételekor az egykori területi besorolást követtük, így a Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyében nyilvántartott eseteket külön alfejezetben tárgyaltuk.

Általánosan elmondható, hogy az esetek jelentős számában a boszorkánывád más vétkekhez (paráznaság, házasságtörés, tolvajlás, gyújtogatás stb.), tehát a normaszegő viselkedéshez köthető, valamint a gyógyítással és bábaság gyakorlásával elkövetett hibákhoz kapcsolódva jelent meg. A közép -és kora újkor folyamán a szexuális bűncselekmények legnagyobb részét a paráznaság adta. Akárcsak a boszorkányság, a paráznaság is a társadalom megítélése szerint erkölcsi bűncselekménynek számított. Az egyidejűleg boszorkányság és paráznaság miatt vád alá helyezettek nagyobb részben nők voltak, de ismerünk férfiak ellen paráznaság miatt indult vizsgálatokat is. Az általunk vizsgált területek irataiból megállapítható, hogy a meggyanúsított személyek a paráznaságot nem az ördöggel, hanem élő emberrel követték el.

A Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyei periratok tanúsága szerint a paráznaság mellett a gazdasági vagy egyéb eredetű bűncselekmények is gyakran jelen voltak. A boszorkányság vádjá mellett elkövetett bűncselekményeket és azok gyakoriságát vizsgáltuk. A három vármegye boszorkány -és becsületsértési pereinek dokumentumai alapján megállapítható, hogy a férfi vádlottak által elkövetett leggyakoribb bűncselekménynek a becsületsértés számított, ezt követte a hatalmaskodás. Emellett paráznaság és más erkölcsi kihágás (másokat megbotránkoztató viselkedés) és károkozás szerepelt még a férfi vádlottak bűnlajstromán. A nők esetében leggyakrabban a paráznaság és kurvaság fordult elő mellékvádként, összesen 14 alkalommal. Szabolcs vármegyében a boszorkányság és paráznaság együttes megjelenése a vádlottak 6,25%-nál volt igaz, ez összesen hat fő.¹⁵²⁵ Szatmár vármegyében a vádlottak 4,5%-ánál társult a boszorkányság vádjához paráznaság, összesen négy fő esetében. Bereg vármegyében szintén négy személyt vádoltak egyszerre boszorkánysággal és paráznasággal. A férfiakhoz hasonlóan gyakran ismétlődő volt a női vádlottak körében is a becsületsértés és rágalmazás. Emellett a nők által véghezvitt házasságtörés is visszatérő problémának számított. Meglepő módon lopás és orgazdaság vádjá csak nők esetében fordult elő, akárcsak a gyilkossági kísérlet. Szatmár vármegyében kilenc személynél olvashatók különféle mellékvádak (gyújtogatás, másokat megbotránkoztató viselkedés, tiltott pálinkafőzés, mérgezési kísérlet). Bereg vármegyét tekintve mindössze a paráznaság merült fel mellékvádként a vizsgált boszorkányperek során.

¹⁵²⁵ A 100% Szabolcs vármegyében 97 főt, Szatmár vármegyében 85 főt, Bereg vármegyében 20 főt jelent.

Összesítve a kapott adatokat elmondható, hogy a boszorkányság és varázslás mellett a legtöbbször elkövetett bűncselekménynek a paráznaság, (szabados szexuális élet, házasság előtti szexuális együttlét, bigámia) bizonyult. A paráznasággal vádoltak mindegyike – egy kivételtől eltekintve – nő volt. A női vádlottak körében a második leggyakoribb a rágalmazás és becsületsértés volt, ezeknek egy része a paráznasághoz kapcsolódott. A házasságtörés, lopás és károkozás szinte azonos gyakorisággal fordult elő mellékvádként a férfiak és nők körében. Az adatok alapján a káromkodás bűnének elkövetése kevésbé volt jellemző boszorkánypereinkben. A blasphemia és káromkodás ugyanis önmagában is súlyos bűnnek számított, így boszorkányvád nélkül is bírósági eljárás alá lehetett vonni az istenkáromlást elkövető, vagy káromkodó személyt. A megvizsgált forrásokban mindössze egy olyan esetet találtunk, ahol a nőt vádoltak erőszakos bűncselekménnyel.

A kiszabott büntetések

A korszakban a büntetéseket sok esetben nem egyedül, hanem más büntetéssel párosítva szabták ki. Szabolcs vármegyében a vizsgált időszakban 70 perről áll rendelkezésre forrás, az iratok arról árulkodnak, hogy összesen 97 személyt fogtak perbe. Egy alkalommal elhalasztó ítélet született, 22 esetben mentették fel, bocsátották szabadon a vádlottat, 24 esetben pedig nem ismert az ítélet. Kisebb büntetést 12 főre szabtak ki, míg halálbüntetésre 29 alkalommal ítélték a vádlottakat. A Szatmár vármegyei ítélethozatal gyakorlatában felmentés két alkalommal történt, 42 ügy ismeretlen végkimenetelű. Kisebb büntetést 19-en kaptak, halálbüntetést pedig hússzor hozott a bíróság. A Bereg vármegyei iratok alapján elmondható, hogy hét halálbüntetés született, 11 személynél pedig nem ismert az ügy további kimenetele.

Az általunk vizsgált periratok alapján elmondható, hogy az alábbi ítélettípusokat ismerjük: Szabolcs vármegyében a 22 felmentésen kívül nyolc személy testi fenyítésben részesült, ami különböző mértékű pálca, illetve korbácsütést jelentett. Három esetben a testi fenyítés mellé kiűzés társult büntetésként. Egy főt űztek ki a vármegye területéről. Tisztító esküre, pénzbüntetésre vagy kezességen kiváltásra nem volt példa. Öt vádlottat tortúrára küldtek, rajtuk kívül további 18 embernek kellett kiállnia a kínvallatást, őket a tortúrát követően vagy felmentették, vagy megégetésre ítélték. 29 esetben halálbüntetést szabott ki a bíróság; ebből két kivételtől eltekintve mind máglyára vetés volt. 24 ügy végkifejletét nem ismerjük. A Szabolcsból ismert ítéletek alapján a vádlottak 29,89%-ára halálbüntetést szabtak ki, 22,68%-át pedig felmentették. Szatmár vármegyében a 85 vádlott közül 37 személy esetében ismert az ítélet. A vádlottak 23,53%-ának halálbüntetést ítélték meg, ebből a máglyahalál 18, míg az egyéb halálnem (lefejezés, akasztás) kettő. Testi fenyítést négyen

kaptak, a legsúlyosabb ezek közül testcsontkítás, nyelvkivágás volt. Egy főt deresre fektettek és megbotozták, valamint reverzális adására kötelezték, egy másikra pálcázást szabtak ki büntetésül és kiűzték, a harmadik személy feje fölött megforgatták a pallost és száműzték. Két főt utasítottak ki a település határain kívülre. Pénzbüntetésben heten részesültek. Egy alkalommal a vádlottat tisztító esküre kötelezték, továbbá kezességben kiváltásra négy alkalommal volt példa. Felmentés meghozatalára két példát találtunk, egy idős asszony pedig uralkodói kegyelmet kapott. Bereg vármegyét illetően a 11 különböző perben 20 ember volt érintett. Nyolc ítéletet ismerünk, ebből egy személyt tortúrára küldtek, egy főnél lefejezést követő elégetést kért a bíróság, hat esetben pedig máglyára küldték a vádlottakat, egyiküknél előtte kínvallatást rendeltek el.

Mindhárom vármegyében az ismeretlen kimenetelű pereknél vélhetően vagy le sem folytatták a pert, vagy nem született semmilyen döntés. Értékelve a három vármegyére vonatkozó adatokat megállapítható, hogy az ítéletek jellegében és arányában eltérés figyelhető meg. Szatmár vármegyében a megszületett ítéletek nagyobb változatosságot mutatnak, a vádlottak negyedére halálbüntetést szabtak ki, az enyhébb ítéletek közül a pénzbüntetés és a kitiltás közel azonos számban fordultak elő. Szabolcs vármegyében a halálos ítéletek és felmentések száma közel azonos, a tortúrára küldött személyek legnagyobb részére a kínvallatást követően máglyahalál várt (23-ból 17 fő). A három vármegyében összesen 56 főre szabtak ki halálbüntetést (az összes vádlott 27,72%-ára), 35-en kaptak enyhébb büntetést (17,33%), 25 fő került felmentésre vagy bocsátották szabadon (12,38%), 84 személy esetében nem ismert az ítélet.

A kapott adatokat a kontroll területek adataival egybevetve elmondható, hogy a Bihar vármegye területén a század második évtizedében (1710-es évek) alkalmazott tisztító esküre egyetlen esetet leszámítva nem találtunk példát Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyében. A hajdúvárosokban leggyakrabban (és leginkább az 1740-es 1750-es években) alkalmazott testi fenyegetés és kiűzés az általunk vizsgált három vármegye területén kevésbé volt jellemző. Lényeges eltérés mutatkozik a Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyében, valamint a kontroll területeken összesen meghozott halálos ítéletek számában. Előbbi három vármegyében a vizsgált időszakban összesen 57 személy ellen született halálos ítélet, a kontroll vármegyékben 34 alkalommal szabtak ki ilyen súlyos ítéletet. Bihar vármegye és Debrecen területén már az 1720-as évek második felétől kezdve nem hoztak meg halálos ítéletet.

A Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyében boszorkánysággal vádolt személyekre kiszabott ítéletek arányát nemenkénti bontásban vizsgálva megállapítható, hogy 194 női vádlottat ismerünk, a vádlottak 96%-át ők adták. A nőknél 80 esetben ismeretlen az ítélet, vélhetően nem is jutott el az ügyük az ítélet meghozataláig. 26 nőt felmentettek vagy szabadon engedtek, 11 esetben testi büntetést, 7 alkalommal pénzbüntetést szabtak ki rájuk.

10 személyt kitiltottak, kiűztek a település vagy a vármegye területéről. Négyen váltak önkényeskedés áldozatává, egyikük pedig az ítélethozatal előtt meghalt a börtönben. 55 főt sújtottak halálbüntetéssel. Összesen 8 férfi vádlott neve merült fel a három vármegye pereiben, a vádlottak 4%-át kiteve. Négy esetben az ítélet ismeretlen, a fennmaradó négy férfi egyikére kitiltás, kettejükre testi büntetés várt, egy főt szigorúbb testi büntetésben részesítettek. Egy esetben született felmentő ítélet. A férfiak esetében nem volt példa halálbüntetés kiszabására és nem lettek önkényeskedés áldozatai sem. Mivel a női vádlottak aránya 96%-os, értelemszerűen a meghozott ítéletek tekintetében minden típusánál feljűk billent a mérleg nyelve. A halálos ítéletek meghozatala 100%-ban a nőket érintette. Az összes kitiltást és száműzést nézve 90,9%-ban nőkre szabták ki azokat, míg az összes testi büntetést és pénzbüntetést tekintve az arányok 84,6% és 100%. A felmentések 96,3%-a vonatkozott a nőkre. Fontos kihangsúlyozni, hogy a jegyzőkönyvek hiányosságai miatt a legtöbb esetben nehéz megállapítani, hogy valóban megtörtént-e az ítéletek végrehajtása vagy sem.

Hiedelem elemek

Komáromy Andor megállapítása szerint nyomon követhető a nyugati boszorkányfogalom átvétele, azonban bizonyos képességekkel a magyar boszorkány nem rendelkezett. A seprűnyélen való lovaglásnak nyoma sincs a hazai boszorkányperekben,¹⁵²⁶ a vizsgált területen sem talákoztunk ezzel. Ellenben egy gyermek a boszorkánynak mondott nagyanyjáról sokaknak elbeszélte, hogy az asszony zöld hintón jár. Ez a boszorkányosodott tündérhiedelmek egyik példája, ugyanis a tündérré jellemző közlekedési módszer a boszorkány képességeként jelent meg.¹⁵²⁷ Jelen volt a Szabolcs-szatmári népi képzetben – a még a század végén is élénken élő – kürtön és kéményeken át történő közlekedés hiedelemképe. A térségben a kéményen keresztűli elragadás és a kürtön keresztül érkező majd távozó boszorkány volt a jellemző előfordulási alak. Gyakran megjelent a lóvá tétel, az ezzel kapcsolatban elbeszéltek lakoma, vagyis a boszorkányszombat a boszorkányképzetek egyik alapvető eleme volt, de a népi hiedelembe beépülve a boszorkányvád egyik gyakran ismétlődő elemévé vált.

Klaniczay Gábor 1986-os tanulmányában azt írja, hogy Magyarországon hiányoztak a demonológiai nézeteket terjesztő szakirodalmak,¹⁵²⁸ így a hivatalos demonológia általi

¹⁵²⁶ Komáromy 1910. Bevezető tanulmány. XVIII.

¹⁵²⁷ Vö. Pócs 1986. 213. o.

¹⁵²⁸ A boszorkány-szakirodalom magyarországi hiányáról Klaniczay Gábor írt részletesebben: *Klaniczay* 1985. 57–58. o. Azóta a kutatások kimutatták, hogy a protestáns egyház demonológiája a zsinati határozatokban és katekizmusokban érhető nyomon. Az ezekben tiltásként megfogalmazottak jelentek meg a boszorkányperekben vádként.

elképzelésekből mindössze a boszorkánygyűlések hiedelme tudott beépülni a magyar néphitbe.¹⁵²⁹ A boszorkánygyűlések helyszínéként a magyar néphitben a leggyakrabban Gellért-hegyet említették, elsőként egy 1682-es debreceni vádban szerepelt. A Szatmár vármegyei hiedelem szerint Szent György napján, azaz április 24-én tartották a boszorkányok nagygyűlésüket a Gellért-hegyen, kedd esténként pedig a rózsapallagi Farkasles-dűlőn gyűltek össze. A boszorkányszombat-elképzeléseknek népi hagyományokhoz való formálódása érhető nyomon a Gellért-hegy mellett egyéb színhelyek megjelenésében.¹⁵³⁰ A Szabolcs-szatmári térség hiedelemvilágában ugyancsak a gyűlések színhelyéül szolgált a Tokaji-hegy, Világos vagy Ecsed pusztá vára.

A tanúk többször sorolták vallomásaikban a boszorkányszombat természetfeletti tárgyait, ezek az elragadás során, vagy a mulatságokban jutottak szerephez. A szélesebb körben elterjedt mágikus eszköztár: a kantár és a dob vagy a dióhéj mellett Szabolcs vármegyében a palló is mágikus szerephez jutott. Ismert továbbá a törvény ellen ható mágikus tárgyak használata, Szabolcs vármegyében egy nyakban hordott talizmánnak tulajdonítottak varázserőt, a Nagybánya környékiek a sírhalmokról összehordott földről úgy tartották, ha a bírák elé hintik, azzal elkerülhető a bűnök törvény előtti elszámolása.

A boszorkányperek sajátos motívumai közé tartoznak azok a hiedelemalakok, amelyeket a magyar nép ismer. Ezek egyike a lidérc, mely egy Szatmár vármegyei periratban sajátos módon jelenik meg. A vádlott, Rekettye Pila kínvallatásakor elmondta, hogy „szép iromba lidérce” van.¹⁵³¹

Munkánk során egy olyan, vélhetően közép-ázsiai eredetű mágikus eljárás, a farkasín tűzre vetésének jelenlétét fedeztük fel, mely pár példától eltekintve nem kimutatható a teljes magyarországi boszorkányhiedelemben. A magyarországi boszorkányperek forráskiadványait áttekintve megállapítható, hogy jellemzően a magyar nyelvterület keleti és északi részéről származnak a farkasín égetésére vonatkozó adatok. A farkasín mint rontószer több kutató érdeklődésének homlokterébe került, de a boszorkányság kontextusában részletesebben nem foglalkoztak a kérdéssel. Kis-Halas Judit pedig mindössze lábjegyzetben fűzött magyarázatot a farkasín vetésre és felsorolta a forráskiadványokban megtalálható összes előfordulást.¹⁵³² A térségünkben további egy példát találtunk e mágikus cselekvésre, a dadai boszorkányper irataiban található a farkasín tűzbevetéséről és annak felhasználásáról a legrészletesebben elbeszélés.

Találhatunk példát olyan mágikus rítusra is, mely a mai ember számára értelmezhetetlen, s mindössze feltételezni lehet annak valós értelmét. Itt hozhatjuk példaként

¹⁵²⁹ Klaniczay 1986. 284. o.

¹⁵³⁰ Klaniczay 1986. 285. o.

¹⁵³¹ Schram III. k. 335. o.

¹⁵³² Kis-Halas 2020. 129. o.

a kőrisset, melyre mindössze egy 1584-es kolozsvári boszorkányperben találtunk további példát. A kőrifafa felhasználásához mindkét esetben más jelentést tulajdonítottak. A Szabolcs vármegyei kárvallott rontószerként értelmezte a kőrist, és használatának tulajdonította gyermeke megbetegedését, ezzel szemben a kolozsvári boszorkány gyógyító cézzal készített olajat, amivel saját fekélyét kezelte.

KITEKINTÉS

A boszorkányok nagyszámú üldözésére Magyarországon az európainál később, a 17–18. században került sor, de mértéke meg sem közelítette a más európai országokban lezajlott üldözések arányát, számukban a magyarországi boszorkányperek elmaradtak az európaiaktól. Az uralkodói rendeletek hatására fokozatosan csökkent a boszorkányvádaskodások száma, azonban nem szűnt meg teljesen. A boszorkányvádat fokozatosan felváltották a kuruzslás, csalás, lopás vétségéért indított eljárások. Az általunk vizsgált területeken boszorkányüldözés nem fejeződött be korábban, mint országos viszonylatban (Heves megyében még 1781-ből ismert boszorkányper). A térségben még kb. húsz évig folytatták a boszorkányüldözést. A boszorkányüldözések megszűnté után Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegye számos bizonyítékot szolgáltat arra, hogy a néphitben tovább élt a boszorkány alakja. Jól példázza ezt Erdész Sándor nyírségi, valamint Szendrey Zsigmond és Luby Margit szatmári gyűjtése, melyben még a 20. század elején is élénken élő boszorkányhit, az állattá változás képzelet és a boszorkányrontás elhárítására szolgáló cselekvések sorakoznak. A Szabolcs vármegyei boszorkánypereket fokozatosan felváltották a 18. század végétől a kuruzsló- és paráznaperok.

A további kutatások tekintetében mindenképpen szükségesnek látjuk a farkasívetés, mint mágikus eljárás eredetének¹⁵³³ alaposabb megismerését, reflektálva ezzel a magyar boszorkányhiedelem összetettségére, sokrétűségére; a környező vagy akár távolabbi népi hiedelmeknek a magyaréra gyakorolt hatását további példával gazdagíthatnánk. Szintén további kutatási lehetőséget adhat annak a vizsgálata, hogy a katonai szabályzatokban a boszorkányságról alkotott kép hogyan hatott a boszorkányvadásokra, volt-e példa hadi törvénykezésben boszorkányság miatt indult eljárásra. Ugyancsak érdemes lenne behatóbban vizsgálni a boszorkányperekben megjelenő török alakját. Hogyan jelennek meg az ország egyes vidékein, pozitív vagy negatív szerepkört ruháznak-e rájuk az elbeszélésekben.

¹⁵³³ Vizsgálataink az eljárás eredetéről tovább folytatódnak. További terveink között szerepel a werwolf-hiedelem áttekintése, valamint a kun hiedelmek behatóbb vizsgálata.

A téma továbbgondolására ad lehetőséget a protestáns prédikációs irodalom áttekintése, melynek új forrásréteggént a vizsgálatba való bevonása jelentősen hozzájárulhat a kérdéskör további vizsgálatához. A korabeli társadalomtörténet horizontján szintén kiváló vizsgálati lehetőséget nyújthatnak az urbáriumoknak, számadásoknak és céhes iratoknak a boszorkányperes iratokkal kiegészítve elvégzett áttekintése. Ehhez szolgálhatnak adalékul a gazdaságtörténeti, klimatológiai, történeti ökológiai, antropológiai, történeti antropológiai, művelődéstörténi megközelítésű vizsgálatok, melyek egy komplex módszertan kialakítására is lehetőséget adnak.

KONKLÚZIÓ

A hiedelemrendszer, amelynek képzetei a délkelet- és közép-európai, valamint magyarországi táltos- és tündérhiedelmek elemeinek elboszorkányosodása révén alakultak ki, élénken jelen volt a korabeli Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegye területén is. A térségünk boszorkányperes iratait és az azokban szereplő vallomásokat áttekintve megállapítható, hogy a helyi hiedelmek szoros kapcsolatot mutatnak az erdélyi magyar hiedelemvilággal. A borsért járó boszorkány képzetének korabeli elterjedtségét mutatja, hogy a Szatmár vármegyei Császló és Nagybánya mellett kassai és több erdélyi boszorkányper iratban is megjelenik a borsot szedő, gyűjtő boszorkány alakja.¹⁵³⁴ Ezen kívül számos más példát találtunk a boszorkány megjelenési formájára, utazására, a boszorkánymulatságokra, melyek az erdélyi magyar hiedelmek szerves részét képezték, de a Szatmár-beregi térségben is gyakran előforduló elemek voltak. Ugyancsak kimutatható a szerb és román hiedelemelemek beépülése a térség boszorkányhitébe. Szabolcs vármegyében négy, Szatmár vármegye területén további egy per iratanyagában olvasható călușari társaságokra és rítusaikra történő utalás. A zduhačok termékenységért folytatott harcára emlékeztető vagdalkozásra egy-egy szabolcsi és szatmári példát találtunk.

A boszorkányhitben a boszorkány alakja, tudása és tevékenysége központi szerepet kapott. Az ugyanazon a területen élő közösségek tagjainak a boszorkányokról alkotott képe többnyire azonos volt. Boszorkány-és konfliktustípusok tekintetében az általunk vizsgált területen leggyakoribb az úgynevezett társadalmi boszorkány¹⁵³⁵ volt. Alakját a hétköznapi együttélés nehézségei és a rossz szomszédi viszonyból eredő, valóságos konfrontációk alapján alkották meg. Gyakori volt továbbá a tudós boszorkány alakja, aki káresemények, balszerencsés történések során a közösségi bűnbak szerepét töltötte be. Nem kizárólag egy társadalmi réteg vagy csoport vált bűnbakká, a boszorkányság vádjá a közösség mindennapi együttéléséből eredő, olykor összetett ellentétekkel, nézetkülönbségekkel (szomszéd és szomszéd, családtagok, bába és páciensei) összefüggésben jelent meg. A vádlók a boszorkányságról és a boszorkányokról a szociokulturális környezet (szabályok, normák, szokások) teremtette tényezőkhöz igazodva beszéltek.

A boszorkány alakja és a hozzá kötődő hiedelmek mellett a boszorkányvadás mögött meghúzódó és azokat kiváltó kapcsolati rendszer is figyelemreméltó. A boszorkányvadás

¹⁵³⁴ Kassa: „borsót jártunk szedni... az kis macskán... az Somos Tetőre” *Bessenyei* I. k. 36–38. o. Hagymásbodon: „nyilvánvaló boszorkánynak, Szent Gellér hegyin járónak és onnat borsót hordónak és szedőnek, s onnat lett meggazdagodottnak” neveztek a boszorkánysággal vádolt két asszonyt. *Bessenyei* II. k. 218. o. A haraklányi esetet részletesen elemzi: *Czegényi* 2014. 199–204. o. További példákra lásd még: *Magyar* 2021. 2. k. 58. o.

¹⁵³⁵ A terminust Pócs Éva határozta meg, erre lásd: *Pócs* 1995b. és *Pócs* 1997. 12–16. o.

rámutatnak arra, hogy milyen társadalmi feszültségek alakultak ki a térség településein a 18. század során. A városokban és falvakban szárba szökő vádakban jelentős szerephez jutottak a nemzetiségi ellentétek. A lengyelországi, csehországi és magyarországi városokban nagyszámban élő német lakosság a német területek hiedelmeit átvette, ami kedvezett a boszorkányüldözések erősödésének.¹⁵³⁶ A lengyelországi boszorkányperек tanúvallomásai a kora újkori közösségek mindennapi feszültségeiből eredő konfliktusairól árulkodnak. A vádak visszavezethetők a természet erőinek kitett és attól függő társadalomban a terméskiesés vagy a jószághaszon elmaradására, a bizonytalanságból eredő félelemre, az irigységre, valamint az egymás közötti szitkozódásra és fenyegetőzésre.¹⁵³⁷ Wanda Wyporska a wielkopolskai perek vizsgálatával megállapította, hogy összefüggések mutathatók ki a klimatikus változások és az üldözések intenzitása között. Ehhez hozzájárult a felvonuló seregek által behozott járványok. A háború, a rossz termés és a járványok halmozott hatásai tovább tizedelték a lakosságot, s ez a fennálló bizonytalan helyzet táptalajul szolgált a boszorkányvádaskodásnak. A kutató megállapítása szerint a wielkopolskai üldözés azonos időkereten belül zajlott, mint Európa más részein, de Magyarországhoz hasonlóan később érte el csúcspontját.¹⁵³⁸ Michael Ostling meglátása szerint az ismert lengyelországi boszorkányperек 62%-a az 1750-es, 1760-as évekre (hétéves háború időszakára) esett.¹⁵³⁹ Csehországban nem beszélhetünk hosszú távú vagy tömeges üldözésről. Morvaországban a 16. század közepéig csak néhány boszorkányper zajlott, számuk csak az 1570-es években kezdett növekedni. A morvaországi boszorkányüldözés csúcspontja 1678–1696 közé esett, ekkor több mint 100 embert végeztek ki, többségükben nőket. A kora újkori Szilézia területén az 1580 és 1680 közötti 100 év tekinthető a boszorkányüldözés legintenzívebb időszakának, több tömeges üldözéssel. A Felső-sziléziai Nysaban három üldözési hullám is zajlott 1622-ben, 1639–1641 valamint 1651–1652 között.¹⁵⁴⁰ A Felső-Magyarország üldözés nagyjából 1670 és 1730 közötti évtizedekben tetőzött.¹⁵⁴¹ A boszorkányüldözések időbeli és jellegbeli eltéréseket mutatnak Európa két felén. Franciaország egyes részein és Németországban ugyanakkor, 1570 körül indult meg újra, az üldözési hullámok 1590-ben érték el csúcspontjukat Skóciában, a Rajna-vidéken és Bajorországban. Skóciában a gyanúsítottak többségét 1589 és 1663 közötti években vádolták meg.¹⁵⁴² A 17. század legnagyobb üldözési hullámában (1626–1630) a Rajna-vidéken és frank területeken több ezer áldozatot követeltek a boszorkányperек.¹⁵⁴³ A

¹⁵³⁶ Klaniczay 2022. 229–230. o.

¹⁵³⁷ Wyporska 2013.

¹⁵³⁸ Wyporska 2013. 50. o.

¹⁵³⁹ Ostling 2011. 243. o.

¹⁵⁴⁰ Kreuz 2019. 174. o.

¹⁵⁴¹ Kreuz 2019. 177. o.

¹⁵⁴² Martin – Miller 2008. 57–58. o.

¹⁵⁴³ Behringer 1990. 369–373. o.; Robisheaux 2013. 180. o.

finn és svéd boszorkánypererek a 17. század második felében, 1660 és 1700 között érték el csúcspontjukat.¹⁵⁴⁴ A Saar-vidéken intenzív üldözések zajlottak 1590-ben, 1610-ben és végül az 1630-as években tetőzött, az utolsó hullám csúcspontja az 1633–34-es évre tehető. 1635 után a boszorkánypererek szerepe csökkent, mely vélhetően a boszorkányságot megítélő szemléletváltásnak volt köszönhető (az üldözések hivatalos tiltása ekkor nem történt meg).¹⁵⁴⁵

Kelet-Közép-Európában a Nyugat- és Dél-európainál később jelentkezett az üldözések csúcsa, jellemzően a 17. század második felében és a 18. század első harmadában.¹⁵⁴⁶ Európa keleti felén nem igazán lehet tömeges boszorkányüldözésről beszélni, ez a megállapítás érvényes a magyar¹⁵⁴⁷ és azon belül az általunk vizsgált térség boszorkányperereire is. Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegye boszorkányvadászkodását nem jellemezte a pánikszerű üldözés, inkább hosszú távú és rendszeres üldözés volt jellemző. Ha a nyugat-európai perekhez viszonyítjuk a vizsgált területünk boszorkányüldözését, megállapítható, hogy általában véve kis (évi 1–3 vádlott), egyes időszakokban közepes mértékűnek (évi 5–10 vádlott) tekinthető. Kimagasló számú vádlott Szabolcs vármegyében az 1715-ös évben (összesen 11 fő) figyelhető meg, Szatmár vármegyében pedig 1704–1705 folyamán (19 fő), valamint az 1753-as évben (14 fő).¹⁵⁴⁸

A vádaskodásokat leginkább a helyi közösségek gazdasági, társadalmi és kulturális feszültségei váltották ki, ide sorolhatók a felekezeti konfliktusok, a beszállásolt katonák, vagy a betelepülők és a helyiek ellentéte, de a pestisjárványokat követően is intenzívebbé vált a boszorkányüldözés. A boszorkányvadászkodást a többszörös konfliktusok, ellentétek, közös élethelyzetek idézték elő és a hétköznapi együttélésre adott válaszként értelmezhető. A korabeli Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyék boszorkányhite a közösségi vagy egyéni konfliktusos körülményekre adott magatartásformákban, megküzdési stratégiákban mutatkozik meg. Városi közegben hangsúlyosabb volt az erkölcsi vétség vagy a köztörvényes bűnök vádja, mint falusi közegben.

¹⁵⁴⁴ Toivo 2016. 16. o.

¹⁵⁴⁵ Labouvie 2018. 160–161. o.

¹⁵⁴⁶ Kreuz 2019. 180. o.

¹⁵⁴⁷ Tolna és Zala vármegye területén a Rákóczi-szabadságharc, majd az 1710–1713-as pestisjárvány után erősödött az üldözés, de nem vált tömegessé (1710 és 1720 között összesen 11 per folyt, 1721–1730 közti tíz évben 14 eljárás zajlott. Ez a növekedés összhangban állt a magyarországi üldözés általános emelkedésével. A következő évtized nagy pestisjárványának idején (1738–1743) országszerte nagymértékben nőtt a boszorkánypererek száma, s ez tükröződött a Tolna vármegyei adatokon is: 1740 és 1750 között 38 eljárást folytattak le. Az 1750-es első felében további csúcspontot rajzolódik ki, összesen 36 perrel, ebből 24 Zala vármegye területén zajlott. Az adatok alapján Kis-Halasz Judit megállapította, hogy „inkább kisebb, regionális üldözési hullámokkal, esetleg lokális pánikkal számolhatunk, mint például a már említett Tolna megyei persorozat.” (Kis-Halasz 2020. 25. o.) Hasonlóan Szabolcs vármegyéhez, még az 1760-as években is indult boszorkányság vagy mágikus tevékenység miatt eljárás, összesen 18 alkalommal, de még az 1770-es évek első feléből is ismert 6 boszorkányper. Kis-Halasz 2020. 25–27. o.

¹⁵⁴⁸ Az európai boszorkányüldözés mértékének megállapítására kidolgozott módszert és annak kategóriáit lásd: Levack 1987. 156–169. o.

Szabolcs vármegye területén jellemzően a falusi környezet bővelkedett a boszorkányvádakban. Több esetben a tárgyalások jegyzőkönyvei igen összetett faluképet, valamint vádmechanizmust vázolnak. Két olyan Szabolcs vármegyei települést emelnénk ki, ahol a boszorkánysággal vádolt személyek száma megközelítette a 10-et: Eszlárról összesen nyolc, Balkányból hét vádlottról tudunk. Ez a két település volt a vármegye boszorkánysággal leginkább terhelt helysége. Egyes esetekben a perek – noha egymástól elkülönülő ügynek látszanak –, mégis összefüggésben álltak egymással (lásd az 1751-ben lefolytatott pereket Bán Pálné Sennyei Katalin, Horváth Mihályné Orbán Erzsébet és Vida Istvánné Szabó Borbála ellen), máskor pedig ugyanazok a személyek kerültek többször is eljárás alá (lásd: balkányi asszonyok: Orosz Jánosné és Galgóczi Istvánné). A székelyi asszony, Kardosné Mátyusi Katalin esete pedig egyedinek mondható abból a szempontból, hogy a boszorkányvádaskodás Mátyusi Kati közösségén kívülre is kiterjedt és nem korlátozódott az asszony lakhelyére. A szomszédos faluban zajló boszorkányperes vizsgálat alkalmával Kardosné is említették a boszorkányvádak kapcsán.

A Kárpát-medencében a 18. század elején jelentkezett a kora újkori Magyarország történetének legerőteljesebb klímaváltozása, melynek egyik legkritikusabb éve az 1709-ik volt. Az időjárási viszontagságok miatt az életkörülmények rendkívül megnehezedtek. A háború, éghajlati változások és ezek miatt kialakult mezőgazdasági válsághelyzet következtében éhínségek léptek fel és sorra jelentek meg a járványok. Szabolcs és Szatmár vármegye területén, 1739 nyarán felütötte a fejét a pestis, a térség emiatt még 1740-ben is vesztegár alatt állt. A pestisjárvány következtében Nyíregyháza a század közepére gyakorlatilag elnéptelenedett. 1755–1756 folyamán még Bereg vármegyét érintette a pestis egy hulláma. A Szabolcs vármegyei perek 1751–1760 közötti magas száma összefüggésben állhat a térség nemzetiségi összetételével. 1753-ban került sor Nyíregyháza újratelepítésére, melynek során evangélikus tótok és svábok érkeztek a városba és környékére. 1751–1760 között Kisvárda környéki, valamint a Nyíregyháza és Nagykálló vonzáskörzetében elhelyezkedő településeket is érintették a perek. Nem közvetlenül egymás melletti településekről van szó, hanem szinte a megye egész területét érintette. Felgyorsította a változást a bevándorlás, a spontán betelepülés és a betelepítés. A betelepülők, betelepítettek érkezése okozta frusztráció, az idegenek különbözősége miatt kialakuló hétköznapi ellentétek hatással lehettek a közösségek mindennapjaira. A boszorkánysággal megvádoltak között is előfordult a betelepített nemzetiségek közül román, rutén és szlovák. Ahogy arra korábban már utaltunk – például a szatmári magyar–sváb viszony kapcsán, – a helyi lakosság és az újonnan érkező csoportok között a betelepülést követően akár évtizedekkel később is megmaradhatott az ellentét. Továbbá cigány vádlottakról is tudunk, de számuk nem volt

jelentős.¹⁵⁴⁹ A cigányság megítélése a hatóság szemében igen negatív volt, szemfényvesztőként, csalóként, varázslóként tekintettek rájuk és mivel a közösség gyermek, együgyű tagjaiként tartották őket számon, értelemszerűen csökkent szellemi képességűnek aposztrofálták őket. Hasonló következtetést vont le Petr Kreuz a csehországi perekkel kapcsolataiban, aki a mágikus bűnök és a cigányság viszonyát vizsgálta. Megállapította, hogy a csehországi büntetőperekben felértékelődött a cigányok szerepe.¹⁵⁵⁰

Magyarországon több szabad királyi város boszorkánypereinek forrásai kerültek részben feldolgozásra.¹⁵⁵¹ A felső-magyarországi szász városokban és Sopronban már a 16. század első felében megindult a boszorkányüldözés, míg Debrecen és Kolozsvár esetében a század második felében jelentkeztek az első nagyobb üldözések.¹⁵⁵² A városi környezetben zajló boszorkányperekről elmondható általánosan, hogy időbeli eloszlásuk egyenletesebb, és megfigyelhetők olyan periódusok, amikor a perek száma látványosan megnő. Ezek a kiugró adatok a város életében bekövetkező rendkívüli eseményekhez kötődnek, pl. háborús és járványos időszak, politikai viszály. A magyarországi városi boszorkányperekből összetett társadalmi összefüggések rajzolódnak ki. A 17. század végi és 18. századi üldözések nagy része mezővárosokban és falvakban zajlott. Szeged,¹⁵⁵³ Hódmezővásárhely¹⁵⁵⁴ és Debrecenben¹⁵⁵⁵ esetében a háborúkat követő nagymértékű bevándorlás okozta feszültség szerepet játszott az üldözések számbeli növekedésében, a további kiváltó okok közé sorolhatjuk a már korábban említett természeti csapásokat is.¹⁵⁵⁶ A szegedi boszorkányüldözés 1729–1744 közötti éveiben nincsenek tömeges üldözések, inkább elhúzódó és egymástól független eljárásokról lehet beszélni. Valószínűleg a szegedi események hatására nőhetett meg a hódmezővásárhelyi boszorkányperek száma 1729 és 1759 között.¹⁵⁵⁷ Szeged esetében a felsorolt különleges körülmények fennálltak a nagy per idején, de Pakó László tanulmányából tudjuk, hogy Kolozsváron egy Ígyártó György nevű ügyész volt a mozgatója az üldözésnek.¹⁵⁵⁸ Szatmár vármegye vonatkozásában elmondható,

¹⁵⁴⁹ Országos viszonylatban a kora újkori boszorkányperek vádlottjainak és a vádlóiknak kb. 75%-a magyar volt. *Kristóf* 2013. 28–29. o.

¹⁵⁵⁰ *Kreuz* 2016. 182. o.

¹⁵⁵¹ Soproni boszorkánypereket Házi Jenő kéziratának felhasználásával Németh Ildikó és Tóth G. Péter állította össze: *Tóth G. – Németh* 2011. A város 16. századi pereit Németh Ildikó dolgozta fel. *Németh I.* 2002. 163–170. o. A nagybányai boszorkánypere iratok összeállítását Balogh Béla végezte el: *Balogh* 2003., a városban szárba szökő vádakról és a gyógyítás helyi specialistáinak viszonyáról Kis-Halás Judit írt tanulmányokat: *Kis-Halás* 2008. 213–236. o. és *Kis-Halás* 2014. 307–362. o. A kolozsvári boszorkányperek forrásaival Kiss András foglalkozott (*Kiss* 1998.), majd az általa megkezdett munkát Tóth G. Péter és Pakó László fejezte be (*Pakó – Tóth G.* 2014.).

¹⁵⁵² *Kristóf* 2016. 35. o.

¹⁵⁵³ A szegedi eseményeket legújabbban Brandl Gergely vetette átfogó vizsgálat alá, lásd: *Brandl* 2023.

¹⁵⁵⁴ *Klaniczay* 1987. 201–208. o., újabbban: *Tóth G.* 2020. 32–48. o.

¹⁵⁵⁵ A debreceni pereket több szempontból is (demonológia, bábáknak a közösségen belüli vádaskodásának szerepe) *Kristóf* Ildikó dolgozta fel: *Kristóf* 1998. 54–77. o., *Kristóf* 2017. 13–89. o.

¹⁵⁵⁶ *Klaniczay* 2022. 229. o.

¹⁵⁵⁷ *Klaniczay* 1987. 204. o.; *Brandl* 2023. 229–230. o.

¹⁵⁵⁸ Az eset leírására lásd: *Pakó* 2011. 93–103. o. és *Pakó* 2017. 91–109. o.

hogy a legtöbb boszorkányvaddal érintett személy Nagybányán, Felsőbányán és környékén élt. A városi közegben a lakosság nagyobb létszáma, a vásártartás miatt ide érkező idegenek jelenléte magában hordozta a konfliktus kipattanásának lehetőségét. Nagybánya három nagy üldözési hulláma több kiváltó okhoz köthető, melyek az egész városi társadalmat érintő változásokban gyökereznek. Ide sorolható a hatalmi struktúra átalakulása, a helyi elit lecserélődése, a külvárosi lakosság megjelenése a város közigazgatásában, illetve az ellenreformációs törekvések és hatásaik. A kora újkori Nagybánya társadalmi nyugtalansága, a hitviták és a gyakran ismétlődő háborús periódusok bomlasztották az egyébként sem egységes helyi közösséget.¹⁵⁵⁹ Ebben a nyugtalan közegben a mindennapos balszerencsére adott sajátos magyarázatként jelentkezett a boszorkányvadászkodás, melyet az élénk hiedelemrendszer és a népi boszorkányképzet bűnbakképző rendszere táplált. A nagybányai boszorkányüldözés második hullámának tetőpontjaként az 1704–1705-ös évben lefolytatott és csaknem tíz hónapig húzódó eljárás tekinthető. Kis-Halas Judit Tóth G. Péter megállapítására¹⁵⁶⁰ alapozva azt feltételezte, hogy a nagybányai csúcspont összefüggésben állhatott az üldözés partiumi felerősödésével. Úgy gondoljuk, hogy az üldözés intenzitásának erősödése kapcsolódhat a Rákóczi-szabadságharchoz. A harcok övezte térségben a férfi munkaerőhiány következtében a figyelem középpontjába került férjes asszonyok és özvegyek könnyen eshettek a boszorkányvád gyanúja alá.¹⁵⁶¹ Ahogy láthattuk, több alkalommal említésre kerültek boszorkánysággal vádaskodó kvartélyos katonák, akik bizonyos esetekben a rontás gyógyítására is vállalkoztak. Szükséges megemlíteni emellett, hogy a kipattanó boszorkányvadásokat megelőző szomszédsági konfliktusok forrásaként is találkozhattunk német katonák alakjával, akiknek beszállásolása nagy nehézséget jelentett a lakosság számára. Fontos még kiemelni, hogy az 1706-os nagyszombati *Hadi Regula* 45. §-a¹⁵⁶² és az 1707-es ónodi *Hadi Regulamentum* első titulusának első articulusa az ördögösök, boszorkányok és varázslók elleni fellépést fejtegetik.¹⁵⁶³ Thaly Kálmán 1881-es

¹⁵⁵⁹ Kis-Halas 2014. 327. o.

¹⁵⁶⁰ „A Vezérlő Fejedelem által birtokolt és igazgatott területen nem tudott életbe lépni ez a hatékony nyomozó-büntető-ítéletvégrehajtói rendszer, amely a boszorkányüldözés új módszereit kívánta Habsburg oldalról meghonosítani.” Tóth G. 2008a. 668. o.

¹⁵⁶¹ 1700 és 1710 között összesen 28 személy került bíróság elé, ebből 26 nő. A 28 vádlottból 24 Nagybányáról és környékéről származó volt.

¹⁵⁶² „Minden czégéres vétek, úgymint Isten és választott szentei ellen való káromkodás és szitkok, ördögösség, boszorkányság, gyilkosság, paráznaság, stb és több ehhez hasonló gonosz cselekedetek tilalmaztatnak, az ország törvényében feltett halálos, kemény büntetés alatt.” Thaly 1881. 126. o.

¹⁵⁶³ „Tiltatnak mindenenk mindennemű bálványozástól, varázslástól, bűvöléstől, bájolástól, ördögökkel, ördögösökkel, boszorkányokkal való czimborálástól, szövetségtől, az ollyatén tudományoknak való gyakorlásától, úgy, hogy az ördögi mesterséget üzök, akik abban taláztatnak, hogy az ördögre bízzák egészen magokat s' dolgokat, megbizonyosodván reájok, tüzzel elevenen meg-égettetnek. Hasonló büntetéseket vészik el azok is, a'kik embereket, vagy akármelly marhát, az ollyan ördögi mesterséggel meg-vesztegetnének, vagy ha kárt nem tennének is, de kinyilatkozván az ördögös tudományok, annak minémüsége szerint, az igaz Isten egyedül való Tiszteletinek meg-vetéséért, meg kell halniok irtóztató halállal.” A Magyarországi confederált Nemes Statusok és Rendek részéről szabott Hadi Regulák, Articulusok, Edictumok és törvények, titulus I. articulus I. *Az Ördögösök, Boszorkányok és Varázslók ellen*. Idézi: Thaly 1889. 104. o.

munkájában¹⁵⁶⁴ hosszasan értekezett a Rákóczi-kor hiedelemvilágáról és babonásságáról, valamint a boszorkányokkal szembeni intézkedésekhez hozzáfűzte, „hasonló határozványokat találunk a német, olasz, francia, spanyol stb. katonai reglement-ek és büntető codexekben is.”¹⁵⁶⁵ Konklúzióként megállapította, hogy a „kurucz táborokban varázslásért, bűbájosságért, boszorkányság, vagy ördögösségért meg nem égettek, tudtunk szerint nem is vádoltak senkit.”¹⁵⁶⁶ Úgy gondoljuk, Thaly megállapítása ellenére mégsem elhanyagolandó a tény, hogy egy katonai szabályzatban első helyen szerepel a boszorkányok felkutatására és megbüntetésére irányuló artikulus.

Áttérve a vádlottak társadalmi jellemzőinek vizsgálatára, az európai példákat áttekintve az alábbiakat ismejük. A kontinentális adatok átlagát tekintve a női vádlottak aránya 76%-os volt, 62%-uk az 50 év feletti köréből került ki.¹⁵⁶⁷ A skót perek tanulsága szerint a boszorkánysággal megvádoltak 14%-a férfi volt. A női boszorkányoknak pedig mindössze 20%-a volt özvegy. A meggyanúsítottak 40%-a 40 éves vagy annál fiatalabb volt, 54%-uk 41 és 60 év közötti és mindössze csak 7%-uk volt 61 éves vagy annál idősebb. A boszorkánysággal gyanúsítottak nagyrészt a harmincas éveik végén és az ötvenes éveinek elején járók közül kerültek ki. A megvádoltak mindössze 23-ánál ismert a családi állapot: többsége házas volt (78%), 20%-uk özvegy és mindössze 2%-uk volt egyedülálló. A boszorkánysággal gyanúsítottak 11%-nál volt egyértelmű a társadalmi-gazdasági státusz, leginkább a kézművesek és közrendűek sorából kerültek ki. A boszorkánysággal gyanúsítottak Skóciában tehát általában középkorú, házas nők voltak.¹⁵⁶⁸ Az essexi boszorkányperek vizsgálatakor Macfarlane megállapította, hogy a vádlottak 92%-a nő volt, átlagéletkorukat tekintve 50 és 70 év közöttiek.¹⁵⁶⁹ Német területeken a boszorkánysággal megvádoltak 80%-a nő volt, többnyire 40 év fölöttiek. Vorarlbergben kizárólag nők kerültek boszorkányság vádjá alá. Ezzel ellentétben, a felső-ausztriai Salzburgban és Karintiában kizárólag férfi boszorkányok ismertek.¹⁵⁷⁰ Jonathan B. Durrant kutatásaiból tudjuk, hogy az eichstätti üldözésekben leginkább a városi nők voltak érintettek, akik a politikai elitből kerültek ki, vagy a céhes társadalomból. Az iratok tükrében egy olyan konfliktusokkal terhelt társadalom benyomása rajzolódik ki, amelyben a társadalmi változások hatására a nők egy része marginalizálódott és ezáltal kiszolgáltatottá vált a boszorkányság vádjának.¹⁵⁷¹ A finn és svéd elítéltek többségét nem az idős nők, hanem férfiak adták. Az 1620 és 1700 között

¹⁵⁶⁴ Thaly 1881.

¹⁵⁶⁵ Thaly 1881. 127. o.

¹⁵⁶⁶ Uo.

¹⁵⁶⁷ Gaskill 1996. 263. o.

¹⁵⁶⁸ Anderson – Raymond 1978. 181–184. o.; Swales – McLachlan 1979. 356. o.; Martin – Miller 2008. 59–62. o.

¹⁵⁶⁹ Levack 1987. 124., 129. o.; Macfarlane 1999. 150–151, 155, 161–162. o.

¹⁵⁷⁰ Behringer 2002. 93. o.

¹⁵⁷¹ Durrant 2007. 251–253. o.

megvádolt ezer személy több, mint fele férfi volt. A férfi vádlottak aránya csak 1650 után mutatott csökkenést, az 1667. évtől kezdett a női vádlottak száma felülkerekedni a férfiakén.¹⁵⁷² A holland boszorkánykutatók kimutatták, hogy a boszorkánysággal megvádoltak között rendkívül magas volt a nők aránya, csaknem 100%.¹⁵⁷³ Eva Labouvie a Saar-vidéki forrásokat áttekintve megjegyezte, hogy a férfiak ellen irányuló boszorkányvadásban csak bizonyos típusok jelentek meg, melyek a gazdálkodáshoz és a tipikusan a férfiak felelőssége alá tartozó feladatokhoz kapcsolódtak (termékenység és időjárás befolyásolása, gyógyító mágikus eljárások). Ezzel szemben a nőket méregkeveréssel és rontással vádolták. Meglátása szerint a Saar-vidéken a falusi közegben zajló boszorkányvadás kiváltó oka elsősorban a hatalmi viszonyokban és konfliktusokban keresendő. A férfiak nagyobb valószínűséggel vádolták meg a nőket boszorkánysággal, mint férfitársaikat.¹⁵⁷⁴ Lengyel területen magas (90%) a boszorkánysággal megvádolt nők aránya. A vádlottak életkoráról kevés adat áll rendelkezésre, családi állapotukat tekintve elmondható, hogy legalább egynegyedük özvegy vagy házas volt. Az adatok ismeretében a vádlottak 23%-a szolga volt, 19%-a jobbágy, 13%-a fogadót üzemeltetett, 10%-a pedig pásztorfeleség volt. Ezekből az arányokból igazolható Briggs nézete, miszerint a szomszédsági kapcsolatból fakad a boszorkányvadás kiváltó konfliktus, valamint, hogy a vádlott és vádlója közötti szorosabb kapcsolat volt. A férfiak esetében általában szodómia, vagy a boszorkányszombaton való részvétel vádja merült fel.¹⁵⁷⁵

Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyében a boszorkánysággal gyanúsítottak körülbelül fele közrendű volt, de a cselédek, pásztorok, zsellérek köréből is jelentős számban kerültek ki. Esetükben jól nyomon követhető a mindennapi kölcsönös érintkezés és kommunikáció formái, valamint az egyéni kapcsolat térbeli megjelenése és társadalmi közegbe való beágyazódása. A rontáselemek elbeszéléseiből az az általános kép mutatkozik, hogy a boszorkány által előidézett káreset a saját településén történt, tehát a károsultak is a boszorkány közvetlen környezetéből kerültek ki. Találtunk azonban olyan példát is, ahol a település határain kívülre is kiterjedt a vádaskodás. A kárvallottak és a rontást elkövető az esetek többségében nem állt rokoni kapcsolatban, rendszerint hasonló társadalmi státuszú volt. Vizsgálati területünkön – egy-két esettől eltekintve – kevésbé volt jellemző az „alulról jövő” vádaskodás. A boszorkánysággal megvádoltak és a kárvallottak korára és családi állapotára vonatkozóan az a megállapítás tehető, hogy középkorú házasok voltak. A kárvallottak legtöbbször olyan konfliktusos helyzeteket adtak elő a bíróságnak, amelyeket

¹⁵⁷² *Bea* 2017.

¹⁵⁷³ *Blécourt* 2000. 296. o.

¹⁵⁷⁴ *Labouvie* 1990. 58, 77–78. o.

¹⁵⁷⁵ *Wyporska* 2013. 53–69. o. különösen: 54. o.

ténylegesen a vádlotthoz, annak életviteléhez (részeges, nyelveskedő, kicsapongó) vagy társadalmi kapcsolataihoz lehetett kötni. A boszorkányok többsége a közösség tagja volt, benne élt abban a szoros és összetett kapcsolati rendszerben, amelynek a családhoz, szomszédsághoz, munkaadóhoz, munkatárshoz való viszonyulás adta az alapját. Igaz ez az általunk vizsgált területen boszorkánysággal gyanúsított személyekre is. A vádak egy része a vádlott előéletére irányult, a tanúk gyakran akár évtizedekkel korábbi eseményeket idéztek fel. Ezek az elbeszélések arra is rámutattak, hogy a vádlottnak a közösségen belül milyen volt a megítélése, illetve milyen szóbeszéd, pletykák keringtek róla. A boszorkányperekben megjelenő marginális csoportok (koldusok, cigányok) tevékenysége leginkább a varázsláshoz, a gyógyításhoz vagy a mérgekveréshez kötődik. A vándorló életmódjukból adódóan hiányzott a társadalmi beágyazottságuk, így ennek hiányában kevésbé voltak jelen vádlók és a boszorkánysággal megvádoltak között. A cigány boszorkányok tevékenységéről azokon a területeken maradtak fenn adatok, ahol kimutatható a cigány és nem-cigány lakosság hosszú távú együttélése.

Összevetve az európai boszorkányságra vonatkozó adatokat az általunk vizsgált vármegyék adataival, megállapítható, hogy a női vádlottak aránya magasabb volt az európai átlagnál (76%). A magyarországi és ezen belül Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegye boszorkányainak több mint 90%-át nők adták, hasonlóan kimagasló arányt lengyel területen figyelhetünk meg. A vádlottak életkorát és családi állapotát tekintve az európaival hasonló képet mutat: boszorkányság vádjával leggyakrabban a középkorú, házas nőket illették.

Az általunk vizsgált vármegyék területén városi közegben a pozitív mágia gyakorlói (gyógyítók, bábák) és a klientúra közötti ellentétek (ezek a sikertelen gyógyításból, szüléshez más bába hívásából, szülés közbeni komplikációkból eredtek), míg a vármegyék falvaiban a mindennapi együttélésből (családtagok és/vagy szomszédok közötti perpatvarok) és a gazdálkodásból fakadó nézetkülönbségek voltak a jellemzőbbek. Falusi környezetben a boszorkányvádaskodás a rossz szomszédi viszonyról árulkodik, amit többek között a gazdálkodással kapcsolatos versengés indukálhatott. Jellemzően a kérések megtagadása, tehát az elutasítás, vagy a más kárára történő állattartás váltotta ki az ellenséges hangulatot a szomszédságon belül, ami boszorkányváddá eszkalálódott. A rontásnarratívókból kirajzolódik, hogy a közösségek a kialakult társadalmi rendet igyekeztek megvédeni, így felléptek a normatörő viselkedés és életmód, az erkölcsi és egyéb vétések bármely formájának elkövetésével szemben. A boszorkányvádát társadalmi kontextusban szemlélve a változás (a hatalmi struktúra és az egészségügyi ellátás átalakulás, az eltérő etnikumú és vallású népcsoportok megjelenése és letelepedése) és az arra adott csoportos és/vagy egyéni reakciók összefüggéseként határozhatjuk meg.

A boszorkányság bűncselekményének kivezetése Európa-szerte a felvilágosodás időszakában valósult meg. Angliában, Franciaországban, Hollandiában és Dániában a 17. század végétől szűnt meg a boszorkányok üldözése. Elsőként Hollandiában került sor a boszorkányüldözés jogi kereteinek korlátozására, 1679-et követően nem ismertek peres eljárások, de a szomszédok közötti boszorkányvádaskodás nem szűnt meg.¹⁵⁷⁶ Az Osztrák-Németalföld tartományaiban az 1720-as évekből ismertek az utolsó boszorkányperek.¹⁵⁷⁷ Angliában és Skóciában az 1735-ös, úgynevezett *Witchcraft Act* törvénnyel számolták fel a hivatalos boszorkányüldözéseket, a következő évtől már nem indíthattak boszorkánypereket. Írországból viszont csak 1821-ben helyezték hatályon kívülre a boszorkányperek érvényességét.¹⁵⁷⁸ Dániában még az 1720-as években is ismertek boszorkányvádaskodások.¹⁵⁷⁹ Franciaországban a boszorkányságról szóló jogszabályokat 1682-től korlátozták, de csak 1791-ben törölték el végleg.¹⁵⁸⁰ A Német-római Birodalom tartományaiban egymástól eltérő időpontokban hoztak a boszorkányperekre vonatkozó korlátozó intézkedéseket, de a boszorkányperekben kiszabott halálos ítéletek száma e területeken is csökkenő tendenciát mutatott.¹⁵⁸¹ Frigyes Vilmos üldözést mérséklő rendeletei 1714-ben, majd 1721-ben láttak napvilágot, de az utolsó kivégzések többségére csak az 1740-es évek közepén, végén került sor. Az utolsó halálos ítélet Nyugat-Poroszországban 1747-ben született meg.¹⁵⁸² Kelet-Poroszországban 20 évvel későbből, 1767-ből ismert az utolsó eset, ami halálos ítélet kiszabásával végződött.¹⁵⁸³ A Brandenburgi Hercegségben az 1720-as években kezdett hanyatlani az üldözés, az utolsó halállal végződő eset 1728-ból ismert. Az utolsó szászországi boszorkányperre 1723-ban került sor.¹⁵⁸⁴ Bajorországban a felvilágosult boszorkányellenes gondolkodók és az üldözéspártiak közötti ideológiai küzdelem lezárásaként szűnt meg a boszorkányok üldözése.¹⁵⁸⁵ Jóllehet az 1751-ben hatályba lépő új büntetőjogi kódex, a *Codex Juris Bavarici Criminalis* nagyfokú körültekintésre intett a varázslással kapcsolatos büntetőeljárások lefolytatása során, még az év folyamán halálos ítélet született egy tizennégy éves leány ügyében.¹⁵⁸⁶

A kelet-közép európai térség vonatkozásában elmondható, hogy 1775-ben kerültek betiltásra a boszorkányperes eljárások az Orosz Birodalomban, majd 1776-ban

¹⁵⁷⁶ *Gijswijt-Hofstra* 1999. 106., 112. o.; *Behringer* 2006c. 682–685. o.

¹⁵⁷⁷ *Davies* 2006. 209–213. o.

¹⁵⁷⁸ *Bostridge* 1997. 180–202. o.; *Levack* 1999. 78. o.; *Behringer* 2006b. 634–640. o.

¹⁵⁷⁹ *Henningsen* 1982. 110–119, 131–137, 146. o.

¹⁵⁸⁰ *Behringer* 2006b. 634–640. o.

¹⁵⁸¹ *Behringer* 2006b. 634–640. o.

¹⁵⁸² *Behringer* 2016. 396, 399–400. o.

¹⁵⁸³ *Szkurlatowski* 2006. 939. o.

¹⁵⁸⁴ *Wilde* 2003. 517. o.

¹⁵⁸⁵ *Vö. Behringer* 1995. 287–294. o. és *Behringer* 2006a. 97–101. o.

¹⁵⁸⁶ *Riezler* 1896. 274–275. o.

Lengyelországban.¹⁵⁸⁷ II. Szaniszló Ágost lengyel király volt az, aki korlátozta a lengyel nemesi unió területén a boszorkányüldözést, majd 1779-ben be is tiltotta azt. Az utolsó boszorkányperек jegyzőkönyvei Lublinban 1732-ben, Kamieniec Podolskiban 1749-ben készültek, Krakkóból az 1757-dik évből, Lembergől és Poznańból 1758-ból ismertek. A szomszédos Habsburg Birodalom eseményeinek (boszorkánypánikok) hatása, hogy ebben a térségben voltaképpen megszűnt a boszorkányüldözés, az utolsó esetek 1763-ban Galíciából ismertek.¹⁵⁸⁸ A morva boszorkányüldözések utolsó szakasza az 1730-as és az 1750-es évek közé tehető. Cseh és Morva területeken a boszorkányperек vége az 1750-es évek közepére tehető, az utolsó ismert boszorkányper Morvaországban 1755-ben zajlott.¹⁵⁸⁹ A sziléziai boszorkányperек az 1750-es években értek véget.¹⁵⁹⁰ A 18. század elejétől a Habsburg Birodalom területén nyugati hatásra fokozatosan abbamaradtak az üldözések.¹⁵⁹¹

A kora újkori Magyarországon a birodalmi központosítási törekvések eredményeként történt meg a boszorkányüldözés beszüntetése. A mágia dekriminalizációját követően a boszorkányvádaskodások száma csökkent, de nem szűnt meg teljesen. Az ítélkezési gyakorlatra az uralkodói rendelet 1756-ban még nem gyakorolt hatást. Bereg vármegye közgyűlése levélben kereste fel a szomszédos vármegyéket (Abaúj, Zemplén, Bihar, Szatmár, Szabolcs, Ung, Ugocsa és Máramaros) azzal a kéréssel, hogy támogassák a rendelet elleni tiltakozását. A Bereg vármegye által megszólítottak közül végül csak Abaúj és Szabolcs vármegyék tartották ugyancsak aggodalomra okot adónak a rendeletet, és véleményüket tolmácsolták a Helytartótanácsnak. A vizsgált három vármegye területén az 1760 és 1783 közti években összesen 14 fő ellen indult eljárás boszorkányság, vagy tiltott mágikus tevékenység vádjával.

Szabolcs vármegyében az 1783-as évből ismert az utolsó, boszorkányság vádja miatt indított általános bűnvizsgálat. Ezzel szemben a kontrollként vizsgált Bihar vármegye és Debrecen városának iratanyagaiból Kristóf Ildikó kimutatta, hogy már a század első évtizedeiben változás tapasztalható a boszorkányság megítélésében. Debrecen város bírósága már az 1710-es évektől csalásnak és szemfényvesztésnek tekintette a boszorkányhiedelmet. A város és a vármegye is az 1720-as évek második felétől kezdve nem szabott ki halálos ítéletet és az utolsó perек tárgyalására is az 1750–1760-es években sor került.

1762-ben Nagybánya város ítélőszéke Deák Mihályné Berkesz Sára személye ellen halálos ítéletet hozott és végre is hajtotta, az asszony volt Magyarországon az utolsó, akit

¹⁵⁸⁷ Ostling 2011. 326. o.

¹⁵⁸⁸ Ostling 2011. 251, 253, 319, 326. o.

¹⁵⁸⁹ Kreuz 2016. 187. o.; Kreuz 2019. 174. o.

¹⁵⁹⁰ Lambrecht 1995. 467–516. o.

¹⁵⁹¹ Klaniczay 2022. 224. o.

boszorkányság vádjával kivégeztek. Angol területeken már 1712 óta nem ítélték el boszorkányság miatt senkit, Skóciában viszont annak ellenére, hogy az eljárások betiltásra kerültek 1736-ban, továbbra is folytatódtak a perek. Angliában 1726-ban gyújtották az utolsó máglyát.¹⁵⁹² Dániában az utolsó boszorkányt 1693-ban végezték ki, de halálos ítéletet továbbra is hozhatott a bíróság, így történt ez 1708-ban is, melynek végrehajtása elutasításra került és a vádlott szabadon bocsátásáról született határozat.¹⁵⁹³ Francia földön az egyik utolsó kivégzésre 1743-ban került sor. Boszorkányság vádjá miatt Bajorországban 1756-ban gyújtottak utoljára máglyát, ugyancsak Bajorországban zajlott le az utolsó német területen ismert halálos ítélettel végződő per is 1769-ben.¹⁵⁹⁴ A boszorkányüldözés során a halálos ítéletek kiszabása Itáliában az 1720-as évekkel szűnt meg, 1728-ból, Rovereto városából ismert az utolsó halállal végződő eset, a vádlott azonban nem kivégzés áldozata lett, hanem a börtönben érte a halál.¹⁵⁹⁵ A Nápolyi Királyság és a Velencei Köztársaság területén 1724-ben került sor az utolsó kivégzésekre.¹⁵⁹⁶ Csehországban utoljára 1749-ben hoztak máglyán elégetésről szóló ítéletet mágia bűncselekménye miatt. 1752-ben hajtották végre ténylegesen az utolsó kivégzést, ami lefejezéssel zárult.¹⁵⁹⁷ 1756 nyarán egy pásztort tortúra után halálbüntetésre ítélték, de végül enyhítettek az ítéleten és két év kényszermunkára módosították azt.¹⁵⁹⁸ Lengyelország területén az igazságszolgáltatás joga a halálbüntetés kiszabására 1768-ban szűnt meg.¹⁵⁹⁹ A Habsburg örökös tartományok területén a mágikus bűnök miatt kiszabott halálos ítéleteket Alsó-Ausztriában 1696-ban, Tirolban 1722-ben, Karintiában 1726-ban, Felső-Ausztriában 1732-ben, Krajnában és Stájerország területén 1746-ban, Salzburgban 1750-ben hajtották végre utoljára.¹⁶⁰⁰

Az európai adatokat összevetve megállapítható, hogy Magyarországon a boszorkányüldözés mérséklésére, majd beszüntetésére a Habsburg Birodalmon belül (Csehországhoz, Alsó -és Felső-Ausztriához viszonyítva) ugyan valamelyest megkésve került sor, de nem mutat elmaradást Lengyelországgal, Bajorországgal vagy Poroszországgal szemben, sőt azok előtt valósult meg a boszorkányperek jogkorlátozása. Az utolsó halálos ítélet meghozatalát tekintve is hasonló megállapítást tehetünk, Bajorországgal és Lengyelországgal szinte egyidőben hajtották végre az utolsó kivégzést.

¹⁵⁹² Nagy-Britannia területén a hivatalos boszorkányüldözéseket a *Witchcraft Act*-nek nevezett törvénnyel számolták fel 1736-ban. Angliában 1712-ben ért véget a hivatalos üldözés. Vö. *Sharpe* 2006. 310–314. o. Skóciában még 1772-ben is zajlott eljárás. *Maxwell-Stuart* 2004. 81–99. o.

¹⁵⁹³ *Henningsen* 1982. 110–119, 131–137, 146. o.

¹⁵⁹⁴ *Behringer* 1987. 464–468. o.; *Behringer* 1989. 31–47. o.

¹⁵⁹⁵ *Byloff* 1929. 152. o.

¹⁵⁹⁶ *Levack* 1999. 78. o.; *Del Col* 2006. 562–563. o.

¹⁵⁹⁷ *Lambrecht* 1995. 361. o.; *Kreuz* 1996.; *Kreuz* 2016.; *Tóth G.* 2020. 390. o.

¹⁵⁹⁸ *Kreuz* 2016.

¹⁵⁹⁹ *Wyporska* 2013. 84. o.

¹⁶⁰⁰ *Tóth G.* 2020. 390. o.

Arra a kérdésre kerestük a választ, hogy mi mozgatta a Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyei boszorkányvadászkodást, milyen általánosságok és sajátosságok mutatkoznak a három vármegye boszorkánypereiben. A kontroll-példa kiválasztásánál két szempont vezérelt, a földrajzi közelség és a felekezeti hasonlóság. Vizsgálatunk során arra a következtetésre jutottunk, hogy bár a kontroll területek szomszédos vármegyéknek tekinthetőek és felekezeti hovatartozást tekintve egyezést mutat a Szabolcs-Szatmár-beregi térséggel, mégis jelentős eltérések mutathatók ki mind a boszorkányüldözés időbeli kiterjedtségében és az üldözések csökkenésének időpontjában, mind a kiszabott ítéletek jellegében és számában. Szintén különbség mutatkozik a vadaszkodást kiváltó társadalmi feszültségek terén, mely elsősorban a lakosság társadalmi tagozódásából ered.

Összességében tehát elmondható, hogy a vizsgált anyagokból kirajzolódik az az általános tendencia, mely szerint a társadalmi konfliktusok, konfrontációk meghatározó szerepet töltek be a Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyei boszorkányper alakulásában is. A korszakban a térséget sújtó válságok azon túl, hogy a népesség számának csökkenését idézték elő, felborították az élet megszokott rendjét. Ehhez társult az idegenek betelepítése és betelepítése, melyek mind-mind feszültséget gerjeszthettek. Bizonyos esetekben láthattuk azt is, milyen nagy jelentőséget tulajdonítottak a korabeli emberek a kimondott szavaknak, ezek milyen hatást gyakoroltak a boszorkányvadás alakulására, vagy éppenséggel hogyan befolyásolta a vádlott megítélését a rosszindulat, az irigység által keltett pletyka. A tanúk vallomásaikban igen gyakran a szóbeszéd által terjesztett történeteket tárták a nyomozást végző hatóság elé. A vádlottakra nézvést nagy jelentősége volt annak, hogy a közösségen belül milyen megítélés alatt állt személyük, milyen pletykák¹⁶⁰¹ keringtek róluk. Ugyanis a tanúszerzés során a nyomozó hatóság a nyilvános szóbeszédet, azaz a pletykát, a köztudatban forgó híreszteléseket is alapul véve állította össze a kérdőpontokat. Úgy gondoljuk, a fent vázolt összetett jelenség árnyalhatja a térség boszorkánypereit mögött húzódó társadalmi problémát.

¹⁶⁰¹ A pletyka és híresztelés boszorkányperekben kifejtett hatására lásd az alábbi esettanulmányt: Kocsis 2024. 256

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

FELHASZNÁLT LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- MNL SzSzBVmL Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára, Nyíregyháza
- IV. A. 1. a. Megyei Törvényhatóságok, Szabolcs Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek (Protocolla)
 18. Fol. 492–493. 492/b-től kezdődik, 1715. november 8.
 20. Fol. 84.: Bunda Borbála, 1735., március 8.
- IV. A. 1. b. Megyei Törvényhatóságok, Szabolcs Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, Közgyűlési iratok (Acta politica)
 Fasc. 13. №. 68. 1712, Hogyiska Mária, Nagy Mária.
 Fasc. 17. №. 105–106. 1716. szeptember 23., Király Mihályné Fekete Panda.
 Fasc. 26. №. 190. 1725, Kutassy Istvánné, etc.
 Fasc. 32. №. 272. 1731, Kertész Barbara, etc.
 Fasc. 35. №. 199. 1734, Orosz Lászlóné, etc.
 Fasc. 41. №. 296. 1740, Némethi Mária, Nagy Jánosné.
 Fasc. 46. №. 399. 1745, Kollár Katalin.
 Fasc. 46. №. 409. 1745, Szöllős Ilona
 Fasc. 47. №. 253. 1746, Tóth Györgyné csordásné.
 Fasc. 47. №. 256. 1746, özv. Elek Jánosné.
 Fasc. 52. №. 411. 1751, Sennyei Katalin, Bán Pálné.
 Fasc. 52. №. 486. 1751, özv. Nehéz Jánosné.
 Fasc. 54. №. 378. 1753, Bunda Borka „megparáznítása”.
 Fasc. 55. №. 576. 1754, Dohena Borka.
 Fasc. 55. №. 458. 1754, Orosz Erzsébet.
 Fasc. 55. №. 471. 1754, Orosz Erzsébet.
 Fasc. 55. №. 704. 1754, Orosz Erzsébet.
 Fasc. 57. №. 407. 1756, Vajda Jánosné, Békési Mária.

- Fasc. 57. №. 411. 1756, Vajda Jánosné, Békési Mária.
- Fasc. 58. №. 377. 1757, Szabó Györgyné Oláh Anna.
- Fasc. 61. №. 606. 1760, Aszalós Erzsébet.
- Fasc. 61. №. 652. 1760, Prodán Jánosné Zmotyán Zsófi.
- Fasc. 61. №. 665.: Mátyusi Katalin, 1754.
- Fasc. 62. №. 503. 1761, Száltsik Mariann, Sántha Ferencné
- IV. A. 9. b. Szabolcs Vármegye Törvényszékének iratai (Acta judicialia), Vizsgálatok (Inquisitiones)
IX. №. 109. Fol. 131–132. 1772: Tóthfalusi Istvánné.
X. №. 5. Fol. 43–44. és №. 103, 1780: Váradi Gáborné.
- IV. A. 9. dd. Törvényszéki és büntető ügyek mutatója (Elenchus judicialium et criminalium)
Morvay Mária 1767.
- IV. A. 501. a. Megyei Törvényhatóságok, Szatmár Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek
- MNL HBVmL Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára, Debrecen
- IV. 1. a. Megyei Törvényhatóságok, Bihar Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek
- IV. 6. b. Bihar Vármegye Törvényszékének iratai, Ügyészi vizsgálatok (Inquisitiones)
- IV.A. 1011/a. Debrecen Város Tanácsának iratai, Tanácsulési és közgyűlési jegyzőkönyvek
- V. Mezővárosok, rendezett tanácsú városok, községek
- V. 402. a. Hajdúszoboszló Város Tanácsának iratai, Tanácsulési és közgyűlési jegyzőkönyvek
- V. 41. a. Hajdúböszörmény Város Közgyűlésének iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek
- V. 201. a. Hajdúhadház Város Közgyűlésének irata, Városi jegyzőkönyvek
- V. 501. a. Vámospércs Város Tanácsának iratai, Városi jegyzőkönyvek

FELHASZNÁLT FORRÁSKIADVÁNYOK

- Balogh* 2003. Nagybányai boszorkányperek. Szerk. *Balogh Béla*. Budapest, 2003.
- Bessenyei* I. k. A magyarországi boszorkányság forrásai I. k. Szerk. *Bessenyei József*. Budapest, 1997.
- Bessenyei* II. k. A magyarországi boszorkányság forrásai II. k. Szerk. *Bessenyei József*. Budapest, 2000.
- Kiss – Pál-Antal* 2003. A magyarországi boszorkányság forrásai III. k. Szerk. *Kiss András – Pál-Antal Sándor*. Budapest, 2003.
- KKP I–II. k. *Klaniczay Gábor – Kristóf Ildikó – Pócs Éva*: Magyarországi boszorkányperek I–II. Kisebb forráskiadványok gyűjteménye. Budapest, 1989.
- Komáromy* 1910. Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. Szerk. *Komáromy Andor*. Budapest, 1910.
- Pakó – Tóth G.* 2014. Kolozsvári boszorkányperek 1567–1743. Szerk. *Pakó László – Tóth G. Péter*. Budapest, 2014.
- Schram* I. k. Magyarországi boszorkányperek. I. k. Szerk. *Schram Ferenc*. Budapest, 1970.
- Schram* II. k. Magyarországi boszorkányperek. II. k. Szerk. *Schram Ferenc*. Budapest, 1970.
- Schram* III. k. Magyarországi boszorkányperek. III. k. Szerk. *Schram Ferenc*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Akın* 2001. *Akın, Haydar: Ortaçağ Avrupası'nda Cadılar ve Cadı Avı.* Ankara, 2001.
- Allemang* 2010. *Allemang, Elizabeth: The Midwife-Witch on Trial: Historical Fact or Myth? La sage-femme sorcière en jugement: un mythe ou un fait historique? Canadian Journal of Midwifery Research and Practice* 9. (2010) №. 1. 10–20. o.
- Allport* 1999. *Allport, Gordon Willard: Az előítélet.* Budapest, 1999.
- Arderson – Gordon* 1978. *Alan Anderson – Raymond Gordon: Witchcraft and the Status of Women. The Case of England. The British Journal of Sociology*, 29. (1978) №. 2. 171–184. o.
- Ankarloo – Henningsen* 1990. *Early Modern European Witchcraft. Centres and Peripheries.* Eds.: *Ankarloo, Bengt – Henningsen, Gustav.* Oxford, 1990.
- Aronson* 2001. *Aronson, Elliot: A társas lény.* Budapest, 2001.
- Arslan* 2010. *Arslan Karaküçük, Suna: „Korkunun Kadınları”. Cadılar ve Cadıcılık. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 13. (2010) Sayı 2. 41–64. s. (Sosyoloji Derneği, Türkiye)
- Bagi* 2001. *Bagi Zoltán: „...Ötet boszorkánnak kiáltotta légyen...” Boszorkánypercek Szentes város XVIII. századi büntetőpereiben.* In: *Tanulmányok Szentes történetéből.* Szerk. *Labádi Lajos.* Szentes, 2001. 179–195. o.
- Bagossy* 1908. *Bagossy Bertalan: Szatmár vármegye története.* In: *Szatmár megye.* Szerk. *Borovszky Samu.* Budapest, 1908. 412–530. o.
- Bak* 2000. *Bak Borbála: A XVI–XVIII. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései.* *Fons*, 7. (2000) 1. sz. 91–137. o.
- Balázs* 2006. *Balázs Judit: A boszorkánypercek megszólításformái: a keresztnévi megszólítások.* In: *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére.* Szerk. *Mártonfi Attila – Papp Kornélia – Slíz Mariann.* Budapest, 2006. 157–162. o.

- Bálint E.* 2009. *Bálint Emese: Imagining Physical Pain in a Sixteenth-century Hungarian Poisoning Trial.* In: *The Sense of Suffering. Constructions of Physical Pain in Early Modern Culture.* Eds.: *Dijkhuizen, Jan Frans van – Enenkel, Karl A. E.* Leiden–Boston, 2009. 423–439. o.
- Bálint* 2017. *Bálint Petra:* „Csak valamennyire, de egészen lopásnak sehogy sem ösmerhetem.” A bűnösség kérdése és határai a 18–19. századi köznép körében. In: *A normán innen és túl. Tanulmányok a Történeti Kollégium konferenciájának előadásából.* Szerk. *Kovács, Janka – Kökényessy, Zsófia – Lászlófi, Viola.* Budapest, 2017. 29–45. o.
- Balogh* 2005. *Balogh Béla:* Nagybánya középkori városfalairól. *Művelődés. Közművelődési folyóirat*, 58. (2005) 5. sz. 20–22. o.
- Balogh E.* 2001a. *Balogh Elemér:* „Aki az ördöggel szerződést köt... tüzhallal lakoljon.” A nagy szegedi boszorkányper (1728–29). *Szeged. Várostarténeti, kulturális és közéleti magazin*, 13. (2001) 8. sz. 15–17. o.
- Balogh E.* 2001b. *Balogh Elemér:* 1728. június 26-án fellobbantak a máglyák... A szegedi boszorkányper története. *Délmagyarország*, 91. (2001) 116. sz. május 19.
- Balogh E.* 2004. *Balogh Elemér:* A németországi boszorkányperek jogtörténeti jellemzői. *Jogtörténeti Szemle*, 6. (2004) 4. sz. 1–7. o.
- Balogh E.* 2016. *Balogh Elemér:* A Praxis Criminalis hatása a szegedi boszorkányperre. In: *Ut Juris Ordo Exigit. Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére.* Szerk. *Béli Gábor – Korsósne Delacasse Krisztina – Herger Csabáne.* Pécs, 2016. 29–40. o.
- Balogh E.* 2019. *Balogh Elemér:* Viva cremetur! A leghíresebb hazai boszorkányper, Szeged, 1728. *Rubicon*, 30. (2019) 9–10. sz. 67–68. o.
- Balogh I.* 1986. *Balogh István:* Szabolcs-Szatmár megye története II. In: *Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I.* Szerk. *Entz Géza.* Budapest, 1986. 131–180. o.
- Barash* 1980. *Barash, David P.:* Szociobiológia és viselkedés. Budapest, 1980.

- Baráz* 2014. *Baráz Csaba*: A Csörsz-ároktól a fokgazdálkodásig. Földből épült struktúrák az ősi vízrendezés szolgálatában. In: A táj változásai a Kárpát-medencében. A vízgazdálkodás története a Kárpát-medencében. (X. Táj történeti Konferencia kiadványa). *Fülek György*. Baja, 2014. 218–224. o.
- Barkóczy* 2017. „...az Isten is azt segíti, aki iparkodik.” *Barkóczy Krisztina* levelei férjéhez, *Károlyi Sándorhoz* 2. (1712–1724). Szerk. *Kovács Ágnes*. (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 49.) Nyíregyháza, 2017.
- Bárth* 2005. *Bárth Dániel*: Esküvő, keresztelő, avatás. Egyház és népi kultúra a kora újkori Magyarországon. Budapest, 2005.
- Bárth* 2008a. *Bárth Dániel*: Papok és démonok viadala: exorcizmus a kora újkori Magyarországon. In: *Démonok, látók, szentek. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. (Tanulmányok a transzcendensről. VI.)* Szerk. *Pócs Éva*. Budapest, 2008. 59–68. o.
- Bárth* 2008b. *Bárth Dániel*: Exorcizmus és erotika. Egy XVIII. századi székelyföldi ördögűzés szokatlan körülményei. (Libelli Transsilvanici 3.) Kecskemét, 2008.
- Bárth* 2010. *Bárth Dániel*: Benedikció és exorcizmus a kora újkori Magyarországon. (Fontes Ethnologiae Hungaricae IX.) Budapest–Pécs, 2010.
- Bárth* 2016. *Bárth Dániel*: A zombori ördögűző. Egy 18. századi ferences mentalitása. Vallástudományi tanulmányok Közép-Kelet-Európából 3. Budapest, 2016.
- Bárth – Pócs* 2008. *Bárth Dániel – Pócs Éva*: Ördögűzés. In: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon VIII. Főszerk. *Kőszeghy Péter*. Budapest, 2008. 437–440. o.
- Bartha J.* 2018. *Bartha Júlia*: Keleti örökség a Nagykunság népi kultúrájában. Kisújszállás, 2018.
- Bartha J.* 2021. *Bartha Júlia*: Keleti örökség a Nagykunság népi kultúrájában. *Honismeret*, 49. (2021) 5. sz. 18–20. o.

- Bartha* 1993. Keresztyén bibliai lexikon. Szerk. *Bartha Tibor*. Budapest, 1993.
- Bató* 2004a. *Bató Szilvia*: Boszorkányok és/vagy magzatelhajtók, csalók, tolvajok? Megjegyzések a magyarországi boszorkányperek jogtörténeti kutatásához. *Jogtörténeti Szemle*, 6. (2004) 1. sz. 34–40. o.
- Bató* 2004b. *Bató Szilvia*: A boszorkányság „tényállása”? Büntetőjogi módszerek alkalmazási lehetőségei a boszorkányperek kutatásában. In: Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Vallásantropológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. (Tanulmányok a transzcendensről. IV.) Szerk. *Pócs Éva*. Budapest, 2004. 630–643. o.
- Bató* 2016. *Bató Szilvia*: Tudomány – oktatás – praxis: a bűnösség megítélése a kodifikálatlan büntetőjog korában. In: A jogtudomány helye, szerepe és haszna. Tudomány módszertani és tudományelméleti írások. Szerk. *Bódig Mátyas – Zódi Zsolt*. Budapest, 2016. 197–216. o.
- Bea* 2017. *Bea Csaba*: Férfiak és nők, boszorkányság és varázslás: Néhány érdekesség a finnországi boszorkányperekről. *Napi Történelmi Forrás*
forrás:https://ntf.hu/index.php/2017/10/10/ferfiak-es-nok-boszorkanysag-es-varazslas-nehany-erdekesseg-a-finnorszagi-boszorkanyperekrol/#_edn3 (letöltés: 2024. 01. 23.)
- Behringer* 1987. *Behringer, Wolfgang*: Hexenverfolgung in Bayern. Volksmagie, Glaubenseifer und Staatsräson in der frühen Neuzeit. München, 1987.
- Behringer* 1989. *Behringer, Wolfgang*: Kinderhexenprozesse. Zur Rolle von Kindern in der Geschichte der Hexenverfolgung. *Zeitschrift für Historische Forschung*, 16. (1989) Nr. 1. 31–47. o.
- Behringer* 1990. *Behringer, Wolfgang*: Rossz idő, éhínség, félelem. Az európai boszorkányüldözések klíma-, társadalom- és mentalitástörténeti okai. Dél-Németország példája, *Ethnographia*, 101. (1990) 3–4. sz. 363–384. o.
- Behringer* 1995. *Behringer, Wolfgang*: Der »Bayerische Hexenkrieg«. Die Debatte am Ende der Hexenprozesse in Deutschland. In: Das Ende der Hexenverfolgung. Hg.: *Lorenz, Sönke – Bauer, Dieter R.* Stuttgart, 1995. 287–294. o.

- Behringer* 2002. *Behringer, Wolfgang*: Witchcraft studies in Austria, Germany and Switzerland. In: *Witchcraft in early modern Europe. Studies in culture and belief*. Eds. *Barry, Jonathan – Hester, Marianne – Roberts, Gareth*. Cambridge, 2002. 64–95. o.
- Behringer* 2006a. *Behringer, Wolfgang*: Duchy of Bavaria. In: *Encyclopedia of Witchcraft. The Western Tradition*. 2. Ed.: *Golden, M. Richard*. Denver–Oxford, 2006. 97–101. o.
- Behringer* 2006b. *Behringer, Wolfgang*: Laws on Witchcraft. In: *Encyclopedia of Witchcraft. The Western Tradition* 3. Ed.: *Golden, Richard M.* Denver–Oxford, 2006. 634–640. o.
- Behringer* 2006c. *Behringer, Wolfgang*: Lynching. In: *Encyclopedia of Witchcraft. The Western Tradition* 1. Ed.: *Golden, Richard M.* Denver – Oxford, 2006. 682–685. o.
- Behringer* 2016. *Behringer, Wolfgang*: Letzte Hexenhinrichtungen 1700–1911. In: *Späte Hexenprozesse. Der Umgang der Aufklärung mit dem Irrationalen*. Hg.: *Bauer, Dieter R. – Behringer, Wolfgang – Gareis, Iris – Midelfort, H. C. Erik – Opitz-Belakhal, Claudia – Schild, Wolfgang – Schmidt, Jürgen Michael*. Bielefeld, 2016. (Hexenforschung, Bd. 14.) 365–428. o.
- Bél* 1978. *Bél Mátyás*: Bihar megye leírása. (Ford. *P. Szalay Emőke*, bev. és jegyz. *Csorba Csaba*) In: *Bihari Múzeum Évkönyve* 2. Szerk. *Héthy Zoltán*. Berettyóújfalu, 1978. 51–107. o.
- Bél* 1982. *Bél Mátyás*: Szatmár megye ismertetése. (Közli: *Kávássy Sándor*) In: *Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei levéltári évkönyv*, 3–4. Szerk. *Gyarmathy Zsigmond*. Nyíregyháza, 1982. 9–92. o.
- Bél – Laurentsik* 1985. *Bél Mátyás – Laurentsik Keresztély*: Bereg megye leírása. (Ford. *Balogh István*) In: *Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei levéltári évkönyv*, 5–6. Szerk. *Gyarmathy Zsigmond*. Nyíregyháza, 1985. 9–70. o.
- Bél – Schemberger* 1979. *Bél Mátyás – Schemberger Ferenc*: Szabolcs megye a XVIII. században. (Ford. *Balogh István*) In: *Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei levéltári évkönyv*, 1–2. Szerk. *Gyarmathy Zsigmond*. Nyíregyháza, 1979. 12–76. o.

- Béli – Kajtár* 1988. *Béli Gábor – Kajtár István: Az osztrák (-német) büntető jogszabályok hatása a magyar jogban a 18. században (a Praxis Criminalis)* In: *Dolgozatok az állam és jogtudományok köréből XIX.* Szerk. *Ádám Antal.* Pécs, 1988.
- Béli* 1999. *Béli Gábor: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog.* Budapest–Pécs, 1999.
- Béli* 2014a. *Béli Gábor: A XVIII. századi megyei törvényszéki büntetőperек néprajzi vonatkozásai.* In: *Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére. Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár 1.* Szerk. *Nagy Janka Teodóra.* Szekszárd, 2014. 101–120. o.
- Béli* 2014b. *Béli Gábor: Magyar Jogtörténet.* Budapest, 2014.
- Benda* 2002. *Benda Gyula: Patrónusok vagy komák – a keresztszülői kapcsolathálók Keszthelyen 1740–1849.* *Tabula*, 5. (2002) 1. sz. 3–32. o.
- Benedek* 1998. *Benedek Katalin: Ördögök és boszorkányok a XV–XVI. századi prédikációs exemplumokban.* In: *Extázis, álom, látomás. Vallásnéptudományi fogalmak tudományközi megközelítésben. (Tanulmányok a transzcendensről I.)* Szerk. *Pócs Éva.* Budapest – Pécs, 1998. 316–331. o.
- Benedek – Csonka-Takács* 1999. *Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára.* Szerk. *Benedek Katalin – Csonka-Takács Eszter.* Budapest, 1999.
- Beleznai* 2002. *Bódiné Beleznai Kinga: A házasságtörés büntetése.* In: *Ámor, álom és mámor: a szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete.* Szerk. *Szentmártoni Szabó Géza.* Budapest, 2002. 235–241. o.
- Biczó* 2017. *Biczó András: Kísérlet a poena extraordinaria egy jelentésének feltárására a 18. század második felének debreceni ítélkezési gyakorlatában.* *Debreceni Jogi Műhely*, 14. (2017) 3–4. sz. DOI 10.24169/DJM/2017/3-4/9
- Blécourt* 1991. *Blécourt, Willem de: Four Centuries of Frisian Witch Doctors.* In: *Witchcraft in the Netherlands.* Eds.: *Gijswijt-Hofstra, Marijke – Frijhoff, Willem.* Rotterdam, 1991. 157–167. o.

- Blécourt* 1994. *Blécourt, Willem de: Witch Doctors, Soothsayers and Priests: On cunning folk in European historiography and tradition. Social History, Vol. 19. (1994) №. 3. 285–303. o.*
- Blécourt* 2000. *Blécourt, Willem de: The Making of the Female Witch. Reflections on Witchcraft and Gender in the Early Modern Period. Gender & History, Vol.12. №. 2. 2000. 287–309. o.*
- Bónis – Sarlós* 1957. *Bónis György – Sarlós Márton: Egyetemes állam- és jogtörténet. Budapest, 1957.*
- Bónis – Degré – Varga* 1961. *Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: A magyar bírósági szervezet és perjog története. Budapest, 1961.*
- Bostridge* 1997. *Bostridge, Ian: Witchcraft and its Transformations, ca. 1650 – ca. 1750. Oxford, 1997.*
- Boyer – Nissenbaum* 1974. *Boyer, Paul – Nissenbaum, Stephen: Salem Possessed. Cambridge, Massachusetts. 1974.*
- Boyer – Nissenbaum* 2001. *Boyer, Paul – Nissenbaum, Stephen: Boszorkányok Salemben. A boszorkányság társadalmi gyökerei. Budapest, 2001.*
- Brandl* 2023. *Brandl Gergely: A szegedi boszorkányperek története és forrásai. (1726–1744) [Doktori disszertáció, kézirat] Szeged, 2023.*
forrás: https://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/11872/1/Brandl_TDI_2023.pdf (letöltés: 2023. 12. 21.)
- Briggs* 1989. *Briggs, Robin: Communities of Belief. Cultural and Social Tensions in Early Modern France. Oxford, 1989.*
- Briggs* 1996a. *Briggs, Robin: Many reasons why. Witchcraft and the problem of multiple explanation. In: Witchcraft in Early Modern Europe. Studies in Culture and Belief. Eds. Barry, Jonathan – Hester, Marianne – Roberts, Gareth. Cambridge, 1996. 49–63. o.*

- Briggs* 1996b. *Briggs, Robin: Witches and Neighbours. The Social and Cultural Context of European Witchcraft.* London, 1996.
- Briggs* 2001. *Briggs, Robin: Circling the Devil. Witch-Doctors and Magical Healers in Early Modern Lorraine.* In: *Languages of Witchcraft. Narrative, Ideology and Meaning in Early Modern Culture.* Ed. *Stuart Clark.* London, 2001. 161–179. o.
- Burghartz* 1988. *Burghartz, Susanna: The Equation of Women and Witches. A Case Study of Witchcraft Trials in Lucerne and Lausanne in the Fifteenth and Sixteenth Centuries.* In: *The German Underworld. Deviants and Outcasts in German History.* Ed. *Richard, J. Evans.* London–New York, 1988. 57–74. o.
- Burke* 1984. *Burke, Peter: A populáris kultúra a történettudomány és az etnológia mezsgyéjén.* *Ethnographia*, 95. (1984) 3. sz. 362–373. o.
- Burke* 1990. *Burke, Peter: Centres and Peripheries of European Witchcraft.* In: *Early Modern European Witchcraft. Centres and Peripheries.* Eds. *Ankarloo, Bengt – Henningsen, Gustav.* Oxford, 1990.
- Burke* 1991. *Burke, Peter: Népi kultúra a kora újkori Európában.* Budapest, 1991.
- Byloff* 1929. *Byloff, Fritz: Hexenglaube und Hexenverfolgung in den österreichischen Alpenländern. Quellen zur deutschen Volkskunde 3.* Berlin, 1929.
- Campbell* 2011. *Campbell, Charlie: Scapegoat: A History of Blaming Other People.* London–New York, 2011.
- Csefkó* 1933. *Csefkó Gyula: Borsért járó. Szó- és szólásmagyarázatok.* *Magyar Nyelv*, 29. évf. 1933. 301–302. o.
- Czégényi* 2014. *Czégényi Dóra Andrea: Boszorkányképzetek a 18. századi szilágysági periratokban.* In: *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet Európában – Vallástudományi tanulmányok Közép-Kelet-Európából 1. k.* Szerk. *Klaniczay Gábor – Pócs Éva.* Budapest, 2014. 171–237. o.
- Clark* 1980. *Clark, Stuart: Inversion, misrule and the meaning of witchcraft.* *Past & Present*, Volume 87. (1980) № 1. 98–127. o.

- Clark 1997. Clark, Stuart: Thinking with Demons. The Idea of Witchcraft in Early Modern Europe.
- Cohn 1994. Cohn, Norman: Európa démonai: a boszorkányüldözés története. Budapest, 1994.
- Czuczor – Fogarasi 1860. Czuczor Gergely – Fogarasi János: A magyar nyelv szótára 3. k. Pest, 1860.
- Czuczor – Fogarasi 1870. Czuczor Gergely – Fogarasi János: A magyar nyelv szótára 5. k. Pest, 1870.
- Csákabonyi 1960. Csákabonyi Kálmán: Békés megyei boszorkányperek a XVIII. században. (A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 17.) Gyula, 1960.
- Csűry 1935. Csűry Bálint: Szamosháti szótár I. k. (A–K) Budapest, 1935.
- D'Alverny 1982. D'Alverny Marie-Thérèse: Hogyan látták a nőt a teológusok és a filozófusok. *Világtörténet*, 1. (1982) 1. sz. 3–39. o.
- Darnton 1987. Darnton, Robert: Lúdanyó meséi. A nagy macskamészárlás: két epizód a francia kultúrhistoria köréből. Budapest, 1987.
- Davies 1999. Davies, Owen: Witchcraft, Magic and Culture 1736–1951. Manchester, 1999.
- Davies 2003. Davies, Owen: Popular Magic. Cunning Folk in English History. London–New York, 2003.
- Davies – Blécourt 2004. Beyond the Witch Trials. Witchcraft and Magic in Enlightenment Europe. Eds. Davies, Owen – Blécourt, Willem de. Manchester, 2004.
- Dávid 1973. Dávid Zoltán: Az 1738. évi pestisjárvány pusztítása. *Orvostörténeti közlemények*, 18. (1973) 69–70. sz. 75–130. o.
- Deáky 1995. Deáky Zita: A bába a magyarországi népi társadalomban. *Ethnographia*, 106. (1995) 1. sz. 829–860. o.

- Deáky* 1996. *Deáky Zita*: A bába a magyarországi népi társadalomban. Budapest, 1996.
- Degré* 1960. *Degré Alajos*: Boszorkányperek Zala megyében. In: A Göcseji Múzeum jubileumi Emlékkönyve 1950–1960. (A Göcseji Múzeum Közleményei 15.) Szerk. *Szentmihályi Imre*. Zalaegerszeg, 1960. 227–238. o.
- Degré* 1961. *Degré Alajos*: Úriszéki peres eljárás a Déldunántúlon a XVIII–XIX. században. *Levéltári Közlemények*, 32. (1961) 101–128. o.
- Degré* 1974. *Degré Alajos*: A kínvallatás bevezetése a magyar büntető perbe. *Jogtudományi Közöny*, 29. (1974) 7. sz. 381–383. o.
- Del Col* 2005. *Del Col, Andrea*: Inquisition, Venetian. In: Encyclopedia of Witchcraft. The Western Tradition 2. Ed.: *Golden, Richard M.*. Denver–Oxford, 2005. 562–563. o.
- Demos* 1982. *Demos, John Putnam*: Entertaining Satan. Witchcraft and the Culture of New England. Oxford, 1982.
- Dömötör et al.* 2017. *Dömötör Adrienne, Gugán Katalin, Novák Attila, Varga Mónika*: Kiütkeresés a morfológiai labirintusból – korpuszépítés ó- és középmagyar kori magánéleti szövegekből. *Nyelvtudományi Közlemények*, (2017) 113. sz. 85–110. o.
- Dömötör* 1939a. *Dömötör Sándor*: A boszorkány gyűlése a magyar néphitben. *Ethnographia*, 50. (1939) 3–4. sz. 210–221. o.
- Dömötör* 1939b. *Dömötör Sándor*: Szent Gellért hegye és a boszorkányok. In: Tanulmányok Budapest múltjából VII. (Különlenyomat.) Szerk. *Némethy Károly – Budó Jusztin*. Budapest, 1939. 92–111. o.
- Dömötör T.* 1981. *Dömötör Tekla*: A magyar nép hiedelemvilága. Budapest, 1981.
- Dülmen* 1990. *Dülmen, Richard van*: A rettenet színháza. Budapest, 1990.

- Durrant* 2007. *Durrant, Jonathan B.: Witchcraft, Gender and Society in Early Modern Germany. (Medieval and Reformation Traditions) Leiden – Boston, 2007.*
- Eckhart* 1954. *Eckhart Ferenc: A földesúri büntetőbíráskodás a XVI–XVII. században. Budapest, 1954.*
- Theresiana 1769. *Edler von Trattner J. T.: Constitutio Criminalis Theresiana oder der römisch-kaiserlich zu Ungarn und Böhmeim Königl. Apost. Majestät Mariä Theresiä Erzherzogin zu Öesterreich peinliche Gerichtsordnung. Wien, 1769.*
- Égető* 2001. *Égető Melinda: Boszorkányszombat a szőlőhegyen. A szőlőhegy elkülönítettségének tükröződése a népi mentalitásban. In: Demonológia és boszorkányság Európában. Szerk. Pócs Éva. Budapest, 2001. 227–249. o.*
- Ehrenreich – English* 1973. *Ehrenreich, Barbara – English, Deirdre: Witches, Midwives and Nurses. A History of Women Healers. New York, 1973.*
- Ehrenreich – English* 1978. *Ehrenreich, Barbara – English, Deirdre: For Her Own Good. 150 Years of the Experts' Advice to Women. New York, 1978.*
- Eliade* 1975. *Eliade, Mircea: Some Observations on European Witchcraft. History of Religions, 14. (1975) №. 3. 149–172. o.*
- Eliade* 2005. *Eliade, Mircea: Okkultizmus, boszorkányság és kulturális divatok. Budapest, 2005.*
- Elmer* 2013. *Elmer, Peter: Medicine and Witchcraft. In: The Oxford Handbook of Witchcraft in Europe and in Colonial America. Ed. Levack, Brian Peter. Oxford, 2013. 561–574. o.*
- EMSzT 3. k. Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. 3. k. Szerk. Szabó T. Attila. Bukarest, 1975.
- EMSzT 7. k. Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. 7. k. Szerk. Szabó T. Attila. Bukarest–Budapest, 1995.
- EMSzT 11. k. Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. 11. k. Szerk. Szabó T. Attila. Kolozsvár–Budapest, 2002.

- Erdész* 1960. *Erdész Sándor*: Állattá változások a nyírségi nép hiedelmekben. In: A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve 1. Nyíregyháza, 1960. 215–230. o.
- Fantoly* 2009. *Fantoly Zsanett*: Az akkuzatórius és inkvizitórius büntetőeljárás (tárgyalás) történeti fejlődése és alapvető jellemzői. *Sectio politico-juridica*, (Acta Universitatis Szegediensis) Tom. 72. (2009) Fasc. 1–22. 85–150. o.
- Farkas L. – Hajnal* 2000. *Farkas L. Gyula – Hajnal Krisztina*: A betegségek népi elnevezése. In: Anthropologiai Közlemények 41. Szerk. *Bodzsár Éva*. Budapest, 2000. 117–126. o.
- Favret-Saada* 1980. *Favret-Saada, Jeanne*: Deadly Words. Witchcraft in the Bocage. Cambridge, 1980.
- Fazekas* 1979. *Fazekas Árpád*: Szabolcsi adatok a pestisjárvány történetéhez, *Orvostörténeti Közlemények*, 24. (1979) 4. sz. 91–106. o.
- Fercsik* 2003. *Fercsik Erzsébet*: A nők hivatalos megnevezése a XVII–XVIII. századi boszorkányperek okirataiban, vagyis az ördöghi inczelkedesből büös, bajos eördöncös aszszoniok neveiről. In: Névtani Értesítő, 25. Szerk. Farkas Tamás – Hajdú Mihály – Hegedűs Attila. Budapest, 2003. 115–122. o.
- Filep* 1981. *Filep Antal*: Salétromfőzés. In: Magyar Néprajzi Lexikon 4. k. Főszerk. *Ortutay Gyula*. Budapest, 1981. 393–395. o.
- Fiske* 2006. *Fiske, Susan T.*: Társas alapmotívumok. Budapest, 2006.
- Forbes* 1962. *Forbes, Thomas R.*: Midwifery and Witchcraft. *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, Vol. 17. (1962), №. 2. 264–283. o.
- Forbes* 1966. *Forbes, Thomas R.*: The Midwife and the Witch. New Haven – London, 1966.
- Frisnyák* 1980. *Frisnyák Sándor*: Adalékok a Rétköz régi vízrajzához. A Szebecse folyó. *Szabolcs-Szatmári Szemle*, XV. (1980) 2. sz. 115–119. o.

- Frazon* 1999. *Frazon Zsófia*: Az ördög alakja és az ördögszövetség motívuma a magyarországi boszorkányperekben és hiedelemmondákban. In *Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára*. Szerk. *Benedek Katalin – Csonka-Takács Eszter*. Budapest, 1999. 205–231. o.
- Frazon* 2000. *Frazon Zsófia*: Az ördögszövetség mint büntetőügyi igazság és létrehozásának mechanizmusa. *Tabula*, 3. (2000) 1. sz. 28–47. o.
- Galgóczy* 1997–1998. *Galgóczy László*: Szitokszóvá vált betegségeink IV. Franc, fránca, francu. *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis*, 1997–1998. (Series Linguistica, Litteraria et Aestetica) 53–62. o.
- Galgóczy* 2008. *Galgóczy László*: A nyelvi agresszió és diakrón formái a magyarban. In: *Az agresszió kutatásról – interdiszciplináris keretben*. Az Eszterházy Károly Főiskola Tudományos Közleményei 35. Szerk. *Zimányi Árpád*. Eger, 2008. 5–27. o.
- Galimdsán* 1936. *Galimdsán, Tagán*: A lólopás és ezzel kapcsolatos bíraskodás és büntetés a kirgizeknél. *Ethnographia*, 47. (1936.) 4. sz. 305–310. o.
- Gaskill* 1996. *Gaskill, Malcolm*: Witchcraft in early modern Kent: stereotypes and the background to accusations. In: *Witchcraft in early modern Europe. Studies in culture and belief*. Eds.: *Barry, Jonathan – Hester, Marianne – Roberts, Gareth*. Cambridge, 1996. 257–287. o.
- Gedainé Kölnéi* 1991–1992. *Gedainé Kölnéi Livia*: Az anyákkal és a kisgyermekkel kapcsolatos rontások és gyógyítások. Magyarországi boszorkány-periratok tükrében a XVI–XVIII. században. In: *Orvostörténeti közlemények* 133–140. Szerk. *Magyar László*. Budapest, 1991–1992. 217–228. o.
- Gijswijt-Hofstra* 1999. *Gijswijt-Hofstra, Marijke*: Witchcraft after the witch-trials. In: *Witchcraft and Magic in Europe. The Eighteenth and Nineteenth Centuries*. (The Athlone History of Witchcraft and Magic in Europe 5.) Eds.: *Ankarloo, Bengt – Clark, Stuart*. London, 1999. 95–189. o.
- Ginzburg* 1983. *Ginzburg, Carlo*: *The Night Battles. Witchcraft and Agrarian Cults in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Translated by *John Tedeschi – Anne Tedeschi*. Baltimore–London, 1983.
- Ginzburg* 2003. *Ginzburg, Carlo*: *Éjszakai történet. A boszorkányszombat megfejtése*. Budapest, 2003.

- Grynaeus* 1979. *Grynaeus Tamás*: Hideglelés. In: Magyar Néprajzi Lexikon 2. k. Főszerk. *Ortutay Gyula*. Budapest, 1979.
- Grynaeus* 1981. *Grynaeus Tamás*: Szárazbetegség. In: Magyar Néprajzi Lexikon 4. k. Főszerk. *Ortutay Gyula*. Budapest, 1981. 558. o.
- Grynaeus* 1990. *Grynaeus Tamás*: A magyar boszorkány egyes vonásainak szociálpszichológiai értelmezése. *Ethnographia*, 101. (1990) 3–4. sz. 467–474. o.
- Grynaeus* 1991. *Grynaeus Tamás*: Sozialpsychologische Aspekte der ungarischen Hexenprozesse und des Hexenglaubens. *Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 37. (1991) 1–4. sz. 479–488. o.
- Grynaeus* 1998. *Grynaeus Tamás*: A megváltozott tudatállapotok pszichiátriai értékeléséről. In: Eksztázis, álom, látomás. Vallásethnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. (Tanulmányok a transzcendensről. I.) Szerk. *Pócs Éva*. Budapest, 1998. 213–228. o.
- Gugán* 2017. *Gugán Katalin*: Diakrón rondó: tagadás – hogy-törlés – igemódosítók – tagadás. In: Stratégiák és struktúrák. Tanulmányok Kenesei István 70. születésnapjára. Szerk. *Szécsényi Tibor – Németh T. Enikő*. Szeged, 2017. 71–80. o.
- Gunda* 1980. *Gunda Béla*: Kászu. In: Magyar Néprajzi Lexikon 3. k. Főszerk. *Ortutay Gyula*. Budapest, 1980. 97–98. o.
- Gunda* 1982. *Gunda Béla*: Tapló. In: Magyar Néprajzi Lexikon 5. k. Főszerk. *Ortutay Gyula*. Budapest, 1982. 206. o.
- Gyimesi* 2007. *Gyimesi Júlia*: Démoni pszichoanalízis – az ördög a pszichoanalitikus elméletben. *Lélekelemzés*, 2. (2007) 1. sz. 39–47. o.
- Gyimesi* 2008. *Gyimesi Júlia*: Demonológia és pszichoanalízis. In: Démonok, látók, szentek. Szerk. *Pócs Éva*. Budapest, 2008. 135–144. o.
- Györei* 1998. *Györei Péter*: „Csak zsírral kenték magokat, úgy repültek”. Hallucinogén anyagok használata a boszorkányságban. In: Eksztázis, álom, látomás. Vallásethnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. (Tanulmányok a transzcendensről. I.) Szerk. *Pócs Éva*. Budapest, 1998. 307–315. o.

- Győrffy* 1937. *Győrffy István*: A farkas-in mint rontószer a baskíroknál és nagykunoknál. *Ethnographia*, 48. (1937.) 4. sz. 742. o.
- Hajdu* 1963. *Hajdu Lajos*: A Habsburg-birodalomban 1752–1769 között végrehajtott büntetőjogi kodifikáció jogtörténeti értékelése. *Acta Fac. Pol-Jur. Univ. Sci.* 1963. Tom. V. 81–114. o.
- Hajdu* 1971. *Hajdu Lajos*: Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet. Budapest, 1971.
- Hajdu* 1985. *Hajdu Lajos*: Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában. Budapest, 1985.
- Hajdu* 1989. *Hajdu Lajos*: Bűnözés és büntetőbíráskodás Erdélyben (valamint a Partiumban) a jozefinista büntetőjogi reformok előtti években. *Levéltári Közlemények*, 60. (1989) 2. sz. 219–321. o.
- Hajdu* 1996. *Hajdu Lajos*: Bűnözés és büntetőbíráskodás a XVIII. század hetvenes éveinek Magyarországon. Budapest, 1996.
- Hanny et al.* 1960. *Hanny Irén – Keveházi Ferenc – Kulcsár Gizella*: Néhány debreceni boszorkányper orvostörténeti vonatkozása. In: *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei* 18. Szerk. *Palla Ákos*. Budapest, 1960.
- Harley* 1990. *Harley, David*: Historians as Demonologists. The Myth of the Midwife-witch. *The Journal for the Social History of Medicine*, Vol. 3. (1990) №. 3. 1–26. o.
- Hegedűs* 1935. *Hegedűs Géza* Anyagi büntetőjog az árpádházi királyok korában. Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténeti szemináriumából 4. Budapest. 1935.
- Henningsen* 1980. *Henningsen, Gustav*: The Witches Advocate. Basque Witchcraft and the Spanish Inquisition (1609–1614). Nevada, 1980.
- Henningsen* 1982. *Henningsen, Gustav*: Witchcraft in Denmark. *Folklore*, 93. (1982) Nr. 2. 131–137. o.

- Henningsen* 1985. *Henningsen, Gustav*: A kívülről jött hölgyek. Tündérek, boszorkányok és szegénység a korai modern Szicíliában. *Világosság*, 26. (1985) 12. sz. 778–785. o.
- Henningsen* 1988. *Henningsen, Gustav*: A boszorkányok ügyvédje. A baszk boszorkányság és a spanyol inkvizíció (1609–1614). Budapest, 1988.
- Henningsen* 1990. *Henningsen, Gustav*: The Ladies from Outside. An Archaic Pattern of the Witches' Sabbath. In: Early Modern European Witchcraft. Centres and Peripheries. Eds.: *Ankarloo, Bengt – Henningsen, Gustav*. Oxford, 1990. 191–217. o.
- Henningsen* 1994. *Henningsen, Gustav*: Die Frauen von Ausserhalb. Der Zusammenhang von Feenkult, Hexenwahn und Armut um 16. und 17. Jahrhundert auf Sizilien. In: Die Mitte der Welt. Aufsätze zu Mircea Eliade. Hrsg.: *Hans Peter Duerr*. Frankfurt am Main, 1994. 161–183. o.
- Holló* 1935. *Holló Domokos*: A népbabonák lélektana. *Ethnographia*, 46. (1935) 1–4. sz. 31–42. o.
- Hoppál – Törő* 1975. *Hoppál Mihály – Törő László*: Népi gyógyítás Magyarországon. In: Népi gyógyítás Magyarországon. Orvostörténeti Közlemények – Supplementum 7–8. Szerk. *Antall József – Buzinkay Géza*. Budapest, 1975. 11–27. o.
- Horváth* 1971. *Horváth József*: Néprajzi és helytörténeti jellegű adatok a nagyvázsonyi úriszék irataiból. In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 10. Szerk. *Uzsoki András*. Veszprém, 1971.
- Horváth M.* 1978. *Horváth Mária*: Német elemek a 17. század magyar nyelvében Budapest, 1978.
- Iklódi* 1982. *Iklódi András*: A magyarországi boszorkányüldözés történeti alakulása. *Ethnographia*, 93. (1982) 2. sz. 292–298. o.
- Illésy* 1891. *Illésy János*: Adalékok a hazai babonáság történetéhez. *Ethnographia*, 2. (1891.) 9. sz. 353–355. o.

- Ilyefalvi* 2010. *Ilyefalvi Emese*: „[...] akar mi lilyen benneteket mingyart Emberre gyanakoztok”. Boszorkányfenyegetések pragmatikai elemzése. In RODOSZ Konferenciakötet, 2010. Szerk. *Kovács Csongor* et al. Kolozsvár, 2010. 75–92. o.
- Ilyefalvi* 2014a. *Ilyefalvi Emese*: „Ebszar, kutyaszar, semminek tartom, meggyógyítom...” In: Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában. Szerk. *Klaniczay Gábor – Pócs Éva*. Budapest, 2014. 411–453. o.
- Ilyefalvi* 2014b. *Ilyefalvi Emese*: Ráolvasások. Gyűjtemény a történeti forrásokból (1488–1850). A magyar folklór szövegvilága 2. k. Budapest, 2014.
- Ipolyi* 1854. *Ipolyi Arnold*: Magyar Mythologia. Pest, 1854.
- Jenei* 2005. *Jenei Zsuzsa*: Bárki lehet boszorkány... *Korunk*, 16. (2005) 5. sz. 11–15. o.
- József–Klinger – Martin* 2015. *József István – Klinger Csilla – Martin László*: Pszichológiai fogalomtár. Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar Kaposvár, 2015. http://palyazatok.ke.hu/tartalom/csatolt/tamop/412B213/kiadvanyok/pszi_chologiai_fogalomtar.pdf (letöltve: 2022. július 20.)
- Kállay* 1885. *Kállay István*: Úriszéki bíraskodás a XVIII–XIX. században. Budapest, 1985.
- Kállay* 1986a. *Kállay István*: Betörők és rablók az úriszék előtt. *Jogtörténeti Szemle*, 1. (1986) 1. sz. 12–23. o.
- Kállay* 1986b. *Kállay István*: Az úriszéki peres anyag feltárása Eckhart Ferenc munkájában. *Jogtudományi Közlöny*, 41. (1986) 7. sz. 331–337. o.
- Kállay* 1996. *Kállay István*: Városi bíraskodás Magyarországon 1686–1848. Budapest, 1996.
- Kálnási* 2005. *Kálnási Árpád*: Debreceni cívis szótár. Debrecen, 2005.
- Karlsen* 1987. *Karlsen, Carol F.*: The Devil in the Shape of a Woman. Witchcraft in Colonial New England. New York, 1987.

- Katona* 1977. *Katona Géza*: Bizonyítási eszközök a XVIII–XIX. században. A kriminalisztika magyarországi előzményei. Budapest, 1977.
- Kéri* 1996. *Kéri Katalin*: Érdekességek a nők történetéből. Pécs, 1996.
forrás: <http://mek.oszk.hu/02000/02035/html/> (letöltve: 2020. július 18.)
- Keszeg* 2001. *Keszeg Vilmos*: Elhárítható-e a megjósolt jövő? In: Sors, áldozat, divináció. (Studia Ethnologica Hungarica II.) Szerk. *Pócs Éva*. Pécs–Budapest, 2001. 294–307. o.
- Kincses* 1993. „Im küttem én orvosságot”. Lobkowitz Poppel Éva levelezése 1622–1640. Szerk. *Kincses Katalin Mária*. Budapest, 1993.
- Kincses* 2016. *Kincses Katalin Mária*: A kolozsvári borbély-sebész céh a kora újkorban. In: Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére. Szerk. *Horn Ildikó et al.* Budapest, 2016. 535–558. o.
- Kincses* 2019a. *Kincses Katalin Mária*: Tábori sebesültellátás Magyarországon a XVI–XVIII. században. Budapest, 2019.
- Kincses* 2019b. *Kincses Katalin Mária*: Fejezetek a XVI–XVIII. századi magyarországi gyógyítás történetéből. Budapest, 2019.
- Kincses – Tuza* 2020. *Kincses Katalin Mária – Tuza Csilla*: Az etnikai arányok megváltozása a kora újkorban (16–18. század). In: Az együttélés történelme: nemzetiségi kérdés Magyarországon. Szerk. *L. Balogh Béni, Majtényi György, Mikó Zsuzsanna, Szabó Csaba*. (Magyarországi kisebbségek: nemzeti, nemzetiségi és vallási közösségek.) Budapest, 2020. 41–57. o.
- Kis* 1993. *Kis Domokos*: Erdélyi bujdosók és a pestis. Adalékok a pestis elleni védekezés történetéhez (1708–1711) *Orvostörténeti Közlemények*, 39. (1993) 141–144. sz. 83–105. o.
- Kisbán – Pócs* 1979. *Kisbán Eszter – Pócs Éva*: Füstölés. In: Magyar Néprajzi Lexikon. 2. k. Főszerk. *Ortutay Gyula*. Budapest, 1979. 243. o.

- Kis-Halas* 2008. *Kis-Halas Judit: The Trial of an Honest Citizen in Nagybánya, 1704–1705. A tentative microanalysis of witchcraft accusations.* In: *Witchcraft Mythologies and Persecutions.* Eds. *Klaniczay, Gábor – Pócs, Éva.* Budapest, 2008. 213–236. o.
- Kis-Halas* 2014. *Kis-Halas Judit: Divinatio diabolica és bűbajos orvoslás. Mágikus szakértők a boszorkányság változó diskurzusában a kora újkori Nagybányán.* In: *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában.* Szerk. *Klaniczay Gábor – Pócs Éva.* Budapest, 2014. 307–362. o.
- Kis-Halas* 2016. *Kis-Halas Judit: Fejér Annók. Egy 18. századi boszorkányazonosító pályafutása.* In: *Minden dolgok folytatása. Tanulmányok Deáky Zita 60. születésnapjára.* Szerk. *Smid Bernadett.* Budapest, 2016. 5–23. o.
- Kis-Halas* 2020. *Kis-Halas Judit: Boszorkányok, gyógyítók és a gyűdi Szűz Mária. Az orvoslás piaca az újkori Dél-Dunántúlon.* Budapest, 2020.
- Kiss* 1969. *Kiss András: „Tüzet rakatok alája”. (Részlet a Kolozsvári boszorkányperek című kötetből).* *Igazság*, 30. (1969) 145. sz. 4. o.
- Kiss* 1997. *Kiss András: Ante Claram Bóci. (Egy 1565-beli ismeretlen kolozsvári boszorkányper.)* In: *Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére. Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez.* 35. Szerk. *Balázs Mihály, Font Zsuzsa, Keserű Gizella, Ötvös Péter.* Szeged, 1997. 281–299. o.
- Kiss* 1998a. *Kiss András: Boszorkányok, kuruzslók, szalmakoszorús paráznák.* Bukarest–Kolozsvár, 1998.
- Kiss* 1998b. *Kiss András: „Vesd ki az gonoszt közüled”. In: Kiss András: Boszorkányok, kuruzslók, szalmakoszorús paráznák.* Bukarest–Kolozsvár, 1998. 5–45. o.
- Kiss* 2000. *Kiss András: A védelem szemléletváltozásának jelei a 18. századi aranyosszéki boszorkányperekben.* *Limes*, 13. (2000) 1. sz. 17–25. o.
- Kiss* 2003a. *Kiss András: A boszorkányság Szatmár vármegyei forrásairól.* In: *Szabolcs-Szatmár-Beregi levéltári évkönyv.* 16. Szerk. *Henzsel Ágota.* Nyíregyháza, 2003. 113–120. o.

- Kiss* 2003b. *Kiss András*: A védelem szemléletváltásának jelei a XVIII. századi aranyosszéki boszorkányperekben. In: *Kiss András*: Más források – más értelmezések. Marosvásárhely, 2003. 322–331. o.
- Kiss* 2005a. *Kiss András*: Kőműves Prisca boszorkánypere 1565-ből. *Korunk*, 16. (2005) 5. sz. 16–26. o.
- Kiss* 2005b. *Kiss András*: Kádár Kata megégetése. „Böjtelői colosvári spektakulum” 1734-ben. *Rubicon*, 16. (2005) 7. sz. 34–36. o.
- Kiss* A. 2012. *Kiss Andrea*: A sáskajárások néhány területi és tájtörténeti vonatkozása a Kárpát-medencében In: A táj változásai a Kárpát-medencében. Szerk. *Fülek György*. Gödöllő, 2012.
- Klaniczay* 1983a. *Klaniczay Gábor*: Benandante – kresnik – zduhac – táltos. Sámánizmus és boszorkányhit érintkezési pontjai Közép-Európában. *Ethnographia*, 94. (1983) 1. sz. 116–134. o.
- Klaniczay* 1983b. *Klaniczay Gábor*: Shamanistic Elements in Central European Witchcraft. In: Shamanism in Eurasia. Ed. *Hoppál Mihály*. Göttingen, 1983. 404–422. o.
- Klaniczay* 1985. *Klaniczay Gábor*: Gerard van Swieten és a babonák elleni harc kezdetei a Habsburg monarchiában. In: A felvilágosodás jegyében. Tanulmányok H. Balázs Éva 70. születésnapjára. Szerk. *Klaniczay Gábor – Poór János – Ring Éva*. Budapest, 1985. 33–69. o.
- Klaniczay* 1986. *Klaniczay Gábor*: Boszorkányhit, boszorkányvád, boszorkányüldözés a XVI–XVIII. században. *Ethnographia*, 97. (1986) 2–4. sz. 257–295. o.
- Klaniczay* 1987. *Klaniczay Gábor*: A boszorkányvád szociológiája a 18. századi falvakban és mezővárosokban. In: Rendi társadalom – polgári társadalom I. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. Szerk. *A. Varga László*. Salgótarján, 1987. 201–208. o.
- Klaniczay* 1990a. *Klaniczay Gábor*: Boszorkányhit, boszorkányvád, boszorkányüldözés. In: *Klaniczay Gábor*: A civilizáció peremén. Budapest, 1990. 261–298. o.

- Klaniczay* 1990b. *Klaniczay Gábor*: Hungary. The Accusations and the Universe of Popular Magic. In *Early Modern European Witchcraft. Centres and Peripheries*. Eds. *Ankarloo, Bengt – Henningsen, Gustav*. Oxford, 1990. 219–255. o.
- Klaniczay* 1990c. *Klaniczay Gábor*: Boszorkányok, vámpírok és felvilágosítók. In: *Klaniczay Gábor*: A civilizáció peremén. *Budapest*, 1990. 299–324. o.
- Klaniczay* 1991–1992. *Klaniczay Gábor*: Witchhunting in Hungary: Social or Cultural Tensions? *Acta Ethnographica*, 37. (1991–1992) 1–4. sz. 67–91. o.
- Klaniczay* 1993. *Klaniczay Gábor*: The Accusation and the Universe of Popular Magic. In: *Modern European Witchcraft*. Eds. *Bengt Ankarloo – Gustav Henningsen*. Oxford, 1993. 219–255. o.
- Klaniczay* 1998. *Klaniczay Gábor*: A boszorkányszombat ördögi látomása a vádaskodók vallomásaiban. In: *Eksztázis, álom, látomás. Vallásantropológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. (Tanulmányok a transzcendensről. I.)* Szerk. *Pócs Éva*. *Budapest*, 1998. 284–306. o.
- Klaniczay* 1999. *Klaniczay Gábor*: A rontás- és gyógyításelbeszélések struktúrája: maleficium és csoda. In: *Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára*. Szerk. *Benedek Katalin – Csonka-Takács Eszter*. *Budapest*, 1999. 103–120. o.
- Klaniczay* 2005. *Klaniczay Gábor*: A boszorkányvád mozgatórugói. Gondolatok az első kolozsvári boszorkányperek kapcsán. *Korunk*, 16. (2005) 5. 27–38. o.
- Klaniczay* 2008. *Klaniczay Gábor*: Learned Systems and Popular Narratives of Vision and Bewitchment. In: *Witchcraft Mythologies and Persecutions. Demons, Spirits, Witches 3*. Eds. *Klaniczay, Gábor – Pócs, Éva*. *Budapest*, 2008. 50–82. o.
- Klaniczay* 2011. *Klaniczay Gábor*: „Mely ördögtől volt nyavalyája, azon ördög volna gyógyítója”. A gyógyítók elleni boszorkányvád problémája a magyar boszorkányperekben. In: *Párbeszéd a hagyománnyal. A néprajzi kutatás múltja és jelene. Tudományos konferencia a PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék jubiláló professzorai: Andrásfalvy Bertalan, Filep Antal, Kisbán Eszter és Pócs Éva tiszteletére. (Studia Ethnologica Hungarica XIII.)* Szerk. *Vargyas Gábor*. *Budapest–Pécs*, 2011. 695–712. o.

- Klaniczay* 2013. *Klaniczay Gábor: The Power of Words in Miracles, Visions, Incantations and Bewitchments.* In: *The Power of Words. Studies on Charms and Charming in Europe.* Eds. *James Kapáló – Éva Pócs – William Ryan.* Budapest, 2013. 281–304. o.
- Klaniczay* 2014. *Klaniczay Gábor: Gyógyítók a magyarországi boszorkányperekben.* In: *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában.* Szerk. *Klaniczay Gábor – Pócs Éva.* Budapest, 2014. 263–305. o.
- Klaniczay* 2017. *Klaniczay Gábor: Healers in Hungarian Witch Trials.* In: *Witchcraft and Demonology in Hungary and Transylvania.* Eds. *Gábor Klaniczay – Éva Pócs.* London–New York, 2017. 111–158. o.
- Klaniczay* 2022. *Klaniczay Gábor: A boszorkányüldözés története.* Budapest, 2022.
- Klaniczay et al.* 2001. *Klaniczay Gábor – Pócs Éva – Tóth G. Péter – Robert Wolosz: A Kleio boszorkányper adatbázis.* In: *Demonológia és boszorkányság Európában.* (Studia Ethnologica Hungarica 1.) Szerk. *Pócs Éva.* Budapest, 2001. 293–337. o.
- Klaniczay – Pócs* 2014. *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában.* (Vallásétnológiai Tanulmányok Közép-Kelet-Európából I.) Szerk. *Klaniczay Gábor – Pócs Éva.* Budapest, 2014.
- Klaniczay – Pócs* 2017. *Witchcraft and Demonology in Hungary and Transylvania.* Eds. *Klaniczay, Gábor – Pócs, Éva.* London–New York, 2017.
- Kocsis* 2018. *Kocsis Annamária: A kora újkori Szabolcs és Szatmár vármegyei boszorkányperek a számok tükrében* In: *Hadi és más nevezetes történetek Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére.* Szerk. *Kincses Katalin Mária.* Budapest, 2018. 263–271. o.
- Kocsis* 2019. *Kocsis Annamária: Gyógyító nemesasszonyok – Zay Anna és Bethlen Kata példája.* In: *Emlékek, szövegek, történetek. Női folklór szövegek.* Szerk. *Frauhammer Krisztina – Pajor Katalin.* Budapest, 2019. 109–124. o.

- Kocsis 2021a.* *Kocsis Annamária:* „...az kezemet fejére teszem, úgy esküszöm reá, hogy boszorkány” Boszorkányüldözés és egyéni történetek Szabolcs vármegyéből. *KRE-DIT* (a KRE-DOK online tudományos folyóirata), 2021/1.
- forrás: <http://www.kre-dit.hu/tanulmanyok/kocsis-annamaria-az-kezemet-fejere-teszem-ugy-eskuszom-rea-hogy-boszorkany-boszorkanyuldozes-es-egyeni-tortenetek-szabolcs-varmegyebol/> (letöltve: 2023. 03. 22.)
- Kocsis 2021b.* *Kocsis Annamária:* Adalékok a 18. századi Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyei boszorkányság kutatásához. *Per Aspera ad Astra*, 8. (2021) 1. sz. 7–23. o.
- forrás: <https://doi.org/10.15170/PAAA.2021.08.01.01> (letöltve: 2023. 03. 22.)
- Kocsis 2022.* *Kocsis Annamária:* A farkasín-vetés mint a tolvaj felkutatását szolgáló mágikus eljárás a magyarországi boszorkányperekben. *Napi Történelmi Forrás* (online tudományos folyóirat) 2022. december 8.
- forrás: <https://ntf.hu/index.php/2022/12/08/a-farkasin-vetes-mint-a-tolvaj-felkutatasa-szolgalo-magikus-eljaras-a-magyarorszagi-boszorkanyperekben/> (letöltve: 2023. 04. 11.)
- Kocsis 2023a.* *Kocsis Annamária:* „Azzal nem boszorkány, ha valamit egy kicsint tud”. Egy 18. századi boszorkányvád értelmezése. In: „Emlékezzetek róla, ha újra csatára keltek!” Tanulmányok Hermann Róbert 60. születésnapja tiszteletére I. k. Szerk. *Medgyesy Zsófia – Pásztai László*. Budapest, 2023. 461–470. o.
- Kocsis 2023b.* *Kocsis Annamária:* A boszorkányság ismeretlen forrásai Szabolcs vármegye levéltárában I. *Lymbus, Magyarástudományi Forrásközlemények*, 21. (2023) (megjelenés alatt)
- Kocsis 2024.* *Kocsis Annamária:* „Azt mondom bizony én, mert én is boszorkány vagyok, ő is.” A híresztelés és pletyka szerepe egy 18. századi boszorkányper tükrében. In: *DIMENZIÓK VII. A múlt (vissz)hangjai*, Budapest, ELTE (megjelenés alatt)
- Komáromi 2002a.* *Komáromi Tünde:* Hat boszorkány rontásai. Kolozsvár, 1584. In: *Életutak és életmódok*. Szerk. *Szabó Á. Töhötöm*. (Krizsa Könyvek 15.) Kolozsvár, 2002. 5–41. o.

- Komáromi* 2002b. *Komáromi Tünde*: Beteg eretnekek Kolozsvár környékén 1583–1584-ben. In: Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 10. Szerk. *Szikszi Mária*. Kolozsvár, 2002. 19–30. o.
- Komáromy* 1901. *Komáromy Andor*: A kolozsvári boszorkánypererekről. *Erdélyi Múzeum*, XVIII. (1901) 4. sz. 185–201. o.
- Komáromy* 1907. *Komáromy Andor*: Hogyan ismerte fel a magyar nép a boszorkányokat? *Ethnographia*, 18. (1907) 6. sz. 348–354. o.
- Komáromy* 1898a. *Komáromy András*: „A szabad hajdúk történetére vonatkozó kutatások.” Értekezések a történeti tudományok köréből XVII/6 koll. 6. Budapest, 1898.
- Komáromy* 1898b. *Komáromy András*: A hajdúk történetére vonatkozó levéltári kutatások. Budapest, 1898.
- Kon* 1981. *Kon I. Sz.*: Kultúra – szexológia. A modern szexológia elméleti alapjai. Budapest, 1981.
- Koncz* 2005. *Koncz Ibolya*: Osztrák büntetőtörvény a magyar boszorkány-perekben. *Korunk*, 16. (2005) 5. sz. 53–56. o.
- Koncz* 2007a. *Koncz Ibolya*: Borsod vármegyei boszorkánypererek jogtörténeti elemzése. *Jogtörténeti Szemle*, 9. (2007) 1. sz. 15–19. o.
- Koncz* 2007b. *Koncz Ibolya*: A boszorkányüldözés jogtörténeti kérdései a Német-római Birodalomban és a királyi Magyarországon. [Doktori disszertáció, kézirat] Miskolc, 2007.
- forrás: <http://midra.uni-miskolc.hu/document/5649>
(letöltve: 2019.12.16.)
- Koncz* 2015. *Koncz Ibolya*: A koraújkori német területek egyik jogi eszköze: az inkvizitórius eljárás és a boszorkánypererek kapcsolata. *Miskolci Jogi Szemle*, 10. (2015) 2. sz. 17–28. o.
- Koós* 2008. *Koós Eszter*: A kérés beszédaktusa boszorkányperereinkben. In: Félúton 4. Szerk. *Kozma Judit – Lisznyai-Mindák Cecilia – Ludányi Zsófia*. Budapest, 2008. 1–12. o.

- Kossa* 1897. *Kossa Gyula: Ricinus*. In: A Pallas nagy lexikona. 14. k. Szerk. *Bokor József*. Budapest, 1897. 565. o.
- Kosztá* 2000. *Kosztá László: Dél-, Délkelet-Magyarország egyházi topográfiája a középkorban*. In: A középkori Dél-Alföld és Szer. Szerk. *Kollár Tibor*. Szeged, 2000. 41–80. o.
- Kovács* 1998. Gyulafehérvár város jegyzőkönyvei. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi: *Kovács András*. In: Erdélyi Történelmi Adatok VI. 2. Szerk. *Jakó Zsigmond*. Kolozsvár, 1998. 15–16. o.
- Kovács* 1899. *Kovács István: A törvénykezés Szabolcs vármegyében*. In: Magyarország vármegyéi és városai. Szabolcs vármegye. Szerk. *Borovszky Samu*. Budapest, 1899. 224–236. o.
- Kovács J.* 2007. *Kovács Judit: A vádelv fejlődése és gyakorlata Magyarországon. Acta juridica et politica, (Acta Universitatis Szegediensis) Tom. 70. Fasc. 9. 2007. 3–30. o.*
- K. Kovács* 1981. *K. Kovács László: Szekérkas*. In: Magyar Néprajzi Lexikon. 4. k. Főszerk. *Ortutay Gyula*. Budapest, 1981.
- Krász* 2002b. *Krász Lilla: Hagyomány és szakszerűsítés: bábák a XVIII. század végi Magyarországból*. In: Közösség és identitás. (Studia Ethnologica Hungarica III.) Szerk. *Pócs Éva*. Budapest, 2002. 233–250. o.
- Krász* 2003. *Krász Lilla: A báb történeti szerepváltozása a 18. századi Magyarországon*. Budapest, 2003.
- Krász* 2004. *Krász Lilla: „Janus-arcú” nők „Janus-arcú” hivatásban? Falusi bábák a 18. századi hivatali akták tükrében*. In: Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. (Tanulmányok a transzcendensről. IV.) Szerk. *Pócs Éva*. Budapest, 2004. 603–621. o.
- Krász* 2005a. *Krász Lilla: „A mesterség szolgálatában”. Felvilágosodás és „orvosi tudományok” a 18. századi Magyarországon. Századok, 139. (2005) 5. sz. 1065–1104. o.*
- Krász* 2005b. *Krász Lilla: Bábák és boszorkányok a kora újkori Magyarországon. Rubicon, 16. (2005) 7. sz. 37–40. o.*

- Krász* 2007. *Krász Lilla*: „...és világra jött a gyermek...” A bábamesterség mint női hivatás a 18. századi Magyarországon. In: *A nők világa. Művelődés és társadalomtörténeti tanulmányok*. Szerk. *Fábri Anna – Várkonyi Gábor*. Budapest, 2007. 69–88. o.
- Kreuz* 2016. *Kreuz, Petr*: Die späten Hexenprozesse in den böhmischen Ländern und auf dem Gebiet der heutigen Slowakei. In: *Späte Hexenprozesse – Der Umgang der Aufklärung mit dem Irrationalen*. (Hexenforschung Bd. 14.) Hrsg. *Behringer, Wolfgang – Lorenz, Sönke – Bauer, Dieter R.* Bielefeld, 2016. 167–204. o.
- Kreuz* 2019. *Kreuz, Petr*: Witch hunts in Eastern Central Europe. In: *The Routledge History of Witchcraft*. Ed.: *Dillinger, Johannes*. London, 2019. 171–187. o.
- Kristóf* 1990. *Kristóf Ildikó*: Boszorkányok, „Orvos asszonyok” és „Parázna személyek” a 16–18. századi Debrecenben. *Ethnographia*, 101. (1990) 3–4. sz. 438–466. o.
- Kristóf* 1991. *Kristóf Ildikó*: Közösségi konfliktusok és boszorkányvád a 17–18. századi Debrecenben. In: *Társadalmi konfliktusok*. (Rendi társadalom-polgári társadalom 3.) Szerk. *A. Varga László*. Salgótarján, 1991. 59–67. o.
- Kristóf* 1991–1992. *Kristóf Ildikó*: „Wise Women”. Sinners and the Poor: the Social Background of Witch Hunting in a 16–18th-Century Calvinist City of Eastern Hungary. *Acta Ethnographica*, 37. (1991–1992) 1–4. sz. 93–119. o.
- Kristóf* 1995. *Kristóf Ildikó*: „Istenes könyvek, ördögös könyvek.” Az olvasási kultúra nyomai kora újkori falvainkban és mezővárosainkban a boszorkányperек alapján. In: *Népi Kultúra – Népi Társadalom 18*. Szerk. *Szilágyi Miklós*. Budapest, 1995. 67–104. o.
- Kristóf* 1998. *Kristóf Ildikó*: „Ördögi mesterséget nem cselekedtem”. A boszorkányüldözés társadalmi és kulturális háttere a kora újkori Debrecenben és Bihar vármegyében. Debrecen, 1998.
- Kristóf* 2001. *Kristóf Ildikó*: „Bűvös-bájos varázslók” vagy „a Sátán sáska farkú katonái”. Demonológiai elemek a 16–17. századi református irodalomban. In: *Demonológia és boszorkányság Európában*. (Studia Ethnologica Hungarica I.) Szerk. *Pócs Éva*. Budapest–Pécs, 2001. 107–135. o.

- Kristóf* 2013. *Kristóf Ildikó*: Witch-Hunting in Early Modern Hungary. In: The Oxford Handbook of Witchcraft in Early Modern Europe. Ed. *Levack, Brian Peter*. Oxford, 2013. 334–354. o.
- Kristóf* 2016. *Kristóf Ildikó*: Boszorkányüldözés a kora újkori Magyarországon: kutatástörténet, eredmények, teendők – 2013-ban. In: Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában. Szerk. *Klaniczay Gábor – Pócs Éva*. Budapest, 2016. 17–62. o.
- Kristóf* 2017. *Kristóf Ildikó*: The Social Background of Witchcraft Accusations in Early Modern Debrecen and Bihar County. In *Witchcraft and Demonology in Hungary and Transylvania*. Eds. *Klaniczay, Gábor – Pócs, Éva*. London–New York, 2017.
- Kristóf* 2019. *Kristóf Ildikó*: „Charming Sorcerers” or „Soldiers of Satan”? Witchcraft and Magic in the Eyes of Protestant/Calvinist Preachers in Early Modern Hungary. *Religions*, 10. (2019) 5. 328–348. o.
- Kristóf* 2020a. *Kristóf Ildikó*: „Sír a Lélek benne, hogy nem temethet úgy, mint régen.” *Sárospataki Füzetek*, 24. (2020) 1. sz. 17–29. o.
- Kristóf* 2020b. *Kristóf Ildikó*: „His Soul Is Weeping inside That He Cannot Bury the Dead as before.” Plague and Rebellion in Debrecen (Hungary), 1739–1742. *Religions*, 11. (2020) 12. 687–698. o.
- Kulcsár* 1964. *Kulcsár Zsuzsanna*: A tömeges boszorkányüldözések magyarázatai és okai. *Századok*, 98. 1964. 1–2. sz. 158–175. o.
- Kulcsár* 1968. *Kulcsár Zsuzsanna*: Inkvizíció és boszorkánypörök. Budapest, 1968.
- Labouvie* 1990. *Labouvie, Eva*: Männer im Hexenprozeß. Zur Sozialanthropologie eines 'männlichen' Verständnisses von Magie und Hexerei. *Geschichte und Gesellschaft*, 16. (1990) №. 1. 56–78. o. (Hexenverfolgung in der dörflichen Gesellschaft)
- Labouvie* 1991. *Labouvie, Eva*: Zauberei und Hexenwerk. Ländlicher Hexenglaube in der frühen Neuzeit. Frankfurt am Main, 1991.

- Labouvie* 2018. *Labouvie, Eva*: „Ein gefährlich Ding, darin leichtlich zuviel geschieht” (A Dangerous Thing in Which Too Much Happens Easily). The End of Village Witch Trials in the Saar Region. In: *Cultures of Witchcraft in Europe from the Middle Ages to the Present*. (Palgrave Historical Studies in Witchcraft and Magic) Eds.: *Barry, Jonathan – Davies, Owen – Usborne, Cornelia*. London, 2018. 155–178. o.
- Lambrecht* 1995. *Lambrecht, Karen*: Hexenverfolgung und Zaubereiprozesse in den schlesischen Territorien. Köln, 1995.
- Láng – Tóth G.* 2009. A kincskeresés 400 éve Magyarországon. Kézikönyvek és olvasóik. Szerk. *Láng Benedek – Tóth G. Péter*. Budapest, 2009.
- Larner* 1981. *Larner, Christina*: Enemies of God. The Witch-Hunt in Scotland. Baltimore, 1981.
- Larner* 1984. *Larner, Christina*: Witchcraft and Religion. The Politics of Popular Belief. Oxford, 1984.
- Lehoczky* 1881. *Lehoczky Tivadar*: Beregvármegye monographiája. II. k. Ungvár, 1881. II. k.
- Lehoczky* 1887. *Lehoczky Tivadar*: Beregmegyei boszorkány-perek. *Hazánk. Történelmi Közöny*, 7. (1887) 4. sz. 296–306. o.
- Lengyel* 2005. *Lengyel Tünde*: The Mystery of Birth. Magic, Empirical and Rational Approaches to Women’s Medicine in the Medieval and Early Modern Periods. In: *The Role of Magic in the Past. Learned and Popular Magic, Popular Beliefs and Diversity of Attitudes*. Ed. *Szeghyová, Blanka*. Bratislava, 2005. 117–136. o.
- Lengyel* 2013. *Lengyel Tünde*: Keresd a nőt! A nők mint bűnbakok a középkorban és a kora újkorban. In: *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Szerk. *Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József*. Pécs, 2013. 135–148. o.
- Levack* 1987. *Levack, Brian P.*: The Witch-Hunt in Early Modern Europe. London, 1987.

- Levack* 1999. *Levack, Brian P.*: The Decline and end of Witchcraft prosecutions. In: *Witchcraft and Magic in Europe. The Eighteenth and Nineteenth Centuries. (The Athlone History of Witchcraft and Magic in Europe 5.)* Eds.: Ankarloo, Bengt – Clark, Stuart. London, 1999. 1–94. o.
- Levi* 2001. *Levi, Giovanni*: Egy falusi ördögűző és a hatalom. Budapest, 2001.
- Lévy* 1995. *Lévy, André*: Un vieil instrument de détection: Le nerf de loup. *T'oung Pao*, 81. (1995) 4–5. sz. 320–327. o.
- Loewenstimm* 1903. *Loewenstimm, August*: Aberglaube und Verbrechen. In: *Zeitschrift für sozialwissenschaft.* Vol. 6. Ed. *Reimer, G.* 1903. 208–231. o.
- Luby* 1983. *Luby Margit*: Bábalelte babona. Budapest, 1983.
- M. Antalóczy* 1999. *M. Antalóczy Ildikó*: A debreceni városi bíróság illetékessége és hatásköre bűnügyekben a XVIII. században. In: *Történeti tanulmányok VII.* Szerk. *Takács Péter*. Debrecen, 1999. 69–79. o.
- M. Antalóczy* 2000. *M. Antalóczy Ildikó*: A család és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények Debrecenben a XVIII. század közepén. *Debreceni Szemle*, 8. (2000) 1. sz. 101–119. o.
- M. Antalóczy* 2018. *M. Antalóczy Ildikó*: Statisztikai módszerek alkalmazása a történeti kriminológiában. In: *Statisztika a tudományok, a technika és az orvoslás körében. (A Magyar Természettudományi Társulat tudománytörténeti kötetei 2.)* Szerk. *Forrai Judit* és *Pók Andrea*. Budapest, 2018. 93–106. o.
- Macfarlane* 1978. *Macfarlane, Alan*: The Origins of English Individualism. The Family Property and Social Transition. Oxford, 1978.
- Macfarlane* 1999. *Macfarlane, Alan*: Witchcraft in Tudor and Stuart England. A Regional and Comparative Study. London, 1999². [1970.]
- Magyar* 2021. 1. k. *Magyar Zoltán*: Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus. 1. k. A természetfeletti világ. Budapest, 2021.
- Magyar* 2021. 2. k. *Magyar Zoltán*: Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus. 2. k. Természetfeletti tudással és képességekkel rendelkező emberek. Budapest, 2021.

- Magyar* 2021.
3. k. *Magyar Zoltán: Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus. 3. k. Egyéb mondák és bibliográfia. Budapest, 2021.*
- Magyary-Kossa* 1929. *Magyary-Kossa Gyula, dr.: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. 2. k. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Könyvtára 122.) Budapest, 1929.*
- Makkai* 1981. *Makkai László: Puritánok és boszorkányok Debrecenben. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve 8. Szerk. Gazdag István. Debrecen, 1981.*
- Makoldy* 1926a. *Makoldy Sándor: A káromkodás elterjedése és büntetése hazánkban 1850-ig I. rész. Ethnographia, 37. (1926) 3. sz. 122–131. o.*
- Makoldy* 1926b. *Makoldy Sándor: A káromkodás elterjedése és büntetése hazánkban 1850-ig II. rész. Ethnographia, 37. (1926) 4. sz. 169–182. o.*
- Márkus* 2009. *Márkus Zsuzsanna: Bányavárosi boszorkányperek, különös tekintettel egy 1715. évi telkibányai esetre. In: Bányászattörténeti Közlemények 8. Szerk. Hadobás Sándor. Rudabánya, 2009. 35–49. o.*
- Martin – Miller* 2008. *Martin, Lauren – Miller, Joyce: Some Findings from the Survey of Scottish Witchcraft. In: Witchcraft and Belief in Early Modern Scotland. (Palgrave Historical Studies in Witchcraft and Magic) Eds.: Goodare, Julian – Martin, Lauren – Miller, Joyce. London, 2008. 51–70. o.*
- Maxwell-Stuart* 2004. *Maxwell-Stuart, Peter: Magic and Witchcraft in Eighteenth-Century Scotland. In: Beyond the Witch Trials: Witchcraft and Magic in Enlightenment Europe. Eds.: Owen, Davies – William, Blécourt. Manchester, 2004. 81–99. o.*
- Megyesi* 2004. *Megyesi Csaba: Bél Mátyás, pietista polihisztor a 18. századból. Múlt-kor Történelmi Magazin. 2004.*
- forrás: <https://mult-kor.hu/cikk.php?id=8890> (letöltve: 2022. 06. 17.)
- Mészöly* 1944/1982. *Mészöly Gedeon: Adalékok a káromkodásnak és büntetésének történetéhez. In: Mészöly Gedeon: Népünk és nyelvünk. Válogatott tanulmányok. Budapest, 1944/1982. 517–532. o.*

- Mezey* 1985. *Mezey Barna: A káromkodás bűncselekménye a magyar feudális büntetőjogban.* In: *Fiatalkorok műhelytanulmányai 8.* Szerk. *Mezey Barna – Dunay Pál.* Budapest, 1985. 5–21. o
- Mezey* 1986. *Mezey Barna: A káromkodás (blaszfémia) a XVII–XVIII. század büntető jogszabályaiban. Adalékok a Rákóczi-szabadságharc jogalkotásához.* *Jogtörténeti Szemle*, 1. (1986.) 1. sz. 56–65. o.
- Mezey* 1993a. *Mezey Barna: Boszorkányok. Börtönújság*, 96. (1993) 10. sz. 5. o.
- Mezey* 1993b. *Mezey Barna: Boszorkánypercek. Börtönújság*, 96. (1993) 16. sz. 5. o.
- Mezey* 2002. *Mezey Barna: Büntetőjog és szexualitás. Nemi bűncselekmények a feudális büntetőbíráskodásban.* In: *Ámor, álm és mámor: a szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete.* Szerk. *Szentmártoni Szabó Géza.* Budapest, 2002. 243–256. o.
- Mezey* 2018. *Mezey Barna: A börtönügy a 17–19. században. A börtön európai útja.* Budapest, 2018.
- Meznerics* 1933. *Meznerics Iván: A megyei büntető igazságszolgáltatás a 16–19. században.* Budapest, 1933.
- MÉSz 2. k. *A magyar nyelv értelmező szótára 2. k.* Szerk. *Bárczi Géza – Országh László.* Budapest, 1960.
- MÉSz 3. k. *A magyar nyelv értelmező szótára 3. k.* Szerk. *Bárczi Géza – Országh László.* Budapest, 1960.
- MÉSz 5. k. *A magyar nyelv értelmező szótára 5. k.* Szerk. *Bárczi Géza – Országh László.* Budapest, 1961.
- MÉSz 6. k. *A magyar nyelv értelmező szótára 6. k.* Szerk. *Bárczi Géza – Országh László.* Budapest, 1962.
- Midelfort* 1972. *Midelfort, H. C. Erik: Witch hunting in southwestern Germany 1562–1686. The social and intellectual foundations,* Stanford, 1972.

- Midelfort* 1999. *Midelfort, H. C. Erik: A History of Madness in Sixteenth-Century Germany*. Stanford, 1999.
- Mihalik* 2011. *Mihalik Béla: „Ihon most csak neveti jezsuita...” Két évtized felekezeti küzdelmei Nagybányán*. In: *Tanulmányok Badacsonyból. A Fiatal Levéltárosok Egyesületének konferenciája, Badacsony, 2011. július 9–11.* Szerk. *Mihalik Béla Vilmos – Zarnóczy Áron*. Budapest, 2011. 62–71. o.
- MKL 2. k. *Magyar Katolikus Lexikon 2. k.* Szerk. *Diós István – Viczián János*. Budapest, 1996.
- Molnár* 1942. *Molnár Éva: Boszorkányperek Magyarországon a XVII–XVIII. században*. Budapest, 1942.
- Molnár Gy.* 1969. *Molnár Gyula: Népi gyógyítás emlékei a bihari boszorkányperekben*. In: *Orvostörténeti közlemények 48–49.* Szerk. *Antall József*. Budapest, 1969. 195–205. o.
- Nagyszótár *A magyar nyelv nagyszótára. VI. k. Főszerk. Ittész Nóra*. Budapest, 2016.
<https://nagyszotar.nyud.hu/exist/apps/nsztweb/dictsearch.html?query=egy%C3%A1lta%C3%A1ban> (letölve: 2022. 07. 19.)
- Nagy J.* 1993. *Nagy Jenő: Menté. Adalékok a magyar és szász összehasonlító viselettörténeti kutatásokhoz*. *Ethnographia*, 104. (1993) 1. sz. 11–56. o.
- Nagy P.* 1998. *Nagy Pál: Magyarország cigány népessége a XVI–XVII. században*. In: *Pillanatképek a romák múltjából. (A Romológiai Kutatóintézet Közleményei 1.)* Szerk. *Bana József – Perger Gyula*. Győr, 1998. 45–84. o.
- Nagy P.* 2000. *Nagy Pál: Cigányperek Magyarországon. I. Korai perek (1506/1534–1715)* Pécs, 2000.
- Nagy P.* 2002. *Nagy Pál: Cigányperek Magyarországon II. 1715–1758. (A Romológiai Kutatóintézet Közleményei 9.)* Pécs, 2002.
- Nagy P.* 2003. *Nagy Pál: Cigányperek Magyarországon. III. (1758–1787)* Szekszárd, 2003.

- Nagy P. 2017. *Nagy Pál: Cigány boszorkányok.*
forrás: <https://ntf.hu/index.php/2017/11/03/cigany-boszorkanyok/>
(letöltve: 2023. 03. 22.)
- Nagy S. 1928. *Nagy Sándor: Hajdúhadház története. Hajdúhadház, 1928.*
- Nagy S. 1987. *Nagy Sándor: Fejezetek a hajdúvárosok és a Hajdúkerület büntetésbíraskodásából. I. A városi tanácsok eljárásjogi gyakorlata a hajdúk letelepítésétől a pallosjog megvonásáig (1606–1757). Hajdúböszörmény, 1987.*
- Nagy S. 1997. *Nagy Sándor: Kínvallatás a hajdúvárosok és a hajdúkerületi törvényszék előtt indított bűnügyekben. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve, 24. Szerk. Radics Kálmán. Debrecen, 1997. 25–56. o.*
- Németh I. 2002. *Németh Ildikó: Az 1528–1529. évi soproni boszorkányperek. In: Közösség és identitás. Szerk. Pócs Éva. Budapest–Pécs, 2002. 163–170. o.*
- Németh P. 1981. *Németh Péter: Nyíregyházi szlovák („tírpák”) nyelvjárási és néprajzi emlékek II. Jósa András Múzeum Kiadványai 19. Nyíregyháza, 1981.*
- Novák et al. 2018. *Attila Novák, Katalin Gugán, Mónika Varga, Adrienne Dömötör: Creation of an annotated corpus of Old and Middle Hungarian court records and private correspondence. Language Resources and Evaluation, Vol. 52. (2018) №. 1. 1–28. o.*
- Nyakas 2015. *Nyakas Miklós: A Hajdúkerület kialakulása és korszakai. In: Nánási kalendárium és helytörténeti olvasmányok. Hajdúnánás, 2015. 47–58. o.*
- Nyakas 2018. *Nyakas Miklós: A Hajdúkerület. Rubicon, 29. (2018) 3–4. sz. 81–89. o.*
- Ostling 2011. *Ostling, Michael: Between the Devil and the Host. Imagining Witchcraft in Early Modern Poland. Oxford, 2011.*
- Óri 2005. *Óri Péter: A pestisjárványok demográfiai következményei a 17–18. századi Magyarországon. In: Történeti Demográfiai Évkönyv. Szerk. Faragó Tamás et al. Budapest, 2005.*

- Pakó* 2005. *Pakó László*: Bíróság elé került boszorkányvádaskodás Kolozsvárt, 1592–1593. *Korunk*, 16. (2005) 5. sz. 98–107. o.
- Pakó* 2011. *Pakó László*: A korrupt boszorkányüldöző. Igyártó György prókatori tevékenységéről. *Erdélyi Múzeum*, 73. (2011) 3–4. sz. 93–103. o.
- Pakó* 2017. *Pakó László*: Witchcraft, Greed and Revenge. The Prosecutor Activity of György Igyártó and the Witch Trials of Kolozsvár in the 1580s. In: *Witchcraft and Demonology in Hungary and Transylvania*. Ed. *Klaniczay Gábor – Pócs Éva*. Basingstoke, 2017. 91–109. o.
- Paládi-Kovács – Dankó* 1980. *Paládi-Kovács Attila – Dankó Imre*: Kupa. In: *Magyar Néprajzi Lexikon* 3. k. Főszerk. *Ortutay Gyula*. Budapest, 1980. 357. o.
- Pál – Újvári* 1997. Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából. Szerk. *Pál József – Újvári Edit*. Budapest, 1997.
- Páll* 1981. *Páll István*: Az Észak-Tiszántúl szlovák lakossága a 18. század elejétől az I. világháborúig In: *Nyíregyházi szlovák („tírpák”) nyelvjárási és néprajzi emlékek II*. Jósa András Múzeum Kiadványai 19. Szerk. *Németh Péter*. Nyíregyháza, 1981. 3–24. o.
- Palugyay* 1853. II. *Palugyay Imre*: Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása 2. Szabad királyi városok leírása 1. Pest, 1853.
- Pandula* 1989. *Pandula Attila*: Kivégzés, tortúra és megszégyenítés a régi Magyarországon. Eger, 1989.
- Papp R.* 2021. *Papp Rita*: Debrecen bűnügyei és bíraskodása 1693 és 1715 között a magisztrátusi jegyzőkönyvek tükrében. [Doktori disszertáció, kézirat] Debrecen, 2021.
- Péter* 2008. *Péter Katalin*: Házasság a régi Magyarországon, 16–17. század Budapest, 2008.
- Petneki* 2011. *Petneki Áron*: Mansio Daemonum. A hegyek mint a gonosz lakóhelyei a középkori és kora újkori mentalitásban. In: *Párbeszéd a hagyománnyal. A néprajzi kutatás múltja és jelene*. Szerk. *Vargyas Gábor*. Pécs–Budapest, 2011. 713–736. o.

- Pócs* 1964. *Pócs Éva*: Serkentés rontással egybekötve. In: Zagyvarékos néphite. (Néprajzi Közlemények 9.) Szerk. *Pócs Éva*. Budapest, 1964. 155–156. o.
- Pócs* 1979a. *Pócs Éva*: A népi gyógyászat és a néphit kutatásának határterületei. In: Népi gyógyítás Magyarországon. (Orvostörténeti Közlemények 11–12.) Szerk. *Antall József*. Budapest, 1979. 61–75. o.
- Pócs* 1979b. *Pócs Éva*: Harmatszedés. In: Magyar Néprajzi Lexikon. 2. k. Főszerk. *Ortutay Gyula*. Budapest, 1979. 474–476. o.
- Pócs* 1980. *Pócs Éva*: Lidérc. In: Magyar Néprajzi Lexikon. 3. k. Főszerk. *Ortutay Gyula*. Budapest, 1980. 452–454. o.
- Pócs* 1983. *Pócs Éva*: Gondolatok a magyarországi boszorkányperek néprajzi vizsgálatához. *Ethnographia*, 94. (1983) 1. sz. 134–147. o
- Pócs* 1986. *Pócs Éva*: Tündér és boszorkány Délkelet- és Közép-Európa határán. *Ethnographia*, 97. (1986) 2–4. sz. 177–256. o.
- Pócs* 1989. *Pócs Éva*: Tündérek, démonok, boszorkányok. Budapest, 1989.
- Pócs* 1990. *Pócs Éva*: Néphit. In: Magyar Néprajz. 7. k. Szerk. *Dömötör Tekla – Hoppál Mihály – Paládi-Kovács Attila*. Budapest, 1990.
- Pócs* 1992. *Pócs Éva*: A boszorkányszombat és ördögszövetség népi alapjai Közép-Délkelet-Európában. *Ethnographia*, 103. (1992) 1–2. sz. 28–88. o.
- Pócs* 1995a. *Pócs Éva*: Élők és holtak, boszorkányok és varázslók a kora újkori hiedelmekben. *Ethnographia*, 106. (1995) 1. sz. 1–15. o.
- Pócs* 1995b. *Pócs Éva*: Maleficium-narratívok – konfliktusok – boszorkánytípusok. (Sopron vármegye, 1529–1768.) In: Népi kultúra – népi társadalom. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve. XVIII. Szerk. *Szilágyi Miklós*. Budapest, 1995. 9–66. o.
- Pócs* 1997. *Pócs Éva*: Élők és holtak, látók és boszorkányok. Mediátori rendszerek a kora újkor forrásaiban. Budapest, 1997.

- Pócs* 1998. *Pócs Éva*: Miért nők a boszorkányok? In: Népi kultúra – népi társadalom. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve XIX. Szerk. *Szilágyi Miklós*. Budapest, 1998. 135–153. o.
- Pócs* 2001a. *Pócs Éva*: Démoni megszállottság és ördögűzés. In: Demonológia és boszorkányság Európában. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. (Studia Ethnologica Hungarica I.) Szerk. *Pócs Éva*. Budapest–Pécs, 2001. 137–198. o.
- Pócs* 2001b. *Pócs Éva*: Sors, bábák, boszorkányok. Archaikus sorsképzetek Közép-Kelet-Európa hiedelemrendszereiben. In: Sors, áldozat, divináció. (Studia Ethnologica Hungarica II.) Szerk. *Pócs Éva*. Pécs–Budapest, 2001. 201–243. o.
- Pócs* 2002a. *Pócs Éva*: Boszorkányság a mágia és a vallás határán. In: *Pócs Éva*: Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán. Válogatott tanulmányok I. (Szóhagyomány). Budapest, 2002. 239–264. o.
- Pócs* 2002b. *Pócs Éva*: „Én vagyok mindennél nagyobb orvos, te vagy mindennél nagyobb bájos” Egyházi benedikció és paraszti ráolvasás. In: *Pócs Éva*: Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán. Válogatott tanulmányok I. (Szóhagyomány) Budapest, 2002. 173–211. o.
- Pócs* 2002c. *Pócs Éva*: Keresztleetlenek, zivatardémonok és az ördög. In: *Pócs Éva*: Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán – Válogatott tanulmányok I. (Szóhagyomány) Budapest, 2002. 64–77. o.
- Pócs* 2002d. *Pócs Éva*: Más világok: másvilágok. Az idegenek az újkori hiedelemrendszerekben. In: *Pócs Éva*: Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán. Válogatott tanulmányok I. (Szóhagyomány.) Budapest, 2002. 50–63. o.
- Pócs* 2002e. *Pócs Éva*: Sors, bábák, boszorkányok. Archaikus sorsképzetek Közép- és Kelet-Európa hiedelemrendszereiben. In: *Pócs Éva*: Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán. Válogatott tanulmányok I. (Szóhagyomány) Budapest, 2002. 78–105. o.
- Pócs* 2003. *Pócs Éva*: Why Witches Are Women? *Acta Ethnographica Hungarica*, 48. (2003) 3–4. sz. 367–383. o.

- Pócs* 2004a. *Pócs Éva*: Igézet, szemverés: a szemveréssel való rontás hiedelmei és rítusai. In: Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Vallászetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. (Tanulmányok a transzcendensről. IV.) Szerk. *Pócs Éva*. Budapest, 2004. 404–435. o.
- Pócs* 2004b. *Pócs Éva*: Szócikkek egy mágiaenciklopédiához. *Ethnographia*, 115. (2004) 1. sz. 1–46. o.
- Pócs* 2005. *Pócs Éva*: Boszorkányság és boszorkányok Közép-Kelet-Európában, *Korunk*, 16. (2005) 5. sz. 4–10. o.
- Pócs* 2008. Démonok, látók, szentek. Vallászetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. (Tanulmányok a transzcendensről. VI.) Szerk. *Pócs Éva*. Budapest, 2008.
- Pócs* 2010. *Pócs Éva*: Álommedicina. A gyógyítás és rontás éjszakai világa. In: Mágikus és szakrális medicina. Vallászetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. (Tanulmányok a transzcendensről. VII.) Szerk. *Pócs Éva*. Budapest, 2010. 428–458. o.
- Pócs* 2016. *Pócs Éva*: Samanizmus vagy boszorkányság? Táltosok a boszorkánybíróóságok előtt. In: Orvosistenektől a hortikulturális utópiáig. Tanulmányok a Kárpát-medence vonzáskörzetéből. Szerk. *Hesz Ágnes – Pócs Éva*. Budapest, 2016. 241–318. o.
- Pócs* 2018. Áldozat, divináció, istenítélet. Vallászetnológiai fogalmak tudományközeli megközelítésben. (Tanulmányok a transzcendensről. IX). Szerk. *Pócs Éva*. Budapest, 2018.
- Pócs* 2019. The magical and sacred medical world. Ed.: *Éva Pócs*. Cambridge, 2019.
- Pók* 1994. *Pók Judit*: Szabolcs és Szatmár vármegye a XVIII. század végén /történeti földrajzi vázlat/. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv, 10. Szerk. *Nagy Ferenc*. Nyíregyháza, 1994. 75–79 o.
- Pomata* 1998. *Pomata, Gianna*: Contracting a Cure. Patients, Healers, and the Law in Early Modern Bologna. Baltimore, 1998.
- Pomata* 1999. *Pomata, Gianna*: Practicing Between Earth and Heaven. Women Healers in Seventeenth Century Bologna. *Dynamis*, (1999) Vol. 19. 119–143. o.

- Pozsony* 2001. *Pozsony Ferenc: Szászok és magyarok a XVI. század végi Kolozsvárt.* In: Kolozsvár 1000 éve. Szerk. *Dáné Tibor Kálmán, Egyed Ákos, Sipos Gábor, Wolf Rudolf.* Kolozsvár 2001. 31–35. o.
- Purkiss* 1996. *Purkiss, Diane: The Witch in History. Early Modern and Twentieth-Century Representations.* London – New York, 1996.
- Rácz* 1989. *Rácz Lajos: Éghajlatváltozások a Kárpát-medencében 1540–1779 között. Egy történelmi ökológiai modell alapvonalai. [Doktori disszertáció, kézirat]* Szeged, 1989.
- Rácz* 1991. *Rácz Lajos: A tradicionális társadalom és a környezet. Aetas, 6. (1991) 3–4. sz. 180–194. o.*
- Rácz* 1995. *Rácz Lajos: A Kárpát-medence éghajlattörténete a kora újkor idején (1490–1800). A környezettörténelmi források feldolgozásának módszerei. Történelmi Szemle, 37. (1995) 4. sz. 487–507. o.*
- Rácz* 1999. *Rácz Lajos Magyarország éghajlattörténete a 16. századtól napjainkig. Magyar Tudomány, 44. (1999) 9. sz. 1127–1139. o.*
- Rácz* 2000. *Rácz Lajos: Éghajlatváltozások a Kárpát-medencében. In: Táj és történelem. Tanulmányok a történelmi ökológia világából. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Budapest, 2000. 289–306. o.*
- Rácz* 2016. *Rácz Lajos: Mi a kis jégkorszak? Történelmi Földrajzi Közlemények, 4. (2016) 1. sz. 15–46. o.*
- R. Várkonyi* 1990. *R. Várkonyi Ágnes: Közgyógyítás és boszorkányhit. Mária Terézia boszorkánypereket beszüntető törvényének újragondolásához. Ethnographia, 101. (1990) 3–4. sz. 384–437. o.*
- R. Várkonyi* 2013. *R. Várkonyi Ágnes: Akinek megszólaltak a füvek. In: R. Várkonyi Ágnes: A pelikán fiaival. 2013. 69–78. o.*
- Réthy* 1970. *Réthy Antal: Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 1701–1800-ig. Budapest, 1970.*
- Riezler* 1896. *Riezler, Siegmund von: Geschichte der Hexenprozesse in Bayern. Im Lichte der allgemeinen Entwicklung dargestellt. Stuttgart, 1896.*

- Robisheaux* 2013. *Robisheaux, Thomas: The German Witch Trials*. In: *The Oxford Handbook of Witchcraft in Early Modern Europe and Colonial America*. Ed.: *Levack, Brian P.* Oxford, 2013. 179–198. o.
- Rodiczky* 1894. *Rodiczky Jenő: A sáskajárások történetéhez. Gazdaságtörténeti Szemle*, 1. (1894) 1. sz. 27–29. o.
- Roper* 1994. *Roper, Lyndal: Oedipus and the Devil: Witchcraft, Sexuality and Religion in Early Modern Europe*. London, 1994.
- Roper* 1995. *Roper, Lyndal: Hexerei und Hexenphantasien in der Frühen Neuzeit*. In: *Roper, Lyndal: Ödipus und der Teufel. Körper und Psyche in der Frühen Neuzeit*. Frankfurt am Main, 1995. 204–231. o.
- Roper* 2000. *Roper, Lyndal: „Evil Imaginings and fantasies”. Child-witches and the end of the witch-craze. Past & Present* 167. (2000) №. 1. 107–139. o.
- Roper* 2004. *Roper, Lyndal: Witch Craze. Terror and Fantasy in Baroque Germany*. New Haven, 2004.
- Roper* 2005. *Roper, Lyndal: Witches Children*. In: *Ad Historiam Humanam. Ein Gedenkbuch für Hans-Christoph Rublack*. Hg. *Thomas Max Safley*. Epfendorf, 2005. 129–149. o.
- Rowlands* 2001. *Rowlands, Alison: Witchcraft and old women in early modern Germany. Past & Present*, 173. (2001) №. 1. 50–89. o.
- Rowlands* 2009. *Rowlands, Alison: Not 'the Usual Suspects'? Male Witches, Witchcraft, and Masculinities in Early Modern Europe*. In: *Witchcraft and Masculinities in Early Modern Europe*. (Palgrave Historical Studies in Witchcraft and Magic). Ed. *Rowlands, Alison*. Basingstoke, 2009. 1–30. o.
- Rowlands* 2013. *Rowlands, Alison: Witchcraft and Gender in Early Modern Europe*. In *The Oxford Handbook of Witchcraft in Early Modern Europe*. Ed. *Levack, Brian Peter*. Oxford, 2013. 449–467. o.
- Russell* 1972. *Russell, Jeffrey Burton: Witchcraft in the Middle Ages*. Ithaca & London, 1972.

- Sárdi* 2010. *S. Sárdi Margit*: Mágikus gyógyító eljárások 17–18. századi kéziratos recepteskönyvekben. In: *Mágikus és szakrális medicina (Tanulmányok a transzcendensről. VII.)* Szerk. *Pócs Éva*. Budapest, 2010. 524–545. o.
- Sárkány – Szilágyi* 2000. Társadalom. Magyar Néprajz. 8. k. Szerk. *Sárkány Mihály – Szilágyi Miklós*. Budapest, 2000.
- Schultheisz* 2006. *Schultheisz Emil*: A magyarországi járványok történetéből. In: *Schultheisz Emil*: Fejezetek az orvosi művelődés történetéből. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 62.) S. a. r. *Gazda István*. Az előszót írta: *Sótonyi Péter*. Piliscsaba, 2006. 196–207. o.
- Sebald* 1984. *Sebald, Hans*: Shaman, Healer, Witch. Comparing Shamanism with Franconian Folk Magic. *Ethnologia Europaea. Journal for European Ethnology*, 14. (1984) 2. 125–142. o.
- Sebald* 2000. *Sebald, Hans*: Boszorkányok hajdan és ma. Budapest, [1987] 2000.
- Sharpe* 2006. *Sharpe, James*: English Witchcraft 1560–1736. I–VI. London, 2006.
- Simon* 2011. *Simon Katalin*: Sebészet és sebészek Magyarországon (1686–1848) [Doktori disszertáció, kézirat] Budapest, 2011.
forrás: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/simonkatalin/diss.pdf> (letölve: 2023. 03. 22.)
- Simonyi* 1915. *Simonyi Zsigmond*: Agyafurt. *Magyar Nyelvőr*, 44. évf. 1915. 230–231. o.
- Smith – Mackie* 2001. *Smith, Eliot. R. – Mackie, Diane M.*: Szociálpszichológia. Budapest, 2001.
- Stipa* 1997. *Stipa István*: A magyar bírósági rendszer története. Debrecen, 1997.
- Sugár* 1987. *Sugár István*: Bűbájosok, ördögösök, boszorkányok Heves és külső Szolnok vármegyében. Budapest, 1987.
- Swales – McLachlan* 1979. *Swales, J. K. – McLachlan, Hugh V.*: Witchcraft and the Status of Women: A Comment. *The British Journal of Sociology*, 30. (1979) No. 3. 349–358. o.

- Szabó T.* 1980. *Szabó T. Attila: Nép és nyelv IV. Válogatott tanulmányok, cikkek.* Bukarest, 1980.
- Szacsvay* 2001. *Szacsvay Éva: Protestáns ördögképzetek: kép és üzenet.* In: Lélek, halál, túlvilág. Vallásnéptudományi fogalmak tudományközi megközelítésben. (Tanulmányok a transzcendensről. II.) Szerk. *Pócs Éva.* Budapest, 2001. 100–110. o.
- Szacsvay* 2002. *Szacsvay Éva: Az ördögűzés református szabályozása 1636-ban I.* In Test, lélek, természet. Tanulmányok a népi orvoslás emlékeiből. Köszöntő kötet Grynæus Tamás 70. születésnapjára. Szerk. *Barna Gábor – Kótyuk Erzsébet.* Budapest–Szeged, 2002. 79–92. o.
- Szakállas* 1998. *Szakállas Sándor: Szabolcs megye rövid története és társadalma 1526–1790 között.* In: A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai IV. Füzetek 2. Szerk. *Galambos Sándor és Kujbuszné Mecsei Éva.* Nyíregyháza, 1998. 21–30. o.
- Szende* 2005. *Szende Katalin: Gyermek, testvérek, házasok. Családi viszonyok és örökösödési szokások Eperjesen a középkori végrendeletek tükrében.* In: Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században. Szerk. *Csukovits Enikő, Lényel Tünde.* Budapest, 2005. 293–317. o.
- Szendrey Á.* 1986. *Szendrey Ákos: A magyar néphit boszorkánya.* Budapest, 1986.
- Szendrey Zs.* 1928. *Szendrey Zsigmond: Szatmár megye néphagyományai.* *Ethnographia*, 39. (1928) 1. sz. 26–38. o.
- Szenti* 1994. *Szenti Tibor: Paráznák III. A bábák.* *Orvostörténeti Közlemények*, 40. (1994) 145–146. sz. 79–119. o.
- Szenti* 2009. *Szenti Tibor: Paráznák. Dél-alföldi szexuális bűnpörök a feudalizmusból (1723–1843)* 2009.
- Szentgyörgyi* 2007. *Szentgyörgyi Rudolf: A magyar–szlovák kétnyelvűség változatai egy XVII. századi boszorkányperben.* In Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói. Nyelv, nemzet, identitás III. Szerk. *Hoffmann István – Juhász Dezső.* (A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus nyelvészeti előadásai) Debrecen–Budapest, 2007. 329–43. o.

- Szentgyörgyi* 2013. *Szentgyörgyi Rudolf*: Ablatívuszi határozóragjaink mikrorendszerének változatai a középmagyar kori boszorkányperekben. In: A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VII. Szerk. *Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs*. Szeged, 2013. 151–168. o.
- Szilágyi* 1984. *Szilágyi Mihály*: A boszorkányperek orvostörténelmi háttere Tolna megye Duna menti községeiben. *Orvostörténeti Közlemények*, 30. (1984) 105–106. sz. 61–74. o.
- Szirmay* 1809. *Szirmay Antal*: Szatmár vármegye. Buda, 1809.
- Szkurlatowski* 2006. *Szkurlatowski, Krzysztof*: Prussia. In: Encyclopedia of Witchcraft. The Western Tradition 3. Ed. *Golden, Richard M.* Denver–Oxford, 2006. 939. o.
- Szlemenics* 1872. *Szlemenics Pál*: Magyar fenyítő törvénykönyve. Pest, 1872.
- Szoboszlai* 2002. *Szoboszlai György*: Egy magyar passiójáték. Krucsay Jánosné Tolvay Borbála két házasságtörési pere, 1711–1728. In: *Közösség és identitás*. Szerk. *Pócs Éva*. Budapest, 2002. 199–232. o.
- Szoboszlai* 2010. *Szoboszlai György Csaba*: A közösség egyén feletti kontrollja a kora újkori Szabolcs vármegye falvaiban, mezővárosaiban. [Doktori disszertáció, kézirat] Budapest, 2010.
forrás: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/szoboszlai Gyorgy/diss.pdf> (letöltve: 2022.02.07.)
- Szolnoky* 1982. *Szolnoky Lajos*: Tiló. In: Magyar Néprajzi Lexikon 5. k. Főszerk. *Ortutay Gyula*. Budapest, 1982. 287–288. o.
- Szvetelszky* 2002. *Szvetelszky Zsuzsanna*: A pletyka (Kognitív Szeminárium). Budapest, 2002.
- Szvetelszky* 2010. *Szvetelszky Zsuzsanna*: A pletyka pszichológiája. [Doktori disszertáció, kézirat] Pécs, 2010.
forrás: <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/15274/szvetelszky-zsuzsanna-phd-2011.pdf> (letöltve: 2021. 03. 29.)

- Takács* 1984. *Takács Péter*: Történelmi-társadalmi viszonyok. In: Szabolcs-Szatmár. Szerk. *Cservényák László*. Budapest, 1984.
- Takár* 2004. *Takár Zsuzsánna*: Boszorkányperek Marosszéken és Marosvásárhelyen a 17. és a 18. században. In: Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Vallásetnológiai fogalmak tudományos megközelítésben. (Tanulmányok a transzcendensről. IV.) Szerk. *Pócs Éva*. Budapest, 2004. 572–582. o.
- Tálas* 1938. *Tálas István*: A farkasín mint rontószer a nagykunoknál. *Ethnographia*, 49. (1938.) 1–2. sz. 241–242. o.
- Tátrai* 2010. *Tátrai Patrik*: Az etnikai térszerkezet változásai a történeti Szatmárban. Budapest, 2010.
- TESz 1. k A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1. k. A–GY Szerk. *Kiss Lajos – Papp László*. Budapest, 1967.
- TESz 2. k A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 2. k. H–Ó Szerk. *Kiss Lajos – Papp László*. Budapest, 1970.
- TESz 3. k A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 3. k. Ö–Zs. Szerk. *Kubinyi László – Papp László*. Budapest, 1976.
- Thaly* 1881a. *Thaly Kálmán*: Jóslatok és babonás hiedelmek a Rákóczi korban. *Századok*, 15. (1881) 1. sz. 40–60. o.
- Thaly* 1881b. *Thaly Kálmán*: Jóslatok és babonás hiedelmek a Rákóczi korban. *Századok*, 15. (1881) 2. sz. 115–132. o.
- Thomas* 1971. *Thomas, Keith*: Religion and the Decline of Magic. Studies in Popular Beliefs in Sixteenth and Seventeenth-century England. Harmondsworth–London, 1971.
- Tolnai* 2015. *Tolnai Vilmos*: A régi büntetőjog néhány nyelvi maradványa. (A cikket rövidítette és jegyzetekkel ellátta: *Nánási László*) *Belügyi Szemle*, 63. (2015) 10. sz. 86–97. o.
- Toivo* 2016. *Toivo, Raisa Maria*: Faith and Magic in Early Modern Finland. (Palgrave Historical Studies in Witchcraft and Magic). London, 2016.

- Tóth* 2007. *Tóth Gergely*: Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae...” című művének keletkezéstörténete és kéziratának ismertetése I. köt. [Doktori disszertáció, kézirat] Budapest, 2007.
- forrás: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/tothgergely/diss.pdf> (letöltve: 2022. 06. 17.)
- Tóth G.* 1995. *Tóth G. Péter*: „Ezen három szó: hamar, messze, későn a pestis ellen orvosságod lészön”. Túlélési stratégiák és elvek a pestisjárványok idején (1737–1745) *Ethnographia*, 106. (1995) 2. sz. 751–786. o.
- Tóth G.* 1999a. *Tóth G. Péter* „Jól tudom, az én testemet azért a tűz emészti meg, de már én arról nem tehetek.” Három történet egy 18. századi boszorkányról a bírósági eljárás tükrében. In: *Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára*. Szerk. *Benedek Katalin – Csonka-Takács Eszter*. Budapest, 1999. 121–162. o.
- Tóth G.* 1999b. *Tóth G. Péter*: Szexháború? Avagy férfiak és nők konfliktusa a magyarországi boszorkányperekben. *Tabula*, 2. (1999) 1. sz. 3–24. o.
- Tóth G.* 2000. A magyarországi boszorkányság forrásainak katasztere (1408–1848). Szerk. *Tóth G. Péter*. Budapest–Veszprém, 2000.
- Tóth G.* 2001a. *Tóth G. Péter*: Folyampróba – liturgikus vízpróba – boszorkányfüröszítés. Istenítéleti eljárások a boszorkányperekben. In: *Demonológia és boszorkányság Európában. (Studia Ethnologica Hungarica I.)* Szerk. *Pócs Éva*. Budapest–Pécs, 2001. 249–292. o.
- Tóth G.* 2001b. *Tóth G. Péter*: „Mit tud, látott, avagy hallott azon tanú?” Tanúvallomások és maleficium-narratívok a magyarországi boszorkányperekben. In: *Demonológia és boszorkányság Európában. (Studia Ethnologica Hungarica I.)* Szerk. *Pócs Éva*. Budapest–Pécs, 2001. 199–226. o.
- Tóth G.* 2002a. *Tóth G. Péter*: A fájdalom metaforái. In: *Mikrokozmosz – makrokozmosz. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. (Tanulmányok a transzcendensről. III.)* Szerk. *Pócs Éva*. Budapest, 2002. 319–372. o.
- Tóth G.* 2002b. *Tóth G. Péter*: Tanúságtétel vagy tanúvallomás, szerződés vagy jegyzőkönyv. Írásbeliség és szóbeliség kapcsolata a kora újkori magyar büntetőperekben. *Acta Papensia*, 2. (2002) 1–2. sz. 99–123 o.

- Tóth G.* 2004. *Tóth G. Péter: Parázna lelkek – lelki paráznák. Katolikus és protestáns nézetek a lelkek fertőzöttségéről a kora újkorban. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 23. Szerk. K. Palágyi Sylvia. Veszprém, 2004. 155–182. o.*
- Tóth G.* 2008a. *Tóth G. Péter: A boszorkányok hagyatéka. A tárgyi bizonyíték és a (mágikus) bűnjel a magyarországi boszorkányperekben. In: Tárgy, jel, jelentés. Szerk. Pócs Éva. Budapest, 2008. 209–280. o.*
- Tóth G.* 2008b. *Tóth G. Péter: Boszorkányok, kísértetek, ördögi megszállottak. Politikai látomások és boszorkányüldözés Erdélyben. In: Démonok, látók, szentek. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. (Tanulmányok a transzcendensről. VI.) Szerk. Pócs Éva. Budapest, 2008. 69–100. o.*
- Tóth G.* 2009. *Tóth G. Péter: Tárgyak, férgek, démonok. Társadalmi válságtünetek és demonológiai diagnózisok a kora újkori Magyarországon. Korall, 10. (2009) 35. sz. 5–42. o.*
- Tóth G.* 2011. *Tóth G. Péter: Boszorkányos hagyatékok. A magyarországi boszorkányperek feltárása a kezdetektől napjainkig. In: Párbeszéd a hagyománnyal. A néprajzi kutatás múltja és jelene. Tudományos konferencia a PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék jubiláló professzorai: Andrásfalvy Bertalan, Filep Antal, Kisbán Eszter és Pócs Éva tiszteletére. (Studia Ethnologica Hungarica XIII.) Szerk. Vargyas Gábor. Budapest–Pécs, 2011. 197–254. o.*
- Tóth G.* 2014. *Tóth G. Péter: A mágia dekriminalizációja és a babonaellenes küzdelem Magyarországon és Erdélyben, 1740–1848. In: Boszorkányok, varázslók, démonok. Vallásetnológiai tanulmányok 1. Szerk. Klaniczay Gábor – Pócs Éva. Budapest, 2014. 63–84. o.*
- Tóth G.* 2020. *Tóth G. Péter: Boszorkánypánik és babonatéboly. Budapest, 2020.*
- Tóth G. – Németh* 2011. *Tóth G. Péter – Németh Ildikó: Soproni boszorkányperek. Ödenburger Hexenprozesse 1429–1702. Budapest, 2011. (A magyarországi boszorkányság forrásai – Várostörténeti források 3.)*
- Tóth I.* 2006. *Tóth István György: A magyar művelődés a kora újkorban In: Magyar művelődéstörténet. Szerk. Kósa László. Budapest, 2006. 164–249. o.*

- Tóth P.* 2005. *Tóth Péter: A varázsló cigányasszony a XVIII. századi forrásokban.* In: Borsod-Abaúj-Zemplén megye Levéltári Évkönyve XII–XIII. Szerk. *Dobrossy István.* Miskolc, 2005. 61–68. o.
- Tóth J.* 2007. *Tóth J. Zoltán: A halálbüntetésre vonatkozó anyagi jogi szabályok a feudalizmus Magyarországon.* *Jogtörténeti Szemle*, 9. (2007) 4. sz. 30–50. o.
- Tóth J.* 2008. *Tóth J. Zoltán: A halálbüntetés írottjogi szabályozása Magyarországon a felvilágosodástól a Csemegi-kódexig.* *De iurisprudentia et iure publico, Jog- és politikatudományi folyóirat*, 2. (2008) 3. sz. 81–101. o.
- Vajkai* 1975. *Vajkai Aurél: Egy kéziratos orvosló könyv.* In: Népi gyógyítás Magyarországon. Orvostörténeti Közlemények – Supplementum 7–8. Szerk. *Antall József – Buzinkay Géza.* Budapest, 1975. 245–257. o.
- Varga E.* 1958. *Úriszék. XVI–XVII. századi perszövegek.* Szerk. *Varga Endre.* Budapest, 1958.
- Varga E.* 1961. *A magyar bírósági szervezet és perjog története.* Szerk. *Varga Endre.* Budapest, 1961.
- Varga J.* 1991. *Varga Júlia: Három szatmári boszorkány.* In: Történelem, régészet, néprajz. Tanulmányok Farkas József tiszteletére. Szerk. *Ujváry Zoltán.* Debrecen, 1991. 455–464. o.
- Varga M.* 2015a. *Varga Mónika: „Te öttél meg engemet néne”. A megbetegedés metaforáiról boszorkányperekben.* *Magyar Nyelvőr*, 139. (2015) 3. sz. 321–332. o.
- Varga M.* 2015b. *Varga Mónika: „Ezen szódnak ura légy!” Megszólalásokról boszorkányperekben.* In: A nyelv dimenziói. Tanulmánykötet Juhász Dezső tiszteletére. Szerk. *Bárth M. János – Bodó Csanád – Kocsis Zsuzsanna.* Budapest, 2015. 143–154. o.
- Varga M.* 2015c. *Varga Mónika: A határozói igenév és az igei állítmány viszonyáról boszorkányperekben.* *Magyar Nyelv*, 111. (2015) 1. sz. 54–67. o.

- Varga M. 2017. *Varga Mónika*: „Az hol az haragrúl írsz”. Szöveg- és személyközi kapcsolatok jelzéseiről középmagyar levelekben. *Magyar Nyelvőr*, 141. (2017) 3. sz. 350–367. o.
- Varga M. 2017b. *Varga Mónika*: „Nem szólhatván, az Úristent segítségül hívta”. A fonák okság kifejezéséről középmagyar szövegekben. *Magyar Nyelv*, 113. (2017) 59–74. o.
- Varga M. 2018a. *Varga Mónika*: Boszorkányperek lejegyzési és kommunikációs stratégiái. Módszer, párhuzam, problémák. *Magyar Nyelv*, 114. (2018) 2. sz. 185–200. o.
- Varga M. 2018b. *Varga Mónika*: „Egyik sem jár az ördögséggel, édes jó Uraim”. Boszorkány-kihallgatások kommunikációs kontextusáról. *Magyar Nyelv*, 114. (2018) 4. sz. 411–427. o.
- Varga M. 2019a. *Varga Mónika*: Az evidencialitás kifejezéseiről boszorkányperekben: következtetés, értékelés és újraértékelés. *Jelentés és nyelvhasználat*, 6. (2019) 1. sz. 105.
- Varga M. 2019b. *Varga Mónika*: Tudományos asszonyok, kanboszorkányok és módszertani szempontok a boszorkányperek pragmatikai vizsgálatában. *Magyar Nyelvőr*, 143. (2019) 3. sz. 326–358. o.
- Varga M. 2022. *Varga Mónika*: A Fatensnél nem konstál. Boszorkányperes tanúvallomások kérdés- és válaszmintázatainak pragmatikai elemzése. *Argumentum*, 18. (2022) 144–171. o.
- Varga M. – Gugán 2017. *Varga Mónika – Gugán Katalin*: Betegség és rontás boszorkányperekben. „Te ettél meg engem, gyógyíts meg!” *Nyelv és Tudomány*, 2017. január 16. forrás: <https://m.nyest.hu/hirek/te-ettel-meg-engem-gyogyits-meg> (letöltés: 2022. 08. 01.)
- Vigh 2019. *Állatszimbólumtár. A–Z. Szerk. Vigh Éva*. Budapest, 2019.
- Vonház 1931. *Vonház István*: A szatmármegyei német telepítés. Pécs, 1931.
- Wilde 2003. *Wilde, Manfred*: Die Zauberei- und Hexenprozesse in Kursachsen. Köln–Weimar–Wien, 2003.

- Wlislockiné Dörfler* 1896. *Wlislockiné Dörfler Fanny: Nyál és köpés a magyar néphitben. Ethnographia*, 6. (1896) 1–3. sz. 460–465. o.
- Wyporska* 2013. *Wyporska, Wanda: Witchcraft in Early Modern Poland, 1500–1800.* London, 2013.
- Zelenyák* 1908. *Zelenyák János: A gyógynövények hatása és használata.* Budapest, 1908.
- Zubánics* 1996. *Zubánics László: „Boszorkányok pedig nincsenek?!” In: Szem látta, szív bánta... Kárpátaljai honismereti tanulmányok. Szerk. P. Punykó Mária.* Budapest–Beregszász, 1996.
- Zsilák én.* *Zsilák Mária: A szlovák nyelv.*
- forrás:
<http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Szlavisztika/79Luk%E1cs/documents/szlovak-nyelv.pdf> (letöltés: 2023. február 27.)

FELHASZNÁLT INTERNETES OLDALAK

A magyarországi boszorkányság forrásainak katalógusa.

<http://www.vmmuzeum.hu/boszorkanypererek>

A magyarországi boszorkánypererek digitális adatbázisa. Szerk. *Tóth G. Péter*

<https://boszorkanykorok.hu/>

A Néphit és Népi Vallás Archívum digitális adatbázisa. Szerk. *Pócs Éva – Tóth G. Péter – Zombory Andrea.* <https://hiedelemszovegek.boszorkanykorok.hu>

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára <https://mnl.gov.hu/mnl/ol/urmertek>

Múlt-kor Történelmi Magazin. <https://m.mult-kor.hu/ezekkel-a-boszorkanypraktikakkal-lehetett-megtalalni-a-tolvajokat-a-kzepekorban-20180912>

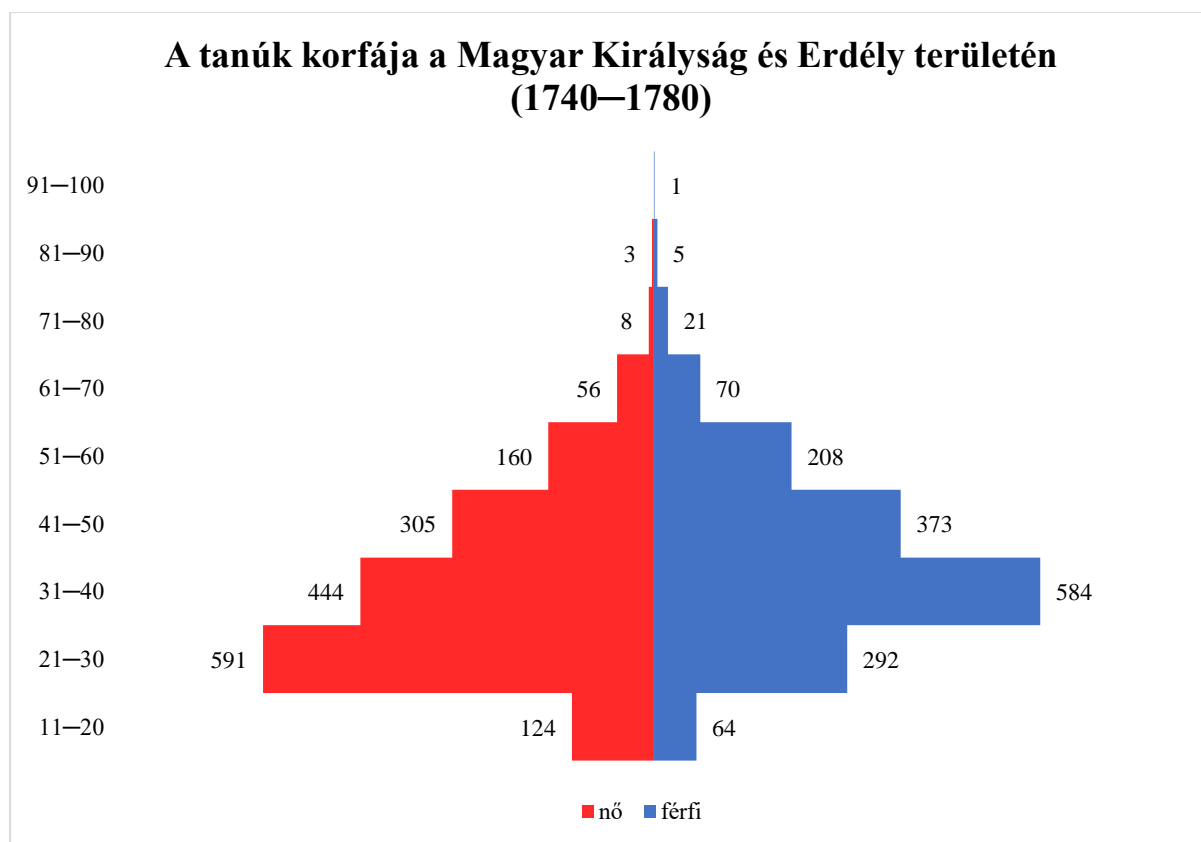
Netjogtár.

<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=72300011.TV&targetdate=&printTitle=1723.+%C3%A9vi+XI.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev>

Történelmi magánéleti korpusz. Szerk. *Novák Attila, Gugán Katalin, Varga Mónika, Dömötör Adrienne.* <http://tmk.nytud.hu/>

MELLÉKLETEK

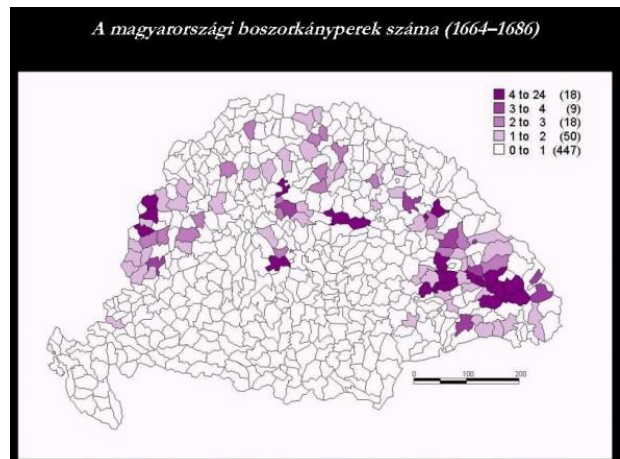
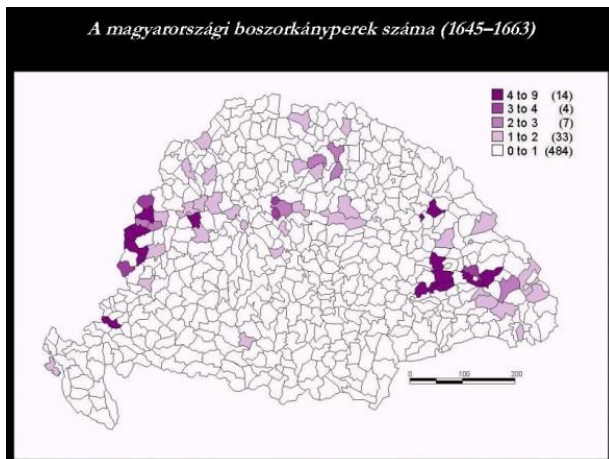
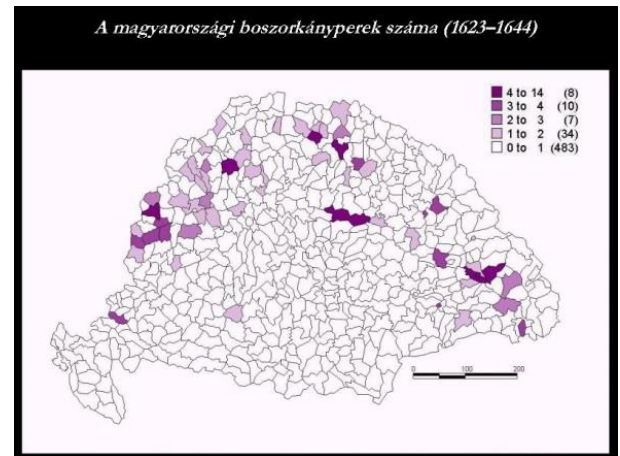
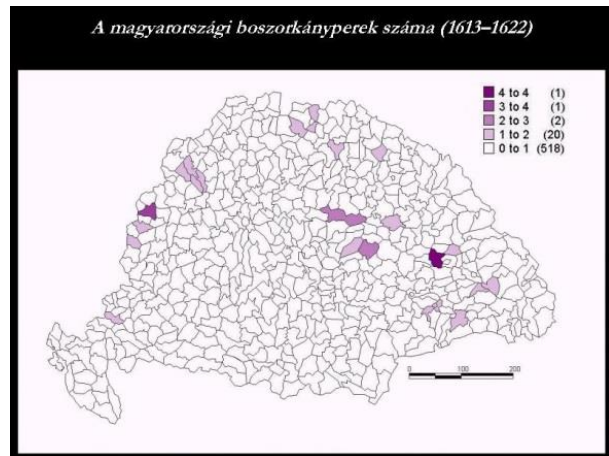
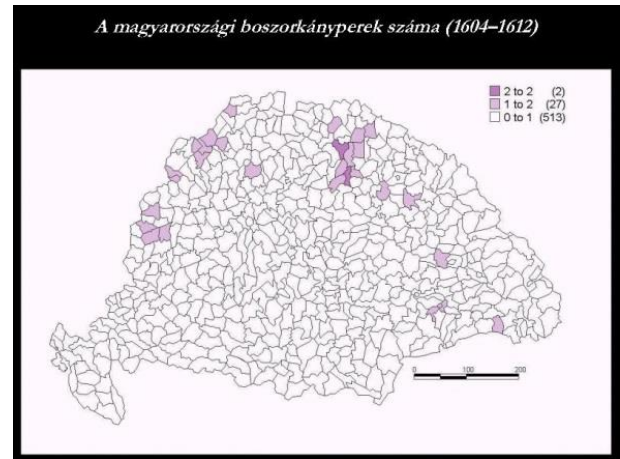
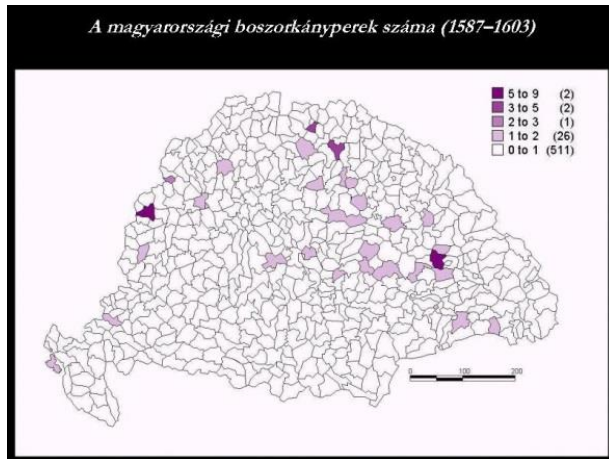
GRAFIKONOK

Összesen 3305 tanú személyes adatainak felhasználásával.¹⁶⁰²

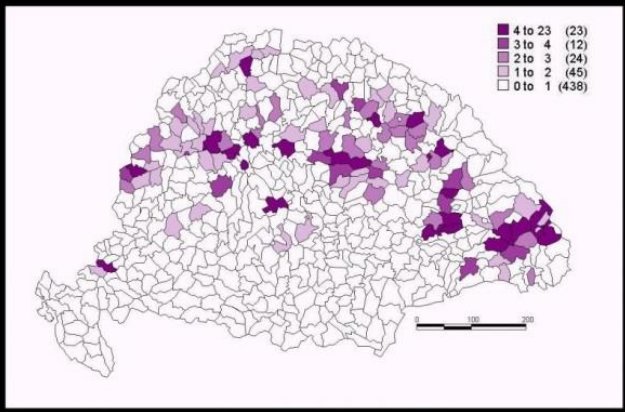
¹⁶⁰² A korfa Tóth G. Péter által számított adatok összevonásával készült. Vö. *Tóth G.* 2020. 630. o.
308

TÉRKÉPEK

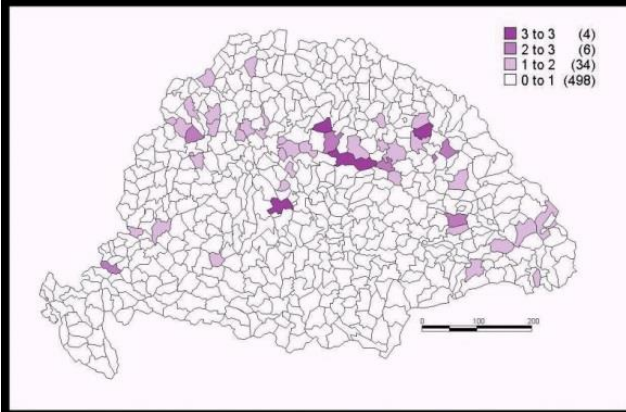
A MAGYARORSZÁGI BOSZORKÁNYPEREK SZÁMA 1587–1814¹⁶⁰³

¹⁶⁰³ A térképek forrása: <http://www.vmmuzeum.hu/boszorkanyperetek/>

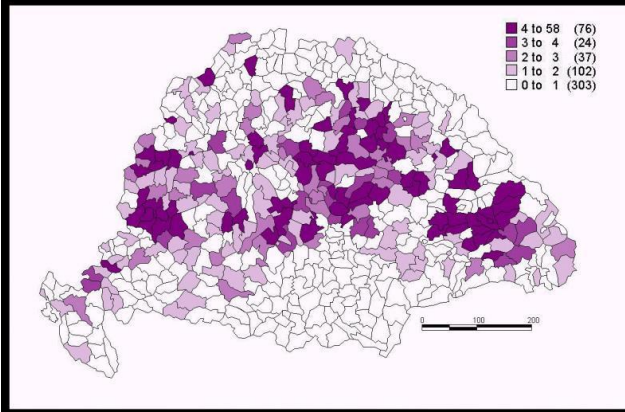
A magyarországi boszorkányperek száma (1687–1704)

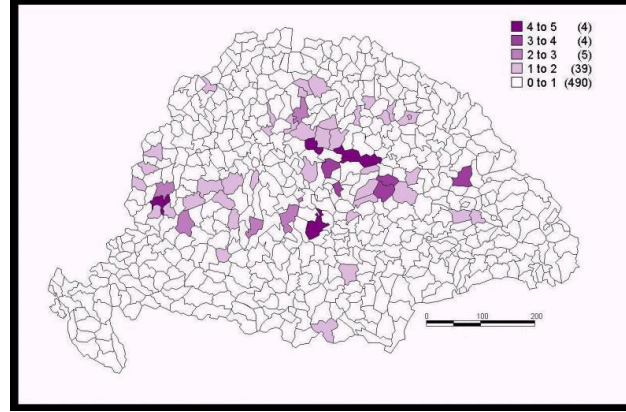
A magyarországi boszorkányperek száma (1705–1710)

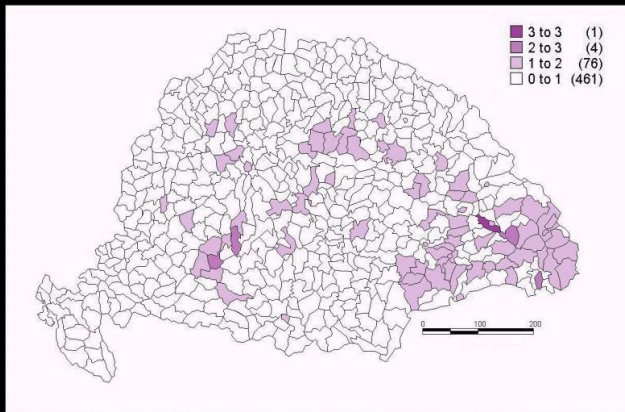
A magyarországi boszorkányperek száma (1739–1762)

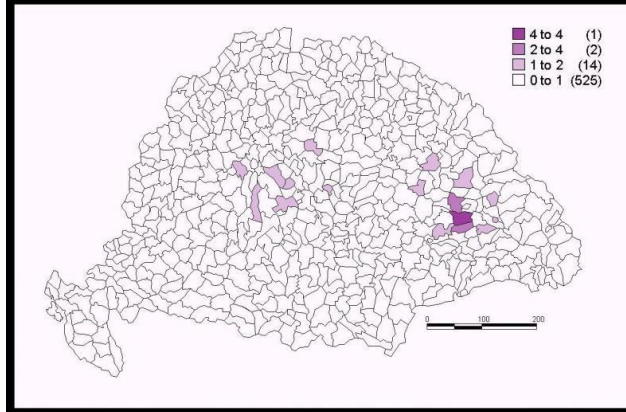
A magyarországi boszorkányperek száma (1763–1773)

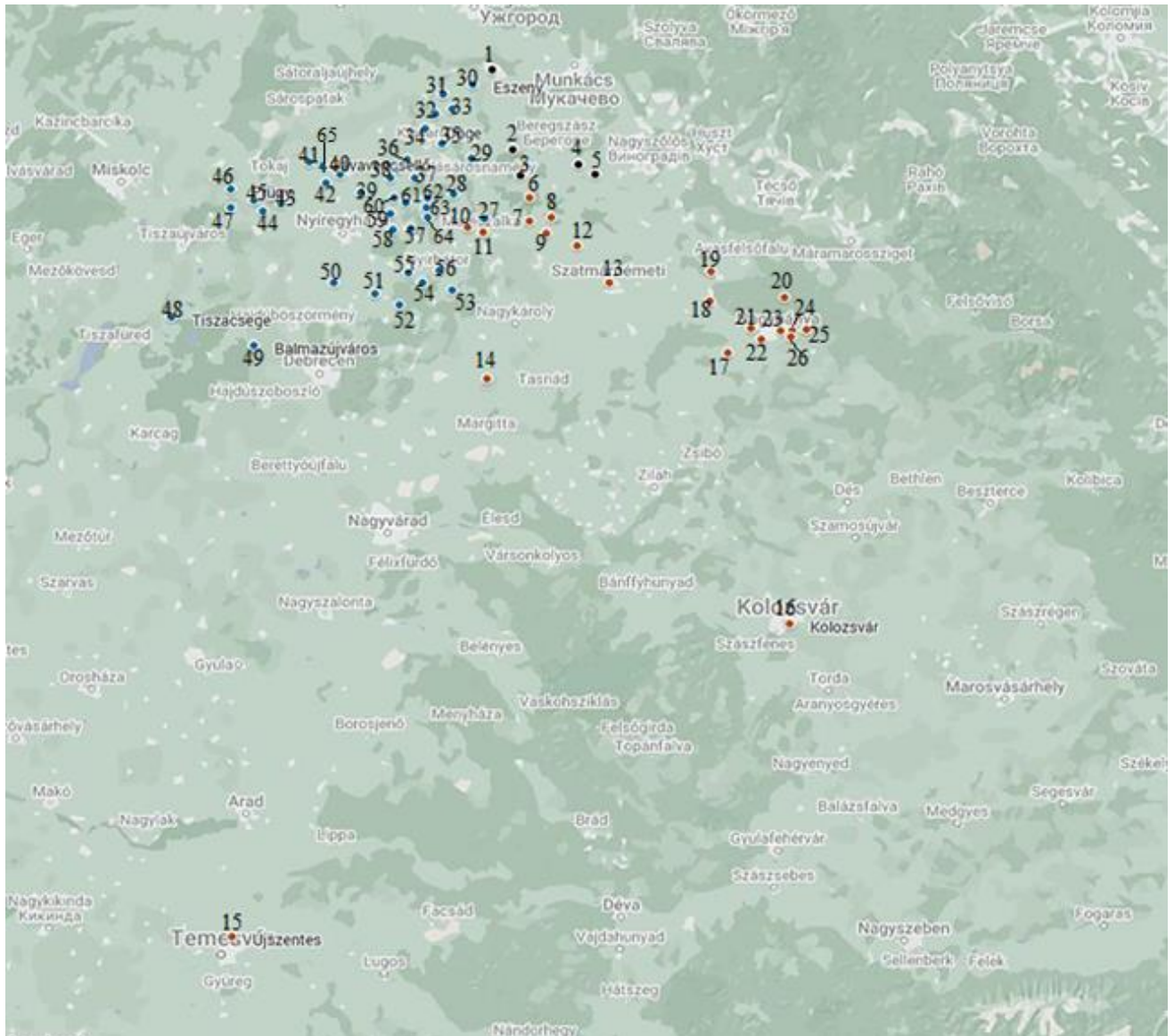
A magyarországi boszorkányperek száma (1774–1789)

A magyarországi boszorkányperek száma (1790–1814)

A SZABOLCS, SZATMÁR ÉS BEREK VÁRMEGYÉBEN BOSZORKÁNYSÁGGAL VÁDOLT SZEMÉLYEK LAKHELYEI¹⁶⁰⁴

2. térkép A boszorkánysággal vádolt személyek lakhelyei ● Szabolcs vármegyei ● Szatmár vármegyei ● Bereg vármegyei

1. Kisdobrony	12. Császló	23. Nagybánya	35. Kenéz	46. Prügy	57. Besenyőd
2. Gelénes	13. Szatmárnémeti	24. Giródtótfalu	36. Pátroha	47. Dada	58. Apagy
3. Hetefejércse	14. Endréd	26. Felsőújfalva	37. Tas	48. Csege	59. Tét
4. Nagyborzsova	15. Újszentes	27. Olaszpályi	38. Demecser	49. B. Újváros	60. Székely
5. Csetfalva	16. Kolozsvár (Kolozs vm.)	28. Nagymada	39. Tura	50. Újfehértó	61. Ramocsaháza
6. Kisar	17. Tomány	29. Gyüre	40. Ibrány	51. Balkány	62. Petneháza
7. Fehérgyarmat	18. Szinérváralja	30. Eszeny	41. Gáva	52. Mihálydi	63. Jákó
8. Mánd	19. Avasújváros	31. Bezdéd	42. Buj	53. Pilis	64. Bakta
9. Zsarolyán	20. Felsőfernezely	32. Komoró	43. Eszlár	54. Bogát	65. Bercel
10. Jármí	21. Misztótfalu	33. Mándok	44. Lök	55. Léta	
11. Mátészalka	22. Lénárdfalva	34. Döge	45. Csobaj	56. Bátor	

¹⁶⁰⁴ A térkép a Google maps alkalmazás segítségével készült.

BOSZORKÁNYSÁGÉRT PERBE FOGOTT SZEMÉLYEK

Szabolcs vármegye

személy neve	lakhely	nemzetiség	társadalmi státusz	mágikus foglalkozás	egyéb vád	ítélet
Andrási Mária /1761./ (Schram II. 421–422, Komáromy 693–694.)	Lök	román	juhászné	boszorkányság		Helytartótanács felterjesztették, ítélet nincs
Bajai Mártonné /1715./ SzSzBVmL, IV. A. 1. a. 18. Fol. 492-493. 492/b-től kezdődik, 1715. november 8., hely a 492/an. ¹⁷¹³	Petneháza	magyar				tortúra, majd megégetés
Bán Pálné Sennyei Katalin /1751./ SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 52. №. 411. 1751, Sennyei Katalin, Bán Pálné.	Eszlár	magyar		boszorkányság		14 tanú került meghallgatásra, senki sem tudott semmit boszorkányságáról.
Barta Péterné Kotsis Borbála /1756./ (Schram II. 418–419.)	Olaszpályi	magyar		boszorkányság	bigámia, szülő megverése	hiányzik
özv. Bátori Andrásné Aszalós Erzsébet /1760./ SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 61. №. 606. 1760, Aszalós Erzsébet.	Kisléta	magyar		boszorkányság	kurvaság	hiányzik
Bernáth, alias Botrin Klára /1730./ (Schram II. 329–333.)	Balkány	magyar		boszorkányság	kurvaság, lopás	máglyahalál

¹⁷¹³ Az itt és a továbbiakban jelzettel ellátott Szabolcs vármegyei boszorkányperes iratokat Szoboszlay György Csaba tárta fel.

személy neve	lakhely	nemzetiség	társadalmi státusz	mágikus foglalkozás	egyéb vád	ítélet
Béres Tamásné Pusztai Erzsébet /1734./ SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 35. №. 199. 1734, Orosz Lászlóné, etc.	Eszlár	magyar	pásztorné	boszorkányság		felmentés, majd új tanúvallomás miatt máglyahalál
Birta Mártonné Veres Erzsébet /1731./ (Schram II. 335–341.)	Jákó	magyar		boszorkányság		máglyahalál
Bötykös Ferencné Darvas Erzsébet /1735./ (Bessenyei II. 529–530.)	Demecser	magyar		boszorkányság		felmentés
Bunda Borka /1735./ SzSzBVmL, IV. A., 1/a, Közgyűlési jkv. Proth 20. Fol. 84.: Bunda Borbála, 1735., március 8. * /1745./ (Schram II. 382–383, Bessenyei II. 544.)	Bezdéd, Dombrád	magyar		néző		felmentés, következő alkalommal halálos ítéletet kaphat
Cserna Jánosné Kertész Borbála /1731./ SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 32. №. 272. 1731, Kertész Barbara, etc	Mándok	magyar		boszorkányság		máglyahalál
Csutora Mihályné Orosz Katalin /1716./ (Schram II. 304.)		magyar		boszorkányság		felmentés

személy neve	lakhely	nemzetiség	társadalmi státusz	mágikus foglalkozás	egyéb vád	ítélet
özv. Elek Jánosné Panda /1746./ SzSzBVmL, IV. A., 1. b. Fasc. 47. №. 256. 1746, özv. Elek Jánosné.	Ramocsaháza	magyar		boszorkányság		hiányzik
Fekete Istvánné /1702./ (Bessenyei II. 506–505.)	Balkány	rutén		bába		hiányzik
Fekete Mihályné Fekete Zsófia /1716./ (Schram II. 304.)		magyar		boszorkányság		felmentés
Gábor Erzsébet /1725./ ¹⁷¹⁴ SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 26. №. 190. 1725, Kutassy Istvánné, etc.		magyar		boszorkányság		máglyahalál
Galgóczi Istvánné Gaicsályi Erzsébet /1702, 1717./ (Bessenyei II. 506–505, Schram II. 304.)	Balkány	magyar				hiányzik
Gönczi Erzsébet /1728./ (Bessenyei II. 518–519.)	Csobaj	magyar		ördögösség		testi fenyítés
Gyarmati Istvánné Szolnok Ilona /1742./ (Bessenyei II. 539–540.)	Döge	magyar				felmentés

¹⁷¹⁴ <http://www.vmmuzeum.hu/boszorkanypererek/> adatbázisban Tábor Erzsébet néven szerepel, valószínűleg a feltáró személy rosszul olvasta.

személy neve	lakhely	nemzetiség	társadalmi státusz	mágikus foglalkozás	egyéb vád	ítélet
Győri Kata /1715./ SzSzBVmL, IV. A. 1. a. 18. Fol. 492-493. 492/b-től kezdődik, 1715. november 8., hely a 492/an.	Lök	magyar				tortúra, majd megégetés
Hajdú Mária /1715./ SzSzBVmL, IV. A. 1. a. 18. Fol. 492-493. 492/b-től kezdődik, 1715. november 8., hely a 492/an.	Lök	magyar				tortúra, majd megégetés
Horváth Mihályné Orbán Erzsébet /1751./ (Bessenyei II. 548–549.)	Eszlár	magyar		boszorkányság, ördögösség		máglyahalál
Istenatta Lelkű Judit /1728./ (Bessenyei II. 518–519.)	Csobaj	magyar		ördögösség		kiűzés
Jankó Istvánné Csuponya Erzsébet /1753./ (Schram II. 408.)	Csege	magyar		boszorkányság		máglyahalál
Kardos Istvánné Szarka Erzsébet /1735./ (Bessenyei II. 531–534.)	Ladány	magyar		boszorkányság		testi fenyítés, kiűzés
Kardos Mihályné Mátyusi Katalin /1754./ SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 61. №. 665.: Mátyusi Katalin, 1754.	Székely	magyar		boszorkányság		tortúra
Kelemen György /1726./ (KKP. 666–667.)	Bercel, Vencsellő	magyar		boszorkányság, rontás		hiányzik

személy neve	lakhely	nemzetiség	társadalmi státusz	mágikus foglalkozás	egyéb vád	ítélet
Kelemen Györgyné /1726./ (KKP. 666–667.)	Bercel, Vencsellő	magyar		boszorkányság, rontás		hiányzik
Király Erzsók /1716./ SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 17. №. 105-106. 1716. szeptember 23., Király Mihályné Fekete Panda.	Besenyőd	magyar		boszorkányság		hiányzik
Király Erzsébet /1715./ SzSzBVmL, IV. A. 1. a. 18. Fol. 492-493. 492/b-től kezdődik, 1715. november 8., hely a 492/an.	Eszlár	magyar				tortúra, majd megégetés
Király Ferencné Nagy Erzsébet /1751./ (Bessenyei II. 550–551.)	Dada	magyar		boszorkányság		felmentés
Király Istvánné Pázmány Anna /1740./ (Bessenyei II. 538.)	Pátroha	magyar				felmentés
Király Mihályné Fekete Panda /1716./ SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 17. №. 105-106. 1716. szeptember 23., Király Mihályné Fekete Panda.	Kisléta	magyar		boszorkányság		hiányzik
Kis Mihályné Tobolyi Erzsébet /1756./ (Bessenyei II. 560.)	Kenéz	magyar				felmentés

személy neve	lakhely	nemzetiség	társadalmi státusz	mágikus foglalkozás	egyéb vád	ítélet
Kis Angyal /1715./ SzSzBVmL, IV. A. 1. a. 18. Fol. 492-493. 492/b-től kezdődik, 1715. november 8., hely a 492/an.	Lök	magyar				tortúra, majd megégetés
Kiss Anna /1756./ (Bessenyei II. 557–559.)	Mihálydi	magyar		boszorkányság		6 lépcsős tortúra
Kiss Erzsébet /1745./ SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 46. №. 409. 1745, Szöllős Ilona, (Schram II. 378–380.)	B. Újváros	magyar		boszorkányság		felmentés
Krucsay Jánosné Tolvay Borbála /1717./ (Schram II. 308.)	Kisvárdá	magyar	nemesasszony	istentelen praktikák	paráznaság	pallos általi halál
Kutassy Istvánné Kisantal Anna /1725./ SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 26. №. 190. 1725, Kutassy Istvánné, etc.		magyar		boszorkányság		máglyahalál
Kurta Györgyné Sándor Borbála /1754./ (Schram 408–411.)	Tas	magyar				testi fenyítés
Ladányi Erzsébet /1756./ (Bessenyei II. 560.)	Kenéz	magyar		boszorkányság		felmentés
özv. Ladányi Jánosné Koháry Ilona /1756./ (Bessenyei II. 560.)	Kenéz	magyar				felmentés

személy neve	lakhely	nemzetiség	társadalmi státusz	mágikus foglalkozás	egyéb vád	ítélet
Lami Zsuzsa /1715./ SzSzBVmL, IV. A. 1. a. 18. Fol. 492-493. 492/b-től kezdődik, 1715. november 8., hely a 492/an.	Buj	magyar				tortúra, majd megégetés
László Gergelyné Gyulay Erzsébet /1754./ SzSzBVmL, IV. A. 1. b. 55. №. 704. Fasc. 55. №. 458. Fasc. 55. №. 471. 1754, Orosz Erzsébet.	Kemecse	magyar		boszorkányság		tortúra
Lökőné, alias Oláh Jánosné /1702./ (Bessenyei II. 506-505.)	Balkány	magyar				hiányzik
Dohena, alias Lupitzer Borka /1754./ SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 55. №. 576. 1754, Dohena Borka.	Bakta	magyar		boszorkányság, ördögösség		hiányzik
Majoros Erzsébet /1715./ SzSzBVmL, IV. A. 1. a. 18. Fol. 492-493. 492/b-től kezdődik, 1715. november 8., hely a 492/an.	Buj	magyar				tortúra, majd megégetés
Máté Andrásné Lévai Ilona /1731./ SzSzBVmL, IV. A., 1. b. Fasc. 32. №. 272. 1731, Kertész Barbara, etc.	Komoró	magyar		boszorkányság, ördögösség		hiányzik

személy neve	lakhely	nemzetiség	társadalmi státusz	mágikus foglalkozás	egyéb vád	ítélet
Mátyusi Ferencné Szaniszló Mária /1754./ SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 61. №. 665.: Mátyusi Katalin, 1754.	Székely	magyar		boszorkányság		tortúra
Mihályi Sámuelné Korpai Anna /1754./ SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 55. №. 704. Fasc. 55. №. 458. Fasc. 55. №. 471. 1754, Orosz Erzsébet.	Kemecse	magyar		boszorkányság		felmentés
Mile Györgyné Szöllős Ilona /1745./ SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 46. №. 409. 1745, Szöllős Ilona.	B. Újváros	magyar				tortúra, majd felmentés
Morvai Mária /1767./ (Schram II. 425.)	Lök	magyar				figyelmeztetés, felmentés
Nagy Jánosné Némethi Mária /1740./ SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 41. №. 296. 1740, Némethi Mária, Nagy Jánosné.	Pap	magyar				tortúra
özv. Nehéz Jánosné /1751./ SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 52. №. 486. 1751, özv. Nehéz Jánosné.	Székely	magyar		boszorkányság, rontás		hiányzik
Német Ferencné Német Anna /1735./ (Bessenyei II. 529–530.)	Demecser	magyar				tortúra 3. fokára ítélet

személy neve	lakhely	nemzetiség	társadalmi státusz	mágikus foglalkozás	egyéb vád	ítélet
Oláh Andrásné Gyulai Erzsébet /1715./ (Schram II. 303.)		román				máglyahalál
Oláh Istvánné Fürjész Ilona /1731./ (Bessenyei II. 525–527.)	Apagy	magyar		boszorkányság		hiányzik
Orosz Jánosné Monis Erzsébet /1717./ (Schram II. 304.)	Balkány	rutén				hiányzik
Orosz Lászlóné Orosz Erzsébet /1734./ SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 35. №. 199. 1734, Orosz Lászlóné, etc.	Eszlár	rutén	pásztorné	boszorkányság, rontás		tortúra, majd megégetés
Orosz Mátyásné Nagy Anna /1737./ (Bessenyei II. 537.)	Buj	rutén		boszorkányság, rontás		felmentés
Pálffy Zsuzsa /1715./ SzSzBVmL, IV. A. 1. a. 18. Fol. 492-493. 492/b-től kezdődik, 1715. november 8., hely a 492/an.	Dada	magyar				tortúra, majd megégetés
Pap Zsófia /1716./ (Schram II. 304.)	Tét	rutén		boszorkányság		felmentés

személy neve	lakhely	nemzetiség	társadalmi státusz	mágikus foglalkozás	egyéb vád	ítélet
Pásztor Ferencné Orosz Erzsébet /1754./ SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 55. №. 704. Fasc. 55. №. 458. Fasc. 55. №. 471. 1754, Orosz Erzsébet.	Kemecse	magyar	pásztorné	boszorkányság		tortúra
Péter Istvánné Nagy Ilona /1717./ (Schram II. 304.)	Balkány	magyar				hiányzik
Prodán Jánosné Zmotyán Zsófi /1760./ SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 61. №. 652. 1760, Prodán Jánosné Zmotyán Zsófi.	Újfehértó	magyar		boszorkányság		hiányzik
Puskás Jánosné Bata Judit /1762./ (Bessenyei II. 561.)	Ibrány	magyar				testi fenytés
Putypuloczky Zsófia /1754./ (Bessenyei II. 554–556.)	Nagymada	szlovák				testi fenytés
Recze Istvánné Péter Borbála /1733./ (Bessenyei II. 527–528.)	Balkány	magyar		boszorkányság	paráznaság	felmentés ¹⁷¹⁵
Réz Benedekné Pásztor Anna /1727./ (Schram II. 314–318.)	Gáva	magyar	pásztorné			máglyahalál

¹⁷¹⁵ A *Praxis Criminalis* 60. cikkelyére hivatkozva tortúra utáni égetést kértek, végül felmentették.

személy neve	lakhely	nemzetiség	társadalmi státusz	mágikus foglalkozás	egyéb vád	ítélet
Sándor Mihályné Sallai Katalin /1737./ (Bessenyei II. 535–537.)	Bogát	magyar		boszorkányság, rontás		<i>Praxis Criminalis</i> 60. cikkelyére hivatkozva tortúra utáni égetést kértek
Sándor Mihályné Sinka Borbála /1742./ (Bessenyei II. 541–543.)	Eszeny	magyar		boszorkányság		felmentés
özv. Sándor Simonné Tóth Ilona /1727, 1729./ (Bessenyei II. 515–517., Schram II. 328.)		magyar		boszorkányság		elhalasztva
Sántha Ferencné Száltsik Mariann /1761./ SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 62. №. 503. 1761, Száltsik Mariann, Sántha Ferencné.	Pilis	magyar		boszorkányság		hiányzik
özv. Soós Jánosné Kollár Katalin /1745./ SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 46. №. 399. 1745, Kollár Katalin.	B. Újváros	magyar		boszorkányság		tortúra, majd felmentés
Sotya Mártonné Kovács Anna /1719./ (Schram II. 309.)	Nyírtura	magyar		boszorkányság	férjgyilkosság kísérlete	szabadon bocsátás
Sunyi Péterné Szép Dorottya /1725./ SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 26. №. 190. 1725, Kutassy Istvánné, etc.		cigány		boszorkányság		máglyahalál

személy neve	lakhely	nemzetiség	társadalmi státusz	mágikus foglalkozás	egyéb vád	ítélet
Szabó, alias Farkas Györgyné Barát Erzsébet /1728./ (Schram II. 321–325, Bessenyei II. 520–521.)	Eszlár	magyar		boszorkányság, ördögösség		felmentés
Szabó Györgyné Oláh Anna /1757./ SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 58. №. 377. 1757, Szabó Györgyné Oláh Anna.	Bogát	magyar		boszorkányság		testi fenyegetés: 50 korbácsütés
Szolnok Andrásné Sipos Judit /1742./ (Bessenyei II. 539–540.)	Döge	magyar				felmentés
Szücs Györgyné Lombar Zsuzsanna /1751./ (Bessenyei II. 552–553.)	Dada	magyar				felmentés
Szücs Kata /1715./ SzSzBVmL, IV. A. 1. a. 18. Fol. 492-493. 492/b-től kezdődik, 1715. november 8., hely a 492/an.	Dada	magyar				tortúra, majd megégetés
Szücs Péterné Szenyutka Mária /1726./ (Bessenyei II. 513–514.)	Eszlár	magyar		boszorkányság, rontás		máglyahalál
özv. Takács Györgyné Hogyiska Mária /1712./ SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 13. №. 68. 1712, Hogyiska Mária, Nagy Mária		magyar	agilis asszony	boszorkányság		máglyahalál

személy neve	lakhely	nemzetiség	társadalmi státusz	mágikus foglalkozás	egyéb vád	ítélet
özv. Taraczkay Jánosné Nagy Eleonóra /1726./ (Bessenyei II. 512.)		magyar		boszorkányság		testi fenytés: pálcázás, kiütés
Thury Ilona /1715./ SzSzBVmL, IV. A. 1. a. 18. Fol. 492-493. 492/b-tól kezdődik, 1715. november 8., hely a 492/an.	Petneháza	magyar				tortúra, majd megégetés
Tóth Györgyné, alias csordásné /1746./ SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 47. №. 253. 1746, Tóth Györgyné csordásné.	Prügy	magyar	csordásné	boszorkányság, rontás		hiányzik
Tóth Istvánné Gáthi Krisztina /1729./ (Bessenyei II. 522–527.)	Tét	magyar				máglyahalál
Tóth Mihályné Csorba Anna /1751./ (Schram II. 406–407.)	Dada	magyar		boszorkányság		felmentés
Tóthfalusi Istvánné /1772./ SzSzBVmL, IV. A. 9. b. IX. №. 109. Fol. 131–132. 1772.	Gyüre	magyar		boszorkányság	kurvaság	hiányzik
Varga Miklósné Nagy Mária /1712./ SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 13. №. 68. 1712, Hogyiska Mária, Nagy Mária		magyar	agilis asszony	boszorkányság		vízpróba

személy neve	lakhely	nemzetiség	társadalmi státusz	mágikus foglalkozás	egyéb vád	ítélet
Vajas Márton /1753./ SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 54. №. 378. 1753, Bunda Borka „megparáznítása”.	Gégény				Bunda Borkát megparáznította	hiányzik
Vajda Jánosné Békési Mária /1756./ SzSzBVmL, IV. A. 1. b. Fasc. 57. №. 407. és №. 411. 1756, Vajda Jánosné, Békési Mária.		cigány		boszorkányság		hiányzik
Váradai Gáborné Kovács Erzsébet /1780./ SzSzBVmL, IV. A. 9. b. X. №. 5. Fol. 43–44. és №. 103, 1780: Váradai Gáborné.	Dada	magyar				eltűnt az irat
Varga Borbála /1719./ (Bessenyei II. 510–512.)	Nyírtúra	magyar				szabadon bocsátás
Vass Mihályné Varga Ilona /1739./ (Schram II. 358–362.)	Gyüre	magyar		boszorkányság	házasságtörés	felmentés
Vida Istvánné Szabó Borbála /1751./ (Bessenyei II. 545.)	Eszlár	magyar		boszorkányság		tortúra, majd felmentés ¹⁷¹⁶
egy nyírbátori asszony /1783./ (Kállay 198.)	Nyírbátor	magyar		boszorkányság		felmentés

¹⁷¹⁶ Első tortúra után máglyahalálra ítélték, majd a 7. tanú vallomásának elfogultsága miatt új vizsgálat és tortúra következett, amely után felmentették.

Szatmár vármegye

személy neve	lakhely	nemzetisége	társadalmi státusza	mágikus foglalkozása	egyéb vád	ítélet
Antal Kis Anna /1731–33./ (KKP. II. 687–702.)	Felsőbánya	magyar				pénzbüntetés
Babics Andrásné Kocsis Erzsébet /1745./ (Ipolyi 586., 590.)		magyar		boszorkányság		hiányzik
Bagaméri Istvánné Pongrácz Judit /1731–33./ (KKP. II. 687–702.)	Felsőbánya	magyar				pénzbüntetés
Balás Istók /1753./ (Balogh 309.)	Nagybánya	magyar		néző		testi fenytés
Bertalan Jánosné /1704–05./ (Balogh 164–172.)	Giródtótfalu	magyar	hajdúné			hiányzik
Bodor Istvánné /1704–05./ (Balogh 164–172.)	Nagybánya	magyar				hiányzik
Boldog Eczakáné /1704–05./ (Balogh 172–176, 197–199.)	Misztótfalu	román		boszorkányság		máglyahalál
Csutak Zsuzsanna ¹⁷¹⁷ /1722./ (Bessenyei III. 98–102.)	Endréd, Háromszék	magyar		boszorkányság		hiányzik
Deák Mihályné Berkesz Sára /1762./ (Balogh 323–324.)	Nagybánya	magyar			gyűjtogatás	pallos általi halál

¹⁷¹⁷ Háromszékről szökött.

személy neve	lakhely	nemzetisége	társadalmi státusza	mágikus foglalkozása	egyéb vád	ítélet
Désiné /1715./ (KKP. II. 678–680.)	Felsőbánya	magyar		bába	botrányos viselkedés	pénzbüntetés
Dobroviczai Kata /1704-05./ (Balogh 193–194.)	Dobrovicza	magyar	jobbágy	gyógyító		máglyahalál
Dóka Istvánné /1715./ (KKP. II. 669–670.)	Felsőbánya	magyar				pénzbüntetés
Erdélyi Jánosné Száva /1753./ (Balogh 300.)	Nagybánya	román				hiányzik
Fodorné /1716./ (Schram II. 426.)	Szatmárnémeti	magyar		bába		máglyahalál
Gyarató, alias Lakatos Judit /1722./ (Balogh 234–236.)	Nagybánya	magyar	koldus	boszorkányság		hiányzik
Gyarmati Kata /1709./ (Komáromy 226.)	Szatmárnémeti	magyar				kiűzik a városból
Gyöngyössy Varga János ¹⁷¹⁸ /1702./ (Balogh 150.)	Nagybánya	magyar			macskaölés	felmentés

¹⁷¹⁸ Macskaölés miatt céhe kitiltotta. A bíróság a céh tilalma alól felszabadította.

személy neve	lakhely	nemzetisége	társadalmi státusza	mágikus foglalkozása	egyéb vád	ítélet
Hegedús Márton /1715./ (KKP. II. 676–678.)	Felsőbánya	magyar			méltatlankodott felesége elégetése miatt	testi fenytés: nyelv kivágása
Hegedús Mártonné /1715., 1727./ (KKP. II. 670–674.; Balogh 253–254.)	Felsőbánya	magyar		bába		máglyahalál
Imre Istvánné Péter Erzsébet /1718–19./ (Bessenyei III. 79–81.)	Kisar	magyar		boszorkányság		tortúrát követően máglyahalál
Jeremiásné /1706./ (Balogh 217.)	Felsőújfalu	magyar	jobbágy			hiányzik
Karácsony Györgyné /1704–05./ (Balogh 181–187.)	Giródtótfalu	magyar				hiányzik
Kegyes Istvánné /1715./ (KKP. II. 669–670.)	Felsőbánya	magyar				pénzbüntetés
Kerekes András /1722./ (Bessenyei III. 90–92.)	Vásárosnamény ?	magyar		boszorkányság	armalisták lázítása	hiányzik
Késcsináló Gáspárné /1704–05, 1753./ (Balogh 190–191.)	Nagybánya	magyar		boszorkányság		hiányzik
Kis Anna /1745./ (Ipolyi 586., 590.)		magyar				
Kolesár Jánosné /1748./ (Kállay 198.)		magyar		boszorkányság, rontás		máglyahalál
Kolozsvári Mihály /1760./ (Balogh 319–322.)	Nagybánya	magyar			tiltott pálinkafőzés	hiányzik

személy neve	lakhely	nemzetisége	társadalmi státusza	mágikus foglalkozása	egyéb vád	ítélet
Kolozsvári Mihályné /1760./ (Balogh 319–322.)	Nagybánya	magyar			tiltott pálinkafőzés	hiányzik
Korcsolyás Mihályné, Pipázó /1753./ (Balogh 291.)	Nagybánya	magyar				hiányzik
Kovács Jánosné /1753./ (Balogh 299.)	Nagybánya	magyar				hiányzik
Kupsa Mikulájné /1753./ (Balogh 300.)	Nagybánya	román				hiányzik
László Jánosné /1753./ (Balogh 300.)	Nagybánya	magyar				hiányzik
Mák Erzsébet /1725./ (Schram II. 426–428.)	Avasújváros	magyar				hiányzik
Mák Sára /1725./ (Schram II. 426–428.)	Avasújváros	magyar				hiányzik
Mocsirán Györgyné /1753./ (Balogh 310–318.)	Nagybánya	román	majorosné			hiányzik
Molnár Györgyné Csepregi Éva/Borbála /1753./ (Balogh 301.)	Nagybánya	magyar		tudós, tudományos		hiányzik
Munkácsiné /1753./ (Balogh 292.)	Nagybánya	magyar	piarista atyák sütője	mágiát űző		hiányzik
Nagy Györgyné /1704–05./ (Balogh 202.)	Giródtótfalu	magyar				hiányzik
Nagy Istvánné Buna Ilona /1722./ (Bessenyei III. 92–94.)	Mátészalka	magyar		boszorkányság		hiányzik

személy neve	lakhely	nemzetisége	társadalmi státusza	mágikus foglalkozása	egyéb vád	ítélet
Nagy Jánosné Csiszár Ilona /1700./ (Balogh 129–149.)	Nagybánya, Kolozsvár	magyar		bába		testi fenytés
Németh Jánosné (özv. Szabó Mártonné) Jokus Erzsébet /1728–29./ (KKP. II. 681–687.)	Felsőbánya	magyar		mágiát űző	paráznaság	városból kitiltás
név nélküli személy /1708./ (Schram III. 270.)	Szaniszló		majoros asszony			máglyahalál
Oláh Grigáné /1704–05./ (Balogh 181–191.)	Giródtótfalu	román	jobbágy			hiányzik
Oláh Lupujné /1704-05./ (Balogh 181–186.)	Giródtótfalu	román	jobbágy			hiányzik
Oláh Rupáné /1709./ (Komáromy 226.)	Szatmárnémeti	román		boszorkányság		felmentés
Ónodi Szabó Istvánné /1722–25./ (Balogh 239–246.) ¹⁷¹⁹	Nagybánya	magyar		boszorkányság		hiányzik
Orosz Andrásné Josip Ilona /1742./ (Balogh 282–285.)	Nagybánya	román				hiányzik
özv. Rápolti Nagy Pálné Szabó Mária /1718./ (Bessenyei III. 83–89.)	Fehérgyarmat	magyar		boszorkányság		hiányzik

¹⁷¹⁹ Ügye kapcsán becsületsértési perek indultak Ladányi István, Pápai Szabó János és felesége ellen.

személy neve	lakhely	nemzetisége	társadalmi státusza	mágikus foglalkozása	egyéb vád	ítélet
Pap Andrásné /1704–05./ (Balogh 164–208.)	Nagybánya	magyar		bába		hiányzik
Pap Illésné /1726./ (Balogh 247–249.)	Felsőfernezely	magyar	jobbágy		mérgezési kísérlet	hiányzik
Pap Istvánné /1715./ (KKP. II. 669–670.)	Felsőbánya	magyar				pénzbüntetés
Pap Mihályné /1715./ (KKP. II. 669–670.)	Felsőbánya	magyar				pénzbüntetés
Petrucz Mihályné /1703./ (Balogh 151.)	Lénárdfalva	magyar	jobbágy			tisztító eskü
Rápóti Jánosné Csepei Erzsébet /1712./ (Bessenyei III. 65–77)	Mánd	magyar	papné	boszorkányság	kurvaság	hiányzik
Rekettye Pila /1745./ (Bessenyei III. 107–108.)	Császló	magyar				máglyahalál
Rubánné /1716./ (Schram II. 426.)	Szatmárnémeti	magyar	bába	boszorkányság		máglyahalál
Sándor Jánosné /1704–05./ (Balogh 164–208.)	Nagybánya	magyar				hiányzik
Sánta Mihályné /1753./ (Balogh 293.)	Nagybánya	magyar				hiányzik
Sáriné /1724./ (Balogh 240–243.)	Nagybánya, Szinérváralja	magyar		boszorkánymester		kezességen kihívadják, később máglyahalál
Sárosi Jánosné Tóth Borka /1730./ (Komáromy 430.; KKP. II. 709–711.)	Zsarolyán	magyar		boszorkányság		máglyahalál

személy neve	lakhely	nemzetisége	társadalmi státusza	mágikus foglalkozása	egyéb vád	ítélet
Sindresten Stephan néne, Verva /1753./ (Balogh 300.)	Nagybánya	román			rágalmazás	hiányzik
Sós Pálné /1715./ (KKP. II. 674–676.)	Felsőbánya	magyar		mágiát űző		pénzbüntetés
Stenczel Mártonné /1704./ (Balogh 164–208.)	Felsőbánya	német		bába		máglyahalál
Suba Györgyné /1722/ (Bessenyei III. 103–105.)	Jármi	magyar		boszorkányság		hiányzik
Szakácsné /1704–05./ (Balogh 164–208.)	Nagybánya, Tomán	magyar		bába, gyógyító		hiányzik
Szapponos Márton /1704–05./ (Balogh 164–208.)	Nagybánya, Felsőbánya	magyar	bíró vagy tanácsos		megbotránkoz tató viselkedés	városból kitiltás
Szász Gergelyné Medgyesi Kis Anna /1715./ (KKP. II. 670–674.)	Felsőbánya	magyar				máglyahalál
Szaszariné /1704–05./ (Balogh 164–208.)	Giródtótfalu, Nagybánya	magyar		bába, gyógyító		hiányzik
Szathmáriné /1704–05./ (Balogh 200.)	Kolozsvár	magyar		bába		kezességen kihívatják
Szilágyi Györgyné /1704–05./ (Balogh 164–208.)	Giródtótfalu	magyar		bába, gyógyító		hiányzik
Szoboszlai Katona Jánosné /1704–05./ (Balogh 164–208.)	Giródtótfalu	magyar	hajdúné			hiányzik

személy neve	lakhely	nemzetisége	társadalmi státusza	mágikus foglalkozása	egyéb vád	ítélet
Szőcs Jánosné /1704–05./ (Balogh 164–208.)	Giródtótfalu	magyar	jobbágy			hiányzik
Szőcs Jánosné Pajzos Éva /1736–1741./ (Balogh 268–279.)	Szatmárnémeti, Nagybánya	magyar				hiányzik
Takács Györgyné Böszörményi Sára /1727./ (Balogh 253–254.)	Nagybánya	magyar				hiányzik
Tánczos Istvánné (Lévainé) /1736–1741./ (Balogh 268–279.)	Szatmárnémeti, Nagybánya	magyar				Bécsből kegyelmet kapott
Tar Istvánné Nagy Borka /1712./ (Bessenyei III. 64–65.)	Fehérgyarmat	magyar		boszorkányság		hiányzik
Tasnádi Kis Anna /1722./ (Balogh 237–238.)	Nagybánya	magyar	koldus			hiányzik
Tivadarné /1727./ (Balogh 250–252.)	Nagybánya	magyar				hiányzik
Tótfalusi Istvánné /1753./ (Balogh 294.)	Nagybánya					hiányzik
Török Miklósné Csipkekötő Kata 1712./ (Bessenyei III. 64–65.)	Fehérgyarmat	magyar		boszorkányság		hiányzik
Tőkési Horszáné /1753./ (Balogh 307–308.)	Nagybánya	román		tudós, tudományos		hiányzik
Váczi Istvánné Székely Kata /1706/ (Balogh 215–216.)	Nagybánya	magyar		boszorkányság	paráznaság	testi fenytés

személy neve	lakhely	nemzetisége	társadalmi státusza	mágikus foglalkozása	egyéb vád	ítélet
Varga Anna /1745./ (Bessenyei III. 107–108.)	Császló	magyar		boszorkányság		máglyahalál
Veres Mártonné /1713./ (Balogh 218–220.)	Nagybánya	magyar		bűbájosság	orgazdaság, paráznaság	akasztás

Bereg vármegye

személy neve	lakhely	nemzetisége	társadalmi státusza	mágikus foglalkozása	egyéb vád	ítélet
Ambrusné Portörő Erzsébet /1702./ (Schram I. 30–34.)	Gelénes	magyar	cseléd	boszorkányság	paráznaság	hiányzik
Balogh Istvánné Borbély Kata /1702./ (Schram I. 30–34.)	Gelénes	magyar	nemes		paráznaság, rágalmazás	hiányzik
Borsos Kata /1702./ (Schram I. 30–34.)	Gelénes	magyar	majorsné, uradalmi alkalmazott	boszorkányság, rontás	paráznaság	hiányzik
Dél Anna /1724./ (Komáromy 354.)		magyar		boszorkányság		máglyahalál
Dőri Mihályné, alias Abrakosztóné Tóth Borbála /1731–35./ (Komáromy 474.)	Kisdobrony	magyar		boszorkányság		lefejezés utáni elégetés
Gál Mihályné Kakas Anna /1731–35./ (Komáromy 474.)	Kisdobrony	magyar		boszorkányság		tortúrát követően máglyahalál

személy neve	lakhely	nemzetisége	társadalmi státusza	mágikus foglalkozása	egyéb vád	ítélet
Joó Péterné Bajusz Kata /1766./ (Komáromy 708–715.)	Hete	magyar		boszorkányság		hiányzik
Kati Anna /1745./ ¹⁷²⁰ (Zubánics 183.)		magyar				
Kállainé /1724./ (Komáromy 346.)	Borsova	magyar		boszorkányság	paráznaság	hiányzik
Máté Miklósné /1722./ (Komáromy 300., KKP I. 54–55.)	Csetfalva	magyar		boszorkányság		máglyahalál
Nagy Mártonné Fehér Kata /1728./ (KKP I. 57–58.)		magyar		boszorkányság		tortúra, ha nem vall magára vagy másra, szabadon bocsátás
Nagy Sára /1724./ (Komáromy 354.)		magyar		boszorkányság		máglyahalál
Orosz Lukácsné /1728./ (KKP I. 62–62.) MNL OL, E 210, Miscellanae@106. cs. Bereg vármegye, Munkácsi úriszéki iratok, Munkács, 1728.		magyar		boszorkányság, rontás		hiányzik
özv. György Péterné Tóth Erzsébet /1766./ (Komáromy 708–715.)	Hete	magyar		boszorkányság		hiányzik

¹⁷²⁰ Anyósát azzal vádolta, hogy megrontotta őt.

személy neve	lakhely	nemzetisége	társadalmi státusza	mágikus foglalkozása	egyéb vád	ítélet
Pál Zsófia /1724./ (Komáromy 354.)		magyar		boszorkányság		máglyahalál
Robis Zsófia /1732./ (Zubánics 184.)		magyar		boszorkányság		máglyahalál
Szabó Andrásné Borsi Ilona /1735./ (Komáromy 475., KKP I. 61–62.) MNL OL, E 210, Miscellanae 106. cs. Bereg vármegye, Munkácsi úriszéki iratok, Munkács, 1735.	Cegléd	magyar		táltosnak nevezte magát		hiányzik
Török Kata /1702./ (Schram I. 30–34.)	Gelénes	magyar	cseléd	boszorkányság, rontás	paráznaság	hiányzik
Török Kata leánya /1702./ (Schram I. 30–34.)	Gelénes	magyar	cseléd	boszorkányság, rontás		hiányzik
Varga Istvánné /1722./ (Komáromy 300., KKP I. 54–55.)	Csetfalva	magyar		boszorkányság		hiányzik

Hajdú városok

személy neve	nemzetiség	társadalmi státusz	mágikus foglalkozás	egyéb vád	ítélet
Ádám Vajda /1741./ (Bessenyei I. 432–433.)	cigány ¹⁷²¹	cigányvajda	varázslás		szabadon bocsátás, kiűzés
Aranyi Györgyné Sándor Erzsébet /1740./ (Bessenyei I. 431–432.)	magyar		boszorkányság		felmentés, következő alkalommal kiűzés
Bagosi András /1715./ (Komáromy 270–271.) ¹⁷²²				rágalmazás	ejtették a vádat ¹⁷²³
Baktai Miklós /1746./ HBVmL, IV. A. 1011/a 41. sz. jkv., p. 289., 302. ¹⁷²⁴	cigány	rostacsináló	szemfényvesztő tevékenység		testi fenytés: megverés, kiűzés
Balla Istvánné /1711./ (Komáromy 246–248.) ¹⁷²⁵	magyar		boszorkányság		hiányzik
Balogh Mihályné /1707./ HBVmL, V. A. 1/a, Közgyűlési jkv. 1. sz. jkv., 1707. okt. 4.	magyar		boszorkányság		felmentés
Bányai Jánosné Fülöp Katalin /1742./ (Bessenyei I. 437.)	magyar			becsületsértés	felmentés
Barna Erzsébet /1745./ (KKP I. 290–292.)	magyar		varázslás	néző	testi fenytés: 24 korbácsütés

¹⁷²¹ Lakóhely: Debrecen, Hajdú vm., Nagybánya, Nagykároly, Szatmár vm.

¹⁷²² Debrecen város pere Békési Mihályné megrágalmazása miatt Bagosi András ellen.

¹⁷²³ A bíróság jogosnak találta a Békésiné ellen felhozott vádakát, így Békési Mihálynét is vizsgálat alá vetette boszorkányság miatt.

¹⁷²⁴ Itt és a továbbiakban a jeltettel ellátott peres iratok feltárója Sz. Kristóf Ildikó.

¹⁷²⁵ Debrecen város pere Békési Mihályné megrágalmazása miatt Bagosi András ellen.

személy neve	nemzetiség	társadalmi státusz	mágikus foglalkozás	egyéb vád	ítélet
Bartha Andrásné Balássy Erzsébet /1725./ (Bessenyei I. 389–400., Komáromy 354–363.)	magyar		boszorkányság		tortúra, kiűzés
Basi Jánosné Erdődi Sára /1746./ HBVmL, IV. A. 1011/a 41. sz. jkv., p. 243–244.	magyar				új tanúkat kell keresni
Bátoriné /1758./ (KKP I. 293–294.)	magyar		segédkezett pénznézésben		testi fenytés:12 korbácsütés
Békési Mihályné /1715–1716/ (Komáromy 270–271.)	magyar		boszorkányság		tisztító eskü
Bíró István /1711./ ¹⁷²⁶ (Komáromy 246–248.)	magyar			rágalmazás	ejtették a vádat ¹⁷²⁷
Bogáthi Takács János /1701./ (Komáromy 199.)	magyar	nemes	boszorkányság, ördögösség	lopás, orvgazdaság	megszületett az ítélet, de hiányzik
Borus Gáspárné /1742./ HBVmL, IV. A. 1011/a 37. sz. jkv., p. 184.	magyar				megkövetés
Buczyné /1746./ HBVmL, V. A. 201/a 1746. (Nagy S. 1928. 89–97.)	magyar		boszorkányság, rontás		hiányzik
Czégényné /1744./ (Bessenyei I. 444.)	magyar		varázslás		egy heti tömlöc

¹⁷²⁶ Debrecen város pere Balla Istvánné megrágalmazása miatt Bíró István ellen.

¹⁷²⁷ A bíróság jogosnak találta a Balláné ellen felhozott vádakot, így Balla Istvánnét is vizsgálat alá vetette boszorkányság miatt.

személy neve	nemzetiség	társadalmi státusz	mágikus foglalkozás	egyéb vád	ítélet
Csanádi, alias Csillám János /1740./ HBVmL, IV. A. 1011/a 35. sz. jkv., p. 492–493., 1740. április * /1742./ HBVmL, IV. A. 1011/a 37. sz. jkv., p. 234., 238., 1742. július	magyar			pénznézés, magát táltosnak vallotta * pénznézés, lopás	a vizsgálatban meghallgatott tanúk panaszt emeltek ellene * akasztófa
Csapó Istvánné /1719./ ¹⁷²⁸ (Komáromy 284.)	magyar		boszorkányság		kiűzés, ha visszatér, megégetik
Csengeri Istvánné Bodrogekői Kata /1729./ (Komáromy 423–426.)	magyar		boszorkányság, gyógyítás		tortúra, kiűzés ¹⁷²⁹
Csiszár Györgyné /1724./ HBVmL, V. A. 402/a 3. sz. jkv., 1724. febr. 23., p. 23.	magyar		boszorkányság		tortúrát követően máglyahalál
Csász Varga István /1720./ (Komáromy 288.)	magyar		varázslás		kiűzés
Csász Varga Istvánné /1720./ (Komáromy 288.)	magyar		boszorkányság		kiűzés
Csutó Jánosné Nagy Anna /1742/ (Bessenyei I. 436–437.) * /1745./ (Bessenyei I. 445.)	magyar		varázslás * kuruzslás		egy heti tömlöc * figyelmeztetéssel szabadon bocsátás

¹⁷²⁸ Előtte neve: Debrecen város pere Veres Mihályné, Borbély Erzsébet, Sándor Péterné, Bedus Anna ellen.

<http://www.vmmuzeum.hu/adatbazis/boszorkanyperek/main.php?a=1&b=1&kod=71511Ha0001> és

<http://www.vmmuzeum.hu/adatbazis/boszorkanyperek/main.php?a=1&b=1&kod=71703Ha1261>

¹⁷²⁹ Az ítélet miatt káromkodott, átkozódott, emiatt újra elfogták. Családjával együtt kiűzetik a városból, háza leromboltatik.

személy neve	nemzetiség	társadalmi státusz	mágikus foglalkozás	egyéb vád	ítélet
Danka Ferenc /1759./ (KKP I. 294–295.)			segédkezés varázslásban		1 napi tömlöc
Dobi Zsigmondné Pap Erzsébet /1702./ (Komáromy 203.)	magyar		boszorkányság		hiányzik ¹⁷³⁰
Fábi Péterné Buzás Katalin /1741./ (Bessenyei I. 436.)	magyar		varázslás	lopás	testi fenyítés, kártérítés, kiűzés
Faragó Mihályné /1727./ (Bessenyei I. 400.)	magyar				hiányzik
Farkas Erzsébet, alias Mária /1745./ (Bessenyei I. 445–446.)	magyar		varázslás	néző	testi fenyítés: 30 korbácsütés
Farkas Lászlóné /1746./ HBVmL, V. A. 201/a 1746. (Nagy S. 1928. 89–97.)	magyar	bába	boszorkányság		hiányzik
Fejér Anók /1716./ (Komáromy 272–273.)	magyar		kuruzslás		kiűzés
Finta Jánosné Fejér Katalin /1742./ (Bessenyei I. 436–437.)	magyar		varázslás		egy heti tömlöc
Gyarmati Gergelyné /1724./ HBVmL, V. A. 402/a 3. sz. jkv., 1724. máj. 3., p.37.	magyar		boszorkányság		tortúrát követően máglyahalál
Hollósi Erzsók /1747./ HBVmL, IV. A. 1011/a 42. sz. jkv., p. 57.	magyar		boszorkányság, rontás		a vádló, Károlyi István bizonyítsa igazát
Horváth nevű cigányember /1746./ HBVmL, IV. A. 1011/a 41. sz. jkv., p. 289., 302.	cigány		szemfényvesztő tevékenység		testi fenyítés: megverés, kiűzés

¹⁷³⁰Az ügy lekerült napirendről, nincs további nyoma. Ugyanitt Késcsináló Péter ellen vizsgálat, mert bűbajos személyekkel cimborált és rejtegette őket. Ahány gödröt ástak a városba a pénzkeresés miatt, harmadnapra mindet temessék be.

személy neve	nemzetiség	társadalmi státusz	mágikus foglalkozás	egyéb vád	ítélet
Jóna Mihályné Oroszi Ilona /1730./ (Bessenyei I. 401–417.)	magyar		boszorkányság		tortúrát követően máglyahalál
Kállai Istvánné Kállai Anna /1758./ (KKP I. 293–294.)	magyar			néző	nem szerepel neve az ítéletben
Kerekes Sára /1758./ (KKP I. 293–294.)	magyar			néző	testi fenyítés:6 korbácsütés
Kerekesné /1743./ HBVmL, V. A. 201/a 1743. (Nagy S. 1928. 89–97.)	magyar		boszorkányság		hiányzik
Kicsin Jánosné /1700./ (Komáromy 192–193.)	magyar		varázslás	paráznaság	testi fenyítés (paráznasága miatt)
Kis Györgyné Szabó Kata/1702./ (Schram III. 182–183.)	magyar		boszorkányság		fővétel és máglyára vetés ¹⁷³¹
Kis Istvánné /1700./ (Komáromy 193–196.)	magyar		boszorkányság, varázslás	paráznaság	fővétel
Kis János /1743./ (Bessenyei I. 438–440.)	magyar	pásztor- juhász	juhászdoktor, varázslás		szabadon bocsátás ¹⁷³²
Kiss Mihályné Lajhos Margit /1715./ (Komáromy 265–267., Schram III. 183.)	magyar		boszorkányság		tortúra, testi fenyítés, kiűzés

¹⁷³¹ Az ítélet megégetésként szólt, de a vádlott saját kérésére lefejezést követően történet testének tűzbevetése.

¹⁷³² Nem találták bűnösnek, sőt sorolják a jócselekedeteket. 1743, 1746, 1747, 1748.

személy neve	nemzetiség	társadalmi státusz	mágikus foglalkozás	egyéb vád	ítélet
Kolozsvári Györgyné Székely Erzsébet /1746./ HBVmL, IV. A. 1011/a 41. sz. jkv., p. 305., 364., 402.	magyar			lopás	akasztás, Nagybányára kell vinni, s többi bűneiről megbizonyosodni Nagybányai magisztrátus levele alapján városból kiűzés visszatért ismét, ezért testi fenyítés és újbóli kiűzés
Kovács Andrásné Pataki Anna /1733./ (Bessenyei I. 428.)	magyar		boszorkányság	lopás	kiűzés
Kovács Katalin /1737./ (Bessenyei I. 429–431) ¹⁷³³				rágalmazás	elhalasztó
özv. Kovács Mihályné Malmos Katalin /1737./ (Bessenyei I. 429–431) ¹⁷³⁴				rágalmazás	elhalasztó
Kovács Péterné /1719./ (Komáromy 284.) ¹⁷³⁵ * /1730/ (Bessenyei I. 422–428/401–417.; Komáromy 428–429.)			boszorkányság * boszorkányság		felmentés ¹⁷³⁶ * hiányzik
Kún Jánosné /1768./ HBVmL, V. A. 201/a 1768.	magyar				hiányzik

¹⁷³³ Debrecen város pere Kéri Jánosné, Szilágyi Judit megrágalmazása miatt Kovács Mihály özvegye Malmos Katalin és leánya Katalin ellen. *Bessenyei* I. k. 429–431.

¹⁷³⁴ Uo.

¹⁷³⁵ Debrecen város pere Kovács Péterné megrágalmazása miatt Vezendi Andrásné ellen. *Komáromy* 1910. 284. o.

¹⁷³⁶ Vezendi Andrásné ellen vizsgálat indult.

személy neve	nemzetiség	társadalmi státusz	mágikus foglalkozás	egyéb vád	ítélet
Lugosi Kata /1706./ (Komáromy 206.) * /1707./ (Komáromy 207.)	magyar		boszorkányság	paráznaság, lopás, káromkodás * megbotránkoz tató viselkedés	máglyahalál (elszökött az ítélet elől) * kiűzés, ha visszatér fővesztés
Mártonné Rézmíves Sára /1743./ (Bessenyei I. 437–438.)	cigány		boszorkányság		inkvizícióig, kezességgel szabadon bocsátás
Máté Péterné /1742./ HBVmL, IV. A. 1011/a 37. sz. jkv., p. 184.	magyar				megkövetés
Mérges Györgyné /1752./ HBVmL, IV. A. 1011/a 41. sz. jkv., p. 242., 245.	magyar				a jegyzőkönyvben nem szerepel
Merik Györgyné Kerekes Erzsébet /1758./ (KKP I. 293–294.)	magyar			néző	testi fenyítés: 8 pálcacsapás
Mohácsi Gáspárné /1714./ HBVmL, V. A. 402/a 2. kötet, p. 47.	magyar		boszorkányság		tortúrát követően máglyahalál
Mózes Jánosné Nagy Anna /1741./ (Bessenyei I. 433–434.)	magyar		varázslás		testi fenyítés, kiűzés
Nagy András /1700./ (Komáromy 193–196.)	magyar		magát boszorkánynak vallotta		hiányzik
Nagy Andrásné Nagy Anna /1746./ (Bessenyei I. 446–447.)	magyar		varázslás, orvoslás		testi fenyítés: 30 korbácsütés

személy neve	nemzetiség	társadalmi státusz	mágikus foglalkozás	egyéb vád	ítélet
Nagy Andrásné Demeter Anna /1748./ HBVmL, IV. A. 1011/a 42. sz. jkv., p. 433.	magyar		boszorkányság		testi fenyítés és kiűzés
Nagy Andrásné Juhász Katalin /1730./ (Bessenyei I. 422–428.)	magyar		boszorkányság	paráznaság	tortúrát kiállta, férje kezeskedett érte
Nagy Erzsébet /1782./ HBVmL, V. A. 1/a, Közgyűlési jkv. 1782.	magyar		varázslás		testi fenyítés: 20 korbácsütés

Bihar vármegye

személy neve	nemzetisége	társadalmi státusza	mágikus foglalkozása	egyéb vád	ítélet
Aradi Illésné Helpári Judit /1701./ ¹⁷³⁷ (Schram I. 48–50.)	magyar	polgár, tisztartóné	boszorkányság		felmentés, megfeddés, kiűzés
Bak István /1711./ HBVmL, IV. A. 2/a 2. sz. jkv., p. 100	magyar		boszorkányság		felmentés
Balázs Gáspárné /1726./ (Komáromy 365–368.) * 1731./ (Komáromy439–447.)	magyar		boszorkányság		hiányzik
Bálint Benedekné /1731./ (Komáromy 439–447.)	magyar		boszorkányság		hiányzik
Balog Ilona /1708./ (Komáromy 218–222/223–226.)	magyar		boszorkányság		az ítélet elhalasztó
Bán Mihályné Bokor Ilona /1716./ HBVmL, IV. A. 2/a 3. sz. jkv., p. 206.	magyar		boszorkányság		tisztító eskü
Baranyó Istvánné Szántó Ilona /1715./ (Komáromy 268/268–269/270., Schram I. 26–27/67–71/73–78., Bessenyei I. 136–138.)	magyar- református	paraszt	boszorkányság, rontás		felmentés

¹⁷³⁷ Diószegi uradalom úriszékének pere Aradi Illés felesége, Helpári Judit ellen.

személy neve	nemzetiség e	társadalmi státusza	mágikus foglalkozása	egyéb vád	ítélet
Bereczki Mihályné Jó Erzsébet /1716./ HBVmL, IV. A. 2/a 3. sz. jkv., p. 191.	magyar		boszorkányság		felmentés
Bíró Mihályné /1714–1717./ (Schram I. 55–57.)	magyar		boszorkányság		tisztító eskü
Borbély Györgyné /1714–1717./ (Schram I. 55–57.)	magyar		boszorkányság		tisztító eskü
Bordásné /1724./ (Komáromy 326–346.)	magyar		boszorkányság		hiányzik
Boros Andrásné Kerekes Anna /1735./ (Komáromy 475–479.)	magyar		boszorkányság		hiányzik
Csanádi Istvánné Csala Mária /1714./ (Schram I. 57–62.)	magyar		boszorkányság		tortúra, ha vall, úgy megégetés, ha nem vall, a megyéből kiűzetés
Csepregi Erzsébet /1723./ (Komáromy 316–323., Schram I. 110–111.)	magyar		boszorkányság		felmentés
Csillag Anna /1723./ HBVmL, IV. A. 2/a 4. sz. jkv., p. 257.	magyar		boszorkányság		testi fenytés: 12 botütés
Csupros Andrásné /1713./ HBVmL, IV. A. 6/b 2., 1713. május 30. és 1713. június 7.	magyar		boszorkányság		hiányzik
Darabos Jánosné Kovács Kata /1723./ (Schram I. 106–108.)	magyar		boszorkányság		hiányzik
Deák Margit /1721./ HBVmL, IV. A. 2/a 4. sz. jkv., 1721.	magyar		boszorkányság		tortúra után máglyahalál

személy neve	nemzetisége	társadalmi státusza	mágikus foglalkozása	egyéb vád	ítélet
Derecskei Nagy Borbála /1711./ HBVmL, IV. A. 2/a 2. sz. jkv., p. 100.	magyar		boszorkányság		felmentés
Dobos Mihályné /1752./ (Bessenyei I. 140–142.)	magyar	nemesasszony	boszorkányság		hiányzik
DomjánnéJósa Kata /1744./ (Komáromy 511–514.)	magyar		boszorkányság		ügyét továbbították a vármegyének
Dózsa Andrásné Kiss Anna /1723./ (Komáromy 302/306–307.)	magyar		boszorkányság		máglyahalál
Esztári Erzsébet /1717./ (Komáromy 277.)	magyar		boszorkányság		tisztító eskü
Farkas Andrásné Szilasi Zsófia /1715./ (Komáromy 267–269., Schram I. 71–73.)	magyar		boszorkányság		máglyahalál
Farmosi Andrásné Erzsébet /1726./ (Schram I. 116–119.)	magyar		boszorkányság	kurvaság, lopás	hiányzik
Fazekas Mátyásné Pecseri Anna /1715./ ¹⁷³⁸ (Bessenyei I. 136–138.)	magyar- református	gazda, korábban földházban lakó	boszorkányság, rontás		tisztító eskü (hetedmagával 15 nap alatt), ha nem teszi le, akkor tortúra-máglya
Fazekas Mihályné /1731./ (Komáromy 439–447.)	magyar		boszorkányság		hiányzik
Fodor Pálné Somogyi Rebeka /1743./ (Schram I. 123.) ¹⁷³⁹	magyar		boszorkányság	gyermekvesztés	hiányzik

¹⁷³⁸ Fazekas Máténé néven is szerepel.

¹⁷³⁹A tanúk nem hallották boszorkányságát.

személy neve	nemzetisége	társadalmi státusza	mágikus foglalkozása	egyéb vád	ítélet
Földi Istvánné Danka Kata /1746./ (Schram I. 124–128.)	magyar	bába	rontás		Az ügyet felterjesztették a vármegyei bíróságra.
Galbács János /1763./ (Bessenyei I. 148–157.)	magyar	gyulai bíró		házasságtörés, erőszakosság	hiányzik
Gálné /1724./ (Komáromy 326–346.)	magyar		boszorkányság		hiányzik
Gáti Ilona /1723./ HBVmL, IV. A. 2/a 4. sz. jkv., p. 254.	magyar		boszorkányság		kiűzés
Göbei Istvánné Berek Anna /1723./ (Komáromy 303–306.)	magyar		boszorkányság, gyógyítás		kiűzés
Gyurko Mihály /1724./ (Komáromy 326–346.)	magyar		boszorkányság, kanördög		hiányzik
Harsás Istvánné Alafi Erzsébet /1715./ ¹⁷⁴⁰ (Komáromy 267–269., Schram I. 71–73.)	magyar	pásztor	boszorkányság	házasságtörés	testi fenytés, kiűzés
Husztai Jánosné/1724./ (Komáromy 326–346.)	magyar		boszorkányság		hiányzik
Jakob Fülöp /1765./ (Schram I. 131.) ¹⁷⁴¹	magyar				
Jenei Istvánné Harsányi Anna /1723./ (Komáromy 313–316.)	magyar		boszorkányság		máglyahalál
Juhos Kis Péterné /1714–1717./ (Schram I. 55–57.)	magyar		boszorkányság		tisztító eskü
KádárIstvánné /1731./ (Komáromy 439–447.)	magyar		boszorkányság		hiányzik

¹⁷⁴⁰ 1716–1718 között Békés megyében is lezajlott egy per ellene. KKP I. k. 109–117. o.

¹⁷⁴¹ Jelentés számol be arról, hogy tömlöcben van.

személy neve	nemzetisége	társadalmi státusza	mágikus foglalkozása	egyéb vád	ítélet
Kapta Zsófia /1714./ (Schram I. 57–62.)	magyar		boszorkányság		máglyahalál
Kenéz Istvánné Jakus Ilona /1723./ (Schram I. 108–110.)	magyar		boszorkányság		hiányzik
Kerekes István /1720./ HBVmL, IV. A. 2/a 3. sz. jkv., p. 915., 917.	magyar		boszorkányság		kiűzés
Kerekes Kata /1720./ HBVmL, IV. A. 2/a 3. sz. jkv., p. 904.	magyar		boszorkányság		máglyahalál
Kerekes Katalin /1723./ (Komáromy 307–308.)	magyar		boszorkányság		tortúra ¹⁷⁴² , kiűzés
Kerekes Tamásné Kiss Anna /1724. (Komáromy 326–346.) * 1735./ (Komáromy 475–479.)	magyar		boszorkányság		hiányzik
Kicsi Tamásné Fekete Kató /1724./ (Komáromy 326–346.)	magyar		boszorkányság		hiányzik
Kis Mihályné Sallai Erzsébet /1726./ (Komáromy 368–374.) ¹⁷⁴³	magyar		boszorkányság		átadták az ügyet Sallai Erzsébettel együtt Váradolasziba.
Kiss Anna /1718./ HBVmL, IV. A. 2/a 3. sz. jkv., p. 511.	magyar		boszorkányság		tortúra, ha vall elégetés

¹⁷⁴² Vízpróba.

¹⁷⁴³ Erdélyi István praefectus úrhoz elküldték Sallai Erzsébetet.

személy neve	nemzetisége	társadalmi státusza	mágikus foglalkozása	egyéb vád	ítélet
Kocsis Anna /1752./ (Bessenyei I. 142–145.)	magyar	Szilágyi Pálné szolgálója	boszorkányság		testi fenyítés: 100 pálcaütés
Kovács Istvánné /1737./ (Komáromy 491–494.)	magyar		boszorkányság		hiányzik
Kovács Lászlóné Kiskori Kata /1722./ (Schram I. 96–99.)	magyar		boszorkányság		hiányzik
Kozma Mihályné Kántor Erzsébet /1741./ (Komáromy 501.)	magyar		boszorkányság		testi fenyítés: 50 botütés
Kökényesi Zsuzsa /1718./ HBVmL, IV. A. 2/a 3. sz. jkv., p. 511.	magyar		boszorkányság		tortúra, ha vall, elégetik
Kristály Kata /1719./ (Komáromy 283.)	magyar		boszorkányság		ha nem tudja magát tisztázni, akkor máglyahalál
Kulcsár Miklósné Virág Judit /1715./ (Komáromy 268/268–269/270., Schram I. 26–27/67–71/73–78., Bessenyei I. 136–138.)	magyar- református	paraszt ¹⁷⁴⁴	boszorkányság, rontás	anyja is boszorkány volt	máglyahalál
Küte Erzsébet /1721./ (Komáromy 296–297.)	magyar		ördögösség, varázslás		máglyahalál
Lázár Gergelyné korábban Oláh Istvánné /1731./ (Komáromy 439–447.)	magyar		boszorkányság		hiányzik
Lengyel István /1716./ (Komáromy 271., Schram I. 78–80.)	magyar	koldus	boszorkányság	részegeskedés	máglyahalál
Lippainé Uj Ilona /1708./ (Komáromy 218–222/223–226.)	magyar		boszorkányság		az ítélet elhalasztó

¹⁷⁴⁴ Lakó, gazda volt, lakó lett.

személy neve	nemzetisége	társadalmi státusza	mágikus foglalkozása	egyéb vád	ítélet
Magyar Mihály /1724./ (Komáromy 326–346.)	magyar		boszorkányság, kanördög		hiányzik
Major Gergely /1724./ (Komáromy 326–346.)	magyar		boszorkányság		hiányzik
Marosi Miklós /1766./ (Komáromy 695–708.)	magyar	fazekasmester	kuruzslás, varázslás		kiűzés
Marosi Pálné Békési Erzsébet /1756–57./ (Komáromy 630–638.) * /1766./ (Komáromy 695–708.)	magyar	adózó kapás ember felesége	boszorkányság * kuruzslás, varázslás		felmentés * kiűzés
Maróti Katalin /1711./ HBVmL, IV. A. 2/a 2. sz. jkv., p. 100	magyar		boszorkányság		felmentés
Medve Andrásné /1717./ (Komáromy 276–277.)	magyar		boszorkányság		máglyahalál
Melákné /1752./ (Bessenyei I. 138–140.)	cigány		varázslás		hiányzik
Molnár Ilona /1723./ (Komáromy 307.)	magyar		boszorkányság		tortúra ¹⁷⁴⁵ után szabadon bocsátás
Murvainé Illyés Erzsébet /1723./ (Schram I. 104–106.)	magyar		boszorkányság		hiányzik
Nagy Andrásné (vén) /1724./ (Schram I. 115–116.)	magyar		rontás		hiányzik
Nagy Ilona /1720./ HBVmL, IV. A. 2/a 3. sz. jkv., p. 915., 917.	magyar		boszorkányság		felmentés

¹⁷⁴⁵ Vízpróba.

személy neve	nemzetisége	társadalmi státusza	mágikus foglalkozása	egyéb vád	ítélet
Nagy Istvánné Vas Erzsébet /1708./ (Komáromy 218–222/223–226.)	magyar		boszorkányság		az ítélet elhalasztó
Nagy Jánosné Szabó Katalin /1714./ (Komáromy 260., Schram I. 62–67.)	magyar	bába	boszorkányság		tisztító eskü
Nagy Mártonné /1731./ (Komáromy 439–447.)	magyar		boszorkányság		hiányzik
Nagy Mihályné /1715./ (Komáromy 263–265.)	magyar		boszorkányság, varázslás		hiányzik
Nagyné Sós Kata /1711./ HBVmL, IV. A. 2/a 2. sz. jkv., p. 100	magyar		boszorkányság		felmentés
Nemes Pálné /1731./ (Komáromy 448–452.)	magyar	nemes	boszorkányság		hiányzik
Nyüvedi Derecskei Erzsébet /1727./ (Komáromy 387.)	magyar	nemesasszony	boszorkányság		ha vall, elégetés, hanem vall, megyéből kiűzetés
Őri Pálné /1716./ HBVmL, IV. A. 2/a 3. sz. jkv., p. 191.	magyar		boszorkányság		tortúra, ha vall, elégetik, ha nem vall, a megyéből kiűzik
Páczai Ferencné Sára /1722./ (Schram I. 99–104., KKP I. 169–171.)	magyar		boszorkányság	kurvaság	hiányzik
Panyolai Mihályné /1765./ (Bessenyei I. 157–160.)	magyar		boszorkányság		hiányzik
Pengő Ilona /1723./ (Komáromy 306–307.)	magyar		boszorkányság		máglyahalál
Rác Zsigmondné Székely Éva /1764./ (KKP I. 173–75., Molnár 48–49.)	magyar		orvoslás		a konyári tanács az úriszék felé továbbította az ügyet

személy neve	nemzetisége	társadalmi státusza	mágikus foglalkozása	egyéb vád	ítélet
Rusanda Duka /1731./ (Komáromy 437–438.)	magyar		boszorkányság		felmentés ¹⁷⁴⁶
Sámsoni Zsuzsánna /1721./ (Komáromy 296.)	magyar		boszorkányság		tortúra ¹⁷⁴⁷
Schmell Ferenc /1765./ (Schram I. 131.) ¹⁷⁴⁸	magyar				
Seres Andrásné /1732./ ¹⁷⁴⁹ (Schram I. 119–123.)	magyar		boszorkányság		hiányzik
Sipos Istvánné /1712./ (Bessenyei I. 129–133.)	magyar		boszorkányság	kurvaság, gyermekvesztés	
Siskó Mihályné Szabó Katalin /1741./ (Schram III. 178.)	magyar		boszorkányság		kiűzés
Sólyom Istvánné Buda Ilona /1714./ (Bessenyei I. 133–136.)	magyar		boszorkányság		hiányzik
Sós Erzsébet /1723./ (Komáromy 316–323., Schram I. 110–111.)	magyar		boszorkányság		kiűzés
Szabó Gáspár /1763./ (Bessenyei I. 146–148.)				rágalmazás	
Szabó Gáspárné /1763./ (Bessenyei I. 146–148.)				rágalmazás	
Szabó Györgyné /1716./ HBVmL, IV. A. 2/a 3. sz. jkv., p. 177– 179.	magyar		boszorkányság		felmentés

¹⁷⁴⁶ Az ítélet a tanúvallatási aktán, tárgyalás valószínűleg nem volt.

¹⁷⁴⁷ Vízpróba.

¹⁷⁴⁸ Jelentés számol be arról, hogy tömlőben van.

¹⁷⁴⁹ Említi az egyik tanú a farkas ín égetését.

személy neve	nemzetisége	társadalmi státusza	mágikus foglalkozása	egyéb vád	ítélet
Szabó Györgyné Miklósi Erzsébet /1724./ (Schram I. 113–115.)	magyar		boszorkányság		hiányzik
Szabó Istvánné, alias Sallainé Balog Ilona /1715./ (KKP I. 166–169.)	magyar		tudós, boszorkányság		
Szabó Istvánné Szöllösy Sára /1735–36./ HBVmL, V. 622/a 1736. (Schram I. 320/324–325.)	magyar		boszorkányság		
Szabó Kata /1718./ (Komáromy 282.)	magyar		varázslás, kuruzslás	részezeskedés, paráznaság	testi fenyítés, kiűzés
Szabó Katalin /1723./ (Komáromy 306–307.)	magyar		boszorkányság		máglyahalál
Szabó Mária /1714./ HBVmL, IV. A. 2/a 2. sz. jkv., p. 600.	magyar		boszorkányság		tisztítsa meg magát, ha nem tudja megyéből kiűzetés
idősebb Szabó Mihályné /1732./ (Komáromy 464–466.)	magyar		boszorkányság		tortúra, ha vall, megégetés, ha nem vall, kiűzés
Szegedi Istvánné Fejér Kata /1723./ (Komáromy 308–312.)	magyar		boszorkányság		máglyahalál
Szegedi Istvánné Nagy Margit /1715./ (Komáromy 268/268-269/270., Schram I. 26–27/67–71/73–78., Bessenyei I. 136–138.)	magyar- református	paraszt, bába	boszorkányság, rontás	anyja is boszorkány volt	máglyahalál

személy neve	nemzetisége	társadalmi státusza	mágikus foglalkozása	egyéb vád	ítélet
Szilágyi Pálné Vásárhelyi Judit /1752./ (Bessenyei I. 142–145.)	magyar		boszorkányság		testi fenyítés: 100 pálcaütés
Szörnyi Istvánné /1724./ (Komáromy 326–346.)	magyar		boszorkányság		hiányzik
Szücs Istvánné Czompó Erzsébet /1716./ HBVmL, IV. A. 2/a 3. sz. jkv., p. 206.	magyar		boszorkányság		tisztító eskü
Takács Ilona /1723./ HBVmL, IV. A. 2/a 4. sz. jkv., p. 255.	magyar		boszorkányság		testi fenyítés: 20 botütés
Tarsoly Jánosné /1716./ HBVmL, IV. A. 2/a 3. sz. jkv., p. 177- 179.	magyar		boszorkányság		kiűzés
Tót Jánosné /1724./ (Komáromy 326–346.)	magyar		boszorkányság		hiányzik
Tót Jánosné Javora Dorottya /1715./ (Komáromy 267–269., Schram I. 71–73.)	magyar		boszorkányság		tisztító eskü
Tóth Györgyné Anna /1727./ (Komáromy 387–394.)	magyar		boszorkányság		hiányzik
Tóth Jánosné Gellén Ilona /1715./ (Komáromy 268/268–269/270., Schram I. 26–27/67–71/73–78., Bessenyei I. 136–138.)	magyar- református	paraszt	boszorkányság, rontás	házasságtörés	felmentés, tisztítóeskü
Tóth Mihályné Fekete Erzsébet /1723./ (Komáromy 316–323., Schram I. 110–111.)	magyar		boszorkányság		tortúra

személy neve	nemzetisége	társadalmi státusza	mágikus foglalkozása	egyéb vád	ítélet
Tóth Péterné /1727./ (Komáromy 387–394.)	magyar		boszorkányság		hiányzik
Tóth Péterné Fenyédi Zsófia /1715./ HBVmL, IV. A. 2/a 2. sz. jkv., p. 707.	magyar		boszorkányság		A szolgabíró folytassa a tanúkihallgatásokat, főleg Éradony községében.
Túrzó Jakabné /1710./ (Komáromy 244–245.)	magyar		boszorkányság, ördögösség		hiányzik
Ugrai Borbála /1723./ HBVmL, IV. A. 2/a 4. sz. jkv., p. 374.	magyar		boszorkányság		szabadon bocsátás
Vajda Anna /1719./ (Komáromy 283.)	cigány		boszorkányság		felmentés
VáradíJánosné /1713./ HBVmL, IV. A. 6/b 2., 1713. május 30. és 1713. június 7. (Komáromy 258.)	magyar		boszorkányság, rontás		hiányzik
Varga Anna /1719./ (Komáromy 283.)	magyar		boszorkányság		felmentés
Varga Jánosné /1708./ (Komáromy 218–222/223–226.)	magyar		boszorkányság		hiányzik
Vass Anna /1723./ HBVmL, IV. A. 2/a 4. sz. jkv., p. 257.	magyar		boszorkányság		felmentés
Vass Mária /1721./ HBVmL, IV. A. 2/a 4. sz. jkv., 1721.	magyar		boszorkányság		tortúra, máglyahalál
Vincze Anna /1743./ (Schram I. 123.)	magyar			rágalmazás	hiányzik

személy neve	nemzetisége	társadalmi státusza	mágikus foglalkozása	egyéb vád	ítélet
Vincze Erzsébet /1717./ (Komáromy 277.)	magyar		boszorkányság		tisztító eskü
Zefer Istvánné /1724./ (Komáromy 326–346.)	román		boszorkányság		hiányzik
Zsigmond Mihályné /1746./ (Komáromy 515–519.)	magyar		boszorkányság		hiányzik

Kolozs vármegye

személy neve	nemzetiség	társadalmi státusz	mágikus foglalkozás	egyéb vád	ítélet
Bács Nikulájné Marcsinka Flóra /1723./ (Komáromy 300–301.)	magyar		rontás, kuruzslás		A pert formahiba miatt elutasították.
Bíró Suska /1741./ (Kolozsvári boszorkányperek 356.)			bűbájosság, kuruzslás		városból kiűzés
Fábián Györgyné Barta Kata /1721./ (Komáromy 293–294.)	magyar		boszorkányság, varázslás, kuruzslás		felmentés
Groszán Anistie /1738./ (Komáromy 494.)	román		boszorkányság		testi fenytés
Illyés Mária /1740./ (Kolozsvári boszorkányperek 353.)			boszorkányság		testi fenytés
Kis Zsuzsánna /1721./ (Komáromy 295.)	magyar		boszorkányság, varázslás, kuruzslás		felmentés

személy neve	nemzetiség	társadalmi státusz	mágikus foglalkozás	egyéb vád	ítélet
Oltyan Onya /1730./ (Komáromy 431–433.)	román		boszorkányság		új vizsgálat elrendelés
özv. Ács Mihályné Kádár Kata /1733./ (Kolozsvári boszorkányperek 326–354.)	magyar		boszorkányság		megkínzás és máglyahalál
özv. Szilágyi Jánosné Pál Katalin /1741./ (Kolozsvári boszorkányperek 354.)			szemfényvesztő cselekedet		hiányzik
özv. Szőlódi Mihályné Katona Zsófia /1741./ ¹⁷⁵⁰ (Kolozsvári boszorkányperek 355.)			szemfényvesztő cselekedet		hiányzik
özv. Veszprémi Istvánné Ötves Erzsébet /1728./ (Kolozsvári boszorkányperek 321–323.)			boszorkányság, varázslás	paráznaság, gyilkosság	máglyahalál
Péntek Judit /1741./ (Kolozsvári boszorkányperek 357–359.)			ördögösség, bűbájosság, rontás		lefejezést követően megégetés
Székely Erzsébet /1725./ (Kolozsvári boszorkányperek 317.)	magyar		bűbájosság, varázslás		városból kiűzés
Varga Borka /1729./ (Kolozsvári boszorkányperek 324–325.)			ördögösség	lopás	megbélyegzés, városból kiűzés

¹⁷⁵⁰ Per idejére kezességén való elengedés.